

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI**

BORA GAZİ GİRAY HAN: HAYATI VE ESERLERİ

Doktora Tezi

Elvina Abduvaliyeva Er

Ankara – 2011

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI**

BORA GAZİ GİRAY HAN: HAYATI VE ESERLERİ

Doktora Tezi

Elvina Abduvaliyeva Er

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Jale Demirci

Ankara - 2011

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

BORA GAZİ GİRAY HAN: HAYATI VE ESERLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Jale Demirci

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

İçindekiler

Ön Söz	VIII
Kısaltmalar	XI
Bora Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları	XIV
Metinde Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri	XVIII
Giriş	XIX
Konu	XIX
Bora Gazi Giray Han Külliyesi	XIX
Yöntem	XXV
1. Bölüm Kırım Hanlığı ve Bora Gazi Giray Han	
1.1. Bora Gazi Giray Han Dönemi Kırım Hanlığı'nın Durumu	1
1.2. Kırım Hanlığı'nda Kültürel ve Edebî Durum	5
1.3. Bora Gazi Giray Han Hayatı	7
1.3.1. Bora Gazi Giray Han Hayatının İlk Devresi	7
1.3.2. Bora Gazi Giray Han'ın Esareti	14
1.3.3. Bora Gazi Giray Han'ın Kırım Hanlığı Tahtına Çıkması	22
1.3.4. Bora Gazi Giray Han'ın Azledilmesi	31
1.3.5. Bora Gazi Giray Han'ın Sanatkârlığı	37
2. Bölüm Bora Gazi Giray Han'ın Eserleri	
2.1. Dîvân	42
2.2. Dîvânçe	42
2.3. Dîvânçe'de Bulunmayan Şiirler	42
2.3.1. Gazeller	42
2.3.2. Kıt'a	43
2.3.3. Beyitler	43
2.3.4. Rubai	43
2.3.5. Mesneviler	43
2.3.5.1. Dolâp	44
2.3.5.2. Gül ü Bülbül	45
2.3.5.3. Kahve ile Bâde	45

2.4. Bora Gazi Giray Han'ın Mektubatı	45
2.4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar	46
2.4.1.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup	46
2.4.1.2. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektup	46
2.4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendiye Yazdığı Mektuplar	47
2.4.2.1. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendiye Yazdığı Birinci Mektup	47
2.4.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendiye Yazdığı İkinci Mektup	47
2.4.3. Bora Gazi Giray Han'ın Vaiz Emîr Efendi'ye Yazdığı Mektup	48
2.4.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Mektuplar	48
2.4.4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Mektup	48
2.4.4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Mektup	49
2.5. Yarlıklar	49
2.5.1. Bora Gazi Giray Han'ın Boris Godunov'a Yazdığı Yarlık	49
2.5.2. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı Birinci Yarlık	50
2.5.3. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı İkinci Yarlık	50
2.6. Arzlar	50
2.6.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Arz	50
2.6.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Arz	51
2.6.3. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı Birinci Arz	51
2.6.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı İkinci Arz	51
3. Bölüm Bora Gazi Giray Han'ın Eserlerinin Dil Bilgisi Özellikleri	
3.1. Ses Bilgisi	52
3.1.1. İmlâ	52
3.1.1.1. Ünlülerin İmlâsı	53
3.1.1.2. Ünsüzlerin İmlâsı	57
3.1.1.3. Eklerin İmlâsı	60
3.1.2. Ünlüler	62
3.1.2.1. Ünlü Uyumu	62
3.1.2.1.1. Büyük Ünlü Uyumu	62
3.1.2.1.2. Küçük Ünlü Uyumu	63

3.1.2.2. Ünlü Değişmesi	73
3.1.2.3. Ünlü Türemesi	75
3.1.2.4. Ünlü Düşmesi	75
3.1.2.5. Kaynaşma	76
3.1.3. Ünsüzler	76
3.1.3.1. Ünsüz Değişmesi	76
3.1.3.2. Ünsüz Benzeşmesi	84
3.1.3.3. Ünsüz Türemesi	86
3.1.3.4. Ünsüz Düşmesi	86
3.1.3.5. Hece Yutumu	87
3.2. Şekil Bilgisi	87
3.2.1. İsim	87
3.2.1.1. Çokluk	87
3.2.1.2. İyelik Ekleri	88
3.2.1.3. İsim Tamlaması	89
3.2.1.4. İsim Çekimi	90
3.2.1.5. Sayılar	94
3.2.1.6. İsimden İsim Yapan Ekler	96
3.2.1.7. Fiilden İsim Yapan Ekler	99
3.2.1.8. İsimden Fiil Yapan Ekler	101
3.2.1.9. Fiilden Fiil Yapan Ekler	102
3.2.2. Sıfat	104
3.2.2.1. Niteleme Sıfatları	104
3.2.2.2. Belirtme Sıfatları	104
3.2.2.3. Sıfatlarda Karşılaştırma	105
3.2.3. Zamir	106
3.2.3.1. Şahıs Zamirleri	106
3.2.3.2. İşaret Zamirleri	107
3.2.3.3. Dönüşlülük Zamirleri	108
3.2.3.4. Belirsizlik Zamirleri	108

3.2.3.5. Soru Zamirleri	109
3.2.3.6. Bağlama Zamirleri	109
3.2.4. Zarf	109
3.2.4.1. Yer ve Yön Zarfları	110
3.2.4.2. Zaman Zarfları	110
3.2.4.3. Hâl Zarfları	110
3.2.4.4. Soru Zarfları	110
3.2.5. Edat	111
3.2.5.1. Bağlama Edatları	111
3.2.5.2. Son Çekim Edatları	113
3.2.5.3. Soru Edatları	115
3.2.5.4. Berkitme Edatları	115
3.2.5.5. Çağırma Edatları	116
3.2.5.6. Ünlem Edatları	116
3.2.6. Fiil	116
3.2.6.1. Basit Çekimler	116
3.2.6.1.1. Geçmiş Zaman	116
3.2.6.1.1.1. Belirli Geçmiş Zaman	116
3.2.6.1.1.2. Belirsiz Geçmiş Zaman	118
3.2.6.1.2. Geniş Zaman	119
3.2.6.1.3. Gelecek Zaman	121
3.2.6.1.4. İstek Kipi	122
3.2.6.1.5. Gereklilik Kipi	123
3.2.6.1.6. Emir Kipi	123
3.2.6.1.7. Şart Kipi	124
3.2.6.2. Birleşik Zamanlar	125
3.2.6.2.1. i- Yardımcı Fiili	125
3.2.6.2.2. Hikâye Birleşik Çekimi	126
3.2.6.2.3. Şart Birleşik Çekimi	127
3.2.6.3. Fiillerde Soru	128

3.2.6.4. Olumsuzluk Eki	128
3.2.6.5. Bildirme Ekleri	129
3.2.6.6. Bitmemiş Fiiller	139
3.2.6.6.1. İsim-Fiiller	130
3.2.6.6.2. Sıfat-Fiiller	131
3.2.6.6.3. Zarf-Fiiller	133
3.2.6.7. Birleşik Fiiller	137

4. Bölüm Bora Gazi Giray Han Eserlerinin Üslûp Özellikleri

4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Manzum Eserlerinin Üslûp Özellikleri	139
4.1.1. Bora Gazi Giray Han'ın Manzum Eserlerinin Dış Yapı Özellikleri	140
4.1.1.1. Nazım Şekilleri Bakımından	140
4.1.1.2. Vezinleri Bakımından	143
4.1.1.3. Kafiye ve Redif Bakımından	145
4.1.1.4. Edebî Sanatlar Bakımından	150
4.1.1.5. Dili Bakımından	165
4.1.2. Bora Gazi Giray Han'ın Manzum Eserlerinin İç Yapı Özellikleri	168
4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Mensur Eserlerinin Üslûp Özellikleri	172
4.2.1. Kırım Hanlığı'nın Yazışma Geleneği	172
4.2.2. Mektup ve Mektubun Üslûp Özellikleri	179
4.2.2.1. Bora Gazi Giray Han Resmî Mektuplarının Üslûp Özellikleri	179
4.2.2.1.1. Bora Gazi Giray Han Yarlıklarının Üslûp Özellikleri	179
4.2.2.1.1.1. Boris Godunov'a Yazdığı Yarlığın Üslûp Özellikleri	185
4.2.2.1.1.2. Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı Birinci Yarlığın Üslûp Özellikleri	186
4.2.2.1.1.3. Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı İkinci Yarlığın Üslûp Özellikleri	187
4.2.2.1.2. Bora Gazi Giray Han Arzlarının Üslûp Özellikleri	189
4.2.2.1.2.1. III. Medmed'e Yazdığı Birinci Arzın Üslûp Özellikleri	190
4.2.2.1.2.2. III. Medmed'e Yazdığı İkinci Arzın Üslûp Özellikleri	191
4.2.2.1.2.3. I. Ahmed'e Yazdığı Birinci Arzın Üslûp Özellikleri	191
4.2.2.1.2.4. I. Ahmed'e Yazdığı İkinci Arzın Üslûp Özellikleri	192
4.2.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Özel Mektuplarının Üslûp Özellikleri	192
4.2.2.2.1. Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Mektubun Üslûp Özellikleri	195
4.2.2.2.2. Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektubun Üslûp Özellikleri	197

4.2.2.2.3. Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektubun Üslûp Özellikleri	198
4.2.2.2.4. Vaiz Emîr Efendi'ye Yazdığı Mektubun Üslûp Özellikleri	199
4.2.2.3. Bora Gazi Giray Han'ın Manzum Mektuplarının Üslûp Özellikleri	199
4.2.2.3.1. Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektubun Üslûp Özellikleri	200
4.2.2.3.2. Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektubun Üslûp Özellikleri	200
4.2.2.3.3. III. Medmed'e Yazdığı Birinci Mektubun Üslûp Özellikleri	202
4.2.2.3.4. III. Medmed'e Yazdığı İkinci Mektubun Üslûp Özellikleri	203
5. Bölüm Metinler	
5.1. Dîvânçe	204
5.2. Dîvânçe'de Bulunmayan Şiirler	229
5.2.1. Gazeller	229
5.2.2. Kıt'a	239
5.2.3. Beyitler	239
5.2.4. Rubai	240
5.2.5. Dolâb Mesnevisi	240
5.3. Bora Gazi Giray Han'ın Mektubatı	245
5.3.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar	245
5.3.1.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup	245
5.3.1.2. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektup	254
5.3.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar	259
5.3.2.1. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup	259
5.3.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektup	264
5.3.3. Bora Gazi Giray Han'ın Vaiz Emîr Efendi'ye Yazdığı Mektup	266
5.3.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Mektuplar	270
5.3.4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Mektup	270
5.3.4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Mektup	271
5.4. Yarlıklar	272
5.4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Boris Godunov'a Yazdığı Yarlık	272
5.4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı Birinci Yarlık	272
5.4.3. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı İkinci Yarlık	275
5.5. Arzlar	279
5.5.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Arz	279
5.5.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Arz	281

5.5.3. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı Birinci Arz	282
5.5.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı İkinci Arz	283
6. Bölüm Metinlerin Çevirisi	
6.1. Bora Gazi Giray Han'ın Mektubatı	286
6.1.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Mektup	286
6.1.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar	288
6.1.2.1. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup	288
6.1.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektup	294
6.1.3. Bora Gazi Giray Han'ın Vaiz Emîr Efendi'ye Yazdığı Mektup	295
6.2. Yarlıklar	299
6.2.1. Bora Gazi Giray Han'ın Boris Godunov'a Yazdığı Yarlık	299
6.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı Birinci Yarlık	299
6.2.3. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı İkinci Yarlık	302
6.3. Arzlar	306
6.3.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Arz	306
6.3.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Arz	308
6.3.3. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı Birinci Arz	309
6.3.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı İkinci Arz	310
7. Bölüm Dizin	312
Arapça ve Farsça İbareler	441
Kaynaklar	443
Tıpkıbasım	450
Özet	518
Summary	519

Önsöz

Sanat ve hanedan söz konusu olunca akla daha çok sanatı koruyup kollayan hükümdarlar gelir. Genel yapı bu olmakla beraber, bazen hanedanın içinden de doğrudan sanatı icra eden bireyler çıkmaktadır. Bunun dünya tarihinde sıklıkla görülen örneklerine, Türk hanedanları içinde de rastlanmaktadır. Şair kişiliklere sahip olan Kırım hanlarının eserleri *Saray Edebiyatı* adı altında değerlendirilebilir. Bu edebiyat klâsik Osmanlı edebiyatının, Kırım Türkleri tarafından temsil edilen koludur. Kırım hanlarının vücuda getirdikleri saray edebiyatı Arap ve Fars edebiyatının yanında Osmanlı klâsik divan edebiyatının izlerini taşımaktadır.

Kırım Hanlığı'nın en parlak döneminde yetişen yetenekli bir şair ve yazar olan Gazi Giray Han, sanatkâr bir kişiliğe sahip olup Arapça, Farsça, Türkçe şiirler yazmıştır. Ancak onu Türk edebiyatı tarihi içinde farklı bir konuma yükselten asıl özelliği, çok sayıda eseri olmasından çok, klâsik Türk şiirinin en güzel epik örneklerini kaleme almasıdır. Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde rezm edebiyatı olarak bilinen kahramanlık öykülerini dile getiren şiir sayısı azdır. Bu bakımdan Gazi Giray'ın böyle epik şiirleri Türk edebiyatının en seçkin örneklerindedir.

Bu güne kadar Gazi Giray Han'la ilgili daha çok tarihî incelemeler yapılmıştır. Edebî yönünü kapsayan sınırlı sayıdaki çalışmalarda Gazi Giray'ın eserleri bütün yönleriyle ele alınmamıştır. 1932'de Kırmımlı Abdullahoğlu Hasan'ın, Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuasında yayınlanan *Kırım Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar-Gâzi Giray'ın Mektupları I-III* (C. I, S. 3-7, İstanbul) adlı yazılarında, Gazi Giray Han'ın bazı mektuplarının Lâtin alfabesine çevirileri verilmiştir. Yine bu konuda en derli toplu çalışma İ.H. Ertaylan'ın *Gâzi Geray Han Hayâtı ve Eserleri* (1958, İstanbul) adlı çalışmasıdır. Ertaylan, tespit ettiği eserleri sıralamış ve onları konularına göre sınıflandırarak üslûbu ve dili üzerine çok genel ve kısa incelemelerde bulunmuştur. M. Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar dergisinde yayınlanan *Şâir ve Kahraman Kırım Hanı Bora Gazi Geray'ın İki Şiiri Üzerine* (1987, İstanbul) adlı yazısında Gazi Giray Han'ın iki gazelinin edebî tahlilini vermektedir. Ayrıca bu konuda bitirme ve yüksek lisans tezleri düzeyinde birkaç çalışma mevcuttur.

Tezimiz, çeşitli kütüphanelerdeki el yazmalarından topladığımız metinler temelinde Gazi Giray Han'ın hayatının araştırılmasını ve eserlerinin dil bilgisi ve üslûp açılarından incelenmesi konularını kapsamaktadır. Gazi Giray Han'ın tür

açısından çeşitlilik gösteren eserlerinden yola çıkılarak yaşadığı dönemin tarihinin ve dilinin araştırılmasına, eserlerinde kullanılan üslûbun kavranmasına, ses ve şekil bilgisi açısından incelenmesine ve hanın edebî ve siyasî kişiliğinin ve değerinin ortaya konmasına çalışılmıştır.

Tezimizde malzeme olarak çeşitli kütüphane ve arşivlerde bulunan yazmalar, tarihî eserler, resmî yazışmalardan toplanan Gazi Giray Han'ın eserleri esas alınmıştır. Bu amaçla on altı el yazması eser incelenmiş, ilgili kısımları CD'ye aktarılmış ve daha sonra da transkripsiyon alfabesine uygun olarak yazıya geçirilmiştir.

Gazi Giray Han'ın münşeati tür ve konu açısından çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında klâsik divan şiiri tarzında yazılan lirik gazelleri, hikâyeye tarzındaki eğitici mesnevileri, kahramanlık öykülerini dile getiren epik şiirleri, mizah ve hiciv özelliği taşıyan satirik şiirleri, dönemin önemli devlet adamlarına göndermiş olduğu nazım ve nesir mektupları, yarlıklar ve arzlar yer almaktadır. Gazi Giray Han'ın eserleri tür ve içerik bakımından çeşitlilik gösterdikleri gibi, dil özellikleri açısından da farklılık göstermektedir. Meselâ Rus prenslerine ve Leh krallarına yazılan yarlıklar Kıpçak Türkçesinin bütün özelliklerini gösterirken, Osmanlı devlet adamlarına gönderdiği mensur mektuplar ve Osmanlı padişahlarına gönderdiği arzlar o dönemin Osmanlı Türkçesinin özelliklerini yansıtmaktadır. Gazeller, mesneviler ve manzum mektuplar ise karışık bir dille yazılmıştır.

Çalışmamız sekiz bölümden oluşmaktadır. İncelemenin başında, çalışmamızın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla Giriş bölümü eklenmiştir. Birinci ve ikinci bölümler Kırım Hanlığı'nın siyasî ve kültürel durumuna ve Gazi Giray Han'ın hayatına ayrılmıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde Gazi Giray Han'ın eserlerinin ayrıntılı tasviri verilmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümlerde, tespit edilen metinlerden hareketle Gazi Giray Han'ın eserleri dil bilgisi ve üslûp açısından incelenmeye çalışılmıştır. Altıncı ve yedinci bölümler metin ve metinlerin çevirisinden oluşmaktadır. Bu bölümlerde metinler, transkripsiyon alfabesiyle yazıya geçirilmiş ve ardından mensur eserlerin tercümeleleri verilmiştir. Sekizinci bölümü oluşturan Dizin ise, Metin bölümünde geçen sözcüklerin gramatikal dizinidir. Sonda Kaynaklar, Tıpkıbasım, Türkçe ve İngilizce özetler yer almaktadır.

Bu konunun seçiminde bana yol gösteren ve bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Sema Barutcu Özönder Hanım'a minnet ve teşekkürü borç bilirim. Ayrıca danışmanlığımı yapan hocam Prof. Dr. Jale Demirci'ye ve tez çalışmamda bana yardımda bulunan Prof. Dr. Önal Kaya'ya, Doç. Dr. Doğan Kaya'ya ve Aysel Baytok'a şükranlarımı sunarım. Bunun dışında teknik konularda yardımlarını esirgemeyen Selçuk Alkan'a ve çalışmam boyunca, özellikle de malzeme toplama aşamasında bana yardımcı ve destek olan eşim Mehmet Er'e teşekkürlerimi sunarım.

Elvina Abduvaliyeva Er

2011, Ankara

Kısaltmalar

A.	: Arapça
A	: Arz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AT.	: Ana Türkçe
B	: Beyitler. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
D	: <i>Dolâb</i> mesnevisi. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
Dç.	: Dîvânçe. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
DİA	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
Div	: Dîvân. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ED	: Clauson, G., <i>An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish</i> , Oxford, 1972.
ET	: Eski Türkçe
F	: Farsça
G	: Gazel. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
GB	: <i>Gül ü Bülbül</i> mesnevisi. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
HG	: <i>Gülbün-i Hânân</i> . Hâlim Giray, <i>Gülbün-i Hânân</i> , İstanbul, 1287/1870.
HS I, II	: Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
İA	: <i>Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi</i>
İE	: Ertaylan, İ. H., <i>Gâzi Giray Han: Hayatı ve Eserleri</i> , İstanbul, 1958.
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
K	: Kıt'a. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
KB	: <i>Kahve ile Bâde</i> mesnevisi. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
KH I, II	: Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları.
krş.	: Karşılaştırınız
M.	: Miladî
M	: Mektup. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları

- MA** : *Mir'âtü'l-Avâlim*. Ali Mustafa b. Ahmed Gelibolulu, *Mir'âtü'l-Avâlim*, 1054/1643, Budapeşt (Budin), Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, yer no. 05 Ba.
- ME I** : *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Koleksiyonu, yer no. 06 Hk 4227.
- ME II** : *Mecmû'a-i Eş'âr*, 1176-1183, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, yer no. 06 Mil Yz 1793 (DVD no. 924).
- MEB** : Millî Eğitim Bakanlığı
- mec.** : mecazen
- MEF** : *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tahran Koleksiyonu, yer no. 34 Sü-Tarlan 80/5.
- MH** : Sâdikî, *Mecmû'au'l-Havâs*, Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer no. 34 Nk 3720.
- MM** : *Mecmû'a-i Münşe'ât*, Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Koleksiyonu, yer no. 06 Hk 1755.
- MMM** : *Mecmûa-i Mekâtib-i Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülkuttab Koleksiyonu, yer no. 895.
- Mo.** : Moğolca
- MS** : Hoca Sâdeddin Efendi, *Mekâtib-i Selâtîn*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, yer no. 4292.
- nşr.** : neşreden
- no.** : numara
- Osm.** : Osmanlıca
- PM** : Padişah Mektubu. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
- PM I, II** : Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
- R** : Rubai. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları
- S.** : Sayı
- s.** : sayfa
- Slv.** : Slavca
- SS** : *E's-seb'u's-Seyyâr*. Seyyid Mehmed Rızâ, *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar* (nşr. Kazım Bek) Kazan, 1248/1832, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Bölümü, yer no. T 399.
- str.** : satır
- T.** : Türkçe
- TDK** : Türk Dil Kurumu

- TDU** : Tekin, T., *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara, 1995.
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- TS** : *Târîh-i Selânikî*. Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, yer no. 2259.
- TŞ** : *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Sâdikî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*; 1016/1607, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Bölümü, no. 4085.
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- Ü** : üniversite
- v.** : varak
- vb.** : ve başkası, ve benzeri, ve bunun gibi
- vs.** : ve saire
- VZ** : Velyaminov-Zernov-Molla Hüseyin Feyizhanoğlu, *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*, Sankt-Peterburg, 1864, Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Koleksiyonu, yer no. TRH 461.
- Y** : Yarlık, Yarlıklar. Bkz. Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları.
- Yay.** : yayınları
- YHİ** : *Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis ve Hatt-ı Hümâyûn Suretleri*, 3 Cemaziyü'l-âhir 1014/16 Ekim 1605, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, yer T.Y. no. 3161.
- YHT** : *Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmû'ası*, 1011 Rebiülahir/ Ekim 1602, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Kitaplığı, yer no. 1303.
- yy.** : yüzyıl
- Yun.** : Yunanca

Boza Gazi Giray Han Eserleri Kısaltmaları

- A = Arzlar. Bkz. A I, A II, A III, A IV.
- A I = Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı 1. Arz; M. 1598, mensur; 40 str.; MEF 24a-24b, MS 32b-34a.
- A II = Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı 2. Arz; M. 1603 civarı; mensur; 55 str.; YHİ 66a-68a.
- A III = Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı 1. Arz; M. 1603 civarı; mensur; 53 str.; YHT 80a-81b.
- A IV = Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı 2. Arz; M. 1604; mensur; 46 str.; YHT 24a-26a.
- B = Beyitler. Bkz. B I, B II, B III, B IV.
- B I = Beyit 1, Bora Gazi Giray Han, MEF 196b.
- B II = Beyit 2, Bora Gazi Giray Han, MEF 197a.
- B III = Beyit 3, Bora Gazi Giray Han, SS 50a.
- B IV = Beyit 4, Bora Gazi Giray Han, SS 50a.
- D = *Dolâb*; Bora Gazi Giray Han; mesnevi; SS 49b-50a, MA 38b, MS 13b-15a, Dç 56b-57b.
- Dç = *Dîvânçe*, Bora Gazi Giray Han; Halil Edhem Arda Özel Kütüphanesi El yazması 1a-6b; İ. H. Ertaylan, *Gâzi Giray Han: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1958, 65-89. Bkz. Dç I-Dç XLII ve ayrıca bkz. Gazeller GI-G XIV.
- Dç I = *Dîvânçe* Gazel 1, Bora Gazi Giray Han; Dç 1a.
- Dç II = *Dîvânçe* Gazel 2, Bora Gazi Giray Han; Dç 1a.
- Dç III = *Dîvânçe* Gazel 3, Bora Gazi Giray Han; Dç 1a.
- Dç IV = *Dîvânçe* Gazel 4, Bora Gazi Giray Han; Dç 1a.
- Dç V = *Dîvânçe* Gazel 5, Bora Gazi Giray Han; Dç 1b.
- Dç VI = *Dîvânçe* Gazel 6, Bora Gazi Giray Han; Dç 1b.
- Dç VII = *Dîvânçe* Gazel 7, Bora Gazi Giray Han; Dç 1b.
- Dç VIII = *Dîvânçe* Gazel 8, Bora Gazi Giray Han; Dç 1b-2a.
- Dç IX = *Dîvânçe* Gazel 9, Bora Gazi Giray Han; Dç 2a.
- Dç X = *Dîvânçe* Gazel 10, Bora Gazi Giray Han; Dç 2a.
- Dç XI = *Dîvânçe* Gazel 11, Bora Gazi Giray Han; Dç 2a-2b
- Dç XII = *Dîvânçe* Gazel 12, Bora Gazi Giray Han; Dç 2b.
- Dç XIII = *Dîvânçe* Gazel 13, Bora Gazi Giray Han; Dç 2b.

- Dç XIV = Dîvânçe Gazel 14, Bora Gazi Giray Han; Dç 2b.
- Dç XV = Dîvânçe Gazel 15, Bora Gazi Giray Han; Dç 2b-3a.
- Dç XVI = Dîvânçe Gazel 16, Bora Gazi Giray Han; Dç 3a.
- Dç XVII = Dîvânçe Gazel 17, Bora Gazi Giray Han; Dç 3a; SS 48a-49b.
- Dç XVIII = Dîvânçe Gazel 18, Bora Gazi Giray Han; Dç 3a-3b.
- Dç XIX = Dîvânçe Gazel 19, Bora Gazi Giray Han; Dç 3b.
- Dç XX = Dîvânçe Gazel 20, Bora Gazi Giray Han; Dç 3b.
- Dç XXI = Dîvânçe Gazel 21, Bora Gazi Giray Han; Dç 3b.
- Dç XXII = Dîvânçe Gazel 22, Bora Gazi Giray Han; Dç 4a.
- Dç XXIII = Dîvânçe Gazel 23, Bora Gazi Giray Han; Dç 4a.
- Dç XXIV = Dîvânçe Gazel 24, Bora Gazi Giray Han; Dç 4a.
- Dç XXV = Dîvânçe Gazel 25, Bora Gazi Giray Han; Dç 4a-4b.
- Dç XXVI = Dîvânçe Gazel 26, Bora Gazi Giray Han; Dç 4b.
- Dç XXVII = Dîvânçe Gazel 27, Bora Gazi Giray Han; Dç 4b.
- Dç XXVIII = Dîvânçe Gazel 28, Bora Gazi Giray Han; Dç 4b-5a.
- Dç XXIX = Dîvânçe Gazel 29, Bora Gazi Giray Han; Dç 5a.
- Dç XXX = Dîvânçe Gazel 30, Bora Gazi Giray Han; Dç 5a.
- Dç XXXI = Dîvânçe Gazel 31, Bora Gazi Giray Han; Dç 5a.
- Dç XXXII = Dîvânçe Gazel 32, Bora Gazi Giray Han; Dç 5a-5b.
- Dç XXXIII = Dîvânçe Gazel 33, Bora Gazi Giray Han; Dç 5b.
- Dç XXXIV = Dîvânçe Gazel 34, Bora Gazi Giray Han; Dç 5b; SS 48a.
- Dç XXXV = Dîvânçe Gazel 35, Bora Gazi Giray Han; Dç 5b-6a.
- Dç XXXVI = Dîvânçe Gazel 36, Bora Gazi Giray Han; Dç 6a.
- Dç XXXVII = Dîvânçe Gazel 37, Bora Gazi Giray Han; Dç 6a.
- Dç XXXVIII = Dîvânçe Gazel 38, Bora Gazi Giray Han; Dç 6a.
- Dç XXXIX = Dîvânçe Gazel 39, Bora Gazi Giray Han; Dç 6b.
- Dç XL = Dîvânçe Gazel 40, Bora Gazi Giray Han; Dç 6b.
- Dç XLI = Dîvânçe Gazel 41, Bora Gazi Giray Han; Dç 6b.
- Dç XLII = Dîvânçe Gazel 42, Bora Gazi Giray Han; Dç 6b.
- Div = Dîvân, Boza Gazi Giray Han.
- G = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazelleri. Bkz. G I, G II, G III, G IV, G V, G VI, G VII, G VIII, G IX, G X, G XI, G XII, G XIII, G XIV. Ayrıca Bkz. Dç XVII, Dç XXXIV.
- G I = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 1; SS 48b.
- G II = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 2; SS 48b.

- G III = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 3; SS 48b.
- G IV = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 4; SS 48b.
- G V = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 5; SS 48b-49a, HG 32-33, ME I 11a.
- G VI = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 6; SS 49a.
- G VII = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 7; SS 49a.
- G VIII = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 8; ME II 5a.
- G IX = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 9; MEF 181b.
- G X = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 10; MEF 187a.
- G XI = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 11; MEF 187a.
- G XII = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 12; MEF 187a, MH 11b.
- G XIII = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 13; MEF 187b.
- G XIV = Bora Gazi Giray Han'ın Dîvânçe'de Bulunmayan Gazeli 14; MEF 187b.
- GB = *Gül ü Bülbül*, Bora Gazi Giray Han; mesnevi; M. 1602-1603 Peyçu; St.-Petersburg. Bkz. İE 50-53.
- HS I = Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı 1. Mektup; M. 1596 civarı; mensur, manzum; 59 str. + 58 beyit; MS 3a-7a, SS 50a-51b.
- HS II = Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı 2. Mektup; M. 1596 civarı; manzum; 41 beyit; MS 11a-12b, SS 51b-52a.
- K = Kit'a. Bkz. K I.
- K I = Kit'a I, Bora Gazi Giray Han; SS 50a.
- KB = *Kahve ile Bâde*, Bora Gazi Giray Han; mesnevi; M. 1603 Peyçu.
- KH I = Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı 1. Mektup; M. 1594; mensur; 144 str.; TS 221b-224a, MS 23b-27b, MEF 38a-39b.
- KH II = Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı 2. Mektup; M. 1594; mensur; 47 str.; MS 78b-79b.
- PM = Padişah Mektubu. Bkz. PM I, PM II. Ayrıca Bkz. M, HS I, HS II, KH I, KH II, VE.
- PM I = Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı I. Mektup; M. 1598; manzum; 9 beyit; SS 47b-48b, HG 34, TS 434b, MEF 187a-187b.
- PM II = Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı II. Mektup; M. 1598; manzum; 5 beyit; SS 48a, TS 408a, HG 33-34.
- R = Rubai. Bkz. R I.

- R I = Rubai, Bora Gazi Giray Han; 1581 civarı; Farsça; TŞ 7a, SS 47a, HG 28, MH 11.
- M = Mektup. Bkz. HS I, HS II, KH I, KH II, VE. Ayrıca Bkz. PM I, PM II.
- VE = Bora Gazi Giray Han'ın Vaiz Emîr Efendi'ye Yazdığı Mektup; 1594 civarı; mensur; 102 str.; MMM 84b-86b, MMS 16b-20b.
- Y = Yarlıklar. Bkz. Y I, Y II, Y III.
- Y I = Bora Gazi Giray Han'ın Boris Godunov'a Yazdığı Yarlık; M. 1590 Bahçesaray; mensur; 14 str.; VZ 8-9.
- Y II = Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı 1. Yarlık; M. 1592 Elma Saray; mensur; 71 str.; VZ 9-12.
- Y III = Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı 2. Yarlık; M. 1592 Elma Saray; mensur; 107 str., VZ 13-18.

Metinde Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri

ء	ﺀ	ش	Ş ş
ا	A a, E e	ص	Ş ş
آ	Ā ā, A a	ض	Ḍ ḍ, Ṣ ṣ
ب	B b, P p	ط	Ṭ ṭ
پ	P p	ظ	Ẓ ẓ
ت	T t	ع	‘
ث	Ṣ ṣ	غ	Ġ ġ
ج	C c, Ć ċ	ف	F f
چ	Ć ċ	ق	Ḳ ḳ
ح	Ḥ ḥ	ك	K k, G g, ŋ
خ	Ḫ ḫ	نگ	ŋ
د	D d	ل	L l
ذ	Ḍ ḍ	م	M m
ر	R r	ن	N n
ز	Z z	و	V v, O o, Ö ö, U u, Ü ü, Ū, ū
ژ	J j	ه	H h, A, a, E e
س	s s	ی	Y y, I ı, İ i, Î î

Giriş

Konu

Belli dönemlere ait eserlerin ve bu eserleri meydana getiren şahsiyetlerin çeşitli açılardan incelenmesi, Türk dilinin tarihi ve edebiyatı araştırmaları bakımından büyük önem arz etmektedir. Bora Gazi Giray Han da Kırım ve genel Türk tarihi bakımından hem siyasî hem de edebî yönü ile çok önemli bir şahsiyettir. Tezimizin konusunu Bora Gazi Giray Han'ın yaşadığı dönemin tarihinin araştırılması, eserlerinin tespiti, eserlerinin dil bilgisi ve üslûp özellikleri bakımından incelenmesi konuları, kısaca tüm eserlerden yola çıkarak Bora Gazi Giray Han'ın edebî yönünün ortaya konması oluşturmaktadır.

Bora Gazi Giray Han Külliyyatı

Kaynaklar

1. *Dîvânçe (D)*

Bora Gazi Giray Han'ın eserleri arasında tespit ettiğimiz en derli toplusu *Dîvânçe*'dir. *Dîvânçe*'nin müstensihi, telif tarihi, istinsah tarihi ve yeri belli değildir. Yaprak sayısı 6, satır sayısı 20'dir. *Dîvânçe*'de rika ile siyakat arasında karışık bir yazı tipi kullanılmıştır. Eser, ikisi eksik olmak üzere kırk iki gazelden oluşmaktadır. Burada yer alan birinci gazelin ilk beyitleri ve sonuncu gazel olan kırk ikinci gazelin son beyitleri eksik durumdadır. Gazeller lirik, epik, satirik ve didaktik olmak üzere çeşitli mahiyetlerde yazılmıştır. Bu *Dîvânçe* üzerinde, günümüze kadar yapılmış biricik çalışma İ.H. Ertaylan'a aittir. *Dîvânçe*'nin nüshasının Halil Edhem Arda'nın özel kütüphanesinde bulunduğunu İ.H. Ertaylan'dan öğrenmekteyiz¹. Tez çalışmamızda bu nüshaya erişme imkânı bulunamamıştır. Ancak, Ertaylan'ın eserinin sonunda *Dîvânçe*'nin tıpkıbasımı vardır. Tezimizde bu tıpkıbasımdan yararlanılmıştır.

2. *Târîh-i Selânikî (TS)*

Târîh-i Selânikî, Selânikî Mustafa Efendi tarafından yazılan bir tarih kitabıdır. Bu eser Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarından III. Mehmed'in saltanatının

¹ İ.H. Ertaylan, *Gâzi Giray Han: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1958, s. 65-89.

ortalarına kadar olan dönemi (1563-1600) kapsamaktadır. Selânikî, eserinde kaynak olarak arzlar, mektuplar, dîvân-ı hümayûn kayıtları, çeşitli maliye defterleri, teşrifat ve muhallefat defterleri, fetih-nâmeler gibi resmî devlet belgelerini kullanmıştır.² Eserde kullanılmış olan bu yazılı belgeler arasında Gazi Giray Han'ın Yanık ve Papa kalelerinin fethinde Kefevî Hüseyin Efendi'ye gönderdiği mensur mektubu (KH I) ve Osmanlı padişahı Sultan III. Mehmed'e gönderdiği iki manzum mektubunun (PM I, PM II) suretleri yer almaktadır. Yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde *Târîh-i Selânikî*'nin birçok nüshası bulunmaktadır. Ancak tezimizde eserin en eski ve güvenilir nüshası olan Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu yer no. 2259'da bulunan yazma esas alınmıştır. 1999 yılında M. İpşirli, bu eserin 1597-1600 yılları olaylarını kapsayan dönemini incelemiş ve *Târîh-i Selânikî* (1003-1008/ 1595-1600) adı altında iki cilt hâlinde yayınlanmıştır.

3. *E's-Seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l- Mülûkü't-Tatar (SS)*

Bu eser, 1738 yılında Seyyid Mehmed Rızâ tarafından yazılan bir Kırım tarihi kitabıdır. Kitabın başında Türk-Moğol tarihçesi üzerine bazı kısa bilgiler verildikten sonra, 1466-1773 yılları arasında Kırım Hanlığı'nda hüküm süren en büyük yedi hanın hayatı anlatılmaktadır. Buna bağlı olarak Seyyid Mehmed Rızâ bu eserine *E's-seb'u's-Seyyâr*, yani "Yedi Gezegen" adını vermiştir. Bu eser, 1824 yılında İstanbul üzerinden Mekke'den gelmiş olan Buharalı bir hacı tarafından Kazanlı bir mollaya satılmış ve 1832 yılında, Kazan Üniversitesi profesörlerinden Azerbaycan Türkü Kazım Bey tarafından, Kazan Üniversitesi matbaasında yayınlanmıştır.³

Eserde giray hanların sıralamasında Gazi Giray Han dördüncü sırada yer almaktadır. Burada Gazi Giray'ın hayatı anlatıldıktan sonra dokuz adet gazeli (Dç XVII, Dç XXXIV, G I, G II, G III, G IV, G V, G VI, G VII), bir kıt'ası (K I), iki beyiti (B III, B IV), TŞ, HG, MH'de de yer alan Farsça rubaisi (R I), Dolâb mesnevisi (D), Hoca Sâdeddin Efendi'ye yazdığı bir mensur ve bir manzum olmak üzere toplam iki mektubu (HS I, HS II), Sultan III. Mehmed'e yazdığı iki manzum mektubu (PM I, PM II) verilmektedir. *E's-seb'u's-Seyyâr*'ın yazma nüshaları Rusya, İngiltere, Mısır ve İstanbul'daki Hamidiye, Reşit Efendi, Ragıp Paşa ve Esad Efendi

² Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî (1003-1008/ 1595-1600)*, haz. M. İpşirli, C. I, Ankara, 1999, s. XXII.

³ Kırımlı Abdullah Oğlu Hasan, "Asseb-üs-seyyar ve Ümdet-ül-ahbar'a Dair", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, C. I, S. 10, İstanbul, s. 243-244.

Kütüphanelerinde bulunmaktadır. Çalışmamızda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü, yer no. T 399'da bulunan nüsha esas alınmıştır.

4. Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar (VZ)

940 sayfadan oluşan bu hacimli eserde, Kırım hanları ve yüksek memurları tarafından Rus ve Polonya hükümdarlarına yazılmış 378 yarlık ve mektup toplanmıştır. Bu belgelerin orijinal metinleri Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunmaktadır. Eser 1864 yılında Rusya İlimler Akademisi'nin kararı üzerine, akademi üyelerinden V.V. Velyaminov-Zernov'un başkanlığında ve Sankt-Petersburg Üniversitesi öğretim üyelerinden Molla Hüseyin Feyizhanov tarafından dökme Arap harfleriyle dizdirilerek Sankt-Petersburg'da Akademi matbaasında tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.⁴ Bu hacimli eserde yer alan belgeler XVI-XVII. yüzyıllara ait olup Kırım Türkçesi ile yazılmıştır. Kırım tarihi için değerli olduğu kadar Kırım Türk yazı dili için de büyük değer taşıyan bu eserde, Gazi Giray Han'ın Rus Çarlığı'ndan Boris'e bir yarlığı (Y I) ve Leh Kralı Zygmunt III. Vasa'ya gönderdiği iki yarlığı (Y II, Y III) yer almaktadır. Bu eserin 2009 yılında M. Özyetgin ve İ. Kamalov tarafından yeniden tıpkıbasım neşri yapılmıştır. Çalışmamızda *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*'ın İstanbul Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Koleksiyonu, yer no. TRH 461'de bulunan nüshasından istifade edilmiştir.

5. Gülbün-i Hânân Yahut Kırım Târîhi (HG)

İlk olarak 1870 yılında İstanbul'da basılan bu eserin yazarı Hâlim Giray'dır. *Gülbün-i Hânân*'da 1466 yılı I. Mengli Giray'dan başlayarak 1766 yılında ölen Baht Giray Han'a kadar geçen kırk dört Kırım hanının hayat hikâyesi anlatılmaktadır. Burada şair girayların şiirlerine de yer verilmiştir. Bu eserde Bora Gazi Giray Han'ın bir gazeli (G V), Farsça rubaisi (R I) ve Sultan III. Mehmed'e yazdığı iki manzum mektubu (PM I, PM II) yer almaktadır. *Gülbün-i Hânân*'ın daha sonra 1909 yılında, Kırmılı düşünür Arifzâde A. Hilmi tarafından bazı açıklamalar ve ilâvelerle yeniden yayınlanan tıpkıbasımı, R. Toparlı ve M.S. Çögenli tarafından konu fihristi, yazar, yer ve kitap isimleri indeksi dâhil edilmek suretiyle hazırlanarak 1990 yılında Erzurum'da yayınlanmıştır. Eserin Avusturya, Türkiye ve Fransa'da toplam yedi

⁴ Velyaminov-Zernov-Molla Hüseyin Feyizhanoğlu, *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*, St-Peterburg, 1864, s. V-VI.

nüshası bulunmaktadır. Kitabın bir nüshası da DTCF Kütüphanesi, yer no. Nadir 6034 altında kayıtlıdır.

6. *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id (MEF)*

Mecmuanın yazarı, müstensihî, telif tarihi, istinsah tarihi ve istinsah yeri belli değildir. Yaprak sayısı 103-400, kitap boyu 109×155 mm., yazı türü talik, kağıt türü filigranlıdır. Söz başları kırmızı ile belirlenmiştir. Kül rengi meşin yeni bir cilt içinde bulunmaktadır.⁵ Burada Nabî, Ramî Mehmed Paşa, Nef'î, Sükûnî, Zihnî, Bâkî ve başka pek çok şairin nazım ve nesir çeşitlerinden örnekleri bulunmaktadır. Bu mecmuada Gazi Giray'ın altı gazeli (G IX, G X, G XI, G XII, G XIII, G XIV), iki beyiti (B I, B II), Kefevî Hüseyin Efendi'ye yazdığı mensur mektubu (KH I), Sultan III. Mehmed'e gönderdiği bir manzum mektubunu (PM I) ve arzı (A I) yer almaktadır. Mecmuanın tek yazma nüshası İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, yer no. 34 Sü-Tarlan 80/5'te bulunmaktadır.

7. *Mecmû'a-i Mekâfîb-i Mülûk (MMM)*

Mecmuanın yazarı, müstensihî, telif tarihi, istinsah tarihi ve istinsah yeri belli değildir. Yaprak sayısı 103, satır sayısı 29, yazı türü nesihdir. Yazmanın ebadı 255×105-206×70 mm.'dir.⁶ Burada Gazi Giray Han'ın Macaristan seferindeyken Vaiz Emîr Efendi'ye gönderdiği mensur bir mektubu (VE) bulunmaktadır. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reisülküttab Koleksiyonu, yer no. 895'te yer almaktadır.

8. *Mecmû'a-i Eş'âr (ME I)*

Mecmû'a-i Eş'âr adlı mecmuanın müstensihî Mazhar Fehmi, istinsah tarihi 1931'dir. Yaprak sayısı 149, yazı tipi rikadır. Siyah pandizot kaplı, mukavva bir cilt içindedir⁷. Eserde yerli ve yabancı şairlerden şiir örnekleri bulunmaktadır. Bu mecmuada Gazi Giray Han'a ait bir gazel (G V) yer almaktadır. Mecmuanın yazma nüshası Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Koleksiyonu, yer no. 06 Hk. 4227'de bulunmaktadır.

⁵ *Türkiye Yazmalar Toplu Kataloğu*, Ankara, 1981, s. 124.

⁶ a.g.e., s. 112.

⁷ *Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu*, C. V. Ankara, 1997, s. 153.

9. *Mecmû'a-i Eş'âr (MEII)*

Mecmuanın boyutu 190×120 mm., toplam 168 yaprak, yazı türü talik, kağıt türü turlu filigranlıdır. Yazar adı ve müstensihî, telif tarihi, istinsah tarihi ve yeri belli değildir. Mecmuanın sırtı kırmızı meşin, mıklebli kırmızı pandizot cilttir.⁸ Mecmua muhtelif yazarların bir araya toplanmasıyla oluşmuştur. *Mecmû'a-i Eş'âr*'da Gazi Giray Han'a ait bir gazel (G VIII) yer almaktadır. Mecmuanın yazma nüshası Milli Kütüphane, Ötüken İl Halk Koleksiyonu, yer no. 06 Ceb. Hk. 110 (DVD no. 1184)'da bulunmaktadır.

10. *Mecmû'au'l-Havâs (MH)*

Farsça olarak yazılan bu eserin yazarı Sâdikî'dir. *Mecmû'au'l-Havâs*'ın müstensihî, telif tarihi, istinsah tarihi ve yeri belli değildir. 116 yaprak sayısından oluşan bu eserde Türk-Şark ve Fars şairlerinin antolojik biyografilerinden derlemeler yer almaktadır. Burada Bora Gazi Giray Han'a ait bir gazel (G XII) ve Farsça yazılan rubai (R I) bulunmaktadır. Eser Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer no. 34 Nk 3720'dedir.

11. *Tezkiretü's-Şu'arâ (TŞ)*

Kitabdâr Sâdikî tarafından, 1607 yılında yazılan bu eserde değişik şairlerin biyografileri ve şiirleri bulunmaktadır. Boyutu 213×123 mm., yaprak sayısı 115, satır sayısı 17, yazı türü talik, cildi nefî meşindir. Bu eserde Gazi Giray Han'a ait SS, HG, MH'de de bulunan Farça rubaisi (R I) yer almaktadır. Yazma, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü, yer no. 4085'te kayıtlıdır.

12. *Mekâtib-i Selâtîn (MS)*

Sâdeddin Efendi'nin *Mekâtib-i Selâtîn* başlığı altında topladığı mecmua, Hoca Sâdeddin Efendi'ye ait inşâ metinleri ve onun vefatından sonra yaşayanlara ait mektup ve diğer vesikalar derlenerek bir araya getirilen bir münşeât mecmuasıdır. Düzgün bir talik yazısıyla yazılan bu mecmua, 79 yapraktan meydana gelmektedir. Mecmua kahverengi deri ciltli, şemseli ve şirazelidir. Ebadı 205×146-145×85 olup içerisinde değişik dönemlere ve farklı sultanlara ait mektup suretleri bulunmaktadır. Bu mecmua, Hoca Sâdeddin Efendi'nin bizzat yazdığı nüsha değil, bir başkası tarafından sonradan yazılan nüshadır. Eserde Gazi Giray'ın Hoca Sâdeddin

⁸ *Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu*, 1997, s. 150.

Efendi'ye gönderdiği biri hem manzum hem de mensur olmak üzere biri de mensur (HS I) toplam iki mektup (HS II), Kefevî Hüseyin Efendi'ye gönderdiği iki mensur mektup (KH I, KH II) ve sultan III. Mehmed'e yazdığı arzın (A I) sureti yer almaktadır. Mecmua Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer no. 4292'de bulunmaktadır.

13. Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultâniye (MMS)

Hoca Sâdeddin Efendi'nin inşâ ettiği metinler, daha sonra ismini ve yazılış tarihini yazmayan bir mürettip tarafından *Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultâniye* adıyla istinsah edilmiştir. Cilt düz, tezyinsiz siyah meşin kaplamalı, ebadı küçük boy bir kitaptır. Bozuk bir nesih yazısıyla yazılmıştır. Metinlerde belli bir kronolojik sıra takip edilmemiştir. Kitabın baş tarafında yedi varak boş bırakılmıştır. Yazılı kısmının tamamı 119 varaktır. Burada Gazi Giray Han'ın Vaiz Emîr Efendi'ye bir mensur (VE) mektubu yer almaktadır. Eser Koyunlu Kütüphanesi, no. 13435'te bulunmaktadır.

14. Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmû'ası (YHT)

1011 Rebiü'l-âhir/Ekim 1602 tarihini taşıyan bu yazmanın üzerinde Yemişçi Hasan Paşa'ya ait telhisler olduğu kaydedilmiştir. Ancak burada diğer sadrazamlara ait telhisler de bulunmaktadır. İçinde yer alan telhislerin sıralanışı kronolojik değildir. Bu yazmada yer alan belgelerin hepsi telhis olmayıp arz-ı hâl, arz, mahzar, hatt-ı hümayûn gibi belgeler de bulunmaktadır. Burada Gazi Giray'ın III. Mehmed'e yazdığı bir arz (A III) ve I. Ahmed'e yazdığı arz (A IV) yer almaktadır. Yazma Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Kitaplığı, yer no. 1303'te kayıtlıdır.

15. Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis ve Hatt-ı Hümayûn Suretleri (YHİ)

Kataloglarda ve yazmanın üzerinde verilen bilgilere göre Yemişçi Hasan Paşa'ya ait telhisler olduğu kaydedilmiştir. Ancak burada başka sadrazamlara ait telhisler de bulunmaktadır. Bu telhisler III. Mehmed ve I. Ahmed'e sunulmuştur. 3 Cemaziyü'l-âhir 1014/16 Ekim 1605 tarihi, nüshada mevcut en son telhise aittir. Burada Gazi Giray'ın Osmanlı Padişahı Sultan III. Mehmed'e gönderdiği arz (A II) bulunmaktadır. Yazma, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, yer T.Y. no. 3161'de yer almaktadır.

16. *Mir'âtü'l-Avâlim (MA)*

Konusu Asya tarihi olan bu eserin yazarı Ali Mustafa b. Ahmed Gelibolulu'dur. Eserin müstensihî Mehmed b. Süleyman, istinsah tarihi 1054/1644, istinsah yeri Budapeşte'dir. Yazmanın boyutu 205×130-140×55 mm., yaprak 10b-20a, satır 21, yazı türü talik, kağıt türü abadîdir. Siyah meşin bir cilt içinde bulunmaktadır.⁹ Eserin içinde çeşitli şairlere ait fıkralar, kasideler, mesneviler, gazeller ve beyitler bulunmaktadır. Burada Gazi Giray'a ait Dolâb mesnevisi (D) yer almaktadır. Eserin yazma nüshası Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, yer no. 05 Ba 1625/2'de bulunmaktadır.

Yöntem

Tezde Bora Gazi Giray Han'ın eserleri filolojik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Eserlerinin Türk yazı çevrimi sistemine göre Latin harflerine yazı çevrimleri yapılmış, arzları, mektup ve yarlıkları Türkiye Türkçesine aktarılmış ve söz varlığının gramatikal dizini hazırlanmıştır. İnceleme bölümlerinde Bora Gazi Giray Han'ın bu eserleri dil bilgisi ve üslûp bakımlarından incelenmiştir. Dil bilgisi incelemesinde, Bora Gazi Giray Han'ın dil bilgisi özellikleri gerekli durumlarda Eski Türkçe ve Orta Türkçenin ilk dönemleriyle karşılaştırılmıştır. Bu bakımdan çalışmamız esasen tasvirî olmakla birlikte, karşılaştırmalı yönetime de başvurmuştur.

⁹ *Türkiye Yazmalar Toplu Kataloğu (Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu)*, C. V, Ankara, 2002, s. 594.

1. Bölüm Kırım Hanlığı ve Bora Gazi Giray Han

1.1. Bora Gazi Giray Han Dönemi Kırım Hanlığı'nın Durumu

Orta çağda Kırım Hanlığı tarihinin önemi büyüktür. Öncelikle Kırım Hanlığı Altın Ordu kalıntısı diğer Türk devletlerinden en büyüğü, devamlısı ve en son olarak Ruslar tarafından işgal edilenidir. Diğer taraftan Kırım Hanlığı birçok bakımdan Altın Ordu'nun devamı niteliğinde olup eski Türk ve Moğol kuruluşları ve etnik özelliklerini de korumuştur. Ayrıca Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin himayesinde olması ve coğrafi yakınlığı dolayısıyla diğer hanlıklara göre Osmanlı etkisinde daha çok kalmıştır.¹⁰

Bora Gazi Giray Han dönemi, Osmanlı hükümdarından III. Murad, III. Mehmed ve I. Ahmed devrine (XVI. yüzyıl sonu-XVII. yüzyıl başı) rastlamaktadır. Bu dönemde Osmanlı padişahları, cephelerde ordusunun başında olan bir başkumandan değil, saraya kapanmış, memleket durumundan haberi olamayan şahsiyetlerdi. Devlet işleriyle bizzat ilgilenmedikleri için çevrelerinin tesiriyle hareket ediyorlar, vezir-i azamlar padişahları istedikleri gibi yönlendiriyorlardı. Hükümet reisi sıfatıyla vezir-i azamların padişahın işlerine gereksiz karışmaları, itiraza cesaretleri ya da o makama lâyük olmamalarından dolayı işler karışmaya başlamıştı. Öte yandan ordudaki düzensizlikler, yeniçerilerin padişaha ve devlet otoritesine zaman zaman baş kaldırmaları, doğuda İran'ın mezhep ayrılıklarını kışkırtarak isyanlar çıkarması, bu isyanların devleti uzun süre meşgul edebilecek derecede geniş çaplı olması, saray entrikalarının artması, rüşvet ve yolsuzlukla birlikte adaletin de tarafsızlığını yitirmeye başlaması, toprak sisteminde görülen bozukluklar, paranın her geçen gün değer yitirmesi, medreselerin çağın getirdiği yeniliklere kapılarını kapaması durumları da hâkimdi.¹¹

Gazi Giray'ın babası Devlet Giray'ın 1577'de ölümünden sonra, 1588'de Gazi Giray'ın tahta çıkışına kadar geçen süre Kırım Hanlığı için zor bir dönemdi. Bu

¹⁰ A.N. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 203.

¹¹ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III.: II Selim'in Tahta Çıkmasından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, Ankara, 1983, s. 119-120.

zaman zarfı içinde iki önemli gelişme olmuştu. İlk olarak Kırım hanlarının bozkırda ve İdil havzasında Altın Ordu'nun yerini alma hayalleri, Kazan ve Astarhan Hanlıkları'nın Rus işgaline uğramasından sonra yıkılmıştı. Bu nedenle Kırım hanlarının dikkati kuzeyden, doğuya ve batıya çevrildi. Bir tarafta Kafkasya ve İran, diğer tarafta da Macaristan ve Tuna prenslikleri vardı. Kırım Hanlığı kuvvetleri çoğunlukla Macar seferiyle meşgul oldukları için, bu sıralarda Rus sahasına Kırım akınları nispetten az olmuştur. Rusya'ya karşı girişilen saldırılar ekonomik sebeplerle, esir toplamak için devam etmesine rağmen, siyasî nedenlerle önemini ve sıklığını kaybetti. İkinci olarak Osmanlı İmparatorluğu'na ve onun dış siyasetine daha yakın bir bağ meydana geldi. Bu yakınlığın en önemli belirtilerinden biri, bu dönemden itibaren Kırım hanının tahta çıkış meselesine Osmanlı padişahının çok daha fazla müdahale etmeye başlamasıdır. Özellikle II. İslâm Giray'ın 1584-1588 yılları arasındaki hükümdarlığı esnasında bu olay daha belirgin bir şekil almıştı. Bu devirde sultanın adı cuma hutbelerinde okunmaya başladı. Cuma hutbesinde adının okunması, önceleri bağımsız hükümdarlığının işareti olarak sadece hana mahsustu. Şimdi hutbeye sultanın adının da eklenmesiyle, hanın bağımsızlığının önemli bir şekilde tehdit edildiği kabul edilmiş oluyordu. Bir zamanlar Osmanlı seferlerine katılmak için gönderilen davetiyelerin yerini emirler almıştı. Böyle bir emre itaatsizlik, Osmanlı padişahının hanı devirip yerine bir diğerini geçirme girişimlerine sebep oluyordu. Azledilen hanlar veya han ailesinden kimseler, bir nevi rehine sıfatıyla İstanbul'da, sonraları Rodos adasında alıkonuluyorlardı.¹²

Kırım Hanlığı'nda iç mücadeleler sonucunda meydana gelen önemli derecedeki sarsıntı, Gazi Giray'ın hanlığın başına geçmesiyle son buldu. Kırım'daki iç düzenin sağlanması için kudretli bir hana ihtiyaç olduğunu takdir eden Osmanlı hükümeti, Gazi Giray'ı karakteri ve yetişmesi itibariyle bu makama getirmeye uygun bulmuştu. Gazi Giray, İran'da esarette kaldığı zaman, İran'ın politik durumunu yakından izleme fırsatını bulmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine esaretten kurtulmasından sonra, bir müddet İstanbul veya Rodos'ta kaldığı esnada Osmanlı devlet adamları ve âlimleri ile sıkı temasları neticesinde Osmanlı Türk kültürüne nüfuz etmek imkânına sahip olmuştu. Sağlam karakteri ve

¹² A. Fisher, "Kırım Tatarları", *Emel*, çev. E.B. Özbilen, S. 33, Mayıs-Haziran 1982, s. 24.

kendini her yönden yetiştirmesi dolayısıyla Kırım tahtını uzun süre işgal edecek olan bu hanın Kırım'a gitmesi, hanlığın durumunu düzeltmek açısından önemliydi.

Gazi Giray Han zamanı Kırım Hanlığı'nın en yüksek ve kudretli devirlerinden birini teşkil etmektedir. Gazi Giray Han'ın Kırım tahtına çıkınca ilk yaptığı iş, kafa tutan mirzaların ve Nogay kabilelerinin kendisine itaat etmelerini sağlamaktı. Böylece Orkapı dışına yaptığı birkaç sefer sonunda hanlık içindeki düzeni sağlamış oldu. Gazi Giray Han, Rusya'ya karşı, Lehistan-Litvanya kralı ile anlaşma yapmış ve bununla yetinmeyerek İsveç ile de ittifak etmişti. 1591'de Gazi Giray Han'ın atlı ordusu Moskova'ya kadar ilerlediyse de, etrafı fazla harap etmeden geri çekildi. Bu sıralarda zor bir dönem yaşayan Osmanlı Devleti'nin, 1593-1606 yıllarında Macaristan-Avusturya Savaşlarında Kırım kuvvetlerine ihtiyacı birden bire artmıştı. Gazi Giray Han da İstanbul'dan gelen emirlere hemen boyun eğerek Kırım atlıları ile devamlı olarak seferlere katıldı ve büyük hizmetlerde bulundu. Osmanlı ordusunda, özellikle Doğu Avrupa ve Kafkasya cephelerindeki seferlerde Kırım hanının ordusu önemli bir askeri güç oluşturuyordu. Kırım Hanlığı birlikleri, sultanın ağır piyade ve süvari güçlerinin ilerlemesini sağlayacak yolu açan akıncılar (hafif süvari) olarak görev yapıyorlardı. Kırım süvarisinin gücü, seferi yöneten komutanların olağanüstü yüksek kalitesinden ve Altın Ordu'dan miras aldıkları tesirli taktiklerden kaynaklanıyordu. Macar seferi esnasında Kırım ordusu büyük yararlıklar gösterdi; özellikle Yanık Kalesi'nin işgalinde Gazi Giray'ın rolü büyüktü. Gazi Giray Han yedi yıl boyunca kesintisiz olarak Macar seferine katıldığı esnada, Bogdan voyvodası Mihail, Osmanlı padişahına isyan etmişti. Mihail'in Leh Kralı tarafından desteklenmesi üzerine, Osmanlı Devleti ile Lehistan'ın arası gittikçe açıldı. Lehistan, Karadeniz sahillerine ulaşmak, Bogdan ve Eflâk'ı ele geçirmek ve Baltık denizinden, Karadeniz'e ulaşmak için gayret sarf etmekteydi. Gerek Bogdan voyvodasının ayaklanması ve gerekse Lehlerin gayretleri, Gazi Giray Han'ın karşı koyması neticesinde güçsüz kaldı.¹³

Gazi Giray Han, Macar ve Lehistan seferleri esnasında pek çok ganimet elde etmiştir. Gazi Giray Han bu ganimetten pek çoğunu İstanbul'a, saraya ve devlet adamlarına göndermiş, hem seferdeki hizmetleri hem de bu hediyeler sayesinde Divan'da büyük bir itibar kazanmıştı. Hiçbir önemli karar, özellikle dış

¹³ A.N. Kurat, 1972, s. 245-246.

münasebetlerle ilgili olanları, hanın fikri ve müsaadesi alınmadan verilmezdi. Gazi Giray Han'a Osmanlı Devleti tarafından pek çok inam ve ihsanda bulunulmuştu. Meselâ, ona gelinceye kadar Kırım hanına sefer esnasında günlük bin akçe tahsis edilirken, ondan sonra günlük iki bin akçe vermeye başlandı. Bu suretle Gazi Giray Han, Kırım hanlarının hiç birinin ulaşamadığı en yüksek mertebeye çıkmış ve saygı görmüştür.¹⁴

Yine bu dönemde Nogay kabileleri Bucak ve Yedisan'da yerleştirilmişlerdir. Akkerman çevresi, Nogaylar vasıtasıyla emniyet altına alınmıştır. Gazi Giray zamanında Nogay kabilelerinin Turla ve Tuna civarlarına nakli devam etmiş ve bunun neticesinde Akkerman şehri etrafında, Bucak'ta pek çok Nogay zümresi iskân edilmişti.

Gazi Giray, hanlığı döneminde, İstanbul'un emirlerini her zaman yerine getirmeyen Kırım'ın önde gelen zümreleriyle hanlığı sıradan bir eyaleti gibi gören Osmanlı hükümeti arasında başarılı bir şekilde dengeyi sağlayabilmiştir. İstanbul ile her zamankinden daha çok iş birliği yapan Gazi Giray, kültürel yönden de idarî bakımdan da Osmanlı nüfuzunun önemli ölçüde artmasına izin vermiştir. Kırım Hanlığı'nı kendi oğullarına hasretmeye çalışan Gazi Giray Han, kalgaylığa ve nureddinliğe kendi çocuklarını getirip diğer sultanları katliamla tehdit etmiştir. Böylece, Osmanlı padişahı örneğine göre, mutlak hâkimiyeti kurmaya çalışmış; Osmanlı padişah ve devlet adamlarından gerçek bir hükümdar gibi muamele görmek istemiştir.¹⁵ Bununla beraber, hanlığın iç teşkilâtında Osmanlı etkisiyle önemli düzenlemeler yapmıştır. Zamanında, han divanında vezir-i azam makamında bir kapı ağası (başağa) ile vezirlerin bulunduğu, kapı ağasının nüfuz ve yetkisinin arttığı görülmektedir. Osmanlılarda olduğu gibi, bu ağalar Çerkez kölelerden seçilmekteydi. Aynı şekilde kendisine bağlı bir tüfekçi kuvveti de oluşturmuştu. Başlangıçta sayısı beş yüz olan bu kuvvet için *tüfekçi mevâcibi* adıyla bir vergi toplanmaktaydı.¹⁶

Gazi Giray zamanında, ilk defa Gözleve darphanesinde hanın paraları basılmaya başlanmıştır. Gazi Giray Han paralarının bir özelliği de, burada basılan paraların üstünde *Hanlık Gözleve* yazısının bulunmasıydı. Kırım hanları, Osmanlı

¹⁴ Abdülgaaffar Kırımı, 1744, v. 285a. Bunun için bkz. D. Derin, *Abdülgaaffar Kırımı'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003, s 356.

¹⁵ H. İnalçık, "Gazi Giray II", *DİA*, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 452.

¹⁶ Hâlim Giray, *Gülbün-i Hânân*, İstanbul, 1870, s. 30-31.

İmparatorluğu'na dâhil olduktan sonra Kırım'ın önemli iskelelerinden olan Kefe, Balaklava ve Gözleve'den birini, özellikle Gözleve'yi hanlık idaresine almak için çaba harcıyorlardı. Gazi Giray Han, öteden beri sürüp giden bir davayı, umumî bir arzu ve dileği, yani Gözleve'de hanlık darphanesinin kurulması ve para basımına başlanması olmasını barışçı bir yolla gerçekleştirmiş oluyordu. Gazi Giray paralarına *Hanlık Gözleve* yazısının ilâve edilmesiyle, bu şehrin hanlık topraklarından olduğu belirtilmek istenmiştir. Ancak hanın sadakatle Osmanlı devletine yaptığı hizmetlere rağmen, bu durum zamanın Osmanlı devlet adamları tarafından hoş karşılanmayarak IV. Murad zamanında han darphanesi kapatılmış, para basımına son verilmiştir.¹⁷

Gazi Giray Han'ın hükümdarlığı döneminde Kırım'ın refaha kavuştuğu, başta Bahçesaray olmak üzere, Akmesit, Kırkyer, Karasu v.b. şehirlerin birer sanat eseri olan binalarla süslediği, medreselerin yapıldığı, Bahçesaray ve Kefe'de Kırımlı pek çok kimsenin yüksek din âlimi derecesine yükseldiği, şairler ve tarihçiler yetiştiği bilinmektedir.¹⁸

1.2. Kırım Hanlığı'nda Kültürel ve Edebî Durum

Tarihte Türk hanedanlıkları içinde, devlet yönetiminde önemli görevler üstlenecek olan kişilerin eğitime büyük önem verilmekteydi. Özellikle erkek çocukların, doğumlarından itibaren hayatları boyunca en iyi şekilde yetişmelerine özen gösterilirdi. Bunun gibi, Kırım Hanlığı'nda da erkek çocukların yetiştirilmesinde eğitim-öğretim aşaması çok önemliydi. Öncelikle yeni doğan hanzadeler Çerkez kabileleri arasında, son derece sade bir şekilde ve göçebe hayatı içinde yetiştirilirdi. Çocuk yedi yaşına kadar ata binmeyi ve savaş sanatını öğrenirdi. Sütanesi ve babası ona azar kabilinden bir şey söylemez ve onu fitratı üzere yetiştirirlerdi. Kırım hanları, göçebe Çerkez kabileleri tarafından yetiştirildikleri için gereksiz külfetlerden uzak bir şekilde büyürlerdi.¹⁹

Böyle bir hayatın bilim ve sanatta çok rağbet görmeyeceği doğaldır. Ancak 1475'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Hanlığı'nı tanınmasıyla başlayan idarî ve kültürel ilişkiler sonucunda, hanzadeler İstanbul'da Osmanlı eğitim sistemine göre

¹⁷ N. Açar, "Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihi Gerçekler II", *Emel*, S. 25, Kasım-Aralık 1964, s. 11-12.

¹⁸ A.N. Kurat, 1972, s. 248.

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, "Kırım ve Kafkas Tarihçesi", haz. A. Özyayın, *Emel*, S. 221, Temmuz-Ağustos 1997, s. 9. (Orijinal metin için Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, İstanbul, 1889).

yetiştirilmeye başlandı. Giraylar beş altı yaşlarından itibaren özel hocalar gözetiminde ve Enderun'da eğitilir, Kuran, hadis ve diğer dinî ilimleri okuyarak bilgi sahibi olurlardı. Bu eğitim Türkçeden başka Arapça, Farsça, Lâtince ve Çağatay Türkçesi gibi dil ve lehçeleri de kapsamaktaydı. Tarih, coğrafya, harp sanatı, astroloji, matematik, mantık ve kimya gibi pozitif bilimleri öğrenen öğrenciler tasavvuf, hat, müzik, avcılık, atçılık ve güreşi de başarıyla kavriyorlardı. Ayrıca müzik ve şiir, Osmanlı sarayının güzel sanatlar içerisinde en çok önem verdikleri iki alandı. Bu eğitim sayesinde Kırım Hanlığı mensuplarının önemli bir bölümü şiirle uğraşmıştır. Kırım tahtına çıkan elli iki hanın dokuzu şairdir. Ayrıca diğer hanedan üyelerinden de on bir kişi şiir yazmıştır. Gazi Giray dışında Saîd Giray ve Hâlim Giray da divan tertip etmişlerdir. Kırım'ın şair hanlarının şiirleri, dil bakımından da farklı bir hususiyet arz eder. Özellikle ilk dönem Kırım şairlerinin şiirleri, Kıpçak Türkçesinin dil hususiyetlerini göstermektedir. Son dönemde Osmanlı Türkçesi, artık tamamıyla hâkim bir unsur olarak kendini hissettirir. Ayrıca, yine Fuzûlî tesiriyle şiir dilinde Azeri Türkçesinin özellikleri de görülmektedir. Ancak hem Kırım hanzadelerinin İstanbul'da yetişmesi hem de Kırım'a han olarak geldiklerinden maiyetlerinde gelen bilgin, şair ve diğer memurların etkisiyle, Osmanlı yazı dili etkisi ilk dönemlerden itibaren tesirini arttırdı. Özellikle ilk dönem şairleri hangi yazı dilini kullanırlarsa kullansınlar, yazdıkları tümüyle o lehçenin özelliklerini yansıtmaz. Tam tersine her iki yazı dilinin de özellikleri sıklıkla bu metinlerde yer alır. Hanedan mensuplarının şiirleri, kendi çağlarının pek çok örneğine göre daha sade bir dille kaleme alınmışlardır. Kırım hanedanının şair mensupları, sahip oldukları bilgi birikimi ve anlayışları doğrultusunda, kendi seviyelerine göre sade bir anlatımı tercih etmişler ve bu anlayışı hayata geçirmişlerdir. Bu özellik kişiden kişiye, çağdan çağa kısmen değişmekle birlikte, genel itibariyle ortak yönü oluşturmaktadır.²⁰

Fakat Kırım Hanlığı devrinde burada yetişen şairlerin eserleri, 1736-1737 yıllarında Ruslar Kırım'a girip Bahçesaray ve Karasubazar şehirlerini yaktıkları zaman gasp edilmiş ve sonunda Han Saray'ın Rus ordusu tarafından yağma edilmesiyle, oradaki mükemmel kütüphane de imha edilmiştir. Kırım Hanlığı devrinden bize intikal eden yadigâr, ancak birkaç adet kadı asker defterinden

²⁰ M. İsen, "Kırım Hanedanının Şairliği", *Biliğ*, S. 15, 2000, s. 86-87.

ibarettir. Bunun dışında Kırım'a ait yazılı eserleri, Türkiye ve yurt dışındaki bazı kütüphanelerde bulmak mümkündür. Bu yüzden, bu dönem şairlerinin eserlerinin sadece birkaçı günümüze kadar gelebilmiştir.²¹

1.3. Bora Gazi Giray Han'ın Hayatı

1.3.1. Bora Gazi Giray Han Hayatının İlk Devresi

Bora Gazi Giray Han'ın Şeceresi

Mengli Giray

↓

Muhammed Giray I → Saadet Giray → Sahip Giray → Mübarek Giray

↓

Devlet Giray

↓

Ahmet Giray → Semin Muhammed Giray II → İslâm Giray → Şakay Mübârek Giray → Fetih Giray → Adil Giray → Bora Gazi Giray → Selâmet Giray

↓

Toktamış Giray → Sefer Giray

Gazi Giray Han, Kırım Hanlığı'nın kuruluş tarihinden itibaren, tahtın on beşinci hanıdır.²² Asıl adı Gazi Giray'dır. Moskova savaşlarında gösterdiği kahramanlıklardan dolayı, Kırım halkı arasında Gazi Giray *Bora* (kuzey rüzgârı) lâkabını ve diğer hanlardan farklı olarak *Ebü'l-Feth el'Gazi* unvanını almıştır. Doğum tarihine, bu güne kadar hiçbir yerde rastlanmamıştır. Ancak Hâlim Giray'ın *Gülbün-i Hânân*²³ adlı eserinde, Gazi Giray'ın elli beş yıl yaşadığı ve ölüm tarihinin de 1607 olduğu belirtildiğine göre, buradan, onun 1554 yılında dünyaya gelmiş olduğu tahmin edilebilir. Babası Devlet Giray, Kırım tahtında 1551'den 1577'e kadar hüküm sürmüştür. Cesur ve kahraman bir şahsiyet olan Devlet Giray, Moskova'yı

²¹ Kırımlı Abdullah Oğlu Hasan, "Kırım Türk Tarihi Yazmalarının İmhasında Rus Barbarlığı", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, C. 1, S. 8, s. 37-40.

²² H. Örtekin, *Kırım Hanlarının Şeceresi*, İstanbul, 1938, s. 11.

²³ Hâlim Giray, 1870, s. 31.

kırk gün muhasara etmiş ve Rusları yıllık ağır bir vergiye bağlamıştır. Devlet Giray, bu olaydan sonra, Kırımlılar arasında *Taht Algan* unvanını almıştır.

Tarihî kaynaklarda Gazi Giray'ın çocukluk yılları, ne şekilde yetiştirildiği ve öğrenim hayatı hakkında da kesin bilgilere rastlanmamaktadır. Fakat çeşitli ilim dallarının yanı sıra hat, musiki gibi güzel sanatlarda ileri derece bilgi sahibi olması onun mükemmel bir medrese eğitimi aldığını gösterir.

Gazi Giray'ın hayatının bundan sonraki devresini değerlendirirken, özellikle Osmanlı tarih kitaplarında Gazi Giray'a çokça yer verildiğini görüyoruz. Bu kaynaklarda, Gazi Giray'a ilk defa 9 Kasım 1578'de meydana gelen I. Şemahi Muharebesi esnasında rastlıyoruz. Büyük kardeşi Mehmed Giray Han'ın Kırım tahtına çıktığı yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında savaş başlamıştı. Osmanlı ordusu birçok yeri zapt ederek büyük zaferler kazanmış, Şirvan'ı ele geçirmiş, muhasarasına da Özdemiroğlu Osman Paşa'yı görevlendirmişti. Şirvan'ı Osmanlılardan kurtarmak için çalışan İranlılar Aras Han'ı tayin etmişlerdi. İran ordusu hem kalabalık hem de ordunun teçhizatı yerinde idi. Buna karşılık Özdemiroğlu'nun maiyetinde sadece yedi sekiz bin asker vardı. Teçhizatı da noksandı. Uzun zamandan beri, İstanbul emirler veriyor, Kırım'dan yardım istiyordu. Fakat Mehmed Giray Han pek yardıma gelmek istemiyordu. Çarpışmanın ikinci gününde, savaş olanca şiddetiyle devam ederken Abdurrahman Şeref Bey Kırım ordusunun geleceğini: *Der-desti için 'Acemler pek çok uğraşmışlar ve tākāt-fersā hamleler göstermişler ise de şüc'ān-ı 'Osmaniyye pāşalarını hırz-i cān gibi muhāfāza itmişlerdür. O sırada bi-luṭfihī te'ālā 'Abdi Çavuş nā-gehān çıkagelmiş ve Tatar 'askerinüñ taḳarrübü müjdesini virmişdür. Şöyle ki Kırım hanı Mehmed Giray aldığı evāmir-i şerīfeyi geçişdürmekle başa çıkaramıyacağını tefehhüm ve teyakḳun ile beş altı biñ kişilik bir fırḳa ihzār ve birāderi ḳalgay 'Ādil Giray ḳumandasıyla ve diğer birāderleri Ġāzī ve Sa'ādet Giraylar ve oğlu Mübārek Giray refākatlerinde Şirvan'a irsāl eylemiş olduğundan 'Abdi Çavuş'un teḳşir etdüğü haber 'Ādil Giray'ın bir günlük yol mesāfeye teḳarübü imiş...*²⁴ şeklinde anlatarak, Kırım ordusunun imdada yetişmek üzere olduğu müjdesinin ordunun maneviyatını yükseltmeye yeterli olduğunu belirtir. Ancak Abdurrahman Şeref burada Saadet Giray'ı Mehmed

²⁴ Abdurrahman Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, İstanbul, 1911, C. IV, 22 cüz, s. 1364.

Giray'ın kardeşi ve Mübarek Giray'ın da oğlu olarak göstermekle hata yapmıştır. Mübarek Giray da Mehmed Giray'ın kardeşi idi.

Bu konuda en doğru ve ayrıntılı bilgiyi veren, bütün bu hanzadelerle beraber savaşta bulunmuş ve o sefer hakkında *Şecâatnâme* adlı manzum bir eser yazmış olan Âsafî mahlaslı Dal Mehmed Çelebi'dir. Âsafî, yazdığı manzumede Kırım hanzadelerini methederek şu şekilde bahsetmektedir:

Ol maħalde irdi Tatar ‘askeri
Ĥān kağılgayı idi ser-leşkeri

İsmine dirler idi ‘Ādil Giray
‘Adl ü dād- āyīn idi himmet-küşāy

Birine Ġāzī Giray olmışdı ād
Güstehem-cür‘et idi Rüstem-nejād

Birinüñ ismi Mübārek idi hem
Dünyede şādī için çalardı ğam

Birisi anuñ yine ĥān ibn-i ĥān
Rezmdе Gürgīn idi Ĥarrād-şān

Nāmı ol şīrūñ Sa‘ādet idi hem
Ol idi ceng içre Rüstem Güstehem

‘Aşr ile mağrīb meyānında hemān
Ağdı geldi şanasın seyl-i revān

İrdiler beş altı biñ Tatar ile
Yegdirüp esb-i şabā-reftār ile

Ĥamle itdi ol dilāverler hemān
Her biri olmışdı bir şīr-i jeyān²⁵

²⁵ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâatnâme*, 1586, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, yer no. TY. 6043, v. 62a-62b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, *Âsafî'nin Şecâatnâme'si*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Bursa, 2007, s. 252.

Savaşın üçüncü gününde, gücü kesilen az sayıdaki Osmanlı ordusu, Kırım kuvvetlerinin yetişmesiyle üstünlüğü ele geçirir ve şiddetli bir saldırı sonucunda İran ordusunu mağlup eder.²⁶

Âsafî'nin *Şecâatnâme* adlı eserinde, ayrıca yetmiş yedi minyatür de yer almaktadır. Bunlar nakkaş veya nakkaş grubu tarafından eserde geçen önemli kişilerin, mekânların ve savaşların resmedildiği minyatürlerdir. Bu minyatürlerde gözleme ya da anlatıma dayalı olarak çizilmiş Gazi Giray'ın portresini içeren yedi resim mevcuttur. Âsafî'nin *Şecâatnâme*'sinde Gazi Giray'a bu kadar çok yer vermesinin sebebi, hem Gazi Giray'ın savaşta kader arkadaşı olması hem de esaretten kurtulmasında önemli etkisinin bulunması olmalıdır. Bu minyatürlerin birinde Aras Han ile savaş esnasında Osman Paşa'ya yetişen Kırım hanzadelerinin gelmesi olayı da resmedilmiştir. Resmin sağ üst tarafında ismi yazılı olan Gazi Giray mavi benekli atı üzerinde, önündeki ata binmiş Safevî askerinin başını kılıcı ile keserken betimlenmiştir. Gazi Giray dışında Aras Han, Osman Paşa ve Adil Giray'ın isimleri, hemen yanlarına yazılmıştır. Daha aşağıda, Gazi Giray'ı, Safevî askerinin başını kılıcıyla keserken tasvir eden nakkaş, kesilme anında çıkan kanın yukarı doğru fırlamasını görsele dönüştürerek Gazi Giray'ın savaşçı yönünü güçlendirmek istemiş olmalıdır.²⁷

Zaferin ardından yaklaşık on beş gün sonra gerçekleşen ve tarihî kaynaklarda II. Şemahi Muharebesi olarak adlandırılan muharebede Adil Giray esir edilmiş, Osmanlı ordusu önemli ölçüde yara almıştır. Bunun üzerine Gazi Giray, Özdemiroğlu'nun yanına giderek kendi ordusu ile ona iltihak etmiştir. Adil Giray'ın esareti esnasında birçok Tatar askeri kaçtığı için Osman Paşa daha güvenli ve savunulması kolay olan Demirkapı'ya gitmek zorunda kalmıştır.²⁸

II. Şemahi Muharebesinin kaybedilmesinden sonra Adil Giray'ın İranlılar tarafından katledilmesiyle birlikte Osmanlı'nın elinden çıkan Şirvan, Adil Giray ve Gazi Giray'ın, kardeşleri olan Mehmed Giray Han'ın intikamını alma duygusuyla Osmanlı ordusuna katılmasıyla Ekim 1579'de tekrar ele alınmıştır.²⁹ Ancak çok

²⁶ Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, haz. Sıdkı Baykal, C. II, 1982, s. 47.

²⁷ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 63a. Bunun için bkz. G. Kaya, *Resimli Bir Osmanlı Tarihi: Âsafî'nin Şecâatnâme'si*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Bursa, 2006, s. 148.

²⁸ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., 1586, v. 62b-63b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, a.g.e., s. 252.

²⁹ Abdurrahman Şeref, 1911, C. IV, 22 cüz, s. 1421.

geçmeden Lala Mustafa Paşa'nın göstermiş olduğu vefasızlık, Mehmed Giray Han'ın gücenip Kırım'a dönmesine sebep olmuştur.³⁰ Bir müddet sonra Mehmed Giray'ın çağrısı üzerine Saadet Giray da Şirvan'dan ayrılıp Kırım'a hareket eder. Saadet Giray'ın ayrılmasından sonra, Gazi Giray ile birlikte gönüllü olarak Şirvan'ın korumasında kalan Kırım askerlerinin sayısı iki üç yüz civarına inmişti. Doğu'da küçük bir kuvvetle tek başına kalan ve yeni Safevî saldırılarına maruz kalan Osman Paşa, Osmanlı-Kırım askerini Gazi Giray komutasında, Kür nehri civarında yerleşmiş olan Selman Han üzerine gönderdi. Şiddetli bir kış günü, yedi günlük yolu bir günde kat eden ordu, bir gece baskınıyla İran ordusunu mağlup ve perişan etmiştir. Abdurrahman Şeref bu savaşı şu şekilde anlatmaktadır: *Selmān Hān nehr-i Kūr'uñ verā'sında teksīr-i kuvvetle iştiğāl etmekte idi. Müdebber ve muqtedir bir kimse olmaqla şāyed kendisine çekidüzen verirse def'-i düşvār olacaķ idi. 'Osmān Pāşā Bakū'de iken kışın şiddetine bakmıyarak Ğāzī Giray'ı bir miķdār muntehib süvāri ile hān-ı merķūm üzerine sevķ itdi. Ğāzī Giray yedi günlük yolu bir gün ve bir gecede ilğar idüp nehr-i Kūr'dan aşup qarār-gāh-ı 'Acam'a yaklağdı. Gice vaķti idi. Hemen ordusunu üç bölüğe ayırup her biri bir cānibden pusu tutdular. Ale-ş-şabāh şamata ve ğulgule ile qarār-gāha şaldırdılar ve düşmen dernegini dağıtdılar. Selmān Hān 'uryān bir ata rāķiben kaçabilmişdi. Hemşiresi Banu erkeklerle ğıbta virecek şecā'at ve metānet göstermiş idi. Ğāzī Giray ina'ıyyet-i haķķa müteşekkiren ve muzafferen tekrār nehr-i Kūr'dan 'ubūr ile Şabran'a dönmüşdü.³¹*

Bütün bu olaylar Gazi Giray'ın kahramanlığının derecesini ortaya koymaktadır. Cesareti, yılmazlığı yanındakilere de aynı güç ve yararlılığı aşıyordu. İlk hücum her zaman onun tarafından yapılıyor, olağanüstü girişimleri yanındakilere canlı ve heyecanlı bir örnek oluyordu. Orduda Gazi Giray'ı sevmeyen, takdir etmeyen yoktu. Yine Âsafî, Gazi Giray'ın bu yönünü anlatırken şöyle demektedir:

*Bu ğazā'yı eyledi Ğāzī Giray
Ol rezimde öldi çok yoħsul u bay³²*

Gazi Giray'ı herkesten iyi bilen ve seven Özdemiroğlu Osman Paşa, onun hakkında İstanbul'a övgü dolu bir mektup yazarak taltifini tavsiye etmişti. 1581'de

³⁰ B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993, s. 105.

³¹ Abdurrahman Şeref, 1911, C. IV, 22 cüz, s. 1329-1330.

³² Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 126a. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 342.

hem paşanın isteğini tatmin etme hem de zaferin asıl sebebi olan hanzadeyi haklı olarak taltif için, işlerden çok memnun olan padişah III. Murad Osman Paşa'ya yazmış olduğu hükm-i şerîfe³³ kendi tarafından verilmek üzere Gazi Giray için de iltifat dolu ve salyânesini elli bin akçe arttırdığını bildiren bir hükm-i şerîf ekleyerek göndermişti.

İktisadî ve stratejik açıdan önemli bir bölge olan Şirvan, Osmanlılar ve İranlılar arasında uzun yıllar daimî bir mücadele sahası olmuştur. İranlılar, Osmanlıların gücünü tamamen kırıp Şirvan'a tümüyle hâkim olmak arzusuyla, iki üç yıla yaklaşan sükûnet döneminin ardından 1582 yılının yazında büyük bir orduyla Bakü'yü kuşatmak üzere yola çıkmışlardı. Bu zor savaşın komutanlığını yine Gazi Giray üstlenmiştir. Nitekim Abdurahman Şeref Bey bu savaştan bahsederken şöyle demektedir: *Şemahı'yı aldukdan sonra bir kol Şabran'a doğru uzandı. Hân-ı mûmâ-ileyhin maqsadı Tatar'dan ahz-ı intikâm idi. Gâzî Giray neşve-i civânî gurûr-ı kâmyâbı ile yine üzerlerine şavlet itdi. Lâkin İran bu def'a ihtiyâtı elden bırakmamış ve ileri karaçollarıyla kendüsini korutmuş ve evvelki iki dersden 'ibret almışdı. Ve kuvvetti ez'af-i muza'af idi. Şemahı öngünde vuqu' gelen kıtâl-i şedîde cünüd-i 'Osmâniyye münhezim oldı. Ve 'askerüñ bir kısmı telef ve bir kısmı esir edilerek pek az kimse kurtıldı. Gâzî Giray ile Dal Mehmed Bey kurtulanlar içinde idi.*³⁴ Âsafî de bu savaşı kendi eserinde tasvir etmekte ve Gazi Giray'ın Nazır Emirhan ile yaptığı atlı mücadeleyi ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu zorlu mücadelede düşman Gazi Giray'ın peşine düşer. Yetiştğinde Safevî atlısı mızrağıyla saldırır. Mızrak Gazi Giray'ın zırhını delerek koynuna girer. Bu durum karşısında başka çaresi kalmayan

³³ *Hân hazretlerininüñ qarındaşı olup Şirvan muhâfazasında kalan 989 yılında Gâzî Giray Sulţan'a yazılan hükm-i şerîfdür:*

Hâlen vüzerâyî nâm-dâr ve vükelâyî 'âlî miqdârımızdan düstüru mükerrem vezîrim 'Osmân Pâşâ edâm-Allahü ta'âlâ iclâlehu dergâhı nuşret-penâhıma mektub gönderüp şâhı dalâlet-penâh bir nice biñ melâhîde-i gümrâhine Selmas Hân'ı ser-dâr eyleyüp vilâyet-i Şirvan'a istilâ kaçdıyle gönderdükdde ol firka-i dâllenüñ hareketi bi-bereketlerinden haber aldugumuz gibi ahlâf-i hânân-i izâm Murad Giray Sulţan ve Şafa Giray Sulţan dam 'uluv halariyle ve 'asâkiri mansuremiz ve Tatarı sabâ refţâr ile 'ale'l-ğafle basup Kızılbaş ebaşın ekşerin hedefi tama'-i şîri şimşîr iyleyüp Selmas Hân mecrûhan firâr idüp 'asâkiri müslimin ve cünüdü muvañhidinile gânimen ve sâlimen 'avdet ve müracaât müyesser olup uğur-ı hümâyünü nuşret-mağrunumuzda her birinüzun envâ-i dilâverligi ve merdâneligi zuhûra geldügin 'arz ve ilâm itmegin mezîdi avâifî 'âliye-i pâdişâhanemizden mutaşarrif olduğunuz salyânenüz üzerine elli biñ 'Osmâni açça dañi terakki inâyet olunmuşdur. Yüzünüz aq olsun. Zâti şecaât-i sematunuzdan dañi memül olan bunun gibi âsâri hamiyeti hamide ve etvârî pesen-dide idi ki zuhûra getirilmiş. Gerekdir ki minbaad dañi muamileyh 'Osmân Pâşâ ile yek-dil ve yek-cihet olup kemakan dîn ve devleti ebed-peyvend husrvaemize müteallik umurde bezli makdur ve sâyi nâmeşkur eylesün İnşallah girü vâki' olan hizmeti hayr hâtimetünüz de zâyî' olmayup mañalli irtizâda vâki' ola. (Abdurrahman Şeref, 1911, C. IV, 22 cüz, s. 1429).

³⁴ Abdurrahman Şeref, 1911, C. IV, 22 cüz, s. 1430.

Gazi Giray yayına bir ok yerleştirir ve sol eliyle yayını çeker. Ok İran askerinin kalkan ve zırhını delerek içeri girer. Bedenine giren ok arkasından bir karış çıkarken, düşman atından düşerek ölür. Gazi Giray'ın bir okla mızraktan kurtulduğunu görenler de onun gibi ok ata ata canlarını kurtarırlar. Hızla alanı terk eden Gazi Giray ve askerler, düşmandan uzaklaşarak bir dağa sığınır. ³⁵

Gazi Giray'ın haşin tabiatlı, merhametsiz ve kan dökücü olduğu da bilinmektedir. Âsafî *Şecaatname* adlı eserinde Gazi Giray'dan bahsederken Rüstem yaradılışlı, hem küstah hem de cüretkâr olduğunu söyler. Tatarların nehrin timsahı, çok inatçı, iyi ok atan, ata iyi binen birer savaşçı olduklarını anlatır. ³⁶ Âsafî Gazi Giray'ı diğer hanedan üyelerinden üstün tutar. Gazi Giray'ın komutasında bazı mücadelelere katılan Âsafî, onun iyi bir savaşçı olduğuna birebir tanık olduğu mücadeleleri örnek göstermektedir:

Qaldı çün serdâr olup Ğâzî Giray

Şâhibü'l-^çaql u dilîr ü ehl-i rây

Hâk budur Ğâzî idi nâmı gibi

İstikâmetdeydi endâmı gibi

Olmış idi hem şecâ^çatle benâm

İsmi uymışdı müsemmâya tamâm

Zübde-i Devlet Giray idi o şîr

Bebr idi ammâ ki rûz-ı dâr-gîr

Qorqudan yatmazdı Rus ü Engürüs

Âsitânında olurdı hâk-bûs

Tâ ezelden hân bin hân idi ol

Ğayriler ten arada cân idi ol

Cümle Tatar üzre hem baş buğ idi

Luţfi ^çâm idi şehâsı çoğ idi

³⁵ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 127b-129b. Bunun için bkz. G. Kaya, 2006, s. 176.

³⁶ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., 1586, v. 62a. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 252.

*Ol idi rûz-ı veğâ meydânda merd
Mişli yok aqrân ü emşâl içre ferd*

*Yavrusı ol aşiyânın çoğ idi
Aña beñzer şāhbāzı yoğ idi*

*Ol idi mā' nide varından kebîr
İ' tibār-ı sāl ile gerçi şağîr³⁷*

Âsafî, Ayrıca Gazi Giray'ın savaşın değişken koşullarında, aniden gelişen olaylara pratik çözümler bulduğunu³⁸ anlatarak yönetici kimliğini de öne çıkarmaktadır.

1.3.2. Bora Gazi Giray Han'ın Esareti

İranlılar elde ettikleri başarılar üzerine Bakü'yü işgal etmeye kalkıştılar. Fakat savaştan netice alamamışlar, dönüşte de kumandan Pire Han'ın ölümünden dolayı oluşan ümitsizliklerini kolay kolay yenmeye muvaffak olamamışlardı. İran şahı tarafından Şirvan'a hanlık unvanıyla vali atanan Peyker Han'ın on beş bin askerle Şirvan üzerine gönderildiği, casus tarafından haber verildi. Bunun üzerine Osman Paşa, Gazi Giray komutasındaki orduyu Bürhanoğlu Ebubekir Mirza'ya bağlı Şirvan gücüyle destekleyip Peyker Han üzerine gönderdi. Bu çok önemli ve ağır görev, yine Gazi Giray'ın cesaret ve zekâsına havale edilmişti. Karşılaşan iki ordu şiddetle çarpışırken Ebubekir Mirza İran ordusuyla baş edilemeyeceği korkusuna kapılıp beraberindeki Şirvan askerleriyle firar etti. Bütün güç ve cesaretiyle savaşa dalan ve kıyaslanamayacak derecede kalabalık olan İran ordusuyla savaşarak dostu, düşmanı hayret ve takdirlere boğan Gazi Giray'ın bir avuç askerle atılmış olduğu savaş, her yiğidin kalkışabileceği işlerden değildi. İki üç bin kişiyle on beş bin kişiye karşı bütün gün savaşan Gazi Giray geri çekilirken, atını kendi başına bırakarak düşmana karşı ok atmaktaydı. İşte bu sırada atı bir ağaca çarparak yıkılmış, kendisini de beraber yıkmış ve bunun üzerine de düşman eline geçmiştir. Gazi Giray'ın esir edildiği savaşı Abdurrahman Şeref şöyle anlatır: *'Osmān Pāşā Derbend'de Peyker Hān'ın hıttā-i Şirvan'a duhūlunu cāsūslardan haber aldı. Ordusunun keyfiyyet ve kemmiyyetine nazaran Derbend'i bırakup müdāfa'a ve muqateleye bizzāt*

³⁷ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 111a-111b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 320.

³⁸ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., v. 128b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, a.g.e., s. 346.

çıkmasında tehlike melhūz olmağla bu hıdmete yine Ġāzī Giray'ı me'mūr itdi. Ġāzī Giray Peyker Hān ile bir muhārebe itmişdür. On beş biñ İranlıya karşı iki üç biñ kişiden 'ibāret olan 'askeri seherden vaqt-i 'asrā dek bir gün uğraşmış ise de tāb ü tüvānı kesilüp gice istirāhat itmekde iken Ġāzī-i müşār-ı ileyhin refākatine katılmış olan ma'hud Bürhānoğlu Ebubekir Mīrzā birkaç yüz ādamiyle giceleyin 'ale-l-fevr 'ār-ı firānı irtikāb itmekle ordusu dağılmışdur ve Ġāzī Giray kaçarken atı ile bir ağaca çarparağ esir düşmüşdür.³⁹

Âsafî de, hem bu müthiş savaşı ve Gazi Giray'ın kahramanlıklarını hem de ne şekilde esir edildiğini manzumesinde ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Yolda, düşmanın öncü birliğiyle Osmanlı öncüleri arasında karşılıklı mücadelenin başladığını anlatan Âsafî, öncü birliğin düşmanın onda biri olmadığını söyler. Yavaş yavaş savaş meydanına gelen taraflar, kılıçlarıyla mücadeleye başlarlar. Savaş talimi yapan askerler ortaya gelir ve hünerlerini gösterirler. Her taraftan hay huy sesleri yükselirken pek çok Tatar askeri Gazi Giray'ın yolunda can verir:

*Uğrına Ġāzī Geray'ın hep Tatar
Muttaşıl eylerler idi cān nişār⁴⁰*

Âsafî, Gazi Giray'ın adamlarının hanlarını canlarından değerli bulduklarını, onun için ölüme koştuklarını, “hep beraber duralım, koluna kuvvet olalım” dediklerini anlatır. Seherden akşama kadar savaş olur. Daha sonra her iki taraftan asayiş davulları çalınır. Ebubekir Mirza kalabalık İran kuvvetleri karşısında, canını kurtarmayı düşünerek gece olduğunda yanına pek çok askeri de alarak ortadan kaybolur. Bu durumu öğrenen İranlılar, olanları Peyker Han'a bildirirlerken kaçan askerleri gözetlemeye başladılar. Ebubekir Mirza'nın kaçtığını öğrenen Tatar ve Osmanlı askerleri, arkalarından giderek düşmanın durumunu anlamaya çalışırlar. Düşman askerinin kat kat üstün olduğunu görünce kaçmaktan başka çare bulamazlar. Çünkü o anın, şefkatli annelerin bile çocuklarını ayaklar altına alarak kaçabilecekleri kadar korku dolu olduğunu anlatan yazar, erlik adına Gazi Giray'a söz söyleyenlerin, canlarını vereceklerini söyleyen o yiğitlerin bile durmadıklarını, arkalarına dahi bakmadan kaçtıklarını anlatır. Tek başına kalan Gazi Giray, hızla düşmandan

³⁹ Abdurrahman Şeref, 1911, C. IV, 22 cüz, s. 1431.

⁴⁰ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 134b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 354.

kaçmaya çalışırken gecenin karanlığında atının bir ağaca çarpması sonucu yere düştüğünde bir alay kadar İranlı hanın üzerine gider⁴¹:

Düşmen öñinden kaçarken ol zamān

Bir ağaca uğradı eli hemān

Düşdi atıyla yire Ġāzī Geray

Oldı üstine üşenler bir alay⁴²

İranlı bir asker, Gazi Giray'ı başından vurmak için kılıcını miğferine vurduğunda miğferi kesilen Gazi Giray da hançeriyle diğer Safevî askerine saldırır. Her iki Safevî askeri iki taraftan sararak Gazi Giray'ı esir edebilmek için çalışırlar. Biri pehlivan gibi kemerinden yakalayınca Gazi Giray da tüm hünerini gösterir:

Çekdi tîğın biri indi üstine

Miğferini çaldı başı kaçdına

Bir karış miğdārı kesdi miğferin

Durdı mülhid üzre çekdi hançerin

İki ejderhā gibi şarmaşdılar

Birbirisin almağa qarvaştılar

Güşt-gîr-āsā dutup bend-i kemer

Anda gösterdi ġarīme şad-hüner⁴³

Ancak, tam yeneceği sırada pek çok mızraklı İranlı asker geldiği için, Gazi Giray esir edilir.⁴⁴

Âsafî'nin *Şecâatnâme*'sinde, ayrıca Gazi Giray'ın İranlılarla savaşı ve esir düşmesi olayını resmeden minyatürü bulunmaktadır. Sahnenin sol alt tarafında iki taş parçası bulunan iri gövdeli bir ağaç ve ağacın arkasında ters dönmüş, sahipsiz bir at bulunmaktadır. Sağda birbirlerini kemerlerinden tutmuş, zırhlı - biri İranlı diğeri Gazi Giray Han - iki askerin mücadelesi görülür. Ortada beyaz ata binmiş düşman

⁴¹ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 135b. Bunun için bkz. G. Kaya, 2006, s. 182.

⁴² Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., v. 135b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 355-356.

⁴³ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 136a. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 356.

⁴⁴ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., v. 134a-136b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, a.g.e., s. 353-356.

askeri, kılıcıyla aşağıdaki mücadeleye katılmaktadır. Zemin mavi, arkasındaki tepe altın yaldızlıdır. Tepenin sağ yanında İranlı askerler; içlerinden biri altın yaldız renkte, uzunca nefesli bir müzik aleti çalmaktadır. İranlılarla yaptığı mücadelede yenik düşen Gazi Giray, esir edildikten sonra elleri bağlı olarak Peyker Han'ın yanına götürülür. Yol boyunca Gazi Giray'a, götüren kişiler tarafından kötü sözler söylendiğini ve eziyet edildiğini anlatan Âsafî, bu durumun bir han olan Gazi Giray'ı üzdüğünden bahsederken, bu kişilere de “herkes haddini bilmeli” sözlerini söyler.⁴⁵

Gazi Giray'ın saf değiştirebileceği düşüncesiyle Şahoğlu Hamza Mirza, han ve sultanların da olduğu bir karşılama töreni hazırlar. Esir edilen Gazi Giray, Ebubekir Mirza'nın karşısına elleri bağlı, boynu zincirlenmiş bir şekilde getirilir. Daha sonra Gazi Giray'ın atından inmesi, toprağa yüz sürmesi ve neden esir alındığını sorması istenince, Gazi Giray:

*Didi niçün inerem atdan bu dem
Gîtmezem karşı piyâde bir kadem*

*Başa itmek siz haķaretle nazār
Devlet-i dünyā degildür kār-gir*

*Āl-i Cengizem ne ğam irse fütūr
Ger esir isem ne var itmez kuşūr*

*Bāz-ger bend-i belāda ķalsa aķ
Eylemez ķāyd ile tebdil-i mizāc*

*Şānım artırdı giriftār olduğum
Cümleden yegdür haber-dār olduğum*

*Hānlık ‘arzın şikest itmem şehā
Hān bin hān oĝlyam niķe ata⁴⁶*

şeklinde cevap verir. Âsafî, Gazi Giray için “aç ve açık kalsa da, iple bağlansa da karakteri değişmezdi”⁴⁷ diyerek Tatar hanını yüceltirken, ardından:

⁴⁵ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., v. 136a-137a. Bunun için bkz. G. Kaya, 2006, s. 181-183.

⁴⁶ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 138b. Bunun için bkz. S. Eroĝlu, 2007, s. 358.

⁴⁷ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., v. 137b. Bunun için bkz. G. Kaya, 2006, s. 184.

*Yirde yatsa gelmez altuna kūsūr
Pārelense hem behāsına kuşūr⁴⁸*

diyerek, Gazi Giray'ın akıllı cevapları karşısında orada bulunanların şaşırıldığını da anlatır. Daha sonra atıyla Şahoğlu'nun yanına götürülen Gazi Giray'a hatırı soran Hamza Mirza, “el elden üstündür, dünya bu, uzundur, dertlenme yiğitlerin yoludur” diyerek onu teselli eder. Şahoğlu ve adamları günlerce Gazi Giray'ı konuşurmak, kendi saflarına çekmek için her türlü yolu denerler. Fakat onun ne şekilde olursa olsun boyun eğmeyeceğini anlayınca tekrar zincire vurdurarak önce Gence'ye, daha sonra da Alamut Kalesi⁴⁹ ne götürürler. Alamut'ta kendisine yer verilen Gazi Giray bir süre bu kalede kalır.⁵⁰

Hâlim Giray da Gazi Giray'ın bazı kayıt ve şartlar altında serbest bırakma teklifini kahramanlık şanına yediremediğini ve bu teklifi reddederek yazdığı bir rubai ile cevap verdiğini anlatmaktadır. Bu rubaide dünyanın zaten gam ile geçtiğini, mülkünde rahatın ancak kale ve zindanda olduğunu belirterek, vatan ve millete ihanet etmektense kalede zincire vurulup hapiste kalmayı tercih ettiğini bildirmiştir.⁵¹

Bir aralık Kırım'da Mehmed Giray Han ile Osmanlılar arasında çıkan ihtilafın sonucunda Mehmed Giray Han katledilmiş ve yerine II. İslâm Giray getirilmiştir. Bu ihtilaftan ümitlenen İran şahı, Osmanlılara karşı güç birliği yapmak için Gazi Giray'ı esir tuttuğu Alamut Kalesi'nden çıkartarak Kazvin Sarayı'na getirir ve iyi muamelede bulunmaya başlar. İranlıların bölgedeki yeni plânları için büyük önem taşıyan Gazi Giray, İran hükümetinin bu tavrına görünüşte inanmış gibi davranarak Şahoğlu Hamza Mirza ile geçici bir dostluk kurar. Gazi Giray Tebriz'e gelince hem Osmanlı sınırına yaklaştığından ve hem de buradaki serbestliğinden istifade ederek kaçmayı kararlaştırır:

Şāh anları şehirde zann ider

⁴⁸ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., v. 139a. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 358.

⁴⁹ Alamut Kalesi hakkında Hammer, Kazvin ve Tebriz arasında bulunan ve eskiden Haşîşiler reisine, başka bir deyişle Şeyhü'l-Cebel (Dağların Kralı, Şeyhi)'ne ikamet olan meşhur Alamut Kalesi (Kartal Yuvası) olduğunu söyler. İran Şahları girilemez olan bu kaleyi–Keyhusrev'lerin “Dâr-ı Zalâmı”, başka bir tabirle Lete Kalesi gibi- saltanattaki rakipleri daimi hapis içinde zaafa uğratmak için kullanırlardı. Bunun için bkz. P. Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I-VII, çev. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul, s. 96.

⁵⁰ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, a.g.e., v. 139b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, a.g.e., s. 359.

⁵¹ Hâlim Giray, 1870, s. 28.

Hem şehirlü didi yaylağa gider

Çün ganîmet bildiler bu fırsatı

İtdiler andan firâra himmeti⁵²

1585'te Tebriz'den kaçmayı başaran Gazi Giray, derviş kıyafetiyle sınırı geçerek Van'a gelir. Van muhafızı Sinan Paşa kendisini samimiyetle kabul etmişti. Gazi Giray burada bir müddet kaldıktan sonra 1 Ağustos 1585'te Erzurum'a gelmiştir. Bu dönüşün tüm ayrıntılarını yine Âsafî'den öğreniyoruz:

Çıktı istikbâl için har-gâhdan

Ayağa tırdı gelürken râhdan

Tâ ki atından inince durdı ol

İrdügi dem gerdenine şaldı kol

Öpdi yüzini gözünü şâd olup

Gâh güldi gâh ağladı dolup

Şordı hâlin haşırın nice zamân

Hayra maqdem didi oldu şâdumân

Aña geydirdi o dem kat kat kabâ

Virdi şimşîr-i mücevher zî-behâ

Virdi zerrîn zeyn ile zîbâ kümeyt

Gerdeni kavş-i kûzehî ra'nâ kümeyt⁵³

Âsafî ve Gazi Giray'ın İran'dan kaçarak Erzurum'a, kendi yanlarına dönüşlerini Abdurrahman Şeref Bey de anlatmaktadır: *Dest-i 'Acamda esîr olan iki zât birer sûretle tahlîş-i girîbân idüp Erzurum'da 'Osmân Pâşâ'ya kavuşmuşlardır. Anlardan biri Âsafî Mehmet Bey ve diğeri Ğâzî Giray'dur. 'Osmân Pâşâ begâyet mesrûr olarak Âsafî Mehmet Beg'e in'âm u ihsânlar eyledi ve Ğâzî Giray'ın gerdenine kol şalup yüzünden ve gözünden öpti. Gâh güldi, gâh ağladı. Hil'atler giydirüp mahşûş*

⁵² Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 263a. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 527.

⁵³ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 263b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 527.

*otağ kırdurdu ve taḥṣīṣāt-ı vāfiye ile aḡa orduda bulunan Çerkez ve Tatar efrādı başbuğluğunu virdi. İkisini de Tebriz'e berāber götürmüştür.*⁵⁴

Esaret yıllarından sonra savaşlardan bir süre uzak kalan Gazi Giray'ın, esareti sonrasında ilk katıldığı savaş Tebriz seferi olmuştur. Bu seferde, Osman Paşa'nın uzun zamandır düşlediği (22-23 Eylül 1585) Tebriz'in fethi sonunda gerçekleşmişti. Osmanlı ordusu Kırım süvarisi ile birlikte savaştığında her zaman zaferi kazanmıştı. Osman Paşa bu hususu çok iyi görmüş ve çok iyi anlamış olduğundan Osmanlı-Kırım birliğini sağlama bağlamak istiyordu. Bu nedenle sayısız savaşlarda yararlılıklarını gördüğü Gazi Giray'ı Ramazan bayramı gecesinde yanına çağırarak yeni plânlardan söz eder. Buna göre, o yıl kışlağını Gence'ye taşıyacağını, Tebriz'i bırakıp giderse İranlıların yine geleceğini, hâlen Kırım tahtında oturan İslâm Giray Han'dan memnuniyetsizliğini ve Kırım tahtı hususunda Gazi Giray adına Osmanlı hükümetine arzda bulunacağını belirtir. Osman Paşa'nın görüşlerine katıldığını anlatan Gazi Giray, ona şu şekilde cevap verir:

*Çünkü gūş itdi didi Ġāzi Giray
 Hağ güvāhımdır ki budur bende rāy
 Diyemezdim ġayrı semte gidesin
 Hānlık ister diyü zann idesin
 Bunı fehm itmeḡ ki hem surḡ-ı sere
 İresiz ilġār ile gire ele
 Yizmez ardından anuḡ illā Tatar
 Bildigim budur benim iy şehriyār
 Emr iderse ḡazret-i ḡünkār eger
 Yolına ben ḡomıṣam cān ile ser*⁵⁵

Bu olayı, tetkik ve biraz da tenkit ile makalesini yazan Abdurrahman Şeref Bey de bize şu şekilde aktarmaktadır: *Leyāl-i 'ıydden birinde 'Oṣmān Pāṣā Ġāzi Giray ile Āṣafī'yi nezdine çağırıp ḡarb umūrını müṣāvere eyledi ve dedi ki: "Ben Tebriz'e geldüm, 'Acem çıkup gitdi ben gidince 'Acem yine gelecekdür Tebriz'üḡ*

⁵⁴ Abdurrahman Şeref, 1911, C. IV. cüz 22, s. 1329-1330.

⁵⁵ Āsafī Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 266b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 532.

hükümet-i ‘Osmāniyyede kalması bir emr-i ‘asīrdür. Hayli külfet ihtiyārına mütevaqqıfdur. Kırım hānı niğeh-bān olursa devlet-i ‘aliyye için muhāfaza huşuşı sühulet bulur ve bir kaç sene i’tinā ve ikdām-ı tām gösterilürse nüfuz-ı şaltanat-ı seniyye belki müsteğarrer olur. Ordumuz buradan kalkup giderse Tebriz’i kim kayıracak Erzurum ve Van vālilerinin nezāreti kāfi gelmeyecekdür. Kırım hānınınuñ inzimām-ı himmet ü bāşiretini lā-büd görüyorum.” İkisi dağı pāşānuñ bu sözlerini taşdıķ itdiler. Bināen‘aleyh pāşā Gence’de kışlamak üzere Kırım hānlığının Ğāzī Giray’a tevcihi ve aña mu‘ayyen ve zāhīr olmak üzere Āsafī Meħmet Beg’ün Kefe mīr-i mīrānlığına ta‘yini huşuşlarına dā’ir riķāb-ı hümāyūna etrāflı ‘arzlar yazdı.⁵⁶

Bundan anlaşılıyor ki Özdemiroğlu, Gazi Giray ve Āsafī’yi çevresinde hakkıyla iş bilen belli başlı iki kişi olarak görmüştü. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti’nin Şark cephesindeki geleceğini, sonsuz bir güvenle bu iki arkadaşa bırakabileceğini düşünüyordu. Birini Kırım Hanlığı’na, diğeri de onun yardımına, Kefe Beylerbeyliği’ne hazırlıyor, bu önemli durumu da Osmanlı sarayına haber veriyor ve istekte bulunuyordu.⁵⁷

Hastalığı giderek ağırlaşan Osman Paşa’nın bu durumunu öğrenen İranlılar, o güne kadar kaçtıkları Osmanlı askeri üzerine gelmeye başlarlar. İranlıların ileri hareketini karşılama görevi verilen Cağalazade Sinan Paşa, birden düşman üzerine gidince Gazi Giray’a Cağalazade ile gitmesi ve kendisine gelişen olaylar hakkında yardımcı olması emredilir. Verilen emir karşısında yola çıkarak Cağalazade’nin yakınında bir yere varan Gazi Giray, İranlılarla mücadele başladığında dikkatli olması konusunda Cağalazade’yi uyarmasına rağmen, Cağalazade savaş hilesini anlamayarak düşmanın üzerine gider. İranlıların başlangıçta geri çekilme gibi anlaşılan bu hareketinin, aksine Osmanlı askerini üzerine çekmeyi amaçlayan bir hile olduğunun geç farkına varan Cağalazade iki dağ arasında pusuya düşürülür ve zorlu bir mücadelenin sonucunda birçok Osmanlı askeri şehit düşer.⁵⁸

Osmanlıların bu başarısızlıkları sonucunda İranlılar, fırsattan istifade ederek geniş çaplı bir taarruza hazırlanmaktadırlar. Bir gün, Hamza Mirza’nın ordusunda bir okçu olan Allah Kulu Bey’den Gazi Giray’a, İranlıların yine hile tedbiriyle saldırıda bulunacağına dair bir mektup ulaştırılır. Hemen elinde mektubuyla hasta yatağında

⁵⁶ Abdurrahman Şeref, 1911, C. IV, 24 cüz., s. 1502-1503.

⁵⁷ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 21.

⁵⁸ Āsafī Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 266a-274b. Bunun için bkz. S. Eroğlu, 2007, s. 531-543.

yatmakta olan Osman Paşa'nın yanına giden Gazi Giray, durumdan paşayı haberdar eder. Osman Paşa da Gazi Giray'a bu yönde tedbir alınmasını buyurur. Sonunda İranlı muhbirin mektubunda haber verdikleri bir bir gerçekleşir. İranlılar hilelerinin boşa çıktığını görseler de, var güçleriyle her koldan saldırıyı sürdürdüler. İkindiden akşama kadar süren ve oldukça çetin geçen mücadelede İranlılara güç yetirmekte yetersiz kalan Osmanlı ordusu yine geri çekilmek zorunda kalır.

28/29 Ekim 1585'te Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ölümünden sonra Gazi Giray İstanbul'a gelir. Burada III. Murad tarafından nezaketle karşılanarak Yanbolu'ya gönderilir. Orada saraydan verilen sâlyâne ile sakin bir hayat sürdürür. Buralarda ne kadar kaldığını kaydeden bir kaynağa rastlanmamıştır. Ancak burada Kırım'a han tayin edilmiş olduğu 1588 yılına kadar kalmış olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹

1.3.3. Bora Gazi Giray Han'ın Kırım Hanlığı Tahtına Çıkması

Gazi Giray'ın babası Devlet Giray Han'ın ölümünden sonra kardeşler arasında baş gösteren iç mücadele devam etmiş ve hanlık önemli derecede sarsılmıştı. Bu durum, Gazi Giray'ın hanlığın başına geçmesiyle son bulmuştu. Gazi Giray Han, babası gibi hem karakteri hem de yetişmesi itibariyle mükemmel bir hükümdardı. Yirmi yıla yaklaşan ve iki devreye ayrılan hanlık süresince az iftiraya uğramamış, az sıkıntı çekmemişti. Osmanlı idaresinin başına gelen vezirlerin hepsi Özdemiroğlu Osman Paşa gibi mert, dürüst olmuyordu. Bazen kıskançlık, bazen entrika, bazen de kendi taraftarlarının elinden tutmak amacıyla, türlü vesilelerle hükümdarları aldatıyorlar, akla gelmeyen olayların meydana gelmesine sebebiyet veriyorlardı.⁶⁰

Kırım hanı Mehmed Giray tahttan indirilince, onun ve Gazi Giray'ın diğer kardeşi olan İslâm Giray, Kırım'a han tayin edilmişti. Ancak İslâm Giray'ın hanlığı uzun sürmemiş, 1584'te tahta çıkmış ve 1588'de de vefat etmişti. Mehmed Giray Han ve oğullarının isyanından ders alan İstanbul sarayı, Gazi Giray'ı sadakat ve cesareti pek çok kereler denenmiş en uygun aday olarak görüyordu. Gazi Giray 1588 yılında, III. Murad tarafından İslâm Giray'ın ölümü üzerine boşalan Kırım Hanlığı'na tayin edildi. Divâne Alî adında bir şair tarafından Gazi Giray'ın tahta çıkması münasebetiyle şu tarih yazılmıştır:

⁵⁹ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 22.

⁶⁰ A.N. Kurat, 1972, s. 245.

Ey şehriyâr Ğâzî hâkâni Deşt-i Kıpçaq
Bahtuñ müsâ' id oldı luţf etdi haq tebârek

Çok hizmet etmişdün 'Osmâniyâna haqqa
Biñ baş haqqın oldı hânlık senün bilâ-şek

Haq buldı müstaḥikîn çeksin elem raķibün
Başkoysun eb'ında bilsin özün o teng

Sittî şadâ ile şal vesvele cihâna
Ğamden helâk olısar işte şâhı merdek

Ķavmı nevâ 'acem hem oldı sana havâ-dâr
'Uşşâķın oldı hânım cümle büzürg ü küçek

İnşâllah cenge pîşe olsun sana hemîşe
Hıyl-ı mülk-i sipah ü rûḥu 'l-ķudsu atabek

Şirâne 'azm etsen Ķazvin'e doğru gitsen
Olur hüdâ mu'inün durma hemân kılıç çek

Gör şâhı diri tutsan ölmeden anı görsen
Her yana kıl teveccüh şimşiri heybetinle

Sulţan Murâd'ın ola çün himmeti seninle
Mülhidlerin cihândan eyle vücūdunu hek

Divânedür zemâne ķulun 'Alî yegâne
Şevķile dedi târiḥ hânım ola mübârek⁶¹

hânım ola mübârek ebcet hesabıyla 996'dır, ki bu, Gazi Giray'ın tahta çıkmasının tarihidir.

Abdullah ibni Rıdvân da Gazi Giray'ı methederek, onun tahta çıkış tarihini 14 Nisan 1588 olarak vermektedir: *Salţanat-i Deşt-i Kıpçaq Ğâzî Giray nâm ķarındaşına cümleden evlâ' ve aḥrâ ve hân olmağa lâyiķ ve sezâ görilmegin sene-i mezbûre*

⁶¹ Mecmu'â, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Yazmalar Koleksiyonu, yer no. 3431, v. 54a-54b. Bunun için bkz. Abdullahoğlu Hasan Bey, "Kırım Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar-Gazi Giray'ın Mektupları II", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, C. I., S. 3-7, İstanbul, 1932, s. 119.

*cemāzi-yel-evvelinüñ on yedinci günü taht ü ‘ālem virilüp Kırım’a hân ve taraf-ı saltanatdan ‘azîm in‘ām ve ihsân olunup al sāl-i ferhunde fâlde Deşt-i Kıpçak’a irsâl olundu.*⁶²

Gazi Giray hanlık tahtına oturunca kardeşlerinden Feth Giray’ı kalgay ve Adil Giray’ın oğullarından Baht Giray’ı nureddin yapmıştı. Sonraları han ağası unvanını alan bir baş ağalık ihdas ederek emektarlarından Ahmet Ağa’yı bu göreve getirmiş, saray nazırı yapmıştı.⁶³

Gazi Giray’ın babası Devlet Giray Han’ın hâkimiyeti zamanında Kırım Hanlığı için en önemli meselelerden biri, İdil nehrini geçerek batı tarafa göç eden Nogay kabilelerinin hanlıkta göç sahası bulmaları ve onların kendilerine teslim olmaları meselesiydi. Devlet Giray, Nogay kabilelerini himayesi altına almış ve Kabartay ülkesi ile Azak Kalesi arasında kendilerine göç yeri vermişti. Fakat Kırım hanları, Özü boyları göçebeler için çok elverişli bir saha olduğundan ve Özü Kazaklarının hanlık arazisine hücumları buralarda daha çok olduğu ve saldırılara karşı tedbirli olmak gerektiğinden, Nogay kabilelerini Azak çevresinden alarak Özü’nün batısına, Turla ve Tuna boylarına nakletmeye başladılar. Gerek bu nakil ve gerekse Nogay kabilelerinin reislerini memnun etme ve kontrol altında tutma işinin pek çok güçlükleri vardı. Bu iş, Devlet Giray zamanından beri Kırım hanlarını sürekli meşgul etmişti. Ayrıca Nogay kabileleri mühim bir askerî güç teşkil ettikleri için, hanların daima onlarla hesaplaşmaları ve Nogay mirzalarını tatmine çalışmaları gerekiyordu. Gazi Giray Han’ın da Kırım Hanlığı tahtına çıkınca yapacağı ilk iş, kafa tutan mirzaları ve özellikle Nogay kabilelerini idaresi altına almak olmuştu. Bu amaçla Orkapı dışına yaptığı birkaç sefer neticesinde, hanlık içinde düzeni sağlamış oldu. Gazi Giray zamanında da Nogay kabilelerinin Turla ve Tuna boylarına nakli devam ettirilmiş ve bunun sonucunda Akkerman şehri etrafında, Bucak’ta pek çok Nogay yerleştirilmişti. Nogayların göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmeleri, yaklaşık bu zamanlarda başlamıştır.⁶⁴

Gazi Giray hükümdarlığı döneminde Kırım Hanlığı her yönüyle istikrara kavuşmakla birlikte, bu sıralarda Özü nehrinin kayalık yerlerinde çoğalmaya

⁶² Abdullah ibn-i Rıdvân (Rıdvân Pâşâzâde), *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak an Hitta-i Kırım*, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, yer no. 289, v. 21a. Bunun için bkz. İ.H. Ertaylan, 1958, s. 23.

⁶³ Hâlim Giray, 1870, s. 35.

⁶⁴ A.N. Kurat, 1972, s. 242-248.

başlayan Rus asıllı Kazaklar yeni bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Orta Özü boyu Lehistan-Litvanya Devleti'nin eline geçince, buradaki Kazaklar Leh kralı tebaası sıfatıyla Tatarlara karşı sınır bekçisi oldular. Leh hükümeti tarafından silahlandırıldılar ve desteklendiler. Kazaklar, büyük kayıklarla Özü nehri boyunca aşağı inerek Kırım Hanlığı topraklarını yağmıyorlardı. Bunlar, Özü veya Don boyunca kayıklarla geçiyor ve Kırım atlılarının okları bunlara zarar veremediği için Kırım hanları bu saldırıları durduramıyorlardı.⁶⁵ Bu saldırılardan son derece rahatsız olan Gazi Giray Osmanlı Devleti'nden izin almak için uğraşmış, fakat bir sonuç alamamıştı. 1589 yılında Özü Kalesi'nin Kazaklar tarafından yağmalanması üzerine padişahın izni çıkınca, Gazi Giray Lehistan ve Galiçya üzerine hücum ederek birçok ganimet ve esir ele geçirdi. Selânikî, Gazi Giray'ın Lehistan'a akın etmesini şu şekilde aktarmaktadır: *Ve vilâyet-i Kırım Tatarı hânı Gâzî Giray Hân hazretleri niçe def'a südde-i sa'âdet-medârdan Leh vilâyetine akın itmek aqşâ-yı merâmları olup 'arz u recâ' iylemişlerdi. İcâzet ü ruşşat virilmeyüp Leh kıralı himâyet ü şıyânet olunugeşmişdi. Bu def'a muqaddemâ hâ'in olup gaybet iden Boğdan voyvodası lâ'in Leh cānibine gitmegin ve Özi kal'ası üstüne gelen melâ'in-i Qazaq tâ'ifesi küllî hasâret iylemek ile Leh'den bilinüp akın için hân hazretlerine izin virildi. Segirdüp memleketin tâlân iyleyüp niçe biş esir çıkarup azim ganimet ile çıkıdı ve muqaddemâ cem' olan Rumilî 'askeri ile Niğbolu Beği Aḫmed Pâşâ oğlu Sultan-zâde Meḫmed Beğ hıyânet ile firâr iden Boğdan voyvodasıyla Qazaq tâ'ifesinün cem' iyyeti haberin alup guzât u mücâhidin ile ilğar idüp melâ'ini baḫalda avlayup başup bi-inâyeti'llâhi ta'âlâ fırsat u nuşrat-ı İslâm ile cān kurtarmayup 'alef-i şemşî-i âbdâr olup manşûr u muzaffer oldukları haberleri gelüp 'arz olunduğda şemşî-i zerrin ve hil'at-ı fâhire ile teşrîf olundu sene 997.⁶⁶*

⁶⁵ fevt olduğda İleḫ memleketiğa kral bolur oğul qalmay İleḫ memleketi on eki yıl kırsız bolup memleket içinde olan hırsuz ve ḫarāmileri İleḫ memleketiniñ voyvodaları ve panları ve kerman bekleri tirgemey ve zabt kılmay zahîre azuq virüp kemi virüp Özü şuyına kilüp Tataruñ ḫavarcısın alup ve ḫavar ve yalkısın sürüp şoñ Macar kıraları uruğundın İştēfan Kral İleḫ memleketiğa kral bolup Özü şuyında olan Kriştıyanniñ hırsuz ve ḫarāmî Qazaqlarıñğa ri'âyet itken için Özü şuyında ḫarāmî ve hırsuz Qazaqlar köplik bolup Özü şuyındın inüp devletlüg ve sa'âdetlüg pâdişâh ḫond-kâr hazretleriniñ Özü şuyı boyında olan Can kerman ve Aḫkerman ve Bender kermannıñ arasında olan koyıcı ve ḫavarcı ve bâzergân fakirleriñge zarar ve ziyân kürgenleri için raḫmetlik babamız Devlet Keray Hân ve ağaçalarımız hânlar ve özümüz ve sulḫânlar ve biş baş Tatar Qazaqları İleḫ memleketni her yıl ve her kış çabup eki curt biri birige düşmân olurğa Özü şuyı içinde olan ḫarāmî hırsuz Kriştıyan Qazaqları sebep olınmışlardır. Y II s. 10.

⁶⁶ Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 334.

XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Kırım Hanlığı, sınırını genişleterek önem kazanmaya başlayan Ruslarla XVI. ve XVII. yüzyıllarda kuvvetli olan Lehistan'a karşı kuzeyde bir kale vazifesi görmekte ve Osmanlı devletini o taraftan emniyet içinde bulundurmaktaydı. Gazi Giray'ın Kırım Hanlığı tahtına çıkınca yaptığı ilk işlerden biri de Rusya'yı ezmek olmuştu. Gazi Giray, bu amaçla Rus çarına Lehistan'daki başarılarını yazmış ve kendisinin Moskova ile Kırım arasında dostluk kurmak istediğini bildirmişti. Moskova hükümeti buna çok sevinmiş ve Kırım'a yolladığı elçilerle toplanan vergileri gönderdiği gibi, bu dostluğun gerçekleştirilmesi ve kuvvetlendirilmesi adına ellerinden gelen her şeyi yapmaları için yetki vermişti. Ancak bu dostluğa ne Kırımlılar ne de Ruslar inanıyordu. Bunun için de Rus Çarı Fyodor, Oka nehri boyunda kalabalık bir ordu toplayarak Kırım'ı istilâ teşebbüsünde bulunmuştu. Gazi Giray Han, Ruslarla görünüşte dostluğu sağladıktan sonra, gizliden gizliye Lehistan ve İsveç'le Ruslara karşı bir ittifak hazırlıyordu. Gazi Giray, Rus seferi için Lehistan'dan beş bin Filorin⁶⁷ ve İsveç'ten sefer masrafı istemişti. 1591'de Lehistan ve İsveç'in yardımını alan Gazi Giray Han Kırım, Nogay ve Çerkez askerlerinden oluşan üç yüz bin kişilik bir ordu ile Moskova üzerine yürüyerek Rusları mağlubiyete uğratmış ve Moskova civarına kadar ilerlemişti. Ancak şehri zapt edememiş, birçok yerleri tahrip ederek zengin ganimetlerle Kırım'a geri dönmüştü.⁶⁸

1592 yılında Rusya üzerine tekrar sefer açılmış ise de, bu defa Gazi Giray Han kendisi gitmeyip kalgayı Feth Giray Sultan'ı göndermişti. Kırım ordusu Ryazan, Kaşir ve Tula şehirlerini yağma ve tahrip ederek pek çok ganimet ve esirle geri gelmişti.⁶⁹

1593'te Kırım ile Rusya arasında barış imzalandı. Rus çarı anlaşma uyarınca her yıl kırk bin altın ruble ile her zaman verdiği vergilerini düzenli olarak göndereceği üzerine söz vermişti.⁷⁰ Rus çarı, Kırım Hanı ile sözleşmeyi imzaladıktan sonra İstanbul'a da elçi göndererek Osmanlı hükümeti ile de bir sözleşme imzalamak istediğini bildirmişti. Çar bu teklifinde samimi değildi. Çünkü Osmanlı hükümetine

⁶⁷ Bkz. Y III

⁶⁸ ...*Kırım çerüy ve Nogay çerüy ve Çerkes kullarım çerüy barça üç yüz biñ çerü birlen Maşkov tahtına varup yolda koygan çerüyün ve karağolın kırup öldürüp tahtın bilge yakup ve yıkup ve esirin ve mālın kiltürüp el-ħamdüli-llāhi barça çerümüz şağ esen keldik...* (Y III s.17).

⁶⁹ A. Soysal, "Bora Gazi Giray Han", *Emel*, S. 22, Mayıs-Haziran 1964, s. 7.

⁷⁰ T. Yulinski, *XVI-XVII. Asırlarda Lehistan Vaziyeti*, Krakow, 1816, s. 62-63.

bu teklifi yaptığı zaman çar, Lehistan, Habsburg Hanedanı elinde bulunan Roma, Cermen İmparatorluğu ve İran hükümeti ile Osmanlı ve Kırım'a karşı bir ittifak yapmak için müzakereye girişmiş bulunuyordu. Diğer taraftan Osmanlı devletiyle arası açık bulunan Avusturyalılara çok miktarda yardım vermektedir. Rusya burada ikiyüzlü davranıyor, bir taraftan Kırım ile sözleşme yaparak vaziyeti sağlamlaştırdıktan sonra Osmanlılarla da ittifak yapmak için Kırım hanından istifade etmeyi düşünüyor, diğer taraftan da Osmanlıların düşmanlarına yardım ederek onların elde edebilecekleri galibiyetten hisse almak ve eğer Osmanlı Devleti mağlup olursa kendi emellerini gerçekleştirmek istiyordu. Rusya'nın bu kurnaz siyasetini çok güzel anlayan Gazi Giray Han, iç ve dış durumunu sağlamlaştırdıktan sonra Ruslara sert ve son darbeyi indirmek istiyordu.⁷¹

Ancak bu esnada Osmanlı devleti oldukça kritik bir devir yaşamaktaydı. Osmanlı devletinin *altın devri* geçmiş, Kanûnî Sultan Süleyman'ın son yıllarından itibaren başlayan düşüş, III. Murad zamanında iyice kendini belli etmeye başlamıştı. İran'a karşı yapılan başarısız savaşlar dışında, Avusturya'daki çetin harpler ve özellikle yeniçerilerin zorbalıkları, içeride ekonomik çöküntü ve düşüşün başladığının açık belirtileriydi. Özellikle 1593-1606 yıllarında Macaristan-Avusturya savaşları çetin olmuştu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Kırım kuvvetlerine ihtiyacı birden bire artmış, Gazi Giray Han da ordusuyla bu sefere çağrılmıştı.⁷² Bu sıralarda Rusya'da iç karışıklıklar ve isyanlar başlamış olduğundan, Gazi Giray Han Avusturya seferine hareket etmeden önce İstanbul'a bir mektup göndererek Rusya'nın içinde bulunduğu bu durumu anlatmış ve böyle bir zamanda Macar seferinden vazgeçerek çok daha önemli olan Rusya üzerine yürümeyi teklif etmişti. Bu teklif kabul edilmeyince hiç olmazsa Kırım ordusunun bu seferki Avusturya seferinden muaf tutulmasını, bu suretle kendisinin tek başına Rusya'nın hakkından gelmek istediğini, hatta ilk iş olarak Kazan ve Astarhan'ı kurtarabileceğini Osmanlı padişahına bildirmişti.⁷³ Ancak Gazi Giray Han'ın bu ısrarı kabul edilmeyince han, Rusya üzerine yürümekten vazgeçip Osmanlı Devleti'yle Macaristan'a karşı hareket etmeğe mecbur kalmıştı.

⁷¹ A. Soysal, "Bora Gazi Giray Han", *Emel*, S. 22, Mayıs-Haziran 1964, s. 8.

⁷² A.N. Kurat, 1972, s. 246.

⁷³ A. Soysal, a.g.m., s. 8.

1593 yılında Osmanlı ordusu serdarı olan Cigalazâde Sinan Paşa Avusturya üzerine hareket etti ve vakti geciken ilk savaş yılında bazı başarılar gösterdi. Sinan Paşa'nın maksadı o yıl kışı Budin'de geçirip ertesi yıl baharında taarruza geçmekti; fakat askerinin Belgrat'a gitmekte ısrar etmesi üzerine mecburen Belgrat'a geldi; kış içinde faaliyete geçen Avusturya kuvvetleri de bazı başarılar elde etti. Ertesi sene baharında Sinan Paşa tekrar faaliyete geçti. Bu defa Mayıs 1594 yılında ordusuna Gazi Giray Han da iltihak etti. Gazi Giray, davet üzerine pek çok Tatar askeriyle birlikte Lehistan içlerinden geçerek süratle orduya yetişti ve iki defa Avusturya seferine katıldı.⁷⁴

Kırım kuvvetleri Macar seferi esnasında büyük yararlıklar gösterdi. Özellikle Yanık Kalesi'nin zaptında Gazi Giray'ın rolü çok büyüktü. Ağustos 1594'te Viyana ile Budin arasındaki Yanık Kale alındı. Son derece önemli olan bu kalede çok miktarda savaş gereci elde edilmişti.⁷⁵ Bütün bunlara rağmen Gazi Giray'ı kıskananları memnun etmek ve entrikaları önlemek mümkün değildi. Gazi Giray'ın kalabalık ordusuyla Özü nehrini geçerek Lehistan üzerinden geldiği haberini alan vezir-i azam, serdar-ı ekrem ve bütün beylerbeyiler, pek çok asker ile 6 Ağustos 1594 yılında onu karşılamaya gittiler. Âdet üzerine Kırım hanı geldiği zaman vezir-i azamın onu yaya olarak karşılaması gerekirdi. Fakat Gazi Giray geldiği zaman, Sinan Paşa kendisiyle eşit durumdaymış gibi muamele ederek hanı at üstünde karşıladı ve kendi çadırına indirip sağ tarafına oturttu. Sinan Paşa'nın bu hareketlerinden sonra bazı Kırım beyleri, Gazi Giray'ın kırıldığı zannetmiş ve "Gerçi serdar büyük bir padişahın mutlak vekili ve vezir-i azamı ise de Gazi Giray da para bastıran, adına hutbe okutan, dört yüz yıldan beri kendi dillerinde, yani bizim dilimizde padişah oğlu padişah olan bir kimseyle beraberlik iddiası münasip değildir" şeklinde yorum yapmışlardı. Vezir-i azamın Gazi Giray'ı kendi çadırına götürmesi, bir beylerbeyine yapılan muamele şekliydi. Gazi Giray şan sahibi olduğu için, serdarın kendi konağında başka çadırlar kurdurarak ve padişahlara mahsus seraperdeler koydurarak

⁷⁴ *Ve bu esnâda vilâyet-i Kırım ve Deşt-i Kıpçak Tatarı hânı Gâzî Giray hazretlerine giden kaçucular geldi. Hân hazretleri yüz bin nefer iki yedekli süvari leşker-i Tatar-ı sabâ-reftâr ile küftâr-ı hâksâr diyârına Özi suyun dürlü san'at u te'lifler ile geçüp gideli on altı gündür diyü haber getürdiler. Ve keyfiyet-i hâllerinden istifisâr olunduğda kıyâmet-mehîb 'asker-i acîbdür. Zemîn ü zemân tahammül itmez ve geçdükleri yerde eşyâdan bir şey kalmaz harâbî-i 'âleme sebeb mahz-ı sahtu'llâhdan mahlûk bî-şefekatdür. El-iyâzü bi'llâhi ta'âlâ min sahtihî ve gazabihî diyü cevâb virdüler. Fî evâsıt-ı ramazânü'l-mübârek, sene 1002.* (Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 373).

⁷⁵ İ.H. Uzunçarşılı, 1983, s. 71.

yemekleri ona göre hazırlatması, sair riayet ve itibarın onun derecesine göre yapılması gerekirdi.⁷⁶

Kırım hanlarının Osmanlı vezir-i azam ve serdar-ı ekremlerine eşit tutulması ilk Sinan Paşa sadaretinde olmuştu. Gazi Giray Han'ın gerek III. Murad ile dostluğu ve gerekse kendine olan güveni sayesinde Osmanlı devlet adamlarının elinde âlet olmayarak bağımsız hareket etmesi karşısında, Yanık Kalesi zaptında yapılan savaşta Gazi Giray Han'ın gösterdiği kahramanlık ve başarıları kıskanan serdar susmak mecburiyetinde kalmıştır.

Gelibolulu Ali *Kühnü'l-Âhbar* adlı eserinde bu olayı kaydettikten sonra vezir-i azamın hanı kendi çadırına davetinin yanlış ve avam ve havas huzurunda ona ziyafet çekmesinin uygunsuz olmasının yanı sıra, Kırım hanını beylerbeyi mertebesine tenzil ile sağ yanına oturtmasının da kötü bir vaziyet olduğu şeklinde yorumlamıştı. Buna karşı İbrahim Paşa, Gazi Giray'a saygıda kusur etmemiş, orduya geldikçe attan inerek koltuğuna girmek suretiyle eski geleneğe saygı göstermiştir. Peçevî, Gazi Giray, Oyvar seferine geldiğinde, İbrahim Paşa'nın, onun koltuğuna girerek atından indirdiğini, gideceği zaman da yine koltuğuna girerek atına bindirdiğini gördüğünü belirtmiştir.⁷⁷

1594 yılında Avusturya'ya açılan sefer hâlâ bitmemişti. Gazi Giray Han bu sefere var gücüyle yardımda bulunuyordu. 28 Kasım 1594 tarihinde Gazi Giray padişaha mektup yazarak memleketine geri dönmek için izin istemişti. Fakat padişah onun Erdel'de kışlamasını emretmişti.⁷⁸ 1594 yılının sonunda Gazi Giray Tamişvar'da kışladı. Oradan ordusuyla Erdel ve Lehistan'a akın edip çok miktarda esir, yük ve binecek hayvan sürüp Belgrad kışlağına getirdi. Selânikî bunu şu şekilde anlatmaktadır: *Ve Tatar hân leşkerinüñ güziesiyle Tımışvar'a kışlaya ta'yin olundılar ve serdâr-ı a'zam Sinân Pâşâ hazretlerinüñ selâm çavuşu 'arzlar ve mektûblar ile gelüp Tatar hân Ğâzî Giray hazretleri havâşş-ı leşkeriyle vilâyet-i Timaşvar'da kışlayacak oldı. Ve yarar ve güzide 'askeri çapup Erdel ve Leh'den niçe biñ esir ü devâb sürüp ganâ'imi Belgrad kışlasına gelüp ni'met-i ferāvân gönderdüğini i'lâm eyledi. Ve serdârdan getürdügi 'arzlardaki murâdâtına çendân müsâ'ade olunmaduğı sayı' oldı. Ve şiddet-i şitâ ziyâde iştidâd üzre olup sa'âdetlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh*

⁷⁶ Peçevî, 1982, s. 354.

⁷⁷ Peçevî, 1982, s. 354.

⁷⁸ Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 411.

hazretlerinin mübârek mizâc-ı şerîf ve ‘unşur-ı latîfnde mesâne zahmetinden küllî fütûr olduğı söylendi. Serdâr mesâlihi görülmek mühimdür dinildükce şimdi anuñ zemâni değıl diyü haber çıķduğından ‘arzlara cevâb virilmedi teħîr ü ‘avķ olundu. Bu kelâm sebab-i inkisâr-ı tām olup çavuş eglenmedi gitdi. Fî evâsıt-ı şehri-i rebîü’l-âħir sene 1003.⁷⁹

1595 yılında Eflâk voyvodası Mihail isyan ederek birçok zulümler, haksızlıklar yapmaya başlamıştı. Mihail, Ternoviç Kalesi’ni zapt ederek muhafazasında olan üç bin beş yüz askeri kılıçtan geçirmiş ve kumandanları olan Ali Paşa Bey’i ateşte yakmıştı. Mihail’in Leh Kralı tarafından desteklenmesi üzerine, Osmanlı Devleti ile Lehistan’ın arası gittikçe açıldı. Lehistan bu sıralarda Karadeniz sahillerine ulaşmak, Bogdan ve Eflâk’ı ele geçirmek ve Baltık denizinden Karadeniz’e ulaşmak için gayret sarf etmekteydi. Eflâk’ta patlak veren Mihail isyanı Osmanlı Devleti’ni bir hayli düşündürmüş ve sonunda bu isyanın hakkından ancak Gazi Giray Han’ın gelebileceğine kanaat getirilerek, cezalandırmak ve uslandırmak ona havale edilmişti. Gazi Giray ordusuyla, o zamana kadar görülmemiş bir cüretle kuzeyden Lehistan ve Erdel toprakları üzerinden geçti ve pek çok çetin savaşlar vererek ve Bogdan beyine arkadan hücum ederek onu itaat altına aldı.⁸⁰ Bu isyan başarıyla bastırıldıktan sonra, Eflâk ahali kendisine müracaat ederek bundan sonra buranın idaresine Kırım beylerinden birisinin tayin edilmesini istemişti. Han, Eflâk ahalesinin bu ricasını Osmanlı padişahına mektup yazarak bildirdi. Ancak, bu kabul edilirse Bogdan’ın Tatarların olacağını düşünen Osmanlı idaresi, teklifi geri çevirmişti.⁸¹

Gazi Giray Han’a Macaristan’daki hizmetlerinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından birçok zam ve bahşış verilmişti.⁸² Böylece Gazi Giray Han, Kırım hanlarının hiç birinin ulaşamadığı en yüksek mertebeye çıkmış ve saygı görmüştür. Dostu ve taraftarı olan III. Murad’ın ölümü üzerine İstanbul’da Gazi Giray aleyhine birçok fitneler dönmeye başlamıştı. Bunlar ne pahasına olursa olsun Gazi Giray’ı mevkiinden düşürmek, yerine başkasını getirmek istiyorlardı.

⁷⁹ Selânikî Mustafa Efendi, a.g.e., s. 420.

⁸⁰ Bkz. HS II.

⁸¹ Peçevî, 1982, s. 366.

⁸² Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 593.

1.3.4. Bora Gazi Giray Han'ın Azledilmesi

1596'da Sultan III. Murad zamanında çıkan Eğri savaşı için Kırım'dan askerî yardım istendi. Gazi Giray kendisine yapılan ısrarlı davetlere rağmen sefere katılmayarak kalgay Feth Giray'ı gönderdi. Feth Giray bu savaşta büyük yararlıklar gösterdi. Haçova Meydan Savaşı kazanıldıktan sonra, Cigalazâde Sinan Paşa'nın ısrarıyla 1596'da Gazi Giray Han azledilerek yerine Feth Giray hanlığa getirildi. Feth Giray, hanlığı kabulde çok tereddüt etti. Fakat Cigalazâde zorla, ısrarla hanlığı kabul ettirmişti. Gazi Giray Han bu haberi alınca bir gemi ile Sinop'a gitti. Bu sırada Sadrazam Sinan Paşa düşürülmüş, yerine İbrahim Paşa getirilmişti. Yeni baş vezir Gazi Giray'ı desteklediği için yapılan değişikliğin Kırım'da huzursuzluk çıkaracağı hususunda padişahı ve vezirleri ikna etti. Ancak Feth Giray Han tayin edilmiş olduğundan padişahın bundan dönmesi çok zordu. Üç ay sonra, Cigalazâde görevinden alınca, Kırımlılar esasen kendisini desteklediklerinden Gazi Giray tekrar hanlığa tayin edildi.⁸³

Feth Giray tahttan çekilip İstanbul'a dönmek için hazırlanarak ağabeyi Gazi Giray ile vedalaşmak üzere yanına girdiği zaman Mansur oğullarından biri onu katletti. Hâlim Giray bu olayı ayrıntılarıyla şu şekilde aktarmaktadır: *Feth Giray hüküm üzerine tahttan çekilip İstanbul'a 'avdet itmek üzerine iken ba'zı adamlar tarafından birâderiyle görüşmeden gitmek münâsîp olmadığı ihtâr olundu İzâ câ'e'l-każâ 'amiye'l-başar mefâdınca Feth Giray Kefe civârında Nakşü'l-van nâm maħalde Ğâzî Giray'ın çadırına girüp 'âdet-i kadîm üzre kalpağını yere atarak ey baña seng-i melâmetden iden 'ârdın Benim ol başımı ortaya koyup yardım kavliyle etek öpdüğü sırada Mansur oğullarından biri o cism-i nâzenîni acımayup külünk denilen bir âletle fecî' bir şüretde şehîd itdi.*⁸⁴ Bu olay çeşitli tarihçiler tarafından farklı yorumlanmaktadır. Bazı tarihçiler Feth Giray'ı Gazi Giray Han'ın öldürdüğünü,

⁸³ *Ğâzî Giray Hân'a bu haber vâsıl olunca derhâl bir gemi ile Sinop iskelesine geldi. O eşâda Feth Giray'ın hân ta'yîn olunmasına sebep olan Sinân Pâşâ'nun yerine şadârete İbrahim Pâşâ'nun gelmesi işi deĝişirdi. Çünkü İbrahim Pâşâ Ğâzî Giray Hân'ın tarafdârı idi. Bu 'azlin Kırım halkı arasında kargaşalığı mücip olacağını söyleyerek pâdişâhî vükelâyı da iknâ' muvaffak oldu. Fakat aynı zamânda pâdişâh tarafından Feth Giray Kırım hân'ı naşib edilmiş bulunuyordu. Şadr-ı a'zam Pâşâ bunun çâresini de buldu. Yeñçeri müteferrika başı Çerkez Handan Ağayı biri Feth Giray diğeri Ğâzî Giray nâmlarında yazılan iki kıt'a berât ile Kırım'a gönderdi ki Handan Ağa hangi tarafda ehâli ve ümerânın temâyülünü görürse berâtı o tarafâ vermekle mezundu. Handan Ağa Sinop'ta Bora Ğâzî Giray'a tesâdüfle beratı doğruca ona teslim etdi. Zirâ mumaileyh ağa hânın ve sadrazam pâşânın tarafdârlarından idi. İşte bu suretle Ğâzî Giray tekrâr mesnedinde ibka edilip...* (Hâlim Giray, 1870, s. 37.)

⁸⁴ Hâlim Giray, a.g.e. s. 37.

bazıları ise bu cinayeti maiyetindekilerden birinin, Gazi Giray Han'a yaranmak maksadıyla işlediğini yazmışlardır. Abdülgaffar Kırımî *Umdetü't-Tevârih*'te bu olayı şu şekilde yorumlamaktadır: *Menkûldur ki işbu Ğāzî Giray Hân vücûhla fâ'ikü'l-aķran olup cümleden fâzla fâzıl-ı nükte-dân ve şâ'ir-i sâhîr mu'ciz-beyân ve kavâid-i 'Arabiyye üzere tedkîk-i meâli beyân iderimiş lâkin nev'an seffak bi-pâk olup hedm-i binâ' Rabbü'l-'âlemîn olan nev'-i beni ademi itlâf iylemege çapan ve çalan olup 'aşrında ümerâ ve sâ'ir ulû'l-âradan çoķluk kimesneyi katl iyledügi muhaķķaķdur. Egerçe işbu güne işe cesâreti haķķ bilürde ider lâkin Bünyân-ı rabb-ı müste'an olan insânı katl ve hedm cerî' olanlar ekşeriyen taķdîr-i hüdâda kıllet-i 'ömr ve aķıbet-i rezâlet ile muzmaķill olması müberhen olmağla.*⁸⁵

Naîmâ kendi tarihinde Tatarların arasında karışıklık çıkarıp sonunda Feth Giray Han'ın öldürülmesine sebep olan Gazi Giray Han'ın azlini Ciğalazâde Sinan Paşa'nın kötü hareketi olarak değerlendirmektedir.⁸⁶ Nitekim Gazi Giray Han Feth Giray'ın ölümünden duyduğu keder ve acıyı şu mısra ile duyurmuştur:

*Ķatı zulm itdi bugün Feth Giray Hân'a felek
Yeridür ağlar ise yerde beşer gökte melek*⁸⁷

Ayrıca bu olaydan sonra, Gazi Giray vezirlere yazdığı mektubunda aşağıda yer verdiğimiz sitem dolu ifadelerle bize bu konudaki tutumunu göstermektedir: *Hânlar ma'zûl olmaz meger ki üç huşûş vâķi' ola biri budur ki irtişâ' iyleye ikinci budur ki re'âyâyâ cevri u zulm iyleye ve üçüncü pâdişâh-ı İslâm-penâh hażretlerine bağy iyleye. Hâşâ bende bunların birisi yoķdur. Fe-emmâ şöyle ki yine bununla meydâna seyf-gîre 'ulemâ-i dînden istiftâ ilen kılıç çeken kim ise ehl-i bağy oldur dimişlerdür mes'ele ma'lûmdur.*⁸⁸

Bu şekilde hanlığı tekrar elde eden Gazi Giray Han küçük kardeşi Selâmet Giray'ı kalgay, Saadet Giray'ın oğlu Devlet Giray'ı da nureddin yapmıştı. Ancak bir müddet sonra Devlet Giray'dan emin olmayarak idam ettirmişti. Bunu duyan

⁸⁵ Abdülgaffar Kırımî, 1744, v. 285a. Bunun için bkz. D. Derin, *Abdülgaffar Kırımî'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt- Tevârih) Göre Kırım Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yüksek lisans tezi), Ankara, 2003, s. 357.

⁸⁶ Mustafa Efendi Naîmâ, *Naîmâ Tarihi*, çev. Z. Danişman, C I, İstanbul, 1967, s. 175-179; Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 663-664.

⁸⁷ Hâlim Giray, 1870, s. 35; Abdülgaffar Kırımî, a.g.e., v. 286a. Bunun için bkz. D. Derin, a.g.e., s. 358.

⁸⁸ Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 664-665.

kardeşleri Şâhin Giray, Mehmed Giray ve Selâmet Giray İstanbul'a kaçtılar. Bunun üzerine Gazi Giray Han, oğlu Toktamış Giray'ı kalgay, diğer oğlu Sefer Giray'ı nureddin yaptı.⁸⁹

Bu sırada Kazak tehdidi arttığından dolayı Gazi Kirman Kalesi'nin inşasına başlandı. Gazi Giray, İstanbul'da gösterilen hoşnutsuzluğa rağmen çeşitli bahanelerle Macaristan'daki seferlere kendisi katılmamış ve İstanbul'un sınıra beklediği asker sayısından çok azını göndererek yardım etmemişti. Sonunda, 1598'de III. Mehmed düşmanların memlekete her taraftan saldırdıklarını, haraçlı Eflâk ve Erdel beyliklerinin isyan ettiklerini yazdı ve handan bunların tekrar itaat altına sokulmasını ve kışı sınırda geçirmesini istedi. Gazi Giray Han Varad Kalesi seferine kırk elli bin kişilik ordusuyla katıldı. Satırcı Mehmed Paşa onu hükümdara yakışır şekilde karşılayarak sırmalı bohçalar içinde mükemmel iç dış elbiseleri, parlak güzel samur kürkleri, iki mücevher, eğerli ve süslü bir at hediye etti. Daha sonra Varad üzerine yürümeye ve oradan Erdel'e gitmeye karar verildi. Hangi yoldan gidilmesi gerektiği üzerine konuşuldu.⁹⁰ Fakat Varad kuşatması başarısızlıkla sonuçlandığı gibi Gazi Giray'ın kuvvetleriyle Macaristan ve Bohemya'ya yapmak istediği akın da Satırcı Mehmed Paşa tarafından engellendi.⁹¹

1598 yılının kış aylarında Gazi Giray Han serdar İbrahim Paşa'nın maiyetinde bulundu ve Sombor'da kaldı.⁹² Macarlarla yapılan bitmez tükenmez savaşlar hem Osmanlı hem de Kırım ordularını son derece yorduğundan, asker zapt edilen kalelerde kışlamayı sevmezdi. Bu kışlamak meselesinde Kırım ordusu ile Türk yöneticileri arasında her zaman ihtilaflar baş gösterirdi. Bir de Gazi Giray gibi cesur bir askerin, kuvvetli ve tecrübeli bir hanın o devirde Osmanlı ordusunda bulunan bazı riyakâr, entrikacı serdarlarla işbirliği yapması çok zordu. Devlet ve millet işlerinden fazla kendi menfaatlerini düşünen paşalara ve devlet adamlarına Gazi Giray sitem doluydu. Gazi Giray Osmanlı devlet adamlarından birçoğunun zevk ve eğlenceye düştüklerini ve bu yüzden Osmanlı devletinin çöküntüye doğru yöneldiğini, devlet

⁸⁹ Hâlim Giray, a.g.e., s. 36.

⁹⁰ Mustafa Efendi Naîmâ, 1967, s. 199-200.

⁹¹ ...yirmi güne dek Varad nevâhisinin mekûlâtı kalmayup Tatar mesafe-i baideden getürmege muhtaç olmagla bir kile sair üçer beşer altuna satılır oldu mukaddemâ hân asker-i Tatar aķına gitmek istedikçe serdâr inşallah birkaç güne dek bile giderüz diyerek bu ümniyye ile evķat geçdi ne murâd üzere aķın oldu ve ne ķal'a alındı... (Mustafa Efendi Naîma, *Târih-i Naîma*, C. I, İstanbul, 1280, v. 112b).

⁹² *Serħadd-i manşürede Tatar hânı Ğâzi Giray Hân'a kışlamak fermân olunup şemşir-i zerrin ve hil'at-ı fâhîre ve üç kise altun gönderildüğüdür.* (Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 791).

idaresinde gevşeklik hâsıl olduğunu görmüş ve bu böyle devam ederse “devletin dahi elden çıkacağını” Osmanlı devlet adamlarından bazılarına söylemekten kendini alamamıştır. Ancak bu yoldaki haklı tenkitleri iyi karşılanmamış ve hana birçok düşman kazandırmıştı. Gazi Giray üzüntüsünü şu mısralarla ifade etmektedir:

‘Arşa-i rezm içre biz kanlar döküp kan ağlaruz

Vâdi-i ‘işretde siz cām-ı şafâ zevkin sürün

Şanmañuz dârü’l-emân olan mekân kalur size

Böyle kıalsa bir iki gün dañı şabr idün görün

Bir tedârük olmaz ise gitdi elden memleket

İ‘timâd itmezseñüz eñrâf-ı ‘âlemden şoruñ⁹³

Gazi Giray’ın bu yoldaki ikazları maalesef doğru çıkmış ve Osmanlı Devleti’nin çöküp gitmesinde devlet adamlarının “zevk-i sefası, ahlâk düşkünlüğü ve devlet malını yemeleri” büyük bir rol oynamıştı.⁹⁴

Gazi Giray kışı Sombor’da geçirdikten sonra, yaptığı hizmetlere karşılık Silistre’nin arpalık olarak verilmesini istedi.⁹⁵ Bu istek kabul edilmezse Gazi Giray’la Satırcı Mehmed Paşa’nın Sombor’dan gitmeleri kararlaştırılmıştı. Satırcı Mehmed Paşa, serdar İbrahim Paşa’ya bunu yazılı bir emirle bildirdi ve serdardan isteği yerine getirmesini rica etti. Ancak İbrahim Paşa bunu yapmak istemiyordu. Fakat hanın Sombor’un muhafazasını terk etmesinden çekindiği için, Satırcı Mehmed Paşa’nın verdiği emrin aynısını verdi. Ardından İstanbul’a gizlice mektup gönderip verdiği emrin sahte olduğunu bildirdi.⁹⁶

⁹³ Bkz. SS.

⁹⁴ A.N. Kurat, 1972, s. 247.

⁹⁵ Bkz. A I.

⁹⁶ *Hasan Beyzâde târihinde nakl ider ki serdâr Filibe şahrâ’sına nüzül itdükde Şonbor muhâfazasında olan Gâzî Giray Hân tarafından âsitâneye revâne olan ‘Abdü’l-‘azîz Ağa pâ-büs-ı vezîre irüp Satırcı Mehmed Pâşâ Silistre eyâletini Tatar hân müşârileyhe arpalık tarîkıyle virdügin bildürdi ve Satırcı Mehmed Pâşâ kalemiyle muvâka‘a menşur ibrâz idüp serdârdan dañı muqarrer-nâme ricâ itdükde eğerçe müsâ‘adeden irâz üzere idi. Ama hân isyân idüp şâyed Şonbor muhâfazasını terk iyleye deyü eğerçe Satırcı Mehmed Pâşâ virdügi emre binâ’ tarîki üzere bir emr-i şerif verdi. Ama âsitâneye hâfiyen mektup gönderüp verilen emr olup fi’l-hakîka hañâ’yı mañz idügin bildürüp eger tahkîk ve takrîr olunursa hân bed-peymân Satırcı ile vifâk üzeredür kendüye hem-râh idüp firâr itmeleri ihtimâli olduğın ifhâm iyledi. Hadd-i zâtinde Tatar hânuñ Satırcı ile firârı muqarrer iken bu tedbîr ile İbrâhim Pâşâ’nuñ hâb-ı hargüşuna ve mekâtib-i dil-firibine firifte olup kalmışdur. (Naîma Mustafa Efendi, Târih-i Naîma, C. 1, İstanbul, 1863, v. 216a).*

Satırcı Mehmed Paşa, Gazi Giray Han'ın en samimi dostu idi. Kendisi İbrahim Paşa'dan her türlü hürmet ve riayeti gördüğü hâlde, Osmanlı devlet adamları Satırcı Mehmed Paşa'dan başka hiç kimseye güvenmiyorlardı.⁹⁷ Han, Satırcı'yı her zaman İbrahim Paşa'ya karşı tedbirli ve dikkatli olması konusunda uyarmıştı. Ancak Satırcı Mehmed Paşa İbrahim Paşa'nın aldatıcı mektuplarına kanarak ona inanıyordu. İbrahim Paşa, Silistre eyaletinin arpalık olarak Gazi Giray'a verilmesine aracılık ettiği için Satırcı Mehmed Paşa'yı idam ettirmişti. Bunu öğrenen Gazi Giray Han zaten sevmediği İbrahim Paşa'dan iyice nefret ederek hemen Sombor'dan Kırım'a dönmek istedi. Ancak bazı mirzaların ısrarıyla bir müddet daha sınır boylarında kalmaya güçlükle razı oldu.⁹⁸

Gazi Giray Han kuvvetli ordusuyla Avusturyalılara ağır darbeler indiriyor, bu savaşın bir an önce bitmesini istiyordu. Bu amaçla 1599 yılında Osmanlı Sultanı ile Avusturyalılar arasında bir sulh yapılması için resmen teşebbüste bulunmuştu. Fakat bu girişim uzun müzakere ve münakaşalara rağmen bir sonuç vermemişti. Gazi Giray da gerek askerlerin istekleri, gerekse Kırım'ın Rus ve Kazak tehdidi altında bulunması dolayısıyla geri dönmek istiyordu. 1599'da sadrazamın kumandası altındaki Osmanlı ordusuyla beraber Tuna'yı takiben Estergon'a doğru ilerledi. Onu Osmanlılardan uzaklaştırmak ve geri dönmesini sağlamak için, Avusturyalılar yıllık on bin altın ödemeyi teklif ettiler. Osmanlıların bütün ısrar ve ricalarına rağmen, Gazi Giray, Macar sınırında ikinci bir kış daha kalamayacağını bildirdi ve Ekim 1599'da Kırım'a döndü.⁹⁹

1600 yılının ilk aylarında, Moskova çarı, Osmanlı Devleti ile Kırım ve Lehistan aleyhine Macar, Alman, Rus, İran ve Gürcüler arasında bir ittifak yapılmasını teklif etmiş ve böyle bir anlaşma yapıldığı takdirde Rusya'nın derhal Kırım üzerine hareket edeceğini bildirmişti.¹⁰⁰ Oysa Ruslar böyle bir teklifte buldukları sırada Kırım ile dosttular. Bu tekliften bir sonuç çıkmadı ise de, Rusların müttefikine karşı nasıl bir fikir beslediği tezahür etmişti.

Gazi Giray orta Avrupa savaş sahasına, yine sultanlar idaresinde kuvvet göndermekten geri kalmamakla birlikte, bu İstanbul'u memnun etmiyordu. Tahtının

⁹⁷ Soysal, A., "Bora Gazi Giray Han", *Emel*, S. 22, Mayıs-Haziran 1964, s. 19.

⁹⁸ Mustafa Efendi Naîmâ, 1967, s. 222.

⁹⁹ H. İnalçık, "Gâzi Giray II", *DİA*, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 451.

¹⁰⁰ Peçevî, 1982, s. 289.

tehlkede olduğunu anlayan Gazi Giray Han, 1602’de kış aylarının yaklaşmasına rağmen Macaristan’a gelmiş ve Zemon sahrasında Serdar Hasan Paşa ile birleşerek savaşa hazırlanmış ise de vaktin kış olmasından dolayı askeri kışlaya çekmişlerdi. Gazi Giray Han o kışı Peyçu’da av, eğlence ve şiir yazmakla geçirmişti. Bu sırada yanında Peyçulu İbrahim de bulunuyordu. ¹⁰¹

Osmanlı devlet adamları arasındaki entrikalar ve askerlere verilen paranın azlığı sebebiyle 1603 baharında Gazi Giray Han Kırım’a döndü. Bu arada hanın elçileriyle imparatorun delegeleri Klausenburg’da (Kolozsvar) barış müzakerelerinde bulundularsa da bundan bir sonuç elde edilemedi. Gazi Giray Han barış için yıllık kırk bin altın talep ediyor ve Eflâk beyinin tayininde söz sahibi olmak istiyordu. İmparator ise bu istekleri kabule yanaşmıyordu. 1604’te Gazi Giray Macaristan’a kendi gitmeyerek oğlu kalgay Toktamış Giray’ı gönderdi. ¹⁰²

1606’da barış antlaşması imzalanınca Gazi Giray Han, Ruslara karşı Lehistan’la ittifakını yeniledi. 1607’de Anadolu’da baş gösteren Celâlî isyanları sırasında I. Ahmed ondan asker göndermesini istedi. Gazi Giray Han beklenen on bin asker yerine küçük bir kuvvet göndermekle yetindi. Ertesi yıl saldırıya geçen Safevîlerle çarpışmak üzere Şirvan’a gitmesi istendi. Fakat bu sırada Gazi Giray Han 1597’de inşasını başlattığı Gazi Kerman Kalesi’ni tamamlayıp Kırım’a dönerken, Kasım 1607’de yolda vebaya yakalanarak vefat etti. ¹⁰³

Kefevî Haydarzâde Fazıl Mehmed Efendi Gazi Giray’ın vefatına bir mersiye yazarak:

Rıhleti târihîni ta‘miye idüp didüm

Gitdi dem-i hurrem-i Ğâzî Giray Hân hayf

şeklinde tamiyeli bir tarih söylemiştir. Abdülgaffar Kırımî bu tamiye hakkında şu izahatı vermektedir: *İmdi vech-i ta‘miye budir ki Ğâzî Giray lafzınınuñ hurûfi 1900 olur. Ve lafz-ı hayf hisâbda dâhil degildür didüm hurrem lafzınınuñ hurûfi 880’dür işbu miqdâr ‘aded gitdükde 1016 bâķî qalur. Pes mevt 1016’da olmışdur.* ¹⁰⁴ Mezarı

¹⁰¹ Peçevî, a.g.e., s. 251.

¹⁰² Bkz. A IV.

¹⁰³ H. İnalçık, 1996, s. 451-452.

¹⁰⁴ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 30.

Bahçesaray'da, babası Devlet Giray'ın yanında, Han Sarayı Camii avlusundaki türbesindedir.¹⁰⁵

Gazi Giray'ın vefatı üzerine veliaht tayin ettiği oğlu Toktamış Giray Kırım beylerince han olarak kabul edilmesine rağmen İstanbul tarafından tanınmadı. Toktamış Giray, dîvân-ı hümâyunun emrini beklemezsizin Kırım tahtına geçti. Bu hareketi hoş karşılanmayarak Selâmet Giray Kırım hanı, kardeşi Mehmed Giray da kalgay tayin olundu. Bu haberi duyan Toktamış Giray, kardeşi Sefer Giray ve maiyetiyle Kırım'dan çıkıp İstanbul'a doğru firar ederken, Aksu kenarında Mehmed Giray'a rast gelip aralarında çarpışma başladı. Toktamış Giray ve Sefer Giray, arkadaşları ilk hücumda yanlarından kaçtıkları için, savaş meydanında yalnız kaldılar. Bu iki hanzade birkaç saat oklarıyla kendilerini müdafaaya çalıştılsa da sonunda Toktamış Giray on dokuz, Sefer on yedi yaşında iken Mehmed Giray tarafından öldürüldüler.¹⁰⁶

1.3.5. Bora Gazi Giray Han'ın Sanatkârlığı

Gazi Giray şiirlerinde *Ġazâyî* ve bir defa da *Hân Ġâzî* mahlasını kullanmış ve hanlar içinde ismi dışında mahlas kullanan ilk şair olmuştur. Gazi Giray, İran'da esarete kaldığı zaman, İran'ın politik durumunu yakından izleme fırsatını bulmuş ve Fars edebiyatı ile de yakından ilgilenmişti. Kendisinin özellikle edebiyata karşı merakı büyüktü. Sefere giderken yanında çok sayıda bilgin götürür ve istirahat zamanlarında onlarla ilmî mevzular üzerine konuşurdu. Edebiyata ve ilme bu kadar önem veren Gazi Giray, nazımda kendine güvenen bir şairdi:

Ġazâyî şebt idüp ol şâh-ı hüsnüñ 'ışk ile vaşfin
Emîr-i nazm olup eş'ârıñı şâhâne söylersin (Dç I/4)

Ey Ġazâyî ger köreydi işbu beş beytüñ senüñ
Aferînler diye Hüsrev ide taşîn Enveri (Dç XX/5)

gibi beyitleri Gazi Giray'ın şiirde kendine olan güveninin ispatı niteliğindedir.

Gazi Giray'ın edebî ve ilmî yönüne ilişkin bu kendi değerlendirmeleri dışında, onunla temas edenler ve tarih ve edebiyatın bazı önemli simaları da

¹⁰⁵ Hâlim Giray, 1870, s. 31.

¹⁰⁶ Hâlim Giray, 1870, s. 35.

kendisinin ilim ve faziletini övmektedirler. Hâlim Giray, Gazi Giray'dan bahsederken onun: ... *müşārün-ileyh cem'-i fūnūna māhir ü lisāne-i selāside nazm ü neşir icādine kâdir-i şāhib seyf ü kalem bir had ü muhterem...*¹⁰⁷ olduğunu söylemektedir. *Umdetü't-tevârih*'in yazarı Abdülgaffar Kırımî, Gazi Giray Han'ı, asrının Hüseyin Baykara'sı olarak nitelemekte ve onun iyi bir hattat, mükemmel inşâ yazan nadir ulemadan olduğunu ve üç dilde şiir yazabildiğini belirtmektedirler: ... *müşārün-ileyh 'âlim ve kâmil ve 'âdil ve şâ'ir-i mu'ciz beyân ve gâzâ'yı tehallüş ider nükte-dân olup şecâ'at-ı mîşesiniñ kağan arslanı ve maârif gül-zârınıñ bülbül-ü hoş nevâsı 'aşrınıñ Hüseyin Baykarası ve ehl-i dillerin rûh-efzâsı imiş.*¹⁰⁸

Mükemmel bir klâsik öğrenim ve askerî eğitim almış olan Gazi Giray'ın birçok manzum ve mensur eseri mevcuttur. Ancak onun Türk edebiyatı tarihi içindeki farklılığı ve üstünlüğü, çok sayıda eseri olmasından ziyade, klâsik şiirin en güzel epik örneklerini kaleme almasından ileri gelmektedir.¹⁰⁹ Gazi Giray'ın epik şiirleri o kadar beğenilmiş ve o kadar sevilmiştir ki, pek çok şair buna nazireler ve tahmisler yazmıştır. Meselâ, Gazi Giray'ın *Rayete meyl ederüz kameti dilcu yerine* matlalı gazeline Zihnî-i İstanbulî, Simavlı Hüseyin Bedri Paşa,¹¹⁰ Kozanoğlu Cenab Muhiddîn ve Ali Emîrî¹¹¹ gibi şairlerin nazireleri mevcuttur.

Gazi Giray'ın epik ve lirik içerikli şiirler dışında mizah ve hiciv özelliği taşıyan şiirleri de vardır. Ayrıca bu şiirler onun yaşantısının kaleme yansıyan örnekleridir. Divan şiirinde şairlerin kendi psikolojik sıkıntılarını dile getirmeleri hoş karşılanmamış; onlardan, daha çok belli bir senaryo çerçevesinde, belirli konuların en güzel biçimde dile getirilmesi talep edilmiştir. *Hasb-i hâl tarzı şiir* adı verilen bu tarz örneklerin Türk şiir tarihinde ağırlıklı olarak yer tutmadığı bilinmektedir. Gazi Giray'ın şiiri bu bakımdan da dikkate değerdir. O, şiirlerinde bütünüyle kendi macerasını nakletmiştir. Bu şiirlerin lirizmi ve sıcaklığı da tabiiyetlerinden gelmektedir.

Gazi Giray, aynı zamanda zengin bir edebî üslûba sahip, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen, gazel şiir ve nazım türünde edebî metinleri çok rahat yazabilen bir

¹⁰⁷ Hâlim Giray, a.g.e., s. 29.

¹⁰⁸ Abdülgaffar Kırımî, *Umdetü't-tevârih*, 1744, v. 284b-285a. Bunun için bkz. D. Derin, 2003, s. 355.

¹⁰⁹ M. İsen, 2000, s. 83.

¹¹⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C II, Böl 1, s. 110.

¹¹¹ Ali Emîrî, "Kırım Edebiyatı ve Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleriyle Vükelâ ve Vüzerâ ve Ulemâ ve Şuarâsının Mevlânâ-yı Kırımî Hazretleriyle Müşâareleri", *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, S. 3, 31 Mayıs 1918, s. 49-52.

münşî ustasıdır. Eserleri yazarken Arapça ve Farsça mısraları, uygun düşen yerlerde sık sık vermektedir. Osmanlı döneminde münşîliğe ve inşâ sanatına çok önem verildiği bilinmektedir. Osmanlı toplumunda âlim olma veya bilginler arasında saygınlık görmenin ölçüsü, mükemmel bir münşî ustası, talik, nesih ve sülüs ustası olmanın yanı sıra, iyi derecede Arapça ve Farsça bilmeyi, bu dillerdeki kelimeleri Türkçe mantığına uygun ve edebî bir dille ifade edebilmeyi gerektiriyordu. Gazi Giray Han, aranan ölçülerin üstünde bir birikime sahip ve münşîlik için aranan özelliklerin tamamına hâkim bulunuyordu. Gazi Giray, inşâ konusunda kendine güvenini, şiirlerinde kullandığı aşağıdaki beyitiyle bize göstermektedir:

Şi'r inşâ' bilürüz cāhil-i nā-dān degülüz

Ma'rifet t̄alibiyüz t̄alib-i devrān degülüz (G XI/1)

Gazi Giray, hocalarından şairliği, hattatlığı, edebî nesir yazmanın inceliklerini öğrenmiş ve yazabilmiştir. Resmî vazifelerinin yanı sıra, Gazi Giray döneminin hat, sanat ve kültür çevresi içerisinde, üstün mahareti ve otoritesi kabul görmüş bir edip ve münşîdir.

Gazi Giray ile Hoca Sâdeddin Efendi, Kefevî Hüseyin Efendi ve Vaiz Emîr Efendi arasında sürekli bir mektuplaşmanın olduğunu hem münşeatlardaki mektuplarından hem de Osmanlı tarihlerinden öğreniyoruz. Bu mektupların bazı sayfalarının nesir, diğer kısımlarının manzum şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bu mektuplarda, Gazi Giray'ın münşeat sanatındaki ustalığını, edebî sanatları ustaca ve kelimeleri yerli yerince kullanmasındaki maharetiyle görmekteyiz.

Tarihî kaynaklardan, Gazi Giray Han'ın her türlü musiki aletini çalabilecek seviyede bir musiki-şinas ve bestekâr olduğunu da öğrenmekteyiz: *Fenn-i edvārda mānend-i Fārābī imām-ı zamān ve ālāt-ı mūsikīden envā'-ı sāzı icrāda nādire-i devrān olup te'lif eylediği Nağış Kâr, Beste şarkı-yı şīrīn-kārın 'adedi perde-i ta'dādı güzer etmişdi.*¹¹² Hâlim Giray'ın bu ifadesinden Gazi Giray'ın sadece icratkârlığı değil, musiki ilmini çok iyi bildiği de anlaşılmaktadır. Y. Öztuna'nın *Türk Musiki Ansiklopesidisi*'ndeki Türk müzik tarihinin XVI. yüzyıl maddesinde yer alan: *Türk müzikoloji bu asırda hamle hamle yapamaz. XV. asrın bıraktığı çizgide kalır. Asrın sonralarında iki büyük bestekâr yetişir. Sözlü eserlerde Şeyh Abdülali ve*

¹¹² Hâlim Giray, 1870, s. 28.

saz eserlerinde Kırım hanı II. Gazi Giray.”¹¹³ şeklindeki açıklaması, Gazi Giray’ın musiki sanatındaki yerini açıkça göstermektedir.

Osmanlı dönemindeki musiki mecmualarında kendisinden kısaca *Tatar* diye bahsedilmektedir. Ancak Gazi Giray’ın çeşitli koleksiyonlarda, çeşitli adlar altında kaydedildiği de görülmüştür. Kantemiroğlu Edvarında: *Tatar Han* ve *Tatar Han Gazi Giray*, H.S. Arel ve E. Karadeniz koleksiyonlarında hem *Tatar* hem de *Gazi Giray Han* adları ayrı ayrı zikredilmektedir. S. Ezgi sadece *Gazi Giray Han*, Şamlı kardeşler sadece *Tatar* adını kullanmışlardır. Günümüze Gazi Giray’a ait 69 adet beste gelebilmiştir.¹¹⁴

Ancak Gazi Giray Han’ın kendi eserlerini bastelemediği, sadece saz eserlerini bestelediği görülmektedir. Çünkü şarkı şeklindeki besteler daha ziyade XVII. yüzyılda önem kazanmıştır. Yalnız Gazi Giray Han, iyi bir sazende olmasından dolayı, daha ziyade saz musikisine ait eserler vermiştir. Saz eserlerinde gerek kullandığı makamlar ve gerekse aynı makamdan çeşitlemeleri ile kullandığı usuller ve melodik yapılar, onun musikiye hakkıyla vakıf bir bestekâr olduğunu göstermektedir.¹¹⁵

Gazi Giray musiki alanında yalnız bestekârlığıyla değil, iyi bir icraatçı olarak da tanınmıştır. H. Yenigün’ün kaydettiğine göre Gazi Giray bestekârlığı yanı sıra tambur da çalmıştır. Gazi Giray Han’ın müziğe ve sanata düşkünlüğünü, Âsafî’nin *Şecâatnâme*’sindeki minyatürden de görmekteyiz. Minyatürde bir bahçede, derenin sağında, çok köşeli bir tabure üzerinde, bir elinde doğan diğer elinde kitap bulunan kırmızı giysili Şahoğlu ve arkasında doğancı görülmektedir. Derenin solunda, önde ve ayakta olarak Ali Kuli Han, arkasında kürkünün üzerinde oturan Gazi Giray bulunmaktadır. Sağda biri tef, diğeri saz çalan iki müzisyen vardır. Bu minyatürden Gazi Giray’ın sanata olan düşkünlüğü anlaşılmaktadır.¹¹⁶

¹¹³ N. Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Ankara, 1990, s. 145.

¹¹⁴ E.R. Üngör, “Bir Türk Soyu Olan Kırımlı Tatarların Musikisi”, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım*, Ankara, 2003, s. 208-210; H. Yenigün, “Gazi Giray”, *Musiki Mecmuası*, no. 106, Aralık 1956, s. 78.

¹¹⁵ Z. Başarslan, “Kırım ve Tatarlarının Türkiye’deki Müzik Hayatına Etkileri”, *Müzik ve Sanat Dünyasındaki Kırım Türkleri* (Sempozyum Bildirisi), Köstence, 17-20 Kasım 1994; Y. Öztuna, “Gazi Giray Han II”, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara, 1992, s. 309; E. Karadeniz, *Türk Musikisinin Nazariye ve Esarları*, Ankara s. 285-609; T. Kayan, “Gazi Giray Han ve Müzisyenliği Üzerine” Dr. Selahattin İçli ile Bir Emel Dergisi, *Emel*, S. 174, Eylül-Ekim, 1989, s. 27-28.

¹¹⁶ Âsafî Dal Mehmed Çelebi, 1586, v. 246b-248a. Bunun için bkz. Bunun için bkz. G. Kaya, 2006, s. 242.

Gazi Giray edebiyat ve musikinin yanı sıra pozitif ilim alanında ve güzel sanatların diğer kollarında da kalem oynatmış, dinî bilgisini iletmiştir. Hat sanatında usta olduğunu, Belgrat seferinde kışladığı sırada, ünlü tarihçi Peçevî İbrahim Efendi'ye kitabet, talik yazının incelikleri ve kalem kesme usullerini öğretmiş olmasından anlıyoruz.¹¹⁷

¹¹⁷ Peçevî, 1982, s. 251.

2. Bölüm Bora Gazi Giray Han'ın Eserleri

2.1. Dîvân

Gazi Giray, diğer büyük şairler gibi dîvân tertip etmiştir. Gazi Giray'ın dîvânı olduğunu Hâlim Giray'ın *Gülbün-i Hânân* adlı eserinden öğreniyoruz.¹¹⁸ Şimdiye kadar dîvânın aslı ve nüshaları bulunamamıştır.

2.2. Dîvânçe

Gazi Giray'ın külliyatı içinde, günümüze ulaşan en derli toplu eseri olarak Dîvânçe'si sayılabilir. Yazılış tarihi belli olmayan bu Dîvânçe, ikisi eksik olmak üzere kırk iki gazelden oluşmaktadır. Burada yer alan birinci gazelin ilk beyitleri ve sonuncu gazel olan kırk ikinci gazelin son beyitleri eksik durumdadır. Dîvânçe'de yer alan gazeller lirik, epik, satirik ve didaktik olmak üzere farklı mahiyetlerde yazılmıştır. Dîvânçe'nin bir nüshasının Halil Edhem Arda'nın özel kütüphanesinde bulunduğunu İ.H. Ertaylan haber vermektedir. Bu güne kadar bu eser üzerinde yapılan en temel çalışma İ.H. Ertaylan'ın *Gâzi Giray Han: Hayatı ve Eserleri* adlı çalışmasıdır.¹¹⁹

2.3. Dîvânçe'de Bulunmayan Şiirler

2.3.1. Gazeller

Gazi Giray'ın külliyatı içinde, çeşitli el yazması eserlerden tespit ettiğimiz, Dîvânçe'de yer almayan toplam on dört gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin yedisi *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar*¹²⁰, da, biri *Mecmû'a-i Eş'âr*¹²¹, da ve altısı *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*¹²², de bulunmaktadır. Arap alfabesiyle yazılan ve çeşitli muhtevalarda olan bu gazeller üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

¹¹⁸ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 64.

¹¹⁹ İ.H. Ertaylan, a.g.e., s. 65-89.

¹²⁰ Seyyid Mehmed Rızâ, *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar*, (nşr. Kazım Bek) Kazan, 1248/1832, v. 48a, 48b, 49a (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü, yer no. T 399).

¹²¹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, 1176-1183, v. 5a (Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, yer no. 06 Mil Yz 1793 (DVD no. 924).

¹²² *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, v. 181b, 187a, 187b (Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tahran Koleksiyonu, yer no. 34 Sü-Tarlan 80/5).

2.3.2. Kıt'a

Gazi Giray'ın külliyatı içinde bir adet kıt'a nazım şekli de tespit edilmiştir. Bu kıt'anın kafiye düzeni *aaxa* şeklinde olup standart kafiye düzenine uymasa da, *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar*'da bu dörtlüğün bir kıt'a olduğu belirtilmiştir.¹²³ Kıt'a üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

2.3.3. Beyitler

Gazi Giray'ın külliyatında dört adet Türkçe beyit de tespit edilmiştir. Müstakil bir nazım şekli olarak kullanılan ve başlı başına bir anlam taşıyan bu beyitlerin üçü beyit-i musarra, biri müfreddir. Beyitlerin ikisi *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id'de*¹²⁴, ikisi de *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar*¹²⁵ da bulunmaktadır. Bu beyitler üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

2.3.4. Rubai

Gazi Giray'ın, diğer nazım şekilleri yanı sıra bir adet de rubaisi mevcuttur. Bu rubai, 1581 yılı civarında İran'da Farsça olarak yazılmıştır. Rubai, Gazi Giray'ın Kahkaha Zindanı'nda esir edildiği sırada, İran hükümdarları tarafından yapılan bazı şartlarla serbest bırakılma teklifine karşı, cevap olarak yazdığı rubaidir. Rubainin toplam üç nüshası tespit edilmiştir. Bunlar *Tezkiretü's-Şu'arâ*¹²⁶, *Gülbün-i Hânân*¹²⁷ ve *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar*¹²⁸ da yer almaktadır. Abdullahoğlu Hasan Bey, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*¹²⁹ adlı mecmuada bu rubaiden bahsetmektedir.

2.3.5. Mesneviler

Gazi Giray'ın külliyatı içinde tespit ettiğimiz bir diğer nazım şekli de mesnevidir. Gazi Giray'ın bilinen *Dolâb*, *Gül ü Bülbül* ve *Kahve ile Bâde* adlarında toplam üç mesnevisi mevcuttur.

¹²³ Seyyid Mehmed Rızâ, 1248/1832, 50a.

¹²⁴ *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, v. 196b, 197a.

¹²⁵ Seyyid Mehmed Rızâ, a.g.e., 50a.

¹²⁶ Sâdikî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 1607, v. 7a (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Bölümü, yer no. 4085).

¹²⁷ Hâlim Giray, 1870, s. 28.

¹²⁸ Seyyid Mehmed Rızâ, a.g.e., v. 47a.

¹²⁹ Abdullahoğlu Hasan Bey, "Kırım Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar-Gazi Giray'ın Mektupları II", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, C. I., S. 3-7, İstanbul, 1932, s. 118.

2.3.5.1. *Dolâb*

Bunlardan *Dolâb* mesnevisi iki varak ve kırk bir beyitten oluşmaktadır. Yazılış tarihi belli olmayan bu mesnevi didaktik mahiyette yazılmıştır. Burada Gazi Giray ümidini kaybetmemek gerektiğini ifade ederek kendine ve etrafındakilere öğüt vermektedir. Mesnevinin *Dîvânçe*¹³⁰’de, *E’s-seb’u’s-Seyyâr fî Ahbâri’l-Mülûki’t-Tatar*¹³¹’da, *Mekâtîb-i Selâtîn*¹³²’de ve *Mir’âtü’l-Avâlim*¹³³’de olmak üzere çeşitli el yazması eserlerden tespit ettiğimiz toplam dört nüshası bulunmaktadır. Ertaylan bu mesnevinin *Gâzi Geray Han: Hayatı ve Eserleri*¹³⁴ adlı çalışmasında tıpkıbasımını vermekte ve mesnevi üzerinde genel değerlendirmelerde bulunmaktadır.

2.3.5.2. *Gül ü Bülbül*

Gazi Giray’ın *Gül ü Bülbül* adlı mesnevisi Peyçu’da 1602-1603 kışında yazılmıştır. Ertaylan, eserin bir nüshasının Rusya Federasyonu’nun Sankt-Peterburg (Leningrad) Kütüphanesi’nde, Fuzûlî’nin *Leyla ile Mecnûn*’unu ihtiva eden yazmanın içinde bulunduğunu belirtmektedir. Biz nüshayı, özellikle Doğu Bilimleri Üniversitesi’nin Leningrad’taki bölümünde ve Sankt-Peterburg şehrinde bulunan diğer kütüphanelerde, resmî ve özel imkânlarımız dâhilinde araştırmaya çalıştık, fakat maalesef olumlu sonuç alamadık. Bu yüzden eser teze dâhil edilmemiştir. Ertaylan’a göre eser, Fuzûlî’nin *Nik ü Bed* adlı mesnevisine bir nazire olmayıp muhtemelen ondan alınan ilhamla yazılmıştır. Ayrıca Ertaylan dipnotunda, Gazi Giray’ın, aynı isimde bir mesnevi kaleme alan Kara Fazlî’nin eserinden faydalanmış olabileceğini de söylemektedir.¹³⁵ Bu mesnevinin bir başka özelliği de yoğun olarak Kıpçak Türkçesi özellikleriyle yazılmış olmasıdır. Ertaylan mesnevinin bölüm başlıklarını vererek otuz sekiz beyitlik mukaddime kısmıyla hatimesinden on beyti yayınlamıştır.¹³⁶

¹³⁰ Gazi Giray Han, *Dîvânçe*, v. 56b-57b (Avukat Halil Ethem Arda’nın özel kütüphanesi).

¹³¹ Seyyid Mehmed Rızâ, 1248/1832, v. 49b-50a.

¹³² Hoca Sâdeddin Efendi, *Mekâtîb-i Selâtîn*, v. 13b-15b (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, yer no. 4292).

¹³³ Ali Mustafa b. Ahmed Gelibolulu, *Mir’âtü’l-Avâlim*, 1643, Budapest, v. 38b-39a (Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, yer no. 05 Ba 1625/2).

¹³⁴ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 46-50.

¹³⁵ İ.H. Ertaylan, a.g.e., s. 62.

¹³⁶ İ.H. Ertaylan, a.g.e., s. 50-53.

2.3.5.3. *Kahve ile Bâde*

Peçevî'nin *Târîh-i Peçevî* adlı eserinden, Gazi Giray'ın 1603 civarında Peyçu'da kahve ile şarap arasında geçen münazarayı konu alan *Kahve ile Bâde* mesnevisini yazdığını öğrenmekteyiz. *Kahve ile Bâde* mesnevisi, Gazi Giray'ın, kendisinden çok etkilendiği Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'si biçiminde bir mesnevidir. Bu manzumenin şimdiye kadar herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır.

2.4. Bora Gazi Giray Han'ın Mektubâtı

Gazi Giray'ın Türk tarihi ve edebiyatında edebî değeri yanı sıra siyasî ve fikrî önemi de büyüktür. Bu bakımdan onun eserleri arasındaki mektubatta Osmanlı devlet adamlarına yazdığı mektuplar yer almaktadır. Bora Gazi Giray Han'ın mektubâtı içerisinde Hoca Sâdeddin Efendi, Kefevî Hüseyin Efendi, Vaiz Emîr Efendi ve Osmanlı padişahı III. Mehmed'e yazılan manzum ve mensur mektupları tespit ettik.

Hoca Sâdeddin Efendi (1536-1599), yirmi ikinci Osmanlı şeyhü'l-islâmı ve dönemin ünlü bir ilim adamıdır. Aynı zamanda usta bir şair, münşi ve hattattır. Sultan III. Murad ve ardından Sultan III. Mehmed'in hocalığını yapmıştır. Hoca Sâdeddin Efendi'ye devletin iç ve dış siyasetinde padişahlara ve devletin ileri gelenlerine danışmanlık yaptığı için kendisine *hâce-i sultânî* ve *reisü'l-ülemâ* ünvanları verilmiştir. Padişahın Eğri seferine çıkmasında ve Haçova Zaferi'ni kazanılmasında onun rolü büyüktür.¹³⁷ Osmanlı tarihlerinde ve münşeatlarda Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'yle sürekli mektuplaştığı tespit edilmiştir.

Gazi Giray Han'ın mektuplaştığı bir başka şahıs da Osmanlı kadısı, müderris ve edip olan Kefevî Hüseyin Efendi (?-1602)'dir. Kırım'ın Kefe şehrinde doğup büyüdüğünden Türk edebiyatında Kefevî adıyla tanınmıştır. Kefe'de ünlü bir tacir iken dünyadan el çekip ilim tahsili için İstanbul'a gitmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman devrinin sonlarında İstanbul'daki medreselerde dinî, aklî ilimleri okumuş ve musiki öğrenmiştir. Kefevî, 1577'de *Sevânihu't-Tefe'ül* adlı eserini Bahçesaray'da ziyaret ettiği Gazi Giray'a ithaf etmiştir. Onun Gazi Giray'la yakınlığının devamlı olduğu, 1594'te Tuna boylarındaki seferlere ve Yanık Kalesi fethine katılan hanın bu seferi anlattığı mektubu Kefevî'ye göndermesinden anlaşılmaktadır.¹³⁸

¹³⁷ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, haz. İ. Parmaksızoğlu, C. I, Ankara, 1992, s. IV-VII.

¹³⁸ C. Akpınar, "Kefevî Hüseyin Efendi", *DİA*, C. XXV, Ankara, 2002, s. 186-188.

Gazi Giray'ın mektuplaşmasının olduğu bir diğer kişi de aslen İştîpli olan Vaiz Emîr Efendi (?-1606)'dir. Vaiz Emîr Efendi, Osmanlı tarihlerinde Vaiz Emir, Abdülkerim Efendi ve İştîpli Emir Efendi olarak da geçmektedir. İyi bir öğrenim alan Vaiz Emir Efendi, Selâtin camileri vaizi, Kadırğa'da Mehmed Paşa Tekkesi şeyhi ve şeyhü'l-harem olmuştur. İştîbâ mahlaslı yazdığı dinî içerikli manzum eserleri ve mensur olarak yazılan risaleleri bulunmaktadır.¹³⁹

Gazi Giray'ın mektupları arasında Osmanlı padişahlarına yazdığı mektuplar da bulunmaktadır. Sultan III. Mehmed (1566-1603) iyi eğitim alarak yetişmiş, aynı zamanda Adnî mahlasıyla güzel şiirler yazan ince ruhlu bir Osmanlı padişahıdır. Şiir ve nesir konusundaki maharetini hocası Sâdeddin Efendi'den öğrenmiştir.¹⁴⁰

2.4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar

2.4.1.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup (=HS I)

1596 civarında yazılan bu mektup, Hoca Sâdeddin Efendi'nin manzumesine cevap olarak yazılmış olan özel mektuptur. Mektup, 59 satırlık nesri takip eden 58 beyitlik mesnevi tarzında bir manzumeden oluşmaktadır. Hicvî mahiyette yazılmış ve toplam dokuz varaktan oluşmaktadır. Gazi Giray, burada 1594-1596 yılları arasındaki Macaristan seferlerinde gelişen siyasî olayları anlatır; bazı devlet adamlarının entrikaları sonucunda uğradığı haksızlığı şikâyet eder. Mektubun nüshaları *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar*¹⁴¹ da ve *Mekâtîb-i Selâtin*¹⁴² de bulunmaktadır. Ertaylan bu mektubu *Gâzi Geray Han: Hayatı ve Eserleri*¹⁴³ adlı çalışmasında yayınlamıştır.

2.4.1.2. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektup (=HS II)

Gazi Giray'ın Hoca Sâdeddin Efendiye yazdığı bir diğer manzum mektubu da tahminen 1596 yıllarında yazılan ve toplam üç varaktan oluşan mektuptur. 41

¹³⁹ M. Süreyya, *Sicil-i Osmanî 1 (Osmanlı Ünlüleri)*, İstanbul, 1996, s. 123; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, C. 1, İstanbul, 1975, s. 40.

¹⁴⁰ İ. Parmaksızoğlu, "Mehmed III.", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXIII, Ankara, 1976, s. 394.

¹⁴¹ Seyyid Mehmed Rızâ, 1248/1832, v. 50a-51b.

¹⁴² Hoca Sâdeddin Efendi, *Mekâtîb-i Selâtin*, v. 3a-7a.

¹⁴³ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 41-45, 57-61.

beyitten oluşan ve didaktik mahiyette olan bu mektup, mesnevi nazım biçimi özelliklerini taşımaktadır. Mektupta Eflâk voyvodası Mihail'in isyanında Gazi Giray'ın Eflâk'a yaptığı sefer anlatılmaktadır. Mektubun *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar*¹⁴⁴, da ve *Mekâtîb-i Selâtîn*¹⁴⁵ 'de yer alan iki nüshası tespit edilmiştir. Mektubun Latin alfabesine aktarımı Ertaylan¹⁴⁶, in ve Abdullahoğlu Hasan Bey¹⁴⁷, in çalışmalarında yer almaktadır.

2.4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar

2.4.2.1. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup (=KH I)

144 satırdan oluşan ve mensur biçiminde yazılan bu mektup, 1594 yılında Gazi Giray tarafından Kefevî Hüseyin Efendi'ye gönderilmiştir. Mektup tür açısından ilâm-name niteliğinde olup özel bir mektuptur. Burada Gazi Giray ayrıntılarıyla Yanık ve Papa kalelerinin fethini anlatmaktadır. Mektubun *Mekâtîb-i Selâtîn*¹⁴⁸, *Târîh-i Selânikî*¹⁴⁹ ve *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*¹⁵⁰ gibi el yazması eserlerde yer alan üç nüshası bulunmaktadır. Metin üzerindeki çalışma, Abdullahoğlu Hasan Bey¹⁵¹ ve Mehmet İpşirli¹⁵², nin, mektubu Latin alfabesine aktarmalarından ibarettir.

2.4.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektup (=KH II)

Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye yazdığı bir başka mektubu 1596 yılı civarında kaleme alınmıştır. Mensur olarak yazılan bu mektup toplam üç varaktan ibarettir. Tür açısından ilâm-nâme niteliğinde yazılan kırk yedi satırlık özel bir mektuptur. Burada Gazi Giray Han'ın 1594'te katıldığı Tuna boyundaki seferler ve Yanık Kalesi fethi anlatılmaktadır. Mektubun tek nüshası *Mekâtîb-i Selâtîn*¹⁵³ adlı

¹⁴⁴ Seyyid Mehmed Rızâ, 1248/1832, v. 51b-52a.

¹⁴⁵ Hoca Sâdeddin Efendi, *Mekâtîb-i Selâtîn*, v. 11a-12b.

¹⁴⁶ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 53-57.

¹⁴⁷ Abdullahoğlu Hasan Bey, 1932, s. 161-162.

¹⁴⁸ Hoca Sâdeddin Efendi, a.g.e., 23b-28a.

¹⁴⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, v. 221b-224b (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, yer no. 2259).

¹⁵⁰ *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, v. 38a-39b.

¹⁵¹ Abdullahoğlu Hasan Bey, a.g.m., s. 162-166.

¹⁵² Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 399-404.

¹⁵³ Hoca Sâdeddin Efendi, a.g.e., v. 78b-79b.

eserde yer almaktadır. Mektup üzerinde Abdullahoğlu Hasan Bey¹⁵⁴,in çalışması bulunmaktadır.

2.4.3. Bora Gazi Giray Han'ın Vaiz Emîr Efendi'ye Yazdığı Mektup (=VE)

Bu mektup Gazi Giray'ın Vaiz Emir Efendi'ye Macaristan seferindeyken gönderilmiştir. 102 satırdan oluşan bu mektup, mensur olarak yazılmıştır. Macaristan seferinin anlatıldığı mektup, tür açısından ilâm-name niteliğinde olup mahiyet açısından ise özeldir. Mektubun *Mecmûa-i Mekâtîb-i Mülûk*¹⁵⁵ ve *Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultaniye*¹⁵⁶ adlı el yazması eserlerde yer alan iki nüshası bulunmaktadır. Mektup üzerinde Abdullahoğlu Hasan Bey¹⁵⁷ çalışmıştır.

2.4.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Mektuplar

2.4.4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Mektup (=PM I)

Mektup 1598 yılında manzum olarak Sultan III. Mehmed'e yazılmıştır. 9 beyitten oluşan bu mektup, hicvî mahiyette olup gazel nazım biçiminin özelliklerini taşımaktadır. Gazi Giray bu manzumede Sombor kalesinde kışladığı sırada, devlet ve millet işlerinden fazla kendi menfaatlerini düşünen devlet adamlarına sitem dolu bir dille seslenmektedir. Burada İslâm memleketlerinin kâfir eline geçtiğinden, halk savaş meydanlarında canını verirken vezirlerin İstanbul'da rüşvet aldıklarından ve içki meclislerinde safa sürdürüklerinden acı bir dille bahsedilmektedir. Bu mektubun *Gülbün-i Hânân*¹⁵⁸,da, *E's-seb's-Seyyâr fî Ahbârı'l-Mülûki't-Tatar*¹⁵⁹,da, *Târîh-i Selânikî*¹⁶⁰,de ve *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*¹⁶¹ olmak üzere toplam dört nüshası

¹⁵⁴ Abdullahoğlu Hasan Bey, 1932, s. 121-122.

¹⁵⁵ *Mecmûa-i Mekâtîb-i Mülûk*, v. 84b-86b (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reisülküttab Koleksiyonu, yer no. 895).

¹⁵⁶ *Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultaniye*, v.16b-21a (Koyunlu Kütüphanesi, yer no. 13435).

¹⁵⁷ Abdullahoğlu Hasan Bey, a.g.m., 250-252.

¹⁵⁸ Hâlim Giray, 1870, s. 34.

¹⁵⁹ Seyyid Mehmed Rızâ, 1248/1832, v. 48a-48b.

¹⁶⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, 434b.

¹⁶¹ *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, v.187a-188b.

bulunmaktadır. Mektup üzerinde Ertaylan¹⁶²'ın, İpşirli¹⁶³'nin ve Abdullahoğlu¹⁶⁴'nun çalışmaları mevcuttur.

2.4.4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Mektup (=PM II)

Gazi Giray'ın Sultan III. Mehmed'e yazdığı bir başka mektubu da manzum biçimlidir. Bu mektup, 1598 yılında Gazi Giray Han'ın Erdel seferi dolayısıyla padişaha yazılmıştır. Mektup, gazel nazım biçiminin özelliklerini taşımakta ve 5 beyitten oluşmaktadır. Gazi Giray, Erdel seferine katıldığı sırada, bazı hilekâr devlet adamlarının padişahı kendisi aleyhinde kandırmaları üzerine bu manzum mektubu yazmış ve burada mücahitliğinden bahsetmiştir. Bu mektubun *Târîh-i Selânikî*¹⁶⁵, *Gülbün-i Hânân*¹⁶⁶ ve *E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar*¹⁶⁷ adlı eserlerde yer alan toplam üç nüshası bulunmaktadır. Ertaylan¹⁶⁸ ve İpşirli¹⁶⁹ çalışmalarında bu mektuba yer vermişlerdir.

2.5. Yarlıklar

Gazi Giray'ın külliyyatı içerisinde Hıristiyan devletlerin hükümdarlarına yazdığı resmî mahiyette yarlıklar da bulunmaktadır. Çalışmamızda Gazi Giray'ın Rus prensi Boris Godunov'a (1551-1605) ve Leh kralı Zygmunt III. Vasa (1587-1632)'ya yazılan yarlıklar incelenmiştir.

2.5.1. Bora Gazi Giray Han'ın Boris Godunov'a Yazdığı Yarlık (=Y I)

Yarlık, Eylül 1590'da Rus prensi Boris Godunov'a (1551-1605) yazılmıştır. Mensur olan bu yarlık toplam 14 satırdan oluşmaktadır. Gazi Giray Han tür açısından diplomatik olan bu yarlıkta, Boris Godunov'a, tabi olduğu ve zamanında ödemediği yıllık vergiyi Kırım Hanlığı tarafından Moskova'ya gönderilen elçilere vermesini emretmektedir. Bu belgenin orijinal metni Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivinde

¹⁶² İ.H. Ertaylan, 1958, s. 40-41.

¹⁶³ Selânikî Mustafa Efendi, 1999 s. 803-804.

¹⁶⁴ Abdullahoğlu Hasan Bey, a.g.m., s. 159-160.

¹⁶⁵ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, v. 408a.

¹⁶⁶ Hâlim Giray, 1870, s. 33-34.

¹⁶⁷ Seyyid Mehmed Rızâ, 1248/1832, v. 48a.

¹⁶⁸ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 37.

¹⁶⁹ Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 752-753.

bulunmaktadır. Çalışmamızda bu yarlığın, *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*¹⁷⁰ adlı eserde yer alan nüshasından istifade edilmiştir.

2.5.2. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı Birinci Yarlık (=Y II)

Yarlık Leh kralına Şubat 1592 tarihinde mensur olarak yazılmıştır. Diplomatik olan ve 71 satırdan oluşan bu yarlıkta Gazi Giray, Leh kralından Kazakların Özü nehrinden çıkarılmasını ve yıllık vergilerin zamanında ödenmesini istemektedir. Yarlık metninin orijinali Rusya Dışişleri Bakanlığı arşivindedir. Çalışmamızda kullanılan nüsha *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*¹⁷¹ adlı eserde yer almaktadır. Eser üzerinde M. Ürekli¹⁷² çalışmıştır. Ürekli burada Gazi Giray'ın kullandığı unvanlar üzerine durmuştur.

2.5.3. Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı İkinci Yarlık (=Y III)

Bu yarlık, Gazi Giray'ın Leh kralı Zygmunt III. Vasa'ya Şubat 1592 tarihinde yazdığı ikinci yarlıştır. Mensur olan bu yarlık, toplam 107 satırdan oluşmaktadır. Tür açısından diplomatik bir yarlıştır. Bu yarlıkta Gazi Giray Han Leh hükümetinin Kazak saldırılarını durdurmasını, yıllık verginin eksiksiz ödenmesini ve Moskova seferi için para verilmesini istemektedir. Yarlığın asıl metni, diğer yarlıklarda olduğu gibi Rusya Dışişleri Bakanlığı arşivinde yer almaktadır. Çalışmamızda yarlığın *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar* adlı eserde yer alan nüshasından faydalanılmıştır. Yarlık üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

2.6. Arzlar

Gazi Giray'ın külliyatında Osmanlı padişahlarına yazılan resmî mahiyetteki arzlar da bulunmaktadır. Tezde ikisi Sultan III. Mehmed'e ve ikisi I. Ahmed'e yazılan toplam dört arz incelenmiştir.

2.6.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Arz (=A I)

Bu arz, 1598 tarihinde Sultan III. Mehmed'e yazılmıştır. Mensur olarak yazılan arz toplam 40 satırdan ibarettir. Gazi Giray burada, Sombor'da kışladığı sıralarda katlandığı eziyetleri, Osmanlı topraklarını düşman saldırısından korumak için gösterdiği çabaları ve yaptığı hizmetleri anlatmaktadır. Elimizde arzın *Mekâtib-i*

¹⁷⁰ Velyaminov-Zernov-Molla Hüseyin Feyizhanoğlu, 1864, s. 8-9.

¹⁷¹ Velyaminov-Zernov-Molla Hüseyin Feyizhanoğlu, 1864, s. 9-12.

¹⁷² M. Ürekli'nin, *Kırım Hanlarının Mektuplarında Kullandıkları Unvanlar*, İstanbul, 1988, s. 147.

*Selâtin*¹⁷³ ve *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*¹⁷⁴ adlı eserlerden temin ettiğimiz iki nüshası bulunmaktadır. Bu arz üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

2.6.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Arz (=A II)

Bu arz, Gazi Giray'ın Sultan III. Mehmed'e 1603 civarında yazdığı ikinci arzıdır. Mensur yazılan bu arz toplam 55 satırdan oluşmaktadır. Gazi Giray Han burada Macaristan seferi esnasındaki hizmetlerini anlatmaktadır. Arzın tek nüshası *Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis ve Hatt-ı Hümayun Suretleri*¹⁷⁵ adlı eserde bulunmaktadır. Arz üzerine C. Orhonlu¹⁷⁶ çalışmıştır.

2.6.3. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı Birinci Arz (=A III)

1603 civarında yazılan bu arz toplam 53 satırdan oluşmaktadır. Gazi Giray burada Slovenya'ya yapılan seferi ve bu sefer esnasında ele geçirilen kaleleri, kasabaları ve ganimetleri anlatmaktadır. Arzın tek nüshası *Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmuası*¹⁷⁷ 'nda yer almaktadır. Arz üzerinde C. Orhonlu¹⁷⁸ 'nun çalışması mevcuttur.

2.6.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı İkinci Arz (=A IV)

Gazi Giray'ın Sultan I. Ahmed'e yazdığı bir başka arzı, 5 Ağustos 1604 tarihlidir. Mehmet Paşa tarafından telhis edilen arz, toplam 46 satırdan oluşmaktadır. Burada Gazi Giray, güvenliği tehlikeye düşmüş olan Kırım'a dönmek için Osmanlı padişahından izin istemektedir. Telhis'in tek nüshası *Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmuası*¹⁷⁹ adlı eserde yer almaktadır. Eser üzerinde Orhonlu'nun¹⁸⁰ çalışması mevcuttur.

¹⁷³ Hoca Sadedin Efendi, *Mekâtib-i Selâtin*, v. 32a-33a.

¹⁷⁴ *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, v. 24a-24b.

¹⁷⁵ *Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis ve Hatt-ı Hümayun Suretleri*, 8 Cümaziyü'l-ahir 1014/ 21 Ekim 1605, v. 66a-67a (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, yer T.Y. no. 3161).

¹⁷⁶ C. Orhonlu, *Osmanlı Tarihine aid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, İstanbul, 1970, s. 53-54.

¹⁷⁷ *Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmuası*, 1011 Rebiü'l-ahir/ Ekim 1602, v. 80a-81b (Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Kitaplığı, yer no. 1303).

¹⁷⁸ C. Orhonlu, a.g.e, s. 58-60.

¹⁷⁹ *Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmuası*, 1011 Rebiü'l-ahir/ Ekim 1602, v. 24a-26a.

¹⁸⁰ C. Orhonlu, a.g.e., s. 92-94.

3. Bölüm Bora Gazi Giray Han'ın Eserlerinin Dil Bilgisi Özellikleri

3.1. Ses Bilgisi

3.1.1. İmlâ

Metinlerimizin imlâsında hem Osmanlı Türkçesi yazı dili geleneğine ait özellikler hem de Uygur yazı geleneğine ait özellikler karışık olarak yer almıştır. Bu durum metinlerin çeşidi ve şekline göre değişiklik göstermektedir. Bu şekilde manzum mektuplar ve arz metinleri büyük ölçüde Osmanlı Türkçesi yazı geleneğinin imlâ özelliklerini taşıırken, yarlık metinleri Uygur imlâ özelliklerini yansıtmaktadır. Manzum olarak yazılan eserlerde ise her iki yazı geleneğinin imlâ özellikleri karışık olarak kullanılmıştır. Ayrıca yarlık metinlerinde de yer yer Osmanlı Türkçesine ait imlâ özelliklerine de rastlanmaktadır.

Osmanlı Türkçesinin imlâ özelliklerini yansıtan manzum eserler, mensur mektup ve arz metinlerinde Türkçe kökenli kelimelerin imlâsı açısından en önemli nokta, ünlülerin (ا , و , ی) harfleri ile yazılmasıdır. Fakat ünlülerin her zaman bu harflerle yazılmadığını, bazen ünlüler için herhangi bir işaret kullanılmadığını görmekteyiz (SS'de ve MMM'de ara sıra, A I'de birkaç kelimedede harekeler kullanılmıştır). Yazı, bu devirde gelenekleşmiş ve değişmez şekiller kazanmış, harekeler de kullanımdan düşmüş olduğundan söyleyişi tam aksettirmekten uzak kalır. Yarlık metinlerinin imlâsı için ise karakteristik olan, kelimenin kök ve eklerindeki çoğu ünlülerin gösterilmesi ve bazı eklerin kelime tabanından ayrı yazılmasıdır.

Metinlerimizde birçok kelimenin Osmanlı imlâsı ve Uygur imlâsının beraber kullanılmasından kaynaklanan birden fazla yazımı ile karşılaşmaktayız. Bazen aynı satırın içinde aynı kelimenin değişik şekillerde yazıldığını görüyoruz. Bazı kelimelerin farklı imlâ ile yazılmış olmalarını, belgelerin ayrı ayrı müstensih kaleminden çıkmasına da bağlayabiliriz. Bundan da anlaşıldığı gibi ele aldığımız metinlerde bir imlâ düzensizliği göze çarpmaktadır.

3.1.1.1. Ünlülerin İmlâsı

/a/ ünlüsü

a) İncelemiş olduğumuz bütün metinlerde kelime başı /a/ ünlüsü, medli (آ) ve medsiz (ا) elifle olmak üzere iki şekilde yazılmıştır: *açarsın* (Dç I/1), *آیتمش* *ayıtmiş* (Dç IV/5), *آندین* *andın* (Dç XI/4), *ألوب* *alup* (Dç XIV, Y II/22, KH II/29), *آلدنمه* *aldanma* (Dç XVII/6), *آند ن* *andan* (Dç XVII/6), *آجمز* *açmaz* (Dç XVIII/1), *آرت ر* *artar* (HS Ib/53), *آل* *al* (D/13), *آلتون* *altun* (Y II/17), *آستندین* *astındın* (Y II/46), *آدی* *adı* (HS II/29), *آشماق* *aşmaq* (KH II/8), *آرتق* *artuq* (KH I/141), *آياغن* *ayağın* (Dç VI/6), *آقجه سى* *aqçesi* (Dç VII/5), *آقيدوب* *aqidub* (Dç X/2), *آغلامقدين* *ağlamağdın* (Dç X/3), *آنداق* *andaq* (Dç X/5), *آيتای مين* *aytaymin* (Dç XI/4), *آغزى* *ağzı* (Dç XI/7), *آقباشلى* *aqbaşlı* (Y II/8), *آقردى* *aqardı* (D/10).

Ancak bu harfin kullanılmasında bir tutarlılık yoktur. Bu yüzden aynı kelimenin her iki şekilde de yazıldığını görüyoruz: *آنى* *anı* (Dç III/3) ~ *انى* *anı* (Dç II/5); *آغلسون* *aglasun* (Dç V/4) ~ *آغله* *agla* (Dç III/1), *آغلسك* *aglarsın* (D/6); *آلسم* *alsam* (Dç XVI/1) ~ *آلمیوب* *almayup* (KH I/14); *آیرو* *ayru* (Dç II/5) ~ *آیرولیق* *ayrulıq* (Dç XII/3).

1. ve 3. Arzlarda kelime başı /a/ ünlüsü için sadece elif (ا) kullanılmıştır: *آرپالق* *arpalıq* (A I/10), *آتلىرى* *atları* (A I/31), *ألوب* *alup* (A III/38).

b) Metinlerde ilk hecede /-a-/ ünlüsü çoğunlukla (ا) elifle yazılmıştır: *باکه* *bağa* (Dç I/2), *يانه* *yana* (Dç I/1), *صاچمه لرینه* *şaçmalarına* (KH I/124), *قالمش* *qalmış* (KH II/38), *باشمده* *başumda* (D/12), *صاغه* *şaga* (D/14), *ياشى* *yaşı* (D/2), *آياغيه* *ayağına* (D/2), *وارمى* *varmı* (D/3), *قانلر* *kanlar* (PM II/3). Aynı zamanda (ا) elifsiz örnekler de çokça tespit edilmiştir: *آچرسن* *açarsın* (Dç I/1), *بغرنگ* *bağrınığ* (Dç I/1), *سکه* *şağa* (Dç III/3, IV/5), *بکه* *bağa* (Dç IV/4), *قرنداşمزم* *qarındaşumuz* (KH II/40), *دخى* *dağı* (KH I/101), *آغلرز* *ağlaruz* (PM I/3).

İlk heceden sonraki hecelerde /a/ ünlüsü için, özellikle Osmanlı Türkçesinin özelliklerini yoğun olarak taşıyan metinlerde, genellikle herhangi bir işaret

Yarlıklarda genel olarak ünlüler diğer metinlere oranla yoğun şekilde gösterilmiştir. Burada ilk heceden sonraki hecelerde /a/ ünlüsü de sıkça yazılmıştır: بولسالار *bolsalar* (Y II/17), باشلارینکا *başlarıñğa* (Y II/17), ابتاملی *ibnamlı* (Y I/5), الباوت *albavet* (Y I/5), اوغان *uğan* (Y II/5), اوغلا نلارینکا *oğlanlarıñğa* (Y II/7).

c) Kelime sonunda /a/, incelediğimiz bütün metinlerde genel itibariyle güzel he (ه) ile gösterilmektedir: وارمغه *varmağa* (HS I/46), صوله *şola* (D/14), انده *anda* (D/16), صكره *şoñra* (VE/5), بوينمه *boynuma* (D/20), آله *ala* (HS II/11), يانومزده *yanumuzda* (KH II/15), اراسنده *arasında* (KH I/87, Y II/16), اولدقده *olduğda* (Y II/19); mektuplarda birkaç örnekte elifle yazılışlar da mevcuttur: سا *saña* (HS II/3), اكا *ağa* (HS Ib/19), اغا *ağa* (KH II/34). Yarlıklarda ise kelime sonu /a/ sesinin elifle yazıldığı örnekler oldukça fazladır: بارچا *barça* (Y II/8, Y III/4), بسا *basa* (Y II/9), اوغلانلارینکا *oğlanlarıñğa* (Y II/7), زمانلاریندا *zamānlarında* (Y II/14).

/e/ ünlüsü

a) Kelime başı /e/ ünlüsü metinlerimizde elifle (ا) gösterilmektedir: ای *ey* (Dç I/1), ارنلر *erenler* (Dç I/2), ال *el* (Dç II/3), اودن *evden* (Dç II/4), اتمده *etmede* (A I/7), او *ev* (A III/34), اسوب *esüp* (D/17), اللى *elli* (HS Ib/26), ارى *eri* (KH II/16, PM II/5).

b) İlk hecede ve ilk heceden sonraki hecelerde /e/ ünlüsü için genel olarak herhangi bir işaret kullanılmamıştır: كل *kel* (Dç II/4), برو *berü* (Dç II/4), سندن *senden*, بتدر *beterdür* (Dç II/5), برو *berü* (A III/52), سورسكز *severseñüz* (KH II/16), كچورمه *keçürme* (D/37), ايدہ رز *iderüz* (HS Ib/30), تيلارلردى *tilerlerdi* (HS II/44), كرك سز *gereksiz* (KH II/17).

Yarlıklarda kelime içi /e/ ünlüsü düzenli olmamakla birlikte elifle yazılmaktadır: *tümen* تومان (Y II/7), *tirgemey* تیرکامی (Y II/21), *bölek* بولاک (Y II/31), *bikleriñge* بیکلارینکا (Y II/7), *İleḡ* ایلاخ (Y II/19). Arzlarda ve Dîvânçe'de de birkaç örnekte kelime içinde /e/ ünlüsünün elifle yazılışlarına rastlıyoruz: *blnmaz* bilinmez (A III/34), *geline* کلنان (A III/47), *bizler* بیزلار (Dç XXXII/2).

c) Kelime sonunda /e/ ünlüsü için, çoğunlukla güzel he (ه) harfi kullanılmıştır: *berle* birle (Dç VI/1), *böyle* بویله (D/4, PM I/5, HS Ib/7), *içre* ایچره (Dç I/2, Dç XI/3), *iyle* (Dç VIII/4, D/39, G XIII/2), *yerlere* یئرلره (KH II/45), *kelse* کلسه (Dç VI/2), *işiginde* ایشکنده (Dç V/4), *niçe* نیچه (D/31). Yarlıklarda kelime sonunda /e/ ünlüsü karışık olarak hem elifle hem de he (ه) ile yazılmaktadır: *birle* برلا (Y II/6), *bikleriñge* بیکلارینکا (Y II/7), *tüzünce* توزنجا (Y II/9), *içinde* ایچنده (Y II/29), *üstünde* اوستنده (Y II/59), *çağlarında* جاغلارنده (Y II/15).

/ı, i/ ünlüsü

a) Kelime başı /ı, i/ ünlüleri bütün metinlerde genel olarak (ای) şeklinde yazılmaktadır: *iki* ایکی (D/39), *işitdi* ایشتدی (D/7), *iş* ایش (D/24), *igirçak* ایگیرچاق (HS Ib/60), *içinüzden* ایچکزدن (KH II/16), *İleḡ* ایلاخ (Y II/19), *ri'āyet itken* رعایت ایتکان (Y II/24). Ancak bazı yerlerde ve özellikle *Dolâb* mesnevisinde kelime başı /i/ ünlüsü hem (ای) hem de (ا) şeklinde yazılmıştır: *ikinci* اکنجی (A III/38), *işbu* ایشبو (Y II/12), *iñlersiñ* ایلرسيك (D/6), *işi* اشی (D/26), *isterseñ* ایسترسك (D/39), *istese* ایستسه (HS Ib/5).

b) Metinlerimizde kelime içi ve sonunda /ı, i/ genellikle (ی) ile gösterilmiştir: *aqınlar* اقینلر (A I/8), *Qırım* قریم (A I/9), *ayağıña* ایباغیگه (D/2), *didiler* دیدیلر (Dç IV), *biz* بیز (KH I/101), *bilür* بیلور (HS I/22), *girüp* گوروب (KH II/18), *kışlamak* قیشلماق (KH II/37), *dizgin* دیزگین (A III/29), *şık* صیق (A III/45), *biñ* بیگ (HS II/26), *virildi* ویرلدی (HS II/40), *diri* دیری (KH I/67), *şimdi* شمدی (HS I/26), *qoycı* قویجی (Y III/33), *tavarcı* طوارجی (Y III/33), *yurdi* یوردی (A I/9), *biterdi* بتردی (D/12). Yarlıklarda

/o, ö; u, ü/ ünlüleri

a) Bütün metinlerde kelime başında yuvarlak ünlüler (او) harfleriyle gösterilmiştir: اودى *odı* (Dç XII/3), اوغان *uğan* (Y II/5), اوزره در *üzredür* (HS Ia/42), اول *ol* (D/21), اوتوز *otuz* (HS Ib/26), اولتور *öltür* (Dç II/6), اولوغ اوردو *uluğ ordu* (Y II/4), اون *on* (HS II/40, KH I/131), اوج *üç* (KH II/35), اوغرمقده *uğramaqda* (KH I/7), اورتا سنه *ortasına* (KH I/12), اوکومزه *öñümüze* (VE/86), اورلمش *urılmış* (Dç XVIII/7), اوقيه لم *ufiyelme* (Dç XXVI/3), اولتور *öltür* (Dç II/6).

b) Kelime içi ve sonunda /o, ö; u, ü/ ünlüleri bütün metinlerde (و) ile gösterilmiştir:

/o/ ünlüsü:

يولقد م *yoluğdum* (D/1), يول *yol* (D/1), صوقلر *şovuqlar* (HS I/36), دويم *doyim* (KH II/26), طولو *tolu* (Dç XXXIV/4), صول *şol* (Y II/6), قویجی *qoyıcı* (Y II/26).

/ö/ ünlüsü:

سوزك *sözün* (D/40), کوچوب *göçüp* (HS II/13), كورهمزسن *köremezsın* (Dç XXVI/4), سويلسه *söylese* (G I/2), بولاك *bölek* (Y II/33), كوب *köp* (Y III/3), توز *töz* (Y III/7).

/u/ ünlüsü:

قولاغنه *qulağına* (KH II/14), بطاقلو *baṭaqlu* (KH II/2), طوتشوب *tutışup* (Dç I/1), بولمدك *bulmadıq* (Dç III/2), اولوغ *uluğ* (Y II/4), بورون *burun* (Y III/8).

/ü/ ünlüsü:

گون *gün* (A I/17), يوز *yüz* (D/1), دكلو *deñlü* (KH I/19, A I/17), كزلو *gizlü* (D/6), كيرو *girü* (A I/15), دورلو *dürlü* (A I/32), ايلرو *ilerü* (KH II/43), برو *berü* (G II/7, KH I/121).

3.1.1.2. Ünsüzlerin İmlâsı

Metinlerimizde bazı istisnalar dışında genel itibariyle kalın ünlülü kelimeler kalın sıradan ünsüzlerle, ince ünlülü kelimeler de ince sıradan ünsüzlerle yazılmıştır.

/p/ ünsüzü

Metinlerimizde genel olarak /b/, /p/ ayrımı yapılmıştır. /p/ sesi incelemiş olduğumuz metinlerde çoğunlukla (پ) ile yazılmıştır: پان *pan* (Y II/4), دشت قیچاق *Deşt-i Kıpçak* (Y II/10), قپوم *kapum* (Y III/37), پاشا *paşa* (Y III/38, A I/36, A IV/3), سرپدوکلرنده *serpdüklerinde* (A III/15), پلنقه *palanqa* (A III/25), تاپدی *tapdı* (HS II/41), قپانان *kapanan* (A IV/40), ارپالق *arpalıq* (A I/10), تاپسه *tapsa* (G I/4), پولی *pulı* (Dç VII/), تاپدی *tapdı* (HS II/41), قپودان *kapudan* (KH II/32, A III/43), طپراغه *toprağa* (VE/49).

Zarf-fiil eki *-p, -up/-üp* bütün metinlerde istisnasız (ب) ile yazılmıştır: کوچوب *göçüp* (HS II/13), کچوب *geçüp* (A III/37), آلوب *alup* (Dç XIV, Y II/22, KH II/29), اقیدوب *aqidup* (Dç X/2), المیوب *almayup* (KH I/14), چیقوب *çıqub* (A III/44). Bunun dışında *köp* ve *top* kelimelerindeki /p/ sesi KH I ve A III'de (پ), diğer metinlerde ise (ب) ile yazılmıştır: کوب *köp* (Y I/7), کوبلیک *köblik* (Y II/10, Y III/5), طوب *top* (HS II/31, KH II/35, VE/24, Y III/37), طوپلر *toplar* (KH I/88), طوپلرومز *toplarımız* (A III/42).

Ayrıca bazı yerlerde ve özellikle yarlık metinlerinde جبارغه *çapargâ* (Y II/43), چاپمای *çapmay* (Y III/14), بیدقلمی *paydakları* (VE/96) kelimeleri /b/ ile yazılmıştır. III. Arzda birkaç örnekte noktasız (ب) kullanılmıştır: ماشا *paşa* (A III/6). Bunlar noktanın ihmal edildiği eksik yazımlardır.

/c/, /ç/ ünsüzleri

Arap alfabesinin Türkçenin ses yapısını karşılamada yetersiz kalmasından dolayı özellikle Oğuz Türkçesinin ilk dönem eserlerinde, içinde /ç/ ünsüzü bulunduran kelimelerde bu ünsüz /c/ (ج) harfi ile karşılanmıştır. Sonraki dönem eserlerinde her ne kadar /ç/ sesi için (چ) kullanılmaya başlanmış olsa da yazmalarda bu durum,

Metinlerimiz arasında /c/'li yazılışlara da rastlanmaktadır: ایلچی *ilçi* (HS I/46), اوج *uç* (HS Ib/46, KH II/35), اوجماقلق *uçmaqlıq* (Y II/13), چابوب *çabup* (Y II/28), چاپارغه *çapargâ* (Y II/43), چرؤمیز *çerümez* (Y II/43), دنچ *dinç* (A IV/32). III. arzda bir örnekte noktasız /ç/ geçmektedir: ویرمکچؤن *virmeçün* (A III/5).

/ŋ/ ünsüzü

İncelemiş olduğumuz metinlerde nazal /n/ sesi yazıda (نک), (ك) ve üç noktalı (ڭ) olmak üzere üç biçimde yazılmaktadır. Osmanlı Türkçesi özellikleri gösteren mektup, arz metinlerinde ve karışık özellikli manzum parçalarda nazal /n/, (ك) biçiminde yazılmıştır: الكده *elünđe* (D/4), نهاریڭ *nehāruŋ* (D/4), بیك *biŋ* (HS II/26), سورسکز *deŋlü* (A I/17), دیکلنه *diŋliyene* (HS Ib/11), طاقك *taquŋ* (HS II/12), سوسکز *severseŋüz* (KH II/16), طوك *toŋ* (KH II/23), باكه *baŋa* (Dç I/2), ایاغیڭا *ayağıŋa* (D/2), بغرنك *bağrınuŋ* (Dç I/1), سكه *saŋa* (Dç III/3, IV/5). VE mektubunda ise, öŋ ve soŋra kelimelerinde üç noktalı yazılışlar mevcuttur: صڭره *soŋra* (VE/5), اوڭی *öŋi* (VE/88).

Yarlık metinlerinde nazal /n/ sesi karışık olarak hem (نک) hem de (ك) şeklinde yazılmıştır: الباوئتنيڭ *albavetniŋ* (Y I/7), تينڭرى *Tiŋri* (Y II/5), اونك قولنيڭ *önk kolniŋ* (Y II/6), صونك *soŋ* (Y II/22), دشت قیچاق نينك *Deşt-i Kıpçak'niŋ* (Y II/10), جورت نينك *curtniŋ* (Y III/12), منكا *maŋga* (Y III/35), ينيڭچيرلار *yeŋgiçeriler*

¹⁸¹ Z. Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1995, s. 499.

/s/ ünsüzü

/s/ ünsüzü kelime başı ve kök içindeki konumlarında, genel itibariyle kelime ince sıradan ise (س), kalın sıradan ise (ص) harfleri kullanılmıştır: صڭره *şoŋra* (VE/5), صاچردى *şılajız* (Y II/46), صونك *şoŋg* (Y II/22), صووقلر *şovuqlar* (HS I/36), صان سيز *şaga* (D/14), صاچمه لرینه *şaçmalarına* (KH I/124), صاغه *şağa* (D/14), صاچاردى *şaçardı* (D/15), مسچان *severseŋüz* (KH II/16), اصلامچى *aşlamçı* (Y II/17), سوزك *sözüŋ* (D/40), استرسك *isterseŋ* (D/39), استسه *istese* (HS Ib/5).

Metinlerimizde çekim ve yapım eklerinde ve bazen kelime içinde, Türkçe /s/ sesi karşılığında hem ince hem de kalın ünlülü kelimelerde Arapça (س) harfi kullanılmıştır: اغلرسك *aglarsıŋ* (D/6), اچرسن *açarsın* (Dç I/1), اغلسون *aglasun* (Dç V/4), آلسم *alsam* (Dç XVI/1), أستندین *astındın* (Y II/46), اورتاسنه *ortasına* (KH I/12), قرال سيز *qılsam* (Dç XIX/2), بولسالار *bolsalar* (Y II/17), قبال بسا *qılsız* (Y II/19), صان سيز *şansız* (Y III/69), طوارجىسىغه *tavarcısığa* (Y II/49), اقجه سى *aqçesi* (Dç VII/5).

/t/ ünsüzü

Metinlerimizde kelime başı ve kelime içi /t/ ünsüzü için ince sıradan (ت), kalın sıradan (ط) harfleri kullanılmıştır: الباوت *albavet* (Y I/7), جورت *curt* (Y III/105), طوارجى *tavarcı* (Y II/49), تينگرى *Tiŋgri* (Y II/5), طاقك *taquŋ* (HS II/12), طوك *toŋ*

Metinlerde genellikle ince ünlülü kelimelerde /t/ ünsüzü için Arapça (ت) harfi kullanılmışsa da Uygur imlâ geleneğinin tesiriyle kalın ünlülü kelimelerde de bu harfin kullanıldığını görmekteyiz: تاپدى *tapdı* (HS II/41), تاپسه *tapsa* (G I/4), وتوز *otuz* (HS Ib/26), ايتاي مين *aytaymin* (Dç XI/4), تىيشلار ين *tuyışların* (Y II/37), اتلرى *atları* (A I/31), اتالاي مین نینگ *atalarımızın*.

Eklerde /t/'nin yazımında, -da/-de, -dan/-den, -dın/-dın, -dı/-di, -dum/-düm, -duğ/-dük, -duğda/-dükde, -durur, -dur/-dür ekleri ötümlü ünsüzle, /d/'li kullanılmıştır. Yani ünsüz ile biten kelime köklerine gelen eklerin başındaki ünsüzlerin kaideye uyarak ötümsüz hâlde bulunması gerekirken, metinlerimizde ötümlü hâlde bulunmaktadır. Bu durum bu eklerin klişeleşmiş bir hâlde yazılmasından ileri gelmektedir: مضيقده *maziğda* (KH II/35), ايشده *işde* (D/38), اتدن *atdan* (KH II/40), ياشدين *yaşdın* (Dç X/4), اقد ن *ağdan* ن *geçidden* (HS Ia/35) يولقدن *yoluğdum* (D/1), فراره يوز طوندلر *firāra yüz tutdılar* (KH I/126), تاپدى *tapdı* (HS II/42), يولقدن *yoluğdum* (D/1), لازم كلكده *lāzım geldükde* (A I/11), ايردكده *irdükde* (Dç XVI/3), طريققدر *tarīğatdur* (Dç VII/3), حقدر *hağdur* (HS Ib/42), خجیل اولمشدر *ħacil olmışdur* (Dç XXX/3).

3.1.1.3. Eklerin İmlâsı

İncelemiş olduğumuz metinlerin arasında sadece yarlık metinlerinde bazı çekim ve yapım ekleri kelime kök ve gövdesine bitişmeyerek ayrı yazılmaktadır. Fakat bu eklerin yazılışında bir istikrar yoktur. Aynı ekin hem ayrı hem de bitişik imlâları mevcuttur. Bu ekler başlıca şunlardır:

a) -nıñ/-niñ

İlgi hâli -nıñ/-niñ eki yarlık metinlerinde düzenli olarak düz ünlülü biçimiyle ve ayrı yazılmaktadır: البوت نینگ *albavetniñ* (Y I/7), صول قول نینگ *sol ħolniñ* (Y II/6), كerman نینگ *kermannıñ* (Y II/26), ايلاخ مملكتتى نینگ *İleħ memleketiniñ* (Y II/20), روس نینگ و بروس نینگ و ايلاخ نینگ و مازاوش نینگ و ميليا نینگ *Rusniñ ve*

b) -ğa/-ge

Yaklaşma hâli eki -ğa/-ge yarlık metinlerinde (*tarafğa* (Y I/11), *ilge* (Y II/9), *re‘āyāsığa* (Y II/66), *biringe* (Y III/26), *memleketinge* (Y III/35)) örnekleri dışında hep ayrı yazılmıştır: *barsğa* (Y I/3), *taht-ı hākānığa* (Y II/12), *memleketiğa* (Y II/19), *kişiğa* (Y II/39), *tavarcısığa* (Y II/49), *zamānığa* (Y III/10), *memleketige* (Y III/50), *بی کا* *İsay Biy’ge* (Y I/11).

c) -dın/-din

Çıkma hâli eki -dın/-din yarlık metinlerinde birkaç örnek dışında (اوروغندین *uruğındın* (Y II/22)) hep ayrı yazılmıştır: *barsdın* (Y I/7), *hazinedin* (Y I/8), *kimesnedin* (Y II/33, Y III/13), *aydın* (Y II/62).

ç) -sı/-si

Teklik 3. şahıs iyelik eki -sı/-si birkaç istisna dışında hep ayrı yazılmıştır: *kişisi* (Y I/5), *kişisin* (Y I/5), *içlisi* (Y II/31), *tavarcısığa* (Y II/49), *yılkısın* (Y II/22).

d) -mız/-miz; -muz/-müz

Çokluk 1. şahıs iyelik eki -mız/-miz; -muz/-müz çoğunlukla ayrı yazılmıştır: *curtımız* (Y III/105), *şerifimizge* (Y II/11), *yarışımıznı* (Y II/34), *kişilerimizniġ* (Y II/37), *ilçimiz* (Y II/55), *bekimiz* (Y II/56), *dostımız* (Y I/3), *qarındaşımız* (Y II/30).

e) -ları/-leri

Yarlık metinlerimizde çokluk 3. şahıs iyelik eki -ları/-leri bazı örnekler dışında çoğunlukla ayrı yazılmıştır: *panları* (Y II/20), *Mesçanlarıġa*

f) -lar/-ler

Çokluk eki *-lar/-ler* yarlık metinlerinde, az sayıda örnek hariç, hep ayrı yazılmıştır:

بازرگانلار *bāzergānlar* (Y II/52), خانلار *hānlar* (Y III/27), فقيرلار *faqīrler* (Y III/105), يىللار *yıllar* (Y III/104), بکلارو ميرزالار *bekler ve mīrzālar* (Y II/43), قرالار *krallar* (Y II/15).

g) -sız/-siz

İsimden isim yapma eki *-sız/-siz*, iki örnek [قرالسيز *kralsız* (Y III/44, اکسسز *eksiksiz* (Y III/63)] dışında hep ayrı imlâya sahiptir: قرال سيز *kralsız* (Y II/19, Y III/21), سز *sız* (Y III/63), ضبط *zabıtsız* (Y III/44), صان سيز *şansız* (Y II/10, Y III/9, 69), پادشاه سيز *pādişāhsız* (Y III/21).

ğ) -cı/-ci

İsimden isim yapma eki *-cı/-ci* birkaç örnek hariç hep ayrı yazılmıştır: قوی جی *koycı* (Y II/28, Y III/33), طوار جی *tavarcı* (Y II/28, Y III/33), طوار جی سی غه *tavarcısığa* (Y II/49), اصلا مچی *aşlamçı* (Y II/17).

3.1.2. Ünlüler

3.1.2.1. Ünlü Uyumu

3.1.2.1.1. Büyük Ünlü Uyumu

Büyük ünlü uyumu Türkçenin her devresinde oldukça sağlam bir durumundaydı. İncelediğimiz metinlerde de kalınlık-incelik uyumu kelime tabanlarında genel olarak uygulanıyor: ET. *a:ğır* “ağır” (TDU 171) > *ağır* (Y III/106); ET. *alkış* “övgü, hayır dua” (ED 137b) > *alkış* (Y III/57); ET. *baltu*: “balta” (ED 333b) > *balta* (A III/46); ET. *barça*: “hep, bütün” (ED 356b) > *barça* (Dç XXXIII/7); ET. *başlık* “liderlik” (ED 381b) > *başlık* (Y II/42); ET. *karında:ş* “kardeş” (ED 662a) > *karındaş* (Y III/56); ET. *kılıç* “kılıç” (ED 618a) > *kılıç* (Dç X/5); ET. *elçi*: “elçi” (ED 129a) > *ilçi* (Y III/87, HS II/18); ET. *kergek* “gerek” (ED 742a) > *kerek* (Dç XIX/2); ET. *törlüg*

“tür, çeşit” (ED 546b) > *dürlü* (HS Ib/12, HS II/15); ET. *tüşür-* “düşür-” (ED 566a) > *düşür-* (VE/49); ET. *tére:k* “kavak, ağaç” (ED 543a) > *direk* (KH I/34); ET. *küntüz* “gündüz” (ED 729b) > *gündüz* (A II/53); ET. *amtu* “şimdi” (ED 156b) > *imdi* (D/24).

İncelediğimiz metinlerde kelime tabanına eklerin eklenmesiyle büyük ünlü uyumunun uygulanması:

Kalın Sıradan Kelimeler: *kılınmışdur* (A I/8), *kalıcağ* (KH I/130), *kaldırmay* (Y III/94), *karındaşlıknı* (Y III/54), *oğlanların* (A III/35), *orunlarınga* (Y II/12), *şaçmalarına* (KH I/124), *şalmayup* (KH II/14), *sancağlarından* (A I/30), *şarğarupdur* (Dç XXXIX/2), *tışkılariंगा* (Y II/9), *burunğı* (Y II/31, Y III/52), *dostluğ* (Y II/49), *koıycı* (Y II/26, Y III/33), *ayruluğ* (Dç XII/3), *bulmaduğı* (A I/29), *ıurmayup* (A III/39), *yağdurup* (A III/40).

İnce Sıradan Kelimeler: *nicesini* (Dç XL/5), *keldüğine* (Dç VII/4), *ölgendin* (Y III/20), *incelüp* Dç (XXXIX/4), *severseñüz* (KH I/16), *tirgemey* (Y II/21), *üşendirgenlerin* (Y III/34), *yerlerdür* (A III/5), *yerleşdürülüp* (A III/20), *yibergeysin* (Y II/61), *yürüyüp* (KH I/61), *esenlik* (Y III/101), *köplik* (Y II/9, Y III/8), *öldürüp* (Y III/90), *eksilik* (G VI/12), *kendülerini* (VE/25), *öñünde* (KH I/53), *yerinden* (HS II/38).

Büyük ünlü uyumunun istisnaları, yoğun olarak Osmanlı Türkçesinin özelliklerini gösteren mektup ve arz metinlerinde nispeten seyrek. Osmanlı Türkçesinden az etkilenmiş olan yarlıklarda ve manzum parçalarda geçen Arapça, Farsça kelimeler ve bunlara gelen eklerde kalınlık-incelik uyumuna uyulmadığı, dikkat çekmektedir: *devletluğ* (Y II/25, Y III/18), *rahmetlık* (Y II/27, Y III/10), *sa‘ādetluğ* (Y II/25), *memleketiğa* (Y II/19, Y III/17), *mü‘minga* (Dç XXXII/3), *muħabbetlık* (Y II/67), *katlimğa* (Dç XLI/2), *lebleriंगा* (Dç XIX/2).

Yarlıklarda bu durum Türkçe kökenli kelimelerde de tespit edilmiştir: *bölelık* (Y III/84), *esenlikıñızını* (Y III/103), *kişığa* (Y II/39).

3.1.2.1.2. Küçük Ünlü Uyumu

Küçük ünlü uyumu, bir kelimedeki ünlülerin düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uymasındır. Bu uyum Türkçenin her devrinde, her sahada kelime bünyesine kuvvetle hâkim olan bir uyum değildir. Eski Türkçede düzlük-yuvarlaklık uyumu

yoktu. Eski Anadolu Türkçesinde de böyle bir uyum mevcut değildi.¹⁸² Bu durum Osmanlı Türkçesinde de XVI. yüzyılda yazım gelenekleşmiş ve az çok değişmez şekiller kazanmış olduğundan henüz tamamen genelleşmiş değildir. Bu olayın sağlam bir şekilde kaideleşmesi ancak son zamanlarda olmuştur.¹⁸³ Diğer çağdaş Türk lehçelerinde ve bugünkü Kırım Türkçesinde ve ağızlarında bu uyum sağlam bir duruma sahip değildir. İncelediğimiz metinlerde de küçük ünlü uyumu tam gelişmiş değildir.

Küçük ünlü uyumunun bozulması, yuvarlaklaşma ve darlaşma olaylarıyla kendini göstermektedir. Yuvarlaklaşma Osmanlı Türkçesinin en önemli fonetik hususiyetlerinden birini teşkil etmektedir ve Osmanlı Türkçesi özelliklerini taşıyan mektup ve arz metinlerinde kendini göstermektedir. Daralma ise manzum eserlerde ve özellikle yarlık metinlerinde, kelime tabanına gelen çekim ve yapım eklerinde Kırım Türkçesi özelliği olarak bulunmaktadır. Küçük ünlü uyumunu kelime köklerinde ve eklerde olmak üzere iki biçimde incelemekteyiz:

I. Kelime Köklerinde Küçük Ünlü Uyumunu Bozan Durumlar

a) *Birden çok heceli kelimelerin sonundaki /-ğ, -g/ ünsüzlerinin eriyip kaybolması ile*

ET. *kapıg* “kapı” (ED 583a) > *kapu* (Y III/37); ET. *kapıgçı* “kapıcı” (ED 584a) > *kapucı* (VE/8); ET. *çerig* “ordu” (ED 428a) > *çerü* (Y III/15); ET. *adruk* “ayrı” (ED 65a) > *ayru* (Dç XXXV/2, PM I/7).

Metinlerimizde /-ğ, -g/ sesleri düştüğü hâlde yuvarlaklaşmaya tabi olmayan kelimeler de vardır: ET. *açıg* “acı” (ED 21b) > *acı* (PM I/1); ET. *tirig* “diri” (ED 543b) > *diri* (KH I/67); ET. *katıg* “katı” (ED 597b) > *katı* (Dç XXX/1).

b) *-uğ/-ük eki ile*

Metinlerimizde fiilden isim yapan *-uğ/-ük* ekindeki ünlü, yarlık metinlerinde rastlanan *eksik* kelimesi dışında, Eski Türkçe devresindeki yuvarlaklığını korumuştur: ET. *açuk* “açık” (ED 22b) > *açuğ* (Dç XXXI/5); ET. *artuk* “ek, bir miktar ilâve” (ED 204b) > *artuğ* (G VI/12, Y II/60); ET. *azuk* “bir yolculuk için

¹⁸² F.K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl, Garmer-Metin-Sözlük)*, İstanbul, 1977, s. 26-27.

¹⁸³ T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1990, s. 89.

yiyecek” (ED 283a) > *azuk* (Y II/21); ET. *eksüklüg* “eksiklik” (ED 117b) > *eksüklük* (G VI/12); ET. *eksük* “eksik” (ED 116b) > *eksik* (Y III/63).

c) -gerü eki ile

Metinlerimizde yön gösterme hâli eki olan -*gerü* Eski Türkçe devresindeki yuvarlaklığını korumuştur: ET. *ilgerü*: (ED 144a) > *ilerü* (PM II/3, KH II/43, KH I/57).

ç) dudak ünsüzleri sebebiyle

Metinlerimizde kelime içindeki /m/, /v/ gibi dudak ünsüzleri etkisiyle yuvarlaklaşma görülmektedir: ET. *yabız* “kötü, fena” (ED 881b) > *yavuz* (HS Ib/40); ET. *çabiş* (ED 399a) > *çavuş* (Y III/35); *tizavuk* (Y II/61, Y III/97).

Bu dönemde yuvarlaklaşma çok yaygın olduğu için bazı kelimelerde de analogi yoluyla yuvarlaklaşmanın olduğunu görebilmekteyiz: ET. *karşı*: “karşı” (ED 664a) > *karşu* (Dç IX/4, KH I/78, A II/28, VE/44). Metinlerimizde tespit edilen ve analogi yoluyla küçük ünlü uyumunun dışında kalan kelimelerin bir kısmı da Eski Türkçede mevcut değildir: *degül* (KH I/20, A IV/6), *tatu* (Y III/104), *hırsuz* (Y II/20, Y III/22), *sınur* (KH I/11), *deplü* (HS Ib/23, KH I/19, A I/17).

Ayrıca metinlerimizde Eski Türkçe döneminden beri küçük ünlü uyumuna uymayan durumlar da bulunmaktadır: ET. *altu:n* “altın” (ED 131a) > *altun* (Y II/17, Y III/13); ET. *berü* “bu tarafa” (ED 355b) > *berü* (Dç II/4, G II/7, KH I/114, A III/52); ET. *kériü*: “geri” (ED 736b) > *gerü* (A III/47), *girü* (KH I/93, A I/15); ET. *xa:tun* (ED 602b), *ka:tun* (TDU 173) > *hatun* (Y II/17, Y III/12); ET. *kentü*: (ED 728b) > *kendü* (G IX/4, KH I/71, A IV/6, VE/97); *çapkun* “saldırı, akın” (Y III/97) (< ET. *çap-* “koşmak” dan (ED 394a)).

II. Eklerde Küçük Ünlü Uyumunu Bozan Durumlar

Eklerin yazılışı Arap harfli yazıyı bırakıncaya kadar, kalıplaşmış bir hâlde devam edegelmiştir. Osmanlıcada ilk zamanlardan beri bu kalıplaşmış şekillerin yazılışı metinlerimizde de devam etmektedir. Kökün ve diğer eklerin ünlüsü ne olursa olsun bu eklerdeki ünlülerin değişmediği görülmektedir. Bu olay bir fonetik meselesi olduğu kadar bir imlâ meselesidir. Bu kalıplaşmış ve belirli şekillerin telâffuzunda

değişiklik ve ünlü uyumunun hâkim oluşu, ancak son yüzyıllarda olmuştur.¹⁸⁴ Küçük ünlü uyumunun eklerde bozulmasını üç madde hâlinde incelemekteyiz:

1. Ünlüsü Yuvarlak Olan Ekler

a) -up/-üp

İncelemiş olduğumuz bütün metinlerde zarf-fiil eki -up/-üp birkaç istisna dışında düzenli olarak yuvarlak ünlülü biçimiyle kullanılmıştır: *diyü* (A I/12), *virilüp* (A III/44), *uğrayup* (VE/29), *virüp* (Y I/8, Y II/21, Y III/23, HS II/34, A IV/5, VE/22), *yaşılup* (A III/18), *yandırup* (Dç X/2), *yazılup* (A I/36), *yıkup* (Y III/29), *yiberüp* (Y II/31), *şargarupdur* (Dç XXXIX/2), *kırup* (Y III/90), *kırup* (D/25), *kesdürüp* (VE/61), *kalup* (KH II/19), *esüp* (D/17), *izdiḥām idüp* (HS I/17), *gelüp* (HS Ia/44), *giyüp* (HS II/35), *çeküp* (HS Ib/56), *girüp* (KH II/18), *ırağup* (KH I/137). Bu örneklerin yanı sıra ek, birkaç yerde dar ünlülü biçimleriyle de geçmektedir: *tiyip* (Y III/57), *diyip* (D/36), *kırip* (A I/10), krş. *kırup* (Y III/90), *aytıp* (Y III/102), *şalıp* (HS II/11).

b) -uban/-üben

Metinlerimizde sadece birkaç yerde kullanılan -uban/-üben zarf-fiili ekinin ilk ünlüsü de yuvarlaktır: *diyüben* (Dç XXXIX/5).

c) -ur/-ür

Geniş zaman eki -ur/-ür Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülerle kullanılmıştı. Bu ekin küçük ünlü uyumuna uyması ancak son zamanlarda olmuştu. Ancak ünlü uyumuna tabi olduktan sonra da, bu ekin yazılışı kalıplaşmış bir şekilde olarak son zamanlara kadar -ur/-ür şeklinde devam etmiştir.¹⁸⁵ İncelediğimiz metinlerde geniş zaman eki -ur/-ür düzenli bir şekilde yuvarlak ünlüyle yazılmıştır: *alur* (Dç XXXIX/1, Y III/78), *bağlanur* (Dç IX/3), *bilür* (G XII/7), *birürsüz* (HS II/31), *çıkarur* (Y II/41), *eglenürse* (A IV/16), *gelür* (HS Ib/35), *incinür* (G VI/8), *irür* (Dç XIX/1), *kalur* (Dç XXXVII/2, PM I/5, HS Ib/60, A I/12), *şanurduḡ* (HS Ib/67), *kılurlar* (HS II/8), *alürin* (KH I/136).

¹⁸⁴ F.K. Timurtaş, 1977, s. 31-32.

¹⁸⁵ F.K. Timurtaş, a.g.e., s. 36.

ç) -gür-;-kür-

Metinlerimizde birkaç fiilde kalıplaşmış olarak kullanılan ettirgenlik eki *-gür-; -kür-* de daima yuvarlak biçimiyle kullanılmıştır: *yetkür* (Dç XII/1), *eytgürüñ* (PM I/8).

d) -sun/-sün; -sunlar/-sünler

3. şahıs emir eki *-sun/-sün*'ün ünlüsü Osmanlı Türkçesinin son devirlerine kadar daima yuvarlaklıktı. İncelediğimiz metinlerde de bu ekin düzenli olarak yuvarlak biçiminin kullanıldığını görüyoruz: *açılusun* (Dç XVI/3), *ağlasun* (Dç V/4), *başlansun* (Y II/6), *dimesünler* (HS Ib/54), *rücū' itsün* (G XII/5), *geçilsün* (HS Ib/34), *irsün* (Dç XIII/2), *kitsün* (Y II/52), *virnesün* (Dç XII/5), *yaşasun* (Dç XVI/2).

e) -duğ/-dük

Sıfat-fiil eki *-duğ/-dük* bütün metinlerimizde yuvarlak ünlülü biçimiyle kullanılmıştır: *alıkoğumuzdan* (A IV/38), *başladuğı* (KH I/117), *didüğümde* (KH II/17), *elvirdüğü kadar* (VE/10), *etdüğü* (VE/76), *itdüğüñ ikrāruña* (Dç IV/4), *geldüğü* (KH I/58), *geldüğüñ* (KH I/121, A II/7), *girdüklerinde* (A III/42), *gönderdüğü* (HS II/1, KH II/3, A I/1, A IV/41, VE/1), *itdüğü* (Dç XXX/3), *müşāhede iyledüğü* (KH I/25), *teslīm iyledüğüñ* (KH I/134), *bi'l-muḥāl olduğı* (HS I/16), *özr itdügümüz* (HS I/26), *keldüğüne* (Dç VII/4), *kördüğüm* (Dç XV/2).

f) -duğ/-dük

Metinlerimizde geçen çokluk 1. şahıs geçmiş zaman eki *-duğ/-dük*'deki ünlü de hep yuvarlaklıktır: *didük* (HS II/26), *yitişdük* (HS II/36), *şatmaduğ* (HS Ib/59).

g) -uz/-üz

biz zamirinden oluşan çokluk 1. şahıs bildirme eki *-uz/-üz*'de /b-/ > /v-/ değişmesi olmuş ve ünlü ile kaynaşması sonucunda onu yuvarlaklaştırmıştır.¹⁸⁶ Metinlerimizde bu ekte ünlü için her hangi işaret kullanılmamıştır. Bu yüzden biz onu dönemin imlâ kurallarına uygun olarak yuvarlak okuduk: *degülüz* (HS Ia/47, G XI/1), *ḫālibiyüz* (G XI/1), *āşıkuz* (G XI/4), *ser-dāruz* (G XII/1), *giriftāruz* (G XII/1).

¹⁸⁶ F.K. Timurtaş, 1977, s. 35.

ğ) -avuz/-evüz

Metinlerimizde kullanım alanı dar olan çokluk 1. şahıs istek kipi eki -avuz/-evüz daima yuvarlak biçimiyle kullanılmıştır: *diyevüz* (HS Ib/66), *muḥāfāza itdirevüz* (A IV/40), *söyleyevüz* (HS Ib/66), *yār olavuz*, *ḥīle-kār olavuz* (HS Ib/49).

h) -u/-ü

Zarf-fiil eki olan -u/-ü de metinlerimizde küçük ünlü uyumuna uymamakta ve hep yuvarlak şekliyle geçmektedir: *deyü* (A III/20, A IV/17, A II/39, VE/10, HS Ib/24), *diyü* (HS I/26, Dç I/2, G VI/3).

2. Ünlüsü Düz Olan Ekler

a) -ı/-i; -nı/-ni

Belirtme eki -ı/-i Eski Türkçede -ğ/-g şeklindeydi. Eski Türkiye Türkçesinde ise son zamanlara kadar kalıplaşmış olarak hep düz ünlülü biçimiyle kullanılmıştı. İncelediğimiz metinlerde de bu ek hep düz yazılış imlâsına sahiptir. Ekin -nı/-ni şekli daha çok Kıpçak özellikli metinlerimizde görülmektedir: **-ı/-i:** *yanımı* (D/11), *kalbi* (HS Ib/6), *zālūmı*, *cehūli* (HS II/17), *güni* (KH I/12), *ilçimüzi* (Y II/60), *varoşı* (A III/18), *hişārı* (A III/19), *kāfiri* (Dç II/6), *vücūdı* (Dç XIII/5), *yamanı* (Dç XIX/5), *naşmı* (PM I/9), *ğayreti* (HS Ib/61), *karayı* (HS II/9), *nehr-i Tuna'yı* (KH I/84), *esirlerini* (Y II/47), *altun nişānlıḡ mührini* (Y II/55), *çehresini* (Dç V/5), *rızāyı* (D/40), *Rüstem Ağa'yı* (HS I/38); **-nı/-ni:** *bağrımın* (D/27), *muḥabbet ve barış ve yarışımızın* (Y II/34), *esirni* (Y III/18), *karındaşlıknı* (Y III/54), *sözni* (Y III/59), *gevher-cānumnı* (Dç X/3), *bağrumnı* (Dç XLI/3), *dilni* (G VII/5), *ḥālimizni* (PM I/1).

b) -nıḡ/-niḡ

İlgi hâli eki -nıḡ/-niḡ biçimiyle sadece yarlık metinlerinde kullanılmış ve düzenli olarak düz ünlülü biçimiyle yazılmıştır: *albavetnıḡ* (Y I/7), *şol kolnıḡ* (Y II/6), *kermanınıḡ* (Y II/26), *İleḡ memleketiniḡ* (Y II/20), *Rusnıḡ ve Brusnıḡ ve İleḡniḡ ve Mazavşnıḡ ve Milyanıḡ* (Y III/3).

c) -ı/-i; -sı/-si

Tekil 3. şahıs iyelik eki -ı/-i -sı/-si metinlerimizde birkaç istisna dışında (*ādem oḡlu* (D/8)), hep düz biçimiyle kullanılmıştır: *közün yaş* (D/2), *nergis közi* (D/16), *felek*

işi (D/26), *Özi şuyı* (HS Ib/37), *yüzi şuyı* (HS Ib/37), *sekizinci günü* (KH II/12), *nehr-i ‘azîmüñ teselsüli* (KH II/28), *vā-bestesı* (Dç XLII/1), *voyvodası* (VE/58), *yarasını* (HS II/28), *ṭā’ifesi* (KH I/129), *kişisi* (Y I/5), *ilçisi* (Y II/31), *ṭavarcısığa* (Y II/49).

ç) -dı/-di

Teklik 3. şahıs görülen geçmiş zaman eki, Eski Türkiye Türkçesinde imlâsı kalıplaşmış olan eklerdendir ve son zamanlara kadar daima düzdür. Metinlerimizde de bu ek düzenli bir şekilde hep düz şekliyle kullanılmıştır: *al olurdı*, *pā-māl olurdı* (D/13), *ururdı* (D/14), *ḳurıdı* (D/23), *çürıdı* (D/23), *içürdı* (D/31), *mesrūr oldılar* (KH II/21), *‘arz olındı* (A III/42).

d) mı/mi

Soru eki veya edatı *mı/mi* de metinlerimizde daima düz ünlülü şekliyle ve çoğunlukla bitişik olarak yazılmıştır: *‘āşıkımısın* (D/3), *varmı* (D/3, HS Ib/1), *yoğmıdur* (D/4), *ḥiṭāb mıdur* (HS Ib/51).

e) -cı/-ci; -çı/-çi

Eski Türkçe döneminde ek ünlüsü düz olan isimden isim yapan eki *-cı/-ci*'nin imlâsı kalıplaşmış olarak Arap yazısını bırakıncaya kadar aynı şekilde devam etmiştir. Metinlerimizde de bu ekin ünlüsü daima düzdür: *ḳoycı* (Y II/26, Y III/33), *gemici* (HS Ib/9), *ḳapucı* (VE/8), *tüfengçi* (VE/62), *baltacı* (VE/60), *mey-ḥāneci* (G VI/13).

f) -ın/-in-

Dönüşlülük eki *-n-*'deki yardımcı ünlü için metinlerimizde herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Bu sebeple biz onu dönemin imlâ kurallarına uygun olarak hep düz okuduk: *baş olınan* (HS Ia/14), *teslīm olınuḫ* (HS Ia/31), *ta‘bir olınamaz* (KH II/29), *körinür* (G VI/8), *müṭalā‘a olınuḫda* (HS Ia/12).

g) -ıl/-il-

Metinlerimizde geçen *-l-* edilgen fiil ekindeki yardımcı ünlü de hep düz okunmuştur: *görıldı* (HS Ia/15), *getürilüp* (HS Ia/30), *göçilüp* (KH II/21), *ḳonılup* (KH I/53), *bükilmiş*, *dökilmiş* (D/1), *buyurılmış* (HS Ia/39).

ğ) -muş/-miş

Osmanlı Türkçesi döneminde ek ünlüsü hep düzdü. İncelediğimiz metinlerde de bu ekin düz hâliyle kullanıldığını görüyoruz: *bükilmiş*, *dökilmiş* (D/1), *bükilmiş*,

dönmiş (D/5), *sāniḥ ü lāyih olmış* (HS Ia/10), *buyurulmuş* (HS Ia/39), *şararmış*, *beşzemiş* (Dç VII/2), *fahır idermiş* (Dç XV/1), *dimiş* (Dç XX/1), *çekmiş* (Dç XXIV/1).

h) -sın/-sin

Metinlerimizde fiil çekimlerinde teklik 2. şahıs eki *-sın/-sin*'in ünlüsü de hep düzdür: *bilürsin* (D/26, Dç II/6), *dilersin*, *irişesin* (D/38), *açarsın*, *söylersin* (Dç I/1), *dirsin* (Dç I/3), *tapmağaysın* (Dç XI/2), *köçersin* (Dç XXXII/5), *göresin* (KH I/98).

ı) -sız/-siz

Fiil çekiminde çokluk 2. şahıs eki *-sız/-siz* ekinin ünlüsü metinlerimizde daima düz biçimiyle geçmektedir: *gelürsüz*, *görürsüz* (HS II/24), *ma'lüm idinesiz* (HS I/43), *faż dimişsiz* (HS Ib/5), *buyurursız* (HS Ib/50), *bilürsüz* (HS II/31), *cevāb viresiz* (KH II/42).

i) -ğıl/-gil

Doğrudan doğruya kök veya gövdeye gelen teklik 2. şahıs emir eki, metinlerimiz arasında sadece *Divānçe*'de ve *Dolāb* mesnevisinde birkaç yerde ve sadece düz biçimiyle kullanılmıştır: *algıl* (D/28), *şerḥ kılgıl* (Dç XII/1), *şormağıl* (Dç X/6).

j) -lık/-lik

İsimden isim yapan *-lık/-lik* ekinin ünlüsü Eski Türkçede ünlü uyumuna uymaktaydı. Metinlerimizde, yarlıklarda rastlanan bir istisna (*dostluḡ* (Y II/49) dışında, bu ek hep düz biçimiyle kullanılmıştır: *şavlık ve esenlik* (Y III/101), *köplik* (Y II/9, Y III/8), *günlük* (HS Ia/19), *karındaşlık* (Y III/54), *nişānlıḡ* (Y II/55), *ḡarçlık* (Y II/59), *dostlık ve muḡabbetlik* (Y II/67), *rahmetlik* (Y III/10), *ḡanlık* (Y III/10), *aşıklıḡım* (Dç XI/3), *ayruluk* (Dç XII/3), *hem-demlik* (Dç XIV/2), *camanlık*, *caḡşılık* (B IV), *ser-feşānlık* (KH II/25), *çarḡacılık* (KH I/59), *şināverlik* (KH I/75), *tir-endāzlik* (KH I/93).

l) -ınca/-ince

Eski Türkçedeki şekli *-ḡınça/-ginçe* olan bu zarf-fiil ekinin ünlüleri de metinlerimizde düz olarak okunmuştur: *almayınca* (G VI/6), *varınca* (KH I/103), *süvāri olmayınca* (KH II/9), *toḡ olunca* (KH II/23), *varınca* (A I/31), *körince* (Dç XXI/4).

3. Ünlüsü Hem Yuvarlak Hem Düz Olan Ekler

a) *-dur/-dür-; -dır/-dir-*

İncelediğimiz metinlerde ettirgenlik eki *-dur/-dür-*'deki ünlü için sadece birkaç yerde (ج) harfi kullanılmıştır. Genel itibariyle bu ek için bir işaret kullanılmadığını görmekteyiz. Bu yüzden Osmanlı Türkçesi özelliklerini taşıyan metinleri, dönemin dil özelliklerini dikkate alarak hep yuvarlak okuduk. Yoğun olarak Kıpçak Türkçesi özellikleri taşıyan ve daralma yönünde eğilim gösteren yarlık metinlerinde ise, her iki biçime de yer verdik: *bildürmek* (KH I/142), *tedārük etdürüp* (VE/60), *kesdürüp* (VE/61), *öldürüp* (Y II/90), *hidmetler itdürmek* (A II/34), *feh̄m itdürüp* (G I/6), *tutdurup* (Y III/88), *ulaşdurup* (A III/34), *‘avdet itdüresiz* (VE/101), *çıkışdırup* (Y I/10), *üşendirgenlerin* (Y III/34), *bildiridim* (Y III/43).

b) *-dum/-dim; -dum/-düm*

Teklik 1. şahıs görülen geçmiş zaman eki *-dum/-dim* yarlıklarda düz, diğer metinlerde ise yuvarlak biçimiyle kullanılmıştır: *yoluğdum* (D/1), *didüm* (D/2), *külerdüm* (D/29), *şayd iyledüm* (Dç I/3), *yutğan idüm* (Dç II/2), *didüm* (Dç VI/3), *dutdum* (Dç XVI/1), *içmiş idüm* (G IV/4), *bildirdim* (Y III/43), *ķabul ķıldırım* (Y III/75), *yiberdim* (Y III/75), *ķabs ķıldırım* (Y III/88), *ciberdim* (Y III/100).

c) *-durur/-dürür; -dır -dir; -dur/-dür*

3. şahıs eki bildirme eki *-dur/-dür* için de metinlerimizde ek ünlüsü için genel itibariyle herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Bu sebeple Osmanlı Türkçesi özellikleri gösteren metinlerde *-dur/-dür*, Kıpçak özellikli metinlerde ise ünlü uyumuna uygun olarak *-dır/-dir* ve *-dur/-dür* şeklinde okuduk. Ayrıca Dîvânçe'de bir yerde ekin *-durur* şekli de bulunmaktadır: *zamāndur* (D/26), *ejderhādur* (D/30), *üzredür* (HS I/42), *yıldur* (HS Ib/57), *ķaķardur* (Dç II/3), *elindedür* (HS I/23), *vardur* (KH I/74), *‘arzıdur* (A IV/1), *minnetdür* (KH I/78), *muķaķķaķdur* (HS Ib/42), *kerekdir* (Y II/69), *i‘lām-ı yarlığ-ı şerif-i muķabbet-i ķāķān oldır* (Y III/6), *şafhā²-yi kāğaz durur* (Dç XXXIX/2).

ç) *-lu/-li; -lu/-lü*

Eski Türkçe biçimi *-liğ/-lig* olan *-lu/-lü* eki Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın son dönemlerine kadar, kalıplaşmış bir şekilde yuvarlak biçimiyle

kullanılmıştır. Metinlerimizde bu ek çoğunlukla yuvarlak biçimiyle geçmektedir: *vefâlu* (D/36), *bağaklu* (KH II/27, A III/4), *atlu* (KH I/95, VE/59), *devletlü* (Dç VII/4, A IV/18), *kanlu* (Dç III/1, Dç X/4, Dç XVI/5, Dç XXXIX/1), *kerekli* (Dç VII/3), *küçlü* (Dç XIV/4), *ormanlu* (A III/4), *sa'âdetlü* (KH II/33, A IV/8, A II/47, 55), *yaşlu* (Dç XII/2), *şüretlu* (HS II/42), *yüzlü* (Dç XXXVIII/3), *Kefelü Mevlânâ Hüseyin Efendi* (KH I/1), *nisbetlü* (Dç XLII/2).

Bu örneklerin yanı sıra, mensur eserlerde istisna olarak, manzum eserlerde ise kafiye gereği bu ekin düz biçimli şekilleri de kullanılmıştır. Ekin düz biçimli haline, mensur eserler arasından yarlıklarda ise yaygın olarak rastlanılmıştır: *mekânlı* (KH II/7), *başlı* (D/30), *şulu* (Dç VII/1, *erklı* (Y III/24), *ağbaşlı* (Y II/8), *cilulu* (Y I/6).

Ayrıca yarlıklarda bu ekin arkaik *-lîğ/-lîg* biçimi de görülmüştür: *sa'âdetlüğ* (Y II/25), *devletlüğ* (Y II/25, 65, 67, Y III/18, 24, 32), *nişânlîğ* (Y II/55).

d) -um/-im; -um/-üm; -ımız/-imiz; -umuz/-ümüz

Teklik 1. şahıs iyelik eki *-um/-üm* Eski Türkçede küçük ünlü uyumuna tabi idi. Ancak Osmanlı Türkçesinde bu ek daima yuvarlak biçimde kullanılmıştır. İncelediğimiz metinlerde, özellikle Osmanlı Türkçesinin bütün özelliklerini gösteren mektuplarda bu ekin yuvarlak biçimi bulunmaktadır: *yanumuzda* (KH II/14), *bizüm* (KH II/36, 41, 42), *elümüzden* (KH II/42), *kendümüz* (KH I/41), *öñümüze* (VE/86). Fakat bu durum düzenli değildir. *-im/-im* biçimli örnekler de rastlanmaktadır: *benim emrim* (KH I/12). Kıpçak özellikli metinlerde ise bu ek her iki şekilde de geçmektedir: *mekânum* (D/9), *ayağum* (D/10), *yanımı kolum budagum* (D/11), *merğ-zârum lâlê-zârum* (D/21), *cânuma* (Dç X/6), *kapum* (Y III/37), *köñlümüzi* (G V/4), *köñlümüzge* (G VII/2), *şân-ı şerifümüzge* (Y II/11), *ağaçlarımız* (Y II/27), *curtumuz* (Y II/32), *özümüzniñ* (Y II/55), *ilçümüz* (Y II/55), *vezirümüz* (Y II/56).

e) -ıñ/-iñ; -uñ/-üñ; -ıñız/-iñiz; -uñuz/-üñüz

Osmanlı Türkçesi özelliklerini gösteren metinlerde 2. şahıs iyelik eki için, genel olarak herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Bu sebeple, biz, bu eki yuvarlak ünlülü olarak okuduk. Kıpçak özellikli metinlerde ise bu ek bazen ünlü uyumuna uygunluk ve daralma yönünde eğilim göstermektedir: *közün yaşı* (D/2), *ayağıña* (D/2), *közün* (Dç II/1), *ömrün* (Dç III/5), *ruhuñ* (Dç VIII/2), *sa'âdetünüzdür* (KH II/17), *muğaddimātuñ* (HS I/14), *dostuñızğa* (Y II/45).

f) -nuŋ/-niŋ; -niŋg/-niŋg; -nuŋ /-nüŋ

İlgi hâli eki mensur mektup ve arz metinlerinde yuvarlak, yarlık metinlerinde hep düz, diğer metinlerde ise karışık olarak kullanılmıştır: *anuŋ* (PM II/2), *kolniŋg* (Y II/6), *ulusniŋg* (Y II/7), *Tataruŋ tavarısın* (Y II/22), *bağrınuŋ* (Dç I/1), *bādenüŋ* (Dç VII/2), *kişinüŋ* (Dç VII/5), *mülkin* (Dç XV/4), *birinüŋ* (HS II/22), *hazretleriniŋg* (Y II/5), *öŋg kolniŋg* (Y II/6), *curtniŋg* (Y III/12).

g) -sız/-siz; -suz/-süz

İsimden isim yapan eki *-suz/-süz* için mektuplar ve arz metinlerinde herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Bu yüzden biz onu dönemin imlâ kurallarına uygun olarak yuvarlak okuduk. Buradaki yuvarlaklaşma *-lu/-lü* isimden isim yapan ekinin tesiri ile ve analogi yoluyla olmuştur: *gereksüz* (KH II/17), *anlarsuz* (HS I/34). Diğer metinlerde ise bu ek hep düz biçimde kullanılmıştır: *şansız* (Y I/10), *kralsız* (Y II/19), *pādişāhsız* (Y III/21), *tirkevsiz ve zabıtsız* (Y III/44), *eksiksiz* (Y III/63), *habersiz* (D/8), *varsız* (D/28), *sensiz* (Dç VIII/5), *devā'sız* (Dç XVII/4), *vefāsız* (Dç XVII/6), *varsız* (D/28).

3.1.2.2. Ünlü Değişmesi

Araştırma konumuz olan metinlerin bir kısmı Kıpçak Türkçesi alanının ses değişim özelliklerini yansıtırken, bir kısmı Oğuz Türkçesi alanı özelliklerini yoğun olarak gösterir. Ayrıca pek çok yazılı Türkçe eserde olduğu gibi, metinlerimizde ikili imlâ şekillerine de çokça rastlanmaktadır.

e- ~ i-; e > i değişmesi

/e/, /i/ seslerinin ikiliği Türk dili alanında eskiden beri devam eden çözülmesi zor bir meseledir. Karahanlı dönemi metinlerinde ilk hecedeki /e/ sesi, genel itibariyle Harezmi Türkçesi yadigârlarında da korunmuştur. Ancak daha sonraki dönemlerde *Nehcü'l-Feradis* gibi harekeli metinlerde (ﻋ) ile yazılmaya başlanmıştır.¹⁸⁷ J. Eckmann, ilk hecede bulunan bu sesin yarı açık bir /é/'yi temsil ettiğini söylemektedir. Metinlerimizde özellikle ilk hecede (ﺍ) elif harfini bulunduran kelimeleri /e/'li, *ye* ve *elif* (ﺍﻟﻲ) harflerini bulunduran kelimeleri ise /i/'li olarak okuduk. Kelimenin ilk hecesindeki /e/ sesi, özellikle Kıpçak özellikli metinlerimizde

¹⁸⁷ J. Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İstanbul, 1988, s. 18.

u > ı, ü > i, u > a değişmesi

Metinlerimizde özellikle kelime sonuna doğru bir daralma söz konusudur. Bu durum Kıpçak özellikli metinlerde daha belirgin bir şekil almaktadır:

ET. **ü-ü > i-i**

üçün (ED 28b) > *için* (Dç XXIV/4, G II/3, HS Ib/35, KH II/10, KH I/59, A I/31, A IV/34, A II/39, VE/74).

ET. **e-ü > e-i**

kentü (ED 728b) > *kendi* (Dç XX/2, G VI/14).

ET. **o-u > o-ı**

tolu: (ED 491b) > *tolı* (Dç VII/1).

ET. **u-u > u-ı**

uluğ (ED 136b) > *ulı* (Dç VII/4).

ET. **a-u > a-a**

baltu (ED 333b) > *palta* (A III/46).

a > e değişmesi

Metinlerimizde *a > e* değişmesi yaygın değildir ve sadece bir kelimedede tespit edilmiştir:

ET. **a-ı > e-i**

yaşıl (ED 978a) > *yeşil* (D/13).

3.1.2.3. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesi metinlerimizde çok sık rastlanan bir hadise değildir. Bu ses olayı daha çok kelime başında ve yabancı kökenli yer adlarında karşımıza çıkmaktadır: *İleĥ* “Leh” (Y III/71), *Urum* “Rum” (Y III/38), *Islaven* “Slovenya” (A III/8), *İştəfan Kral* “Stefan Kral” (Y III/45). Bir örnekte de kelime sonu ünlü türemesi tespit edilmiştir: *Fetĥi Keray* (Y III/68).

Bu örneklerin dışında, sonda ünlü türemesine *-ncı/-nci*; *-ıncı/-inci*; *-üncü* ekini de örnek gösterebiliriz. Eski Türkçede *-nç* şeklinde olan bu ekin sonundaki *-ı/-i* ünlü sesleri türeme sesler olmalıdır: *ikinci gün* (A III/38), *sekizinci günü* (KH I/8), *on ikinci* (KH I/131), *dördüncü günü* (KH I/69).

3.1.2.4. Ünlü Düşmesi

Metinlerimizde ünlü düşmesi olayı, vurgusuz orta hecedeki dar-düz ünlünün düşmesiyle kendini göstermektedir: *egin+ine > egnine* (G VI/7), *oĥul+ı > oĥlı* (Y III/20), *oĥlu* (Y II/30), *alın+ı > alnı* (Dç XXXI/5), *baĥır+ınuĥ > baĥırnuĥ* (Dç I/1), *baĥırımı* (Dç XLI/3), *baĥrumı* (G VIII/1), *köĥül+i > köĥli* (Dç XXXIV/1), *köĥlimüz* (G II/7), *köĥlümi* (Dç XVIII/1), *beĥiz > beĥzi* (Dç XII/2), *üzere > üzre* (HS Ib/51, KH I/6, A I/9, A IV/1, A II/41), *buyurul- > buyrul-* (KH II/47, A II/36), *kayusı > ĥaysı* (Dç XLI/2), *biribiri > birbiri* (Y II/7), *virmeĥ +içün > virmeĥçün* (A III/5), *sekiz + on > seksen* (HS Ib/45), *sarıĥ+ar- > şarĥar-* “sararmak” (Dç XXXIX/2).

Ayrıca manzum eserlerde aruz vezni dolayısıyla meydana gelen kelime içi ünlü düşmesi de tespit edilmiştir: *Zekerya* < *Zekeriya* (D/24)

Metinlerimizde ünlü düşmesi için bir başka örnek, *i-* yardımcı fiiliyle yapılan çekimlerde, bazen bu fiil ünlüsünün düşmesi sonucunda ünlü düşmesi olayı meydana gelmektedir: *olmasaydı* (HS Ib/37), *aĥardı* (D/10), *şaĥardı* (D/15), *alurlardı* (KH I/107).

3.1.2.5. Kaynaşma

Kelime zincirinde yan yana olan ünlülerin kaynaşarak tek ünlüye ya da diftonga dönüşmesi olayı olan kaynaşma¹⁸⁸ için metinlerimizde şu örnekler verilebilir: *niçün* < *ne + içün* < (D/1, Dç XXIV/4, A II/38), *n'it-* < *ne + it-* (Dç XLI/1), *n'ol-* < *ne + ol-* (Dç XIX/2, G XIV/2, KH I/77), *k'ol-* < *ki + ol-* (HS Ib/4), *n'eyle-* < *ne + eyle-* (Dç XIX/1), *k'eyle* < *ki + eyle-* (HS Ib/16), *şol* < *şu + ol* (Dç XXII/4, Dç XLII/2, Y II/34), *şimdi* < *şu + imdi* (Dç XXI/3, G XIV/1, HS Ib/34), *şöyle* < *şu + eyle* (Dç XII/2, G VI/12, Y III/91, A IV/16), *böyle* < *bu + eyle* (Dç XVI/2, D/5, PM I/5, HS II/24, KH I/141, VE/62), *kendüzi* < *kendü + özi* (G IX/2), *ancağ* < *ança + ök* (A III/16), *seksen* < *sekiz + on* (HS Ib/45) gibi kalıplaşmış kelimeler ortaya çıkmıştır.

3.1.3. Ünsüzler

3.1.3.1. Ünsüz Değişmesi

k-* > *h-*; *-k-* > *-h-*, *-h-

Türkçede kelime başında /*h-*/ sesi bulunmaz. Metinlerimizde kelime başı /*k-*/ sesi Eski Türkçe devresindeki şeklini korumuş ve sadece bir örnekte *k-* > *h-* ses değişmesi tespit edilmiştir: ET. *ka:tun* (TDU 173) > *hatun* (Y II/17).

Kelime ortası ve sonu /*k-*/ ünsüzünün sızıcılaşması olayı ile ilgili metinlerimizde şu örnekler kaydedilmiştir: ET. *ağşam* (ED 96b) > *ağşam* (A III/23); ET. *tağı:* (ED 466a) > *dağı* (Dç II/5, Dç III/5, D/25, G III/4, Y II/34, Y III/96, PM I/5, HS Ib/5, HS II/13, KH II/18, KH I/31, A I/10, A III/8, A IV/16, A II/11, VE/15); ET. *yağşı* (ED 908a) > *yağşı* (Y III/36), *cağşılık* (B IV); ET. *oğ* (ED 76a) > *oğ* (Dç XXX/1).

k-* > *g-

Eski Türkçe döneminde kelime başı /*k-*/ ünsüzü Tarihî Kıpçak Türkçesinde ve şimdiki lehçelerinde /*k-*/ olarak muhafaza edilmiştir. Osmanlı Türkçesinde ve günümüz Oğuz grubu Türk lehçelerinde ise /*g-*/ye değişmiştir. Arap harfli yazıda /*k-*, *g-*/ ayırımı yapılmadığı için yazıdan anlamak mümkün olmamakla birlikte, biz genel olarak Kıpçak özelliklerini taşıyan metinleri /*k-*/ ile, Osmanlı Türkçesi özelliklerini yoğun olarak gösteren metinleri ise /*g-*/ ile okuduk:

¹⁸⁸ B. Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri Multilingual Türkçe*, İstanbul, 1998, s. 73.

ET. *keç-* “geçmek” (ED 693b) > *keç-* (D/5), *geç-* (HS II/9, KH II/26, KH I/9, A III/37, A II/22), *giç-* (HS II/29); ET. *keçür-* “geçirmek” (ED 698b) > *keçür-* (D/31), *geçir-* (VE/45); ET. *keçig* “geçit” (ED 696a) > *geçit* (VE/8); ET. *ke:rü* “geri” (ED 736b) > *gerü* (A III/47); ET. *keçe:* “gece” (ED 694b) > *kice* (D/16), *kiçe* (Dç XV/3), *gice* (KH I/136), ET. *kel-* “gelmek” (ED 715b) > *keł-* (Y II/52, Y III/44, Dç VI/2), *gel-* (HS II/7, KH II/10, KH I/8, A I/11, A III/12, A II/2); ET. *kemi:* “gemi” (ED 721b) > *kemi* (Y II/21, Y III/23), *gemı* (HS Ib/40, KH I/110); ET. *kemi:çi* “gemici” (ED 722a) > *gemici* (HS Ib/9); ET. *kün* “gün” (ED 725) > *kün* (Dç III/1, G VI/8), *günlük* (HS I/19), *günde* (HS Ib/46); ET. *ket-* “gitmek” (ED 701a) > *ket-* (Dç XXII/1, D/21), *git-* (KH I/58); ET. *kötür-* “götürmek” (ED 706a) > *ketür-* (Dç V/1, Dç XIII/1, G XIII/1), *getür-* (KH I/100); ET. *kez-* “gezmek” (ED 757a) > *kez-* (Dç IX/4, Dç XXVIII/6); ET. *köz* “göz” (ED 756b) > *köz* (Dç II/1), *göz* (VE/38); ET. *ki:b* “gibi” (ED 686a) > *kibi* (Dç III/5, Dç VI/5, Dç XIV/4), *gibi* (HS II/39, KH II/13, KH I/50, A I/17, A IV/5, VE/29); ET. *köç-* “göçmek” (ED 697a) > *köç-* (Dç XXXII/5), *göç-* (HS II/13); ET. *kergek* “gerek” (ED 742a) > *kerek* (Dç XIII/6, Dç XIX/2), *gerek* (A IV/5); ET. *köndger-* “göndermek” (ED 730a) > *könder-* (Y III/84), ET. *küneş* “güneş” (ED 734a) > *küneş* (Dç XXXVIII/3).

Eski Türkçe döneminden gelen bazı kelimeler, Oğuz Türkçesi özellikli metinlerde de eski şeklini muhafaza ederek /k/’li biçimde görülmektedir: ET. *kentü:* “kendi” (ED 728b) > *kendü* (KH I/70, VE/25, A III/8), *kendüzi* (G IX/2); ET. *kes-* “kesmek” (ED 748b) > *kes-* (KH I/34), *kesdür-* (VE/61); ET. *kesil-* “kesilmek” (ED 750a) > *kesil-* (D/17); ET. *kirpik* “kirpik” (ED 737b) > *kirpik* (Dç XXXI/7); ET. *kişi* “kişi” (752b) > *kişi* (KH I/82).

-d-> -z-; -d- > -y-; -d > -y

Eski Türkçede kelime içi ve sonu /d/ sesi, bir örnek dışında (*ızzı* “sahib” (Y II/5) bütün metinlerimizde istisnasız /y/’li olarak karşımıza çıkart: ET. *ko:d-* (ED 595b) > *ko:y-* (Y III/89, Dç XXXVIII/5); ET. *ko:dul-* (ED 602a) > *ko:yul-* (VE/37); ET. *to:d-* (ED 451a) > *to:y-* (D/34); ET. *bo:d* (ED 296b) > *bo:y* (Dç XXVIII/2); ET. *adı:r-* (ED 66b) > *ayı:r-* (Dç XXV/3); ET. *adı:rık* (ED 65a) > *ayı:r* (Dç XXXV/2, PM I/7); ET. *ke:d-* (ED 700b) > *gi:yüp* (HS II/35); ET. *yada:g* (ED 887a) > *yaya* (VE/59).

y- > c-

Kıpçak grubunun karakteristik özelliklerinden olan kelime başı /y/ sesinin /c/'ye değişmesi, yarlık metinlerinde ve bazı manzum parçalarda mevcuttur. Ancak bu ses değişmesi düzenli değildir. Yani aynı metnin içinde her iki biçimin de kullanımı mevcuttur. Aynı metin içinde her iki biçimin bir arada bulunması, o Osmanlı Türkçesi tesirinin başlamasından kaynaklanmış olmalıdır. Oğuz grubu özelliklerini taşıyan mensur mektup ve arz metinlerinde bu ses değişmesine rastlanmamaktadır: ET. *yurt* (ED 958a) > *curt* (Y II/26, Y III/14), *yurt* (A I/9); *ciber-* (Y II/63, Y III/100), *yiber-* (Y II/61, Y III/62); ET. *yama:n* (ED 937a) > *caman* (B IV); ET. *yağşı* (ED 908a) > *cağşılık* (B IV); *yelu* “rehinle kurtarma” > *cilu* (Y I/6).

s-ç > ç-ç

Kıpçak grubunun özelliklerinden olan kelime başı *s* > *ç* değişmesi metinlerimizde gerileyici benzeşme sonucunda ortaya çıkmaktadır.

ET. *saç* “saç” (ED 794a) > *çaç* (Dç XIV/4), *saç* (Dç XXVIII/4).

-ç- > -ş-

/ç/ sesinin sızıcılaşması olayı, metinlerimizde sadece bir yerde ve özel yer adında görülmüştür: *İsveşke* “İsveç” (Y II/30).

-z > -ş

Yarlık metinlerinde sadece bir kelimedede ötümsüz, sızıcı /-z/ sesinin /-ş/ sesine gelişmesi tespit edilmiştir: *kınaz* “prens” (Y II/8) > *kınğaş* (Y II/8).

-z > -s

/-z/ sesinin ötümsüzleşerek /-s/ sesine değişmesi Kıpçak özellikli yarlık metinlerinde, olumsuz geniş zaman eki *-maz/-mez*'de tespit edilmiştir: *çıkarmas* (Y II/48), *amān bolmaslar* (Y II/50), *zabt kılmaz* (Y II/64).

b-n/η > m-n/η

Kelime başı /b/ sesi, farklı bir gelişme göstererek çift dudak, genizsil /m/ sesine gelişmiştir. Bu gelişme söz içindeki /n/, /η/ gibi genizsil seslerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Türk dilinin erken tarihli gelişmelerinden biridir. Bu gelişme tarihsel Türk dili için de geçerli olmak üzere Kıpçak, Uygur-Karluk kolları için karakteristiktir. Tarihsel ve modern Oğuz Türkçesi için bu şarta bağlı gelişmeden söz

edilemese de, Doğu Türk yazı dilinin tesirinde kalmış Türkistan Türkmenlerinin dili ile tarihsel Kıpçak Türkçesinin tesiri altındaki Azerbaycan Türkçesinde de böyle $b-n/\eta > m-n/\eta$ gelişmesine bağlı biçimler özelliğlidir. Kıpçak özellikli metinlerimizde hem $/m/$ 'li biçimler hem de $/b/$ 'li biçimler karışık olarak kullanılmıştır. Bu metinlerde karışık olarak her iki biçimin bulunması Osmanlı Türkçesinin etkisini gösteren biçimlerdir. Oğuz Türkçesi özellikli metinlerimizde bu tür karışık örneklere rastlanmamıştır.

ET. *ben* (ED 346a) > *ben* (Dç XIV/3, Dç XXXV/4, D/29, G XIII/6), *men* (Dç IV/1, Dç X/4, Dç XI/4, Dç XV/2, Dç XXV/2, Dç XLI/4, Y III/34), *min* (Dç XI/2, Y II/9, Y III/8); ET. *biŋ* (ED 346b) > *biŋ* (D/31, G VI/12, G XIV/4, Y III/93, KH I/76, VE/55), *miŋ* (Y II/7), *miŋ* (Dç X/6); ET. *bunça* “bu gibi, birçok” (ED 349a) > *munca* (Dç XII/5), *mundın burun* (Y III/8).

-n- > -ŋ-

Yarlık metinlerinde bir örnekte kelime içi diş eti $/n/$ sesinin art damak $/ŋ/$ sesine değişmesi kaydedilmiştir: *kınaz* “prens” (Y II/8) > *kınğaş* (Y II/8).

b- > v-; b- > *v- > Ø ; b- > p-; -b- > -v-; -b > -v; -b > -v > Ø; -b > -y

Kıpçak Türkçesi özellikli metinlerimizde kelime başı $/b/$ sesi genel itibariyle Eski Türkçedeki niteliğini korumakla birlikte, birkaç kelimedede Oğuz grubu özelliği olarak $/v/$ 'li şekilleri de vardır. Kıpçak özellikli metinlerimizde tespit edilen $/v/$ 'li biçimler, Oğuz grubu etkisini gösteren biçimlerdir. Oğuz özellikli mensur mektuplar ve arz metinlerimizde ise düzenli bir şekilde $/v/$ 'li biçimler kullanılmıştır: ET. *ba:r* “var” (ED 353a) > *bar* (Dç XXXII/1), *var* (Dç XLII/3, D/3, G XI/2, G VIII/2, G XIV/4, PM II/2, HS II/29, KH II/24, VE/66); ET. *bar-* “varmak” (ED 354a) > *bar-* (Dç XI/4, Y II/18, Y III/16), *var-* (Dç XXVI/3, G IV/4, G VII/5, Y II/18, Y III/14, HS II/9, KH I/96); ET. *bé:r-* “vermek” (ED 354b) > *ber-* (Y III/78), *vir-* (Dç XXI/1, D/7, G XIII/7, HS Ib/3).

b- > v- > Ø

İncelediğimiz Oğuz ve kısmen karışık unsurlu metinlerimizde kelime başı $/b/$ sesi *bo:l-* “olmak” fiilinde eriyip kaybolmuştur. Yarlık metinlerinde ise Eski Türkçe biçimini koruduğu görülmüştür: ET. *bol-* (ED 331a) > *bol-* (Y II/19, Y III/20, Dç

XLIII/1, G VII/4), *o/-* (Dç III/4, Dç XVIII/5, Dç XXII/2, Dç XXIII/2, Dç XXVII/1, Dç XXIX/4, Dç XXXIII/1, HS Ib/25, G III/3, G XIV/2, HS II/20, KH I/66, A III/3).

Kelime başı */b/* sesinin */p/*'ye gelişmesi arz metinlerinde ve sadece bir yerde tespit edilmiştir. Söz başı */b/*'nin ötümsüzleşmesi Oğuz lehçelerinde sayılı kelime bulunmaktadır,¹⁸⁹ Bu *b-* > *p-* değişmesi daha çok Kıpçak lehçeleri için karakteristiktir. Oğuz özellikli metinlerde bu şekilde örneklerin geçmesi Kıpçak etkisini göstermektedir: ET. *baltu*: (ED 333b) > *palta* (A III/46).

Eski Türkçenin iki ünlü arasındaki */b/* sesi, Kıpçak özellikli metinlerde iki örnekte sızıcılaşmış */v/* ile tespit edilmiştir: ET. *tabar* (ED 442b) > *tavar* (Y II/22).

Metinlerimizde geçen kelime sonu */b/*, Eski Türkçe *çab* ve *säb-* kelimelerinde *-b* > *-v* şeklinde değişmiştir: ET. *çab* (ED 392a) > *çav* (Y III/92); ET. *seb-* (ED 784b) > *sev-* (G XI/3, KH II/16). Kıpçak grubu etkisinin ağır bastığı yarlık metinlerinde ise *säbin-* “sevinmek” kelimesinde *-b* > *-v* ~ *-y* şeklinde değişme göstermiştir: ET. *sebin-* (ED 784b) > *süyün-* (Y III/103). Ayrıca *sub* “su” kelimesindeki */b/* sesinin hem Kıpçak hem de Oğuz özellikli metinlerde eriyip düştüğünü görüyoruz: ET. *su:b* (ED 783a) > *şu* (G V/8, G VI/13, A III/18, VE/49, Y II/25, PM I/1, HS Ib/37, A II/12, VE/79, Y III/30, D/25, HS Ib/31, HS II/9, KH I/48).

-ñ-, -ń* > *-y-, -y

Eski Türkçe */ñ/*'li örneklere, maalesef sınırlı olarak Kıpçak özellikli metinlerde rastlanmakta ve */y/*'ye geliştiği görülmektedir: ET. *kün-* “yanmak” (ED 726b)'den *küynük* (Dç I/1); ET. *koń* “koyun” (ED 631b) > *köz* (Y III/25).

t-* > *d-

Eski Türkçe */t/* ünsüzü incelediğimiz Kıpçak özellikli metinlerimizde genel itibariyle korunmuştur. Kıpçak özellikli metinlerde */t/* sesi, kelime başı konumda korunmuş olarak tespit edilmişse de *té:-* “demek”, *tile:k* “dilek”, *tağı:* “daha”, *tägül* “değil” gibi kelimelerde *d-*'li tespit edilmiştir. Buna karşılık Oğuz özellikli metinlerde *t-* > *d-* olmuşsa da *ta:ğ* “dağ”, *ta:r* “dar” *tokuz* “dokuz” gibi Eski Türkçedeki */t/* sesini korumuş biçimler de bulunmaktadır: ET. *té:-* (ED 433b) > *de-* (Dç I/3, A III/20, A

¹⁸⁹ G. Clauson, “The Initial Labial Sounds in the Turkish Languages”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. XXIV, Part. 2., 1961, s. 302.

IV/17, A II/39, VE/10), *di-* (Dç I/2, G VI/3, Y II/69, HS Ib/3, KH II/29, KH I/79, A I/10), *te-* (G XI/5), *ti-* (Y III/57); ET. *tile:-* (ED 492a) > *dile-* (Dç XV/4, D/38, HS II/28); ET. *tile:k* (ED 498a) > *dilek* (Y III/92); ET. *tnç* (ED 516a) > *dinç* (A IV/32); ET. *teñiz* (ED 527a) > *diñiz* (Dç XXV/2); ET. *tere:k* (ED 543a) > *direk* (KH I/34, VE/61); ET. *tirig* (ED 543b) > *diri* (KH I/67); ET. *tiril-* (ED 447b) > *diril-* (Dç II/5); ET. *ti:z* (ED 570b) > *diz* (HS II/33); ET. *tizgin* (ED 574b) > *dizgin* (A III/29); ET. *tizil-* (ED 575b) > *dizil-* (Dç XXXVI/1); ET. *to:l-* (ED 491a) > *dol-* (Dç XXII/4); ET. *törlüg* (ED 546b) > *dürlü* (HS Ib/12, HS II/15, KH I/74, A I/32); ET. *ta:ğ* (ED 463a) > *tağ* (VE/51, D/9); ET. *taķı:* (ED 466a) > *taķı* (Y II/36, Y III/15), *daķı* (Dç II/5, Dç III/5, Dç XVI/5, Dç XXII/1, Dç XXIII/3, Dç XXXIII/4, D/25, G IV/4, G VI/12; G VII/4, Y II/34, Y III/96, PM I/5, HS Ib/5, HS II/13, KH II/18, KH I/31, A I/10, A III/8, A IV/16, VE/15); ET. *ta:r* (ED 528a) > *tar* (VE/62); ET. *tolu:* (ED 491b) > *tolı* (Dç VII/1), ET. *tokku:z* (ED 474b) > *toķuz mıl* (A III/32).

/ ğ/, / g/ sesleri

1. tek heceli kelimelerde:

Tek heceli kelimelerin sonunda /ğ, g/ sesi metinlerimizde genel itibariyle aynen korunmuştur: *tağ* (VE/51, D/2), *şag* (Y III/91), *beg* (KH II/32, KH I/59, A III/36). Bu konuda yarlık metinleri farklılık göstermektedir. Burada kelime sonu /-g/ nin /k/, /y/, /v/ seslerine geliştiğini gösteren örnekler tespit edilmiştir. ET. *be:g* (ED 322) “bir zümre başkanı” > *beg* (KH II/32, KH I/59, A III/36), *bek* (Y II/21, Y III/72), *big* (KH II/17, Y II/17), *biy* (Y I/7, Y III/100).

2. birden fazla heceli kelimelerde:

Birden fazla heceli kelimelerin sonunda /ğ, g/ ünsüzü Osmanlı Türkçesi özelliklerini taşıyan metinlerde düşmektedir: ET. *tirig* (ED 543b) > *diri* (KH I/67); ET. *açığ* (ED 21b) > *acı* (PM I/1); ET. *ellig* (ED 141a) > *yüz elli biğ* (VE/62).

Birden fazla heceli kelimelerin sonunda /ğ, g/ sesinin -v (-y)'ye gelişmesi ve düşerken kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırması Kıpçak Türkçesinin en önemli ses olaylarından birini teşkil etmektedir.¹⁹⁰ Kıpçak Türkçesi özellikli metinlerimizde de /ğ, g/ sesi düşerken kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırmıştır: ET. *çerig* (ED 428b) > *çerü* (Y III/15, Y II/59); ET. *kaپیğ* (ED 583a) > *kapu* (Y III/37). Ancak bazı

¹⁹⁰ A.F. Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara, 1994, s. 10-11.

manzum eserlerde vezin ve kafiye gereği ve bazı mensur eserlerde de istisna olarak bu durumlarda yuvarlaklaşma gerçekleşmemiştir: ET. *katıg* “sert, sağlam” (ED 597b) > *katı* (Dç XXX/1).

Kelime ve hece sonunda /ğ/> /v/ değişmesi de Kıpçak özellikli metinlerde çokça tespit edilmiştir: ET. *kışla:ğ* (ED 673b) > *kışlav* (Y III/30); ET. *sağlık* (ED 809a) > *şavlık* (Y III/101); ET. *soğık* (ED 808a) > *şovuk* (HS Ib/41), K/2, HS I/36); ET. *yağız* (ED 909a) > *yavuz* (HS Ib/40), *yavluğ* (B III). Ayrıca metinlerimizde /ğ, g/ sesinin -v (-y)’ye gelişmesini gösteren örnek de tespit edilmiştir: *çerüy* (Y III/88).

kula:wuz kelimesinde /-w-/>/-ğ-/ değişmesi de tespit edilmiştir: ET. *kula:wuz* “rehber” (ED 617b) > *kılaguz* (VE/14).

Bu örneklerin yanı sıra yarlık metinlerinde Eski Türkçedeki şeklini koruyan *uluğ* örneğine de rastlamaktayız: ET. *uluğ* (ED 136b) > *uluğ* (Y I/6, Y II/8, Y III/4).

İsimden isim yapma eki *-lu/-lü*, Eski Türkçedeki *-lığ/-lig/-luğ/-lüg* ekinden gelişmiştir. Yarlık metinlerinde bu ekin Eski Türkçedeki biçimiyle kullanışlarına rastlıyoruz: *devletluğ* (Y II/25, Y III/18), *sa‘ādetluğ* (Y II/25, 65). Diğer metinlerde bu ekteki /-ğ, -g/ sesleri düşmüştür: *devletlü* (Dç VII/4, A IV/18), ET. *törlüg* (ED 546b) > *dürlü* (HS Ib/12, HS II/15, KH I/74, A I/32); ET. *kü:çlüg* (ED 697a) > *küçlü* (Dç XIV/4); *yüzlü* (Dç XXXVIII/3), *başlı* (D/30), *erkli* (Y III/24), *ağbaşı* (Y II/8).

Ayrıca metinlerimizde /-g/ sesinin düşürülmesi sonucunda, ekin düz ünlülü şekillerinin yuvarlaklaşmış biçimleri de görülmektedir: ET. *kanlıg* (ED 638b) > *kanlu* (Dç III/1, Dç X/4, Dç XVI/5, Dç XXXIX/1), *kereklü* (Dç VII/3), *ormanlu* (A III/4), *yaşlu* (Dç XII/2).

3. Ek ve hece başında:

Yapım eklerinin başındaki ve kelimelerin içindeki hece başı /ğ, g/ sesleri metinlerimizde düşmüştür: ET. *sargar-* (ED 849a) > *sarar-* (Dç XII/2), *şargar-* (Dç XXXIX/2); ET. *karangu* (ED 662b) > *karangu* (G VI/8); ET. *kergek* (ED 742a) > *kerek* (Dç XIII/6, G II/2); ET. *kergeklik* (ED 744a) > *kereklü* (Dç VII/3); ET. *turğa:k* (ED 539b) > *turağ* (G XIV/3); ET. *kulgağ* (ED 621a) > *kulağ* (Dç XXIII/4, PM I/4); ET. *kazğa:n* (ED 682a) > *kazan* (G VI/12); ET. *köndger-* (ED 730a) > *könder-* (Y III/84).

4. Çekim ekleri başında:

-ğa/-ge

Yönelme hâli eki *-ğa/-ge* Kıpçak özellikli yarlık metinlerinde birkaç örnek [*Özü suyına* (Y II/21), *kermanlarına* (Y II/66), *cānibe* (Y III/12), *İstanbul'a* (Y III/18)] dışında aynen korunmuştur: *tarafğa* (Y I/11), *taht-ı hāqāngā* (Y II/12), *memleketiğa* (Y II/19), *Özü suyığa* (Y III/23), *kişiğa* (Y II/39), *çaparğa ve yaqup yıkarğa ve zarar ve ziyān kılarğa* (Y II/43), *Tatar tavarıcsığa ve tavar karağa* (Y II/49), *re'āyāsığa* (Y II/66), *Müslimānlarğa* (Y III/26), *kağrğa* (Y III/34).

Mensur mektup ve arz metinlerinde ise bir istisna dışında (*Bender'ge* (HS II/6)) yönelme hâli eki düzenli olarak *-a/-e* şeklinde kullanılmıştır: *vilāyetine* (A I/7), *kefereye* (A III/5), *ormanlara* (A III/46), *Belgrad'a* (A IV/3), *tarafa* (A IV/50), *āsītāneye* (HS Ia/46), *ilçilere* (HS Ia/47), *nehre* (HS II/30), *kulāğına* (KH II/14), *mīrzālara ve biglere* (KH II/15), *vilāyet-i Kırım'a* (KH I/20), *Balkān ağzına* (VE/40), *toprağa* (VE/49), *yolına* (PM II/2), *sefere* (PM II/5).

Manzum eserlerde yönelme hâli eki karışık olarak her iki biçimde de kullanılmıştır: *kılıca* (Dç II/3), *lāleye* (Dç VI/5), *hicr otığa* (Dç X/1), *ele* (Dç XIV/4), *lebleriñğa* (Dç XIX/2), *bizge* (Dç XXXI/1), *menzilge* (Dç XXXII/2), *ayağıña* (D/2), *cihāna* (D/34).

-ğan/-gen

Sıfat-fiil eki *-ğan/-gen*, yönelme hâli eki *-ğa/-ge* ile aynı durumdadır. Bu ek Kıpçak özellikli yarlık metinlerinde bir istisna dışında (*Özü suyu boyında olan Can kerman* (Y II/25)) aynen korunmuştur: *Masşov'ğa barğan çağında* (Y I/4), *İleğ memleketi kralı bolğan İsveşke Kral oğlu qarındaşımız Zigmüt Kral* (Y II/30), *kral qarındaşımızdın bizge kilgen uluğ ilçiniñni* (Y II/62), *min qarındaşınız Ğāzī Keray Han kiltürgen esirlerni kayta alup yiberimiz* (Y II/47), *Masşov tahtına varup yolda koyğan çerüyin* (Y III/89), *harāmī ve hırsuz Özü suyında olğan barça Kristyan Kazakların* (Y III/52), *ölgen Ahust Kral'nıñ hiyānları* (Y III/49), *hāliñiz ve hāturiñiz şorğanımızdın şonğ* (Y III/5).

Osmanlı Türkçesi özelliklerini taşıyan metinlerde ise sıfat-fiil eki *-ğan/-gen*, ek başı /ğ, g/ ünsüzünün düzenli olarak düşmesi sonucunda *-an/-en* şeklinde tespit edilmiştir: *ol eṭrāfda bulunan küffārdan* (VE/80), *şāh-ı 'ādil denilen* (G VI/2), *Nice*

sözdür ki diñliylene nā-dān (HS Ib/11), düşen diller ser-dār ḥazretlerine göndermek üzere iken (KH II/33), diri düşen küffāruñ (KH I/67), bize iḥsān deyü gelen dīnār (HS Ib/24), rāst gelinen küffār-ı ḥāk-sārı (VE/49), ele girenleri ‘alef-i şemşir itdükden şonra (VE/33), bu muḥlişüñüze gönderilen şimşir-i muraşsa‘ (KH II/35), İstimā‘ idene te ‘şir ide ol ğam ḥaberi (PM II/4), Böyle aḥbārı iyleyen iḥbār (HS Ib/7), Taḫuñ bākī ḳalana bend ü zencir (HS II/12), ismi ma‘lūm olmayan palanḳa ve ḥişārdan (A III/49), yanında aḳan nehr-i ‘azimūñ (KH I/27), cümle ‘asker-i İslām ve alınan esir ile dönüp (A III/45).

Manzum metinlerde bu ek karışık olarak her iki biçimiyle de kullanılmıştır: ḳalğan oḳlarıñnı (Dç XXXVI/3), Cānuma cānān elinden seng-i miḥnetdür kelen (Dç XVIII/3), Mihr ü meh şanur kören ḫās-ı felekde Kā‘beteyn (Dç XX/4), Seher köç iylegen menzilge yitdi (Dç XXXII/2).

-ınca/-ince

İncelemiş olduğumuz bütün metinlerde Eski Türkçe zarf-fiil -ğınça/-ginçe ekinde ek başı /g/ ünsüzü düzenli olarak düşmüştür: biz Ṭamşıvar ḫarafına varup toñ olınca (KH II/23), Müstefidden müderris almayınca ḫaḳḳ-ı nān (G VI/6), Körince ḥabb ḫāli keyfi ‘aḳlum aldugın bildi (Dç XXI/4), ol gice cümleñüz ḳılıçdan geçmek müḳarrerdür deyince (KH I/136), ser-dār ḥazretlerine i‘lām idüp anlardan ādem gelince (KH I/138).

-alı/-eli

Eski Türkçedeki zarf-fiil -ğalı/-geli eki metinlerimizde her zaman ek başı /g/ sesinin düşmüş hâliyle kullanılmıştır: Mekteb-i ‘irfān ṫurağı olalı cāhillerüñ (G XIV/3), Reh-i ‘ışḳında köñül zülfiñi sevdā ḳılalı (Dç XXX/4), Yüzüñi körmeyeli ‘ayni ‘alil olmışdur (Dç XXX/2).

3.1.3.2. Ünsüz Benzeşmesi

Benzeşmede bir ses diğerine ya da her iki ses birbirine benzeşir; benzeşmezlik ise bunun tam tersidir.¹⁹¹ Ünsüz benzeşmeleri kelimenin yalın hâllerinde olduğu gibi çekimli hâllerde de gerçekleşmektedir. Metinlerimizde, kelimelerin çekimli hâllerinde, ötümlü ve ötümsüz ünsüzlerin yan yana geldiği durumlar da görülür. Yani

¹⁹¹ R. Lass, *Phonology*, New York, 1984, s. 171.

-da/-de

maẓīķda (KH I/35), *bābda* (KH I/8), *eṭrāfda* (VE/80), *ḥidmetde* (A IV/34), *ḥaķīķatde* (Dç VII/3), *vādī-i miḥnetde* (Dç X/6), *meclisde* (Dç X/IV/1), *ġurbetde* (Dç XIV/2), *ṭās-ı felekde* (Dç XX/4), *ḥāletde min* (Dç XXXIII/6), *işde* (D/38), *çaġlarında* (Y II/15), *boyında* (Y II/25).

-dan/-den, -dın/-din

atdan (KH I/40, VE/53), *yaşdın* (Dç X/4), *ağdan* (Dç XXV/4), *bulutdan* (B III), *Ḥaķ'dan* (D/40), *otdan* (HS Ib/31), *ṭarafdan* (KH I/35), *ķılıçdan* (KH I/136), *iltifātđan* (A I/25), *ṭalebden* (A I/13), *vilāyetden* (A II/21), *cerāḥatden* (Dç XVIII/8), *ķasāvetden* (G I/4), *geçidden* (HS Ia/35), *barsdın* (Y I/7), *ķarındaşıñızdın* (Y II/60), *aydın* (Y II/60), *köpdin* (Y III/5).

-dı/-di

fırāra yüz ṭutdılar (KH I/126), *bulutdan çıkdı* (B/3), *ġā'ib oldı* (Dç III/4), *urđı* (Dç X/5), *batdı* (Dç XXIV/5), *tapdı* (HS II/42), *çekdi* (HS II/23), *bitildi* (Y II/69), *çıkdı* (Dç XIV/1)

-dım/-dim; -dum/-düm

dutdum (Dç XIV/1), *yetdüm* (Dç XXV/1), *yoluğdum* (D/1), *bildirdim* (Y III/43), *ķabul ķıldım* (Y III/74).

¹⁹² F.K. Timurtaş, 1977, s. 58-59.

-dıķ/-dik; -duķ/-dük

yiberdik (Y II/57), *‘ahd kıldık* (Y III/74), *çıķduķ* (Dç XXIII/4), *unutduķ* (HS II/16), *irişdük*, *dürüşdük* (HS II/6).

-duķda/-dükde

lāzım geldükde (A I/11), *irdükde dil-dāre* (Dç XVI/3), *didükde* (KH II/13), *seyre çıķduķda* (Dç IX/4), *nüzül olınduķda* (VE/8), *uğranduķda* (VE/9), *taleb olınduķda* (VE/14), *vuşül bulduķda* (VE/19), *konılduķda* (VE/34), *fevt olduķda* (Y II/19).

-updur/-updır

dutupdır (Dç XXIV/3), *ķoyupdur* (Dç XXXVIII/5), *şargarupdur* (Dç XXXIX/2), *‘ārif olupdur* (G VI/12).

-durur; -dır/-dir; -dur/-dür

şafhā’-yi kāğaz durur (Dç XXXIX/2), *bī-āhengdür* (PM I/4), *minnetdür* (KH I/78), *tarīķatdur* (Dç VII/3), *kelāmu’llāh-ı nātıķdur* (Dç XXXVIII/1), *noķta-i sırr-ı haķāyıķdur* (Dç XXXVIII/2), *rüsvāy-i ģalā’iķdür* (Dç XXXVIII/5), *tulū’-i şubĥ-i şādıķdur* (Dç XXXVIII/4), *haķdur* (HS Ib/42), *kerekdir* (Y II/69), *oldır* (Y III/6), *haķiķatdur* (Dç XXVII/5), *hoşdur* (Dç XVII/2), *merdān-ı Haķ’dur* (Dç XX/2); *ĥacil olmışdur* (Dç XXX/3), *ķalmışdur* (Y I/7), *almışdur* (Y I/8), *sebeb olunmışdır* (Y III/31), *fetil olmışdur* (Dç XXX/1), *hem-demlik itmışdür* (Dç XIV/2), *ķonılmamışdur* (A IV/35).

3.1.3.3. Ünsüz Türemesi

Metinlerimizde ünsüz türemesi örneğine sadece bir kelimedede ve kelime sonu konumunda rastlanmıştır: *İsay Bij’ge* (Y I/9, 11).

3.1.3.4. Ünsüz Düşmesi

Düşme, bir sesin sözcük başında, içinde ve sonunda silinmesidir. Tarihsel olarak silinme zayıflamanın son aşamasını teşkil eder. Metinlerimizde tespit ettiğimiz ünsüz düşmesi olayı örnekleri şunlardır:

h- > Ø

Ana Türkçe kelime başı aslı /h/’li kelimelerde *h- sıfırlanmıştır:

AT. **hu:r-* “vurmak”(ED 330b) > *ur-* (D/14, Dç XL/2, Dç X/5, HS II/12, Y II/17, Y III/13, A III/16, VE/21, A I/15, Dç VI/4, Dç II/3); AT. **hadaḳ* “ayak” (ED 45a) > *ayaḳ* (Dç VI/6, Dç XIV/3, D/2, D/14); AT. **ha:z* “az” (TDU 173) > *az* (KH I/103, A II/26); AT. **ha:y* “ay” (TDU 173) > *ay* (Y II/60); AT. **ha:çığ* “acı” (TDU 172) > *acı* (PM I/1); AT. **ha:ra* “ara” (TDU 173) > *ara* (Y II/16, Y III/12, KH I/87).

l > Ø

Metinlerimizde *-lt-* ünsüz dizisine sahip belli başlı bazı kelimelerde kelime içi // sesi düşmüştür: ET. *keltür-* “getirmek” (ED 716b) > *getür-* (KH I/100), *ketür-* (Dç V/1, Dç XIII/1, G XIII/1); ET. *oltur-* “oturmak” (ED 133b) > *otur-* (PM I/2).

r > Ø

ET. *birle* kelimesinde *-rl-* ünsüz dizinde *-r-* zayıflayıp kaybolmuştur: ET. *birle:* (ED 364b) > *bile* (G V/6, KH II/22), *ile* (HS II/31, KH II/47, Y I/9, Y III/77), *fakat birlen* (Y II/13, 16, 31, 43, 52, Y III/15).

3.1.3.5. Hece Yutumu

Hece yutumu, birbirine benzer seslerden oluşmuş iki heceden birinin düşmesidir. Metinlerimizde hece yutumu olayı için, *tur-* fiilinden türeyen *-durur* eki bariz bir örnektir. Metinlerimizde sadece bir yerde (*şafhā²-yi kāğaz durur* (Dç XXXIX/2)) *-durur* eki kullanılmış, daha yaygın olarak da *-dur/-dür* biçimi geçmiştir: *bī-āhengdür* (PM I/4), *minnetdür* (KH I/78), *ṭarīḳatdur* (Dç VII/3), *kelām²-ullāh-ı nāṭıḳdur* (Dç XXXVIII/1), *noḳta-i sırr-ı ḥaḳāyıḳdur* (Dç XXXVIII/2), *rüsvāy-i ḥalā²-ıḳdür* (Dç XXXVIII/5), *ṭulū^c-i şubḥ-i şādıḳdur* (Dç XXXVIII/4), *ḥaḳdur* (HS Ib/42), *kerekdir* (Y II/69), *oldır* (Y III/6), *ḥaḳıḳatdur* (Dç XXVII/5), *ḥoşdur* (Dç XVII/2), *merdān-ı Ḥaḳ²dur* (Dç XX/2).

3.2. Şekil Bilgisi

3.2.1. İsim

3.2.1.1. Çokluk

Çokluk eki *-lar/-ler²* dir. *abdāllar* (G VI/2), *aḳınlar* (A IV/4), *bāzergānlar* (Y III/13), *begler* (KH II/19), *çaḫḳunlar* (Y III/97), *dāğlar* (Dç VI/4), *jāleler* (Dç XXIV/2),

krallar (Y II/15), *yollar* (A III/47), *kemiler* (Y III/23), *lâleler* (Dç XXIV/5), *niçeler* (Dç XXVIII/6), *şâhlar* (Dç XXII/5), *şafâlar* (Dç XXXIII/4).

3.2.1.2. İyelik Ekleri

Teklik 1. şahıs eki: *-m; -im/-im; -um/-üm*

Teklik 2. şahıs eki: *-η; -iη/-iη; -uη/-üη*

Teklik 3. şahıs eki: *-ı/-i; -sı/-si*

Çokluk 1. şahıs eki: *-ımız/-imiz; -umuz/-ümüz*

Çokluk 2. şahıs eki: *-ıız/-ıız; -uız/-uız; -iız/-iız; -uıız/-üıız*

Çokluk 3. şahıs eki: *-ları/-leri*

Metinlerimizde dönemin imlâsına uygun olarak iyelik eklerinin normal kullanışları yanında, eke dâhil ya da yardımcı ünlülerin farklı olarak yuvarlaklaşmış şekillerine de rastlanmaktadır. Bu durum daha çok Oğuz özellikli mensur mektup ve arz metinlerinde tespit edilmiştir. Karışık unsurlu metinlerimizde ise kısmen küçük ünlü uyumuna uygunluk söz konusudur. Yarlık metinlerinde birkaç örnekte, eklerin yuvarlak ünlülü biçimlerine de rastlanmaktadır:

Teklik 1. şahıs (*-m; -im/-im; -um/-üm*): *yārüm* (Dç III/3), *yaşum* (Dç X/1), *tonum* (D/23), *şabrum* (Dç XLI/4), *sirişküm* (Dç XIV/2), *sözüm* (Y I/1), *sulţānum* (PM II/5), *şāhım* (Dç XXVIII/5), *kāğıdım* (Y III/43), *kapum* (Y III/37), *köñlüm* (Dç VI/2).

Teklik 2. şahıs (*-η; -iη/-iη; -uη/-üη*): *va^çde-i vaşluηı* (Dç IV/4), *yerüη* (A III/37), *zülfüη* (Dç XXI/1), *tağüη* (VE/51), *seferüη* (G V/6), *ser-ğaddüη* (A IV/27), *sözüη* (D/40), *şi^çriη* (Dç XIX/5), *ğaddüη* (D/2), *kāfirüη* (KH I/72), *kaşuη* (Dç XIV/4), *kirpiküη* (Dç XXXI/7), *lebüη* (Dç XIV/1).

Teklik 3. şahıs (*-ı/-i; -sı/-si*): *vā-bestesı* (Dç XLII/1), *varoşı* (KH I/55), *voyvodası* (VE/58), *yarasını* (HS II/28), *tā^çifesi* (KH I/129), *tilmacı* (Y III/87), *şabāhı* (VE/81), *saçı* (Dç XXVIII/4), *şuyı* (Y II/55), *kişisi* (Y I/5), *közi* (G V/5), *lebi* (Dç XXVIII/3), *oğlı* (Y III/20).

Çokluk 1. şahıs (*-miz/-miz; -muz/-müz; -imiz/-imiz; -umuz/-ümüz*): *vezirimiz* (Y III/99) *vilāyetümüze* (A III/4), *yarişımıznı* (Y II/34), *tavarcımız* (Y III/66), *tuğumuz* (KH I/119), *toplaramız* (A III/42), *tuzumuzdan* (Y II/52), *uğurumuza* (HS

Ib/35), *sîr-âbumuz* (Dç XXXV/3), *sultânımız* (Y II//63), *kendümüz* (KH I/41), *murâdumuz* (A I/26).

Çokluk 2. şahıs (-ınız/-iniz; -unuz/-ünüz): *şılagınız* (Y II/46), *karındaşıңыз* (Y II/46), *kuluğuz* (PM II/1), *ma' lûmuğuzdur* (KH II/18), *ma' lûbuğuz* (A I/28), *mektûbuğuz* (KH II/46), *muhlisünüz* (KH I/132).

Çokluk 3. şahıs (-ları/-leri): *vilâyetleri* (A II/15), *taburları* (VE/88), *şerîfleri* (VE/78), *kapudanları* (A III/43), *kaşabaları* (A III/50), *kaşları* (G XIII/4), *kermanları* (Y III/25), *kulları* (A III/52), *memleketleri* (A II/12), *nâmları* (A III/34).

3.2.1.3. İsim Tamlaması

İsim tamlaması belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki çeşittir.

a. Belirtili İsim Tamlaması

Belirtili isim tamlaması bir mülkiyet, nispet ve aidiyet ifade eder.¹⁹³ Belirtili isim tamlamasında ilk isim ilgi hâlinindedir, ikincisi ise iyelik eki alır. Metinlerimizde belirtili isim tamlamasının birçok örneği vardır: *Cihân Şâh Mirzâ'nın ibnamlı kişisi* (Y I/4), *hazretlerinin vahdâniyyeti* (Y II/6), *Deşt-i Kıpçak'ın uluğ pâdişâhı* (Y II/10), *te'âlânın ulüvv-i inâyetleri* (Y II/11), *uluğ atalarımızın orunlarına* (Y II/12), *İleğ memleketinin voyvodaları* (Y II/20), *Tatarın tavarcısın* (Y II/22), *kişilerimizin tıyışların* (Y II/37), *curtnın re'âyâsı ve berâyâsı* (Y II/67), *uluğ ulusnı ve köp Rusnı ve Brusnı ve İleğnı ve Mazavşnı ve Milyanı ve Kırkovnı ve barça Kırstıyanlarının uluğ Kırstıyan pâdişâhı* (Y III/3), *curtnın arasında* (Y III/12), *devletlerinin tedmîr-i istîşâline* (A I/19), *hişâr-ı mezbûru e'trâfi* (A III/18), *la'lüh hayâli* (Dç VI/2), *câm-ı la'lüh cür'asına* (Dç VI/3), *bendelerinü âdemi* (HS Ia/48), *Miğal'un bir resûli* (HS II/17), *ser-dâr hazretlerinü cevâbını* (KH II/14), *mutlak hazretlerinü mevâhib-i gaybiyyesine* (KH I/10), *tağun kullisine* (VE/51), *seferün derdini* (PM II/4).

b. Belirtisiz İsim Tamlaması

Metinlerimizde belirtisiz isim tamlaması için şu örnekler verilebilir: *Uluğ bey hazînesinde* (Y I/7), *uluğ ordu uluğ hânı* (Y II/4), *Kerman bekleri* (Y II/21), *Biş Baş*

¹⁹³ Cevdet Paşa, *Kavâid-i Osmâniye*, İstanbul, 1886, s. 39.

Tatar Kazakları (Y III/16), *Qırım hānları* (Y III/17), *qırğav kermanları* (Y III/25), *İleç curtın* (Y III/28), *Qristiyan Kazakları* (Y III/30), *qapum qullarındın* (Y III/37), *krall tahtığa* (Y III/49), *öyle vaqtinde* (A III/14), *Tatar ‘askeri* (A IV/27), *yār işiginde* (Dç V/4), *ğam binā’sı* (Dç X/2), *geçid gemileri* (HS I/28), *baş yarasını* (HS II/28), *iş eri* (KH II/16), *Macar tağların* (KH II/8), *Bogdan voyvodasına* (VE /13), *qal’a begi* (VE/30), *ceng eri* (PM II/3).

3.2.1.4. İsim Çekimi

a. Yalın hâl

Bu hâl, isimlerin herhangi bir çekim eki almadan kullanılmasıdır. Metinlerimizde yalın hâl için gösterebileceğimiz örnekler şunlardır: *muhabbet*, *barış*, *yarış* (Y II/16), *oğul*, *hatun*, *tācir*, *bāzergān* (Y II/17), *tāc* (Y III/13), *yaz* (A I/3), *könül* (Dç I/3), *‘āşık* (Dç VI/4), *sebeb* (HS Ia/49), *ilçi* (HS Ia/46), *han* (HS II/33), *şāhīn* (KH II/18).

b. İlgî hâli ekleri: -ıñ/-iñ; -uñ/-üñ; -nuñ/-niñ; -nuñ/-nüñ; -niñğ/-niñğ

İsmin neyle ilgili olduğunu ifade eden ilgi hâlinde, ünsüzle biten isim köklerine -ıñ/-iñ; -uñ/-üñ, ünlü ile bitenlere ise -nuñ/-niñ; nuñ/-nüñ; -niñğ/-niñğ ekleri gelmektedir. Kıpçak özellikli metinlerimizde ünsüz ile biten isim köklerine de -nuñ/-niñ; -niñğ/-niñğ ekleri gelmektedir. Bu hâlde genellikle belirtili isim tamlaması kurulur: *albavetniñgil cilu bahāsı* (Y I/6), *qarındaşlarımıznıñ memleketlerindin* (Y III/16), *hond-kār hazretleriniñ hükmi-şerifleri* (Y III/19), *Tatarnıñ tavarcısın ve tavarın* (Y III/24), *hond-kār hazretleriniñ qırğav kermanları* (Y III/25), *Tatarnıñ burundın uruşı ve kışlavı* (Y III/30), *qarındaşmıznıñ oğlı* (Y III/49).

Osmanlı Türkçesi özellikli metinlerimizde bu eklerin sadece yuvarlak biçimleri kullanılmıştır: *memālik-i maħrūsanuñ hıfz ve ħarāsetinde* (A I/6), *māh-ı şevvālūñ āħir günü* (A III/10), *hişāruñ varoşın* (A III/40), *düşmenüñ tedārüki* (A IV/40), *qılā’-i küffāruñ niçelerin* (KH I/25), *ğulgüle-i ħazānuñ şadme-i şalābeti* (KH II/44), *Ṭuna’nuñ öte cānibinde* (KH II/72), *qurānuñ re‘āyāsı* (VE/41), *ol günün şabāħı* (VE/81), *bendeleriniñ ādemi* (HS I/48).

Diğer metinlerde ise karışık olarak her iki biçimin kullanımı mevcuttur: *bağrınuñ küynüklerin* (Dç I/1), *her nesnenüñ yolu* (Dç VII/3), *kişinüñ aqçesi pulı* (Dç VII/5), *yārün yüzün* (Dç X/4), *quluñ işi* (Dç XVII/5), *yüzniñ ħasretidin* (Dç

XXIX/1), *dudağıñ nefhāsı* (Dç XXXVIII/1), *zamānıñ cümlesine* (D/34), *kānınıñ cevher-nişārı* (HS II/1), *ķavmuñ papası* (HS II/18).

c. Belirtme hâli eki: -n; -nı/-ni; -ı/-i

Belirtme hâli, cümle içinde o ismi cümlenin nesnesi yapar ve belirtili nesneyi oluşturur.

Bu hâl, Kıpçak özellikli metinlerde yalın, çokluk ve iyelik eklerinden sonra düzenli olarak araya bir zamir *n*'si olarak *-nı/-ni* şeklinde kullanılmıştır. 3. şahıs iyelik ekinden sonra ise, *-n* şeklinde kullanılmıştır: **-nı/-ni:** *İsay Bey'ni* (Y I/10), *İleñ memleketni* (Y II/28), *esīrlerni* (Y II/47), *esīrni* (Y III/18), *ķarındaşlıķnı* (Y III/54), *sözni* (Y III/59), *dilni* (G VII/5), *muħabbet ve barış ve yarışımıznı* (Y II/34), *gevher-cānumnı* (Dç X/3), *bağrumnı* (Dç XLI/3); **-n:** *bahāsın* (Y I/8), *çorbāsın* (G VI/6), *ilçisin* (Y III/83), *kişisin* (Y I/5), *paşāsın* (Y III/38), *tavarcısın*, *yılķısın* (Y II/22), *ķışşāsın* (HS Ib/40), *riştesin* (Dç XII/4), *sezāsın* (HS II/21), *altun nişānlıg mührini* (Y II/55), *Tatar çerüyin* (Y II/58), *ķoyların ve tavarların ve yılķıların* (Y III/26), *curtın* (Y III/28), *fakīrlerin* (Y III/33), *uluğ şehirlerin ve kermanların* (Y III/40).

Oğuz Türkçesi özellikleri gösteren metinlerde ise belirtme hâli, yalın isimlere *-(y)ı/-(y)i*, 3. şahıs ekinden sonra *-nı* ekleri getirelerek kurulur. Ayrıca bu metinler arasında 3. şahıs ekinden sonra *-n* şeklindeki kullanışlara da rastlanmaktadır: **-ı/-i:** *varoşı* (A III/18), *hişārı* (A III/19), *kāfiri* (Dç II/6), *vücūdı* (Dç XIII/5), *yamanı* (Dç XIX/5), *rızāyı* (D/40), *Rüstem Ağa'yı* (HS I/38), *ğayreti* (HS Ib/61), *nehr-i Tuna'yı* (KH I/84), *ķarayı* (HS II/9), *nażmı* (PM I/9). **-n; -nı/-ni:** *mālların* (A III/41), *vilāyetin* (A II/12), *çehresini* (Dç V/5), *servüñ ayağın* (Dç XIV/3), *kemānın* (KH II/29), *perrān ve mekānların* (KH I/17), *Özi şuyını* (HS Ib/30).

ç. Yönelme hâli eki: -ğa/-ge; -a/-e

Yönelme hâli Kıpçak özellikli yalın metinlerinde yalın hallerde *-ğa/-ge* şeklinde kullanılmıştır. *Masķov'ğa* (Y I/4), *Aħmed Ağa'ğa* (Y I/6), *tarafğa* (Y I/11), *taht-ı ħākānığa* (Y II/12), *kişiğa* (Y II/39), *çaparğa ve yakup yıķarğa ve zarar ve ziyān kılarğa* (Y II/43), *Müslimānlarğa* (Y III/26), *ķahrğa* (Y III/34). Bu metinler arasında 3. şahıs iyelik ekleriyle genişletilmiş örnekler de bulunmaktadır. Fakat burada zamir *n*'nin eriyip düştüğünü görmekteyiz: *memleketiğa* (Y II/19), *Özü şuyığa* (Y III/23), *Tatar tavarcısığa ve tavar ķarağa* (Y II/49), *re'āyāsığa* (Y II/66).

Kıpçak özellikli metinlerde birkaç örnekte *-a/-e* şekilleri de bulunmaktadır: *İstanbul'a* (Y III/18), *cānibe* (Y III/12), *Özü şuyına* (Y II/21). Bunun dışında manzum parçalarda bu ek karışık olarak kullanılmıştır: *kılıca* (Dç II/3), *lāleye* (Dç VI/5), *ele* (Dç XIV/4), *cihāna* (D/34), *nehre* (HS II/30), *sefere* (PM II/5). *bizge* (Dç XXXI/1), *menzilge* (Dç XXXII/2), *lebleriñgga* (Dç XIX/2), *hicr otıga* (Dç X/1), *ayağıña* (D/2), *yolına* (PM II/2),

Diğer metinlerde ise bir istisna dışında (*Bender'ge* (HS II/6)) yönelme hâli eki düzenli olarak *-a/-e* şeklinde kullanılmıştır. Burada ünlü ile biten yalın hâldeki isimlere bir yardımcı *-y-* sesinin girdiğini görüyoruz: *kefereye* (A III/5), *ormanlara* (A III/46), *Belgrad'a* (A IV/3), *tarafa* (A IV/50), *āsītāneye* (HS Ia/46), *mīrzālara ve biglere* (KH II/15), *vilāyet-i Kıırım'a* (KH I/20), *toprağa* (VE/49), *içilere* (HS Ia/47).

Ayrıca 3. şahıs ekinden sonra zamir *n'*nin kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir: *vilāyetine* (A I/7), *kuļağuna* (KH II/14), *Balkān ağına* (VE/40).

d. Bulunma hâli eki: -da/-de

Bulunma hâli eki Türk dilinin her devrinde ve her lehçesinde Eski Türkçedeki *-da/-de* şeklini korumuştur. Metinlerimizde de bu ek aynen korunmuştur: *hazinede* (Y I/8), *kırğavda* (Y III/21), *hudūdda* (Y III/9), *hidmetde* (A IV/34), *ser-hadd-i küffārda* (A II/2), *Kırım'da* (A II/10), *şahrāda* (Dç I/3), *hakikatde* (Dç VII/3), *demde* (Dç XIII/1), *ğurbetde* (Dç XIV/2), *ālemde* (D/39), *şuda* (HS Ib/36), *yolda* (HS II/34), *muḥāfazada* (KH II/40), *yollarda* (KH II/45), *yerde* (VE/27), *tīr-i miḥnetde* (PM I/7).

Ayrıca metinlerimizde bu ekin 3. şahıs iyelik ekinden sonra kullanışlarına da rastlanmıştır. Bu örneklerde araya bir zamir *n'*sinin girdiği tespit edilmiştir: *çağında* (Y I/4), *Özü şuyında* (Y II/24), *boyında* (Y II/51), *öyle vaktinde* (A III/14), *hānesinde* (A III/15), *kaşuñda* (Dç II/1), *eşiğünde* (Dç XXXVII/4), *nāmesinde* (HS II/19), *arasında* (KH I/87).

e. Çıkma hâli eki: -dan/-den; -dın/-din

Çıkma hâli Kıpçak özellikli yarıklık metinlerinde, birkaç istisna dışında düzenli olarak *-dın/-din*, manzum eserlerde ise karışık olarak *-dın/-din* ve *-dan/-den* şeklinde kullanılmıştır: *Aḥmed Ağa'dın* (Y I/5), *hazinedin* (Y I/8), *aydın* (Y II/60), *köbdin* (Y III/5), *mundin burun* (Y II/8), *bāzargāndın* (Y III/19), *yıldın, yaşdın* (Dç X/4), *ḥayāt-ı cāvidāndın* (Dç XI/1), *köñgildin* (Dç XI/3), *andın* (Dç XI/4), *Ḥudā'dın gayrığa* (Dç

XXXII/7), *evden* (Dç II/4), *derd ü gamden* (Dç VI/4), *közden* (D/39), *şudan* (HS Ib/31), *şoıradan* (HS Ib/20), *karındaşııızdın* (Y II/58), *lebüınden* (Dç II/2), *burnumuzdan* (PM I/1). 3. şahıs iyelik eklerinden sonra ise yarlık metinlerinde araya bir zamir *n*'si getirilir. Fakat karışık özellikli metinlerde bu hadise kaydedilmemiştir: *astındın* (Y II/46), *hağlarındın* (Y II/47), *krallarındın* (Y III/40), *sevdāsıdın* (Dç XIX/4), *şu'lesidin* (Dç XXIX/1), fakat krş. *bağrıdın*, *rāhıdın* (HS II/4).

Osmanlı Türkçesi özellikli metinlerde ise çıkma hâli yalın isimlere *-dan/-den* ekinin gelmesiyle kurulmuştur: *zarar-ı küffārdan* (A I/7), *mağall-i mezbūrdan* (A III/13), *zarar-ı küffārdan* (A II/2), *mağallden* (KH II/21), *atdan* (KH I/40), *eṭrāf u cevānıııden* (VE/37). Bu metinlerde 3. şahıs iyelik ekinden sonra araya bir zamir *n*'sinin getirildiğı tespit edilmiştir: *öğüınden* (A III/28), *kelimesinden* (HS Ia/13), *ortasından* (KH I/26).

f. Eşitlik hâli eki: -ca/-ce-; -ça/-çe

Eşitlik ekinin ifade ettiğı mana ve taşıdığı işlev oldukça çoktur. Eşitlik eki daha çok *kadar*, *doğru*, *miktar* ve *-a göre* anlamlarındaki edatların vazifesini yüklenmiş durumundadır. Metinlerimizde eşitlik hâli yoğun olarak *-ca/-ce* şeklinde kullanılmaktadır. Ancak yarlık metinlerinde bu ekin *-ça/-çe* şeklindeki kullanışlarına da rastlanılmıştır: *bunca* (HS II/9, VE/56), *yosunca* (Y II/32), *tağdīrce* (A IV/25, HS Ia/50), *munce* (Dç XII/5), *barça* (Y II/35, Y III/66), *tüzünçe* (Y II/34). Metinlerimizde eşitlik hali ekinin 3. şahıs ekinden sonraki kullanılışlarında zamir *n*'si yer almıştır: *murādınca* (G VI/3), *mü'eddā'sınca* (KH I/13), *közince* (Y II/54), *yirince* (Y III/12), *mūsibince* (HS I/43), *ağabince* (KH I/127), *ağııplərince* (VE/87).

g. Vasıta hâli eki: -n; -le/-la; ile, bile, birle, birlen, bilke, bilken

Araştırma konumuz olan metinlerimizde vasıta hâli, bağlama edatı olan *bile*, *birle*, *birlen*, *bilke*, *bilken*, *ile* ve *ile* edatının ekleşmesiyle ortaya çıkan *-(y)la/-(y)le* eki kullanılarak ifade edilmektedir. Burada ünlü ile biten sözlerden sonra araya yardımcı *-y-* ünsüzü getirilmektedir:

bile: *ümīd-i vefā bile* (G V/6); **birle:** *irtişā birle* (PM I/8), *giryə birle* (Dç VI/1), *gam binā'sı birle* (Dç X/2), *bād-bān-ı gül-gün-i şafāk birle* (KH I/116); **birlen:** *çerü birlen* (Y III/15), *Branovske uluğ ilçııız birlen* (Y III/73), *hükıı-i şerīfleri birlen* (Y III/19), *titi ve bağışış birlen* (Y III/101); **bilken:** *uluğ ulusnııĝ tüııen bilken mıııĝ yüz on*

bilken (Y II/7); *bilke*: tahtın bilke yakup ve yıkup ve esirin ve mālın kiltürüp (Y III/90).

ile: *Cihān Şāh Mīrzā ile* (Y I/10), *paltalar ile* (A III/46), *nāz ile* (Dç IV/1), *cüz'î ihtimām ile* (VE/26); *-(y)la/-(y)le*: *bölek hazinesiyle* (Y II/37), *artuğıyla* (Y III/56), *ihtimāliyle* (Y I/9), *Tatar askerile* (A IV/2), *ķullarıyla* (A IV/4), *defa'ātle* (A II/3), *cāniyle* (Dç IX/5), *hüsniyle* (Dç XI/4), *ķadırgalarla* (HS Ia/28), *vechile* (HS Ia/47), *nażmile* (HS II/45), *kendülerile* (KH II/22), *şadr-ı a'zam ser-dār hazretleriyle* (KH I/70), *kendü haţtıyla* (KH I/80), *top u tūfengle* (VE/24).

Ayrıca birliktelik gösteren *-la/-le* vasıta hali ekinin, bu işlevini pekiştirmek için kendisinden sonra *bilke ve bile* edatları aldığı da görülür: *bölek hazinesiyle bilke yibergeyler* (Y II/37, 39), *Budin şehrine dek kendülerile bile gelüp* (KH II/22).

Eski Türkçe devresinde işlek bir hâl eki olarak kullanılan *-n* vasıta hâli ekine metinlerimizde çok az rastlanmıştır: *degin* (A IV/32, A III/17).

ğ. Yön gösterme hâli eki: -ra/-re; -aru/-erü

Eski Türkçedeki yön gösterme eki *-garu/-gerü* metinlerimizde *-aru/-erü* şeklindedir. *-ra/-re* eklerini almış biçimler de vardır. Bu ekler, örneklerden de gördüğümüz gibi, çoğunlukla birleştiği kelimeyle kalıplaşmış durumundadır: *içre* (Dç I/2), *üzre* (Dç XXXVI/2), *soğra* (HS I/53), *ilerü* (PM II/3), *girü* (PM II/3), *yuğarı* (KH I/86).

h. Aitlik eki: -kı/-ki

Tespit edilen örneklerimizde aitlik eki *-kı/-ki* yalın sözlere gelmekte ve hep ötümsüz hâliyle kullanılmaktadır: *içki* (Y III/99), *tışkı* (Y III/72), *tışkılarıñga* (Y II/9), *şimdiki* (A IV/28).

3.2.1.5. Sayılar

Metinlerimizde tek kelimedenden oluşan sayılarla birlikte sıfat grubu şeklinde değerlendirebileceğimiz birleşik sayılar da kaydedilmiştir. Birleşik sayılar, en büyük sayı ile başlar, daha küçüğe doğru azalan sayıların her biri yalın olarak sıralanır: *beş biñ altı yüz* (5600) (VE/60), *yüz altmış beş* (165) (VE/38). Çalışmamızda sayılar şu şekilde sınıflandırılmıştır:

a) Asıl sayılar

Asıl sayılar, sıra veya üleştirme eki almamış yalın sayılardır. Asıl sayılar, kendilerinden sonra gelen herhangi bir ismi vasıflandırdıklarında *asıl sayı* sıfatı olarak adlandırılırlar. Metinlerimizde tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır.

bir: *bir günden sonra* (KH I/83), *bir sudan* (VE/38).

iki, eki: *bir iki gün* (PM I/5), *eki curt arasında* (Y II/16), *eki aydın artuğ* (Y II/60), *iki zār* (Dç IX/5), *iki cihānda* (Dç XIX/3).

üç: *üç top hal‘at* (KH II/35).

beş, biş: *beş beytün* (Dç XX/5), *biş baş Tatar Kazaqları* (Y II/28), *beş on günlük yolu* (HS II/40).

sekiz: *sekiz mīl miqdārı* (KH I/127).

toğuz: *toğuz mīl* (A III/32).

on eki: *on eki yıl* (Y II/19), *on eki kişiğa* (Y II/39).

altmış: *altmış bostaf çekman bölek hazīnesiyle* (Y II/39).

yetmiş yedi: *yetmiş yedi yük aqça masraf* (A I/35).

yüz altmış beş: *yüz altmış beş def‘a ‘ubūr itmek* (VE/38).

beş yüz: *beş yüz nefer* (HS Ib/40).

altı yüz: *altı yüz miqdārı* (KH I/85), *beş altı yüz tüfeng-endāz yeñiçeriler* (KH I/111).

iki biñ: *iki biñ yeñiçeri* (KH I/77).

beş biñ altı yüz: *beş biñ altı yüz nefer* (VE/60).

beş on biñ: *beş on biñ Tatar* (KH I/76).

yedi sekiz biñ: *yedi sekiz biñ teber-dār* (KH I/33).

on biñ: *on biñ* (KH II/20).

yigirmi biñ: *yigirmi biñ miqdārı ādem ile* (KH I/87), *yigirmi biñ ādem* (KH I/118).

otuz biñ: *otuz biñ ‘askere* (KH I/56).

yüz miñ: *yüz miñ ‘azāb* (Dç X/6).

yüz elli biñ: *yüz elli biñden mütecāviz ‘asker-i Tatar-ı İslām* (VE/62).

tümen: *tümen bilken* (Y II/7).

b) Sıra sayıları

Sıra sayıları, cümle içerisinde niteledikleri isimlerin sırasını ifade etmektedirler. Metinlerimizde sıra sayıları *-nci/-nci*; *-ıncı/-inci*, *-üncü* ekleriyle yapılmaktadır.

ikinci: *ikinci gün* (A III/38)

sekizinci: *sekizinci günü* (KH I/8)

on ikinci: *on ikinci günü* (KH I/131)

yigirmi ikinci: *yigirmi ikinci günü* (KH I/108)

yigirmi dördüncü: *yigirmi dördüncü günü* (KH I/69)

yigirmi sekizinci: *yigirmi sekizinci günü* (KH I/84)

c) Üleştirme sayıları

Metinlerimizde üleştirme sayıları sadece *-ar/-er* ekiyle değil, aynı zamanda sayı tekrarı ile de kullanılmıştır: *birer* (A IV/21), *bir bir* (Dç VII/1), *ağa tahtır idüp bir bir hiṭābuḡ* (HS II/25), *Aḡmet Aḡa ḡuzūruḡuz bir bir i'lam ider* (KH I/144), *Zigmut Kral ḡarındaḡmızḡa bir bir eytip bildirmek üçün* (Y III/98).

3.2.1.6. İsimden İsim Yapan Ekler

a) -lık/-lik; -luḡ

Çok ve farklı kullanışları olan bu ek, metinlerimizde soyut isim ve unvan, yer adları türetmek gibi çeşitli görevlerde kullanılmaktadır. Metinlerimizde ekin ünlüsü her zaman ses uyumuna tabi olmayarak, bazen daralma yönünde de eğilim göstermektedir. Ayrıca *-lık/-lik* eki yarlık metinlerinde, Arapça ve Farsça kelimelere eklendiğinde sadece kalın şekilde yazılmaktadır. Bu durum, yabancı kelimelerin o devirde kalın telâffuz edilmesinden ileri gelmektedir.¹⁹⁴

esenlik (Y III/101), *köplük* (Y II/9, Y III/8), *dostluḡ* (Y II/49), *günlük* (HS Ia/19), *ḡarındaḡlık* (Y III/54), *ḡarçlık* (Y II/59), *dostlık ve muḡabbethlık* (Y II/67), *raḡmetlık* (Y III/10), *ḡānlık* (Y III/10), *aḡıklıḡum* (Dç XI/3), *ayruluk* (Dç XII/3), *hem-demlik* (Dç XIV/2), *camanlık, caḡşılık* (B IV), *ser-feḡānlık* (KH II/25), *ḡarḡacılık* (KH I/59), *ḡināverlik* (KH I/75), *tīr-endāzlık* (KH I/93), *yüz aḡlıkı* (A III/51), *arpalık* (A I/26), *bilmeklik* (Dç XXXI/6).

¹⁹⁴ F.K. Timurtaş, 1977, s. 78.

b) -lığ; -luğ; -lı/-li; -lu/-lü

Metinlerde çok kullanılan ve sıfat görevinde kelimeler türeten bu ekin ünlüsü çoğunlukla yuvarlaktır: *atlu* (KH I/95, VE/59), *devletlü* (Dç VII/4, A IV/18), *dürlü* (HS Ib/12, HS II/15, KH I/74, A I/32), *kereklü* Dç (VII/3), *vefālu* (D/36), *bağaklu* (KH II/27, A III/4) *kanlu* (Dç III/1, Dç X/1, Dç XVI/5, Dç XXXIX/1), *küçlü* (Dç XIV/4), *ormanlu* (A III/4), *sa‘ādetlü* (KH II/33, A IV/8, A II/47), *yaşlu* (Dç XII/2), *şüretlü* (HS II/42), *Kefelü Mevlānā Hüseyin Efendi* (KH I/1), *nisbetlü* (Dç XLII/2), *yüzlü* (Dç XXXVIII/3). Ancak Oğuz Türkçesi özellikli metinlerde, bir istisna dışında, manzum eserlerde kafiye gereği olarak bu ekin dar ünlülü biçimleri de kullanılmıştır: *başlı* (D/30), *mekānlı* (KH II/7), *şulı* (Dç VII/1).

Ayrıca yarlık metinlerinde bu ek ünlü uyumuna uygunluk göstermektedir: *erklı* (Y III/24), *ağbaşlı* (Y II/8). Yarlık metinlerinde bu ekin *-lı/-li; -lu/-lü* biçimlerinin yanı sıra, birkaç yerde, Eski Türkçedeki *-lığ; -luğ* şekliyle kullanışlarına da rastlamaktayız: *nişānlığ* (Y II/55), *devletluğ* (Y II/25, Y III/18).

c) -sız/-siz; -suz/-süz

İsimden olumsuz ve yokluk bildiren sıfat yapmak için kullanılan bu ekin mensur mektup ve arz metinlerinde daima yuvarlak biçimiyle kullanıldığı, diğer metinlerde ise daha çok ünlü uyumuna tabi olduğu görülmektedir: *habersiz* (D/8), *varsız* (D/28), *eksiksiz* (Y III/63), *şansız* (Y II/10), *zabıtsız* (Y III/44), *askersüz* (KH II/39), *gereksüz* (KH II/17), *pādşāhsız* (Y III/4).

ç) -cı/-ci; -çı/-çi

Metinlerimizde çok kullanılan ve hem Türkçe hem de yabancı kökenli isimlere gelebilen bu ek, meslek ve devamlı meşguliyeti ifade etmektedir. Tespit ettiğimiz örneklerde bu ek hep dar ünlülü biçimiyle kullanılmıştır: *koycı* (Y II/26, Y III/33), *gemicici* (HS Ib/9), *kapucı* (VE/8), *tüfengçi* (VE/62), *baltacı* (VE/60), *mey-ğāneci* (G VI/13), *aşlamçı* (Y II/17).

d) -daş/-deş

Ortaklık ve beraberlik bildiren bu ekin, metinlerimizde kullanım alanı yaygın değildir ve sadece bir kelimedede rastlanmıştır: *karındaş* (Y II/38, Y III/4, KH II/40).

e) -an/-en

İsimden isim yapan *-an/-en* eki Türk dilinin her devresinde çok az kullanılan eklerdendir. Metinlerimizde bu ekle ilgili olarak aşağıdaki örnekler tespit edilmiştir: *oğlan* “erkek çocuğu” (*ogul+an*) (A III/35), *eren* “yiğit” (Dç I/2).

f) -ge

Eski Türkçede olduğu gibi nadir kullanılan bu eke, metinlerimizde sadece bir kelimedede rastlanmıştır: *özge* “başka” (Dç III/2, G VII/3).

g) -la; -lav

Eski Türkçede yer bildiren *-lağ/-leg* eki durumunda, Osmanlı Türkçesi özellikli arz metinlerinde ekin sonundaki *-đ* düşmüş, yarlık metinlerinde ise Kıpçak Türkçesi özelliği olarak */v/* sesine dönüşmüştür: *kışlav* (Y III/30), *kışla* “kışlanacak yer” (A II/6).

ğ) -ça

İsmin hâl eklerinden eşitlik hâli eki olan bu ek, bazı kelimelerin üzerinde kalıplaşarak yapım eki fonksiyonu yüklenmiştir. Bu ek küçültme ve kuvvetlendirme bildirmekte ve özellikle Kıpçak özellikli metinlerde rastlanmaktadır: *barça* “bütün, hep” (Dç XXXIII/7, Y II/8), *ağaçça* “ağabey” (Y III/95).

h) -rağ

Karşılaştırma bildiren *-rağ* ekine metinlerimizde sadece *yahşırak* “daha iyi” kelimesinde rastlanmıştır: *yahşırak* “daha iyi” (Dç XI/1).

i) -düz

İşlek olmayan bu ek, metinlerimizde sadece *gündüz* kelimesinde görölmektedir: *gündüz* (A II/53).

ı) -l

Genel itibariyle sıfat yapan bu ek, metinlerimizde sadece bir kelimedede tespit edilmiştir: *yeşil* (D/13, 23).

3.2.1.7. Fiilden İsim Yapan Ekler

a) -t

Çok işlek olmayan -t fiilden isim yapan eki, metinlerimizde iki kelimedede geçmektedir: *geçit* (VE/81), *uyat* (Y II/68).

b) -k; -ik; -uğ/-ük

Daha çok sıfat yapan ve çok kullanılan -k ekinin metinlerimizde de bol örneğine rastlanmıştır: *açuk* (Dç XXXI/5), *artuk* (KH I/141, Y II/60), *küynük* (Dç I/1), *şovuğ* (HS Ib/41), *yoğ* (Dç III/3, Dç XI/5, Dç XIX/5), *eksik* (Y III/63). *dilek* (Y III/92), *budağ* (D/4).

c) -ğak/-gek > -ağ/-ek

-ak/-ek ekiyle kurulmuş sözlerin bir kısmının Eski Türkçede -ğak/-gek'li biçimlerde olması ekin kökence -ğak ekiyle ilişkili olduğunu gösterir¹⁹⁵. Bir işin yapıldığı yeri gösteren isimler ve araç-gereç- isimleri yapan bu ekin metinlerimizde birkaç örneği bulunmaktadır: *batağ* (VE/46), *turağ* (G XIV/3), *sancağ* (KH II/32).

ç) -v

Eski Türkçe -ağü/-egü eki Kıpçak Türkçesinde -av/-ev, -v'ye dönüşmüştür. Yarlık metinlerinde bu ek için bir örnek bulunmaktadır: *tirkev* (Y III/61).

d) -n

Fiilin yapılmasından sonra ortaya çıkan ürünü gösteren bir ektir. Genellikle somut isimler yapan bu ek metinlerimizde birkaç yerde geçmektedir: *ağın* (A III/29), *şansız* (Y II/10, Y III/9) içinde *sa-n*.

e) -ğın/-gın; -ğın

Metinlerimizde tek heceli fiil köklerine gelen bu ek, eylem bildirmektedir: *çapğın* (Y III/97), *dizgin* (A III/29), *kırgın* (KH I/103), *yangın* (Dç IX/2).

f) -m

Soyut bir iş veya hareketi, bir hareketin sonucunu bildiren bu ek metinlerimizde sadece bir yerde geçmektedir: *doym* (KH II/26).

¹⁹⁵ Z. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, 2003, s. 70.

g) -ş

-ş eki metinlerimizde hareketi veya hareketin sonucunu adlandıran isimler yapmaktadır: *alkış* (Y III/57), *uruş* (Y III/30), *yürüyüş* (KH I/51).

ğ) -ı/-i, -u/-ü

Bu ekin düz biçimi Dîvânçe'de bir yerde, kafiye gereği kullanılmıştır: *tolı* (Dç VII/1), *tolu* (Dç XXXIV/4).

h) -mağ/-mek

-mağ/-mek eki, eklendiği fiil kökünün iş ya da hareketini gösteren soyut anlamda ve o fiilin mastar adı olan isimler yapmaktadır. Metinlerimizden örnekleri şunlardır: *alınmağ* (KH I/73), *çekmek* (Dç XXIII/2), *irişmek* (VE/51), *yanmağ*, *ğarğ olmak* (G VII/3).

i) -maç/-meç

Pek işlek olmayan bu ek, metinlerimizde sadece bir isimde tanıklanmıştır: *tilmaç* “tercüman” (Y III/88).

t) -vul

Moğoçadan alıntı bu ek metinlerimizde sadece Moğolca kökenli *karavul* kelimesinde rastlanmaktadır: *karavul* (KH I/33, A III/15), krş. *qarağol* (Y III/90).

j) -r

Bu sıfat fiili ekinin, metinlerde birkaç örneğine rastlanmıştır: *tutkar* “tutsak” (Y II/60), *yarar* (VE/14), *çapar* “akın” (Y II/43), *kilür* “gelecek” (Y III/103).

k) -a

İsim yapan bu ek metinlerimizde seyrek: *yara* (HS II/28) ~ *yare* (Dç XXV/1).

l) -ç

Bu ek metinlerimizde sadece *kılıç* kelimesinde tespit edilmiştir: *kılıç* (Dç X/5).

m) -ma

Fiilden hareket ve oluş ismi yapan bu ek, metinlerimizde sadece *yağma* kelimesinde tespit edilmiştir: *yağma itdükden soğra* (A III/21).

n) -z

Kullanım alanı çok yaygın olmayan -z eki daha çok ikilik bildiren bazı kalıplaşmış kelimelerde kullanılmaktadır: *köz* “göz” (Dç X/5, Dç XIII/5), *biz* (HS II/13, KH II/23), *diz* “diz” (HS II/33), *beñiz* “beniz” (Dç XII/2).

3.2.1.8. İsimden Fiil Yapan Ekler**a) -r-; -ar-/-er-**

İsimlerden, genellikle oluş bildiren geçişsiz fiiller türeten işlek bir ektir. Metinlerimizde tespit edilen örneklerde, bu ekle özellikle renk adlarından fiil yapılmaktadır: *ağar* “ağarmak” (Dç XXXIX/3), *karar* “kararmak” (D/23), *şarar* “sararmak” (Dç XII/2), *şarğar* “sararmak” (Dç XXXIX/2).

b) -la-/-le-

İşlek olan bu ekin metinlerimizde çokça örneğine rastlanmıştır: *atlan* “ata binmek, at sürmek” (Y II/58), *bağla* “bağlamak” (G V/4), *başla* “başlamak” (KH I/106, A III/23), *kışla* “kışı geçirmek” (A I/11).

c) -l-

Metinlerimizde sadece bir tespit edilmiştir: *inceł* (Dç XXXIX/4).

ç) -ad-; -at-

İsimlerden oluş bildiren geçişli fiiller yapan bir ektir. Metinlerimizde bu eke sadece iki yerde rastlanmaktadır: *uzat* (Dç XIX/3), *boşad* (A III/29).

d) -k-

İşlek olmayan bu ek, ancak bazı belli fiillerde görülür. Metinlerimizde bu eke sadece bir yerde rastlanmıştır: *yoluğ* “karşılaşmak” (D/1).

e) -ta-/-te-; -da-/-de-

İsimlerden geçişli fiiller yapan az işlek bir ektir. Ancak metinlerimizde birkaç yerde geçmektedir: *iste* (Dç VI/7, HS Ib/14), *aldan* (D/35).

f) -a/-e-

Geçişli ve geçişsiz fiiller yapan bu ek, metinlerimizde sadece bir kelimedede görülmüştür: *beğze-* (Dç XXXV/3, Dç XXXIV/5).

3.2.1.9. Fiilden Fiil Yapan Ekler**a) -l-**

Edilgen fiil yapan bu ekin metinlerimizde çokça örneği vardır: *açıl-* (Dç XVI/3), *bağıl-* (A III/50), *bitil-* (Y I/11, Y II/69), *bozıl-* (Dç XVIII/3), *buyurıl-* (HS Ib/3), *bükül-* (D/2), *çözül-* (A IV/36), *denil-* (G VI/2), *kesil-* (D/17), *sürül-* “at sürmek” (D/32), *urıl-* (A IV/13).

b) -n-

Dönüştürme ekidir. Ancak bazı durumlarda özellikle // ünsüzü ile biten fiillerde edilgenlik eki -l-'nin yerine kullanılır: *aldan-* (D/35), *alın-* (A III/45), *ağlan-* (Y II/58), *bağlan-* (Dç IX/3), *başlan-* (Y II/6), *bilin-* (A III/34), *bulun-* (VE/90), *delin-* (D/2), *gelin-* (A III/46), *kılın-* (A I/8), *süyün-* “sevinmek” (Y III/103).

c) -dır/-dir-; -dur/-dür-; -tur/-tür-

Ettirgenlik eki -dur-, metinlerimizde çoğunlukla ötümlü biçimiyle kullanılmaktadır. Ancak yarlık metinlerinde bir örnekte bu ekin ötümsüz biçimi de tespit edilmiştir: *kiltür-* “getirmek” (Y II/46), *bildir-* (Y II/57), *bildür-* (KH I/142), *etdür-* (A II/40), *döndür-* (HS II/27), *kesdür-* (VE/61), *kıldır-* (Y III/67), *şaldır-* (Y III/88), *ulaşdır-* (A IV/34).

ç) -güz-

Sadece yarlık metinlerinde geçen ettirgenlik eki -güz/-güz- bir örnekte tespit edilmiştir: *körgüz-* “göstermek” (Y II/27).

d) -kür-; -gür-

Ettirgenlik eklerinden olan bu eke birkeç fiilde rastlanmıştır. -gur-/-gür- ettirgenlik ekinin -güz/-güz- ekiyle bir benzerliğinin olması, bazı fiillerde her iki ettirgenlik

şeklinin de kullanılması dolayısıyla olabilir.¹⁹⁶ Bu ek metinlerimizde *yetkür* (Dç XII/1), *eytgür*- (PM I/8) örneklerinde tanıklanmıştır.

e) -t-, -d-

Ettirgenlik eki -t-, daha çok ünlüyle biten fiillere gelmektedir: *incid-* (Y III/34), *ķaynat-* (G VI/12), *aķıt-* (D/39).

f) -ş-

-ş- ekinin en önemli özelliği, teşkil ettiği fiillerde öznenin birden çok olmasıdır. Böylece, ifade edilen iş ve hareket birden çok özne tarafından ya birlikte ya da karşılıklı olarak yapılmaktadır. Metinlerimizde birkaç yerde geçen bu ek, daha çok tek özne tarafından yapılan işi belirten fiiller teşkil etmektedir: *çıkışdır-* (Y I/7), *iriş-* (D/38), *tutuş-* (Dç I/1), *yetiş-* (A IV/37).

g) -ar-/-er-

Pek işlek olmayan bu ekle ettirgen fiiller yapılmaktadır: *çıkār-* (Y II/41), *kider-* (Dç V/1).

ğ) -r-

Ettirgen fiil yapan bir ektir. Metinlerimizde ekin yardımcı ünlüsü daima yuvarlak biçimiyle kullanılmıştır: *düşür-* (VE/49), *geçür-* (VE/45), *getür-* (KH I/95), *artur-* (Y III/106), *uçur-* (Dç XVI/2).

h) -ma-/-me-

Fiil kök ve gövdelerine gelen bu ek, Türkçede olumsuz fiil yapma ekidir: *istemem* (Dç XV/3), *ķaçmadı* (Dç XLI/5), *kilmey* (Y III/50), *körmesem* (Dç X/4), *ķalmayup* (VE/39), *içmeden* (HS II/38), *göstermeyüp* (KH I/97), *göndermemek* (A II/30), *tamām olmadın* (KH I/110), *imkān olmayup* (KH II/9), *şalmayup* (KH II/14), *ķayanamayup* (VE/25).

¹⁹⁶ A.F. Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara, 1994, s. 49.

3.2.2. Sıfat

Sıfatlar tek başlarına isim olan kelimelerdir. Cümle içerisinde kendilerinden sonra gelen bir ismi niteleyerek ve belirterek tamamladıklarında sıfat görevi yüklenirler. Metinlerimizde geçen sıfatlar niteleme ve belirtme olmak üzere iki ayrı grupta incelenmektedir.

3.2.2.1. Niteleme Sıfatları

Yalnız başlarına birer isim olan kelimeler, cümle içerisinde kendilerinden sonra gelen isimleri niteledikleri için niteleme sıfatı adını almaktadırlar. Metinlerimizde çokça niteleme sıfatı örneği bulunmaktadır: *gizli derdünj* (D/6), *yüce tağlar* (D/9), *yeşil tonum* (D/23), *acı şuyı* (PM I/1), *kara bağrumı* (G VIII/1).

3.2.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, isimleri belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar ismin bünyesinde olan bir vasfı göstermez; ismi şu veya bu şekilde belirtir. Belirtme sıfatları, belirtme şekillerine göre işaret, belirsizlik ve soru olmak üzere üç gruba ayrılır.

a) İşaret sıfatları

İşaret sıfatları yalnız başlarına işaret zamiri olan isimlerdir. Fakat kendilerinden sonra bir ismi işaret yoluyla belirttiklerinde işaret sıfatı adını alırlar. İşaret sıfatları *bu*, *şu*, *ol* ve *şol*'dur. Metinlerimizde en çok kullanılan *bu* ve *ol*'dur. *Şu* ve *şol* aynı sıklıkta ve daha çok manzum eserlerde geçmektedir. Ayrıca *ol* işaret sıfatının *o* şeklindeki biçimleriyle de karşılaşmaktayız:

bu: *didüm niçün sürersin yüz bu āba* (D/1), *dolāb işitdi benden bu hiṭābı* (D/7), *Olmadı rüşen saña bu sırr-ı mübhem ey köñül* (Dç III/3), *bu üslüb üzere bölek hazīnesin virüp* (Y II/39), *eger bu cānib aḥvālınden istifsār-ı ḥāl olunursa* (KH I/6).

şu: *şu la¹-i lebi* (Dç V/3).

o, ol: *ḥüsni o māhuḡ* (G XIII/4), *ol zülf-i pür-çinüḡ kemendine giriftāruz* (G XII/1), *ol zamāndur* (D/26), *ol maḡallde* (KH II/19), *ol cilulı albavetniḡ cilu bahāsi* (Y I/6).

şol: *şol kuyaş üstindeki* (Dç XLII/2), *şol şart üzerine kılamız* (Y II/34), *şol kadar kan ağladum hicrānile* (Dç XXII/4).

b) Belirsizlik sıfatları

Yalnız başlarına birer belirsizlik zamiri olan bu kelimeler, kendilerinden sonra gelen isimleri belirttikleri zaman belirsizlik sıfatı görevini alırlar. Metinlerimizde birçok belirsizlik sıfatı kullanılmıştır:

bir: *bir miqdār dahtı eglenürse* (A II/16), *rahm ide bir dem* (Dç III/1).

birkaç: *birkaç günden sonra* (A IV/8) *birkaç def'a* (A IV/51).

her: *her nesnenüñ yolu* (Dç VII/3), *aşkardı her zamānlar* (D/10), *'işret itsem her kiçe sen mähile* (Dç XV/3), *her çend cem' olup* (KH II/15).

nice, niçe: *niçe güller biterdi* (D/12), *nice yıldur* (Dç V/5).

cümle: *cümle ezhārı şabā* (Dç XXVII/2), *cümle Kıırım vilāyetinde* (A II/15).

az: *az kimse hālāş olup* (KH I/103), *az 'asker* (A II/26).

çok: *çok zamāndan berü* (A III/52), *çok ümīd-i vefā bile* (G V/6).

baz: *ba'z mahzūr vārid olup* (KH I/7).

köp: *köp Rusnıñ ve Brusnıñ ve İleñniñ ve Mazavşnıñ ve Milyanıñ* (Y III/3), *köpdin köp selām merfū' digeç yaşşımısız* (Y III/5), *köp yıllar barış ve yarış ve muhabbet ve tatu qarındaş bolğanımız birlen* (Y III/104, 105).

barça: *Ey Ğazāyī gül kibi āzürde ğamıdın barca il* (Dç XXXIII/7), *barça uluğ kiñgaş panlarıñga* (Y II/8), *barça sulţānlar bolğaylar* (Y II/42), *barça Kristiyanlarıñ uluğ Kristiyan pādişāhı* (Y III/4).

c) Soru sıfatları

İsimleri soru şekliyle belirten kelimelerdir. Metinlerimizde *ne* ve *kaysı* olmak üzere iki soru sıfatı kullanılmıştır:

ne: *ne iş keçerler* (D/24).

kaysı: *kaysı bī-dīn söyledi* (Dç XLI/2).

3.2.2.3. Sıfatlarda Karşılaştırma

Sıfatlarda karşılaştırma söze *daha* anlamını ilâve eden *-rağ/-rek* ekiyle yapılmaktadır. Bu ek metinlerimizde sadece bir yerde geçmektedir: *yaşşırak* (Dç XI/1).

3.2.3. Zamir

Zamirler nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir. Çalışmamızda zamirler şahıs, işaret, dönüşlülük, belirsizlik, soru ve bağlama olmak üzere altı grupta incelenmiştir.

3.2.3.1. Şahıs Zamirleri

Kırım sahasına ait olan metinlerimizde kullanılan şahıs zamirleri ve bunların kullanılış biçimleri şöyledir:

Teklik 1. Şahıs: *ben, men, min*

Teklik 2. Şahıs: *sen, sin*

Teklik 3. Şahıs: *ol, o*

Çokluk 1. Şahıs: *biz*

Çokluk 2. Şahıs: *siz*

Çokluk 3. Şahıs: *anlar, olar*

Teklik 1. şahıs zamiri *ben*'dir. Mensur mektup ve arz metinlerinde istisnasız *ben* zamiri kullanılmaktadır. Manzum metinlerde ve yarlıklarda ise *ben* zamirinin yanında *men* biçimleri de geçmektedir. Ayrıca Dîvânçe'de bir yerde ve yoğun olarak yarlıklarda bu zamirin *min* şekli de bulunmaktadır: **Yalın hâl:** *ben* (Dç XIV/3, Dç XXXV/4, D/29, G XIII/6), *men* (Dç IV/1, Dç X/4, Dç XI/4, Dç XV/2, Dç XXV/2, Dç XLI/6, Y III/34), *min* (Dç XI/2, Y II/9, Y III/8); **İlgi hâli:** *benüm* (Dç XLI/2, PM II/2, KH II/12), *menüm* (Dç XVIII/1, Dç XXXIX/1); **Belirtme hâli:** *beni* (D/24, KH II/16), *meni* (D/22); **Yönelme hâli:** *baña* (Dç I/2, Dç IV/4), *mañga* (Y III/35), *maña* (Dç XXXVI/4); **Bulunma hâli:** *bende* (G VIII/2); **Çıkma hâli:** *benden* (Dç XXII/7, D/7).

Metinlerimizde teklik 2. şahıs zamiri *sen* şeklinde kullanılmıştır. Yarlıklarda bu zamirin *sin* şekli de mevcuttur: **Yalın hâl:** *sen* (Dç III/5, Dç V/3, Dç XV/3, Dç XXVI/4, Dç XXXVI/5, D/28, G XI/5, G VI/14, Y III/37), *sin* (Y II/44, Y III/36); **İlgi hâli:** *senüñ* (Dç IV/1, Dç XII/2); **Belirtme hâli:** *seni* (Dç XXXII/6); **Yönelme hâli:** *saña* (Dç IV/5, Dç XIII/5, Dç XXXIV/4, Dç III/3), *sañga* (Y III/38); **Bulunma hâli:** *sende* (Dç XX/3), *senden* (Dç II/5, Dç X/6),

Metinlerimizde teklik 3. şahıs zamiri olarak *ol* kullanılmıştır. Ancak birkaç yerde bu zamir *o* şeklinde de geçmektedir. *ol* teklik 3. şahıs zamiri çekim eklerini aldığıında kök değişmektedir: **Yalın hâl:** *o* (G VIII/5, HS Ib/9), *ol* (A I/11), *anlar* (HS Ib/36, HS II/9, KH I/31); **İlgi hâli:** *anun* (Dç XVII/5), *anların* (KH II/32); **Belirtme hâli:** *anı* (Dç XIII/6); **Yönelme hâli:** *aşa* (Dç XXVII/1, D/36, HS Ib/19), *anlara* (KH I/97); **Bulunma hâli:** *anda* (Dç XX/4, Dç XXI/4, Dç XXXIII/5, D/13), **Çıkma hâli:** *andın* (Dç XI/4, Dç XXXII/3), *andan* (Dç XVII/6, HS Ib/17, G X/4, D/24), *anlardan* (KH I/138).

Metinlerimizde çokluk 1. şahıs zamiri *biz*'dir. Ayrıca çokluk bildiren *biz* zamiri anlama güç katmak için çokluk *-lar/-ler* ekini aldığı durumlarla da karşılaşmaktayız: *bizler* (Dç XXXII/2). **Yalın hâl:** *biz* (HS II/13, KH II/23, KH I/76), *bizler* (Dç XXXII/2); **İlgi hâli:** *bizim* (Y II/53, Y III/94), *bizüm* (KH II/36, KH I/80, G XII/6, KH II/5); **Belirtme hâli:** *bizi* (G I/4); **Yönelme hâli:** *bize* (G XII/5, HS Ib/21), *bizge* (Dç XXXI/1, Y II/62); **Bulunma hâli:** *bizde* (Dç XL/2, G VII/1); **Çıkma hâli:** *bizden* (G I/3, KH II/43, KH I/86).

Metinlerimizde çokluk 2. şahıs zamiri olarak *siz* zamiri kullanılmıştır: **Yalın hâl:** *siz* (Y III/8, PM I/2, KH I/135); **İlgi hâli:** *sizniñ* (Y III/94); **Yönelme hâli:** *size* (PM I/5, HS II/45); **Bulunma hâli:** *sizde* (HS II/24).

Metinlerimizde çokluk 3. şahıs zamiri *anlar*'dır. Manzum parçalar arasında sadece bir yerde, bu zamirin *olar* biçimi de geçmektedir: **Yalın hâl:** *anlar* (HS II/9, KH I/31, A III/39, VE/25); **İlgi hâli:** *olarun* (G VIII/4), *anların* (KH II/32); **Belirtme hâli:** *anları* (KH I/100), **Yönelme hâli:** *anlara* (KH I/97); **Çıkma hâli:** *anlardan* (KH I/138).

3.2.3.2. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri nesnelere işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. Metinlerimizde *bu* ve *ol* zamirleri kullanılmıştır:

bu: **Yalın hâl:** *bu* (Dç XVII/4, Dç XX/2, HS I/49), *bunlar* (HS Ib/13); **Belirtme hâli:** *bunu* (HS Ib/16); **Yönelme hâli:** *buşa* (G XI/2); **Bulunma hâli:** *bunda* (Dç XXVII/4, D/32, Y I/5, HS Ib/11, A III/25); **Çıkma hâli:** *bundan* (Dç XXIII/3, KH II/19, KH I/5, *bundın* (Y I/4), *mundın burun* (Y III/8); **Eşitlik hâli:** *munca* (Dç XII/5).

ol: **Yalın hâl:** *anlar* (HS II/9, VE/25); **İlgi hâli:** *anuŋ* (Dç XIII/6, Dç XXXVII/75, Dç XLII/3, D/33, HS II/22); **Belirtme hâli:** *anı* (Dç II/5, Dç III/3, Dç IX/3); **Yönelme hâli:** *aŋa* (Dç XXVII/1, D/36, HS Ib/8); **Bulunma hâli:** *anda* (D/13, Y I/4); **Çıkma hâli:** *andan* (KH II/22, KH I/39, A III/26), *andın* (Dç XI/4, Dç XXXII/3).

3.2.3.3. Dönüşlülük Zamirleri

Dönüşlülük zamirleri *öz*, *kendü* ve *kendüz*'dür. *öz* zamiri Kıpçak özellikli metinlerde geçerken, *kendi* karışık unsurlu ve Oğuz Türkçesi özellikli metinlerde geçmektedir. *kendü* +*öz* zamirlerinin birleşiminden meydana gelen *kendüz* zamirine ise gazellerde, sadece bir yerde karşılaşılmıştır:

öz: **Yalın hâl:** *öz* (Y III/101), *özüm* (Y II/41, Y III/69), *özi* (Dç XXVIII/2), *özün* (G IX/1), *özümüz* (Y II/27); **Bulunma hâli:** *özine* (HS Ib/29); **Çıkma hâli:** *özünden* (G XI/5).

kendü: **Yalın hâl:** *kendü* (G IX/4, KH I/80, A IV/41, VE/97), *kendi* (Dç XX/2, G VI/14), *kendümüz* (G VII/5, KH I/41, A III/8); **Belirtme hâli:** *kendüyi* (G VI/7), *kendülerini* (VE/25), *kendüzün* "kendisini" (G IX/2).

3.2.3.4. Belirsizlik Zamirleri

İsim gibi kullanılan, ismin yerini tutan bu zamirlerde kesin bir şeyi veya kişiyi ifade söz konusu değildir. Metinlerimizde birçok belirsizlik zamiri örneği bulunmaktadır. Bu zamirler aşağıda gösterilmiştir:

kim, kimi: *‘asker-i Tatar kimi mecrūh ve kimi atları helāk olmağla* (KH II/38), *dilīrān-ı Tatar kimi mānend-i nehenk şudan ‘ubūr ve kimi mişāl-i pelenk kal‘a-i kūha şu‘ūd u mūrūr ve kimi dīde-i mūrden teng der-bendden geçmege āheng itdükde* (KH I/48, 49).

kimse: *az kimse halāş olup* (KH I/103), *kimse bilmez derdümü* (Dç XXV/1)

kimesne: *kimesne dağı varmağ vāki‘ olmayup* (A III/53).

her kim: *Sağa her kim yaman köz birle bağsa* (Dç XIII/5), *her kim ola ceng eri* (PM II/3).

her biri, her birisi: *Her biri bir neheng-i bağr-i veğā* (HS Ib/22), *Çoculur her birisi ağıyāra ammā rāygān* (G VI/11).

cümlesi: ‘asker-i Tataruñ geldügin görüp cümlesi süvār olup (KH I/121).

niçeler: niçeler hāk-sār olmış kezer nāzile cānānum (Dç XXVIII/6).

3.2.3.5. Soru Zamirleri

Soru zamirleri isimlerin yerini soru ifadesi ile tutan kelimelerdir. Metinlerimizde soru zamiri olarak *kim*, *ne* kullanılmıştır.

kim: Tenğri kimge berür bolsa (Y III/78), Bu ğurbetde kimedür iştiyākuñ (D/3).

ne: Nedür bā’iş hele böyle fiğāna (D/5).

kanı: Kanı ol merğ-zārum lāle-zārum (D/21).

ķanda: Kimse bilmez ķandadur (Dç III/4).

ķaçan: Kaçan olsun baña vaşluñ müyesser ey küneş yüzli (Dç VI/2, Dç XXXVIII/3).

ķanı: Ey Ğazāyī ķanı şı’rüh kibi nazm-ı āb-dār (Dç XIX/5), Ğazāyī ķanı bir mahrem diyem hāl-i perişānum (Dç XXVIII/7), Barımız rāh-ı rūhuz ķanı menzil (Dç XXXII/1), Kanı ol merğ-zārum lāle-zārum (D/21).

ķanda: Kimse bilmez ķandadur Allāh ü ‘ālem ey köñül (Dç III/4).

3.2.3.6. Bağlama Zamirleri

Metinlerde kullanılan bağlama zamirleri *kim* ve *ki*’dir:

kim: Ketür sākī meyi kim bir dem olsun (Dç XIII/1), her taşarruf haķ bu kim (Dç XX/2), i’lām-ı yarlığ-ı şerif-i muħabbet oldır kim bundın burun Cihān Şāh Mirzā anda Masķov’ğa bargān çağında (Y I/3, 4).

ki: Közüm yaşı ki şan hūn-i cigerdür (Dç II/2), Nice yıldur ki Ğazāyī köremez cehresini (Dç V/5), barça tüzünce bilgenlerise basa min ki şansız ve ķöplik Deşt-i Kıpçaķ’ning uluğ pādişāhı Ğāzī Keray Hān min (Y II/9, 10).

3.2.4. Zarf

Zarflar yer, zaman ve hareket ifade ederler. Zarfların başlıca işlevi, fiilleri, sıfatları ve diğer zarfları vasıflandırmaktır. Metinlerimizde tespit edilen zarflar yer, zaman ve hāl olmak üzere üç türde incelenmiştir.

3.2.4.1. Yer ve Yön Zarfları

altında (VE/84), *anda* “orada” (D/13, Y I/4, HS II/15), *andan* “oradan” (G X/4, D/31, KH II/22), *arasında* (Y II/16), *ardından* (KH I/128), *astından* “altından” (Y II/46), *aşağa* “aşağı” (KH I/27), *berü* “buraya” (G II/7, KH I/114), *birü* (KH I/121), *gürü* “geri” (A I/15, VE/15), *içre* “içinde, arasında” (Dç I/2, Dç XI/3), *ilerü* “ileri” (PM II/3, KH II/43), *karşu* “karşı” (VE/44), *ortaya* (KH I/123), *ortasına* (KH I/12), *öte* “öte” (KH I/72), *üstünde* (D/1), *üzere* (Dç XXXVI/2), *üzre* “üzerine, üstüne” (A IV/1), *yuğarı* (KH I/86).

3.2.4.2. Zaman Zarfları

burun “önce” (Y I/4, Y III/8), *burundın burun* (Y III/48), *andağ* “o an, hemen” (Dç X/5), *imdi* “şimdi” (D/24, Y II/63), *basa* “tekrar, sonra” (Y II/9), *şoğ* “sonra” (Y II/22), *şoğra* (HS II/1, KH I/22), *şimdi* (Dç XXI/3), *ağşam* “akşam” (A III/23), *ağşama degin* “akşam kadar” (A III/32), *evvelā* “her şeyden önce” (KH I/89), *āğir* “son, sonunda” (A I/13, A III/10), *er ezel* “çok önceden” (G XIV/1), *fī’l-ğal* “hemen, şimdi” (A III/21), *geh* “bazı, arasına” (Dç XXIX/5), *gehī* “bazen, arasına” (G XII/3), *gāh* “ara sıra” (D/22), *gāhī* (Dç XXIX/5), *hemān* “hemen, çabucak” (D/19, G VI/14), *nā-geh* “vakitsiz, ansızın” (D/17), *nā-gehān* (HS Ib/2).

3.2.4.3. Hâl Zarfları

artuğ “çok, fazla” (Y II/60), *bile* “ile, birlikte” (G V/6, KH II/22), *bilke* “birlikte” (Y II/37), *birle* (Dç XLI/7, Y II/6), *birlen* (Y II/3), *ile* (Dç IX/1, Dç X/6), *çok* (Dç XIV/2, G V/6), *ğāyet* “son, çok” (KH II/47), *ğaylī* “epeyce, çokça” (PM I/4), *barça* “hep, bütün” (Y II/8), *köp* “çok, daha çok” (Y III/3), *munce* “çok, bunca” (Dç XII/5), *tüzünçe* “bütünüylei tamamıyla” (Y II/9), *yosunca* “adet üzerine” (Y II/32).

3.2.4.4. Soru Zarfları

niçün: *Didüm niçün sürersin yüz bu āba* (D/1).

niye: *niye gitmez ekābir ü ā’yān* (HS Ib/52).

nice: *Niçe olur kim bilürsiz anda cengi* (HS II/31).

neden: *Neden kılduğ ‘aceb bizler teğaffül* (Dç XXXII/2), *Bilmedük kim neden verür nāşī* (HS Ib/9).

3.2.5. Edat

Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, isim ve isim soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan görevli sözcüklere dir.¹⁹⁷ Edatların bir kısmı (*gibi, için, göre, üzere* v.s.) sadece ve daima edat olarak kullanılan kelimelerdir. Bir kısmı ise aslında isim, sıfat ve zarftır. Çalışmamızda edatlar, anlamlarına göre ve cümledeki işlevlerine göre bağlama, son çekim, soru, işaret, pekiştirme, çağırma ve nida edatları olarak incelenmiştir.

3.2.5.1. Bağlama Edatları

Metinlerimizde kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan Türkçe ve yabancı kökenli pek çok edat kullanılmıştır. Bunlar ifade ettikleri manaya göre aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

a) Şart bildirenler

ger “eger”: *Āşinādan bir kişi ger şorsa men bī-çāreden* (Dç XXV/2), *Ey Ġazāyī n’ola ger terk-i kemālāt iylesen* (G XIV/5).

gerçi “her ne kadar”: *Beş Baş aḥvālī gerçi kim ḥaḫdur* (HS Ib/42), *Gerçi biz melek ‘ademden nice yıldur çıḫduḫ* (G IV/5).

eger “eğer, şayet”: *Eger Ferhād eger Mecnūn eger Vāmīḫ eger ‘Azrā’* (G VIII/4), *Eger Cihān Şāh Mīrzā’ğa virilüp almış bolursa* (Y I/9).

egerçi “her ne kadar”: *Bizim esrārumuz bilmez egerçi ta‘n ider şūfī* (G XII/6), *Olsa idi egerçi böyle eşer* (HS Ib/13).

bārī “hiç olmazsa”: *Ne ḥāl olsa aḫa dil virme bārī* (D/36), *Ey müdebbirler anuḫ bārī ḫulaḫını buruḫ* (PM I/4).

b) Sınırlama bildirenler

līk “fakat, amma”: *Līk sırrı ‘āleme mübhem kerek* (Dç XXXI/5), *Līk bī-vaḫt iden olur maḫbūn* (HS Ib/32).

lākin “amma, fakat”: *lākin ‘asker-i Tatar ḫopa tüfenge ḫarşu* (KH I/78), *Lākin bu ḫudūdda Oḫurdin mübīnde ḫidmet üzre iken* (A I/8, 9).

līkin “amma, fakat”: *Līkin benden ḫāḫır-ı muḫber daḫı* (Dç XXII/7).

¹⁹⁷ Z. Korkmaz, 2003, s. 1052.

veli “amma, fakat”: *Velî maqşad yolıdın cümle gâfil* (Dç XXXII/1).

velîkin “amma, fakat, ancak”: *Ki biz çıkdıq velîkin kaldı maḥfil* (Dç XXIII/4), *Velîkin bolmadı menzilge şâgîl* (Dç XXXII/5).

c) Sebeb bildirenler

zîrâ “çünkü”: *zîrâ tâ‘ife-i Tatarı ‘aṭāya ve iḥsân ile maḥcûp idüp* (A I/33).

çün “çünkü”: *Sen daḥı miskîn Ġazâyî kibi ‘ömrüñ keçdi çün* (Dç III/5), *Çün Ġazâyî saḡa ḡam-ḥâr ayıtmıṣ yârüñ* (Dç IV/5).

çünkü “şu sebepten ki”: *Didiler çünkü düşmeden ḡazer yoḡ* (HS II/37), *çünkü küffâr ‘asker-i İslâm’ı müdâfâ‘a için* (KH I/112).

çünkü “şundan dolayı ki, şu sebepten ki”: *Çünkü ‘asker-i Tatar şinâverlik ile meşhûrdur* (KH I/74, 75).

ç) İstisna bildirenler

meger “oysa ki, ancak”: *meger Macar kâfirinüñ otuz biñ ‘askere* (KH I/56), *Yâ meger ol serv-i nâzım kül rengin ḡâreler* (G X/3).

illâ “ille, mutlaka”: *Kimse bilmez derdimi illâ bilür bir yâreden* (Dç XXV/1).

d) Cümle bağlayıcılar

ki: *Nice yıldur ki Ġazâyî köremez çehresini* (Dç V/5), *evvelâ Arşlanay Bik ki ma‘lûm sa‘âdetüñüzdür* (KH II/17).

kim: *Bilürsin kim felek işi yamandır* (D/26), *i‘lâm-ı yarlıḡ-ı şerîf-i muḡabbet-i ḡâḡân oldır kim eger biz ḡarındaşınḡız* (Y III/6), *Ḥâlâ siz Zigmut ḡarındaşımız bilmiş bolsun kim mundin burun min Ġâzî Keray Ḥân* (Y III/8).

e) Bağlama edatları

ile: *Çaḡlar hicrün ile vâdî-i sîl olmışdur* (Dç XXX/5), *cereyân-ı ḡudâvendigâr sebebi ile Macar-ı fücârı def’ ü izâlesine* (VE/6), *ḡazîne-i bölek yibermek ile dost ve muḡabbet ve ḡarındaş ve barış ve yarış olunmas* (Y III/77).

yâ: *Ḳaşı yâ kirpiki ḡancer süḡan-ver la‘li mercânım* (Dç XXVIII/3), *bir ḡitâb mıdur yâ mücerred bize ‘itâb mıdur* (HS Ib/51).

ü, u vü, vu: *vilāyet-i mezbūreniñ kılā' u buķā' ve ķurā vu ziyā'ından* (KH I/14), *Başımda ķumrī vü turģaç öterdi* (D/12), *Nicesi idelim ğazā' vu cihād* (HS Ib/59), *Ey Ğazāyī dil ü cāniyle ider lu' bın o yār* (Dç IX/5).

ve: *Uluĝ ulusnıñ ve köp Rusnıñ ve Brusnıñ ve İleħniñ ve Mazavşnıñ ve Milyanıñ ve Kraķovnıñ ve barça Ğristiyanlarınıñ* (Y III/3, 4), *sefer-i hümāyūna müteveccih olup Boĝdan ve Eflak ve Erdel vilāyetine uğramaķda* (KH II/6,7).

3.2.5.2. Son Çekim Edatları

Son çekim edatları, genel olarak sadece edat olarak kullanılan kelimelerdir. Bir ismin diğer bir kelime ile münasebetini tayin ederler. Son çekim edatları, isim veya fiil cinsinden kelimelerdir. Zarf cinsinden olan birkaç son çekim edatı da mevcuttur. Bazı son çekim edatları ise hâl ve iyelik ekleri alabilirler. Son çekim edatları düzenli olarak yalın, bulunma ve çıkma hâlleriyle kullanılır.¹⁹⁸ Metinlerimizde geçen son çekim edatları kendi aralarında aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

Yalın hâlde olanlar

a) Benzetme edatları

gibi: *Başa çıķmış gibi Buze ħumārı* (HS II/39), *her biri şāhid-i mecrūħ gibi püşt-pādan ğayrı yere nazār şalmayup* (KH II/13, 14), *ol firķa-i füccār mecmā'-ı şeyāñin gibi tār ü mār olup* (KH I/50).

teg “gibi”: *Zekeryā teg beni andan biçerler* (D/24), *ehl-i diller ķalbi teg* (G I/3), *Mülk-i düşmen teg oldu şimdi ħarāb* (HS Ib/39). **dik** “gibi”: *can dik* (Dç XXXIII/3).

çaķlı “gibi”: *on eki yıl çaķlı ķralsız ve pādişāhsız ķalıp* (Y III/21).

Farsça benzetme edatları

-veş: *ħaste-veş* “hasta gibi” (Dç XII/2), *dürd-veş* “tortu gibi” (Dç XXVI/2), *perī-veş* “peri gibi” (HS II/43).

mişāl: *Dürülmüş ğonce-i zanbaķ mişāl irdükde dil-dāre* (Dç XVI/3), *kimi peleng mişāl ķulle-yi ķūhı tırmanup* (VE/66).

çü: *Derd ü eli içre çü medd-ı ğam boldı* (G VII/4).

¹⁹⁸ J. Eckmann, 1988, s. 89.

b) Sebeb bildiren edatlar

içün, üçün: *Bisütün Ferhād için ger tutmadı dirseñ ‘azā (Dç XXIV/4), Bu Ġazāyī hasteden her beyt ehl-i derd için (Dç XXXV/5), Çekerüm bir dem anı başuñ için kan ise de (G II/3), siz qarındaşımız Zigmut bildirir için yiberdik (Y II/56, 57), sefer ve çerü harcı için biz Ġāzī Kerey Ħan qarındaşınızga yoğ dimey (Y III/93).*

c) Beraberlik bildiren edatlar

birlen: *işbu yarlığ-ı şerif-i ħāķānımız birlen beyān ve āşkāre kılarımız (Y II/12, 13), sā’ir kırallar çağlarında biri birisi birlen (Y II/15, 16), ħānlar ve sulţānlar çerü birlen kıral qarındaşlarımız (Y III/15).*

birle: *Ġam binā’sı birle muĥkem şalmış irdüm dil evi (Dç X/2), Saña her kim yaman köz birle bağsa (Dç XIII/5), Ey tekellüm birle tende riķ-i cāndın yaĥşırađ (Dç XI/1).*

bile: *Seferüñ cevri çoğ ümīd-i vefā bile velī (G V/6), Budin şehrine dek kendülerile bile gelüp (KH II/22).*

ile: *bu kıluñuza kendü ĥađtı ile gönderdüği mektübunda (A II/41), birkaç def’a mü’ekked evāmir-i ‘aliyye ile kıpucılar gönderilüp (A IV/51, 52), cereyān-ı ĥudāvendigār sebebi ile Macar-ı füccārı def’ ü izālesine (VE/6).*

bilke: *bölek ĥazīnesiyle bilke yibergeyler (Y II/37), altmış bostaf çekman bölek ĥazīnesiyle bilke yibergeyler (Y II/39), çerüyin ve kırağolın kırup öldürüp taĥtın bilke yaķup ve yıķup (Y III/90).*

ç) Yer ve tarz bildiren edatlar

içre “içinde, arasında”: *Erenler içre ĥaķ budur ‘aceb merd-āne söylersin (Dç I/2), Hiç ĥaķiķat içre yoğdur ol gümāndın yaĥşırađ (Dç XI/3).*

üzere, üzre: *La’ lüñ üzere bāde ĥađtuñ şekli ey ārām-ı cān (Dç XXXVI/2), Çemen üzere turup her dem ayağum (D/11), deftermüz üzere kıřilerimizniñ tıyışların bölek ĥazīnesiyle bilke yibergeyler (Y II/37), Bu ‘umüm üzere bir ĥiĥāb mıdur (HS Ib/51), Bundan aķdem fermān-ı pādiřāĥı üzere sefer-i ĥümāyūna müteveccih olup (KH I/6).*

ara: *Tapmağaysın ĥaķ ara min nā-tüvāndın yaĥşırađ (Dç XI/3).*

üstine, üstüne: *Dem-be-dem yaşum çıkār hicründe müjgān üstine (Dç XXXVI/1), Cem’ olup düşmezdi sāđar üstüne pervāneler (G X/2), çerümüzge virüp düşmāniñiz üstüne cibergeymiz (Y II/59).*

içine: *Bu küffâr içine odlar şalalum* (HS II/34).

İsmi -a/-e yönelme hâli ile son çekim edatları

Bu edat örneği için metinlerimizde sadece *dek* ve *degin* sözcükleri mevcuttur. Yön belirleme, sınırlama ve ulaşılan sonucu bildirmektedirler:

-a dek “-a kadar”: *şubha dek* (Dç XXV/3), *Budin şehrine dek* (KH I/22).

-a degin “-a kadar”: *ol gün aḥşama degin* (A III/32), *bu zamāna degin* (A IV/17).

tā (Farsça “-a kadar” manasına) *tā kal‘a-i Papa’ya varınca* (KH I/103).

İsmi -dan/-den çıkma hâli ile son çekim edatları

-dan berü: *çok zamāndan berü* (A III/52).

3.2.5.3. Soru Edatları

Bunlar çoğunlukla *ne* ve *ka-* kökünden meydana gelenlerdir. Metinlerimizde *ka-* kökünden türeyen *kaḡı*, *kanı*, *kaḡda*, *kaḡan* gibi soru zamirleri kullanılmıştır. Bunlar daha çok Kıpçak Türkçesi metinleri için karakteristik olup karışık unsurlu metinlerde de geçmektedir.

ne: *Nedür bā’iş hele böyle fiḡāna* (D/5).

kaḡda: *Kimse bilmez kaḡdadur* (Dç III/4).

kanı: *Ey Ġazāyī kaḡı ŧi‘ rüḡ kibi naḡm-ı āb-dār* (Dç XIX/5), *Ġazāyī kaḡı bir maḡrem diyem ḡāl-i perişānum* (Dç XXVIII/7), *Barımız rāh-ı rüḡuz kaḡı menzil* (Dç XXXII/1), *Kaḡı ol merḡ-zārüm lāle-zārüm* (D/21).

kaḡda: *Kimse bilmez kaḡdadur Allāh ü ‘ālem ey köḡül* (Dç III/4).

3.2.5.4. Berkitme Edatları

dahı, taḡı “dahi, da/de, bile, yine”: *Böyle kaḡsa bir iki gün dahı şabr idüḡ görüḡ* (PM I/5), *İstese dahı men‘ iderler anı* (HS Ib/5), *Kılup biz dahı ol emre iḡā‘at* (HS II/13), *tirgep zabḡ itkeyler ve taḡı yibre turḡan bölek ḡazīnesin* (Y II/36), *pādişāḡlarga alḡıŧlar kıla ḡurur irdiler ve taḡı ḡānlar ve sulḡānlar çerü birlen* (Y III/15).

da, de: *Yoḡmıdur yārüm dehānı bilmedüḡ de kim anı* (Dç III/3), *Üfürüp oḡıyalum biz de du‘āsın kaḡdeḡüḡ* (Dç XXVI/3), *Sözümden ‘ibret alḡıl sen de ey ḡān* (D/28).

3.2.5.5. Çağırma Edatları

Çağırma edatları isimlerden ya da ünvanlardan önce gelerek hitap hareketini belirtmekten başka hiçbir anlamı olmayan sözlerdir. Çağırma edatları metinlerimiz arasında sadece manzum parçalarda geçmektedir.

ey: *Ṭuṭuşup âteş-i ‘ışkıyle dā’im ey dil-i pür-süz* (Dç I/1), *Çık evden kel berü ey sevr-i nāzum* (Dç II/4), *Olmaduṅ ‘ālemde bir kün yāre maḥrem ey köñül* (Dç III/1).

-ā, -yā: *Ağlasun sen de dilā dīde-i ḥün-bārı ketür* (Dç V/4), *Sākıyā ol ḳadeḥ-i ayīne girdārı ketür* (Dç V/5), *Kün yüzü kile döndi şehā arz-ı semā’ya* (G III/1).

yā: *Ḳaysı bī-dīn söyledi yā rabb peşimān iyledi* (Dç XLI/2).

3.2.5.6. Ünlem Edatları

Ünlem edatları takdir, dua, hayret, pişmanlık ve diğer duyguları ifade eden edatlar olup her türlü duygu ve heyecanı ifade etmek için kullanılan sözlerdir.

āh: *Közlerümden gā’ib oldı la’l-i dil-ber āh kim* (Dç III/4), *Āh kim bir lāḥza ketmez bu dil-i āvāreden* (Dç XXV/5), *Ey Ġazāyī ḥāl-i zārum ‘arz idersem yāre āh* (Dç XXXIX/5).

zinhār ”sakın, asla”: *Ġazāyī tā ki zinhār olma gāfil* (Dç XXXII/8), *Ki aldanma ‘arūs-ı dehre zinhār* (D/35).

dirîġ “eyvah, aman, yazık”: *‘İlme mā’il olmadı ādem dirîġ* (Dç XXII/3).

dirîġā “yazık, eyvahlar olsun”: *Dirîġā ketdi elden iḥtiyārum* (D/21).

3.2.6. Fiil

3.2.6.1. Basit Çekimler

3.2.6.1.1. Geçmiş Zaman

3.2.6.1.1.1. Belirli Geçmiş Zaman

Belirli geçmiş zaman eki *-di/-di’* dir. İncelemiş olduğumuz metinlerde bu ek yazılış itibariyle ünsüz benzeşmesine tabi değildir ve düzenli bir şekilde *ḳ /d/’* li biçimiyle kullanılır. Metinlerimizde teklik ve çokluk 3. şahıs eklerindeki ünlü hep düz biçimiyle kullanılmıştır. Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs eklerindeki ünlüler ise,

Teklik 1. şahıs (-dım/-dim; -dum/-düm): *habs kıldırdım* (Y III/88), *bildirdim* (Y III/43), *ciberdim* (Y III/100), *yiberdim* (Y III/75), *şalmış irdim* (Dç X/2), *kördüm* (Dç XII/2), *didüm* (Dç VI/3), *dutdum* (Dç XIV/1), *şayd eyledüm* (Dç I/3), *yazdum* (HS II/45), *yoluğdum* (D/1), *bağladum* (Dç XXXVI/3), *bildüm* (D/17), *kaşbul kıldım* (Y III/74).

Teklik 2. şahıs (-dıñ/-diñ; -duñ/-düñ): *bilmedüñ* (Dç III/3), *daldüñ* (Dç XXVI/4), *didüñ* (D/40), *ıkrār itdüñ* (Dç IV/4), *meyl-i tecellî kılmadıñ* (Dç XX/3), *dīvāne mi olduñ* (Dç I/3), *tuřmaduñ* (Dç XXXVI/5), *olmaduñ* (Dç III/1), *bulmaduñ* (Dç III/2), *bilmedüñ* (Dç III/3).

Teklik 3. şahıs (-dı/-di): *ağardı* (Dç XXXIX/3), *ağdı* (Dç XXI/2), *ayırdı* (Dç XXV/3), *bağladı* (G V/4), *urdu* (Dç X/5), *kaşladı* (Dç XXII/4, D/18), *rüşen olmadı* (Dç III/3), *kaşbül kılandı* (Y II/34).

Çokluk 1. şahıs (-dıķ/-dik; -duķ/-dük): *ağduķ* (G VII/4), *çıķduķ* (Dç XXIII/4), *didük* (HS II/26), *dürüşdük* (HS II/6), *gördük* (KH I/81), *yiberdik* (Y II/57), *‘ahd kıldıķ* (Y III/74), *virüdük* (G V/7), *ağduķ* (G VII/4).

Çokluk 2. şahıs (-dıñüz): *i‘lām itmediñüz* (A II/38)

Çokluk 3. şahıs (-dılar/-diler): *köplik boldılar* (Y III/48), *dediler* (Dç IV/2), *geçdiler* (HS Ib/44), *yek-sān kıldılar* (D/22), *mesrūr oldılar* (KH I/21), *toymadılar* (D/34), *didiler* (Dç IV/2).

Metinlerimizde belirli geçmiş zamanın olumsuzu *-ma/-me* ekiyle yapılmaktadır: *tapmadım* (Dç XXXIII/2), *doymadılar* (D/34), *ızhār itmedük* (HS Ib/41), *bilmedük* (HS Ib/9), *yapmadı* (Dç XVIII/3), *irişmedi* (G XIII/5), *kaşmadı* (Dç XLI/5).

3.2.6.1.1.2. Belirsiz Geçmiş Zaman

Metinlerimizde belirsiz geçmiş zaman için *-mış/-miş* eki kullanılmıştır. Tarihî Türk dili alanında *-mış/-miş* ekinin geçmiş zaman çekiminde kullanılması en çok eski Oğuz Türkçesinde ve buna bağlı olarak Anadolu sahasında olmuştur. Metinlerimizde belirsiz geçmiş zaman eki *-mış/-miş* hem Oğuz özellikli hem de Kıpçak özellikli metinlerde kullanılmıştır. Ekin düz ünlülü şekilleri kullanılmış, sadece eklerde yuvarlaklaşma olmuştur.

Teklik 3. şahıs (*-mış/-miş*): *açılmış* (Dç XXXVII/3), *almış* (G VI/7), *düşmüş* (G X/5), *aytmış* (Dç IV/5), *Hasta-veş beñzi şararmış beñzemmiş nilüfere* (Dç XII/2), *alup kitmiş* (Y I/6), *haber virmiş* (HS II/7), *olmuş* ‘*aṭā-yı girdi-gār* (Dç VI/5), *muḥkem şalmış irdim* (Dç X/2), *kār iylemiş* (Dç XII/3), *fāḥr idermiş* (Dç XV/1), *yanmış idi* (Dç XIX/4), *naḳl idermiş* (Dç XX/1), *vesme çekmiş* (Dç XXIV/1), *Māh-tābı ebr ile kelmış dutupdır hāleler* (Dç XXIV/3), *Çıḳup seyre süvār olmuş yolında ten ğubār olmuş* (Dç XXVIII/6), *dizilmiş* (Dç XXXVI/1), *va‘de bermiş idi* (Dç XLI/2), *Közün yaşı ayağına dökilmiş* (D/2), *dimiş* (D/33), ‘*iş‘ār buyurulmuş* (HS I/27), *eşer kılmış* (HS Ia/3), *haber virmiş* (HS II/7), *Muḳarrer iylemiş ol dem firārı* (HS II/39), *fermān olunmuş* (KH II/37), *çāk çāk itmiş* (Dç XII/4).

Çokluk 1. şahıs (*-mışuz/-mişüz*): *bağlamışuz* (G V/1), *Cān ile derviş ğazā ‘ya teşne olmuşuz* (G V/8), *körmüşüz* (Dç XL/1), *teşne olmuşuz* (G V/8), *sürmüşüz* (Dç XL/1), *ṭurmuşuz* (Dç XL/3), *urmuşuz* (Dç XL/2), *yormuşuz* (Dç XL/5).

Çokluk 2. şahıs (*-mişsiz*): *dimişsiz* (HS Ib/5, HS Ib/65).

Çokluk 3. şahıs (*-mişler*): *dimişler* (HS Ib/6), *envā‘-i tazarru‘ iylemişler* (A II/18).

Metinlerimizde, özellikle de manzum eserlerde belirsiz geçmiş zaman eki *-mış/-miş*’in sıfat-fiil görevindeki kullanışları da mevcuttur: *dürülmüş ğonce-i zanbaḳ* (Dç XVI/3), *tutılmış köñlimi*, *ṭolmuş köñlimi* (Dç XVIII/1), *āvāre olmuş köñlimi* (Dç XVIII/5), *köñli vīrān olmuşa* (Dç XXXIV/1).

Metinlerimizde belirsiz geçmiş zaman işlevinde *-mış* ekinden başka *-updur* ile yapılan çekimler de mevcuttur. *-p* zarf-fiil ekine *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman şekli olan *turur/durur*’un ekleşmiş şeklinin getirilmesiyle yapılan bu çekim, yoğun olarak Dîvānçe’deki şiirlerde ve I. Arzda bir yerde kullanılmıştır. Bu eke, özellikle 3.

şahıstaki kullanışlarda ve *-updur/-üpdür*, *-updır/-üpdır* şekillerinde rastlanmaktadır: *Kim körüpdır virilür āb-ı hayātı müste‘ār* (Dç VI/3), *Ƙoyupdur nām ü nāmūs senüñ ‘ışkuñla sulţānum* (Dç XXXVIII/5), *Cism-i zār nā-tüvānum şarğarupdur derd ile* (Dç XXXIX/2), *Şimdi abdāllar dağı ‘ārif olupdur şöyle kim* (G VI/12), *dutupdır* (Dç XXIV/3), *‘ālem düşüpdür* (Dç VIII/1), *körüpdır* (Dç VI/3), *‘ālem düşüpdür* (Dç VIII/1), *Vird olupdur köñlime ez-ber dağı* (Dç XXII/6), *Ġazāyî’yi yağupdur nār-ı ġayret* (Dç XXIII/5), *ğırupdır* (A I/10).

Yine metinlerimizin Dîvânçe kısmında belirsiz geçmiş zaman işlevinde *-ğan/-gen*, *-қан/-ken* ekleriyle yapılan çekimlere de rastlanmaktadır. Bu ek şahıs zamirleriyle birlikte Çağatay Türkçesinde de kullanılmıştır.¹⁹⁹ Çağdaş Kırım Türkçesi ve ağızlarında da *-ğan/-gen* eki geçmiş zaman ifade etmektedir. Bu şekildeki belirsiz geçmiş zaman, sadece üç yerde ve birleşik çekim biçimiyle kullanılmıştır: *yutğan idim* (Dç II/2), *yapқан idük* (Dç XXXIII/4), *ğalğan idük* (Dç XXXIII/5).

Ayrıca nazım metinlerimizde ve yarıklarda *-ğan/-gen* belirsiz geçmiş zaman ekinin sıfat-fiil görevindeki biçimleri de tespit edilmiştir: *köç iylegen menzilge yitdi* (Dç XXXII/2), *barğan çağında* (Y I/4), *yörügen kıoyların* (Y III/25), *defter itken kişilermüzniñ* (Y III/62).

Metinlerimizde belirsiz geçmiş zamanın olumsuzu *-ma/-me* ekiyle yapılmaktadır: *ğalmamış* (HS II/38).

3.2.6.1.2. Geniş Zaman

Metinlerimizde geniş zaman kipi, ünsüzle biten fiillere *-ar/-er*; *-ır/-ir*; *-ur/-ür* ve ünlüyle biten fiillere *-r* eki getirilerek yapılmıştır. Metinlerimizde çok yaygın olarak kullanılan bu ek geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman işlevlerini görmektedir. Düzenli olmamakla birlikte bazı gazellerde ve düzenli olarak yarıklarda geniş zaman çekimi, şahıs zamirleriyle yapılmaktadır. Manzum parçalarda birkaç örnekte teklik 1. şahıs eki olarak *b > v* değişikliği ile *ben* zamirinden türeyen *-van/-ven* şekli de kullanılmıştır. Bunun yanında Osmanlı Türkçesi özelliklerini taşıyan mektuplar ve arz metinlerinde, geniş zaman çekimlerinde şahıs zamiri menşeli ekler kullanılmıştır.

¹⁹⁹ J. Eckmann, 1988, s. 132.

Teklik 1. şahıs (-rum/-rim; -erim; -ürmin; -irmin; -ermen; -rven): *bilürmin* (Dç XV/2), *çekerim* (G II/3), *şaqlarum* (Dç XXXIII/3), *dilerven* (Dç XVI/4), *döner men* (D/26), *bilmezem* (Dç XXXIX/3), *yiberir min* (Y III/40), *bağmazam* (G II/1), *istemem* (Dç XV/3).

Teklik 2. şahıs (-arsıñ; -arsın/-ersin; -rsıñ/-rsiñ; -rsin; -ürsin): *açarsın* (Dç I/1), *ağlarsıñ* (D/6), *bilürsin* (Dç II/6, D/26, Y III/36), *dersin* (Dç I/3), *dirsın* (Dç I/3), *dilersiñ* (HS II/28), *ıñlersiñ* (D/6), *köçersin* (Dç XXXII/5), *şorarsıñ* (G III/5), *tuysın* (PM II/1).

Teklik 3. şahıs (-r, -ar/-er, -ur/-ür): *Köñül inler közim ağlar yaşım çağlar firâkıñda* (Dç XXVIII/5), *ağar* (Dç XXV/2), *reng alur* (Dç XXXIX/1), *artar* (HS Ib/53), *bilür* (Dç XIX/5), *keçürme* (D/38), *Vağan terkin kılar* (Dç XXIII/5), *varur* (Dç XVIII/7), *açmaz* (Dç XVIII/1), *bilmez* (Dç III/4), *çıkmaz* (Dç XVIII/6), *gitmez* (HS Ib/46), *istemez* (Dç VI/7), *zarar ve ziyân kılar bolsalar* (Y II/49), *çıkarımas bolsanıñ* (Y II/48), *yiberür bolsalar* (Y II/40).

Çokluk 1. şahıs (-rız/-riz, -eriz, -ürüz, -armız, -urmız/-ürmiz, -irmiz): *ağlaruz* (PM I/3), *bilürüz* (G XI/1), *düşmân bolurmız* (Y II/45), *ciberirmiz* (Y II/63), *dilerüz* (HS Ib/49), *severüz* (G XI/3), *beyân ve âşkâre kılarımız* (Y II/13), *dilek kılarımız* (Y III/92), *kilürmiz* (Y II/47), *virürmiz* (Y III/86), *yiberirmiz* (Y II/47), *bilmezüz* (KH I/45), *barıasmız* (Y III/71), *barıasmız ve capmazmıs ve yaqıp yıkmasmız* (Y III/72).

Çokluk 2. şahıs (-ırsız/-ırsız, -ursız/-ürsüz): *buyurırsız* (HS Ib/50), *birürsüz* (HS II/31), *gelürsüz* (HS II/24).

Çokluk 3. şahıs (-arlar/-erler, -urlar/-ürler, -irler, -rler): *biçerler* (D/24), *men^c iderler* (HS Ib/5), *bilürler* (G X/1), *bildirirler* (Y III/102), *dirler* (G VIII/3), *kıllarlar* (Y III/54), *kılurlar* (HS II/8), *krall olurlar* (Y III/51), *sürürler* (D/25), *ururlar* (D/25), *virirler* (G VI/4), *emîn ve amân bolmaslar* (Y II/50).

Metinlerde geniş zamanın olumsuzu -maz/-mez ekiyle yapılmaktadır. Ayrıca yarlık metinlerinde ekin -mas/-mes şekli de yer almıştır: *zâ'ıl olmaz* (Dç VI/1), *ilâc olmaz* (Dç XVII/4), *açmaz* (Dç XVIII/1), *çıkmaz* (Dç XVIII/6), *bağmazam* (G II/1), *kaınatmaz* (G VI/12), *bilmez* (G XII/6), *kelmez* (D/18), *sürülmez* (D/32), *gitmez*

(HS Ib/46), *çıkarımas* (Y II/48), *amān bolımaslar* (Y II/50), *zabı kılmas bolırsaıız* (Y II/64), *barmasmız ve capmasmız* (Y III/71).

3.2.6.1.3. Gelecek Zaman

Gelecek zaman eki olarak metinlerde *-ğay/-gey*; *-kay/-key* şeklinde kullanılmıştır.

Teklik 2. şahıs (*-ğaysın/-geysin*; *-keysin*): *bilgeysin* (Y III/91), *bildirgeysin* (Y III/103), *cibergeysin* (Y III/94), *çıkarğaysın* (Y III/61), *tirkev itkeysin* (Y III/6), *tapmağaysın* (Dç XI/2).

Teklik 3. şahıs (*-ğay/-gey*) *çıkmagay* (Dç XXXVI/3).

Çokluk 1. şahıs (*-geymiz*): *cibergeymiz* (Y II/59).

Çokluk 2. şahıs (*-geysiz*): *bergeysiz* (Y I/11), *bilgeysiz* (Y III/7).

Çokluk 3. şahıs (*-ğaylar*; *-keyler*): *bolğaylar* (Y II/42), *itkeyler* (Y II/36), *kilgeyler* (Y II/54).

Sadece Kıpçak Türkçesi özellikli metinlerimizde geçen bu ek, gelecek zaman *-ğay/-gey* ekine hem zamir hem şahıs eklerinin eklenmesiyle yapılmıştır. *-ğay/-gey* ekinin, gelecek zaman işlevi dışında istek, emir, gereklilik gibi fonksiyonları da bulunmaktadır. Ancak özellikle yarlık metinlerimizde işlek olan bu ek asıl fonksiyonundan çok emir kipinde kullanılmıştır: *hazinedin cilu bahāsın çıkarup kulumız İsay Biy'ge virüp yibergeysiz* (Y I/9), *Cihān řāh Mirzā'dın alup berüp bu tarafğa yibergeysiz* (Y I/11), *Kristiyan Kazağların barçasın sürüp Özü şuyındın çıkarup tirgep zabı itkeyler* (Y II/35-36), *yibere turğan bölek hazinesin her yıl yibergeyler ve deftermüz üzere kişilerimizniġ tıyışların bölek hazinesiyle bilke yibergeyler* (Y II/36-37), *emān varup amān kilgeyler* (Y II/54), *eki aydın artuğ tutkar kılmay bölek hazinesi ve tıyışlar birlen kayta tizoğ biz qarındaşııızğa yibergeysin* (Y II/60-61), *İleġ memleketin yakup ve yıkup ve zabı olınur uluğ şehirlerin ve kermanların alup içine kişiler koyup zabı itkeysin diyip hond-kār hazretleri buyurmışlar irdiler* (Y III/40-41).

Metinlerimizde gelecek zamanın olumsuzu *-ma/-me* eki getirilerek yapılır: *çıkmagay* (Dç XXXVI/3), *tapmağaysın* (Dç XI/2).

3.2.6.1.4. İstek Kipi

Metinlerimizde istek kipi, *-a/-e* şeklinde kullanılmıştır. Bu şekil Eski Türkçe döneminde *-ğay/-gey* gelecek zaman ekinin gelişerek Oğuz Türkçesinde *-a/-e* olması ve görev değiştirmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. İstek kipi Kıpçak Türkçesi yazı dilinde edat veya zarf gibi, yükleme yardımcı unsurlarla birlikte istek çekiminde kullanılmıştır. Çağataycada ise ekin değişmiş *-ay/-ey* şekli sınırlı olarak, sadece 1. şahıslarda görülür.

Özellikle manzum parçalarda rastladığımız tekil 1. şahıs istek kipi için *-ay* ve zamir menşei ekin getirilmesiyle yapılan *-aymin* biçimleri kullanılmıştır.

Çokluk 1. şahıs istek eki olarak zamir menşei *-amız/-emiz* yanı sıra *-evüz/-avuz* şekli de kullanılmıştır.

Teklik 1. şahıs (*-ay; -aymin*): *Men aytaymin illere kim barsın andın yaḥşıraḳ* (Dç XI/4), *Vah n'itey zülfün ḡamı köñlüm perişān iyledi* (Dç XLI/1).

Teklik 2. şahıs (*-asın/-esin*): *kāfirī göresin şitāb ile bu cānibe iresin denilmiş idi* (KH I/98, 99), *Köremezsın sen anı umma kırasın ḳadeḥün* (Dç XXVI/4), *Ey Ġazāyī ummaya kim cānnı tenhā köresin* (G X/5).

Teklik 3. şahıs (*-a/-e*): *bu ḳullarına mu'accelen fermān-ı şerīf 'ināyet buyurla* (A IV/36), *Ḥattı yoḳdur k'ola 'adū tālān* (HS Ib/4), *Zevāle iriše 'ömri anuḡ kim* (G XIII/3), *bir ḳadem ilerü başa bākī-yi aḥvāl Zeynel Aḡa taḳrīrine ḥavāle olunmuşdur* (KH II/43), *Ki işide anı şigār u kibār* (HS Ib/7), *Dem ola birden köre zevḳ ü şafāsın ḳadeḥün* (Dç XXVI/1), *Nerd-i 'ışḳ u oyunu n'ite iki zāriledür* (Dç IX/5), *Ġā'ibāne lebleriḡḡa cān fedā ḳılsam n'ola* (Dç XIX/2), *İstemem kim tā kıyāmet şubḥ ola* (Dç XV/3), *zamīr-i münīr ilhām u taşvīrlerine lāyıḥ ola* (VE/5), *Sāḳıyā mey şuna kör kim dime şoḥbet bākī* (G IV/1), *Aḡla ḳanlu yaşıḡa raḡm ide bir dem ey köñül* (Dç III/1).

Çokluk 1. şahıs (*-evüz/-avuz; -amız*): *ser-ḥadd-ı İslām ḫarafını muḫāfāza itdürevüz deyü i'lām ider* (A IV/40), *Hāşe li'llāh ki ḫīle-kār olavuz* (HS Ib/49), *Ḳadı ḫaḳ olduḡında söyliyevüz* (HS Ib/66), *Şimdi bu zulmi biz kime diyevüz* (HS Ib/66), *ḳılamız* (Y II/35).

Çokluk 2. şahıs (*-esiz*): *sā'ir aḥvālümüz bi'l-müşāfehe taḳrīr olup ber-veḫ-i isti'cāl bu cānibe 'avdet itdüresiz* (VE/101).

3.2.6.1.5. Gereklilik Kipi

Metinlerimizde gereklilik kipi *-se gerek* şeklinde ve sadece bir yerde tespit edilmiştir: *birsem kerek* (Dç XXXVI/4).

3.2.6.1.6. Emir Kipi

Gramer kitaplarında emir kipi çoğunlukla teklik ve çokluk 2. ve 3. şahıslarda ele alınır. Buna rağmen istek kipinde değerlendirilen teklik ve çokluk 1. şahısları buraya dâhil ettik. İncelemiş olduğumuz metinlerde, emir kipinde şahıslara göre hem şekil hem de kronolojik bakımdan farklı ekler kullanılmıştır.

Teklik 1. şahıs emir eki, Eski Türkçede *-ayın/-eyin* şeklinde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde ise *-ayın/-eyin; -yın/-yin; -ay/-ey; -ayı/-eyi; -yı/-yi* ekleri yanı sıra, bazı örneklerde *-eyim* şekliyle de karşılaşmaktayız. Eski Anadolu Türkçesinde ise *-ayın/-eyin* ekinin yanında teklik 1. şahıslarda *-ayım/-eyim* şekli de kaydedilmiştir. İnceleme konumuz olan metinlerde ise teklik 1. şahıs emir kipi iki şekilde kullanılmaktadır: *-aymin, -ayın*.

Metinlerde teklik 2. şahıs emir kipi için eksiz şekillerin yanı sıra, birkaç yerde Eski Türkçedeki *-ğıl/-gil* eki de kullanılmıştır.

Teklik 3. şahıs için metinlerde *-sun/-sün* eki kullanılmıştır. Ekin dar ünlülü biçimi *-sın/-sin*, Kıpçak özellikli metinlerde birkaç örnekte tespit edilmiştir.

Metinlerde çokluk 1. şahıs emir kipi için *-alum/-elüm/-elim* ekleri kullanılmıştır.

Codexks Cumanicus'tan itibaren Türk dili sahasında, çokluk 2. şahıs emir eki olarak *-ıj/-ij, -uıj/-üıj* yanı sıra *-ıız/-ıuz* şekli de kullanılmıştır. Bu ekin durumu metinlerimizde de aynen korunmuştur.

Metinlerde emir kipi, şahıslara göre aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

Teklik 1. şahıs (*-ayın/-eyin; -aymin*): *ķurbān olayın* (Dç IV/1), *dōneyin* (Dç IV/1), *n'eyleyin* (Dç XIX/3), *aytaymin* (Dç XI/4).

Teklik 2. şahıs (*-ğıl/-gil, eksiz*): *algıl* (D/28), *şerh kılgıl* (Dç XII/1), *şormağıl* (Dç X/6), *ağla* (Dç III/1), *al* (G II/7), *baķ* (G III/2), *bil* (Dç II/5), *çık* (Dç II/4), *dile* (D/40), *dur* (Dç VI/6), *gel* (HS II/46), *gör* (HS II/32), *işit* (D/24), *iyle* (D/39), *kel* (Dç

II/4, Dç XIII/4), *ketür* (Dç V/1), *kıI* (Dç XI/6), *kider* (Dç V/1), *öItür* (Dç II/6), *şakın* (D/29).

Teklik 3. şahıs (-sun/-sün, -sın): *açılSun* (Dç XVI/3), *ağlasun* (Dç V/4), *barsın* (Dç XI/4), *barMasın* (Y II/44), *başlansun* (Y II/6), *bekler ve mırzalar bolsun* (Y II/43), *rücū' itsün* (G XII/5), *geçilsün* (HS Ib/34), *irsün* (G XIII/2), *kitsün* (Y II/52), *n'itsün* (Dç XXXIV/4), *zarar ve ziyān olMasın* (Y II/33).

Çokluk 1. şahıs (-alum/-elüm): *alalum* (HS II/34), *geçürelüm* (KH I/77), *görelüm* (HS II/28), *içelüm* (G IV/6), *h'āb-ı rāhat idelüm* (G IV/6), *idelüm gāzā' vu cihād* (HS Ib/59), *oқыyalum* (Dç XXVI/3), *şalalum* (HS II/34).

Çokluk 2. şahıs: (-η, -uη/-üη, -ηız): *aluη* (PM I/2), *bilüη* (KH II/13), *buruη* (PM I/4), *gelüη* (HS II/30), *görüη* (PM I/1), *iyleη* (PM I/7), *kaluη* (KH I/12), *kelüη* (Dç XVII/3), *kıluη* (HS II/45), *ķuruη* (PM I/7), *oturuη* (PM I/2), *şanmaηız* (PM I/5), *şanmaη* (HS Ib/15).

Emir kipinin olumsuzu -ma/-me ekiyle yapılmaktadır: *şormağıl* (Dç X/6), *şorma* (Dç VIII/5), *içme* (Dç XIII/6), *itme* (Dç XVI/4), *iyleme* (G VI/14), *kaçma* (G II/7), *olma* (Dç XXXII/8, G XI/5), *barMasın* (Y II/44), *olMasın* (Y II/33), *bilmeyin* (Dç XXXIII/3), *'āşık bolmayın* (Dç XXXVI/5).

3.2.6.1.7. Şart Kipi

İncelemiş olduğumuz metinlerde şart kipi çekimi -sa/-se ekiyle yapılmaktadır. Bütün metinlerde geçen fiil çekimlerinde şart kipi, -sa/-se eki üzerine iyelik menşeli eklerin getirilmesiyle kurulmaktadır:

Teklik 1. şahıs (-sam/-sem): *alsam* (Dç XVI/1), *bilsem* (Dç XVII/7), *birsem* (Dç XXXVI/4), *irebilsem* (G XIII/6), *yazarsam* (Dç XVI/5), *fedā kılsam* (Dç XIX/2).

Teklik 2. şahıs (-saη/-seη): *şalsaη* (G I/2), *dilerseη* (Dç XIII/7), *terk-i kemālāt iyleseη* (G XIV/5), *gümān kılsaη* (Dç XI/3), *körseη* (Dç XX/4), *ķursaη* (Dç XXXII/5).

Teklik 3. şahıs (-sa/-se): *alsa* (G I/3, HS Ib/28), *baķsa* (Dç XIII/5), *birse* (Y III/101), *çıķsa* (Dç XII/4), *istese* (HS Ib/5), *hayrān iylese* (G I/1), *ķalsa* (PM I/5), *kelse* (Dç VI/2, Dç XL/3), *ketse* (Dç XI/5), *zinde kılsa* (G I/3), *yağsa* (Dç VI/1), *murād olsa* (HS I/17), *berür bolsa* (Y III/78), *naşib boldı irse* (Y II/12).

Çokluk 1. şahıs (-sağ/-sek): *bilsek* (Dç VIII/2), *etsek istiftâf'* (HS Ib/63), *telh-kâm olsağ* (PM I/1).

Çokluk 2. şahıs (-sağız): *tiler bolsağız* (Y I/59), *çıkarır bolsağız* (Y II/51), *berür bolsağız* (Y III/67).

Çokluk 3. şahıs (-salar/-seler): *alup barsalar* (Y III/18), *kiltürseler* (Y III/17), *yürür bolsalar* (Y II/17), *kilür bolsalar* (Y II/18), *yiberür bolsalar* (Y II/40), *kılar bolsalar* (Y II/49), *ziyân kılar bolsalar* (Y II/66), *kiltürür bolsalar* (Y III/80).

Metinlerimizde şart kipinin olumsuzu *-ma/-me* ekiyle yapılmaktadır: *körmesem* (Dç X/4), *kalmasa* (G XIV/2), *körmese* (G X/2), *olmasa* (Dç XIII/6), *kalmasa* (Dç XIV/2), *murād olsa* (HS I/17).

3.2.6.2. Birleşik Zamanlar

Birleşik zaman, bildirme ve tasarlama kiplerinin bağlı oldukları şekil ve zamanın, belirli geçmiş zaman (hikâye) ve belirsiz geçmiş zaman (rivayet) içinde meydana geldiğini veya şarta bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılan ve *i-* yardımcı fiili ile yapılan zamandır.²⁰⁰ Metinlerimizde birleşik zamanlar eski özelliklerini koruyan yarlık metinlerinde *ir-*, diğer metinlerde ise *i-* yardımcı fiiliyle kurulmuştur. Bu örneklerin yanı sıra metinlerde *i-* fiilinin düştüğü ve zaman ekiyle araya bir *-y-* kaynaştırma ünsüzünün girmesiyle, yardımcı fiilin asıl fiille kaynaştığı durumlar da bulunmaktadır.

3.2.6.2.1. *i-* Yardımcı Fiili

i- fiili, tarihî Türk dili alanında Eski Türkçe döneminden itibaren yardımcı fiil işlevinde kullanılmıştır. Eski Türkçede olduğu gibi Kıpçak Türkçesinde de *er->ir->i-* şeklinde olan bu yardımcı fiil, çekimli fiillere gelerek birleşik zamanların yapılmasında rol oynamıştır. Metinlerimiz arasında gazelerde bir yerde ve yarlıklarda Eski Türkçedeki *ir-* biçimiyle kullanımını korumuştur. Diğer metinlerde ise *r* sesinin düşmüş biçimi olan *i-* kullanılmaktadır. Ayrıca yarlık metinlerinde de birkaç yerde *i-* biçiminin kullanımına rastlanmaktadır: *şalmış irdim* (Dç X/2), *yutğan idüm* (Dç II/2), *yanmış idi* (Dç XIX/4), *kalmış idi* (Y I/6), *kilür irdiler* (Y II/18),

²⁰⁰ Z. Korkmaz, 1992, s. 28.

didiler irse (Y II/33), *yiberirler irdiler* (Y III/17), *buyurmuşlar irdiler* (Y III/41), *zarar ve ziyân iderler irdi* (Y III/45).

Araştırma konumuz olan metinlerde geçen *i-* yardımcı fiilinin çekimli şekillerine bakıldığında, *i-* fiilinin zaman ekinden sonra gövdeye eklenmesinde çeşitlilik olduğu dikkati çeker. Manzum eserlerle mensur mektup ve arz metinlerinde *i-* fiili zaman ekinden sonra düşerek gövdeyle bitişik yazılmış, bunun yanı sıra ayrı yazılışlar da karışık olarak kullanılmıştır: *naql idermiş* (Dç XX/1), *yapқан idük* (Dç XXXIII/4), *kalğan idük* (Dç XXXIII/5), *dimişdüñ* (Dç XXXVI/5), *‘arz idersem* (Dç XXXIX/5), *va‘de bermiş idi* (Dç XLI/2), *içmiş idüm* (G IV/4), *şaçardı* (D/15), *olurdu nuql-i meclis anda ‘unnāb* (D/16), *efgān iyler idüm* (D/22), *zahmet olmuş idi* (HS I/20), *lāzum gelinmiş idi* (HS I/37), *bildürdi* (HS Ib/14), *denilmiş idi* (KH I/99). Bunun dışında birkaç örnekte *i-* fiilinin düşmesiyle asıl fiil ile zaman eki arasına bağlantı ünsüzü *-y-*’nin girdiği şekiller de bulunmaktadır: *köreydi* (Dç XX/5), *varıldıysa* (HS I/36).

Yarlık metinlerinde ise *i-* yardımcı fiilinin kullanımı farklılık göstermektedir. Burada, oluş bildiren ve Eski Türkçeden itibaren yardımcı fiil işlevinde kullanılan *bol-* fiilinin *i-* yardımcı fiiline benzer kullanımı dikkati çeker: *kalmış bolsa* (Y I/8), *naşīb boldı irse* (Y II/12), *yürür bolsalar* (Y II/17), *kilür bolsalar* (Y II/18), *yiberür bolsalar* (Y II/40), *çıkarur bolsalar* (Y II/41), *turar bolsalar* (Y II/44), *kiltürür bolsalar* (Y II/46), *çıkarmas bolsañız* (Y II/48), *berür bolsañız* (Y III/67), *esir kiltürür bolsalar* (Y III/80).

3.2.6.2.2. Hikâye Birleşik Çekimi

Metinlerimizde hikâye birleşik zaman çekiminde, (*irdi > idi*) *i-* yardımcı fiilinin eklediği ve araya *-y-* bağlantı ünsüzünün girdiği durumlar vardır. Metinlerimizde birleşik çekim geniş zaman, belirsiz geçmiş zaman, istek ve şart kipinde tespit edilmiştir.

Geniş Zamanın Hikâyesi

Teklik 1. şahıs: *külerdüm* (D/29); **Teklik 3. şahıs:** *ağardı* (D/10), *ağlardı* (Dç XXI/3), *biterdi* (D/12), *düşmezdi* (G X/2), *içürdi* (D/31), *kalmaz idi* (HS Ib/37), *kelmez idi* (D/18), *olurdu* (D/13), *öterdi* (D/12), *şaçardı* (D/15), *Lā-cerem bunlar iyler idi haber* (HS Ib/13), *müterettib olur idi* (A I/32); **Çokluk 1. şahıs:** *şanurduğ* (HS

Ib/67); **Çokluk 3. şahıs:** *alurlardı* (KH I/107), *iderler irdi* (Y III/45), *kilür irdiler* (Y II/18), *tilerlerdi* (HS II/44).

Belirsiz Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Teklilik 1. şahıs: *içmiş idüm* (G 4/4), *yutğan idüm* (Dç II/2), *şalmış irdim* (Dç X/2);

Teklilik 3. şahıs: *bulmuş idi* (HS II/21), *denilmiş idi* (KH I/99), *gelmiş idi* (HS II/21), *kılmış irdi* (Y III/85), *kalılmış idi* (Y I/6), *işâret-i ‘âliyyeleri dağı olmuş idi* (A I/28);

Çokluk 1. şahıs: *gödermiş idük* (KH II/25), *kalğan idük* (Dç XXXIII/5), *kalılmış idük* (KH II/38); **Çokluk 3. şahıs:** *buyurmuşlar irdiler* (Y III//41), *gelmişler idi* (KH I/115), *metersler iylemişler idi* (VE/89)

İstek Kipinin Hikâyesi

Teklilik 3. şahıs: *köreydi* (Dç XX/5).

Şart Kipinin Hikâyesi

Teklilik 3. şahıs: *Olsa idi egerçe böyle eşer* (HS Ib/13).

3.2.6.2.3. Şart Birleşik Çekimi

Metinlerimizde şartlı birleşik çekim için *-ir>i-* yardımcı fiili yanı sıra, aynı işlev ve kullanımda olan *bol-* fiili de kullanılmaktadır. *bol-* fiili ile yapılan şartlı birleşik zaman örnekleri yarlık metinlerinde geçmektedir. *i-* fiili yerine *bol-* yardımcı fiilinin kullanılması Eski Kıpçak sahası eserlerinde de görülmektedir.²⁰¹ Diğer metinlerde ise şartlı birleşik şekimler *i-* yardımcı fiiliyle ve bazı durumlarda *i-* fiilinin düşmesiyle oluşmaktadır.

Belirli Geçmiş Zamanın Şartı

Teklilik 3. şahıs: *naşib boldı irse* (Y I/12), *buyurıldı ise* (A I/14), *geldiyse* (HS II/19), *göründüyse* (KH I/105), *kemân oldıysa* (A I/29).

Belirsiz Geçmiş Zamanın Şartı

Teklilik 3. şahıs: *kalılmış bolsa* (Y I/8).

²⁰¹ A.M. Özyetgin, *Ebu Hayyan Kitabı'l-İdrak li Lisani'l-Etrak (Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi)*, Ankara: KÖKSAV, 2001, s. 176.

Geniş Zamanın Şartı

Teklik 2. şahıs: *isterseñ* (Dç XVIII/5, D/39); **Teklik 3. şahıs:** *berür bolsa* (Y III/78), *almış bolursa* (Y I/9), *buyurılırsa* (A I/30), *eglenürse* (A IV/16), *hıṭāb iderse* (KH II/41), *kalursa* (HS Ib/60), *olursa* (A II/13), *olmaz ise* (A IV/44); **Çokluk 2. şahıs:** *berür bolsañız* (Y III/67), *çıkarır bolsañız* (Y III/79), *görürseñüz* (KH I/77), *teslīm iderseñüz* (KH I/135), *i'timād itmezseñüz* (PM I/6), *kılmas bolsañız* (Y III/76), *tiler bolsañız* (Y II/59), *kılmas bulursañız* (Y II/65), *severseñüz* (KH II/16), *çıkarımas bolsañız* (Y II/48); **Çokluk 3. şahıs:** *kılar bolsalar* (Y II/66), *kirtürür bolsalar* (Y II/46), *yürür bolsalar* (Y II/17), *kilür bolsalar* (Y II/18), *yiberür bolsalar* (Y II/40), *çıkarur bolsalar* (Y II/41), *ṭurar bolsalar* (Y II/44), *kiltürür bolsalar* (Y II/46), *zarar ve ziyān kılar bolsalar* (Y II/49)

3.2.6.3. Fiillerde Soru

Soru eki *-mı/-mi*'dir. Metinlerimizde *-mı/-mi* soru eki düz biçimiyle ve çoğunlukla bitişik yazılmıştır: *Maḥv olur mı dāğı lāle yağsa* (Dç VI/1), *Vaṭan terkin kıılır mı yoksa* 'āḳıl (Dç XXIII/5), *Bilmezem köz perdesin dutmuş mı yārūñ* 'aks-ı ḥūn (G X/3), *Kāfir olmaz mı küfre virse rızā* (HS Ib/65), *girmege ḳorḳar mı ve yollarda deryā yok* (KH II/46), *Yoḳmıdur yārūm dehānı* (Dç III/3), *Var mıdur bir köşe kim olmaya cāhil-i mecmā'* (G XIV/4), *Nedür* 'āşıkımısın varmı firāḳuñ (D/3), *Ki yoḳmıdur elūñde iḥtiyāruñ* (D/4), *ḳayd-i ṭama'la iṭlāḳ mı olındılar* (HS I/33), *Ki 'aceb varmı anuñ āṣārı* (HS Ib/1), *Şoñradan añsa mı ider bāḫıl* (HS Ib/20), *Bu 'umūm üzre bir hıṭāb mıdur* (HS I/51), *Żararı yokmı ola imāna* (HS Ib/64), *Kāfir olmaz mı küfre virse rızā* (HS Ib/65), *maḥūf yerlere girmege ḳorḳar mı* (KH II/46).

3.2.6.4. Olumsuzluk Eki

Olumsuz gövde, *-ma/-me* olumsuzluk ekinin doğrudan doğruya olumlu kök ve gövdeye getirilmesiyle oluşur. Eski Türkçe döneminde *-ma/-me* şeklinde kullanılan olumsuzluk eki metinlerimizde de aynen korunmuştur: *istemem* (Dç XV/3), *ḳaçmadı* (Dç XLI/5), *kilmey* (Y III/50), *körmesem* (Dç X/4), *ḳalmayup* (VE/39), *içmeden* (HS II/38), *göstermeyüp* (KH II/97), *göndermemek* (A II/30).

3.2.6.5. Bildirme Ekleri

Metinlerimizde geniş zamanı ifade etmek için kullanılan 1. ve 2. şahıs ekleri şahıs zamirlerinden; 3. şahıs eki ise *tur-* filinden meydana gelmiştir. Bildirme kipi belirli ve belirsiz zaman kipleri ile, şart kipi ise *i-* yardımcı fiili ile yapılır.

1) şahıs ekleri

Teklik 1. şahıs: *-am/-em*

Metinlerimizde teklik 1. şahıs eki *-am/-em*'dir. Eski Türkçede teklik 1. şahıs eki, şahıs zamiri hâlindeydi. Eski Türkiye Türkçesinde bu ek *-am/-em* şeklini almış ve tahminen XVI. yüzyıla kadar kullanılmıştır.²⁰² Metinlerimiz arasında sadece gazel nazım biçimi içinde görülen bu ekin kafiye gereği kullanılmış olması muhtemeldir: *şâdem* (Dç XVIII/2), *âmîhteyem* (Dç XXXIX/4).

Teklik 2. şahıs: *-sin/-sin*

Ekin ünlüsü metinlerimizde daima dar biçimiyle kullanılmıştır. Ekin sonundaki /n/ sesi (ن) harfiyle yazılmıştır: *karındaşımızsın* (Y III/65), *şafâ-yı kalbisin* (Dç III/2), *sensin* (Dç XXVIII/4).

Teklik 3. şahıs *-durur; -dır/-dir; -dur/-dür*

-durur şeklinin bildirme eki olarak kullanılmasına yalnız Dîvânçe'de bir gazelde rastlamaktayız: *şafhâ 'yi kâğaz durur* (Dç XXXIX/2). Ekleşmiş şekli olan *-dır/-dir; -dur/-dür* mensur mektup, arz metinlerinde ve manzum eserlerde daima yuvarlak biçimiyle geçmektedir. Yarlıklarda ise bu ek hep düz biçimiyle kullanılmıştır: *arızdur* (A III/1, A IV/1, A II/1), *âzâdedür* (G XII/4), *bādām-ı terdür* (Dç II/1), *bende-gîdür* (A I/30), *beterdür* (Dç II/5), *bî-âhengdür* (PM I/4), *budur* (Dç I/2, G XI/2, KH II/41, A I/3, A IV/18), *cigerdür* (Dç II/2), *değildür* (KH II/21, A I/17), *düşmendür* (HS Ib/15), *emdir* (Dç IV/2), *farz dur* (A IV/19), *gîdâdur* (D/30), *hoşdur* (Dç XVII/2), *meşhûrdur* (KH II/75), *sözdür* (HS Ib/41), *taş'ifedür* (A II/37), *yamandur* (D/26), *i' lām-ı yarlıg-ı şerif-i muhabbet oldur* (Y I/3), *kerekdir* (Y II/69).

Bu ek, incelemiş olduğumuz metinlerde yazılış itibariyle ünsüz benzeşmesine tabi değildir ve bir istisna dışında, düzenli bir şekilde *د /d/*'li biçimiyle kullanılır: *yoğtur* (Dç XXXII/6), *güçdür* (G VI/3), *hakikatdur* (Dç XXVII/5).

²⁰² F.K. Timurtaş, 1977, s. 110.

Çokluk 1. şahıs -uz/-üz

Metinlerimizde, daha çok manzum eserlerde, kafiye gereği kullanılan bu ek *biz* zamirinden inkişaf etmiştir. Bu ekün ünlüsü dönemin imlâ kaidelerine uygun olarak daima yuvarlak okunmuştur: ‘*āşıkuz* (G XI/4), *degülüz* (G XI/1), *giriftāruz* (G XII/1), *küşte-i şüh-ı sitem-kāruz* (G XII/4), *mi‘māruz* (G XII/5), *rāh-ı rūhuz* (Dç XXXII/1), *ser-dāruz* (G XII/1), *ṭaleb-kāruz* (G XII/7), *üzereyüz* (A II/20).

Çokluk 2. şahıs -süz/-süz

Zamirden gelen bu ek sadece yarlık metinlerinde iki yerde geçmektedir: *hoşmısız* (Y III/5), *yaşımısız* (Y III/5).

2) Bildirme belirli geçmiş zaman

Teklik 3. şahıs İ-idi

Metinlerimizde bildirme kipi belirli geçmiş zaman eki için sadece teklik 3. şahıs *-idi* ekine rastlanmaktadır: *āsānidi* (Dç XLI/6), *maẓīk idi* (VE/50), *me ‘men idi* (HS Ib/38), *seksen idi* (HS Ib/45), *ser-dāridi* (HS II/22), *ṭağlar idi* (D/9).

3) Bildirme belirsiz geçmiş zaman

Teklik 3. şahıs İ-imiş

derd imiş (Dç XVII/4), *merdimiş* (Dç XLI/5), *varımış* (Dç III/2).

4) Bildirme kipi dilek-şart

Teklik 3. şahıs -ise

‘*āmmise* (HS Ib/52), *meşākḳat ise* (A I/5).

5) Bildirme -ken zarf-fiili

bāhir iken (A I/20), *müteveccih iken* (KH II/24), *üzere iken* (KH II/33), *var iken* (D/37).

3.2.6.6. Bitmemiş Fiiller

3.2.6.6.1. İsim-Fiiller

İsim-fiil, fiilin ad şekli, yani kılış, durum ya da oluşun adıdır. Metinlerimizde *-maḳ/-mek*, *-ma/-me* ve *-rġa* olmak üzere üç türlü isim-fiil kullanılmıştır.

-mağ/-mek

buyurılmağın (VE/10), *demekle* (A IV/11), *eglenmek* (A III/19), *ricā itmekle* (A I/10, 34), *geçmege* (HS Ib/38, KH I/49), *geçmek* (KH I/76), *gelmekle* (VE/90), *getirmege* (KH I/95), *girmege* (KH II/46), *gitmege* (A IV/41), *gitmek* (KH I/115), *göndermemek* (A II/30), *gönderilmekle* (A III/7), *görilmege* (KH I/125), *görünmekle* (VE/95), *irişmek* (VE/51), *işitmekle* (A II/7), *mürūr itmege* (VE/14), *‘azīmet itmegin* (VE/20), *tehācüm itmekle* (VE/95), *‘avdet itmegin* (VE/16), *ceng iyemege* (KH II/28), *iftirā iyemek* (HS Ib/64), *ferāğat kıılmağa* (HS II/6), *ğazā kıılmağ* (Dç II/6), *kovmağa* (KH I/106), *halāş olmağı* (G I/2), *‘ubūr-ı mütea‘zzir olmağın* (HS I/34), *‘itāb olmamağ* (A II/39), *karīb olmağı* (A III/23), *sürtmek* (D/19), *tökmege* (Dç XXIX/3).

-ma/-me

şıyānet itmede (A I/7), *getürmeleri* (A IV/25), *inme* (Dç VII/2), *şaçmalarına* (KH I/124).

-rğa/ -rge

çaparğa ve yaqup yıkarğa ve zarar ve ziyān kıılarga (Y II/43), *düşmān olurğa* (Y II/29).

3.2.6.6.2. Sıfat-Fiiller

İsim özelliği taşıyan fiil şekillerine sıfat-fiil denir. Bunlar, isimler gibi çokluk, iyelik ve hâl ekleri ile son çekim edatlarını alabilirler. Özne, nesne, sıfat, zarf niteleyicisi ve bir cümlede fiil unsuru olarak kullanılabilirler. Diğer taraftan zamanı belirlemede, özne, nesne veya zarf niteleyicisi elde etmede, olumlu ve olumsuz şekilleriyle fiillerin yerini alırlar.²⁰³ Metinlerimizde geçen sıfat-fiil ekleri ve örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

a) -ğan/-gen; -қан/-ken; -an/-en

Geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanılan *-ğan/-gen; -қан/-ken* eki yarlık metinlerinde bir istisna dışında düzenli olarak kullanılmıştır. Eklendiği fiil kökünün son sesine bağlı olarak ek *-ğan* veya *-қан* biçimde kullanılır. Metinlerimizde ekin iyelik ekleriyle kullanışları da mevcuttur: *Maskov’ğa bargan çağında* (Y I/4),

²⁰³ J. Eckmann, 1988, s. 100-101.

aτlanganıızda (Y II/58), *İleĥ memleketi kralı bolġan İsveŝke Kral oġlu ġarındaŝımız Zıġmut Kral* (Y II/30), *ri‘āyet itken uġın* (Y II/24), *defter itken kiŝilermüzniġ tıyıŝ bir nesin eksiksiz yibergeysin* (Y III/62), *tende ġalġan oġlarııını* (Dġ XXXVI/3), *ġral ġarındaŝımızdın bizge kilgen uluġ ilġiıizni* (Y II/62), *burun kilgen bizim ve sizniġ ġapġunlarımızdın ġaldırmaı* (Y III/94), *min ġarındaŝıız Ġāzi Keray Ĥan kiltürgen esirlerni ġayta alup yiberirmiz* (Y II/47), *köplik esir idüp kiltürgenleriġe ġarāmī ve ġırsuz Kriŝtiyan Kazaġları* (Y III/29), *Özü ŝuyındın kitmegenleri sebeb olunmıŝdır* (Y III/31), *Masġov taġtına varup yolda ġoyġan ġerüyin* (Y III/89), *ġarāmī ve ġırsuz Özü ŝuyında olġan barġa Kriŝtiyan Kazaġların* (Y III/52), *eski dūŝmānları olġanlar uġın* (Y III/47), *ölgen Ahuŝ Kral’niġ ġiyānları* (Y III/49), *ġālġız ve ġātırıız ŝoġanımızdın ŝoġ* (Y III/5), *Özü ŝuyı boyında olan Can kerman* (Y II/25).

Mektup ve arz metinlerinde ise, *-ġan/-gen* ekindeki ek baŝı /ġ/ sesinin dūŝmesi sonucunda meydana gelen *-an/-en* eki kullanılmıŝtır: *ol eġrāfda bulunan küffārdan* (VE/80), *dūŝen diller ser-dār ġazretlerine göndermek üzere iken* (KH II/33), *diri dūŝen küffāruı* (KH I/67), *ortasından geġen güzidenüı güzer-gāġı* (KH I/26), *rāŝt gelinen küffār-ı ġāk-sārı* (VE/49), *ele girenleri ‘alef-i ŝemŝir itdükden ŝoıra* (VE/33), *ol gün ‘ale’s-seġer ilerü giden ġaravolumuza rāŝt gelüp* (KH I/58), *bu muġliŝüıze gönderilen ŝimŝir-i muraŝŝa’* (KH II/35), *ismi ma‘lüm olmayan palanġa ve ġiŝārdan* (A III/49), *yanında aġan nehr-i ‘azimüı* (KH I/27), *cümle ‘asker-i İslām ve alınan esir ile dönüp* (A III/45).

Dîvānġe ve diġer manzum eserlerde her iki biġimin bir arada kullanıldıġını görüyoruz: *ŝāġ-ı ‘ādil denilen* (G VI/2), *Nice sözdür ki diıliyene nā-dān* (HS Ib/11), *bize iġŝān deyü gelen dīnār* (HS Ib/24), *İstimā‘ idene te’şir ide ol ġam ġaberi* (PM II/4), *Böyle aġbārı iyleyen iġbār* (HS Ib/7), *Ĥaııı bākī ġalana bend ü zencir* (HS II/12), *Cānıma cānān elinden seng-i miġnetdür kelen* (Dġ XVIII/3), *Mihr ü meh şanur kören tās-ı felekde Kā‘beteyn* (Dġ XX/4), *Seġer köġ iylegen menzilge yitdi* (Dġ XXXII/2), *Camanlık ġaıŝılık keyfiyetin fehmi iylegen ‘ārif* (B/IV).

b) -muş/-miş

Eski Türkġe döneminde de geġmiŝ zaman sıfat-fiili işlevinde kullanımı olan bu ekin, metinlerimizde de örnekleri mevcuttur. *-muş/-miş* eki ġeŝitli hāl ve iyelik ekleriyle birlikte, metinlerimiz arasında sadece manzum eserlerde kullanılmıştır: *tutulmuş köılimi* (Dġ XVIII/1), *bozulmuş köılimi* (Dġ XVIII/3), *yorulmuŝ köılimi* (Dġ

XVIII/4), *urılmış köğlimi* (Dç XVIII/7), *oçulmuş köğlimi* (Dç XVIII/6), *köz yaşı kan olmışa* (Dç XXXIV/1), *köğli vîrân olmışa* (Dç XXXIV/1), *‘uryân olmışa* (Dç XXXIV/2), *māh-ı t̄ābān olmışa* (Dç XXXIV/3), *peykān olmışa* (Dç XXXIV/4), *peşimān olmışa* (Dç XXXIV/5).

c) *-duğ/-dük*

Geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanılan *-duğ/-dük* eki bütün metinlerimizde çokça kullanılmıştır. İyelik ekleriyle de kullanılan bu ekin ünlüsü düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalarak hep yuvarlak biçimiyle kullanılmıştır: *küllî hizmete bulunduğu* *‘arz ider* (A III/53), *feth ü zaferi beyân buyurdıkları* (KH I/3), *el virdüğü kadar* (VE/10), *teveccüh itduğüm tağdırce* (A IV/25), *mükemmel çoçiler gönderüp itdüğü* *a‘māl-i şeni‘adan* (VE/76), *‘ahd itduğümüz hizmet ve ‘ubūdiyyeti* (A II/8), *men senün itduğün ikrāruña* (Dç IV/4), *muğlişünüze haber geldüğü sâ‘at* (KH I/58), *‘asker-i Tataruñ geldügin görüp* (KH I/121), *bu cānibe gönderduğünüz mekātibler* (KH II/44), *hoca efendi hazretlerine gönderdüğü manzūm nāmenün şūretidür* (HS II/1), *Ḳadd-i dil-cūñı körüp itdüğü ser-keşliğine* (Dç XXX/3), *muğtell olduğu gibi* (KH I/51), *ḳal‘ayı teslim iyledügin bildirüp* (KH I/134).

ç) *-ar/-er*

Daha çok geniş zaman kipinde kullanılan bu ekin sıfat-fiil olarak kullanımına yarlık metinlerinde sadece bir yerde rastlanmıştır: *bolur oğlı ḳalmay* (Y III/21).

3.2.6.6.3. Zarf-Fiiller

Zarf-fiiller çeşitli eklerle fiilden yapılan, cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelimelerdir.²⁰⁴ Asıl zarf-fiiller diyebileceğimiz *-a/-e*, *-ı/-i*, *-u/-ü* ünlü zarflar ve *-p* zarf-fiil ekleri, fiilleri zarf durumuna sokmak ve birleşik fiillerde asıl fiili yardımcı fiile bağlamak şeklinde iki vazife görürler. Metinlerimizde kullanılan zarf-fiil ekleri şunlardır:

a) *-u/-ü*

Türk dilinin her devresinde çok kullanılan bu ek, metinlerimizde sadece kalıplaşmış olan *de-* fiilinde görülür: *deyü* (A III/20, A IV/17), *tiyü* (Y I/12, Y III/106).

²⁰⁴ Z. Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 178.

b) -a/-e

Metinlerimizde *-a/-e* zarf-fiil eki, birleşik fiil teşkilinde ve kalıplaşmış zarf yapılarında olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır: *kıra kıra* (KH I/127), *yana* (Dç I/1).

c) -p, -ip/-ip, -up/-üp

Hâl zarfı yapma ve fiilleri birbirine bağlama gibi iki işlevi olan *-p* zarf-fiil ekinin metinlerimizde çokça örneği bulunmaktadır. *-p* eki ünlü ile biten fiil köklerine *-p*, ünsüzle biten fiil köklerine ise genellikle *-up/-üp* şeklinde gelmiştir: *açup* (G X/4, KH II/19), *ağup* (Dç XIV/3), *ağıtup* (Dç X/1), *alup* (Dç XIV/4), *ağup* (Dç XVIII/2), *ayırmayup* (KH I/92), *çıkup* (Dç XXVIII/5), *döküp* (PM I/3, VE/61), *dönüp* (A III/45), *dönderüp* (VE/38), *esüp* (D/17), *geçilüp* (VE/46), *komayup* (HS Ib/61), (Dç XIV/1), *bağr olup ağar diğiz* (Dç XXV/2), *baş çatup turğan kaşuñ peyvestesi* (Dç XLII/2), *h̄āba varup içmiş idüm* (G IV/4).

Yarlık metinlerinde ise *-p* zarf-fiil eki karışık olarak hem dar ünlülü hem de yuvarlak ünlülü biçimiyle mevcuttur: *alip* (Y II/22), *barup* (Y II/18), *başup* (Y II/55), *bilüp* (Y III/34), *tirgep* (Y II/36), *kalıp* (Y III/21), *kılip* (Y III/42), *kilip* (Y III/34), *tiyip* (Y III/57), *kan olup çıkdı alup kitmiş* (Y I/5), *tartıp alup* (Y III/19), *alup bergeysiz* (Y I/12/), *varup kilür bolsalar* (Y II/18).

ç) -uban/-üben

-uban/-üben eki *-p* zarf-fiil ekinin genişletilmiş şeklidir. Metinlerimizde zarf-fiil eki *-uban* sadece bir yerde geçmiştir: *çāk-ı giribān oluben* (Dç XXXVII/4).

d) -ken, iken

Eski Türkçe ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde kullanılan bu ek, Osmanlı Türkçesinin özelliklerini taşıyan metinlerimizde de rastlanmaktadır. Metinlerimizde bu ekin sadece ince şekilleri kullanılmıştır: *‘asker-i Tatardan beş altı yüz miğdārī ādemümüz geçmiş iken* (KH I/85), *ağına giderken* (A III/38), *küffār-ı h̄āk-sār tamām mertebe mestulı olmuş iken* (A I/7), *bir kâfir kırtılıp firār iderken* (A III/17).

e) -ğaç/-geç

Eski Türkçede görülmemesine rağmen daha sonraki yazılı metinlerde bulunan *-ğaç/-geç* eki, Batı Türkçesi devresinin başlarında kullanılmış ve sonra terk edilmiştir. Bu

eke tarihî Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde de ratlanmaktadır. *-inca* anlamında olan *-geç* zarf-fiil eki, Kıpçak Türkçesi özellikli metinlerimizde iki yerde tespit edilmiştir: *körgeç* (Dç XXXIV/3), *digeç* (Y III/5).

f) -arağ/-erek

Eski Türkçede görülmeyen zarf-fiil eki *-arağ*, Oğuz Türkçesinin özelliklerini taşıyan bir metnimizde ve sadece bir yerde geçmektedir: *kovarağ* (KH I/100).

g) -alı/-eli

Eski Türkçede *-ğalı/-geli* şeklinde olan bu zarf-fiil eki, Osmanlı Türkçesinde *-alı/-eli* şeklinde kullanıldığı gibi çok zaman *beri* ya da *-dan beri* ilâve edilerek de kullanılmıştır. *-alı/-eli*, metinlerimiz arasında sadece manzum parçalarda geçmekte ve süreklilik anlamını ifade etmektedir: *sevdâ kılalı* (Dç XXX/4), *Mekteb-i ‘irfân turağı olalı cāhillerüñ* (G XIV/3), *Kideli cānile dil rüz şeb ol yār iledür* (Dç IX/1), *Yüzüñi körmeyeli ‘ayni ‘alil olmışdur* (Dç XXX/2).

ğ) -inca/-ince

Eski Türkçenin zarf-fiil eki *-ğınça/-ginçe*, metinlerde ek başı *-ğ* sesi düşmüş olarak ve Oğuz Türkçesine has bir şekil olan *-inca/-ince* şeklinde kullanılmıştır. Ek, daima dar ünlülü biçimiyle ve daha çok Oğuz Türkçesi özelliği taşıyan metinlerde geçmektedir: *Körince habb hāli keyfi ‘aqlım alduğın bildi* (Dç XXI/4), *ol gice cümleñüz kılıçdan geçmek muqarrerdür deyince* (KH I/136), *anlardan ādem gelince* (KH I/138), *gānim gelüp anlar gelince* (A III/39), *tā Varajdin nām hişār nāhiyelerine varınca* (A III/31), *Müstefidden müderris almayınca haqq-ı nān* (G VI/6), *‘asker süvāri olmayınca* (KH II/9), *biz Tamşivar tarafına varup toñ olunca* (KH II/23).

h) -duğça/-dükçe

Sıfat-fiil eki *-duğ/-dük*’e eşitlik hâli eki *-ça/-çe*’nin eklenmesiyle oluşan zarf-fiil eki *-duğça/-dükçe*, metinlerimizde sadece bir yerde geçmiştir: *K’eyledükçe ‘atā ile ihsān* (HS Ib/16)

ı) -duğda/-dükde

Sıfat-fiil eki *-duk/-dük*’ün bulunma hâli ekiyle birleşmesi sonucunda oluşan bu ekin metinlerimizde çokça örneği bulunmaktadır: *bulduğda* (KH I/24), *çıkuğda* (Dç IX/4), *çözöldükde* (A IV/36), *dedükde* (KH I/77), *döndükde* (KH I/37), *geldükde* (A

I/11), *getürdükde* (KH I/100), *āheng itdükde* (KH I/49), *tonduğda* (A II/9), *doym olduğda* (KH II/26), *yaz olduğda* (Y III/91), *hücüm iyledükde* (KH I/102), *irişdükde* (VE/56).

i) -duğında

Metinlerimizde sadece bir yerde geçen bu ek için gerçekleştiği sürenin içinde bulunduğu anı belirtmektedir: *Ḳāḍı haḳḳ olduğında söyliyevüz* (HS Ib/66).

j) -ğanda; -kendin; -gendin

-ğanda; -kendin; -gendin zarf-fiil ekleri sadece yarlık metinlerinde birkaç yerde tespit edilmiştir. Bu ek, Kıpçak özellikli metinlerde sıkça kullanılan -ğan/-gen ekine bulunma hâli eki -da/-de ve çıkma hâli eki -dın/-din'in gelmesiyle meydana gelmiştir: *esenlik birlen barganda* (Y III/101), *ḳral tahtığa kiçkendin şoḡ* (Y III/51), *Ahust Ḳral ḳarındaşımız ölgendin şoḡ* (Y III/20).

k) -ıcaḳ/icek

Fonksiyon bakımından -ıca/-ince ekiyle aynı olan bu ek manzum parçalarda ve Oğuz Türkçesi özellikli mensur metinlerde geçmektedir: *ḳalıcaḳ* (KH I/130), *ağāz olıcaḳ* (Dç V/4), *bārid olıcaḳ* (Dç IX/2), *körmeyicek* (Dç IX/3), *muḳarrer olıcaḳ* (KH I/9), *zarar olıcaḳ* (A IV/20).

l) -madan/-meden

Eski Türkçede -madın/-medin şeklindeki zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinin sonralarına doğru -madan/-meden şekline geçmiştir. Ekin bünyesinde olumsuzluk anlamı olduğu için her zaman olumlu fiil tabanlarına getirilir. Metinlerimizde çokça kullanılan bu ek fiilden isim yapan eki -ma/-me ile çıkma -dan/-den'in art arda gelmesiyle meydana gelmektedir: *Buze'yi içmeden ḳaçmış yerinden* (HS II/38), *Bu teğāfül ḳılmadan beḳzer peşimān olmışa* (Dç XXXIV/5), *Dīdeler ağardı 'ışḳ içinde giryān olmadan* (Dç XXXIX/3), *zıkr olınan ormana irişmeden ba'z süvār-ı küffār* (VE/86, 87), *Dirilmek ölmeden daḫı beterdür* (Dç II/5).

m) -mayup/-meyüp

-mayup/-meyüp metinlerimizde zarf-fiil -p ekinin olumsuzu için kullanılmaktadır (bkz c) -p, -ıp/-ip, -up/-üp). Bu şekil daha çok Oğuz Türkçesinin özelliklerini taşıyan metinlerimiz için karakteristiktir: *geçid gemileri olmayup* (HS I/28), *ḳomayup*,

şalmayup (HS Ib/61), *tevaqquf olunmayup* (KH I/83), *almayup* (KH II/14), *düşmeyüp* (A IV/28), *gelmeyüp* (HS Ib/17).

n) -may/-mey

may/-mey eki, Kıpçak Türkçesi özellikli metinlerimizde zarf-fiil *-p* ekinin olumsuzu olarak kullanılmaktadır (b) *-a/-e*. Bu şekil *-a/-e* zarf-fiil ekinin olumsuzu için de geçerlidir: *kalmay* (Y II/19), *barış ve yarış olmay* (Y II/50), *tirgemey ve zabt kılmay* (Y II/21), *koymay* (Y II/41), *korımay ve üşenmey* (Y II/54).

o) -mazdan

Eski Anadolu Türkçesinde *-mazdan* öñ şeklinde geçen bu ek, metinlerimizde sadece bir yerde geçmektedir: *fırşat fevt olmazdan muqaddem bir tedārük görilür* (A II/42, 43).

3.2.6.7. Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller, bir fiille ondan önce gelen başka bir fiilin ya da isim veya isim soylu bir kelimenin birlikte kullanılmasıyla meydana gelirler. Yabancı asıllı kelimeler, *it-*, *kal-*, *iyle-*, *ol-* yardımcı fiilleri kullanılarak fiil hâline getirilmektedirler. Bunlardan *it-*, *kal-*, *iyle-* ile yapılanlar geçişli, *ol-* ile yapılanlar geçişsiz manaya sahiptir. Aslında yardımcı fiil olmamakla birlikte *bul-*, *ur-* ve *dur-* fiillerinin oynadığı rol de hemen hemen yardımcı fiilinki gibidir. Hemen her yabancı kökenli isimle bu şekilde fiil meydana getirmek mümkün olduğu ve o devirde pek çok Arapça ve Farsça kelime kullanıldığı için, bu hususta metinlerimizde pek çok örnek bulunmaktadır:

a) isim + yardımcı fiil şeklinde olan birleşik fiiller

it- : *bahāne it-* (HS Ib/54), *bāzil it-* (HS Ib/20), *bī-vaqt it-* (HS Ib/32), *katl it-* (G XII/2), *rücū' it-* (G XII/5), *ikrār it-* (Dç IV/4), *ricā it-* (A I/10), *tedārük it-* (A II/6), *ğazā' vu cihād it-* (HS Ib/59), *qarār it-* (HS II/20), *ri'āyet it-* (Y II/24), *mürde it-* (Dç XXVII/2).

ol- : *mesrūr ol-* (KH II/21), *qral ol-* (Y III/51), *telh-kām ol-* (PM I/1), *qarż ol-* (HS Ib/58), *sebeb-i zinnet ol-* (A I/33), *muqayyed ol-* (VE/15), *pūyān ol-* (VE/32), *piyāde ol-* (KH I/40), *ihtimām ol-*, *muqarrer ol-* (KH I/41), *velī ol-* (Dç XXVII/3), *fevt ol-* (Y II/19).

bol- : *krāl bol-* (Y III/50), *barış ve yarış bol-* (Y II/32), *dost ve muhabbet bol-* (Y II/41), *düşmān bol-* (Y II/45), *emīn ve amān bol-* (Y II/50), *āvāre bol-* (Dç XLII/1), *medd-ı ğam bol-* (G VII/4).

iyle- : *fīrār iyle-* (HS II/20), *periřān iyle-*, *kan iyle-* (Dç XLI/1), *peřīmān iyle-* (Dç XLI/2), *şayd iyle-* (Dç I/3), *hıdmet iyle-* (HS Ib/62), *müşāhede iyle-* (KH II/21), *ķırġm iyle-* (KH I/104), *tā^ˆat iyle-* (D/39), *iřhār-ı ^ˆacz iyle-* (A III/44), *ħatm iyle-* (HS II/30), *köç iyle-* (Dç XXXII/2).

ķıl- : *zabı ķıl-* (Y II/21), *ķabūl ķıl-* (Y II/34), *eřer ķıl-* (HS Ib/3), *sefer ķıl-* (HS Ib/43), *tevekkūl ķıl-* (HS II/14), *yek-sān ķıl-* (D/22), *revān ķıl-* (PM I/9), *esīr ķıl-* (Y III/72), *tuıķar ķıl-* (Y III/62), *zinde ķıl-* (Dç XXVII/2), *ġūř ķıl-* (Dç XXVII/5).

bul- : *cān bul-* (Dç XXVII/2), *vuřūl bul-* (KH I/24), *iřti^ˆāl bul-* (KH I/123), *tezelzūl bul-* (A II/20).

ur- : *tīr ü řemřīr ur-* (HS II/12), *tāc ur-* (Y II/17), *āteřine ur-* (A III/16), *el ur-* (VE/21), *yüz ur-* (A I/15), *baş ur-* (D/14).

tut- : *hār-ı ğam tuı- (Dç XXXIII/7), mesken tut-* (Dç XXXIII/5), *zamān dut-* (Dç XIV/1), *mekān dut-* (Dç XIV/2), *revān dut-* (Dç XIV/3), *kemān dut-* (Dç XIV/4), *lisān dut-* (Dç XIV/5), *řerāb-ı erguvān dut-* (Dç XIV/1).

ir- : *āhīr zamān ir-* (G VI/1), *maıılūb ir-* (Dç XIX/1), *^ˆarūs-ı dehr ir-* (Dç XXXII/8), *zevāle ir-* (Dç XIII/2), *kemāle ir-* (Dç XIII/4).

b) fiil + fiil şeklinde olan birleşik fiiller

artura tur- (Y III/106), *çatup tur-* (Dç XLII/2).

būke kel- (D/18), *çıķa kel-* (Dç XVII/2).

ire bil- (G XIII/6).

körüp al- (Y II/33), *satun al-* (Y II/52), *tartıp al-* (Y III/19).

4. Bölüm **Bora Gazi Giray Han Eserlerinin Üslûp Özellikleri**

4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Manzum Eserlerinin Üslûp Özellikleri

Gazi Giray'ın şiirini üslûp bakımından değerlendirdiğimizde, kendine has üslûbuyla şiir tekniklerini iyi bilen, geniş kültüre sahip, başarılı bir şair olduğu hükmüne varmaktayız. Sade bir Türkçe ile nazmedilmiş beyitlerindeki vezin kusurlarının azlığı vezne olan hâkimiyetinin, klâsik divan şiirinin farklı nazım şekilleriyle manzumeler yazabileceğinin bir göstergesidir. Yer yer lirik, epik, didaktik ve satirik anlatımlarla akıcı kıldığı kendine has üslûbunu, çeşitli âyet ve hadislerle zenginleştirmesi, geniş bir şairlik perspektifine sahip bulunduğuna işaret etmektedir. Mesnevî nazım şekliyle yazdığı manzumelerde, olayları konu bütünlüğü içerisinde, hâkimane bir üslûpla nazmetmesi yönüyle de önem arz etmektedir. Gazi Giray, şahit olduğu olayları hikâye ederken bir takım nasihatlerde bulunarak kendine özgü, bilgin bir üslûpla ortaya koymaktadır. Gazi Giray, hikmetli söz söyleme geleneği içerisinde değerlendirilebilecek hakimâne üslûptaki beyitleriyle yalnızca tanık olduğu kimi hikâyeleri aktarmakla kalmamış, okuyucunun okuyup ders çıkarmasını da amaçlamıştır. Bu nitelikleriyle Gazi Giray, farklı şekil ve muhtevalarda eser kaleme alabilecek düzeyde bir şairdir.

Gazi Giray'ın manzum eserlerinde dikkati çeken hususlardan biri de dile olan hâkimiyetidir. Sahip olduğu kelime zenginliği ve hem Kırım Türkçesiyle hem de hiç zorlanmadan Osmanlı Türkçesiyle, kolayca söylenmiş izlenimi uyandıran beyitleri bunun bir göstergesidir. Bu meziyeti ona kafîye ve redif konusunda da kolaylık sağlamakta, böylelikle şiirin ahenk düzeyini rahatlıkla arttırabilmektedir.

Gazi Giray söz sanatlarını da ustalıkla kullanan bir şairdir. Kısa ve özlü söyleyişle kimi kıssa ve olaylara işarete bulunduğu telmihlerle manaya derinlik kazandırabilen, oldukça çetin geçen savaşları anlatırken sıkça başvurduğu mübalağalarla okuyucuyu kolayca olayın havasına sokabilen, hoşlanarak kullandığı cinas, aliterasyon, iştikaklarla Türkçenin ses olanaklarından lâyıkıyla istifade edebilen Gazi Giray, sanatları kullanmadaki maharetine yeterli delil ortaya

koyabilmektedir. Böylece anlatımdaki doğallığını söz sanatlarıyla ustaca yoğurması, tarihî hadiselerin kuru bir ifadeyle değil, şairâne bir üslûpla karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Gazi Giray sade bir dille, sanat kaygısı gütmeyen kaleme aldığı manzum eserleriyle Türk dilinin ve klâsik şiirin olanaklarını kullanmaya vakıf bir şair görünümünü sergilemektedir.

4.1.1. Bora Gazi Giray Han'ın Manzum Eserlerinin Dış Yapı Özellikleri

4.1.1.1. Nazım Şekilleri Bakımından

Vezinli mısraların belli bir kafiye düzeni ile örüldüğü biçime nazım şekli denir. Nazım şekli manzum eserlerin dış yapısını, fizikî görüntüsünü, biçimini ifade eden bir kavramdır. Divan şiirinde kafiye zorunlu olduğundan, divan şiiri nazım birimleri en az iki mısradan oluşur. Divanlarda yer alan müstakil beyit ve mısralar, aslında birer nazım biriminden oluşan müstakil şiirlerdir.²⁰⁵

Divan edebiyatında nazım şekilleri oldukça çeşitlidir. Nazım biriminin beyit oluşu, beyit sayısı ve kafiyelenişine göre yeni nazım şekilleri ortaya koymuştur. Bu şekiller ya beyit esasına veya bend esasına dayalı olurlar.

Gazi Giray'ın külliyyatı içerisinde mesnevi, gazel, rubai, kıt'a, beyit ve mısra gibi nazım şekilleriyle yazılan manzum parçalar tespit edilmiştir. Hâlim Giray'ın *Gülbün-i Hânân* adlı eserinde Gazi Giray'ın bir divanı olduğu söylenmektedir.²⁰⁶ Tarafımızdan ve günümüze kadar bu konuyla ilgilenen araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalara rağmen, bu divan bulunamamış ve muhtemelen diğer Kırım şairlerinin eserlerinde olduğu gibi, Han Sarayı Rus ordusu tarafından işgal edildikten sonra imha edilmiştir.²⁰⁷

Divan edebiyatı şairleri bütün maharetlerini gazelde ortaya koyarlardı ve büyük şair olmanın en büyük ölçütü gazellerdi. Gazi Giray'ın külliyyatı içerisinde de en çok **gazel** nazım şekli bulunmaktadır. *Dîvânçe*'de ikisi eksik olmak üzere kırk iki gazel, çeşitli tarihî eserler ve mecmualardan topladığımız on altı gazel ve gazel şekilli manzum mektuplar olmak üzere toplam altmış gazel tespit edilmiştir. Gazellerin beyit sayısı 5 ile 14 arasında değişmektedir. Ancak en çok kullanılan beyit

²⁰⁵ Ö.F. Akün, "Divan Edebiyatı", *DİA*, C. IX, İstanbul, 1994, s. 403.

²⁰⁶ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 64.

²⁰⁷ Kırımlı Abdullah Oğlu Hasan, "Kırım Türk Tarihi Yazmalarının İmhasında Rus Barbarlığı", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, C. I, S. 10, s. 37-40.

sayısı 5 ve 7'dir. Bunun dışında Dîvânçe'de yer alan birinci gazelin ilk beyitleri ve sonuncu gazel olan kırk ikinci gazelin son beyitleri esik durumdadırlar. Gazi Giray'ın sadece lirik içerikli değil, epik, satirik ve didaktik mahiyette gazelleri de bulunmaktadır.

Gazi Giray'ın çok kullandığı bir diğer nazım şekli de **mesnevidir**. Onun bilinen *Dolâb (D)*, *Gül ü Bülbül (GB)* ve *Kahve ile Bâde (KB)* adlarında toplam üç mesnevisi mevcuttur. *Dolâb* mesnevisi eski klâsik Türk şairlerinden birçoğu yanı sıra, Yunus Emre gibi halk şairlerinde de görülmüştür. Kırk bir beyitten oluşan didaktik mahiyetteki bu mesnevide Gazi Giray ümidini kaybetmemeyi ifade ederek kendine ve etrafındakilere tesellî ve öğüt vermektedir.

Tarihçi Peyçulu, 1602-1603 yıllarında Peyçu'da bulunduğu sırada kahve ile şarap arasında geçen münazarayı konu alan bir manzume yazdığını, sonunda da, *Peçuy'daki hâsulatımız bu kadardır* kaydını düştüğünü belirtir.²⁰⁸ Şimdiye kadar herhangi bir nüshasına rastlanmayan bu manzume, Gazi Giray'ın, kendisinden çok etkilendiği Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'si biçiminde bir mesnevidir.

Gazi Giray'ın *Gül ü Bülbül* mesnevisi ise, Peyçu'da 1602-1603 kışında tamamlanmıştır. Ertaylan, eserin bir nüshasının Rusya Federasyonu'nun Sankt-Peterburg Kütüphanesi'nde, Fuzûlî'nin *Leyla ile Mecnûn*'unu ihtiva eden yazmanın içinde olduğunu söyler. Ona göre eser, *Nik ü Bed*'e bir nazire olmayıp muhtemelen ondan alınan ilhamla yazılmıştır. Ayrıca İ.H. Ertaylan, Gazi Giray'ın aynı isimde bir mesnevi kaleme alan Kara Fazlî'nin eserinden faydalanmış olabileceğini de söylemektedir. Bu mesnevinin bir başka özelliği de yoğun olarak Kıpçak Türkçesi özellikleriyle yazılmış olmasıdır.²⁰⁹ *Gül ü Bülbül* mesnevisinin herhangi nüshasına rastlanılmamıştır.

Mesnevi, divan edebiyatında, bir anlamda manzum hikâyelerin yazıldığı bir biçim olarak da tanımlanmaktadır. Gazi Giray Han'ın klâsik divan edebiyatı tarzında yazdığı mesnevileri dışında, bizzat kendisinin şahit olduğu savaşları ve siyasî olayları anlattığı mesnevi şekilli manzum mektupları da bulunmaktadır. Bunlar, Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye yazdığı iki manzum mektuptur. Birinci mektup, Eflâk voyvodası Mihail isyanında Gazi Giray'ın Eflâk'a yaptığı seferi Hoca

²⁰⁸ Peçevî, 1982, s. 251.

²⁰⁹ İ.H. Ertaylan, 1958, s. 62.

Sâdeddin'e manzum bir biçimde anlatan mektuptur. Kırk bir beyitten oluşan mektup tahkiyevî mahiyette yazılmıştır. İkinci manzum mektup, Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'nin manzumesine cevap olarak yazmış olduğu mektuptur. Satirik mahiyette yazılan bu mektup, toplam elli sekiz beyitten oluşmaktadır.

Gazi Giray'ın, diğer nazım şekilleri arasında yazdığı bir adet de **rubaisi** (R I) vardır. Mevlâna'nın Farsça yazdığı felsefi rubailer, bu türün Türk divan şiirinde yayılmasına neden olmuştur. Gazi Giray da, bu türün devamı olarak Farsça bir rubai yazmıştır. Bu rubai, Gazi Giray'ın Kahkaha Zindanı'nda esir edildiği sırada, kendisine mertliği, cesareti ve zekâsı dolayısıyla İran hükümdarları tarafından yapılan bazı şartlarla serbest bırakılması teklifine karşı, cevap olarak yazdığı rubaidir. Bu rubaide Gazi Giray, dünyanın zaten gam ve kederle geçtiği, mülkünde rahatın ancak kale ve zindanda olduğu şeklinde cevap vererek hapiste kalmaya tercih ettiğini bildirmektedir. Gazi Giray geleneğe uyarak rubaisinde mahlas kullanmamıştır.

Gazi Giray'ın külliyyatı içinde iki adet **kıt'a** (K I, HS I) nazım şekli de tespit edilmiştir. Rubainin kıt'adan ayrılan özelliği, özel rubai kalıplarıyla yazılmasıdır. Kıt'anın en önemli özelliği ise, ilk beytinin kafiyeli olmayışıdır. Birinci kıt'a Kıpçak Türkçesi yazılmış, kafiye düzeni aa xa şeklinde olup standart kafiye düzenine uymasa da, *E's-seb'u's-Seyyâr fi Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar'da* bu dörtlüğün bir kıt'a olduğu belirtilmiştir.²¹⁰ İkinci kıt'a ise HS I mektubunda, mensur anlatım esnasında anlama derinlik katmak için kullanmıştır. Gazi Giray kıt'alarda mahlas kullanmamıştır.

Gazi Giray'ın eserleri arasında sekiz beyt tespit edilmiştir. Bunların üçü Farsça ve biri Türkçe yazılmış olup mensur mektuplarda (HS I, KH I) kullanılmıştır. Diğer dördü ise Türkçe yazılmış ve *E's-seb'u's-Seyyâr fi Ahbâri'l-Mülûki't-Tatar* ve *Mecmû'a-i Eş'âr (B III, B IV)* ve *Fevâ'id'de (B I, B II)* bulunmaktadır. Müstakil bir nazım şekli olarak kullanılan ve başlı başına bir anlam taşıyan bu beyitlerin altısı beyt-i musarra, ikisi müfreddir.

Klâsik Türk şiirinde tek başına **mısra** da başlı başına bir nazım birimidir. Ancak bir şiirin parçası durumunda olmayıp tek başına yazıldığı durumlarda, en

²¹⁰ Seyyid Mehmed Rızâ, 1248, 50a.

küçük nazım şekli olarak kabul edilir. Bu şekilde kaleme alınmış, başlı başına bir mana ifade eden mısralara **mısra-ı âzâde** denir. Gazi Giray'ın KH I'de kullandığı bir adet mısrası mevcuttur. Mektubun sonunda yer alan ve Farsça yazılan bu mısra dua içeriklidir.

Divan edebiyatının farklı nazım şekilleriyle manzumeler yazabilmesi, mensur eserler içinde, anlamı kuvvetlendirmek amacıyla değişik manzum parçalara yer vermesi ve yaşadığı olayları manzum bir şekilde aktarması Gazi Giray'ın şairlik konusundaki maharetini ortaya koymaktadır.

4.1.1.2. Vezinleri Bakımından

Şiirin dış yapı malzemelerinden olan aruz vezni, nazımda uzun veya kısa, kapalı veya açık hecelerin ahenkli sıralanmasına dayanan bir ölçüdür. Türkçenin yapısının Arapça ve Farsçaya benzememesi ve Türkçede uzun sesli bulunmaması, Türk şairlerinin aruz ölçüsünü kullanırken güçlüklerle karşılaşmasına yol açmıştır. Bu problemler, hece ölçüsüne en yakın olan kalıpların seçilmesiyle aşılmıştır. Gazi Giray da şiirlerinde aruzun kolay kalıplarını kullanmıştır. Gazi Giray'ın gazel ve mesnevilerinde kullandığı vezinler çokluk sayısına göre şöyledir:

1. Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün (30)
2. Mefā' ilün/ Mefā' ilün/ Mefā' ilün/ Mefā' ilün (8)
3. Mefā' ilün/ Mefā' ilün/ Fe' ülün (8)
4. Fe' ilātün / Fe' ilātün / Fe' ilātün / Fe' ilün (7)
5. Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün (3)
6. Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün (2)
7. Mef' ülü / Mefā' ilü / Mefā' ilü / Fa' ülün (1)
8. Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün
9. Mef' ülü / Mefā' ilü / Mefā' ilü / Fa' ülün
10. Mef' ülü/ Mefā' ilü/ Mefā' ilün/ Fā'

Dîvânçe'de ve diğer eserlerde tespit ettiğimiz gazelerde en çok bahr-i remelin *Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün* kalıbını kullanmıştır. Bunun yanı sıra Gazi Giray *Mefā' ilün/ Mefā' ilün/ Mefā' ilün/ Mefā' ilün, Mefā' ilün/ Mefā' ilün/*

Fe'ülün, Fe'ilātün / Fe'ilātün / Fe'ilātün / Fe'ilün, Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilün gibi vezinleri de gazellerinde çokça kullanmıştır. Tespit etmiş olduğumuz dört beyit (BI-BIV) *Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilün, Mef'ülü / Mefā'ilü / Mefā'ilü / Fa'ülün, Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilün, Mefā'ilün/ Mefā'ilün/ Mefā'ilün/ Mefā'ilün, Dolâb* mesnevisi *Mefā'ilün/ Mefā'ilün/ Fe'ülün*, rubai ise *Mef'ülü/ Mefā'ilü/ Mefā'ilün/ Fā'* hecez bahrinin özel rubai kalıbı olan ahrem kalıbıyla yazılmıştır.

Aynı dönem Osmanlı şairlerinde olduğu gibi, Gazi Giray'ın nazmı nesrinden daha sade, akıcı ve açıktır. Hiçbir güçlüğe rastlamadan, kolayca manzum şiirler yazabilmektedir. Gazi Giray, sade bir Türkçe ile kaleme aldığı manzum eserlerinde, aruzu Türkçeye başarılı bir şekilde uygulamıştır. Bununla birlikte, bazı manzumelerinde vezin düşüklüklerine de rastlanmaktadır. Bazı manzumelerin beyitlerinde imâle ve zihaf kusurları bulunmaktadır. Arap dili bünyesinde doğup daha sonra Türk edebiyatında da kullanılan aruzun, uzun ünlüye sahip bulunmayan Türk dilinin yapısıyla uzlaştırılıp kaynaştırılmasındaki güçlük, bu vezinle şiir yazan pek çok Türk şairin şiirinde imâle kusurlarını kaçınılmaz kılmıştır. Gazi Giray'ın eserlerinde de en çok rastlanan aruz kusuru imâle olmakla birlikte, manzumelerinin sade dili içerisinde bu durumu doğal karşılamak gerekir. Bütün manzum eserleri içinde zihafa dair aruz kusurları, imâleye oranla daha azdır.

Gazi Giray'ın eserlerinde ahengi artırmak için sık sık medlere başvurulduğu da göze çarpmaktadır. Şair, ahenk yaratmak için sıkça med kullanmışsa da, bazı Türkçe kelimelerde yapmış olduğu medlerle ahengi aksatmıştır. Ulama da aruz uygulamasında çok kullanılmış, üstelik ahenk yaratması açısından pek çok şairce gerekli görülmüştür. Gazi Giray da manzum eserlerinin ahenk unsurları içerisinde ulamalara geniş yer vermiştir.

Gazi Giray'ın eserlerinde, çok az sayıda olmak üzere, vezni bozuk dizelere de rastlanmaktadır. Bu türden dizeler, eserin tümü içerisinde kayda değer bir yekun teşkil etmemekle birlikte, müstensihlerden kaynaklı hataların olabileceği ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir:

Zehr-i ğam hicr ile dilâ oldı dehen telh

ĶandiĶi o Şir'in lebe Şor Őurma araya (G III/3)

Kideli cānile dil rūz u ŧeb ol yāriledür
Serserīdür ŧanma ʿıŧkile eṯvāriledür (Dç IX/1)

4.1.1.3. Kafiye ve Redif Bakımından

Kafiye, tanımını itibariyle benzer ses birimlerinin düzenli tekrarına dayanan bir ahenk unsuru olmanın ötesinde, bir araya getirdiği unsurlar arasında anlamsal ilişkiyi zorunlu kılan bir yapı malzemesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bütün klâsik edebiyatlarda olduğu gibi, divan şiirinde de şâirler, dâhil oldukları geleneğin estetik nizamına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bakımdan divan şiirinde kafiye ve redif gibi unsurların kullanımını, büyük ölçüde gelenek belirler.²¹¹ Gazi Giray Han da, estetik nizamına bağlı olduğu edebî geleneğin dışında değildir. Divan şiiri geleneği içerisinde, ses benzerliğinden çok harf benzerliğine dayanan göz kafiyesi esaslı kafiye anlayışıyla âhenk yaratmakta başarılı bir görüntü çizen Gazi Giray, vezne olduğu gibi kafiyeye de hâkimdir. Manzum eserleri arasında mesnevi ve mesnevi şekilli manzum mektuplar, kıt'a ve beyitler gazellere nispeten daha sade bir dille kaleme alınmıştır. Buna bağlı olarak mesnevi, kıt'a ve beyitlerde Türkçe sözcükler arasında yapılmış kafiyeler ağırlıkta olup, Arapça ve Farsça kelimelerle oluşturulmuş kafiyeler ise daha çok gazel nazım şekillerinde yer almaktadır. Bütün manzum eserlerde her türden kafiyeye rastlanmakla birlikte, en çok tam ve zengin kafiyelere yer verilmiş, daha az oranda da yarım kafiye kullanılmıştır. Gazi Giray'ın şiirlerinde kullandığı kafiye çeşitleri ve örnekleri şunlardır:

Türkçe İsimlerle Yapılmış Kafiyeler

Esb-i tek kerçe ki ğam kıldı meni çünkü carav

Şeker teñ riĝe ki ğamnı bizge bergen odrav (K I/1)

Mavi yavluĝ bağlaĝan alnıĝa ol al kılgacı

Kök bulutdan çıkdı ŧandım cañı ineñ bir ucı (B III)

Ṭutup her yanımı kolum budagum

Çemen üzre turup her dem ayagum (D/11)

Benefşe baş ururdu ŧola ŧaĝa

Nihāl-i nev-resim turup ayaga (D/14)

²¹¹ M. Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Ankara, 1996, s. 84.

Türkçe Fiillerle Yapılmış Kafiyele

Delinmiş kıaddün ü bağıruñ bükilmiş

Közün yaşı ayağına dökülmüş (D/2)

Başumda kıumrî vu turaç öterdi

Zemînumde niçe güller biterdi (D/12)

Niçe yıl keçdi vü cismüm kıurıdı

Yeşil tonum kıarardı vü çürıdı (D/23)

Esüp bād-i ecel nā-geh yıkıldum

Kesildi bîh-i ‘ömrüm anda bildüm (D/17)

Zekeryā teg beni andan biçerler

İşit imdi baña ne iş keçerler (D/24)

Kııup tahta meni hem miñ ururlar

Ki cem‘ olup dağı şuya sürürler (D/25)

Şimdi bu zulmi biz kime diyevüz

Kādı haķ olduğında söyliyevüz (HS I/66)

Türkçe İsim ve Fiillerle Yapılmış Kafiyele

Didi bir nehrümüz var adı Buze

Geçerler dā‘im anı yüze yüze (HS II/29)

Telh-kām olsaķ ‘acebmi hālümüzni bir görüñ

Burnumuzdan geldi bi‘llāh acı şuyı Şunbur‘uñ (PM I/1)

Türkçe ve Farsça Kelimelerle Yapılmış Kafiyele

Niçe şehler kelür anda olur māt

Murād üzre sürülmez bunda hiç at (D/32)

Dimiş etmez sefer Tatarla han

Haıttı yokdur k‘ola ‘adū tālān (HS I/4)

Türkçe ve Arapça Kelimelerle Yapılmış Kaftiyeler

Māh-ı nev engüşt ü kefef beşzedi aya

Kün yüzü kile döndi şehā arz-ı semā 'ya (G III/1)

Çara bağrumı al iden senün ruhsār-ı alundur

Derūnum nā-hoş pür-ğün iden sevdā-yı hālūndür (G VIII/1)

Geçüp şudan alur anlar karayı

Varup tālān ider bunca kurayı (HS II/9)

Bilmedük kim neden verür nāşī

Şıka ola gemici o başı (HS I/9)

Dönermen ol zamāndur bu zamāndur

Bilürsin kim felek işi yamandur (D/26)

Farsça Kelimelerle Yapılmış Kaftiyeler

Bir tabīb-i cān ü dilynü boldı könlüm hastesi

Boldı hem āvāre cānum zülfinü vā-bestesi (Dç XLII/1)

‘Āşıka cevr etmege mā 'il olur meh-pāreler

Cānına minnet bilürler cevrini bi-çāreler (G X/1)

Şafā ile tutup cāmını lāle

Şaçardı cür‘asını hāke jāle (D/15)

Ne şudan iyler ihtirāz neheng

Ne hūd olur Semender otdan neng (HS I/31)

Elde her Tataruñ bir perī-zād

İder mi evde dīv şüretlusın yād (HS II/42)

Arapça Kelimelerle Yapılmış Kaftiyeler

Ġāfil olmañ dostlar irdi yine āhır zamān

Döndi ‘aksine her işler çalmadı emn ü emān (G VI/1)

Gelmeyüp yādına o luṭf u ‘atā
Andan iyler şudūr cürm ü ḥaṭā (HS I/17)

Süvār olduḡ kıluḡ Ḥaḡḡ’a tevekkül
Resül-i ekreme kılduḡ tevessül (HS II/14)

Arapça ve Farsça Kelimelerle Yapılmış Kafiyeler

‘Arızında şanma şebnemdür gülüḡ
Dökülüpdür kanlu yaşı bülbülüḡ (B I)

Yol üstinde yoluḡdum bir ṭolāba
Didüm niçün sürersin yüz bu āba (D/1)

Ketür sāḡī yine luṭf it piyāle
Yeter dünyā ḡamın kıldı ḡavāle (G XIII/1)

Hem aḡlarsıḡ hem iḡlersiḡ dem-ā-dem
Bu gizlü derdüḡi bilmez hiç ādem (D/6)

Ki ya ‘nī ḡāce-i şāh-i zamāne
Bu nāmem kim saḡa olmuş revāne (HS II/3)

Gazi Giray şiirlerinin ahenk unsurları içinde onun önemseydiği bir diğer husus da cinaslı kafiyelerdir. Gazel ve mesnevi türündeki manzumelerinde tam ve mürekkep cinaslı kafiye çeşitlerinin hemen her türüne rastlanmaktadır:

Baḡa çün devlet dūr u dırāz zülfüḡ elvirdi
Dile efkār-ı esrār-ı ḡamuḡ ṭül-i emel virdi (Dç XXI/1)

Hem aḡlarsıḡ hem iḡlersiḡ dem-ā-dem
Bu gizlü derdüḡi bilmez hiç ādem (D/6)

Çū Buze nāmını Tatar işitdi
Ḥum-i mey teg ṭaşır keyl iş itdi (HS II/32)

Gazi Giray manzum eserlerinde ahengi zenginleştirmek ve ahenk olanaklarından fazlasıyla yararlanmak adına iki kafiyeli (zü-kafiyeteyn) beyitlere de geniş yer vermiştir. Gazi Giray'ın ikili kafiyeli beyitler yazması, aynı dönem şairlerinde olduğu gibi, şiir dilinin ulaştığı yüksek ahenk düzeyine bir gösterge olması yönüyle kayda değerdir:

Olmadıñ 'ālemde bir kün yāre maḥrem ey köñül
Ağla kanlu yaşıña raḥm ide bir dem ey köñül (Dç III/1)

Men senüñ nāzile refiāruña ḳurbān olayın
Döneyin nergis-i bīmāruña ḳurbān olayın (Dç IV/1)

Ey şabā büy-i ser-i ḥāk-i rehi yāri ketür
Kider endüh-ı dili müjde-i dil-dāri ketür (Dç V/1)

Kebābı bādenüñ şulı kerekdür
Sebüler pür ḳadeḥ tolı kerekdür (Dç VII/1)

Ḳanlu yaşum aḳıdup közden şerāb iyler firāk
Hicr otığa yandırıp bağrum kebāb iyler firāk (Dç X/1)

Ey tekellüm birle tende rīg-i cāndın yaḥşırāk
Ḥaḳ budur vaşlıñ ḥayāt-ı cāvidāndın yaḥşırāk (Dç XI/1)

Dil seḫer çekdi ḥumār içre cefāsın ḳadeḥüñ
Dem ola birden köre zevḳ ü şafāsın ḳadeḥüñ (Dç XXVI/1)

Tir-i ğamzeñ şanemā cānı ḳatıl olmuşdur
Yāreme ey ḳaşı yā oḫ ki fetil olmuşdur (Dç XXX/1)

Bizge cām-ı Cem kerekmez dem kerek
Bir suḫan-ver 'ıḫ erı ādem kerek (Dç XXXI/1)

Gazi Giray, şiirde kafiyenin bütünleyicisi ve zenginleştiricisi olarak rediften de geniş bir şekilde istifade etmiştir. Redif, kısa kalıplarla yazılan manzumelerde meramı ifade edecek kelime sayısını azalttığı için pek tercih edilmez. Gazi Giray, mesnevi türünde, aruzun kısa kalıplarıyla yazmış olduğu manzumelerde ek hâlindeki

rediflerin yanı sıra, birçok beyitte kelime seviyesinde redifler de kullanmıştır. Daha uzun kalıplarla yazmış olduğu gazel türündeki şiirlerinde yer verdiği kelime seviyesini aşan redifler ise, sanatını başarıyla sergilediği örneklerdir:

*Libāsum geh yeşil geh **al olurdu***

*Hazān vaḳti zerüm pā-māl **olurdu*** (D/13)

*Ḳavl-i nā-dān melāli mūrīş **olur***

*Nice dürlü fesāda bā' **iş olur*** (HS I/12)

*Biz Özi şuyını mūrūr **iderüz***

*Berḳ-i ḥāḫıf gibi 'ubūr **iderüz*** (HS I/30)

*Dilerüz ehl-i dīne yār **olavuz***

*Hāşe li'llāh ki ḫīle-kār **olavuz*** (HS I/49)

*Olmadıñ 'ālemde bir kün yāre maḫrem ey **könül***

*Aḡla ḳanlu yaşıña raḫm ide bir **dem ey könül*** (Dç III/1)

*Men senüñ nāzile refiāruña **ḳurbān olayın***

*Döneyin nergis-i bīmāruña **ḳurbān olayın*** (Dç IV/1)

*Ḳanlu yaşum aḳıdup közden şerāb iyler **firāḳ***

*Hicr otıḡa yandırıp baḡrum kebāb iyler **firāḳ*** (Dç X/1)

*Kiçe yüzniñ ḫasretidin pes ki giryān **oldı şem'***

*Āteş-i ḡam şu'lesidin yandı sūzān **oldı şem'*** (Dç XXIX/1)

*Rüy-i zerdüm kim menüm berg-i ḫazāndan **reng alur***

*Közlerimnüñ ḳanlu yaşı erḡuvāndan **reng alur*** (Dç XXXIX/1)

*Ġayre dil baḡlıyamam Yūsuf-i Ken'ān **ise de***

*Baḳmazam ḡayrı yüze mihr-i dirāşān **ise de*** (G II/1)

4.1.1.4. Edebî Sanatlar Bakımından

Mana üzerinde oyunlar yapıp sözü güzelleştirme yolları olarak tanımlanan edebî sanatların, üslûbun çözümlenmesinde, muhtevanın ve derin yapının anlaşılıp kavranmasında önemi büyüktür. İfadeyi, gerek söz ve gerekse anlam yönü ile daha

tesirli ve parlak hâle getirmek için, bazen kelimeler düz anlamlarının dışında kullanılırlar.²¹² Özellikle, sanat yapmada (tasannu) birbiriyle yarışan divan şairlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında edebî sanatların çok iyi bilinmesi gerekir. Ahmet Çoban bu konudaki fikrini “anlamı ifade etmek için zarurî olan, yapmacık görünmeyen mecazlar; heyecanı dile getiren ünlem ve seslenmeler, anlamı vurgulayan sorular, kavrama ve anlamayı pekiştiren benzetmeler, dikkati uyaran tezatlar şairin tutumunu ve eserinin üslûbunu tayin eder. Edebî eser onlardan yararlandığı ölçüde zenginleşecek ve güzelleşecektir.”²¹³ şeklinde açıklamaktadır. Tasannuya düşmenin sebepleri: a) şairin ilmini göstermek arzusu, b) şeklin onu zorlaması, c) hüner ve marifet göstermek gayreti, şeklinde özetlenebilir.²¹⁴

Gazi Giray manzum eserlerinde edebî sanatların birçoğuna yer vermiş ve istediği sanatı yapabilmek için hususî gayret sarf etmiştir. Türkçenin ses ve anlam olanaklarından fazlasıyla istifade eden şair, bu itibarla sanatçı kişiliğini ispata da yeter bir delil ortaya koyabilmiştir. Özellikle cinas, aliterasyon ve iştikakla sağladığı ahenk yanında, mübalağalarındaki hayal genişliği ile telmihlerindeki anlam derinliği, Gazi Giray’ın sanatını kayda değer kılan önemli özelliklerdendir. Söz ve anlama ilişkin göze çarpan başlıca sanatları ve bu sanatlara dair seçtiğimiz bazı örnekleri aşağıdaki şekliyle görmek mümkündür:

1. Cinaz

Divan edebiyatında en çok kullanılan kelime sanatlarından olan cinas, söyleniş ve yazılış bakımından birbirine benzeyen, anlamları farklı olan iki kelimeyi birlikte kullanma sanatıdır.²¹⁵ Gazi Giray, şiirlerinde cinas sanatının her çeşidinden istifade etmekle birlikte, özellikle tam ve lâhik cinaslar geniş yer tutmuştur.

a) Tam Cinaz: Söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki kelimedenden yapılan cinastır.

Olmasaydı eger ki Özi şuyı

Düşmenüñ qalmaz idi yüzi şuyı (HS I/37)

²¹² Edebî Sanatlar, *Edebîyat Ansiklopedisi*, 1991, İstanbul, s. 94.

²¹³ A. Çoban, 2004, s. 54.

²¹⁴ A.S. Levent, *Divan Edebîyatı –Kelimeler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, 1980, s. 478.

²¹⁵ Cinaz, a.g.e., s. 59.

*Kaşuñ hicri kibi küçlü kemānı körmedüm hergiz
Ele alup bu devrānda niçe çaçı kemān dutdum (Dç XIV/4)*

*Yardı bağrum tiğ-ı hasret cāna yetdüm yāreden
Kimse bilmez derdümi illā bilür bir yāreden (Dç XXV/1)*

*Red iderler kâdīlar yüz virmeyüp yüz sözlere
İki yüzlü gelse yanlarında iylerler mekān (G VI/5)*

b) Mefruk Cinās: Cināsılı sözlerden biri, iki ayrı kelimededen oluşan cinastır.

*Çū Buze nāmını Tatar işitdi
Hum-i mey teg taşır keyl iş itdi (HS II/32)*

*Ehl-i dünyā fāhr idermiş cāhile
Faqr fāhrī dīmedi kör cāhile (Dç XV/1)*

c) Merfu Cinās: Cināsılı kelimelerden birinin başka bir kelimenin parçasının eklenmesiyle tamamlandığı cinastır.

*Başa çün devlet dūr ü dırāz zülfüñ elvirdi
Dile efkār-ı esrār-ı gamuñ tül-i emel virdi (Dç XXI/1)*

*Hem ağlarsıñ hem inlersiñ dem-ā-dem
Bu gizlü derdüñi bilmez hiç ādem (D/6)*

ç) Mutarraḫ Cinās: Cināsılı kelimelerden birinin başında fazla bir harf vardır.

*Niçe şehler kelür anda olur māt
Murād üzre sürülmez bunda hiç at (D/32)*

*Hem dimişler işi maşāf degil
Āl-i ‘Oşmān’a kalbi şāf degil (HS I/6)*

*Nice yıldur ki ictihād iderüz
Düşmen-i dīne biz cihād iderüz (HS I/57)*

d) Müşevveş Cinas: Cinaslı kelimelerden birinin ortasında fazla harf olan cinastır.

Seg-i kūyuñ iyle farkı rakībūñ

*Ki bu **maḥrūm** ol **maḥrem** düşüpdür* (Dç VIII/4)

*Ārzū iki cihānda rüy-i **cānā**ndur baña*

*Söz uzatma vā' ız ol ḥūr-ı **cenānı** n'eyleyin* (Dç XIX/3)

Kevkeb-efşān bolsa tañmı közlerüm tā şubḥa dek

*Çarḥ-ı **zālim zulumle** ayırdı ol meh-pāreden* (Dç XXV/3)

Ġāfil olmañ dostlar irdi yine āḥir zamān

*Döndi 'aksine her işler **qal**madı **emn** ü **emān*** (G VI/1)

e) Müzeyyel Cinas: Cinaslı kelimelerden birinin sonunda fazla bir harf vardır.

*'Adlla **qısmet** olmadı ata*

*Oldı ol **qısm qısmet-i** 'azma* (HS I/25)

f) Muharref Cinas: Yazılışları aynı, okunuşları farklı olan kelimelerle yapılan cinastır.

*Mücāhidler 'adū-**küşler** cefā-**keşler** bilür cümle*

*Rızā-i Ḥālīq'a el-ḥaḥ **Ġazāyī** taleb-kāruz* (G XII/7)

*Geçüp şudan alur anlar **karayı***

*Varup tālān ider bunca **kurāyī*** (HS II/9)

*Böyle **aḥbārı** iyleyen **iḥbār***

*Ki işide anı **şigār** u **kibār*** (HS I/7)

g) Lâhuk Cinas: Cinaslı harflerden birinin farklı olduğu cinastır.

***Cām**-ı la' luñ cür'asına **cān** virem didüm didi*

Kim körüpdür virilür āb-ı ḥayātı müste'ār (Dç VI/3)

*Sāye-i serv-ḳaddūñ ister **Ġazāyī** **cānile***

*İstemez ol **cāhile** ḳadr-i 'ulüvv ü iḳtidār* (Dç VI/7)

*Kebābı bādenüñ **şulı** kerekdür*

*Sebūler pūr ʔadeḫ **tolı** kerekdūr (Dç VII/1)*

*Ey Ğazāyī dil ü cānile ider lu‘bın o **yār***

*Nerd-i ‘ıřķ u oyunı n’ite iki **zār** iledūr (Dç IX/5)*

*Şafā ile tıttup cāmını **lāle***

*Şaçardı cūr‘asını ḫāke **jāle** (D/15)*

*İderüz her seferde bir nice **karz***

*Ķarz olmuş bize ğazā’ gibi **farz** (HS I/58)*

ğ) Hattî Cinas: Cinaslı kelimeler arasında nokta değişikliği olan cinastır.

*Ađlamađdın **köz** ʔatup hicrān otığa ten tūter*

*Gevher-i cānımnı **kör** bī-āb ü tāb iyler firāķ (Dç X/3)*

*Gerçi bī-bāk geçdiler **buzdan***

*Yüzi oldı helāk o beş **yüzden** (HS I/44)*

*Didi bir nehrümüz var adı **Buze***

*Geçerler dā’im anı yüze **yüze** (HS II/29)*

h) Darbî Cinas: Pekıştirmeli sıfatlar ve ikilemelerle yapılan cinaslar bu adı alırlar.

Bağruma hicrān ʔılıcı zaḫmın andaķ urdı kim

***Ķatre Ķatre** köz yaşın yāķut-ı nāb iyler firāķ (Dç X/5)*

***Ķāk Ķāk** itmiş yaķasın dest-i hicrān yapışup*

Dūd-ı āḫı ʔıkısa yetğay iřbu çerḫ-i aḫzere (Dç XII/4)

Bīsütün Ferhād iĶün ger tıttmadı dirseḫ ‘azā

***Ķeřme çeşme** yaş olup yā niĶün iyler nāleler (Dç XXIV/4)*

Ey köñül yārıḫ yüzün min körmesem ma‘zürmin

*Ķanlu yaşdın cismime **ķat ķat** niķāb iyler firāķ (Dç X/4)*

2. Teşbih: Sözü daha etkili duruma getirmek için, aralarında ilgi bulunan iki nesne veya kavramdan nitelik olarak zayıf olanı üstün olana benzetmektir. Gazi Giray'ın manzum eserlerinde, teşbihin hemen her türüne rastlanmaktadır.

Lebünden ayru kanlar yutgan idüm

Közüm yaşı ki şan hün-i cigerdür (Dç II/2)

Lâle-veş bağına dâğlar urmayan 'âşık degil

Derd ü gamdan olmya tâ cānı maḥzūn cismi zār (Dç VI/4)

Gül kibi rengin 'izāruḡ lāleye ḡaclet virür

La'l-i cān-baḡşuḡ ise olmyş 'atā-yı Kird-gār (Dç VI/5)

Dürilmyş gonce-i zanbaḡ mişāl irdükde dil-dāre

Açılsun şafḡa-ı sīmīn kibi her bir varāk-ı kaḡāz (Dç XVI/3)

Tekellūf ber-ḡaraf bi'llāh ne ḡoşdur muḡ-beçe kōr kim

Seḡer gül kibi cāmīle bize ḡarşu ḡıḡa keldi (Dç XVII/2)

ḡāmetūḡ maḡlūb irür serv-i revānı n'eyleyin

Gül yüzüḡ merḡūb irür bu gül-sitānı n'eyleyin (Dç XIX/1)

'Ārızına 'ārız olmyş germ olup kōr kim 'araḡ

Şan gül-i ḡamrā yüzine düşdi ḡūyā jāleler (Dç XXIV/2)

Gül-endāmım dil-ārāmım vefā-dārım havā-dārım

Özi şāhım yüzi māhım boyı serv-i gül-istānım (Dç XXVIII/2)

Perī peyker lebi şeker sözi gevher özi hūş-ter

ḡaşı ya kirpiki ḡancer sūḡan-ver la'li mercānım (Dç XXVIII/3)

3. **İstiare:** Bir sözü, benzetme gayesiyle bir başka sözün yerine kullanma sanatıdır. Hem mecaz hem de benzetme özelliği vardır. İstiare, ifadeyi daha canlı, güzel, şiddetli ve heyecanlı hâle getirir. Bu özelliğinden dolayı çok kullanılan edebî sanatlar arasında yer alır.

Her biri bir neheng-i baħr-i veġā

Her biri şaf-der-i ‘adū-i veġā (HS I/22)

Şuda çok ħaylümüz şināver olur

Anlar āteş-feşān bir ejder olur (HS I/36)

Elde her Tataruġ bir perī-zād

İder mi evde dīv şūretlusın yād (HS II/42)

Va‘de-i vaşluġı ey meh baġa ikrār itdūġ

Men senūġ itdūġūġ ikrāruġa ħurbān olayın (Dç IV/4)

Her kaçan la‘luġ ħayāli kelse köġlüm evine

İde çeşm-i ħūn-feşānum pāyına dūrler-nişār (Dç VI/2)

Seyre çıkduġda o şeh karşı raġible kezer

İşi ol ġonce gülūġ ħāriile aġyāriledür (Dç IX/4)

4. **Teşhis:** Mecazla ilgili sanatlardandır. İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıklara insan özelliği verme sanatıdır.

Ĥān Ġāzī şıdġ idüp bu nazmı kılmışdur revān

*Ger yaman söz söyler ise anı **Şunbur**’dan soruġ (PM I/9)*

***Dolāb** iştdi benden bu ħiġābı*

Lisān-ı ħālile virdi cevābı (D/7)

5. **Mübalāġa:** Bir sözün etkisini kuvvetlendirmek için bir şeyi olduğundan üstün veya aşağı göstermeye denir. Bu aşırılıkta da nükte ve zerafete dikkat edilir. Gazi Giray, şiirlerinde mübalāġa sanatını çok kullanmıştır. Bu da onun hayal gücünün ölçüsünü göstermektedir.

Ƙanlu yaşum aƙıdup közden şer b iyler fir k
Hicr otıĝa yandırur baĝrum keb b iyler fir k (D  X/1)

Seyr-i gül-z r eglemez ĝamdan tutılmış k nlymi
Ğon eler açmaz menüm  anile  olmış k nlymi (D  XVIII/1)

Tilbe k nlim yanmış idi z lfin n sevd sıdın
R -siy h   m nf 'il kelmişd r anı n'eyleyin (D  XIX/4)

V di-i ĝurbetde yaşı baĝr olup a ar diņiz
 şin dan bir kişi ger şorsa men bi- areden (D  XXV/2)

Kiçe y zniņĝ şasretidin pes ki giry n oldu şem'
 teş-i ĝam şu'lesidin yandı sözün oldu şem' (D  XXIX/1)

şuda çok ĝayl m z şin ver olur
Anlar  teş-feş n bir ejder olur (HS I/36)

6. Telmih: S z arasında bilinen bir olaya, bir kişiye, bir kıssaya, bir atasözüne işaret etmeye denir. Gazi Giray, şiirlerinde anlama derinlik katmak amacıyla özellikle dinsel öyküler, din büyükleri ve kahramanları ve mesnev  kahramanları gibi telmih konularına başvurmuştur.

Ey Ğaz yi ger köreydi işbu beş beytün senün
*Afer nler diye **Ğ srev** ide taĝs n **Enveri*** (D  XX/5)

Mürde itdi zinde  ıldı cümle ezh ri şab 
*T ze c n buldı  am sı irdi nef -i '**İsevi*** (D  XXVII/2)

'Iş ı pinh n istedüm itmek veli oldu 'iy n
*Nitekim **Ay z**'uņ 'iş ı ile ş h-ı **Ğaznev *** (D  XXVII/3)

Her ne s z söyler Ğaz yi hep ĝa ıkatdur sözi
*G ş  ılsa şi'rini taĝs n iderdi **Mevlev *** (D  XXVII/5)

***Yusuf-ı Mışri**'ni ger ĝ snile ta'rif itseler*
Men aytaymin illere kim barsın andın yaĝıřraq (D  XI/4)

Ġayre dil baġlıyamam Yūsuf-i Ken‘ān ise de
Baġmazam ġayrı yüze mihr-i dirahşān ise de (G II/1)

Eger Ferhād eger Mecnūn eger Vāmıġ eger ‘Azrā’
Olaruġ kışşasıları dil senüġ hep ġasb-ı ġālūndür (G VIII/4)

Zekeryā teg beni andan biçerler
İşit imdi baġa ne iş keçerler (D/24)

7. **Tenasüp:** Anlamları arasında ilgi bulunan kelimeleri, aynı ifade içinde kullanmaya denir. Divan şiirinde bu sanata çok önem verilmiştir. Gazi Giray şiirlerinde tenasüp sanatını da ustalıkla kullanmıştır.

Ol ki İslām u dīn ider da‘vā
Kāfir olmaz mı küfre virse rızā (HS I/65)

Ṭutişup āteş-i ‘ışķile dā’im ey dil-i pür-süz
Açarsın baġrınıġ küynüklerini yana söylersin (Dç I/1)

Dilerven ol şeh-r-yāre dilden itme hālūġi i‘lām
Yazup bir ruķ‘a şun kim tā ki ola tercemān kāġaz (Dç XVI/4)

Kiçe yüzniġ ġasretidin pes ki giryān oldı şem‘
Āteş-i ġam şu‘lesidin yandı sūzān oldı şem‘ (Dç XXIX/1)

8. **Leff ü Neşr:** Bir beyit içinde, birinci dizede en az iki nesneyi söyleyip, ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlik ve karşılıkları öncekilere göre düzenli ya da düzensiz olarak vermektir.

Ġazāyī şī‘rine kördüm tettebbu‘ iylemek müşkil
Bu nazmı terk idüp bende revān oldum lisān dutdum (Dç XIV/5)

Şī‘r inşā’ bilürüz cāhil-i nā-dān degülüz
Ma‘rifet tālībiiyüz tālīb-i devrān degülüz (G XI/1)

Yapkan idük zāhidā meydin şafālar bir müdām
Dağı peydā olmadın humhāne-yi ‘ālem henūz (Dç XXXIII/4)

Çin-seher şeb-nem düşüp güller açılmış bāgde
‘Ārızınġı bāg-bān vaşf itse güller ter düşer (Dç XXXVII/3)

Bizde yoğdur mülk ü māle ihtiyāc
Nakd-i himmet sikketin biz urmışuz (Dç XL/2)

9. Tezad: Aralarındaki ilgiden dolayı birbirine zıt iki anlamı bir ifade içinde göstermeye denir. Gazi Giray, bir fikir zıddıyla daha kuvvetli anlatıldığı için, şiirlerinde tezad sanatına sıkça başvurmuştur.

Ey Ġazāyī kanı şî‘rūn kibi nazm-ı āb-dār
Bir mümeyyiz yoğ bilür yahşı yamanı n’eyleyin (Dç XIX/5)

İhtiyāt it andan ey şāh-ı cihānum kıllarūn
Hağğ’a senden yād idüp baş açup yalvaralar (G X/4)

Camanlık cağşılık keyfiyetin fehm iylegen ‘ārif
Camanlık cerine cağşılık itmezse caman iyley (B IV)

Keçer böyle senün leyl ü nehārūn
Ki yoğmıdur elünde ihtiyārūn (D/4)

Başumda kımrī vu turaç öterdi
Zemīnümde niçe güller biterdi (D/12)

Benefşe baş ururdı şola şağa
Nihāl-i nev-resim turup ayağa (D/14)

Böyle aħbārı iyleyen iħbār
Ki işide anı şigār u kibār (HS I/7)

Ehl-i İslām’a kaşdı rüşendür
Dost şanmağ anı ki düşmendür (HS I/15)

10. Tevriye: Yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir sözün, zihne hemen gelen yakın anlamını değil uzak anlamını kastetmektir.

Ġazāyī ūebt idüp ol ūāh-ı ħüsnüñ ‘ıūkile vaūfin

Emīr-i nazm olup eū‘āruñı ūāhāne ūöylersin (Dç I/4)

Bāga keldi ūubĥ ārā gül oldı dehrüñ Ħüsrevī

Bülbül ağāz itdi aña karşı ūi‘r-i pehlevī (Dç XXVII/1)

Mürde itdi zinde kıldı cümle ezhārı ūabā

Tāze cān buldı ūamūsı irdi nefĥ-i ‘Īsevī (Dç XXVII/2)

11. Tecāhül-i Ārif: Bilinen bir gerçeği bilmez görünerek söylemeye denir. Bilinen şey bilinmiyormuş gibi anlatılırken genellikle bir nükteye dayandırılır.

Zen-i dehrüñ ūalāķın vir diyü pend iyleyen baña

Erenler içre ĥaķ budur ‘aceb merd-āne ūöylersin (Dç I/2)

Ol āhū-çeūmī ūaĥrāda yine ūayd iyledüm dırsin

Köñül dīvāne mi olduñ ūözüñ yābāne ūöylersin (Dç I/3)

Yoķmıdur yārim dehānı bilmediñ de kim anı

Olmadı rüūen ūaña bu sırr-ı mübhem ey köñül (Dç III/3)

Ārzü iki cihānda rüy-i cānāndur baña

Söz uzatma vā‘ız ol ĥür-ı cenānı n’eyleyin (Dç XIX/3)

Kevkeb-eūūān bolsa ūaņmı közlerüm tā ūubĥa dek

Çarĥ-ı zālīm zulumle ayırdı ol meh-pāreden (Dç XXV/3)

Bilmezem köz perdesin dutmıū mı yārüñ ‘aks-ı ĥün

Yā meger ol serv-i nāzum giydi rengin ĥāreler (G X/3)

Bıñ erersin içlerinde yoķ dilā bir ehl-i ‘ilm

Var mıdur bir kūūe kim olmaya cāhil-i mecmā‘ı (G XIV/4)

Nedür ‘āūıķmısın varmı firāķuñ

Bu ĥurbetde kimedür iūtiyāķuñ (D/3)

Olsa yüz biñ dağı eger dīnār
Ehl-i inšāf ider mi istikšār (HS I/27)

Telḥ-kām olsaḳ ‘acebmi ḥālümüzni bir görüñ
Burnumuzdan geldi bi’llāh acı şuyı Şunbur’uñ (PM I/1)

12. Nida: Anlamla ilgili sanatlardan olan nida, şairin korku, sevinç, şaşkınlık, acı, ızdırıp, öfke gibi yoğunlaşan duygu ve düşüncelerini okuyucuya hissettirebilecek şekilde işlemesine denir.

Vaşf-ı la’luñde Ğazāyī varını şarf iyleyüp
Ey büt-i meh-veş anuñçün şı’ri böyle ter düşer (Dç XXXVII/5)

Va’de bermiş idi ol ḥūnī benüm katlimğa āh
Ḳaysı bī-dīn söyledi yā Rab peşimān iyledi (Dç XLI/2)

Ey Ğazāyī her niçe mey-ḥāne bulsan ‘ayb imes
‘Afv olur ‘avn-i Hūdā yār olsa iḥsān iylese (G I/7)

Sākīyā la’l-i lebüñ ‘ışığına şunsañ bir cām
Çekerim bir dem anı başuñ için ḳan ise de (G II/3)

Şanma ey şūḥ-ı cefā pişe bizni ḳartaydı
Şovuḳ ahım cılıdın düşdi şaḳal üzre ḳarav (K I/2)

Ehl-i İslām illerin kāfir ḥasāret iyledi
Ey Ḥudā-nā-tersler siz rüşvet aluñ oturuñ (PM I/2)

Ey vaṭandan ayru her-dem ceng iden bī-çāreler
Rāst iyleñ tīr-i miḥnetde belā yayın ḳuruñ (PM I/7)

13. Tekrir: İfadeyi pekiştirmek amacıyla, anlamın yoğunlaştığı sözcük ya da sözcük öbeklerinin tekrarlanmasıdır.

Ketür sākī meyi kim bir dem olsun
Dil-i şeydā bu demde ḥurrem olsun (Dç XIII/1)

*Ehl-i dünyā **faḥr** idermiş cāhile*

*Faḥr **faḥri** dımedi kōr cāhile (Dç XV/1)*

***Vefâ**sız dehre aldanma beḳā mülkin kōrüp ey dil*

*Ḥaḳıḳatle naḳar ḳılsaḳ kime andan **vefâ** keldi (Dç XVII/6)*

***Eger** Ferhād **eger** Mecnūn **eger** Vāmıḳ **eger** ‘Azrā’*

Olaruḳ ḳıṣṣasıları dil senüḡ hep ḥasb-ı ḥālüḡdür (G VIII/4)

*‘Āṣıḳa **cevr** etmege mā’il olur meh-pāreler*

*Cānına minnet bilürler **cevrini** bî-çāreler (G X/1)*

***Gehi** hicr odına yanmaḳ **gehi** seylāba ḡarḳ olmaḳ*

***Gehi** ḡonce kibi dil-teng **gehi** bülbül kibi zāruz (G XII/3)*

***Camanlık** **caḥşılık** keyfiyetin fehm iylegen ‘ārif*

***Camanlık** cerine **caḥşılık** itmezse **caman** iyley (B IV)*

Rızā vir her ne kim kelse ḳazādan

***Ḥudā’dan bil Ḥudā’dan bil Ḥudā’dan** (D/41)*

14. İştikak: Aynı kökten türemiş iki kelimenin aynı dize veya beyit içinde kullanılmasıdır.

Sāye-i serv-ḳaddüḡ ister Ġazāyī cānile

*İstemez ol cāhile **ḳadr-i** ‘ulüvv ü **ıktidār** (Dç VI/7)*

Kevkeb-efṣān bolsa ṭaḡmı kōzlerüm tā ṣubḥa dek

*Çarḡ-ı **zālīm** **zulumle** ayırdı ol meh-pāreden (Dç XXV/3)*

Ġāfıl olmaḡ dostlar irdi yine āḡir zamān

*Döndi ‘aksine her işler ḳalmadı **emn** ü **emān** (G VI/1)*

Mes’ele güçdür diyü virmez murādınca cevāb

***Müfti** **müstefîden** almaduḳca tā kim armaḡan (G VI/3)*

*Ey Ġazāyī n’ola ger terk-i **kemālāt** iyleseḡ*

*Zümre-i nāḳıṣlar gider ṣimdi **kāmîl-i** mecmā’ı (G XIV/5)*

*Böyle aḥbārı iyleyen iḥbār
Ki işide anı şigār u kibār (HS I/7)*

*Nice yıldur ki ictihād iderüz
Düşmen-i dīne biz cihād iderüz (HS I/57)*

15. İrsal-i Mesel: Söylenen fikri kuvvetlendirmek amacıyla, araya atasözü ya da atasözü değerinde örnekler katmaya denir. Örnekler genellikle herkes tarafından bilinen, söylenen, kabul edilen atasözleri, vecizeler ve hikmetli sözlerden seçilir.

*Haḳīkatde tarīkatdür kerekli
Belī her nesnenün yolu kerekdür (Dç VII/3)*

*Munca kim cevruñ çeker ḡasta Ğazāyī derd-mend
Virmesün ol hāli Ḥak Müslim degil bir kāfire (Dç XII/5)*

*Ḥudā'dın ḡayrıḡa kıılma tevessül
Bu penddin ḡayrı pendī iyle 'āḡıl (Dç XXXII/7)*

*Ḥāke şalsañ cür'ayı her-dem ene'l-ḡaḡ söylese
Dār-ı dünyādan ḡalāş olmaḡı asān iylese (G I/2)*

*Dilersin kim irişesin kemāle
Tevekkül kııl her işde Zü'l-celāle (D/38)*

*İki 'ālemde istersenḡ ferāḡat
Aḡıt közden yaşıñı iyle ḡā'at (D/39)*

*Sözün ḡatm it yeter didün Ğazāyī
Ki ḡā'at kııl dile Ḥaḡ'dan rızāyı (D/40)*

*Rızā vir her ne kim kelse ḡazādan
Ḥudā'dan bil Ḥudā'dan bil Ḥudā'da (D/41)*

16. Aliterasyon: Şiirde ahenk yaratmak amacıyla, aynı sesleri taşıyan kelimeleri sık sık ve ard arda tekrarlamadır. Gazi Giray, manzum eserlerinde bu ses oyununa önem vermekte ve şiirlerinde ustaca kullanmaktadır.

Sen Nesīmā yūri var bezmi biz iḥzār iderüz
Tek şu la‘l-i lebi mül lāle-i ruḥsārı ketür (Dç V/3)

Ḥabībim mūnisim yārim ṭabībim derde dermānım
Enīsım yār-ı dil-ḥāhım laṭīfım maḥremım cānım (Dç XXVIII/1)

Gül-endāmım dil-ārāmım vefā-dārım havā-dārım
Özi şāhım yüzi māhım boyı serv-i gül-istānım (Dç XXVIII/2)

Perī peyker lebi şeker sözi gevher özi hūş-ter
Kaşı ya kirpiki ḥancer süḥan-ver la‘li mercānım (Dç XXVIII/3)

Közım yaşın döker her-dem çeker zaḥmine yoḳ merhem
Ġazāyī ḳanı bir maḥrem diyem ḥāl-i perīşānım (Dç XXVIII/7)

17. İade: Bir mısranın veya beytin son kelimesinin, ondan sonra gelen mısra veya beytin ilk kelimesi olarak kullanılmasına denir. Bu şekilde yazılan şiirler *muad* diye anılırlar. Gazi Giray’ın manzum eserleri arasında bir adet muad gazeline rastlanmaktadır.

Ketür sākī yine luṭf it piyāle
Yeter dūnyā ḡamın ḳıldı ḥavāle

Ḥavāle iyle cām-ı pür-şafāyı
Ġam-ı devr-i zamān irsün zevāle

Zevāle irişe ‘ömri anuḡ kim
Ḥasedden ta‘n ide ehl-i kemāle

Kemāle irmedin ḥūsni o māhuḡ
Muḳavves ḳaşları döndi hilāle

Hilāle döndi cism-i nā-tüvānım
Veli bir kez irişmedi vişāle

Vişāle şarf ider dem-i naḳd-ı cānı
İrebilsem ben ol ḳadd-i nihāle

Nihāl-i kām̄eti baruñ Ğazāyī
Nümāyış virdi ħadd-i i‘tidāle (G XIII)

4.1.1.5. Dili Bakımından

XVI. yüzyıl, Türkçenin Arapça ve Farsça etkisiyle külfetli bir dil hâlini aldığı bir dönemdir. XV. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatına Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin girmesi birdenbire artar. Bunda, Türkçenin aruz veznine uydurulamaması, Türkçe kelimeler yerine Arapça ve Farsça kelimeler kullanmak mecburiyeti rol oynamıştır.²¹⁶ XVI. yüzyılda, aruz vezni yanında dönemin sanat anlayışı da pek çok şairin Türkçe anlatımını olumsuz yönde etkilemiş, anlatma (tahkiye) türü eserler içerisinde özellikle mesnevi şairlerinin sade dille yazmalarının önünde bir engel oluşturmuştur. Gazi Giray, dönemin Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla yüklü dil anlayışından farklı olarak, sade dili ve akıcı anlatımıyla dikkat çekmektedir. Özellikle mesnevi nazım şekliyle yazılan manzum eserlerinin dili, gazel nazım biçimiyle yazılan manzum parçalarından daha sadedir. Aşağıda yer verdiğimiz ve örneklerini arttırabileceğimiz birçok beyit, Gazi Giray’ın manzum eserlerinin dilindeki sadeliği ve akıcılığı gösteren örneklerdir:

Mavi yavluğ bağlağan alnığa ol al kılgacı
Kök bulutdan çıkdı şandım cañı ineñ bir ucı (B/III)

Camanlık caşşılık keyfiyetin fehm iylegen ‘ārif
Camanlık cerine caşşılık itmezse caman iyley (B/IV)

Țutup her yanımı kolum budagum
Çemen üzre turup her dem ayagum (D/11)

Alsa her birini eger bir er
Her birine birer kılor deger (HS I/28)

Şimdi niçe geçilsün ol şudan
Fitne bīdār oldı her şudan (HS I/34)

²¹⁶ Timurtaş, F.K., *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1985, s. 85.

Buna rağmen, Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle yazılan beyitlere de rastlanmaktadır. Burada Arapça ve Farsçanın etkisi, dönemine göre doğal karşılanabilecek sınırlar içerisindedir:

La'luñ üzre bâde hattuñ şekli ey ârâm-ı cân
Sebze 'ağsidür ki düşmüş âb-ı hayvân üstine (Dç XXXVI/2)

Nice kim cehd kıldum olmadı bir zerrece çâre
Dehânuñ noqtası kim noqta-i sırr-ı haqâyıkdur (Dç XXXVIII/2)

Gazi Giray manzum eserlerini hem Kıpçak Türkçesiyle hem de Osmanlı Türkçesiyle, karışık olarak yazmıştır. Lirik gazellerinin bazıları ve *Gül ü Bülbül* mesnevisi Kıpçak Türkçesinin özelliklerini yoğun olarak taşımaktadır:

Keldi nev-rûz oldı ammâ eski dilde ğam henüz
Sünbülüş sevdâsıdın köñlümde piç ü ham henüz

Bülbül-i şürîdeler güllerge hâlin 'arz ider
Tapmadım derd-i dilim ayturğa min hem-dem henüz

Şağlarım cân dik nihân nâ-mihri-bânım 'ışkıını
Bilmeyin ketdi yanımın 'aql nâ-mağrem henüz

Yapқан idük zâhidâ meydin şafâlar bir müdâm
Dağı peydâ olmadın humhâne-yi 'âlem henüz

Çalğan idük 'ışk-ı kûyı içre bir mesken tutup
Cennet-i 'alâ'ya anda kirmedin âdem henüz

Hicr tiğî zağmıdın cânım çıkar hâletde min
Hoqqa-i la'liñdin ammâ yetmedi merhem henüz (Dç XXXIII)

Bu şiirlerde Lutfî-i Çağatayî, Ali Şir Nevâî, Hayâlî-i Çağatayî gibi Çağatay edebiyatı şairlerinin etkisi hissedilmektedir. Bu onun Doğu Türk edebî çevresine olan vukufunu da gösterir. Bununla ilgili olarak, bir gazelinde şiir yazmadaki güvenini ifade eden Gazi Giray, *Nevâî tarzı şi'rimdür Hayâlî tik beyânımdur* ifadeleriyle bu fikri desteklemektedir:

*Bilürler kuvvet-i tab‘ım ne hâcet şerhin etmeklik
Nevâî tarzı şi‘rimdür Hayâlî tik beyânımdur (BM I/5)*

Gazi Giray’ın Osmanlı Türkçesiyle yazdığı eserleri ise Bâkî, Hayâlî, Fuzûlî gibi Divan şairlerinin tesirinde ve aynı üslûpla yazılmıştır. Gazi Giray Osmanlı Türkçesiyle, Kıpçak Türkçesi kadar kolaylıkla söyleyip yazabiliyordu. Fuzûlî’yi ve diğer Batı Türk edebî çevresinin doğu sahası şairlerini okuyup incelemiş olduğu için şiirlerinde Fuzulî dilinin özellikleri de bulunmaktadır:

*Raḥm kıl hicrân gamındın köz yaşı kan olmuşa
Çeşmi giryân bağı biryân köñli vîrân olmuşa*

*Şanma kim ḥâr-ı ta‘alluḳ dâmenine el urıp
Deşt-i ḥayret içre Mecnûn kibi ‘uryân olmuşa*

*Pes ki ḥaclet çekdi gül gül-şende körgeç ‘arızun
Ḥâr ü ḥas bahş iyalesunmi mâh-ı tâbân olmuşa*

*Ey köñül nitsün saḅga cevr ü cefâyı rûzigâr
Nâvek-i gamdın derûnı tolu peykân olmuşa*

*Va‘de kıldı yâr el-ḥaḳ dûn Ğazâyî katline
Bu tegâfûl kılmadan beñzer peşimân olmuşa (Dç XXXIV)*

Gazi Giray’ın, şiirlerinin çoğunda hem Osmanlı hem de Kıpçak Türkçesini kullandığını görmekteyiz. İncelenen gazellerin çoğunda her iki lehçe unsurlarının da karışık olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Hatta, eserlerine Batı Türkçesinin doğu sahasına has dil bilgisi unsurlarının da karıştığını görüyoruz. Bu durum, esas itibarıyla Gâzi Giray Han’ı Batı Türk edebî çevresine de dâhil eder. Manzum eserlerinde karışık bir dil kullanması, eserlerine, Kıpçak Türkçesinden Oğuz Türkçesine geçiş devri eseri olma özelliği katmakla birlikte, Gazi Giray’ın dilindeki zenginlik ve çeşitlilik sanatçı ruhundaki ortak Türkçe zevkini yansıtmakta, onu ortak Klasik Türk Edebî Geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri kılmaktadır.

4.1.2. Bora Gazi Giray Han'ın Manzum Eserlerinin İç Yapı Özellikleri

Aşk, içki, şiir, musiki, fânîlik, kader, tevekkül, vatan ve bayrak aşkı, kahramanlık, Gazi Giray Hân'ın şiirlerinde ele aldığı belli başlı tema ve konuları oluşturur. Hiç şüphesiz söz konusu tema ve konular bize, şairin hayatı boyunca içinde bulunduğu dünyayı verir. Bir başka deyişle, her sanatkâr gibi, Gazi Giray Han da sanat evreninin merkezine kendi ilgi alanını, kendi dünyasını yerleştirir.

Gazi Giray Han'ın tabiat ve aşk güzellikleri, hiciv ve sosyal konulu şiirleri yanında, divan edebiyatı kalıplarının dışına çıkarak yaşadığı tarihî olayları, yaptığı savaşları anlatan şiirleri de vardır. Şöyle ki İ.H. Ertaylan *Gâzi Geray Han Hayâtı ve Eserleri* (1958) adlı eserinde Gazi Giray'ın eserlerini konularına göre tasnif etmiş: 1) Lirik şiirleri, 2) Hamasî şiirleri, 3) Mizahî ve hicvî şiirleri, 4) Tahkiyevî şiirleri, 5) Talimî şiirleri, olmak üzere beş ayrı gruba ayırmıştır. Biz çalışmamızda Gazi Giray'ın manzum eserlerini 1) Lirik, 2) Epik, 3) Didaktik, 4) Satirik şiirleri, olmak üzere dört ayrı gruba ayırdık:

1) Lirik Şiirleri: Divan edebiyatının başlıca konusulardan biri aşktır. Gazi Giray da, bazı gazellerindeki duygularının coşkunu, söyleyişindeki lirizm ve özgünlüğü yönüyle tamamıyla lirik bir şairdir. Gazi Giray'ın aşk lirizmi tarzındaki gazellerinin her satırı ince ve saf duygularla yazılmıştır:

Ḥabîbim mûnisim yârim ṭabîbim derde dermânım

Enîsim yâr-ı dil-ḥâhım laṭîfîm maḥremim cânım

Gül-endâmım dil-ârâmım vefâ-dârım havâ-dârım

Özi şâhım yüzi mâhım boyı serv-i gül-istânım (Dç XXVIII/1, 2)

Aşk lirizminde olduğu gibi, başrolde sevgili vardır. Sevgili tipi burada güzelliği mükemmel olan fakat kalbi taş gibi sert, zâlim birisidir. Maddî ve manevî özelliklerini öven âşık, sevgilisinden karşılıklı bir sevgi beklememektedir. Onun için sevgili erişilmez bir idealdir. Gazi Giray, gazellerinde daha çok beşerî aşkı terennüm etmektedir. Bazı gazellerinde ise tasavvufî mahiyette, fakat süs kabilinden bir simgeleştirme vardır. Gazelleri arasında tamamıyla tasavvuf tarzında olanları bulunduğu gibi, Nef'î tarzında bir eda ile maddeleşen ve somutlaşanları da yok değildir:

*Sākī bir mey şunsa bize ‘aklı hayrān iylese
Def idüp dilden riyāyı küfri imān iylese*

*Hāke şalsañ cür‘ ayı her-dem ene’l-ħaķ söylese
Dār-ı dünyādan ħalāş olmağı asān iylese*

*Zinde kılsa ħalbimizni ehl-i diller ħalbi teg
Mā-sivāyı bizden alsa ħāke pinhān iylese*

*Neş ‘esidin ħalbimiz tapsa ħasāvetden ħalāş
Bizi hem-ħāl ehli kibi şād u ħandān iylese*

*Cennet-i ‘uķbāyı taħrīm itdürüp mey teg bize
Ya‘nī ħalb-i pāk-ı şāf ü ehl-i ‘irfān iylese*

*Her ne kim rāh-ı tarīķa yār olur fehm itdürüp
Anı fānī dehr-i dūn teg cümle vīrān iylese*

*Ey Ġazāyī her niçe mey-ħāne bulsan ‘ayb imes
‘Afv olur ‘avn-i Hüdā yār olsa iħsān iylese (G I)*

Bu gazelde ruh itibariyle tasavvufî ve dinî sembolizm galiptir. Öyle ki, işi Nesimî gibi *enelhak* demeye kadar vardırmaktadır. Ancak Gazi Giray *enelhak* davasına kalkışacak sufilerden değildir. Gazi Giray, şiirleri içine tasavvufu yerleştirerek aşk ve mistisizm gibi iki erişilmezlik anlayışını birleştirmiştir. Onun şiirlerinde tasavvuf Ahmet Yesevî ve Seyyid Nesimî’nin şiirlerinde olduğu gibi esas amaç olmamıştır. Gazi Giray tasavvufî terimleri beşerî özellikleriyle şiirleştirerek, bazen de didaktizmi katarak lirizme yaslanmış, hissettiricilik peşinde koşmuştur. Şiirlerinde tasavvufî terimleri kullanması, sadece sanatkârâne bir nazire yazmak gayesiyledir.

2) Epik Şiirleri: Bir gelenek şiiri olan divan edebiyatında şairler, asırlarca duygu ve düşüncelerini çoğunlukla ortak ve klişe benzetmeler içinde sunmaya çalışmışlar, farklılığı söyleyişte ve üslûpta aramışlardır. Gazi Giray’ın değeri ve Türk edebiyatı tarihi içindeki farklı konumu, klâsik şiirin en güzel epik örneklerini kaleme almasından ileri gelmektedir. Divan edebiyatı geleneği çerçevesinde kahramanlık

öykülerini dile getiren şiir sayısı azdır. Bu anlamda Gazi Giray'ın epik şiirleri Türk edebiyatının en seçkin örnekleridir.²¹⁷

Gazelerde, ilk olarak Türk kahramanlığını, Türk yiğitliğini, savaşçı ruhunu, Türk bayrak aşkını bilinçli olarak Gazi Giray getirir. O, kendinden önce ve kendi çağında aşılması güç bir gelenek hâline dönüşen anlayışa, bu geleneksel bezm edebiyatına tepki olarak değişik bir tarz ortaya koymuştur. Gazi Giray bu şiirlerinde devlet ve millet işleri yerine kendi menfaatlerini düşünen devlet ileri gelenlerini acımasızca eleştirmiştir. Gazi Giray'ın epik ruhunu en iyi yansıtan, aşağıdaki meşhur gazelidir:

Rāyete meyl iderüz kâmet-i dil-cū yerine

Tuğa dil bağlamışuz kākül-i hoş-bū yerine

Heves-i tîr ü kemān hîç köñülden çıkmaz

Nāvek-i ğamze-i dil-düz ile ebrū yerine

Sürerüz tîĝimüzüñ zevk ü şafāsın her-dem

Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlū yerine

Gerden-i tevsen-i zibāda қоtas-ı dil-bend

Bağladı köñlümüzi zülf ile ğisū yerine

Severüz esb-i hüner-mend-i şabā-reftārı

Bir perî şekl-i şanem bir közi āhū yerine

Seferiñ cevri çok ümîd-i vefā bile velî

Olduğ aşüftesi bir şüh-ı cefā-cū yerine

Köñlümüz şahid zibā-yı cihāda virdük

Dil-ber-i mäh-ruğ u yār-ı perî-rū yerine

Olmışuz cān ile dervîş ğazā 'ya teşne

Қанını düşmen-i dînüñ içerüz şu yerine (G V)

Gazelin tamamında şair, klâsik edebiyatta çok sık kullanılan ve asırlarca değişmeyen bir takım mazmunlara farklı anlamlar yüklemiştir. Divan şairi

²¹⁷ M. İsen, "Kırım Hanedanının Şairliği", *Biliğ*, S. 15, 2000, s. 83.

sevgilisinin boyu uzun, saçı uzun ve kara ve daima misk gibi kokmaktadır. Kaşları yay, gözleri ok, beli ince, teni beyazdır. Bu edebiyatta sevgili, daima yüceltilmiştir. Burada şair, büyük bir ustalıkla bir dizi savaş, sefer ve kahramanlık unsurlarını bir kadının güzellik unsurlarıyla karşılaştırmaktadır. Gazi Giray bu şekilde klişeleşmiş mazmunlarla oynayarak gelenek dışı bir şiir ortaya koymuştur. Seçtiği kelimeler, kendinden önce ve kendi çağındaki şairlerin kelime hazineleriyle ortaklık arz etmesine rağmen, onlara yüklediği farklı anlamlarla şair, karşımıza farklı bir örnekle çıkmaktadır.

3) Satirik Şiirleri: Gazi Giray lirik ve epik şiir örnekleri dışında mizah ve hiciv özelliği taşıyan satirik şiirler de vardır. Ayrıca bu şiirler, onun yaşantısının şiire yansıyan örnekleridir. Gazi Giray gördüğü yolsuzlukları sindiremediği gibi, haksız iftara da hiç tahammül gösterememektedir. Muhtelif vesilelerle kendisine isnad olunan olumsuz durumları şiddetle reddettiği gibi, vezirlerin, kadınların rüşvetkârlıklarına, kötü yönetimlerine de göz yummamış, birer manzume hâlinde ortaya koymuştur. Bu manzumeler aslında, Gazi Giray'ın yaşadığı asrın birer idarî vesikası, birer sosyal yansıması hükmündedir. Gazi Giray'ın hicivleri, mahiyet olarak şahsî değil, daha çok Nev'î, Ruhî, Ziya Paşa, Tevfik Fikret hicivleri mahiyetinde olup sosyolojik ruhtadır.²¹⁸

Telḡ-kām olsaḡ ‘acebmi ḡālümüzni bir görüḡ

Burnumuzdan geldi bi’llāh acı şuyı Şunbur’uḡ

Ehl-i İslām illerin kāfir ḡasāret iyledi

Ey Ḥudā nā-tersler siz rüşvet aluḡ oturuḡ

‘Arşa-i rezm içre biz ḡanlar döküp ḡan aḡlaruz

Vādī-i ‘işretde siz cām-ı şafā zevḡin sürüḡ

Ḥaylī bī-āhengdür ḡānūn-i devlet naḡmesi

Ey müdebbirler anuḡ bārī ḡulaḡını buruḡ

Şanmaḡuz dārū’l-āmān olan mekān ḡalur size

Böyle ḡalsa bir iki gün daḡı şabr idüḡ görüḡ

²¹⁸ İ.H. Ertaylan, 1958, s.40.

*Bir tedārük olmaz ise gitdi elden memleket
İ‘timād itmezseñüz eṯrāf-ı ‘ālemden soruñ*

*Ey vaṯandan ayru her-dem ceng iden bī-çāreler
Rāst iylenñ tūr-i miñnetde belā yayın kuruñ*

*İrtiṯā’ birle mevālī cem‘-i dīnār itmede
Ellezīne yeknizūne āyetini eytgürüñ*

*Ḥan Ğāzī ṣıdḳ idüp bu nazmı kılmıṣdur revān
Ger yaman söz söyler ise anı Ṣunbur’dan soruñ*

Bu manzume XVII. yüzyıl başlarında, Osmanlı İmparatorluğu’nda baş gösteren dâhilî, sosyal ve idarî karışıklık tablosunu gözler önüne seriyor. Hoca Sâdeddin Efendi’ye yazılan mesnevi tarzındaki mektubu ve G VI gazeli de satirik mahiyette yazılan manzumelerdir.

4) Didaktik Şiirleri: Divan edebiyatında pek çok şairin ele aldığı didaktik mahiyetteki konulara Gazi Giray’da da rastlıyoruz. Bu yazılarda Gazi Giray, kendine ve etrafındakilere teselli ve öğüt vermeye çalışmakta, bu suretle bitip tükenmeyen manasızlıklara, kayıtsızlıklara tahammül ve tevekkül göstermektedir. Moral, ahlâk, inanç meseleleri üzerinde duran manzum hikâyeler arasında *Dolâb* mesnevisi yer almaktadır. *Dolâb* manzumesinde, eskiden *dolap* diye adlandırılan su değirmeninin önce güzel bir ağaç olup yaşadığı, sonra biçilip dolaba çevrildiği ve bundan dolayı ne kadar ızdırap çektiği anlatılmaktadır. Eserde dolap, sanki canlı bir varlık gibidir. Hem konuşmakta hem ağlamakta, muhatabı olan şaire kendi dertlerini anlatmaktadır. Dolap tipi vasıtasıyla Gazi Giray, insanın ömründe çeşitli imtihanların, mutlu ve kederli dönemlerin olabildiğini göstermeye çalışmaktadır.

4.2. Bora Gazi Giray Han’ın Mensur Eserlerinin Üslûp Özellikleri

4.2.1. Kırım Hanlığı’nın Yazışma Geleneği

Kırım Hanlığı’na ait resmî yazışma geleneği, esasta Altın Ordu yazışma geleneğinin devamı niteliğindedir. Altın Ordu Hanlığı’nın yıkılmasından sonra kurulan ve yine Altın Ordu hanları soyundan gelenlerin tahta çıktığı Kırım Hanlığı’nda da aynı

yazışma geleneği devam etmiştir. Cengiz Han döneminden itibaren, köklü bir kültüre ve medeniyete sahip Uygurların Türk-Moğol devlet geleneğinin oluşumunda önemli katkıları olmuştur. Cengiz Han'ın kurduğu Türk-Moğol İmparatorluğu, Moğol unsurların yanı sıra, Uygur-Türk geleneği temelinde şekillenmiştir. Moğollar Türkistan'a hâkim oldukları dönemde, XIII. yüzyılda Uygurlar aracılığıyla Uygur yazısını kullanmaya başlamışlardır. Uygur yazısıyla birlikte Moğollar, Türk-Uygur devlet yönetimini ve terminolojisini de benimsemiş, bunun yanında hukuk, iktisat ve sosyal hayatla ilgili pek çok teknik terimi de dillerine almışlardır. Türk-Uygur dili ve kültürü, Moğol kültürü içinde en üst düzeydeki örnek kültür olarak kabul edilmiş ve Moğollar resmî yazışma geleneklerini bu çerçevede oluşturmuşlardır. Altın Ordu yazışma geleneğine de temel olan Türk-Moğol resmî yazışma geleneği, büyük ölçüde Uygur menşelidir.²¹⁹

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra değişen siyasi durum, diplomasisini de etkilemiş ve özellikle yazışmalarda Osmanlı resmî yazışma geleneğinin hem dil hem de şekil ve içerik bakımından etkileri daha kuvvetli görülmeye başlanmıştır. Şöyleki V.V. Velyaminov-Zernov'un başkanlığında, Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın arşivindeki belgelerin kopyaları alınarak *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar* adı altında yayımlanan eserde, en eski yarlık 1520'de yazılan Mengli Giray'ın oğlu Mehmet Giray Han'a aittir. Bu yarlıkta Osmanlı Türkçesinin tesiri hiç hissedilmediği halde, 1574'te I. Devlet Giray Han tarafından yazılan yarlıkta Osmanlı tesiri açıkça görülür.

XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı devridir. Bu dönem, ilmî faaliyetlere büyük önem verildiği ve bilginlerin yetiştiği, âlimlerin kıymetinin bilindiği bir dönemdir. Kültür hayatına büyük önem verilmesi, Türkiye dışı kültür adamlarını da Osmanlı sınırları içine çekmeye başlamıştır. Bu sebeple birçok Kırım şairi ve bilgini İstanbul'un manevî cazibesine kapılarak buraya gelmeye ve eserlerini Osmanlı Türkçesiyle yazmaya başlamışlardır. Şöyle ki Kırım hanzadeleri, İstanbul'da Osmanlı eğitim sistemine göre yetiştirilmeye başlanmış, Osmanlı Türkçesi ile yazıp söylemek bir moda hâlini almıştır.²²⁰

²¹⁹ M.A. Özyetgin, "Altın Ordu Resmî Yazışma Geleneği", *Türkler*, C. 8, Ankara, 2002, s. 819-830; M. Usmanov, *Jalovannıye Aktı Djuçiyeva Ulusa XIV-XVI vv*, İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta, 1979.

²²⁰ N.S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul*, 1971, s. 557.

Kırım Hanlığı'nın diplomasi geleneği, bir yandan Osmanlı uygulamaları, bir yandan da yine Altın Ordu etkisi altında gelişmesini sürdürmüştür. Özellikle Kırım hanlarına ait yarlıklarda, Altın Ordu geleneği, kendini, gerek dil gerekse şekil özellikleri açısından muhafaza etmiştir. Bu belgelerin dil özellikleri Altın Ordu, Kıpçak ve Osmanlı sahası ile etkileşim içinde, farklı bir yapıyla dikkati çekmektedir. Bu dönemde Osmanlı Türkçesinin etkileri, edebî dilde olduğu gibi resmî yazışmalarda da görülür. Özellikle Osmanlı sultanlarına yazılan mektuplarda Osmanlı Türkçesinin dil ve üslûp yapısı daha fazla hissedilir. Diğer taraftan, yarlık metinlerindeki Osmanlı etkisinin, Kırım Hanlığı'ndan Osmanlı sultanlarına yazılan mektuplarla karşılaştırdığımızda, daha az olduğunu görürüz. Kırimlı Türk-Tatar yazarlarından Hamdi Giraybay, Kırım tarihi ile ilgili çalışmasında, Kırım Hanlığı döneminde Osmanlılara ve Erdel prenslerine gönderilen belgelerde Osmanlı Türkçesinin hâkimiyeti çok daha fazla iken, Rus prenslerine gönderilen belgelerde Kıpçak Türkçesi unsurlarının hâkim olduğunun altını çizmektedir. Aynı zamanda Kırım'da yazılan yarlıklar ve Osmanlı'ya gönderilen cevap-nâmelerin üslûbundaki akıcılıktan, imlâsındaki intizam ve ifadedeki açıklıktan, Bahçesaray'da, klâsik eğitim veren, Osmanlı Türkçesine hâkim kâtiplerin olabileceğini zikretmektedir.²²¹

4.2.2. Mektup ve Mektubun Üslûp Özellikleri

Yazılı nesir, yazılmış şey anlamına gelen mektup, insanların duygu ve düşüncelerini birbirine bildirmek, istek ve dileklerini iletmek için kullandıkları bir iletişim aracıdır. Mektup, birbirine uzakta bulunan kişi ve kurumlar arasında haberleşmeyi sağlayan bir yazı türü olarak da bilinmektedir.²²²

Osmanlı sahasında mektup türü, *inşâ* adı verilen düz yazının bir çeşidi olarak değerlendirilmiştir. Edebî anlamda inşâ, sanatlı ve süslü nesir yazılarında maksadı en güzel şekilde ifade ederek kaleme alma işine denir. Bu dönemde düz yazı veya mektup yazarlar *münşî* olarak bilinirdi. Divan edebiyatında münşîlerin yazdığı özel ve resmî mektuplarla başka nesirlerin toplandığı eserlere **münşeât**, içinde sadece mektupların bulunduğu eserlere **mektûbât** adı verilirdi.

²²¹ H. Giraybay, "Kırım Edebiyatına Bir Bakış", *Kırım Şiirleri*, Romanya/Pazarcık, 1935, s. 24.

²²² H. Ersoylu, "Mektup", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C VI, 1986, İstanbul, s. 231.

Mektuplar, yazıcısına ve konusuna göre farklı isimler alır. Başlıkta verilen bilgiler ve muhtevaya göre adlandırılan mektuplar tebrik-nâme, tehniyet-nâme, cevap-nâme, meveddet-nâme, uhuvvet-nâme, mehabet-nâme, şevk-nâme, taziyet-nâme, teşekkür-nâme, şükür-nâme, takriz-nâme, davet-nâme, niyaz-nâme, talep-nâme, şefkat-nâme, muavenet-nâme, muhlis-nâme, tavsiye-nâme, irsal-nâme, ilâm-nâme, şikâyet-nâme, iyâdet-nâme, dua-nâme, şefaat-nâme, ubudiyet-nâme, itizar-nâme, izaz-nâme²²³ gibi çeşitlere ayrılmaktadır.

Mektup çeşitleri içinde en büyük yeri özel mektuplar alır. Özel mektuplar, bir edebiyat türü olarak, mektup denince akla ilk gelen türdür. Özel mektuplarda kullanılan hitap, dil ve üslûp, mektubu yazanın ve mektubun gönderildiği kişinin kültür seviyesine, aralarındaki yakınlığa, meslek durumlarına ve aralarındaki rütbe farklılığına göre değişir. Genel ölçüt yapmacılığa kaçmadan, nezaket kuralları dâhilinde, içtenlikle, açık ve anlaşılır bir şekilde yazmaktır.

Divan edebiyatında mektup tarzında, düz yazı yanında şiir yazarlar da olmuştur. Her ne amaçla ve gerekçe ile olursa olsun, manzum mektuplar divan edebiyatında bir gelenek olmuştur. Bu konuda, bildiğimiz anlamda haberleşme amacıyla yazılan mektupların dışında, mektup, edebiyat terimi olarak, belirli bir edebî türde, kaside, mesnevi, gazel biçimlerinde yazılmıştır. Manzum mektupların en önemli özelliği, dönemine göre çok yalın bir Türkçe ile yazılmış olmalarıdır.

Çeşitli konularda ve biçimlerde yazılabilen mektup, aynı zamanda yazarın iç dünyasını, dünyaya ve hayata bakışını yansıtır. Mektuplar kültür, dil bilimi, edebiyat, tarih ve ekonomi araştırmacıları için faydalı bilgiler içermektedir. Mektup yazmak ve mektuba cevap vermek bir kültür işi olduğu için, yazılan mektuplardan o dönemde yaşayan insanların hayat tarzları ve kültürel birikimleri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu mektuplarda, özellikle resmî nitelikte olanlarda, içinde yaşanan toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel durumu ile devletin içinde bulunduğu durum gözler önüne serildiği için, bunlar aynı zamanda birer tarihî vesika özelliği göstermektedir.

Osmanlı ve Kırım sahasına ait resmî ve özel yazışmalarda, belli bir tarihî dönem içinde oluşturulmuş bir yazı protokolü uygulanmıştır. Bu bakımdan mektuplar kendine has bir sisteme bağlanmış ve plânlı bir şekilde kaleme alınmıştır.

²²³ İ.H. Haksever, *Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı*, İnönü Sosyal Bilim Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Malatya, s. 25.

Ancak mektupların üslûp özellikleri, onların içinde buldukları döneme, yazılış amacına ve konusuna bağlıdır. Mektuplar, oluşturulan bu protokole göre, kendi içinde de bölümlere ayrılıp incelenebilir. Bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Biz çalışmamızda bu konuda en ayrıntılı ve sağlam görüşü yansıtan J. Reychman ve A. Zajaczkovski²²⁴,nin görüşünü esas alıyoruz. Buna göre mektup bölümlerini şöyle sıralamak mümkündür:

I. Giriş

- *Dua*

Mektuplar dua ile başlar. Özel mektuplarda dua bölümleri baş ve son kısımlarda yer alabilmektedir. Yapılan dualar, dua edilen şahsın durumu ile ilgilidir. Dualar Türkçe, Farsça ve Arapça olabilmekte ve duaların uzunlukları ve duaların şekli mektubun türüne ve amacına göre değişmektedir. Bazı mektuplarda ise dua bölümü bulunmamaktadır.

- *Tuğra*

Tuğra veya diğer bir adıyla nişân-ı hümâyûn, tevki' veya alâmet-i şerîfe, sadece Osmanlı sahasındaki yazışmalarda bulunur. Kırım hanlarının yazdıkları yarlıklarda imza yerine genellikle nişan denen dörtgen veya armut şekilli alametler kullanılmıştır. Altın Ordu hanlarının yarlıklarının sonunda kullandıkları nişanlara benzeyen bu alametler, bazen belgenin sağ üst köşesinde, çoğunlukla da belgenin sol alt tarafında bulunur. Özel mektuplarda ise tuğra yerine mektubun sonunda imza kullanılır.

- *Elkâb*

Her mektubun başında elkâb denilen ve gönderilenin mertebesine göre sıralanan bir takım sıfatlar dizilidir. Elkâb birine lakap takmak anlamına gelen Arapça *lakabe* fiilinden türemiş bir kelimedir. Elkâb kısmının genel özelliği rütbe, saygı ve sevgi ifade eden kelimeleri içermesidir. Padişaha, valide sultana, sadrazama, vezirlere vs. toplumda belli bir yeri olan kim varsa onlara yazılan mektupların hitapları farklı

²²⁴ J. Reychman, A. Zajaczkovski, *The Handbook of The Otoman-Turk Diplomats*, Paris, 1978, s. 139-149. Bunun için bkz. A.M. Özyetgin, *Altın Ordu ve Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, 1996, Ankara, s. 80.

oldukları kadar, gösterişli ifadeler bakımından da derece derecedir. Ancak yüksek makamdaki kişilerin gönderdikleri mektuplarda genellikle elkâb kısmı yer almaz.

- *Kitâbe*

Kitâbe kısmında geçen ünvanlarla birlikte, hitap edilen kişinin adı mevcuttur. Dönemden döneme bu kitâbe kısmının verilmiş tarzı değişebilmektedir.

- *Selâmlama*

Ünvanların ve ünvan sahibinin adının söylenmesinden sonra selâmlama kısmı gelmektedir. Bu bölüme, muhatabı, isteklerin sıralandığı bölüme hazırlama kısmı denilebilir. Burada hâl hatır sorulur, bazen de hitap edilene dualar edilir. Selâmlama, mektubun takdim edildiği şahsın Müslüman veya Hıristiyan olmasına göre değişmektedir.

II. Kontekst

- *Nakil ve Talep*

Mektuplarda nakil ve talep kısmına öncelikle arz bildiren söz ve ibarelerle başlanır. Osmanlı sahasındaki mektuplarda ve Osmanlı tesirinin çokça görüldüğü Kırım sahasındaki mektuplarda nakil ve talep bölümünün başında bu kalıp ifadeler bulunur. Nakil kısmında mektubun gönderiliş sebebi açıklanır. Talep kısmında ise istenen hüküm veya emir kaydedilir. Bu bölümün biçim açısından en önemli özelliği mektubun temelini oluşturmasıdır. Yani bir anlamda nakil ve talep olmadığı zaman mektup da olmaz.

- *Tasdik, teyid*

Talep bölümünü destekleyen bir bölüm olan tasdik, şu kalıp ifadelerle sunulur: *bâkî'd-du'â, bâkî fermân ol zât-ı âlî-şânundur, bâkî'*. Tasdik bölümünü emirlere uymayanlara ağır tenkit, suçlama ve lanet izler. Bu bölüm, özellikle yarlıklarda geniş bir yer tutar.

III. Son Protokol

- *Tarih*

Tarih kısmı, Osmanlı-Türk vesikalarında Arapça *tahrîren fî* olarak başlar ve onu hicrî yıl takip eder. Özellikle Osmanlı sahasında yazılan mektuplarda tarih kısmında ay ve yıl söylenir, gün belirtilmez.

- *Yazılan yer*

Bu kısımda mektubun yazıldığı yer belirtilir ve bu *be-makam-ı* biçiminde ifade edilir. Adı geçen şehir, vasıfları ile belirtilir. Yolculuk veya sefer sırasında yazılan mektuplarda ise *be-yurt* ibaresi kullanılır.

- *Mühür*

Mektubun sonunda yer alan mühür, belgenin tasdik edildiğini gösterir. Osmanlı sahası mektuplarında mühür, ıslatılmış kâğıda çini mürekkebi ile basılırdı.²²⁵ Kırım sahasında yazılan belgelerde ise mühür, tamga veya nişan adını alır. Bu nişanlar Altın Ordu sahasındaki yazışmalarda olduğu gibi kufî hattıyla yazılır, belli büyüklüklerde dört köşeli olarak kırmızı mürekkeple basılırdı.²²⁶ Özel mektuplarda mühür yerine kim tarafından yazıldığını belirten imza bulunmaktadır. Genellikle asıl vesikalarda, alt kısımda yer alan mektubun sahibine ait özel imza, yazılı olan metinler birer suret niteliğinde olduklarından, münşeât mecmualarında bulunmaz.

Bölümler hâlinde incelediğimiz kısımlar, genellikle Osmanlı sahasında yazılan ferman ve hüküm türünde resmî vesikalarda tam olarak mevcuttur. Çalışmamızda XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarında Kırım sahasında yazılan resmî ve özel mektuplar esas alınmıştır. İncelemiş olduğumuz metinlerin üslûp yapısı, genel itibarıyla Osmanlı yazışma geleneğinin kuvvetli tesirinde kaldığı için bu üslûpla incelenmiştir. Çalışmamızda mektupların türüne ve şekline göre:

I. Mensur mektuplar

1) Resmî (Diplomatik) Mektuplar

a) Yarlıklar

b) Arzlar

2) Özel Mektuplar

II. Manzum Mektuplar

²²⁵ İ.H. Uzunçarşılı, *Topkapı Sarayı Müzesi Mühürler Seksiyonu Rehberi*, İstanbul, 1959.

²²⁶ A.M. Özyetgin, 1996, s. 80.

şeklinde sınıflandırılan mektuplar, bu üslûpla incelendiğinde ayrılan ve bitişen taraflar görülebilmektedir.

4.2.2.1. Bora Gazi Giray Han Resmî Mektuplarının Üslûp Özellikleri

4.2.2.1.1. Bora Gazi Giray Han Yarlıklarının Üslûp Özellikleri

Yarlık, Altın Ordu, Kırım ve Osmanlı sahalarındaki diplomatik yazışmalarda üstten alt rütbeğe gönderilen, emir mahiyetindeki mektup türüdür.²²⁷ Yarlıklar, genel olarak Altın Ordu, Kırım ve Osmanlı hükümdarlarından yabancı bir hükümdara gönderilirdi ve üzerinde bunun bir yarlık olduğu açıkça belirtilirdi.

Türk dili ve tarihi açısından değerli kaynaklardan olan yarlıklar, niteliklerine göre diplomatik yarlıklar ve tarhanlık yarlıklar olmak üzere iki çeşittir. Diplomatik yarlıklar, daha çok diplomasiyle ilgili, yabancı hükümdarlara yazılan ve emir niteliğinden olan iç yazışmalardır. Tarhanlık yarlıkları ise, hanın istediği kişi veya kurumların her türlü vergi ve devlet hizmetinden muaf olmasını sağlayan, çeşitli imkânlar veren resmî belgelerdir.²²⁸

Çalışmamızda, Gazi Giray Han'ın, birbirine yakın tarihlerde yazılan üç adet yarlığı incelenmiştir. Bu yarlıklar, XVI. yüzyıl sonuna kadar Kırım hanlarının, diplomaside Altın Ordu'nun resmî yazışma geleneğini devam ettirdiklerine tanıklık ettiği kadar, Kıpçak Türkçesinin Kırım Türk Hanlık Devleti'nin uluslararası haberleşmesinde, devlet dili seviyesine çıkabildiğine de tanıklık etmektedirler.²²⁹ Arapça ve Farsça kelimelerin azlığı ve ara sıra Osmanlı Türk resmî yazışma geleneğine ait şekillerin kullanılması, bu yarlıkların özelliklerindedir.

Yarlıkların üslûp özellikleri, genel olarak, ait oldukları muhite, döneme, yazılış amacına veya konusuna göre değişmektedirler. Devletler arası yazışmalarda, belli bir tarihî dönem içinde oluşturulmuş yazı düzeni, kalıplaşmış şekliyle fazla bir değişikliğe uğramadan yüzyıllarca kullanılmıştır.

Yarlık metinleri, bir kural olarak, Osmanlı sahası yazışmalarında görülen ve Arapça olarak verilen dua kısmı ile başlar. Değişen, sadece dua kısmının

²²⁷ G. Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972, s. 966b.

²²⁸ A.M. Özyetgin, 1996, s. 76.

²²⁹ A. Samoyloviç, "Kırım-Türk Yazı Dilinin Tarihçesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY)*, çev. R. Uygun, S. 183, 1960, Ankara, s. 374.

uzunluğudur. I. ve III. Yarlıklar bu tür yazışmalarda bulunabilecek en kısa dua olan *huve* ibaresinden oluşmaktadır. II. Yarlıkta ise dua kısmı daha uzun biçimde kullanılmıştır: *Hüve bi'l-ı-kuvveti'l-aḥadiyye ve-l'mu'cizāti'l-Muḥammediye* (Y II/1, 2, 3).

Yarlık metinlerinde dua kısmından sonra gelen ve hanın ünvanının yer aldığı ünvan kısmı, han adıyla birlikte klâsik bir kalıp söz olan *sözüm* ile başlamaktadır. Altın Ordu resmî yazışma geleneğine ait belgelerin üslûp özelliklerinde dikkati çeken ve ortak olan en önemli unsur, belgenin giriş kısmındaki *sözüm* formülüdür.²³⁰ Bu kökü oldukça eskiye dayanan kalıp yapı, saygı ve davet içeren bir ibaredir.²³¹ Osmanlı-Türk diplomasisi uzmanı L. Fekete, *sözüm* tabirini, Osmanlı belgelerindeki tuğranın yerini tutan grafik bir sembol olarak düşünmüştür.²³² İmparatorluk simgesi olan tuğra ya da diğer adıyla nişân-ı hümâyûn, tevki' veya alâmet, sadece Osmanlı sahasında yazılan mektuplarda tespit edilmiştir. Altın Ordu sahasındaki yazışmalarda tuğra kullanılmasına rastlanmamıştır.

Özellikle Osmanlı resmî yazışmalarındaki Arapça ve Farsça tamlamalardan oluşan uzun ünvan bölümü, Türk-Moğol devletlerine ait yazışmaların büyük bir kısmında yer almaz. Ancak Altın Ordu sahasında, özellikle Kırım Hanlığı döneminde, tabi oldukları Osmanlı hükümdarlarına yazılan mektuplarda, hitap edilen Osmanlı hükümdarının ünvan ve elkâbının Osmanlı sahasındaki üslûpla aynı biçimde verildiği görülür.²³³ İncelenen yarlıklarda Gazi Giray Han, Altın Ordu yarlık metinlerinde olduğu gibi hanın ünvanlarının sıralandığı elkâp kısmında *uluğ ordu*

²³⁰ Altın Ordu sahasında yazılan yarlıkların üslûp özelliklerine bakıldığında hemen hemen hepsinde belgenin giriş kısmındaki *sözüm* ibaresidir. Altın Ordu hanı Toktamış'ın Lehistan-Litvanya kralı Yağayla'ya gönderdiği 1393 tarihli yarlık, *Toktamış sözüm Yağaylağa* ibaresi ile başlamaktadır Aynı şekilde 1397 tarihli Temir-Kutluk Han'ın yarlığında *Temir Kutlug sözüm*; 1453 tarihli Hacı Giray Han'a ait yarlığında *Hacı Girey sözüm*; 1467 tarihli Mengli Giray yarlığında *Mengli Girey sözüm*, gibi ilk Kırım hanlarında olduğu gibi V.V Velyaminov-Zernov'un eserinde yer alan Kırım hanlarına ait yarlıklarda *sözüm* ibaresi mevcuttur (Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıqlar ve Hatlar, 1864, Sankt-Peterburg). Hatta XVI. XVII yüzyıl İran vesikalarında sözüm formülünün kullanıldığı görülmektedir.

²³¹ A.M. Özyetgin, 1996, s. 105-116.

²³² Fekete, L., "Arbeiten der grusinischen orientalistik auf dem gebiete der Türkischen un Persischen palaographie und die frage der formel Sözümeuz", *Acta Orientalia*, Academiae Scientiarum Hungaricae, T. VII, Budapest 1957, s. 1-20. Bunun için bkz. A.M. Özyetgin, a.g.e., s. 108.

²³³ 1469, 1475-1476 tarihli Mengli Giray bitiklerinde elkâb kısmı uzun Farsça tamlamalardan meydana geldiğini görülür (A.M. Özyetgin, a.g.e., s 116-121).

uluğ hānı Ġāzī Keray (YII/4) ve *Ebü'l-feth el-Ġāzī* (Y III/2, 3) gibi ünvanlar kullanmıştır.²³⁴

Yarlık metinlerinin orijinallerini görmemiş olmakla birlikte, eserin Arap harfleriyle yapılmış bu yeniden dizilmiş biçimindeki gösterimden de anladığımız kadarıyla, belgenin ünvan kısmında, hanın adını ve soyunu içeren kısım yüzük mühürle basılmış olmalıdır. Çünkü tıpkıbasım neşrinde bu kısım, armut şeklinde bir çemberin içine alınmış ve ardından *sözüm* ibaresi getirilmiştir. Yani belgelerde hanın adının yüzük mühürle basılıp ardından *sözüm* ibaresinin yazıldığı bir ünvan kısmı yer almaktadır. Bu şekilde I. ve III. Yarlıkta, metnin sağ üst köşesinde armut şeklini anımsatan bir mühür bulunmaktadır. İçinde I. Yarlıkta *Ġāzī Keray Hān sözüm*, III. Yarlıkta ise *Ebü'l-feth el-Ġāzī Ġāzī Keray Hān* yazıları bulunmaktadır. Burada dikkati çeken I. Yarlıkta *sözüm* kelimesinin mührün içinde, III. Yarlıkta ise mührün dışında, fakat aynı hizada yer almasıdır. II. Yarlıkta *uluğ ordu uluğ hānı Ġāzī Keray sözüm* şeklindeki ünvan kısmından sonra, belgenin sağ üst köşesinde dörtgen çerçeveli nişan bulunmaktadır. Nişanın ortasında *tarak tamga* ve etrafında *bismi'llāhi'r-raḥmani'r-raḥīm* ve *lā ilāhe illāllāh Muḥammed Resūlu'llāh* şeklindeki Kur'an ayetleri yer almaktadır. Gazi Giray Han'ın II. Yarlığında kullandığı nişan, Altın Ordu hanlarının yarlıklarının sonunda kullandıkları nişanlara benzemektedir.

Gazi Giray, yarlıklarında kullandığı mühür ve nişanlarda *tarak tamga* bulunmaktadır. Altın Ordu hanlarının paralarında ve mektuplarında yer alan *tarak tamga*, ilk Kırım Hanlığı hanı olan Hacı Giray'dan başlayarak bütün Kırım hanları mektuplarına ve paralarına, birbirinden az çok farklı çizgilerle konulmuş ve halk arasında *tarak tamga* diye tanınmıştır. *Tamgalar* para, bayrak, yarlık ve mühürlerde kullanılmıştır. *Tarak tamga* Gazi Giray'ın paralarında da bulunmaktadır. Burada dikkati çeken tek fark, Gazi Giray'ın paralarındaki *tarak tamganın* yukarı doğru çizili olmasıdır.²³⁵

II. Yarlıkta, mühürden sonra elkâb kısmı, Altın Ordu hanlarının yarlıklarına benzeyen tarzda ve belki de daha gösterişli bir şekilde, hanın gücünün ve

²³⁴ Altın Ordu hanlarında da buna benzer *el-Han'ül-adil*, *Gıyasü'd-dünya ved'din* ve *es-sultanü'l-azam* gibi ünvanlar kullanmaktaydılar (N. Ağar, *Altın Ordu Paraları Kataloğu 1250-1502*, İstanbul, 1976, s. 177).

²³⁵ N. Ağar, "Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihi Gerçekler II", *Emel*, S. 25, Kasım-Aralık 1964, s. 11.

üstünlüğünün göstergesi olarak, hâkim olduğu ülkelerin adları sayılarak devam etmektedir: *öng kolniŋ ve şol kolniŋ uluğ ulusniŋ tümen bilgen miŋ yüz on bilgen oğlanlarıŋa ve bikleriŋe ve mirzalarıŋa ve Rus ve Brus kınazlarıŋa ve aqbaşlı ve kara tonlarıŋa mesçanlarıŋa ve barça uluğ kiŋgaş panlarıŋa ve içki ve tışkılarıŋa ve köplik kara ilge barça tüzünce bilgenleriŋe basa min ki şansız ve köplik Deşt-i Kıpçak'niŋ uluğ pâdişâhı Ğâzî Keray Hân min* (Y II/6-10). Burada *uluğ ulus* (Y II/7) tabiri Deşt-i Kıpçak halkı için kullanılmıştır. *uluğ ordu* (Y II/4) ise hanlık yurdu manasındadır. *öng kol ve şol kol* (Y II/6), Altın Ordu Hanlığı'nda olduğu gibi Kırım Hanlığı'nda da merkez hâkimiyetin karşılığı olmakla beraber, aynı zamanda hanlık teşkilâtında mevcut olan ve *sağ kol* ve *sol kol* diye adlandırılan ikili teşkilâttaki Sağ-Kol hâkimiyetinin karşılığı olmaktadır. *oğlanlar* (Y II/7) hanzâde karşılığıdır. Han sülâlesinden olan şeh-zâdelerin hepsi bu adla bilinirdi. Hatta birçok yerde bu han-zâdeler *sultan* adıyla zikredilirdi. Metinden anlaşıldığı kadarıyla, hanedanın han kolundan gelenler genellikle *sultan* diye bilinirken, han kolundan olmayıp yalnızca Cuci evlâdının diğer kolundan gelen şeh-zâdeler ve onların çocukları, belirli miktardaki birliklerin başında *tümen*, *bin*, *yüz*, *on* kumandanları olarak *oğlan* ünvanıyla aristokraside yerlerini alıyorlardı.²³⁶

Bu tür yazışmalarda elkâb kısmını kitâbe ve selâmlama kısımları takip etmektedir. Bu kısımlar, özellikleri açısından birbiriyle benzer olan I. ve III. Yarlıkta bulunurken, II. Yarlıkta yer almamaktadır. Elimizde bulunan yarlıklar, Rus çarı ve Leh Kralı gibi Hıristiyan devletlerinin hükümdarlarına yazılanlardır. Kırım hanı, çoğu durumda kendini bu devletlerin krallarından üstün ve bazen de kendilerini denk gösterecek şekilde ifadeler kullanmıştır. Böylece I. Yarlıkta *yaşsı dostımız barsğa* gibi kısa ifadeyle Rus Çarı Boris Godunov'a dostça bir yaklaşım gösterirken, III. yarlıkta *uluğ ulusniŋ ve köp Rusniŋ ve Brusniŋ ve İleħniŋ ve Mazavşniŋ ve Milyanıŋ ve Kırakovniŋ ve barça Kristiyanlarıniŋ uluğ Kristiyan pâdişâhı qarındaşımız Zigmüt Kral köpdin köp selâm merfû' digeç yaşsımız ve hoşmımız diyip hâliniz ve hâtiriniz şorganımızdın şonŋ* (Y III/3-6) şekilde muhatap olan Zygmunt Kral'ın sahip olduğu ünvanları sıralandıktan sonra ona selâm verilmiş ve hâl hatır sorulmuştur. II. ve III. Yarlık metinlerinde *Ğâzî Keray Hân* (YII/10, 42; Y

²³⁶ M. Ürekli, "Kırım Hanlarının Mektuplarında Kullandıkları Ünvanlar", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, 1988, s. 147.

III/34, 36), *men Ġāzī Keray Hān* (Y III/42), *Ġāzī Keray* (Y III/53, 57), *Ġāzī Hān* (Y III/61, 62), *Hān* (Y II/47), *pādišāh* (Y II/25; Y III/53), *pādišāhlar* (Y III/54), *Zigmut* (Y II/30, 34, 44, 49, 50, 53; Y III/4, 8, 51), *krāl* (Y III/15) biçiminde geçen hükümdar isimleri daha büyük ve belirgin yazılmaktadır.

Giriş bölümünden sonra belgenin aslını oluşturan ve yazılış sebebinin açıklandığı kısma geçilir. Burada, önce belli bir kalıp veya cümle söylendikten sonra hanın emir ve istekleri sıralanır. I. Yarlıkta ‘*alā men ittiba’ el-hüdā i’lām-ı yarlıg-ı şerif-i muhabbet oldır kim* (Y I/3), II. Yarlıkta *işbu yarlıg-ı şerif-i hāqānımız birlen beyān ve āşkāre kılarımız kim* (Y II/12, 13) ve III. Yarlıkta *i’lām-ı yarlıg-ı şerif-i muhabbet-i hāqān oldır kim* (Y III/6) gibi birbirine benzer ve Farsça ve Arapça kelime ve tamlamalardan oluşan giriş cümleleri kullanılmıştır. Yarlıklarda nakil ve talep kısımlarının uzunlukları değişmektedir. En kısa nakil ve talep kısmı birinci yarlıkta yer almaktadır. Burada 3. ve 8. satırlar arasında yarlığın verilmiş sebebi açıklanmış, 8. ve 12. satırlar arasında da hanın emir ve talepleri sıralanmıştır. II. Yarlıkta 13. ve 34. satırlar arasında, talep ve emirlere bir giriş olarak yarlığın verilmiş sebebi açıklanırken, 34. ve 48. satırlar arasında talepler açıklanmıştır. İncelediğimiz yarlıklar arasında nakil ve talep kısmı en uzun ve detaylı olanı III. Yarlıktır. Burada 6. ve 59. satırlar arasında nakil ve 59. ve 76. satırlar arasında da talep verilmiştir.

Yarlıklarda, talepler bölümündeki emir ve taleplerin sıralanışından sonra tasdik, teyit kısmı gelmektedir. Burada bu emir ve yasaklara uyulmadığı, yarlığa itaat edilmediği takdirde uyarıcı ve tehdit edici nitelikte ifadeler kullanılmıştır. Bu uyarı ve tehdit içeren ifadeler II. Yarlıkta 48. ve 50., 63. ve 68. satırlar arasında yer alırken III. Yarlıkta 76. ve 81. satırlar arasında bulunmaktadır. I. Yarlıkta bu tür ifadeler yer verilmemiştir.

Son kısımda tarih, incelediğimiz yarlıklarda tamamıyla Hicrî olarak verilmiştir. Altın Ordu yazışmalarında Hicrî takvimle birlikte çok sık olarak verilen On iki Hayvanlı Türk Takvimi, bu yarlıklarda geçmemektedir. Burada, tarih Osmanlı sahası resmî yazışma geleneğine uygun olarak ay ve yıl söylenir, gün belirtilmez. Yarlıkların üçünde de, Osmanlı vesikalarında olduğu gibi *fī şehri-i* olarak başlar ve onu Hicrî yıl takip eder. Yarlıklarda tarih belirtildikten sonra yarlığın yazıldığı yerin adı belirtilmektedir. Bu kısım belgenin en alt kısmında yer alan hanın yüzük mührünün sağında bulunur. I. Yarlıkta yer kaydı *der-Bāgçe Sarāy*, II. Yarlıkta ise *bi-*

māḳam-ı Elma Sarāy dārü'l-hākānī (Y II/70) şeklinde Farsça ön ekleri kullanılarak belirtilmişken, III. Yarıllıkta *Elma Sarāyında bitildi* (Y III/108) şeklinde Türkçe olarak yazılmıştır.

Belgenin sonunda, resmiyetin göstergesi olarak, son kısma basılmış hana ait mühür bulunmaktadır. Altın Ordu ve Kırım sahalarında mühür, *tamga* veya *nişan* adını alır. Ancak XVI. yüzyıldan sonra Kırım sahası resmî yazışmalarında *nişan* kelimesi *mühür* anlamında kullanılmaya başlanmıştır. *Tamga* kelimesinin kullanımı da, XVI. yüzyıl metinlerinde çok azalmıştır. XVI. yüzyılda Kırım'da *nişan* kelimesinin yanında, Osmanlı Türkçesinin tesiriyle Farsça kökenli yeni bir terim olan *mühür* kelimesi de kullanılmaya başlanmıştır. *Tamga*, Altın Ordu sahası resmî yazışmalarda kufî hattıyla yazılı, dört köşeli olarak kırmızı mürekkeple basılırdı. İncelediğimiz yarlık metinlerinin üçünün de sonunda, sol tarafta, armut biçiminde hanın mührü bulunmaktadır. Bu tür *tamgalar* Altın Ordu'nun devamındaki hanlıklarda, XVI. yüzyıldan sonraki dönemlerde kullanılmıştır. Metal üzerine armut şekli verilerek ateş isinde islendirme suretiyle basılan bu *tamgalar* Osmanlı mühürlerine benzemektedir.²³⁷ Üzerinde, ortada hanlığın alameti olan *tarak tamga* ve Gazi Giray Han ve babasının ismi olan Devlet Giray Han yazıları bulunmaktadır. Elimizde bulunan tıpkıbasım metinde, mühür için ayrı renk bir mürekkep kullanılmamıştır. II. Yarlığın başında ise, Altın Ordu yazışmalarında kullanılan kare tamgalara benzeyen *tamga* kullanılmıştır. Bu tamga sola doğru içeri girmiş, ilk üç satırdan sonra bırakılan boşluğa basılmıştır. Yarlık metninin içinde *altun nişānlığ mührini başup* (Y II/55) ibaresi bulunmaktadır. Bu ibare, Altın Ordu diplomasisinin karakteristik geleneği içinde yer alan bir kullanım olarak bu sahaya ait yarlıklarda yer almıştır. Resmî hüküm ve yazışmalarda kullanılan bu tamga, kırmızı mürekkeple basılan dört köşe bir baskının bıraktığı izdir. Altın nişan ise yarlığın başında dinî bir düstur ile hanın ismini taşıyan bir yazıdır. Yarlığın içinde bulunan ve altın yazıyla yazılan han ismi de belki bu terime dâhildir.²³⁸

²³⁷ M.A. Usmanov, *Jalovanniye Aktı Djuçiyeva Ulusa XIV-XVI vv.*, İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta, Kazan, 1979, s. 140-167.

²³⁸ Velyaminov-Zernov, V.V., *Kırım Yurtuna ve Ol taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*, (haz. A. M. Özyetgin, İ. Kamalov), 2009, Ankara, s. XXI.

4.2.2.1.1.1. Boris Godunov'a Yazdığı Yarlığın Üslûp Özellikleri (Y I)

Yarlık metni, tıpkıbasım olan V.V. Velyaminov-Zernov'un *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar* (1864, Sankt-Peterburg, s. 8-9) adlı eserinde bulunmaktadır. Zilkade, 998/ Eylül 1590 tarihinde yazılan bu yarlık, Gazi Giray Han'ın Rus Çarı Boris Godunov'a yazdığı yarlıktır. İncelemiş olduğumuz yarlıklar arasında en kısa (14 satır) olan bu yarlık, tür açısından diplomatik bir yarlıktır.

Birinci satırda yer alan *huve* kelimesi dua kısmını oluşturmaktadır. Bunun ardından yarlığın sağ üst köşesinde armut şeklini anımsatan ve içinde eski Türk yazışma geleneğine ait bir kalıp ibare olan *sözüm* kelimesinin yer aldığı *Ġāzī Keray Hān sözüm* yazılı olan bir mühür bulunmaktadır. Genellikle mührün içinde sadece yarlık sahibinin adı yazılıdır. Bu yarlakta ise, *sözüm* kelimesi mührün dışında yer alır.²³⁹ Oldukça kısa elkâb kısmını kitâbe ve selâmlama kısımları takip etmektedir. Burada muhatap *yağşı dostmız barsğa* (Y I/3) şeklinde kısa bir şekilde vasıflandırıldıktan sonra *e's-selâm* (Y III/3) şeklinde selâm verilmiştir. Ardından *'alā men ittiba' el-hüdā i'lām-ı yarlığ-ı şerif-i muhabbet oldır kim* ibaresinden sonra 4.-12. satır arası olan bölüm, yarlığın nakil ve talepler kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde Gazi Giray Han, Rus çarı Boris Godunov'a tabi olduğu ve zamanında ödemediği yıllık vergisini, Kırım Hanlığı tarafından Moskova'ya gönderilen elçilere vermesini emretmektedir. Talep kısmını destekleyen bölüm olan tasdik ve teyit, bu yarlakta bulunmamaktadır.

Yarlığın sonunda tarih ve yazılan yer kısımları yer almaktadır. Tarih kısmında tarih, Hicrî takvim ile verilmektedir. Burada sadece ay ve yıl belirtilmiştir: *fî şehri zi'l-ka'de sene 998* (Y I/13) (998 yılının zilkade ayı, miladî olarak 1590 yılının eylül ayı). Yarlığın yazıldığı yer olarak Bahçesaray (Y I/14) şehri verilmiştir. Kırım Hanlığı zamanında başkent olan Bahçesaray, bugün Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin güney kısmında bulunmaktadır.

²³⁹ V.V. Velyaminov-Zernov'un *Kırım Yurtuna ve Ol taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar* (1864, Sankt-Peterburg) adlı eserindeki Kırım hanlarının mühürlü yarlıklarının sadece iki nolu Devlet Giray Han yarlığında (s. 5-7) ve incelediğimiz Gazi Giray Han'ın birinci yarlığında (s. 8-9) sözüm ibaresi mührün içinde yer almaktadır.

Yarlığın sonunda, sol tarafta, metin üstünde, armut biçimindeki hanın mührü bulunmaktadır. Üzerinde, ortada hanlığın alameti olan *tarak tamga* ve Gazi Giray Han ve babasının ismi olan Devlet Giray Han yazıları bulunmaktadır.

4.2.2.1.1.2. Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı Birinci Yarlığın Üslûp Özellikleri (Y II)

Cemaziyelevvel, 1000/ Şubat 1592 tarihinde yazılan yarlık metni, V.V. Velyaminov-Zernov'un *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar* adlı eserinde yer almaktadır. 71 satırdan oluşan bu yarlık, Gazi Giray Han'ın Leh Kralı Zygmunt III. Vasa'ya gönderdiği yarlığıdır. Tür açısından bu yarlık, diplomatik bir yarlıktır.

Dua kısmı *Hüve bi'l-ķuvveti'l-aķadiyye ve-l'mu'cizāti'l-Muķammediye* (Y II/1-2) ibaresinden oluşmaktadır. Ardından bu tür yazışmalarda han ünvanı ve adıyla birlikte kalıplaşmış bir ibare olan *sözüm* kelimesi, *uluğ ordu uluğ ħānı Ġāzī Keray sözüm* şeklinde gelmektedir. Burada elkâb Osmanlı vesikalarında olduğu gibi değil, Altın Orduya ait vesikalarda rastlanan elkâplara benzemektedir. 3. satırdan sonra, yarlık metninin sağ üst köşesinde dörtgen çerçeveli nişan bulunmaktadır. Nişanın ortasında tarak tamga ve etrafında *bismillāhi'r-raķmani'r-raķīm* ve *lā ilāhe illāllāh Muķammed Resūlu'llāh* şeklindeki Kur'an ayetleri yer almaktadır. Gazi Giray Han'ın kullandığı nişan, Altın Ordu hanlarının yarlıklarının sonunda kullandıkları nişanlara benzemektedir. Nişandan sonra elkâb kısmı *Allah ve ħudāy izim ve Ġzid ü uğan Tinġri te'ālā ħazretleriniġ vaĥdāniyyeti ve 'azameti birle başlansun* (Y II/5, 6) şeklindeki giriş cümlesiyle başlamaktadır. Bu metinde dikkati çeken nokta Arapça ve Farsça dinî terimlerin yanında Türklere ait dinî terimlerin de kullanılmasıdır. Burada Arapça *Allah*, Farsça *ħudāy izid* ve Türkçe *izim*²⁴⁰ biçimlerinde, aynı anlamdaki kelimelerin bir arada kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca *uğan Tinġri* ibaresinde Arapça *kādir* kelimesine analogi yapılmıştır.²⁴¹ Oldukça uzun olan elkâb kısmı 6. ve 12. satırlar arasında devam etmekte ve burada Altın Ordu hanlarının yarlıklarına benzeyen tarzda, hanın hâkim olduğu ülkelerin adları sayılmaktadır. Elkâb kısmından sonra *işbu yarlıġ-ı şerīf-i ħāķānımız birlen beyān ve āşkāre ķılargımız kim* (Y II/12,

²⁴⁰ "benim sahibim" anlamında olan bu kelime Eski Türkçe kelimesidir.

²⁴¹ A. Samoyloviç, "Kırım-Türk Yazı Dilinin Tarihçesi", çev. R. Uygun, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY)*, S. 183, 1960, Ankara, s. 377.

13) şeklindeki giriş cümlesinden sonra 69. satıra kadar olan kısım, yarlığın nakil ve talep kısmını oluşturmaktadır. Bu kısımda han, 13. ve 19. satırlar arasında önce Kırım hanları ile Leh kralları aralarındaki eskiye dayanan dostluk, kardeşlik ve işbirliğine atıflar yapmıştır. Ardından, o dönemde Kırım Hanlığı topraklarına yapılan Kazak saldırıları anlatılmıştır (Y II 19-30). Bu saldırılardan son derece rahatsız olan Gazi Giray, bu konudaki endişelerini dile getirmekte ve Leh kralından bu Kazakların Özü nehri içinden çıkarılmasını ve yıllık vergilerin zamanında ödenmesini istemektedir (Y II 30-48). Ardından tasdik ve teyit kısmı, yani emirlere ve isteklere uyulmadığı takdirde yapılacak olan uyarı mahiyetindeki sözler gelmektedir: *imdi sin Zigmunt kral qarındaşımız bilmiş bolsunlar kim Özü şuyını içindin Qazaqlarınıznı çıkarmay ve tirgemey zabt kılmas bulursañız biz qarındaşınıznıñ tavarclarına ve tavar qarağa zarar kılup ve devletlüg ve sa‘âdetlüg pâdişâh hond-kâr hazretleriniñ kermanlarına ve re‘âyâsığa zarar ve ziyân kılar bolsalar dostlık ve muhabbetlik ve barış ve yarış bolmay eki curtnıñ re‘âyâsı ve berâyâsı zahmet körüp devletlüg pâdişâh hond-kâr hazretlerindin dağı uyat bolursız* (Y 63-68). Tasdik, teyit kısmı *‘ahd-nâme-i yarlıg-ı şerif-i hâkânî bitildi* cümleyle tamamlanmıştır.

Yarlığın yazılış tarihini belirten tarih kısmı Hicrî takvim ile verilmektedir: *fî şehri cümâzi-yel-evvel min şühür-i sene elf* (Y II/69) “1000 yılının Cemazeyilevvel ayında” Miladî olarak Şubat ayı 1592 yılına denktir. Yazılan yer kısmında yarlığın yazılış yeri *be-mâkam-ı Elma Sarây dârü’l-hâkânî* (Y II/70) olarak verilmiştir.

Yarlığın sonunda, sol tarafta, birinci yarlıkta bulunan mührün aynısı yer almaktadır.

4.2.2.1.1.3. Zygmunt III. Vasa’ya Yazdığı İkinci Yarlığın Üslûp Özellikleri (Y III)

V.V. Velyaminov-Zernov’un *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar* adlı eserinde bulunan üçüncü yarlık Cemaziyevvel, 1000/ Şubat-Mart 1592 yılında, Gazi Giray Han tarafından Leh Kralı Zygmunt III. Vasa’ya gönderilmiştir. İncelediğimiz yarlıklar arasında en hacimli olan bu yarlık toplam 107 satırdan oluşmaktadır. Tür açısından diplomatik bir yarlıktır.

Dua kısmıyla başlayan III. Yarlık, bu tür yazışmalarda olabilecek en kısa dua biçimi olan *huve* (Y III/1) ibaresini içermektedir. Dua kısmının ardından yarlığın sağ

üst köşesinde armut şeklini anımsatan, içinde *Ebü'l-feth el-Gâzî Gâzî Keray Hân* yazılı olan bir mühür bulunmaktadır. Burada dikkati çeken nokta Gazi Giray'ın yarlıklarında değişik ünvanlar kullanmasıdır. İkinci yarlıkta *uluğ ordu uluğ hânı* ünvanını kullanan han, bu yarlıkta *Ebü'l-feth el-Gâzî* ünvanını kullanmaktadır. Mührün dışında, fakat aynı hizada *sözüm* ibaresi yer almaktadır.

Yarlıkta kısa elkab kısmından sonra iki satırlık kitabe kısmı gelmektedir. *uluğ ulusniñ ve köp Rusniñ ve Brusniñ ve İleñniñ ve Mazavşniñ ve Milyaniñ ve Kraqovniñ ve barça Kristiyanlarınıñ uluğ Kristiyan pâdişâhı karındaşımız Zigmunt Kral* (Y III/3, 4) şeklinde Zygmunt Kral'ın sahip olduğu ünvanlar sıralanır. III. Yarlıkta selamlama kısmını oluşturan 5. satırda selâm verilip hâl hatır sorulur. Ardından *i'lâm-ı yarlıg-ı şerif-i muhabbet-i hâkân oldır kim* (Y III/6) cümlesinden sonra, 106. satırın sonuna kadar olan bölüm yarlığın ana konusunu oluşturmaktadır. Üçüncü yarlıkta 6.-59. satırlar arası nakil kısmıdır. Burada Gazi Giray Han, Leh kralına memleketinin ve ordusunun iyi olduğunu bildirdikten sonra, eski zamanlarda ülkeleri arasında olan dostluk, kardeşlik ve işbirliğini hatırlatmıştır. Ardından *imdi sin karındaşımız Zigmunt bilmiş bolsun kim* cümlesiyle başlayan ve 60.- 106. satırlar arasında yer alan talep kısmında yarlığın asıl yazılış maksadı dile getirilmiş, istekler ve emirler sıralanmıştır. Bu kısımda, Y II'de olduğu gibi, Gazi Giray Han Leh Kralı'ndan Leh hükümetinin Kazak saldırılarını durdurmasını, eksiksiz yıllık verginin ödenmesini ve Moskova seferi için beş bin flori harçlık verilmesini istemektedir. Muhtemelen II. Yarlığı (Y II) yazmakla bir sonuç alamayan han, aynı istekleri tekrarlamak zorunda kalmıştır. Talep kısmı *yarlıg-ı şerif-i muhabbet-i hâkânî bitildi* (Y III/106) şeklindeki ifadeyle sona ermektedir.

Yarlığın sonunda, yazılış tarihini belirten tarih kısmı, diğer yarlıklarda olduğu gibi Hicrî takvimle verilmektedir: *fî şehri cemâzi-yel-evvel min şühür sene biş yılında târihniñ* (Y III/107) "1000 yılının Cemazeyevvel ayında" miladî olarak Şubat/ Mart ayı 1592 yılına denk gelmektedir. Yazılan yer kısmında yarlığın yazılış yeri *Elma sarâyında bitildi* (Y II/108) olarak verilmiştir. Yarlığın sonunda, sol tarafta birinci ve ikinci yarlıklarda yer alan mühür bulunmaktadır.

4.2.2.1.2. Bora Gazi Giray Han Arzlarının Üslûp Özellikleri

Bir büyüğe sunma, takdim, resmî bir evrakın padişaha sunulması anlamlarını taşıyan *arz* kelimesi Osmanlı diplomasisinde de aynı manaya gelmektedir. Genelde resmî görevlilerin bir konu hakkında bilgi vermek veya dilekte bulunmak üzere sundukları resmî mahiyetteki belgeler, arz adını alır. En önemli ve ayrıntılı meselelerin sadrazam tarafından hükümdara ana hatlarıyla özetlenerek, yani telhis edilerek arz edildiği belgeye ise *telhis* denir. Telhislerin temeli, arzlar ve mektuplardır.²⁴²

Çalışmamızda Gazi Giray'ın iki adet III. Mehmed'e ve iki adet I. Ahmed'e gönderilmiş olmak üzere toplam dört adet arzı incelenmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü numaralı arzlar telhis edilmiş birer arz suretleridir. XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başına ait olan bu arzlar üzerinde, hem dil hem de üslûp bakımından Osmanlı tesirinin çok büyük olduğu görülür.

Arz sureti elkâb kısmıyla başlar. Diğer resmî belgelere zıt olarak, incelenen arz suretlerinde dua ve tuğra kısımları yer almamaktadır. Osmanlı sahası resmî mektup metinlerinde gönderenle gönderilenin isim ve ünvanları uzun bir şekilde sıralanır ve mektup *bu sen ki* ya da *hâlâ* kelimesi ile başlar. Böylece, sadece I. Arz suretinde, muhatap alınan padişahın ünvanı, Osmanlı yazışmalarında sık sık kullanılan *Der-gâh-ı felek-i ünvan ve bâr-gâh-ı gerdün-ı âşiyân* (A I/2) şeklinde kullanılmıştır. II. Arzda ise herhangi bir ünvana yer verilmemiş ve elkâb kısmı sadece *hâlâ* kelimesinden ibaret kalmıştır. Diğer iki arz (A III, A IV) özetlenmiş birer telhis belgesi oldukları için giriş bölümleri atlanmış ve doğrudan mektubun asıl konusuna geçilmiştir.

Elkâb kısmından sonra nakil ve talep kısmına geçilmektedir. Bu kısımda, aynı tür Osmanlı yazışmalarında kullanılan giriş cümlesi sadece birinci arzda: *terâne-i arz bende-i çâkerân budır ki* (A I/3) şeklinde kullanılmıştır. Diğer üç arzda (A II, A III, A IV) bu giriş cümlesine yer verilmemiş ve doğrudan nakil ve talep kısmına geçilmiştir. Nakil kısmında Gazi Giray, Osmanlı memleketinin topraklarını korumak için yapmış olduğu hizmet ve çabalardan, padişaha olan sadakati ve bağlılığından bahsetmekte, ardından nakil kısmına geçmektedir. III. Arz ise durum bildirme mahiyetinde yazıldığı için talep kısmını içermemektedir. Nakil ve talep kısmının

²⁴² C. Orhonlu, 1970, s. XIX.

sonunda Osmanlı sahası arz belgelerinde kullanılan *bāḳī luṭf ve iḥsān ve emr ve fermān-ı āsitān-ı ‘adālet-i āṣiyānuḡdur* (A I/38, 39), *bāḳī emr ü fermān sa‘ādetlü pādiṣāhumuḡdur* (A II/55), *bu ḳulları varduḡı yerlere kimesne daḡı varmaḡ vāḳi‘ olmayup uḡur-ı hümāyūnlarında küllī ḡidmete bulunduḡı ‘arz ider* (A III/52, 53), *naḡar-ı hümāyūnları müte‘allik olmaḡ bābında fermān devletlü pādiṣāhumuḡdur* (A IV/46) şeklindeki arz bildiren kalıplaşmış ifadeler kullanılmıştır. Arzlarda tarih ve yazılan yer kısımları bulunmamaktadır. I. Arz belgesinin sonunda, mektup metninin sonunda, sol alt boşluḡunda *el’bend Ġāzī Ḥān* ifadesini içeren imza yer almaktadır. İmzanın içinde yer alan bu ifade, Gazi Giray Han’ın Osmanlı tabiyetinde olduğunu ve baḡlılığını göstermesi olarak yorumlanabilir. Diḡer üç arzda (A II, A III, A IV) herhangi bir tamga, mühür ya da imzaya rastlanmamıştır.

4.2.2.1.2.1. III. Mehmet’e Yazdıḡı Birinci Arzın Üslup Özellikleri (A I)

Mekātīb-i Selātīn ve *Mecmū’a-i Eṣ’ār ve Fevā’id* mecmualarında yer alan bu arz, 1598 yılında Gazi Giray Han tarafından Osmanlı Padişahı III. Mehmet’e yazılmıştır. *Ġāzī Keray Ḥān der-i devlete gönderdüḡi ‘arz şūreti* başlıklı bu arz 40 satırdan ibarettir. Tür açısından arz niteliğinde olan bu mektup, resmî mahiyettedir.

Arzın metni elkâb kısmıyla başlamakta ve padişahın ünvanlarının sıralanışı *Der-gāh-ı felek-i ‘ünvān ve bār-gāh-ı gerdūn-ı āṣiyān* (A I/2) şeklinde verilmektedir. Burada ferman, yarlık gibi resmî belgelerde yer alan dua ve tuḡra kısımları yer almamakta ve elkâb kısmının ardından *terāne-i ‘arz bende-i çākerān budır ki* (A I/3) gibi kalıplaşmış giriş ifadesiyle nakil ve talep kısmına geçilmektedir. 4. ve 8. satırlar arasında yer alan nakil kısmında, Gazi Giray Sombor’da kışladığı sıralarda katlandığı eziyetleri ve Osmanlı topraklarını düşman saldırısından korumak için gösterdiği çabaları ve hizmetleri anlatmaktadır. 9. ve 37. satırlar arasında, yaptığı hizmetlere karşılık Silistre’nin arpalık olarak verilmesini istemektedir ve bu kısım arzın talep kısmını oluşturmaktadır. Macarlarla yapılan ve bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar hem Osmanlı hem de Kırım ordularını son derece yorduḡundan dolayı, mektuptan da anlaşıldığı gibi, asker zapt olunan kalelerde kışlamayı sevmezdi. Bir taraftan askerleri zapt etmenin zorluḡundan, diḡer taraftan korumasız kalan memleketini düşündüḡünden Gazi Giray Kırım’a dönmek istemektedir. Arzın sonunda mektubun bittiğini bildiren *bāḳī luṭf ve iḥsān ve emr ve fermān-ı āsitān-ı ‘adālet-i āṣiyānuḡdur*

(A I/38, 39) şeklindeki kalıplaşmış ifade kullanılmıştır. Birinci arzın dua bölümü *bāḳī emr kim a‘lā* (A I/40) şeklindedir.

Mektup metninin sonunda, sol alt boşluğunda *el‘bend Ğāzī Ḥān* şeklinde imza yer almaktadır.

4.2.2.1.2.2. III. Mehmed’e Yazdığı İkinci Arzın Üslûp Özellikleri (A II)

Yemişçi Hasan Paşa’ya Atfedilen Telhis ve Hatt-ı Hümayun Suretleri adlı eserde yer alan ve tahminî 1603 yılın baharında yazılan bu arz, Osmanlı Padişahı III. Mehmed’e yazılmıştır. *Ḳırım ḥānı Ğāzī Keray Ḥān’uḡ* ‘arzıdır başlıklı olan bu arz sureti toplam 55 satırdan oluşmaktadır. Tür açısından arz niteliğinde olan bu mektup resmî mahiyettedir.

Osmanlı sahası resmî mektup metinlerinde, gönderenin ve gönderilenin ismi ve ünvanları uzun bir şekilde tertiplenir ve *bu sen ki* ya da *ḥālā* kelimeleri ile başlar.²⁴³ Bu arzda ise herhangi bir ünvana yer verilmemiş ve elkâb kısmı sadece *ḥālā* kelimesinden ibaret kalmıştır. Kısa bir elkâb kısmından sonra, belgenin esas kısmını teşkil eden nakil ve talep kısmına geçilmiştir. 1. ve 16. satırlar arasında yer alan nakil bölümünde Gazi Giray Han, 1602 yılının sonbaharında Macaristan’a geldiğini ve Zemon sahrasında Serdar Hasan Paşa ile birleşerek savaşa hazırlandığını, ancak vaktin kış olmasından dolayı askerle birlikte Peyçu’da kışlaya çekildiğini ve burada kalma esnasında yapılan başarılı akınları anlatmaktadır. 16. ve 54. satırlar arasındaki talep kısmında Gazi Giray askeri güç yardımı istemektedir. Ardından askerlere verilen paranın azlığından yakınmakta ve askerleri zapt etmekte zorlandığını söylemektedir. Metin *bāḳī emr ü fermān sa‘ādetlü pādişāhumuḡdur* (A II/55) şeklindeki kalıplaşmış ibareyle sona ermektedir. Arzın dua ve imza bölümleri bulunmamaktadır.

4.2.2.1.2.3. I. Ahmed’e Yazdığı Birinci Arzın Üslûp Özellikleri (A III)

Yemişçi Hasan Paşa’ya Atfedilen Telhis Mecmuası’nda yer alan bu arz tahminî 1603 yılında Osmanlı Padişahı I. Ahmed’e yazılmıştır. *Tatar ḥānı Ğāzī Keray Ḥān* ‘arzıdır başlıklı olan bu mektup toplam 53 satırdan oluşmaktadır. Tür açısından arz niteliğinde olan bu mektup resmî mahiyettedir.

²⁴³ C. Orhonlu, 1970, s. XII.

Bu arzda incelediğimiz diğer mektup türlerinde yer alan giriş bölümleri atlanmış ve mektup nakil kısmıyla başlanılmıştır. Burada 1603 yılının Nisan/Mayıs aylarında Gazi Giray'ın Slovenya'ya yaptığı sefer ve bu sefer esnasında ele geçirilen sayısız kaleler, kasabalar ve ganimetler anlatılmaktadır. Nakil kısmı 1. ile 52. satır arasındadır. Mektubun sonunda *bu kılları varduğı yerlere kimesne dağı varmağ vāki' olmayup uğur-ı hümāyūnlarında küllī hizmete bulunduğı 'arz ider* (A III/52, 53) şeklinde metnin bittiğini bildiren ifade bulunmaktadır. Arzda dua ve imza kısımları yer almamaktadır.

4.2.2.1.2.4. I. Ahmed'e Yazdığı İkinci Arzın Üslûp Özellikleri (A IV)

Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmuası'nda bulunan bu arz Muhammed Paşa tarafından özetlenmiş bir telhis suretidir. *Kırım hānı Gāzī Keray Hān'ın 'arzdur* başlıklı olan bu arz 46 satırdan oluşmaktadır. Nitelik açısından telhis olan bu mektup, resmî belge mahiyetindedir.

Telhis metni nakil ve talep kısmıyla başlamaktadır. 1.-10. satırlar arasındaki nakil kısmında Gazi Giray, öncelikle padişaha kusursuz hizmet ve bağlılığından bahsetmektedir. 11.-45. satırlar arasındaki talep kısmında ise Nogay kabilesinin Moskova ile yaptığı ittifak sonucunda Kırım'ın emniyeti söz konusu olduğu için Kırım'a dönmek istediğini belirtmektedir. Burada Kırım'ın savunmasız kaldığından ve her an düşman saldırısına uğrayabileceğinden bahsetmektedir. Kendi yerine önce oğlu Sefer Giray'ı, döndükten sonra da Toktamış Giray'ı göndermeyi düşünmektedir. Mektubun sonunda *nazar-ı hümāyūnları müte'allik olmağ bābında fermān devletlü pādīshāhumundur* (A IV/46) şeklindeki cümle yer almaktadır. Bu mektupta dua ve imza kısımları yer almamaktadır.

4.2.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Özel Mektuplarının Üslûp Özellikleri

Çalışmamızda Gazi Giray Han tarafından çeşitli tarihlerde Hoca Sâddedin Efendi'ye, iki adet Kefevî Hüseyin Efendi'ye ve Vaiz Emîr Efendi'ye yazılan toplam dört adet özel mektubu incelenmiştir. XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başına ait olan bu mektup metinleri hem dil hem de üslûp bakımından incelendiğinde Osmanlı tesirinin çok büyük olduğu görülür. Bu mektuplarda kullanılan dil Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle yüklü ve tamamıyla Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Kalıplaşmış hitap

biçimlerinin, secîli anlatım özelliklerinin ve ifadeyi süsleyen manzum parçaların kullanılması bu mektupların özelliklerindedir. Mektubun üslûp özellikleri ve içeriği kişiler arasındaki ilişkilere göre değişiklik göstermektedir.

Genel olarak resmî mahiyetteki mektuplarda yer alan dua ve tuğra kısımları özel mektuplarda yer almamaktadır. Bu özellik, aynı dönemde Osmanlı sahası özel yazışmalarında da görülmektedir.²⁴⁴ İncelemiş olduğumuz Gazi Giray Han'a ait özel mektuplar rütbe, saygı ve sevgi ifadeleri bulunan elkâb kısmıyla başlamaktadır. Gazi Giray da çağdaşları gibi mektuplarında tek düze ifadelerden sakınarak muhataplarını överken mübalağalar yapar, onların iyiliklerinden, faziletlerinden, bilginliklerinden ve hoşgörülü olmalarından bahseder. Mektuplarda hitap edenin edilene olan yakınlığı ve samimiyet derecesi, hitapları ve Arapça Farsça tamlamaların uzunluğunu değiştirmektedir. En uzun elkâb kısmı Hoca Sâddedin Efendi yazılan mektuptadır. Gazi Giray burada muhatabının meziyetlerini hem manzum hem de mensur olarak sıralamaktadır. En kısa elkâb kısmı ise *Cenâb-ı fazîlet-me'âb* şeklinde olup Kefevî Hüseyin Efendi'ye yazılan I. mektupta (KH I) yer almaktadır. Elkâb kısmından sonra gelen giriş bölümünün içindeki kısımların sıralanışı, mektuptan mektuba değişmektedir. Resmî mektuplarda elkâb kısmından sonra gelen ve hitap edilen kişinin adını içeren kitâbe kısmı, sadece Kefevî Hüseyin Efendi'ye yazılan mektuplarda mevcuttur. Diğer mektuplarda ise kitâbe bölümü yer almamaktadır. Hoca Sâddedin Efendi'ye (HS I) ve Vaiz Emîr Efendi'ye (VE) yazılan mektuplarda ise Arapça duadan sonra saygı ve sevgi ifadeleri içeren selâmlama kısmı bulunmaktadır. Selâmlama kısmı Kefevî Hüseyin Efendi'ye yazılan ikinci mektupta (KH II) da mevcuttur. Fakat buradaki selâmlama, kısa bir hâl hatır sorulması şeklindedir.

Mektubun yazılış sebebini açıklayan nakil kısmı, incelenen bütün mektuplarda mevcuttur. Nakil kısmı bu tür yazışmalarda gelenek olarak asıl konuya giriş söz ve ibareleriyle başlamaktadır. Bu ibareler *muḳaddimâtuḡ her birine taṣaddî-i cevâb rey-i ṣavâb görildi* (HS I/14, 15), *ḫuzûr-ı şerîf-i me'âli teşrîflerine inhâ'-i sadâḳat intimâ oldur ki* (KH I/4, 5), *izz-i ḫuzûr-ı şerîflerine inhâ'-i muḫabbeti bî-*

²⁴⁴ R. Gökçe, *Eski Türk Edebiyatında Mektup ve Bir Mecmû'a-i Münşeât*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2006, Kayseri, s. 18.; A. Daş., *Osmanlılarda Münşeât Geleneği, Hoca Sadeddin Edendi'nin Hayatı Eserleri ve Münşeâtı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003.

riyā oldur ki (KH II/6), *zamīr-i münīr ilhām u taşvīrlerine lāyih ola ki* (VE/5) şeklinde olup daha çok arz bildirme mahiyetindedir. Nakil kısmında Gazi Giray Han arkadaşlarına Macaristan'daki seferleri ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Yani mektuplar çeşitli durum ve olaylar hakkında bilgi vermek amacıyla yazılan birer ilâm-nâmedir. Hoca Sâddedin Efendi'ye yazılan mektuplar ise içerik açısından farklılık göstermektedir. Burada Gazi Giray uğradığı haksızlığı şikâyet eder ve haksızlığa uğrama sebeplerini tek tek açıklar. Bu yüzden mektup konu açısından ilâm-nâmeden çok şikâyet-nâme niteliğindedir. İncelemiş olduğumuz mektuplar durum bildirme mahiyetinde yazıldıkları için talep kısmını içermemektedir. Mektupların sonunda Osmanlı sahasında yazılan özel mektuplarda görülen ve mektubun bittiğini bildiren ifadeler kullanılmıştır: *'itâb-ı irtisâmlarına tefaşşî' itmek enseb ü ahrâ görildi* (HS I/59), *gâyet 'acele ile yazılmışdur ma'zûr buyrula* (KH II/47), *bâkî ahvâli in-şâ'-Allahu'l-e'azz mezkûr Aĥmet Aĥa ĥuzûruşuz bir bir i'lam ider* (KH I/143), *bâkî 'izzet dâreyn ve menzilet-i ĥâfıkayn muĥaşşıl ve mükemmel bi'nûn ve 'ş-şâd* (VE/102).

Osmanlı sahasında yazılan özel mektuplarda dua bölümleri baş ve son kısımlarda yer almaktadır. Konuya ve duruma göre, mektubun ortasında da dua ibareleri bulunabilir. İncelemiş olduğumuz özel mektup metinlerinde dua kısmının yeri değişmektedir. Hoca Sâddedin Efendi'ye yazılan mektupta dua kısmı elkâptan sonra ve Arapça verilmektedir. Kefevî Hüseyin Efendi'ye yazılan birinci mektupta ise dua kısmı Farsça olarak ve metnin sonunda yer almıştır.

Resmî yazışma geleneğine göre son kısımda yer alan tarih ve yazılan yer, incelediğimiz özel mektuplarda bulunmamaktadır. Mektubun yazılış tarihi, sadece içinde anlatılan tarihî olaylardan tahminî olarak çıkarılmaktadır. Yine mektup metninin sonunda kullanılan mühür, özel mektuplarda yer almamaktadır. Burada genellikle asıl vesikalarda, mühür yerine sol alt boşlukta, metnin kimin tarafından yazıldığını bildiren imza bulunmaktadır. Bu şekilde metinlerde imza *El-müştaşĥ Ġâzî Keray Ĥân* (KH I), *muĥibbü el-müştaşĥ Ġâzî Ĥân* (KH II) şeklindeki ibarelerle kullanılmıştır. Ancak münşeât mecmualarında yazılı olan metinler birer suret niteliğinde olduklarından, buradaki mektuplarda çoğunlukla imza bulunmamaktadır. Bu nedenle HS'ye, VE'ye yazılan mektuplarda imza bulunmamaktadır.

Tespit etmiş olduğumuz bu özel mektuplarda dil, Arapça ve Farsça kelimelerin ve gramer kurallarının çokça yer aldığı uzun tamlamalarla örülü, süslü ve sanatlı ifadelerle yüklü bir Osmanlı Türkçesidir. Osmanlı toplumunda bilginler arasında saygınlık görmenin ölçüsü, iyi derecede Arapça ve Farsça bilmeye, bu dillerdeki kelimeleri Türkçenin mantığına uygun ve edebî bir dille ifade edebilmeye bağlı idi. Gazi Giray Han da Arapça ve Farsçaya tamamen vakıf ve bu dillerde şiirler ve inşâ metinleri yazabilecek kadar kabiliyetliydi. Mektuplarda kullandığı dil, o dönem güçlü edebiyat dili olan Farsça ve dinî müspet ilimlerin ifadesinde kullanılan Arapçanın etkisinde kalmıştır. Mektuplarında Gazi Giray'ın münşîliğini gösteren yeteneğini, edebî sanatları ustaca ve kelimeleri yerli yerince kullanmaktaki maharetiyle görmekteyiz. Metinlerde kullanılan Türkçe kelime sayısı oldukça azdır. Türkçe kelimeler daha çok fiillerde, edatlarda ve bazı eklerde görülmektedir. Mektuplarda geçen kelimeler Arapça ve Farsça gramer ve anlam kurallarına vakıf kimsenin anlayabileceği, günlük konuşma dilinde geçmeyen yabancı kelimelerden oluşmaktadır. Mektuplarda geçen bu kelimelerin çoğu bire bir sözlüklerle karşılayabileceğimiz şekilde de değildir. Çeşitli isim tamlamalarıyla anlam kaymasına uğramış, sözlük anlamından daha farklı anlamları ifade eden kelime grupları karşımıza çıkar. Bu nedenle, metinlerde ifade edilmek istenen anlamı çıkarmak bir hayli güçtür.

Gazi Giray Han, anlatım sırasında ifadeyi kuvvetlendirmek için Arapça, Farsça ve Türkçe mısra, kıta ve beyit gibi manzum parçaları uygun düşen ara yerlerde sık sık vermektedir. İncelenen özel mektupların üçünde HS, KH I'de manzum parçalara yer verilmiştir. Gazi Giray aynı dönemin münşîleri gibi, en çok Farsça beyit ve mısralara itibar etmiştir. Böylece, o dönemde zengin bir dili ve kullanım alanı olan Farsçayı ne kadar bildiğini de göstermektedir. Ayrıca dinî ilimlere vakıf olan Gazi Giray Han, anlatımı güzelleştirmek için ve manayı pekiştirmek amacıyla çeşitli ayet ve hadislerden yararlanmıştır. Yazar muhtevaya uygun düşen ayet ve hadisleri yazarak anlamı zenginleştirmeye çalışmıştır.

4.2.2.2.1. Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Mektubun Üslûp Özellikleri

Es-Seb'u's-seyyâr fi ahbâri'l-mülûki't-Tatar adlı tarihî eserde ve *Mekâtîb-i Selâtîn* adlı münşeât mecmuasında bulunan bu mektup, Gazi Giray Han tarafından Hoca

Sâddedin Efendi'nin manzumesine cevap olarak yazmıştır. *Merhûm Ğâzî Giray Hân'ın hoca efendiye gönderdiği cevâb nâmenûñ şüretidür* başlıklı bu mektup 59 satırdan oluşmaktadır. Mektubun başlığından da anlaşıldığı gibi tür açısından bir cevap-nâme olan bu mektup, hicvî mahiyette yazılan özel bir mektuptur. Tahminen 1596 yılında yazılan bu mektubun dil ve üslûp açıdan gösterdiği özellikler, aynı dönemde Osmanlı sahası özel mektuplarıyla benzer nitelikler taşımaktadır.

I. mektup üslûp özellikleri açısından incelenirse metin manzum bir elkâb kısmıyla başlar. Burada Hoca Sâddedin Efendi'nin:

Neyyir-i a'zam-ı sipîhr-i kemâl

Der-i dürre-i dürc-i câh ü celâl

Efdal-i fâdılan-ı devr-i zamân

Ekme-i kâmilân-ı kevn ü mekân

şeklinde olgunluk, mevki ve rütbe, fazilet ve bilginlik gibi meziyetleri abartılarak manzum bir şekilde söylendikten sonra elkâb kısmına nesirle devam edilmekte ve muhatabın sıfatları sıralanmaya devam edilmektedir. Uzun Farsça tamlamalardan oluşan elkâb ve ünvan kısmı 2. ile 6. satırlar arasında devam etmektedir. Elkâb kısmından sonra, genellikle Osmanlı sahası özel yazışmalarında görülen bir dua kısmı bulunmaktadır. Burada Gazi Giray muhatabına *nevvera'llâhü kemâlehü bi-sa'di'-taveâli' amâlehu bi-aşseni'l-mevâkı' haşâlehu* (KH I/7) şeklinde Arapça dua etmektedir. Duadan sonra 8. ile 13. satırlar arasında kitâbe, yazı kısmında değerlendirebileceğimiz bir giriş kısmı gelmektedir. Ardından 14. ve 58. satırlar arasında mektubun nakil kısmına geçilmektedir. Bu kısma *muğaddimâtuñ her birine taşaddî-i cevâb rey-i şavâb görildi* (14, 15) şeklindeki ifadeyle başlanmaktadır. Burada Gazi Giray, 1594-1596 yıllarında Macaristan'daki seferlerde bulunduğu sıralarda gelişen bazı siyasî olaylar ve bazı devlet adamlarının entrikaları sonucunda uğradığı haksızlıkları şikâyet eder ve bu durumdan doğan rahatsızlığı maddeler hâlinde dile getirilir. Bu mektupta, aynen ilâm-nâmede olduğu gibi haksızlığa uğrama nedenleri tek tek açıklanır. Bu anlatım sırasında ifadeyi kuvvetlendirmek için Türkçe kıta, Farsça ve Türkçe beyit kullanılır. Meselâ:

Ne sa‘yim begendük ne ‘özüüm kabül

Melülüm melülüm melülüm melül

yazdığı Türkçe beytinde uğradığı haksızlıklar sonucunda, bezginliğinin derecesini bildirmektedir. *‘itāb-ı irtisāmlarına tefaşşī‘ itmek enseb ü ahrā görildi* (59) şeklindeki ifadeyle mektup tamamlanmaktadır. Talep kısmı bu mektupta yer almamaktadır.

Genellikle, asıl vesikalarda yer alan mektubun sahibine ait özel imzasının bulunduğu alt kısım, bu mektup münşeât mecmuasında yazılmış bir suret niteliğinde olduğu için bulunmamaktadır.

4.2.2.2.2. Kefevî Hüseyin Efendi’ye Yazdığı Birinci Mektubun Üslûp Özellikleri (KH I)

Târih-i Selânikî, Mekâtib-i Selâtin ve Mecmû‘a-i Eş‘âr ve Fevâ‘id adlı eserlerde yer alan bu mektup, Gazi Giray Han’ın Kefevî Hüseyin Efendi’ye yazmış olduğu özel mektubudur. *Tatar hanı Ğāzî Keray hazretleri a‘lemü’l-‘ulemā mevālî-i i‘zāmdan Kefelü Mevlānā Hüseyin Efendi’ye fetḥ ü zaferi beyān buyurdıkları mektüb mergüb-ı sa‘ādet üslûblarıdır keyfiyyet-i sülûki taḥrîr iylemişlerdür* başlıklı olan bu mektup toplam 144 satırdan oluşmaktadır. Tür açısından ilâm-name niteliğindedir.

Mektup *Cenāb-ı fazîlet-me‘āb* (KH I/4) şeklindeki elkâb kısmıyla başlamaktadır. Burada Gazi Giray yakın arkadaşını *Faziletin barındığı yerin şereflişi* şeklinde nitelemektedir. Ardından kitâbe kısmı gelmekte ve burada Gazi Giray muhatabının ismini *bizüm Hüseyin Efendi hazretlerinüñ* (KH I/4) şekilde zikretmektedir. Mektup metninin giriş bölümü fazla uzatılmadan 4. ile 142. satırlar arasında mektubun nakil kısmına geçilir. Bu kısım *ḥuzūr-ı şerîf-i me‘ālî teşrîflerine inhā‘-i şadākat intimā oldur ki* (KH I/4,5) şeklindeki giriş ifadesiyle başlamaktadır. Nakil kısmında Gazi Giray ayrıntılı bir şekilde Yanık ve Papa kalelerinin fethini anlatmaktadır. Bu anlatım esnasında, anlamı kuvvetlendirmek için savaşları ve savaş meydanını manzum parçalar ile tasvir etmektedir. Meselâ, “Çöl kan denizi gibi olmuştu, sanki yerden lale bitkisi çıkıvermişti.” (KH I/66) şeklinde söylenen Farsça beytinde, savaş sonrası savaş alanını lâle bahçesine benzetmektedir. Mektupta bunun gibi benzetmelere çokça yer verilmiştir. Ayrıca savaş anlarını anlatırken, konuya uygun yerlerde Kuran’dan ayetler de kullanmaktadır.

Mektup metninin sonunda yer alan *bākī aḥvālī in-şāʿ-Allahu'l-eʿazz mezkūr Aḥmet Ağa ḥuzūruñuz bir bir iʿlam ider* (143) şeklindeki ifadeyle mektup sona ermektedir. “Senin varlığının devamını istemeyenlerin varlıkları devam olmasın” (KH I/144) şeklindeki dua kısmı ise bu mektubun sonunda ve Farsça bir mısra ile verilmektedir.

Mektubun sonunda, sol alt boşluğunda mektup metninin Gazi Giray Han tarafından yazıldığını bildiren imza bulunmaktadır. İmza *El-müştaş Ğāzī Keray Ḥān* ifadesinden ibarettir.

4.2.2.2.3. Kefevî Hüseyin Efendi’ye Yazdığı İkinci Mektubun Üslûp Özellikleri (KH II)

Mekâtîb-i Selâtîn adlı münşeât mecmuasında yer alan bu mektup Gazi Giray Han tarafından Kefevî Hüseyin Efendi’ye yazılmıştır. *Ğāzī Keray Ḥān merḥūmuñ İstanbul’dan olan Kefevî Hüseyin Efendi’ye gönderdiği mektūbun şūretidür* başlıklı bu mektup 47 satırdan oluşmaktadır. Mektup tür açısından ilâm-nâme niteliğindedir.

Mektubun elkâb kısmı *Cenâb-ı fażāʿil-i nişâb maḥāmid intisâb* (KH II/5) şeklinde olup bir satırdan ibarettir. Elkâb kısmından sonra muhatabın isminin *Hüseyin Efendi ḥazretlerinüñ* (KH II/4) şeklinde zikredildiği kitâbe kısmına geçilmektedir. Oldukça kısa olan giriş bölümünün ardından, mektubun asıl konusuna *ʿizz-i ḥuzūr-ı şerīflerine inhāʿ-i muḥabbeti bî-riyâ oldur ki* (KH II/6) şeklindeki cümleyle geçilmektedir. 6.-47. satırlar arasında devam eden nakil kısmında, Gazi Giray Han, çok samimi arkadaşı olan Kefevî Hüseyin Efendi’ye 1594’te katıldığı Tuna boyundaki seferleri ve Yanık Kalesi fethini anlatmaktadır. Sonra, 1596 yılında Eğri savaşı için İstanbul’dan kendisine yapılan ısrarlı davetlere rağmen sefere katılmamasının ve yerine Feth Giray’ı göndermesinin sebeplerini açıklamaktadır. Mektup metni *ğāyet ʿacele ile yazılmışdur maʿzūr buyrula* (KH II/47) şeklindeki cümleyle sona ermektedir. Dua, bu mektupta yer almamaktadır. Mektubun sonunda, sol alt boşluğunda, mektup metninin Gazi Giray Han tarafından yazıldığını bildiren imza bulunmaktadır. İmza *muḥibbü el-müştaş Ğāzī Ḥān* ifadesinden ibarettir.

Mektubun dilinin Hoca Sadedin Efendi’ye (HS I) ve Kefevî Hüseyin Efendi’ye (KH I) yazılan mektuplara göre yoğunluğunu biraz kaybettiğini ve daha sade olduğunu görmekteyiz.

4.2.2.2.4. Vaiz Emîr Efendi'ye Yazdığı Mektubun Üslûp Özellikleri (VE)

Mecmû'a-i Mekâtîb-i Mülûk ve Münşeat ve Mükâtabât-ı Sultaniye münşeat mecmualarında yer alan bu mektup Macaristan seferindeyken Gazi Giray Han tarafından Vaiz Emîr Efendi'ye yazılmıştır. *Ġāzî Keray Hân Vā'iz Emîr Efendi'ye gönderdiği mektûb* başlıklı bu mektup toplam 102 satırdan oluşmaktadır. Tür açısından ilâm-name niteliğinde olup mahiyet açısından ise özel bir mektuptur.

Mektup, bu tür yazışmalarda karakteristik olan *Hâzret-i siyâdet-penâh efâzîl dest-gâh fahrû'l-efâzîl zuhrû'l-fâzâi 'line* (VE/2) şeklindeki elkâb kısmıyla başlamaktadır. Ardından 3. ve 5. satırlar arasında bir giriş kısmı yer almaktadır.

Giriş bölümünden sonra mektubun asıl kısmı olan nakil kısmına geçilir. 5. ve 102. satırlar arasında yer alan nakil bölümü *zamîr-i münîr ilhâm u taşvîrlere lâyiğ ola ki* (VE/5) şeklindeki giriş cümlesiyle başlamaktadır. Nakil kısmında Gazi Giray Han, Vaiz Emîr Efendi'ye Macaristan seferini anlatmaktadır. Oldukça uzun olan bu bölümde Gazi Giray, yol üstündeki köy ve kasabaları yağma ettiğini, ele geçirilen ganimetleri, Macar sınırını geçmek için aştığı güçlükleri ve engelleri anlatmaktadır. Talep kısmı bu mektupta bulunmamaktadır. Mektubun sonunda, Osmanlı sahasında yazılan özel mektuplarda görülen kalıplaşmış *bâkî 'izzet dâreyn ve menzilet-i hâfikayn muhaşşıl ve mükemmel bi'nûn ve's-şâd* (VE/102) ifadesi yer almaktadır. Mektupta dua ve imza bölümleri bulunmamaktadır.

4.2.2.3. Bora Gazi Giray Han'ın Manzum Mektuplarının Üslûp Özellikleri

Çalışmamızda Gazi Giray Han'ın dört adet manzum mektubu (HS I, HS II, PM I, PM II) incelenmiştir. Manzum mektuplar mesnevi ve gazel gibi edebî türler tarzında olup son derece sade bir dille yazılmış ve yoğun olarak Osmanlı Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır.

Çalışmamızda yer alan manzum mektuplar genellikle mesnevî ve gazel nazım şekilleriyle yazılmış olmakla birlikte uzunlukları, bölümleri, vezin ve redif kullanımı açısından farklılık göstermektedir.

4.2.2.3.1. Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektubun Üslûp Özellikleri (HS I)

Mektup, Sâdeddin Efendi'nin *Mekâtib-i Selâtîn* başlığı altında toplanan münşeat mecmuasında bulunmaktadır. Mektup Hoca Sâdeddin Efendi'ye cevaben yazılmış olup mesnevî nazım biçiminde yazılmıştır ve toplam 67 beyitten oluşmaktadır. Bu mektup *Merhûm Ğâzî Giray Hân'ın hoca efendiye gönderdiği cevâb nâmenûñ şûretidür* başlıklı mensur mektubun nazım biçimli hâlidir. Aruzun Feilâtün/ Mefâilün/ Fe'lün kalıbıyla yazılmıştır. Mektup, mesnevî nazım biçiminin özelliklerini taşır. Şiirde her beyit kendi arasında kafiyelidir.

Umılurken bu cānib aḥbārı

Ki 'aceb varmı 'arnuñ āşārı

beytiyle başlayan mektupta, Gazi Giray Han uğradığı haksızlığı şikâyet eder ve bu durumdan doğan rahatsızlığını dile getirilir. Mektupta haksızlığa uğradığı durumu, alay ve taşlama yollu sorular sorarak dile getirir. 2. beyitten 39. beyte kadar Gazi Giray kendi durumunu açıklar ve başından geçenleri tek tek anlatır. Yüz elli bin askere verilmek için yirmi otuz bin akçe gönderip de sonradan da bir iyilik etmiş gibi *gelmeyip yâdına o lutf u ata* demekten utanmayan rüşvet yiyenlere, *nefir- amm oldı* diyerek köşelerinden kımıldamayan ruhsuz vezirlere karşı sitem dolu ifadeler gönderir.

Ḥamdüli'llāh ziyāde māl u menāl

Māl ile artar iḳtidār-ı ricāl

diyerek Gazi Giray, başkasının hakkına tecavüz edenlere isnadlarını iade etmektedir. Daha sonra Osmanlılara yaptığı hizmetleri ve buna rağmen uğradığı haksızlıkları dile getirmektedir.

4.2.2.3.2. Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektubun Üslûp Özellikleri

HS I gibi, bu mektup da Sâdeddin Efendi'nin *Mekâtib-i Selâtîn* başlığı altında toplanan münşeat mecmuasında bulunmaktadır. Mektup, Hoca Sâdeddin Edendi'ye yazılmış olup toplam 46 beyitten oluşmaktadır. *Merhûm Ğâzî Keray Hân Eflāk Vilāyeti ocağdan sonra hoca efendi ḥazretlerine gönderdiği manzûm nâmenûñ şûretidür* başlıklı bu mektup mesnevî nazım biçimiyle ve aruzun Mefâ'ilün/

Mefâ'îlün/ Fa'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. Mektup tahkiyevî mahiyette olup mesnevî nazım biçiminin özelliklerini taşır. Şiirde her beyit kendi arasında kafiyelidir.

Mektup yazma geleneği açısından değerlendirildiğinde, mektubun birinci beyti elkâb kısmını oluşturmaktadır.

Fazîlet kânınuñ cevher-nişârı

Değâyıq fazlınuñ ebr-i bahârı

diyerek Gazi Giray, muhatabı olan Hoca Sâdeddin Efendi'yi *Fazilet kaynağının marifet saçan ince ve anlaşılması güç ve dikkate muhtaç olan şeylerin fazlasının bahar bulutu* olarak nitelemektedir. Elkâb kısmından sonra:

Ki ya' nî hoca-i şâh-i zamâne

Bu nâmem kim saña olmuş revâne

Ma'ârif bahrından cû-i revândur

Muhabbet râhından bu bir nişândur

Beyân-ı vâkı' i'lâm ider ol

Haber iklimine her satrı bir yol

şeklindeki beyitleriyle mektuba giriş yapılmış ve talep kısmına geçilmiştir. Bu bölüme her ne kadar talep bölümü dense de, burada diğer mektuplarda olduğu gibi bir istekte bulunma değil, daha çok anlatılmak istenen düşünce yer almaktadır. Burada Gazi Giray 1595'te Eflâk'a yaptığı seferi manzum olarak Hoca Sâdeddin Efendi'ye tasvir etmektedir. Bu bölümde 6.-44. beyitler arasında Gazi Giray Han, Eflâk voyvodası Mihail isyanında Eflâk'a yaptığı seferi anlatmaktadır. Talep kısmından sonra 45. beyitte:

Size nazmîle yazdum çün ser-encâm

Kılın siz de anı yârâna i'lâm

şeklinde mektubun bittiğini bildiren sözcükler yer almaktadır. Mektubun son 46. beyti dua bölümünü oluşturmaktadır. Dua bölümü:

Gel ey nâme bu dem hatm it kelâmı

Yitişdür var du'â ile selâmı

şekilde geçmektedir. Geleneğe göre her mektubun altında, sol alt boşluğunda imza yer almaktadır. Bu mektup orijinal nüsha olmadığı için burada imza bulunmamaktadır.

4.2.2.3.3. III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Mektubun Üslûp Özellikleri (PM I)

Pek çok tarihî, edebî eserde ve mecmuada yer alan bu mektup, Gazi Giray'ın 1598 yılında Sombor'da kışladığı esnada, Osmanlı Padişahı III. Mehmed'e yazılmıştır. Mektup 9 beyitten oluşan hicvî mahiyette bir manzumdir. Mektubun geçtiği yerlerde herhangi bir başlık kullanılmamıştır. Mektup, gazel nazım biçimiyle ve aruzun Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün kalıbıyla yazılmıştır. Mektup gazel nazım biçiminin özelliklerini taşır. Şiirde ilk beytin mısraları kendi aralarında kafiyeli, diğer beyitlerin birinci mısraları serbest, ikinci mısraları birinci beyitle kafiyelidir.

Selânikî Tarihi'nde, bu manzum mektuptan, *ruzgar ahvaline göre bir gazelcik gönderdiği bu mahalle sebt olundu*²⁴⁵ şeklinde bahsedilmektedir. Gazi Giray Sombor Kalesi'nde kışladığı zaman, devlet ve millet işlerinden fazla kendi menfaatlerini düşünen paşalara ve devlet adamlarına sitem dolu bir dille seslenir. Bu manzumede İslâm memleketlerinin kâfir eline geçtiğinden, halkın savaş meydanında kan dökerken vezirlerin İstanbul'da rüşvet aldıklarından ve içki meclislerinde safa sürdüklerinden acı bir dille bahseder. Son beyit olan mahlas beytinde Gazi Giray:

*Hân Ğâzî şıdķ idüp bu nazmı kılmışdur revân
Ger yaman söz söyler ise anı Şunbur'dan soruņ*

şeklinde *Hân Ğâzî* mahlasını kullanır.

Manzum mektup incelendiğinde mektubun kafiye düzeni, beyit sayısı gibi konularda gazel nazım biçiminin özelliklerini yansıttığını görmekteyiz. Mektup yazma geleneği açısından değerlendirildiğinde ise mektup türünün özelliklerini yansıtmadığını, mektupta yer alan bölümlerin bu manzum mektupta bulunmadığını görüyoruz.

²⁴⁵ Selânikî Mustafa Efendi, 1999, Ankara, s. 803.

4.2.2.3.4. III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Mektubun Üslûp Özellikleri (PM II)

Târîh-i Selânikî, E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbârı'l-Mülûki't-Tatar ve Gülbün-i Hânân gibi eserlerde yer alan bu manzume, Gazi Giray Han'ın Erdel seferi dolayısıyla padişaha yazdığı mektuba eklediği gazeldir. Selânikî bu gazel hakkında şunları ifade etmektedir: *Hoca Efendi Hazretleri tarafından sefer ve hareketlerine müte'allik nasihât-âmîz mektupları gönderüp... sene 1006 cevap olarak: ...Ba'dehu kendünün Hoca Efendi hazretlerine dest-i hattıyla mektub-ı niyâzmendanesi gelüp emr-i hümayun-ı pâdişâh üzre vilâyet târâcına azimet ü teveccühin beyân idüp, bir gazel dahi diyüp irsâl eylemişler*²⁴⁶. Mektup, 5 beyitten oluşan bir manzumedir. Gazel nazım biçimiyle ve aruzun Fe' ilâtün/ Fe' ilâtün/ Fe' ilâtün/ Fe' ilün kalıbıyla yazılmıştır. Mektup, gazel nazım biçiminin özelliklerini taşır. Şiirde ilk beytin mısraları kendi aralarında kafiyeli, diğer beyitlerin birinci mısraları serbest, ikinci mısraları birinci beyitle kafiyelidir.

Bu gazel, Gazi Giray'ın edebî sanatını ve kelimeleri yerli yerince kullanmadaki becerisini göstermektedir. Şiir secîli ve güzel kafiye içerisinde yazılmıştır.

Gazi Giray Han, bu mektupta Erdel seferine katıldığı sırada, bazı düşmanlarının padişahı aleyhinde kandırmaları üzerine, mücahitliğini ve savaş eri olduğunu anlatır. Son beyit olan mahlas beytinde Gazi Giray:

*‘Azm ider oldı Ğazâyî sefere sulţânım
Kıl aña hayr du‘â ol da kұлundur iş eri*

şeklinde Ğazâyî mahlasını kullanarak padişahı hayır istemektedir.

Manzum mektup incelendiğinde kafiye düzeni, beyit sayısı gibi konularda gazel nazım biçiminin özelliklerini yansıttığını görmekteyiz. Mektup yazma geleneği açısından değerlendirildiğinde ise mektup türünün özelliklerini yansıtmadığını, mektupta yer alan bölümlerin bu manzum mektupta bulunmadığını görmekteyiz.

²⁴⁶ Selânikî Mustafa Efendi, 1999, s. 752-753.

5. Bölüm Metinler

5.1. Dîvânçe

Dç I

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- Dç 1a**
- 1 Tıttıŝup âteş-i ‘ışık ile dâ’im ey dil-i pür-süz
Açarsın bağrınıuğ küynüklerini yana söylersin
 - 2 Zen-i dehrün ŧalâkıñ vir diyü pend iyleyen bağa
Erenler içre hağ budur ‘aceb merd-âne söylersin
 - 3 Ol âhû-çeşmi şahrâ’da yine şayd iyledüm dirsın
Köñül dîvâne mi olduğ sözüñ yâbâne söylersin
 - 4 Ğazâyî şebt idüp ol şâh-ı hüsnüñ ‘ışık ile vaŝfın
Emîr-i nazm olup eş’ aruñı şâhâne söylersin

Dç II

. - - - / . - - - / . - -

- 1 Bi-‘ aynihî közüñ bādâm-ı terdür
Çaŝuñda fâŝıl-ı ŝađıku’l-ķamerdür
- 2 Lebünden ayru ķanlar yutđan idüm
Közüm yaşı ki şan hün-i cigerdür
- 3 Hilâle döndi cismüm ķaŝlaruñdan
Yalıñ ķılıca el urmağ hağardur

- 4 Çık evden kel berü ey sevr-i nāzım
Murādı ehl-i ʿıṣkuṅ bir nazardur
- 5 Cüdālık senden ayru anı bil kim
Dirilmek ölmeden daḡı beterdür
- 6 Raḡīb-i kāfiri öltür Ğazāyī
Ğazāʾ kılmaḡ bilürsin muʿ teberdür

Dç III

- - - / - - - - / - - - / - - -

- 1 Olmadıḡ ʿālemde bir kün yāre maḡrem ey köḡül
Aḡla ḡanlu yaşıḡa raḡm ide bir dem ey köḡül
- 2 Bulmadıḡ ṣāzzı ḡüni çün kim ṣafā-yı ḡalbisin
Varımıṣ vuṣlat deminde özge ʿālem ey köḡül
- 3 Yoḡmıdır yārim dehānı bilmediḡ de kim anı
Olmadı rüşen saḡa bu sırr-ı mübhem ey köḡül
- 4 Közlerimden ḡāʾib oldı laʿl-i dil-ber āh kim
Kimse bilmez ḡandadır Allāh u ʿālem ey köḡül
- 5 Sen daḡı miskīn Ğazāyī kibi ʿömrüḡ keçdi çün
Olmadıḡ bir lāḡze vah kim ṣād u ḡurrem ey köḡül

Dç IV

... - - / ... - - - / ... - - - / ... - -

- 1 Men senüḡ nāzile refṡaruḡa ḡurbān olayın
Döneyin nergis-i bīmāruḡa ḡurbān olayın

- 2 Leb-i la' lüñ hükemā derdüme emdür didiler
Men senüñ la' l-i şeker-bāruña qurbān olayın
- 3 Şanemā gamzelerüñ köñlümi meftün itdi
Ġamze-i pür-fen-i ' ayyāruña qurbān olayın
- 4 Va' de-i vaşluñı ey meh baña ikrār itdün
Men senüñ itdügün ikrāruña qurbān olayın
- 5 Çün Ġazāyī saña gam-ğ̃ār ayıtmış yārüñ
Cān u dilden şeh-i gam-ğ̃āruña qurbān olayın

Dç V

... - - / ... - - / ... - - / ... -

Dç 1b

- 1 Ey şabā büy-i ser-i hāk-i rehi yāri ketür
Kider endüh-ı dili müjde-i dil-dāri ketür
- 2 Nükte-i rüh-fezāsını dehenden söyle
Nāme-i hoş-ğ̃aber-i ' ālem-i esrāri ketür
- 3 Sen Nesīmā yūri var bezmi biz iğzār iderüz
Tek şu la' l-i lebi mül lāle-i ruhsāri ketür
- 4 Girye ağāz olıcağ yār ışiginde ağyār
Ağlasun sen de dilā dīde-i hūn-bāri ketür
- 5 Nice yıldur ki Ġazāyī köremez çehresini
Sākıyā ol qadehi āyine girdāri ketür

Dç VI

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 Zā'îl olmaz girye birle dilde naqş-ı rûy-i yâr
Maḥv olur mı dâğ-ı lâle yağsa ebr-i nev-behâr
- 2 Her kaçan la' lûñ ḥayâli kelse köñlüm evine
İde çeşm-i ḥûn-feşânum pâyına dürler-nişâr
- 3 Câm-ı la' lûñ cür' asına cân virem didüm didi
Kim körüpdür virilür âb-ı ḥayât-ı müste'âr
- 4 Lâle-veş bağrına dâğlar urmayan 'âşık degil
Derd ü gamdan ol mıya tâ cânı maḥzûn cismi zâr
- 5 Gül kibi rengin 'izâruñ lâleye ḥaclet virür
La' l-i cân-baḥşuñ ise olmış 'aṭâ-yı Kird-gâr
- 6 Dur ayağın luṭf idüp ey saķî müsta' cel yürüt
Çün bilürsin meclis-i devrân degüldür pây-dâr
- 7 Sâye-i serv-ḳaddüñ ister Ğazâyî cânile
İstemez ol câhile ḳadr-i 'ulüvv ü iḳtidâr

Dç VII

. - - - / . - - - / . - -

- 1 Kebâbı bâdenüñ şulı kerekdür
Sebûler pür ḳadeḥ ṭolı kerekdür
- 2 Kişinüñ ḥidmetinde olan âdem
Belinden inme yâ ḳulı kerekdür

- 3 Hākīkatde tarīkatdür kerekli
Belī her nesnenün yolu kerekdür
- 4 Cihāna keldüğine köre ādem
Başı devletlü bir ulı kerekdür
- 5 Sevilmez müftine dilber Ġazāyī
Kişinün aqçesi pulı kerekdür

Dç VIII

. - - - / . - - - / . - -

- 1 Egerçi ‘ ışkuña ‘ ālem düşüpdür
Velī mendin belā-keş kem düşüpdür
- 2 Ruḥun meyinde midür bilsek ‘ araḫ-nāk
Gül-i şurığa yā şebnem düşüpdür

Dç 2a

- 3 Ciger ḫullāb-ı cāndur ḫaşlarun kim
Ucında her birinün ḫam düşüpdür
- 4 Seg-i kūyun iyle farkı raḫībun
Ki bu maḫrūm ol maḫrem düşüpdür
- 5 Ġazāyī ḫālını şorma ki sensiz
Belā vü mihnete hem-dem düşüpdür

Dç IX

. . . - - / . . . - - / . . . - - / . . . - -

- 1 Kideli cānile dil rūz u şeb ol yāriledür
Serserīdür şanma ‘ ışkile eṭvāriledür

- 2 Țab^ç -1 bārid olıcağ serd olur ol itdügüm āh
Yüregim yanğını hūd āteş-i ruḥsāriledür
- 3 Bağlanur nuḥkum anı körmeyicek lāl olurın
Revnağ-1 şevğ-1 hezār ol gül-i gül-zāriledür
- 4 Seyre çıķduğda o şeh karşı raķible kezer
İşi ol ğonce gülüñ hārile ađyāriledür
- 5 Ey Ğazāyī dil ü cānile ider lu^ç bın o yār
Nerd-i ^ç ışğ u oyunu n'ite iki zāriledür

Dç X

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- 1 Țanlu yaşum aķıdup közden şerāb iyler firāķ
Hicr otığa yandırıp bağrum kebāb iyler firāķ
- 2 Ğam binā 'sı birle muḥkem şalmış irdim dil evi
Aķıdup seylāb-i eşkimni ħarāb iyler firāķ
- 3 Ağlamakdın köz ħatup hicrān otığa ten tüter
Gevher-i cānımnı kör bī-āb u tāb iyler firāķ
- 4 Ey köñül yāriñ yüzün min körmesem ma^ç zürmin
Țanlu yaşdın cismime ħat ħat niķāb iyler firāķ
- 5 Bağruma hicrān ħılıcı zaḥmın andağ urdı kim
Țatre ħatre köz yaşın yāķut-ı nāb iyler firāķ
- 6 Vādī-i miḥnetde senden ayru ḥālim şormağıl
Cānuma her nev^ç ile yüz miñ ^ç azāb iyler firāķ

- 7 Ey Ğazāyī ḥāk-i rāh ol dil-rübālar ʿ ışkıda
Cism ü cānuḡ hicrile çün kim türāb iyler firāk

Dç XI

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- 1 Ey tekellüm birle tende rīg-i cāndın yaḡşıraḡ
Ḥaḡ budur vaşlıḡ ḡayāt-ı cāvidāndın yaḡşıraḡ
- 2 Ger diseḡ kim pāk dāmen ʿ āşıḡa raḡm iyleyin
Tapmaḡaysın ḡalk ara min nā-tüvāndın yaḡşıraḡ
- 3 Ger gümān kılsaḡ köḡgildin ḡüsnüḡe ʿ āşıḡlıḡım
Ḥiç ḡaḡīḡat içre yoḡdur ol gümāndın yaḡşıraḡ
- 4 Yusuf-ı Mışrīni ger ḡüsnile taʿ rīf itseler
Men aytaymin illere kim barsın andın yaḡşıraḡ
- 5 Ağzı sırrın ey köḡül fāş itme başıḡ ketse hem
ʿ Ālem içre nesne yoḡ rāz-ı nihāndın yaḡşıraḡ

Dç 2b

- 6 Ey Ğazāyī ḡaddi yādı birle ḡıl yaşuḡ revān
Serve enfaʿ nesne yoḡ āb-ı revāndın yaḡşıraḡ

Dç XII

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- 1 Ey şabā yetkür peyāmım ol yüzi ḡül dil-bere
Ḥasta ḡālüm şerḡ ḡılḡıl bir bir ol sīmīn-bere
- 2 Şöyle kim kördüm senüḡ ol közi yaşlu ʿ āşıḡıḡ
Ḥasta-veş beḡzi şararmış beḡzemiş nīlūfere

- 3 Ayırlık odı ki sensiz cānına kār iylemiş
Bār-i ğamdın ğam olup tā kıaddi dönmiş çenbere
- 4 Çāk çāk itmiş yaķasın dest-i hicrān yapışup
Dūd-ı āhı çıķsa yetgay işbu çerĝ-i aĝzere
- 5 Munca kim cevrün çeker ğasta Ğazāyī derd-mend
Virmesün ol hāli Ğak Müslim degil bir kāfire

Dç XIII

. - - - / . - - - / . - -

- 1 Ketür sākī meyi kim bir dem olsun
Dil-i şeydā bu demde ğurrem olsun
- 2 Behişt-āsā münevver iyle bezmi
Senün devründe benden ādem olsun
- 3 Perīşān iyle zülf-i ‘anber-ālūdı
Girihler birbirine müdĝam olsun
- 4 Köñül kel ‘ışķ ile efgānlar iyle
Nice bir sırr-ı ‘ışķuñ mübhem olsun
- 5 Saņa her kim yaman köz birle baķsa
Vücūdı eksilüp ‘ömri kem olsun
- 6 Mey içme olmasa sanķūr u tanbūr
Anuñ zarfı kerek cām-ı Cem olsun
- 7 Ğazāyī dā’imā iyle ğazālar
Eger kıadrün dilerseñ mu‘zam olsun

Dç XIV

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- 1 Lebün yādiyle meclisde şarāb-ı erguvān dutdum
Közümnden kıan olup çııdı nazarda bir zamān dutdum
- 2 Sirişküm çok yaşasun kim ‘aceb hem-demlik itmişdür
Baņa ğurbetde yār oldu ne yerde kim mekān dutdum
- 3 Aıup pāyine ol servün ayağın yaş ider kördüm
Bilüp bu mā-cerāyı ben sirişkimni revān dutdum
- 4 Kıaşun hicri kibi küçlü kemānı körmedüm hergiz
Ele alup bu devrānda niçe çacı kemān dutdum
- 5 Ğazāyī şı‘rine kördüm tettebbu‘ iylemek müşkil
Bu nazmı terk idüp bende revān oldum lisān dutdum

Dç XV

- - - - / - - - - / - - -

- 1 Ehl-i dünyā faıır idermiş cāhılla
Faıır faıırı dimedi kör cāhıla
- Dç 3a** 2 Senden ayru vādī-i hicrānda min
Men bilür min kördüğüm Allāh’ıla
- 3 İstemem kim tā kıyāmet şubıı ola
‘İşret itsem her kıçe sen māhıla
- 4 Cān beķā mülkün diler bu dil fenā
Kıanda varım bu dil-i güm-rāhıla

- 5 Hāyf olsun bu Ğazāyī ḥasteye
Hem-dem olmaz bir nefes sen şāhıla

Dç XVI

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- 1 Bet-i hicrānuḡı yazmaġa alsam her zamān kāġaz
Elümde lerze iyler tāb-ı āhumdan hemān kāġaz
- 2 Ser-ā-ser derdüḡi resm iyleyüp ḡıl bu güzel taşvīr
Kebūterle uçur ol şāh-ı devrāna revān kāġaz
- 3 Dürilmiş ġonce-i zanbaġ mişāl irdükde dil-dāre
Açılsun şafḡa-ı sīmīn kibi her bir varāġ-ı kaġāz
- 4 Dilerven ol şehr-yāre dilden itme hālūḡı i' lām
Yazup bir rıġ^ç a şun kim tā ki ola tercemān kāġaz
- 5 Daġı şevḡiyle yazarsam Ğazāyī şı' r-i rengīnüm
Olur ḡanlı yaşumdan elde her-dem erġuvān kāġaz

Dç XVII

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- SS 48a** 1 Yine ra' nā behāriyle havā-yi dil-keşā keldi
SS 48b Mey-i gül-gūnile sākī bu bezme ḡoş şafā keldi
- 2 Tekellūf ber-ḡaraf bi'llāh ne ḡoşdur muġ-beçe kör kim
Seḡer gül kibi cāmīle bize ḡarşu çıġa keldi
- 3 Mey-i gül-gūn ile baġa kelūḡ ^ç işret zamānidur
Seḡer bülbül fiġānından bize böyle şadā²⁴⁷ keldi

²⁴⁷ 3 şadā: du' ā SS

- 4 Devā'sız derd imiş 'ışkuñ eṭıbbādan 'ilāc olmaz
' Aceb bu kim baña her-dem senüñ derdüñ devā' geldi²⁴⁸
- 5 Dime 'afv olmaz ey vā'ız bizüm 'ışyānumuz āḫır
Ḳuluñ işi ḫaṭā keldi anuñ işi 'aṭā keldi
- 6 Vefāsız dehre aldanma beḳā mülkin körüp ey dil
Ḥaḳıḳatle naẓar ḳılsañ kime andan vefā keldi
- 7 Ğazāyī ḳuluña ḫışmuñ nedür bilsem benüm şāhum²⁴⁹
Anuñ kibi bu der-gāha niçe yüz biñ gedā keldi

Dç XVIII

- . - - / - . - - / - . - - / - . - -

- 1 Seyr-i gül-zār eglemez ğamdan tutılmış köñlümi
Ğonçeler açmaz menüm ḳanile ṭolmuş köñlümi
- 2 Şādem ey hem-dem ğam-ı hicrānile vaşlun aṅup
Muẓtarib ḫāl ile bu ārām bulmuş köñlümi
- 3 Cānuma cānān elinden seng-i miḫnetdür kelen
Yapmadı ol seng-dil bir kün bozılmış köñlümi

Dç 3b

- 4 Niçe yıldur kim reh-i 'ışkuñda ser-gerdān yürür
Körmedüm bī-hüde kezmekden yorılmış köñlümi
- 5 Gird-bād-ı deşt-i ğamda oldı bir avuç ğubār
Bulmaḳ isterseñ eger āvāre olmuş köñlümi

²⁴⁸ 4 ' Aceb bu kim baña her-dem senüñ derdüñ devā' geldi: ' Aceb bu kim senüñ derdüñ bize her-dem devā' geldi SS

²⁴⁹ 7 Ğazāyī ḳuluña ḫışmuñ nedür bilsem benüm şāhum: Ğazāyī ḳuluña bilsem neden ḫışmuñ benüm şāhum SS

- 6 Hiç müjgānuñ oķı çıkmaz dil-i şad-pāreden
Körmedüm hergiz cerāhatden oñulmuş köñlümi
- 7 arşu varur ol perīnün ğamze-i ħūn-rīzine
Kör Ğazāyī tīĝ-ı bürrāna urılmış köñlümi

Dç XIX

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 āmetün maṭlūb irür serv-i revānı n'eyleyin
Gül yüzün mergūb irür bu gül-sitānı n'eyleyin
- 2 Ğā'ibāne lebleriñĝa cān fedā kılsam n'ola
Gevher-i la' lün gerek bu naķd-i cānı n'eyleyin
- 3 Ārzū iki cihānda rüy-i cānāndur baņa
Söz uzatma vā' ız ol ħūr-ı cenānı n'eyleyin
- 4 Tilbe köñlüm yanmış idi zülfinün sevdāsıdın
Rū-siyāh u münfa' il kelmişdür anı n'eyleyin
- 5 Ey Ğazāyī anı şı' rün kibi nazm-ı āb-dār
Bir mümeyyiz yoķ bilür yaĝşı yamanı n'eyleyin

Dç XX

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 Ruĝlaruñ māh-ı münevver naķl idermiş aĝteri
Dür dimiş dendānuņa ħaķķa Şıĝāh-ı Cevherī
- 2 Himmet-i merdān-ı ħaķdur her taşarruf ħaķ bu kim
Kendi fetĝi şanur ammā şāh olan baĝr u beri

- 3 Şeş cihet sende velî meyl-i tecellî kılmadun
Zâ'î' itdüñ çâr 'unşurdan binâ'lu kişveri
- 4 Mihr ü meh şanur kören tās-ı felekde Ka' beteyn
Kör ne bāzī ider āhīr körsen anda şeş-deri
- 5 Ey Ğazāyī ger köreydi işbu beş beytün senün
Aferīnler diye Hüsrev ide taḥsīn enverī

Dç XXI

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- 1 Baña çün devlet-i dūr ü dırāz zülfün elvirdi
Dile efkār-ı esrār-ı ğamuñ tül-i emel virdi
- 2 Hele seyl-i sirişküm kār idüp aındı anı āhīr
Miyānından binā'-yi qaşr-i vaşl-ı yār bel virdi
- 3 Leb-i la' li şerābuñ bezm-i ğamda köñlüm eglerdi
Ğubār-ı ḥaṭṭı fikri ḥāṭıra şimdi kesel virdi
- 4 Körince ḥabb-ı ḥālī keyfi ' aqlum alduğın bildi
O yāķūtı müferriḥ la' lini anda bedel virdi
- 5 Belāğat bāğına kirdi leṭā'if güllerin dirdi
Ğazāyī ehl-i ṭab' a yine bir tāze ğazel virdi

Dç XXII

- - - / - - - / - - -

Dç 4a

- 1 Dil havāyı düşdi vü dilber dağı
Ketdi cānum ol meh-i enver dağı

- 2 Cān ü dil oldı revān cānāneye
Bir yañadan eşk-i çeşm-i ter dağı
- 3 ‘ İlme mā’ il olmadı ādem dirîğ
Çaldı ‘ ālem cāhil ü ebter dağı
- 4 Şol kadar kıan ağladum hicrānile
Doldı dünyā kıalmadı bir yer dağı
- 5 Kıani‘ olmaz şāhlar bir kışvere
Hātırında fetğ bir kışver dağı
- 6 Muşhaf-ı hüsñündeki āyāt-ı hat
Vird olupdır köñlime ez-ber dağı
- 7 Ey Ğazāyî yāre kıldum iltiyām
Likin benden hātır-ı muğber dağı

Dç XXIII

. - - - / . - - - / . - -

- 1 Yıkıldı zılm elinden hāne-i dil
Vañandan ğayrı lāzım keldi menzil
- 2 Bilinmez oldı kıadri merd olanın
Cefā-yı ta‘ nı çekmek cāna müşkil
- 3 Ra‘ iyyet-perver olmaz ehrimende
Şeh-i dānā ki bundan dağı ğāfil
- 4 Hāka çin ta‘ nı keldi çün kıulağa
Ki biz çıkduğ velikin kıaldı mağfil

- 5 Ğazāyī'ı yakupdır nār-ı ğayret
Vaṭan terkin kıılır mı yoksa ʿāqıl

Dç XXIV

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- 1 Vesme çekmiş kaşlarına yine çeşm-ī ālalar
Mülk-i cānı çarb-ı şemşir ile elden alalar
- 2 ʿĀrızına ʿārız olmuş germ olup kör kim ʿarağ
Şan gül-i hamrā yüzine düşdi gūyā jāleler
- 3 ʿĀrızı devrine haṭṭı sāye şalmış ol mehūñ
Māh-tābı ebrile kelmiş dutupdır hāleler
- 4 Bīsütün Ferhād için ger tutmadı dirseñ ʿazā
Çeşme çeşme yaş olup yā niçün iyler nāleler
- 5 Ey Ğazāyī ṭoldı yine tāze dāğum kanile
Baña deşt-i ğamda gūyā batdı yer yer lāleler

Dç XXV

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- 1 Yardı bağrum tiğ-ı ḥasret cāna yetdüm yāreden
Kimse bilmez derdümi illā bilür bir yāreden
- 2 Vādī-i ğurbetde yaşı baħr olup aķar diñiz
Āşinādan bir kişi ger şorsa men bī-çāreden
- Dç 4b** 3 Kevkeb-efşān bolsa ṭaṅmı közlerüm tā şubħa dek
Çarḫ-ı zālīm zulm ile ayırdı ol meh-pāreden

- 4 Būy-ı zülfün ḥasretinden şimdi bir ḥāletdeyim
Közüme ‘ālem körinmez hergiz aqdan qaradan
- 5 Ey Ğazāyī bu cihānda miḥnet ü derd ü firāq
Āh kim bir lāḥza ketmez bu dil-i āvāreden

Dç XXVI

..-- / ...-- / ...-- / ...-

- 1 Dil seḥer çekdi ḥumār içre cefāsın qadeḥiñ
Dem ola birden köre zevq ü şafāsın qadeḥiñ
- 2 Dürd-veş qaldı köñül pāyı ḥumuñ altında
Mu‘ tedil kördi meger āb u ḥevāsın qadeḥiñ
- 3 Şaḥne-i ‘ışka varup söylemiye bād-ı şabā
Üfürüp oqıyalum biz de du‘āsın qadeḥiñ
- 4 Zāhidā ‘ucb u riyā baḥrine dalduñ bil kim
Köremezsın sen anı umma qırasın qadeḥiñ
- 5 Şan Ğazāyī seḥeri şems tulū‘ itdi meger
Kiçe meclisde köre nūr u ziyāsın qadeḥiñ

Dç XXVII

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 Bāğa keldi şubḥ ara gül oldı dehrün Ḥüsrevī
Bülbül ağāz itdi aña qarşu şi‘ r-i pehlevī
- 2 Mürde itdi zinde kıldı cümle ezhārı şabā
Tāze cān buldı qamusı irdi nefḥ-i ‘İsevī

- 3 ‘Işkı pinhân istedüm itmek velî oldı ‘ıyân
Nitekim Ayaz’uñ ‘ışkı ile şâh-ı Gaznevî
- 4 Baħr-i dilden zâhir olan şî‘ rimi kören didi
Bunda vardur nice esrâr u kelâm-ı ma‘ nevî
- 5 Her ne söz söyler Ğazâyî hep haķîķatdur sözi
Güş kılsa şî‘ rini taħsîn iderdi Mevlevî

Dç XXVIII

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- 1 Ğabîbim mûnisim yârim ŧabîbim derde dermânım
Enîsim yâr-i dil-ħâhım laŧîfim maħremim cânım
- 2 Gül-endâmım dil-ârâmım vefâ-dârım havâ-dârım
Özi şâhım yüzi mâhım boyı serv-i gül-istânım
- 3 Perî peyker lebi şekker sözi gevher özi hüş-ter
Ğaşı ya kirpiki ħancer süħan-ver la‘ li mercânım
- 4 Yüzi gül saçı reyħânım lebi mül çeşmi ħün-ħârım
Ki sensin ħâşılıım varım muħaşşal dînim îmânım
- 5 Köñül inler közim aĝlar yaşım çağlar firâķında
Teraħħum iyle ey şâhım tekellüm iyle ey ħânım
- 6 Çıķup seyre süvâr olmış yolında ten ĝubâr olmış
Niçeler ħâk-sâr olmış kezer nâzile cânânım
- Dç 5a** 7 Közim yaşın döker her-dem çeker zaħmine yoķ merhem
Ğazâyî kanı bir maħrem diyem ħâl-i perîşânım

Dç XXIX

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 Kiçe yüzniñ ğasretidin pes ki giryān oldı Şem^ç
ĀteŐ-i ğam Őu^ç lesidin yandı sūzān oldı Őem^ç
- 2 Kōrdi kim olmaz mūnevver ^çārızıñdın mūncelī
Ķalb-i ^çāŐık kibi āĥir yandı ĥırmān oldı Şem^ç
- 3 Bezm-i vaŐlıñ ğasretidin başladı yaş tōkmege
Őubĥa dek dūnyā evinde gerçı mihmān oldı Őem^ç
- 4 Őubĥ-i vaşle kōrdi āĥir yetmegi olmiŐ muĥāl
Eksilüp ğam birle ^çōmri ĥāke yek-sān oldı Şem^ç
- 5 Ey Ķazāyī geh viŐālī fikr kıldı geh firāk
Ķāhī girye kıldı ğamdın ğāhī ĥandān oldı Şem^ç

Dç XXX

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 Tīr-i ğamzeñ Őanemā cānı Ķatīl olmiŐdur
Yāreme ey ĶaŐı yā oĥ ki fetīl olmiŐdur
- 2 Niçe demlerdür aĶar dīde-i ĥūn-ābum kim
Yüzüñi kōrmiyeli ^çaynı ^çalīl olmiŐdur
- 3 Ķadd-i dil-cūñı kōrüp itdügi ser-keŐligine
Dāl idüp Ķāmetini serv ĥacīl olmiŐdur
- 4 Reh-i ^çiŐĶunĶda kōñül zūlfüñi sevdā kılalı
^çAzm ider menzil-i kūyuñde raĥīl olmiŐdur

- 5 Eşk-i gül-gūnı Ğazāyī ulunu ey hūnī
Çaqlar hicrūnile vādī-i seyl olmudur

D XXXI

- . - - / - . - - / - . -

- 1 Bizge cām-ı Cem kerekmez dem kerek
Bir suan-ver ı eri ādem kerek
- 2 ı erine szi te ir iylese
Rāz-ı dil fehm iden ehl-i dem kerek
- 3  lemū zātını idrāk iylemi
āh-ı ıa hāılı marem kerek
- 4 Herkese yār ola ayār olmya
Yūzi dā im gūl kibi hurrem kerek
- 5 Alnı au ola hem irīn-zebān
Līk sırı  leme mūbhem kerek
- 6 Ehl-i derdū hālını bilmeklige
Bār-i minet mūnisi hem am kerek
- 7 Ey Ğazāyī keldi fal-ı nev-bahār
Sebze kibi kirpigū pūr nem kerek

D XXXII

. - - - / . - - - / . - -

- 1 Barımız rāh-ı rūuz anı menzil
Velī maad yolıdın cūmle āfil

- Dç 5b**
- 2 Seher köç iylegen menzilge yitdi
Neden kılduğ ‘aceb bizler teğaffül
- 3 Cihān mülkidür der mü ’minga zindān
Kim andın bāğ u bostāndın ne hāşıl
- 4 Tefekkürdin bu ‘aqlum hūre boldı
Cihān ehli cihāne cümle mā ’il
- 5 Nice tursañ cihāndın şoñ köçersin
Velikin bolmadıñ menzilge şāgil
- 6 Cihān şāhı isen yoqtur iķāmet
Kılur devrān seni köçkenge dāhil
- 7 Hūdā’ dın ğayrıġa kılma tevessül
Bu penddin ğayrı pendi iyle ‘āıl
- 8 ‘Arūs-ı dehr irür ğāyet füsün-sāz
Ġazāyī tā ki zinhār olma ğāfil

Dç XXXIII

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- 1 Keldi nev-rüz oldı ammā eski dilde ğam henüz
Sünbülün sevdāsıdın köñlümde piç ü ham henüz
- 2 Bülbül-i şūrīdeler güllerge hālin ‘arz ider
Tapmadım derd-i dilim ayturġa min hem-dem henüz
- 3 Şaqlarım cān dik nihān nā-mihri-bānım ‘ışķını
Bilmeyin ketdi yanım dın ‘aql nā-maħrem henüz

- 4 Yapқан idük zāhidā meydin şafālar bir müdām
Dağı peydā olmadın humḡāne-yi ʿālem henūz
- 5 Qalğan idük ʿıŝk-ı kūyı içre bir mesken tutup
Cennet-i ʿalāʾya anda kirmedin ādem henūz
- 6 Hicr tîġı zaḡmıdın cānım çıkar ḡāletde min
Ḥoḡqa-i laʿliḡdin ammā yetmedi merhem henūz
- 7 Ey Ğazāyī gül kibi āzürde ġamıdın barca il
Dāmeniḡi ḡār-ı ġam tutmuş senüḡ muḡkem henūz

Dç XXXIV

- . - - / - . - - / - . - - / - . - -

SS 48a

- 1 Raḡm kıl hicrān ġamıdın köz yaşı kan olmışa
Çeşmi giryān baġrı biryān köḡli vīrān olmışa
- 2 Şanma kim ḡār-ı taʿalluḡ dāmenine el urıp²⁵⁰
Deşt-i ḡayret içre Mecnūn kibi ʿuryān²⁵¹ olmışa
- 3 Pes ki ḡaclet çekdi gül gül-şende körgeç ʿārızuḡ
Ḥār ü ḡas baḡş iyalesunmi māh-ı tābān olmışa
- 4 Ey köḡül n'itsün saḡḡa cevr ü cefā-yı rūzigār
Nāvek-i ġamdın derūnı ḡolu²⁵² peykān olmışa
- 5 Vaʿde kıldı yār el-ḡaḡ dūn Ğazāyī ḡatline
Bu teġāfül kılmadan beḡzer peşimān olmışa

²⁵⁰ 2 urup: ura SS//

²⁵¹ 2 uryān: ḡayrān SS

²⁵² 4 ḡolu: ḡolı SS

Dç XXXV

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 K zlerimden  atre-i  anlar  anma her yandan kelür
Her biri bir la' ldur k h-ı Beda s n'dan kelür
- Dç 6a** 2 Ay cem l n  pertevi  y ine-i  skender 
H zrdur  atun  ken r-ı  b-ı  ayv ndan kelür
- 3 Lebler n  c m-ı  er bından könül s r- bumuz
 u amı  bir te neye be zer bey b ndan kelür
- 4 Senden ey ebr  kem n her tür-i  am ben  asteye
Hüdhüd-i fer unde peykerd r S leym n'dan kelür
- 5 Bu  az y   asteden her beyt ehl-i derd i n
 anki bir beyt-i Kem li'd r  if h n'dan kelür

Dç XXXVI

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 Dem-be-dem ya um çıkar hicr nde m jg n üstine
R sm ndur kim dizilmiş d r   merc n üstine
- 2 La' l n  üzre b de  atun  şekli ey  r m-ı c n
Sebze ' a sid r ki d  m    b-ı  ayv n üstine
- 3 Tende  al an o ların nı  ı ma ay dip yir yir
Ba ladum c n ri tesin ney kibi peyk n üstine
- 4 Lebler n  y dına bir k n bilki c n birsem kerek
Kel ma a ra m iyle kim  an olmasun  an üstine

- 5 Ey Ğazāyī sen dimişdiñ daħi ‘āşık bolmayın
Pes nedendür tırmadıñ ol ‘ahd u peymān üstine

Dç XXXVII

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- 1 ‘Ārızınğa her taraftan sünbül-i terler düşer
Nāzile kılsañ tereddüd dūr kibi derler düşer
- 2 Seyl-i ğam ka‘ rında kalur ‘ ışk arar cān-ı za‘ if
Vādī-i ‘ ışk içre gāhī böyle bir yerler düşer
- 3 Çin-seher şeb-nem düşüp güller açılmış bāğde
‘Ārızınğı bāğ-bān vaşf itse güller ter düşer
- 4 ‘ Işk ara üftādeler çāk-ı girībān oluban
Eşigünde dil-berā her kün niçe serler düşer
- 5 Vaşf-ı la‘ lünde Ğazāyī varını şarf iyleyüp
Ey büt-i meh-veş anuñçün şif ri böyle ter düşer

Dç XXXVIII

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- 1 Cemālün muşhafı cāna kelāmu’llāh-ı nātıkdur
Dudağın nefhāsı rūhu’l-ķudūs birle muţābıkdur
- 2 Nice kim cehd kıldum olmadı bir zerrece çāre
Dehānuñ noktası kim nokta-i sırr-ı haķāyıkdur
- 3 Kaçan olsun baña vaşluñ müyesser ey küneş yüzlü
Ki sen nā-mihri-bān u tıre bahtum nā-muvāfıkdur

- 4 Kiderdi hacleti yüzden çün ol hürşid-i tábānum
Kel ey sākī kadeḥ vir kim ṭulū^ç-i şubḥ-ī şādıḳdur
- 5 oyupdur nām u nāmūs senüñ ^ç ışḳuñla sulṭānum
Ġazāyī şöhret-i ^ç ışḳuñla rüsvāy-i ḥalā^ııḳdūr

Dç XXXIX

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . -

Dç 6b

- 1 Rūy-i zerdüm kim menüm berg-i ḥazāndan reng alur
Közlerümnüñ anlı yaşı ergüvāndan reng alur
- 2 Cism-i zār-ı nā-tüvānum şarḡarupdur derdile
Şafḥā-yi kāḡaz durur kim za^ç ferāndan reng alur
- 3 Dīdeler aḡardı ^ç ışḳ içinde giryān olmadan
Bilmezem cārī olan ḥün-ābe andan reng alur
- 4 İncelüp nāl oldı cismüm hicrile āmīḥteyem
^ç Işḳ ara bu rūy-i zerdim žaymarāndan reng alur
- 5 Ey Ġazāyī ḥāl-i zārum ^ç arz idersem yāre āḥ
orarın ^ç āşıḳ diyüben nā-tüvāndan reng alur

Dç XL

- . - - / - . - - - / - . -

- 1 Biz ki cām u Cem şafāsın sürmişüz
Taḥt u tāc-ı ḥusrevānı körmüşüz
- 2 Bizde yoḳdur mülk ü māle iḥtiyāc
Naḳd-i himmet sikkesin biz urmuşuz

- 3 Rāzī olduḡ her ne kelse nīk ü bed
 Ḳā'īl-i ḳalū belāya ṭurmuşuz
- 4 Rāh-ı ıŝḳ yārde ḳal oluben
 Rūy-i zerdī biz miḥekke urmuşuz
- 5 Ey Ġazāyī himmet-i pīrān ile
 Zāl-i dehrūḡ nicesini yormuşuz

Dç XLI

- - - / - - - / - - - / - - -

- 1 Vah n'ıtey zūlfūḡ ḡamı köḡlüm perīŝān iyledi
 Leblerūḡdin ḡayrı hicrān baḡrumı ḳan iyledi
- 2 Va' de bermiş idi ol ḡūnī benüm ḳatlimḡa āh
 Ḳaysı bī-dīn söyledi yā Rab peŝīmān iyledi
- 3 Āteŝini ḡül yüzūḡ kör kim ḳılup mendin nihān
 Hicr otıḡa yandırup baḡrumnı biryān iyledi
- 4 Men disem kim terk idey miḡnet diyārın ı ayb imes
 Seyl-i ḡam şabrum evin bi'llāhi vīrān iyledi
- 5 Merd imiş miḡnet oḳıdın ḳaçmadı köḡlüm menüm
 Tāze dāḡını törīḡa çekdi ḳalkān iyledi
- 6 Men bu devrān ḡamıḳa tüzmagim āsān idi
 Bu yaman kim mübtelā-yi derd-i hicrān iyledi
- 7 Ey Ġazāyī āteŝ-i āhum ŝerārı birle dil
 Külbe-i aḡzānımı kör kim zer-efŝān iyledi

Dç XLII

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- 1 Bir řabīb-i cān u dilnūñ boldı köñlüm ĥastesi
Boldı hem āvāre cānum zülfinūñ vā-bestesi
- 2 Şol kıyaş üstindeki kıavs-i kıuzah nisbetlödür
Bir birige baş çatup turğan kıaşuñ peyvestesi
- 3 Vechi yoķ kim ‘arızuñğa gülñi nisbet iylemek
Her yeten nā-dān elinde var anuñ bir destesi

5.2. Dîvānce’de Bulunmayan Şiirler

5.2.1. Gazeller

G I

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- SS 48a
- 1 Sākī bir mey şunsa bize ‘aķlı ĥayrān iylese
Def idüp dilden riyāyı küfr-i imān iylese
 - 2 Ĥāke şalsañ cür‘ayı her-dem ene’l-ĥaķ söylese
Dār-ı dünyādan ĥalāş olmağı āsān iylese
 - 3 Zinde kılsa kıalbimizni ehl-i diller kıalbi teg
Mā-sivāyı bizden alsa ĥāke pinhān iylese
 - 4 Neş’esidin kıalbimiz tapsa kıasāvetden ĥalāş
Bizi hem-ĥāl ehli kibi şād u ĥandān iylese
 - 5 Cennet-i ‘uķbāyı taĥrīm itdürüp mey teg bize
Ya‘nī kıalb-i pāk-ı şāf u ehl-i ‘irfān iylese

- 6 Her ne kim rāh-ı tarīka yār olur fehm itdürüp
Anı fānī dehr-i dūn teg cümle vīrān iylese
- 7 Ey Ġazāyī her niçe mey-ḥāne bulsan ‘ayb imes
‘Afv olur ‘avn-i Ĥudā yār olsa iḥsān iylese

G II

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

SS 48b

- 1 Ġayre dil baġlıyamam Yūsuf-i Ken‘ān ise de
Bağmazam ġayrı yüze mihr-i dirāḥṣān ise de
- 2 Baḡa bir yār kerek ġayrı kerekmez ey dil
Ġayri ḳalbüm açamaz ġonce-i ḡandān ise de
- 3 Sākīyā la‘l-i lebūḡ ‘ıṣṣına ṣunsaḡ bir cām
Çekerim bir dem anı baṣuḡ içün ḳan ise de
- 4 Cān dimāġını mu‘atṭar ider ol ġīsūlar
İstemez bāġ-ı cihān sūnbül ü reyḡān ise de
- 5 Dil saḡa mā’il ü cān hem nigerān ey meh-rū
Muntazırdur yoluḡ dīde-i giryān ise de
- 6 Çekdi mey çekdi mi ġam pīr-i muġān ey zāhid
Bir iki kün bu fenā mülkine mihmān ise de
- 7 Köḡlimüz al berü kel ḳaçma Ġazāyī ‘den kim
Ehl-i diller ḳulıdur Ĥüsrev-i devrān ise de

G III

--./.../.../...

- SS 48b
- 1 Māh-ı nev engüşt ü kefef beñzedi aya
Kün yüzü kîle döndi şehā arz-ı semā'ya
 - 2 Rāy-ı kamere nice müşābihdür ol ebrū
İm'ān ile baq şafha-yı rüyında oraya
 - 3 Zehr-i ğam hicr ile dilā oldı dehen telh
Çandıñi o şir'in lebe şor turma araya
 - 4 Bizüm ğamı derdinden alup zevk ü şafā-yı dil
Dil virmez anı cām-ı Cem'e derdin araya
 - 5 Aḫvāl-i Ğazāyī firākuñda şorarsıñ
Nālile ten-i zerdi şehā beñzedi nāya

G IV

...-/...-/...-/...

- SS 48b
- 1 Sākıyā mey şuna kör kim dime şoḫbet bākī
Bu cihānda ola mey kimseye devlet bākī
 - 2 Meclis ehli közedür kelmiş egerse aġyār
Süre döve kova kim şonra siyāset bākī
 - 3 Cismi tiġ belā kılsa daḫı şad-pāre
Sīnemüzde yine ol mihr ü muḫabbet bākī
 - 4 Dün kiçe ḫ'āba varup içmiş idüm cām-ı vişāl
Cān dimāġında bugün daḫı ol lezzet bākī

- 5 Gerçi biz mülk-i ‘ademden nice yıldur çıķduķ
Bilürüz mülk-i beķāya niye ‘avdet bākī
- 6 Ey Ğazāyī içelüm mey diyelüm yār-āne
Ĥāb-ı rāhat idelüm ki yine şoĥbet bākī

G V

...--/...--/...--/...--

- SS 48b** 1 Rāyete meyl iderüz ķāmet-i dil-cū yerine
HG 32 Tuĝa dil baĝlamıřuz kākül-i ĥoř-bū yerine
ME I 11a
- 2 Heves-i tīr ü kemān hīç köñüldeñ çıķmaz²⁵³
Nāvek-i ĝamze-i dil-düz ile ebrū yerine
- SS 49a** 3 Sürerüz tīĝimüzüñ zevķ ü řafāsın her dem
Sīm-tenlerle olan lezzet-i pehlū yerine
- HG 33** 4 Gerden-i tevsen-i zībāda ķoņas-ı dil-bend
Baĝladı köñlümüzi zülf ile ĝīsū yerine
- 5 Severüz esb-i hüner-mend-i řabā-refťarı
Bir perī řeķl-i řanem bir közi āhū yerine
- 6 Seferiñ cevri çoķ ümīd-i vefā bile velī
Olduķ āřüftesi bir řūĥ -ı cefā-cū yerine
- 7²⁵⁴ Köñlümüz řāhid zībā-yı cihāda virdük
Dil-ber-i māh-ruĥ u yār-ı perī-rū yerine

²⁵³ 2 Heves-i tīr ü kemān hīç göñüldeñ çıķmaz: Heves-i tīr ü kemān çıķmadı dilden ařlā HG.

²⁵⁴ Bu beyit SS ’da 7. sırada diĝer nüshalarda 6. sırada yer almaktadır.

- 8 Olmuşuz cān ile dervīş ğazā 'ya teşne
 anıını dūşmen-i dīnūñ ierūz Őu yerine

G VI

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

SS 49a

- 1 Gāfil olmañ dostlar irdi yine āñir zamān
 Dōndi ' aksine her işler almanı emn ũ emān
- 2 Memleket-İslām iinde řāh-ı ' ādil dinilen
 Bir nice zālimlerūñ eline virmişdür ' inān
- 3 Mes 'ele gūçdür diyū virmez murādınca cevāb
 Mūfti mūstefīden almaduca tā kim armağan
- 4 āđī-' askerler virũrler mañşıbıñ a' lāların
 Őunlara kim ceqli zāhir ola vat-i imtiħān
- 5 Red iderler āđılar yũz virmeyũp yũz sōzlere
 İki yũzlũ gelse yanlarında iylerler mekān
- 6 Hũcre açesi degũl virmez ' imāret orbasın
 Mūstefiden mũderis almayınca ha-ı nān
- 7 Kendũyi ' alāme-i ' ařım diyū dũzer bozar
 İki yũzlũ cũbbe almış egnine her ift bozan
- 8 Őeyħ efendi da' vete varmaduğı kũn incinũr
 Hālvetinde gōrinũr gōzine arañu cihān
- 9 Őũfiler nefis atına binũp sipāhiler gibi
 Őarkıdur Őorđu yirine eñsesiñe taylasān

- 10 Yıl başına hep hisāb idüp zekātına tutar
Her kaçan kim hocalar itse taşavvurdan ziyān
- 11 Hūblar bir būse virmez ‘āşıkā cān naqdine
Çoculur her birisi aġyāra ammā rāyegān
- 12 Şimdi abdāllar daġı ‘ārif olupdur şöyle kim
Biñ kez eksüklük ider bir kere kaynatmaz kazan
- 13 Bir kelender süciye nişfindan artuğ şu koyar
Ādemi kāfir ider mey-ġāneci hey Müslümān
- 14 Ey Ġazāyī ġāl-i ‘ālemden şikāyet iyleme
‘Ārifiseñ yūri var sen kendi ġālūñ kör hemān

G VII

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- SS 49a
- 1 Bezm-i ġamda zevġ ve ‘işret bizde bir dem iyledük
İrişüp ġam şāhı ile ‘ahdı muġkem iyledük
- 2 İyledük biz ‘ahdı muġkem şāh-ı ġamla ey refiġ
Köñlümüzge miġnet ü endūhı munzamm iyledük
- 3 Miġnet ü endūhı munzamm iylemekdin özge hem
Çaddimüzni derd ü eliniğ içre medd-ı ġam iyledük
- 4 Derd ü eli içre çü medd-ı ġam boldı gerçi çaddimüz
Ol perişān zülfi añduġ daġı dirhem iyledük
- 5 Dilni dirhem iyledük biz kim ġam-ı zülfūñ ile
Pir-i dehre kendümüz varup müslim iyledük

- 6 Kendümüz varup müslim olmağ ile bilmiş ol
Ey Ğazāyī şāh-ı ‘ aşka ‘ aql maħrem iyledük

G VIII

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - - -

- MEII 5a** 1 Ğara bağrumı al iden senüñ ruhsār-ı aluñdur
Derūnum nā-ħoş pür-ħūn iden sevdā-yı ħālūñdür
- 2 Ne tūbā fikri var bende ne ħod ‘ ar ‘ ar temennāsı
Könül levħinde nağş olmış senüñ tāze nihālūñdür
- 3 Sikender-veş ħayāt-ı ābın kelip etmez könül sensiz
Ğayāt-ı cāvidān dirler senüñ fikr-i vişālūñdür
- 4 Eger Ferħād eger Mecnūn eger Vāmığ eger ‘ Azrā ‘
Olaruñ kışşasıları dil senüñ hep ħasb-ı ħālūñdür
- 5 Uşuptur ħāk-i pāya Ğazāyī’ye teraħħum kıl
Ğarībūñ derd-mendin işitmezdin ħaste ħālūñdür

G IX

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - - -

- MEF 181b** 1 Şevğ -i la ‘ lūñle özin kim rind-i dürd-āşām ider
Ğaşre dek iylemeyüp meyl-i mey-i gül-fām ider
- 2 Mū-miyānuñla dehānuñ būs-ı āğuş itmedin
‘ Ğşığ-ı nā-kām cāna yoğ yere ibrām ider

- 3 ʿAql u şabr ki tār-mār idüp perīşān-ı hāl olur
 ʿAnber-āsā zūlfūñi bir kimgē istişmām ider
- 4 Çeşm-i mestüñ yādına gūy-ı hārābāta düşüp
 Bir nice şūrīde diller kendüzin bed-nām ider
- 5 Ey Ġazāyī çerh-ı dūn-perver elinden dād dād
 ʿAksine devr iyleyüp ehl-i dili nā-kām ider

G X

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- MEF 187a** 1 ʿĀşīka cev̄r etmege māʾil olur meh-pāreler
 Cānına minnet bilürler cev̄rini bī-çāreler
- 2 Cām-ı meyde ʿaks-i laʿlūñ körmese ey muğ-beçe
 Cemʿ olup düşmezdi sāğar üstüne pervāneler
- 3 Bilmezem köz perdesin dutmuş mı yārūñ ʿaks-ı hūn
 Yā meger ol serv-i nāzum giydi rengīn hāreler
- 4 İhtiyāṭ it andan ey şāh-ı cihānum kullaruñ
 Ḥaḳḳʾa senden yād idüp baş açup yalvareler
- 5 Ey Ġazāyī ummaya kim cānnı tenhā köresin
 Sāye-veş yanına düşmiş nice yüzi çareler

G XI

. . - - / . . - - / . . - - / . . -

- MEF 187a** 1 Şiʿr²⁵⁵ inşāʾ bilürüz cāhil-i nā-dān degülüz
 Maʿrifet ṭālibiyüz ṭālib-i devrān degülüz

²⁵⁵Metinde ü eksik

- 2 Hâk budur nân u nemek hâkķını a' lâ bilürüz
Şükrümüz var buña kim ni' met-i küfrân degülüz
- 3 Severüz cānile ol büt-i tersā-peçeyi
Şāni' in seyr iderüz şūrete hayrān degülüz
- 4 ' Āşıkuz cānile dīdāruz biz Allah' uñ
Zāhid-i huşk şıfat t̄alib-i Rıdvān degülüz
- 5 H̄od-nümā olma Ġazāyī sen özün̄den h̄azer it
Mā-haşal sen teki biz rāğıb-ı ' ünvan degülüz

G XII

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- MEF 187a** 1 Muḥabbet mülkine mālīk sipāh-ı ' aşka ser-dāruz
MH 11b Velī ol zūlf-i pür-çinüñ kemendine giriftāruz
- 2 Muḥabbet²⁵⁶ mülkine mālīk tarīķ-ı vaḥdete sālīk
' Adū-yı nefsi ḳatlı itmiş bugün merd-i cihān-dāruz
- 3 Gehī hier odına yanmaḳ gehī seylāba ġarḳ olmaḳ
Gehī ġonce kibi dil-teng gehī bülbul kibi zāruz
- 4 Şehīd-i ' aşk olan āzādedür dūzaḳ ' azābından
Bi-ḫamdi li' llāh ki biz ol küşte-i şūh-ı sitem-kāruz
- 5 Rücū' itsün bize ' aḳlı binā' sına ḫalel itken
Bir avuç ḫāk-i rāha kim binā' -yı ' aşka mi' mārüz
- 6 Bizüm esrārumuz bilmez egerçi ta' n ider şūfī
Mükemmel ādemüz esmā' rumūzından ḫaber-dāruz

²⁵⁶ 2 Muḥabbet: Gönüller MH

- 7 Mücāhidler ‘adū-küşler cefā-keşler bilür cümle
Rızā-i Hālīk’a el-ḥaḳ Ğazāyī taleb-kāruz

G XIII

. - - - / . - - - / . - -

- MEF 187b** 1 Ketür sākī yine luḫ it piyāle
Yeter dünyā ğamın kıldı ḥavāle
- 2 Ḥavāle iyle cām-ı pür-şafāyı
Ğam-ı devr-i zamān irsün zevāle
- 3 Zevāle irişe ‘ömri anuḡ kim
Ḥasedden ṭa‘ n ide ehl-i kemāle
- 4 Kemāle irmedin ḫüsni o māhuḡ
Muḳavves ḳaşları döndi hilāle
- 5 Hilāle döndi cism-i nā-tüvānum
Velī bir kez irişmedi vişāle
- 6 Vişāle şarf ider dem-i naḳd-ı cānı
İrebilsem ben ol ḳadd-i nihāle
- 7 Nihāl-i ḳāmeti baruḡ Ğazāyī
Nümāyiş virdi ḫadd-i i‘ tidāle

G XIV

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

- MEF 187b** 1 Ḳahve-ḫāne küncidür şimdi erāzil-i mecmā‘ ı
Bī-mezāḳ u ebleh ü bir nice bāṭıl-ı mecmā‘ ı

- 2 N'ola almasa ma'arif ehline dünyada c y
Mehib-i a' l  meskeni oldu esafil-i mecm ' 1
- 3 Mekteb-i ' irf n turağı olalı c hiller n
Oldu m la m l ed n la av bil-i mecm ' 1
- 4 Biğ erersiğ ilerinde yoğ dil  bir ehl-i ' ilm
Var midur bir köşe kim olmaya c hil-i mecm ' 1
- 5 Ey az y  n'ola ger terk-i kem l t iylesen
Zümre-i n ışlar gider şimdi k mil-i mecm ' 1

5.2.2. Kıt'a

K I

- . - - / - . - - / - . - - / - . - -

- SS 50a** 1 Esb-i tek kere ki am ıldı meni  nki carav
şeker teğriğa ki amnı bizge bergen odrav
- 2 řanma ey ř h-ı cef  p še bizni artaydı
şovuğ  hım cılıdın düşdi şaal üzre arav

5.2.3. Beyitler

B I

- . - - / - . - - / - . - -

- MEF 196b** 1 '  rızında şanma şebnemd r g l n
D k l pd r anlı yaşı bülbülün

B II

- . . / . - - . / . - - . / . - -

- MEF 197a** 1 Berfden post giyer k h dil- ver er idi
 fi-t b ruğuğı k rd  ki s ' adet eriydi

B III

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- SS 50a** Mavi yavluğ bağlağan almığa ol al kılgacı
Kök bulutdan çıkdı şandım cañı inej bir ucu

B IV

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

- SS 50a** Camanlık çaşşılık keyfiyetin fehm iylegen ‘arîf
Camanlık cerine çaşşılık itmezse caman iyley

5.2.4. Rubai**R I**

تابوده غم وشادئ حرمان بوده
زېڼکونه گذشته تا که دوران بوده
ماتجربه کردم که در ملک شما
راحت همه در قلعه و زندان بوده

- - . / . - - . / . - - - / .

- TŞ 7a** Tā būde ğam u şādî-i hırmân būde
SS 47a Zîngūne gozaşte tā ke dōrân būde
HG 28 Mā tecrobe kerdîm ke der molk-e şomâ
MH11 Râhet hame de gal‘e vo zendân būde

5.2.5. Dolâb Mesnevisi (=D)

. - - - / . - - - / . - -

(SS 49b, MA 38b, MS 13b, Dç 56b)

- 1 Yol üstinde yoluğdum bir ٲolâba²⁵⁷
Didüm niçün sürersin yüz bu āba

²⁵⁷ 1 ٲolâba: dolâba MA

- MS 14a** 2 Delinmiş kıaddün ü bađruñ bükilmiř²⁵⁸
Közün²⁵⁹ yaşı ayağına dökilmiş
- 3 Nedür ' aşıkmsın varmı firākuñ
Bu ğurbetde kimedür iřtiyākuñ
- 4 Keçer böyle senün leyl ü nehāruñ
Ki yokmıdur elünde ihtiyāruñ
- 5²⁶⁰ Nedür bā 'iş hele böyle fiğāna
Bükülmiş kıametün dönmiş kemāna
- 6 Hem ađlarsıñ hem iñlersıñ dem-ā-dem
Bu gizlü derdüñi bilmez hiç²⁶¹ ādem
- 7 Dolāb işitdi benden bu hiřābı
Lisān²⁶²-ı hālile virdi cevābı
- 8 Hābersiz ādem ođlu²⁶³ mā-cerādan
Kāzādan bil dime çün u çirādan
- 9 Yüce tađlar²⁶⁴ idi evvel mekānum
Benüm de var idi tāb u tüvānum
- 10²⁶⁵ Ağardı her zamānlar²⁶⁶ deşt-i cārı²⁶⁷
Revān olup ayağum çeşme-sārı

²⁵⁸ 2 Delinmiş kıaddün ü bađruñ bükülmiş: Delinmiş bađruñ u kıaddün bükülmiş Dç MS, MA//

²⁵⁹ közün: yüziñ Dç/

²⁶⁰ Bu beyit MS'de eksiktir

²⁶¹ 6 bilmez hiç: hiç bilmez MS

²⁶² 7 lisān: zebān Dç, MS, MA/

²⁶³ 8 ādem oğlu : ādem oğlu MS

²⁶⁴ 9 tağlar: dağlar MA

²⁶⁵ MS ve MA'da beyitin mısraları ters

²⁶⁶ 10 her zamānlar: her zamānda MS, MA/

²⁶⁷ cārı: sārı MS, Dç, MA

- Dç 57a**
- 11 Țutup her yanumı²⁶⁸ ҡolum budağum
Çemen üzre Țurup her dem ayağum
- 12 Başumda ҡumrī vu Țuraç²⁶⁹ öterdi
Zemīnümde niçe güller biterdi
- 13 Libāsum geh yeşil geh al olurdı
Ĥazān vaқti zerüm pā-māl olurdı
- 14 Benefşe baş ururdı şola řađa²⁷⁰
Nihāl-i nev-resim Țurup²⁷¹ ayağa
- 15 řafā ile Țutup cāmını lāle
şaçardı cür‘ asını ĥāke jāle
- 16 Olup nergis kōzi her kice bī-ĥāb
Olurdı nuқl-i meclis anda ‘unnāb
- MS 14b**
- 17 Esüp bād-i ecel nā-geh yıķıldum
Kesildi bīĥ-i ‘ömrüm anda bildüm
- 18 Būke kelmez idi her-giz kemānum
Yıķıldum²⁷² ҡalmadı tāb u tüvānum
- 19 Hemān dem kesdiler ҡolum budağum
Sürtmegçün²⁷³ biri deldi ayağum

²⁶⁸ 11 yanumı : yağumı Dç

²⁶⁹ 12 Țuraç: turğaç Dç

²⁷⁰ 14 şola şağa: şol ve şağa MS

²⁷¹ Țurup: durup MA

²⁷² 18 yıķıldum: yıķıldı MA

²⁷³ 19 çün: içün MA

- 20 Țaȓup²⁷⁴ boynuma anda rismānı
Ki bildüm ȓalmadı ˘ işret nişānı
- 21 Șanı ol merȓ-zārum lāle-zārum²⁷⁵
Dirīȓā ketdi elden ihtiyārum
- 22 Meni ȓıldılar anda hūake yek-sān
Ki efgān iyler idüm gāh²⁷⁶ nālān
- 23 Niȓe yıl keȓdi vü²⁷⁷ cismüm ȓurıdı²⁷⁸
Yeşil ȓonum ȓarardı vü çürıdı
- 24 Zekeryā teg beni andan²⁷⁹ biȓerler
İşit imdi²⁸⁰ baȓa ne iş²⁸¹ keȓerler
- 25 Șılup tahta meni hem mīh ururlar
Ki cem˘ olup daȓı şuya sürürler²⁸²
- 26 Dönermen ol zamāndur²⁸³ bu zamāndur
Bilürsin kim felek işi yamandur
- 27 Yidi Eyyüb teg baȓrumnı kirmān
Șazāya çāre ne söyle ne dermān
- 28 Sözümden ˘ ibret alȓıl sen de ey hūan
Fenā²⁸⁴ milkinde varsız cümle mihmān

²⁷⁴ 20 ȓaȓup: daȓup MA/

²⁷⁵ 21 merȓ-zārum lāle-zārum: merȓ-zār lāle-zārum MS

²⁷⁶ 22 gāh: gāhi MS: anda Dç: kanı efgān MA

²⁷⁷ 23 vü: bu MA/

²⁷⁸ ȓurıdı: ȓurudı MA

²⁷⁹ 24 beni andan: meni anda Dç: meni andan MS, MA//

²⁸⁰ imdi: daȓı MA/

²⁸¹ İş: işler MS, MA

²⁸² 25 Ki cem˘ olup daȓı şuya sürürler: tecemmü˘ eyleyup göge sürürler Dç: Ki cem˘ olup gehi şuya şalalar MA

²⁸³ 26 ol zamāndur: o zamān ve MA

- 29 Ğurūr itme şaķın sen de cihāna
Külerdüm ben de niçe nā-tüvāna
- 30 Felek bir yedi başlı²⁸⁵ ejderhādur
Ki naķd-i ‘ömr-i ādem hūd ğıdādur
- 31 Niçe mürsellere zehrin içürdi
Niçe yüz biņ velī andan keçürdi
- MS 15a** 32 Niçe şehler kelür anda olur²⁸⁶ māt
Murād üzre sürülmez bunda hiç at²⁸⁷
- 33 Ne hoş dimiş bu ebyātı bir üstād²⁸⁸
Ki her-demde anuņ rūhı ola şād²⁸⁹
- 34 Dil-āverler cihāna toymadılar²⁹⁰
Zamānuņ²⁹¹ cümlesine doymadılar
- 35 Ki aldanma ‘arūs-ı dehre zinhār
Niçe arslan²⁹² helāk iyer²⁹³ o murdār
- SS 50a** 36²⁹⁴ Ne hāl olsa aņa dil virme bārī
Vefālu dip bu қаһbe rūzigārı²⁹⁵

²⁸⁴ 28 fenā: fekel Dç

²⁸⁵ 30 başlı: başlu MA

²⁸⁶ 32 kelür anda olur: kelüp bunda olup MA//

²⁸⁷ sürülmez bunda hiç at: süremez bunda bir at MA

²⁸⁸ 33 dimiş bu beytini bir üstād: dimiş bu ebyātı bir üstād Dç: dimişdür bu beyti üstād MA//

²⁸⁹ Ki her-demde anuņ rūhı ola şād: Ki her daim ola rūhı anuņ şād MA

²⁹⁰ 34 toymadılar: doymadılar MA//

²⁹¹ zamānuņ: cihānuņ MA

²⁹² 35 arslan: erler MA/

²⁹³ iyer: ider MA

²⁹⁴ MA’da beyitler terstir

²⁹⁵ 36 Vefālu diyip bu қаһbe rūzigārı: Vefāludur diyüp bu rūzigārı

- 37 Keçürme ğaflet ile rûzigâruñ²⁹⁶
Ki var iken elünđe ihtiyâruñ²⁹⁷
- Dç 57b** 38 Dilersin kim irişesin²⁹⁸ kemäle
Tevekkül kııl her işde Zü'l-celâl'e
- 39 İki ' âlemde isterseñ ferâğat²⁹⁹
Aķıt közden yaşuñı³⁰⁰ iyle tã' at³⁰¹
- 40 Sözüñ ğatm it yeter didüñ Ğazâyî
Ki tã' at kııl dile Ğaķ'dan rızâyı
- 41 Rızâ vir her ne kim kelse kaçâdan
Ğudâ'dan bil Ğudâ'dan bil Ğudâ'dan

5.3. Bora Gazi Giray Han'ın Mektubatı

5.3.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar

5.3.1.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup

(=HS I)

(MS 3a, SS 50a)

[1] Merĥüm Ğazî Giray Ğân'ıñ ğ'âce efendiye gönderdügi cevâb nâmenüñ şüretidür

[2] Neyyir-i a' zam-ı sipih-r-i kemâl
Der-i dürre-i dürc-i câh ü celâl

[3] Efđal-i fâğılân-ı devr-i zamân
Ekmel-i kâmilân-ı kevn ü mekân

²⁹⁶ 37 rûzigâruñ: rûzigârı MA//

²⁹⁷ ihtiyâruñ: ihtiyârı MA

²⁹⁸ 38 kim irişesin: irişesin ki MA

²⁹⁹ 39 İki ' âlemde isterseñ ferâğat: Eger görmek dilersen sen de rahât MA//

³⁰⁰ gözden yaşuñı: gözüñ yaşuñ Dç, MA/

³⁰¹ tã' at: itã' at Dç, MA

[4] Neşr: Şadr-ı münşerihü'l-şadr-ı maḥfil-i kerāmet ü efdāl aḥter-i sa' d maṭla'-ı sa' ādet-i [5] iḳbāl faẓl u ma' rifet erkānınuḡ şadr-ı dīvānı millet-i dīn-i İslām'ınun [6] müşir-i 'azīmü'ş-şānı el-müheymınü yā vacibe't-ta' zīm ḥ'āce-i pādīşāh-ı heft-iḳlīm [7] nevvera'llāhü kemālehü bi-sa' di'-ṭaveālī' āmālehü bi-aḥseni'l-mevāḳı' ḥaşālehü [8] ḥidmet-i ā' lālarına mevfūr du' ā āḫşal-i müddeā' budur ki nāme-i 'itāb-ı āmīz [9] cihād-engīz pādīşāhı ki mevrıd-i zūn-ı mükeddiretü'ş-şafā ve mümkün-i şevā'ib-i [10] muḫilleti'l-'ahdü ve'l-vefāda sāniḡ ü lāyıḡ olmuş idi ḥin-i 'azīmet-i [11] ḡazā' vu cihād ü ešnā-yi sa'y u ictihādda ke nüzül-i āyātü'l-va'id ve erd ü nāzil [12] olup mezāmın-i şehādet-āyeti müṭalā'a olınuḡda ḫarfınden mirāt-ı [13] ḳalbe şuver-i tevehhümāt mütecellī ve her kelimesinden ḫāṭıra envā'-i inkisār müstevlī [14] olup başt olınan muḳaddimātuḡ her birine taşaddī-i cevāb rey-i şavāb [15] görildi³⁰² evvelā zamān-ı şitā ḫülül idicek incimād-i nehre talīḡ ta' līḡ-i [16] bi'l-muḫāl olduḡı ḳalb-i şıddīḡ taşdıḡ ider ve eger mücerred 'özr ü bahāne (MS 3b) [17] murād olsa 'umūmen 'asākir-i Tatar maḫall-i 'ubūra izdiḫām idüp buzı [18] müstaḫkem olan meşra' u maā' bire Şıtab ve Cebelay nām maḫalle deḡin ki [19] on günlük mesāfedür sa'y-i bi-irtiyāb itmek ne lāzım idi belki ol [20] ahdde vāḳı' olan tereddüd ü taḫyyir 'asākir-i Tatarı bir sefer deḡül ü zaḫmet [21] olmuş idi lakin umūr-ı 'ālem ve temşiyet ve icrāsı bir vaḡte merḫūn ve ḳazā vu ḳader [22] esrārı gencīne-i maḫzūndur sebeb-i te'ḫiri Rabb-i ḳadīr bilür zimām-ı [23] iḫtiyār Rabb-ı muḫtār elindedür.

Ḳıṭ'a

Ḥayr u şerr cümle ḫaḳḳa rāci' dūr

[24] Kimsenüḡ iḫtiyārı elde deḡül

Eldeki iḫtiyār cüz' idür

[25] Līk ol daḡı her maḫallda³⁰³ deḡül.

Şāniyen cānib³⁰⁴-i āstāneden gemiler ṭaleb [26] olınuḡ gemi geldükde şimdi 'uburuḡ maḫalli deḡüldür diyü 'özr itdüḡümüḡ [27] 'özr olmuḡı 'iş'ār buyurılımuş

³⁰² SS'deki metin buraya kadar eksiktir. SS nüshası buradan başlar [1] Evvelā 'askerin 'ubürı [2] Özi buzı muḫkem olmasına ma' ḳüfdür dedüḡümüḡ maḫāle tā' līḡ-i mücerred bahānedür dimişler eger öyle olsa 'umūmen [3] 'asker-i Tatar ile nehri mezbūra varılıp 'uburuḡ imkānı olmuḡundan on günlük mesāfedür ki Cebelay nām [4] maḫāle deḡin sefer olınuḡ bir sefer denlü zaḫmet olmuşdur bu ne lāzım idi sebeb-i te'ḫiri Rabb-i ḳadīr bilür [5] zimām-ı iḫtiyār ḳadr ü muḫtār elindedür.

³⁰³ 25 maḫallda: 'amelde SS/

muḳaddemā bu cānibe gönderilen ḳadırğalar [28] gelüp vāşıl olup lakin geçid gemileri (SS 50b) olmayup mücerred ḳadırğalarla ‘ubūr [29] olunmağa zamān teng olup Taman ve Kerş cāniblerinden yüz pāre [30] miḳdārı gemiler getirilüp ḳadırğalara ser-dār olan Murād Beg’e teslim [31] olınup ḳadırğalarla maḥall-i ‘ubūr olan Özi’yi gelüp ṭurmaları (MS 4a) [32] müterakḳıb iken zıkr olınan geçid gemilerine taḳayyüd mi olınmadı ve yāḥud ḳayd-i [33] ṭama‘ile itlāk mı olındılar tekrār gemilere varılup getirilmesi mütea‘ssir [34] ve anlarsuz Cankerman öñünden ‘ubūr-ı mütea‘zzir olmağın vech-i meşrūḥ üzre [35] āḥir geçidden geçmege müsāra‘at olınduğda ol eyyām ḳāsım gününden [36] soñra idi ‘azım şovuklar olup her ḳanḳı geçide varıldıysa ‘ubūr-ı müyesser [37] olmayup bi’l-zarūre ‘avdet olınmaḳ lāzım gelinmiş idi.

Beyt:

تا در نرست وعده هر کار که هست
سودی ندهد پاری هر پار که هست

[38] Ve şālīşen Rüstem Ağa’yı göndermek ma‘hūd iken gönderilmediği ba‘zı tevehhümāt [39] müriş olmışdur diyü buyurulmuş muḳaddemā Rüstem Ağa’yı Erdel-i erzel şuyına [40] irsāl itdükde ser-dār cānibinden bu ‘izzet-ḥ‘āhlarına mektüb vārid olup [41] Erdel-i aşl pādişāh-ı ‘ālem-penāh-ı ḥazretlerine dā‘vāyi itāat idüp inḳıyād [42] üzredür kendü cānibiñüzden bir ādem gönderüp şadāḳat ve ḥıyānetin [43] ma‘lūm idinesiz diyü buyurulmuş Rüstem Ağa ol işāret mūcibince gitmiş idi [44] ve ba‘de Rüstem Ağa ile ol cānibden gelen ilçi ki gelüp bu ‘izzet-ḥ‘āhlarına vāşıl [45] oldu āsitāne-i sa‘ādet cānibine göndermek ḳaşd olınduğda mezkūr (MS 4b) [46] ilçi der-i devlete müstaḳill ilçiler gitmişdür ve biz āsitāneye varmağa [47] me’mūr degilüz diyü ibā‘ idüp ilçilere ibrām münāsib olmamağın bu vechile [48] mufaşşal ‘arz idüp Ḥandān Ağa bendelerinüñ ādemi ile gönderilmiş idi [49] Rüstem Ağa’nuñ varmaduğına sebep bu oldu rābi‘an bu il emr-i ḥudāvendigāra [50] imtişāl olınduğı taḳdīrce ba‘de ḥarābi‘l-Başra neyi mūntic olur diyü buyurulmuş [51] bu kelām-ı mürişü‘l-melālün eşeri maḳşada teveccühden māni‘ belki āşār-ı menāfi‘ [52] olmuşdur ‘ale’l-ḥuşuş bu i‘tirāz daḥı vārid olur ki çünki bu emşālün [53] neticesi olmaz bu ḳadar zaḥmet-i irtikābı neden lāzım gelür siyyemā bundan soñra [54] girü

³⁰⁴ 25 cānib: taraf SS

‘izzet-h̄āhlarına baḥş-ı terġib sefer mücerred ḥayvānāta ta‘zīb olunduġı [55] vuzūḥ bulur.

Beyt:

Ne sa‘yim begendük ne ‘özrüm kabül
Melülüm melülüm melülüm melül

[56] Ve bi’l-cümle müşerreffe-i şerîfelerinde olan ‘ibārātuḡ her biri zımnında biḡ gūne [57] ‘itāb belki nice faşlü‘l-ḥiṭāb var iken mücāvebe bā’iş-i taṭvīl ü taşdı‘ [58] olunmaġın nazm-ı maā‘lī intizāmlarına tettebbū‘ olunmaġ evvelī ve eşeri işaret-i [59] ‘itāb-ı irtisāmlarına tefakḳī‘ itmek enseb ü aḥrā görüldi.

Nazm-ı hāzā:

- SS 50b** 1 Umılurken bu cānib aḥbārı
Ki ‘aceb varmı ‘azmuḡ³⁰⁵ āşārı
- MS 5a**
- 2 Nā-gehān bir sefine deryādan
İrişüp cānib-i aḥibbādan
- 3 Bir ḥaber virdi diyü buyurılmış
Ḥaberi cānlara eşer kılmış
- 4 Dimiş etmez sefer Tatarla ḥān
Ḥaṭṭı yokdur k’ola ‘adū tālān
- 5 İstese daḡı men‘ iderler anı
Faż dimişsiz³⁰⁶ bu ‘azmı men‘ ideni
- 6 Hem dimişler işi maşāf degil
Āl-i ‘Oşmān’a ḳalbi şāf degil

³⁰⁵ 1 ‘azmuḡ: anuḡ SS

³⁰⁶ 5 dimişsiz: dimişler SS

- 7 Böyle aĥb rı iyleyen iĥb r
Ki işide anı ŝig r u kib r
- 8 Virmey p iĥtim l-i kizb an a
Diye   aĥl ehli cümle ŝaddaĥn 
- 9 Bilmedük kim neden ver r n ŝi
ŝiĥa ola³⁰⁷ gemici o başı
- 10 Diye her söz ki ebleh   g fil
İ  tim d iyleyen degül   aĥıl
- SS 51a** 11 Bunda iken   Al  ile H and n
Nice s z d r ki dinliylene n -d n
- 12³⁰⁸ Ķavl-i n -d n mel li m riŝ olur
Nice dürlü fes da b   iş olur
- 13 Olsa idi eger e böyle eşer
L -cerem bunlar iyler idi ĥaber
- 14 Gemiĥe bildürdi böyle aĥb rı
Bozmaĥ ister um r-ı Tatarı
- 15 Ehl-i İsl m'a ĥaŝdı r ŝend r
Dost ŝanmaĥ anı ki düşmendür
- 16 Bunı daĥı dimiş ki ol n -d n
K'eyledükçe   a a ile iĥs n
- MS 5b** 17 Gelmeyüp y dına o lu f u   a a
Andan iyler ŝud r cürm   ĥa a

³⁰⁷ 9 ola: olsa SS

³⁰⁸ SS'da 12, 13, 14, 15. beyitler eksiktir.

- 19 Kız-b-i maḥz iftirā-yı ḥālīşdür
Dime kāmīl aḡa ki nāḡışdur
- 20 Siyemmā cūdı kim ider bāzil
Şoḡradan aḡsa men ider bāıl
- 21 Bize olan³⁰⁹   aḡā-yı sulṡānı
Şayd içündür dil-i dilirānı
- 22 Her biri bir neheng-i baḡr-i veḡā
Her biri şaf-der-i   adū-i veḡā
- 23 Her ne deḡlü ki olsa bezl-i derem
Müşaḡıḡdür olar ziyādeye hem
- 24 Bize iḡsān deyü gelen dīnār
Ḳısmet itdi anı Noḡay u Tatar
- 25³¹⁰   Adıl ile ḡısmet olmadı ata
Oldı ol ḡısm ḡısmet-i   azma
- 26   Add-i dīnār otuz biḡ olsa eger
N'itsün anı yüz elli biḡ   asker
- 27³¹¹ Olsa yüz biḡ daḡı eger dīnār
Ehl-i inşāf ider mi istikşār
- 28 Alsa her birini eger bir er

³⁰⁹ 21 olan: iden SS

³¹⁰ 25 nolu beyit SS'da eksiktir.

³¹¹ SS'da 27, 28 nolu beyitler eksiktir.

Her birine birer kıllur deger

29 Özi'den havfumuz iden iş'ār
İylemiş kizb-i maḥzı özine şı'ār

30 Biz Özi şuyını mürūr³¹² iderüz
Berğ-i ḥāṭıf gibi 'ubūr iderüz

31 Ne şudan iyler ihtirāz neheng
Ne ḥūd olur Semender otdan neng

32 Līk bī-vaḳt iden olur maḡbūn
Her iş olur zamānına merhūn

MS 6a 33 Evvel ol şudan iyledükde güzār
Ḥāba varmışdı düşmen-i ḡadār

34 Şimdi niçe geçilsün ol şudan
Fitne bīdār oldu her şudan

35 Māni' olmaḡiçün 'ubūrumuza
Gelür a' dā-yı dīn uğurumuza

36 Şuda çok ḡaylümüz şināver olur
Anlar āteş-feşān bir ejder olur

37 Olmasaydı eger ki Özi şuyı
Düşmenüḡ ḡalmaz idi yüzi şuyı

38 Geçmege 'asker-i zafer-i peymān
Me'men idi ḡişār-ı Cankerman

³¹² 30 mürūr: ubūr SS

- 39 Mülk-i düşmen teg oldı şimdi harāb
 Ābı nā-yāb oldı kaldı serāb
- 40 Gemiler kışşasın beyān itdük
 Hem buz aḥvālini ‘iyān itdük
- 41 Biz daḥı itmedük anı izhār
 Bir şovuk sözdür itmedük tekrār
- 42 Beş Baş aḥvāli gerçi kim ḥaḫdur
 Hem ḡanīmetleri muḥaḫaḫdur
- 43 Līk beş yüz nefer ki kıldı sefer
 Birisi virmemişdi bize ḥaber
- 44 Gerçi bī-bāk geçdiler buzdān
 Yüzi oldı helāk o beş yüzden
- 45 Ol ḡanīmet didükleri üserā
 Seksen idi beliyetü’l-isrā
- 46 Zıkr olınmış ki ḥān idüp ḥīle
 Gitmez üç günde cümle bir mīle
- 47 Ḥīle içün degil bu meḫş ü qarār
 Ğarāz oldur ki cem‘ ola Tatar
- MS 6b** 48 Pādişahlerde ḥīle-kār olmaz
 Ḥīle ehline i‘tibār olmaz

- 49 Dilerüz ehl-i dīne yār olavuz
Hāşe li'llāh ki hāle-kār olavuz
- 50 Buyurursız nefir-i 'āmm oldı
İstirāhat bize hārām oldı
- 51 Bu 'umūm üzre bir hıṭāb mıdur
Yā mücerred bize 'itāb mıdur
- 52 'Āmm ise ger bu emirle fermān
Niye gıtmez ekābir ü ā' yān
- 53 Hāmdü li'llāh ziyāde māl u menāl
Māl ile artar iḳtidār-ı ricāl
- SS 51b** 54 Dimesünler bize bahāne ider
Halkı 'uzlet-güzzīn-i hāne ider
- 55 'Uzlet etmez cihānda gāzīler
Rāhat ehline i' tizāl düşer
- 56 Kānde biz kānde rāhat u 'uzlet
Ehl-i İslām için çeküp miḫnet
- 57 Nice yıldur ki ictihād iderüz
Düşmen-i dīne biz cihād iderüz
- 58 İderüz her seferde bir nice kārız
Kārız olmuş bize gāzā' gibi farız
- 59 Kālmadı şatmaduḳ silāh u 'idād
Nicesi idelüm gāzā' vu cihād

- 60 Yine böyle alursa hal el-a
Ne iirgi alur ne iira
- 61 omayup yine ayreti elden
almayup zeyl-i himmeti elden
- 62 Can u baile iyleduk hidmet
Hayf hidmet ki oldu bi-minnet
- MS 7a** 63 Ger bu da vay etsek istiftaf
Mufti-i al vire mi fetva
- 64 Zarar yokm ola imana
ftira iylemek Muslimana
- 65 Ol ki lam u din ider da va
Kafir olmaz m kufre virse riza
- 66 Şimdi bu zulmi biz kime diyevuz
ad ha olduında soyliyevuz
- 67 Biz Őanurdu mu in-i din oldu
abet mustahi- kin oldu

5.3.1.2. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sadeddin Efendi'ye Yazd İkinici Mektup
(=HS II)

(MS 11a, SS 51b)

- 1 Merhum Gazi Keray Han Eflak Vilayeti ocadan sonra hae
efendi hazretlerine gonderdui manzum namenun Őuretidur
- 2 Fazilet kannu cevher-nisar
Deayk fazlnu ebr-i bahar

- 3 Ki ya' nî h'āce-i şāh-i zamāne
Bu nāmem kim saña olmuş revāne
- 4 Ma' ārif baḥridin cū-i revāndur
Muḥabbet rāhıdın bu bir nişāndur
- 5 Beyān-ı vāki' i'lām ider ol
Ḥaber ıqlimine her saṭrı bir yol
- 6 Keçüp nehri çü Bender'ge irişdük
Ferāgat kıлмаğa anda dürüşdük
- 7 Gelüp nāme o gün şāh-ı cihāndan
Ḥaber virmiş yine devr-i zamāndan
- 8 Dimiş kim şehir-i Papa'da çü küffār
Kılurlar cümleten iḥrāk bi'n-nār
- 9 Geçüp şudan alur anlar qarayı
Varup tālān ider bunca qurāyı
- 10 Semend-i himmete oluḡ süvāre
Bir iş iyliḡ Miḡal-i ḡāki-sāre
- 11 Ala' ibret kim andan cümle küffār
Şalıp ehli ola derde giriftār
- 12 Uruḡ ol kavm-i nāre tır ü şemşir
Taḡuḡ bākī qalana bend ü zencir
- MS 11b 13 Kılup biz daḡı ol emre itā'at
Göçüp 'azm iyledük ol dem ferāgat

- 14 Svr olduğ klup Hk'a tevekkül
Resl-i Ekrem'e klduğ tevessül
- 15 Niçe gün iyledük kaç' -1 menzil
Görüp anda niçe dürlü merhil
- 16 İki gün knduğ ve klduğ şafyı
Unutduğ minet-i rh-1 cefyı
- 17 Gelüp anda Mial'uğ bir resli
Ki Eflak'uđ³¹³ zalm vu cehli
- 18 O hem elçi ve hem kavmuğ papası
Hele fi'l-cümle hayli n-sipsı
- 19 Dimiş kim nmesinde o siyeh-kr
Ne ' asker kim bize geldiyse her br
- SS 52a 20 Karr etmez firr iyler³¹⁴ beher hl
Geçen yıl hliñz oldu bu minvl
- 21 İki ser-dr-1 Rm'uğ gelmiş idi
Sezsn cümle anlar bulmiş idi
- 22 Hsan nm idi anuğ birinğ
Gzn serdr idi Rm ilinğ
- 23 Biri serdr-1 ' l nm Ysuf
Kim ol dağı gelüp çekdi teessüf
- 24 Gelrsiz siz de grrsiz bu hli
Dimeğ Eflak iini böyle hli

³¹³ 17 Eflak'uğ: ol kavmuğ SS

³¹⁴ 20 Karr etmez firr iyler: Firr iyler karr itmez SS

- 25 Çü biz dağı yazup nāme cevābuñ
Aña taqrır idüp bir bir hıṭābuñ
- 26 Didük evvel ki³¹⁵ ḥāṣā ceyš-i Tatar
Niçe yüz biñ olursa ḳavm-i küffār
- 27 Yüzin döndürmez andan ceng eridür³¹⁶
Ki her biri anuñ bebr ü deridür³¹⁷
- MS 12a** 28 Ne yerde kim dilersiñ biz varalum
Er ol baş yarasını anda görelüm
- 29 Didi bir nehrümüz var adı Buze
Geçerler dā'im anı³¹⁸ yüze yüze
- 30 Gelüñ o nehre ve görüñ nedür ḥāl
Sözin ḥatm iyledi āḥir bu minvāl
- 31 Görürsiz anda ṭop ile tüfengi
Niçe olur kim³¹⁹ bilürsiz anda cengi
- 32 Çü Buze nāmını Tatar işitdi
Ḥum-i mey teg ṭaşır keyl iş itdi³²⁰
- 33 Didiler diz çöküp ḥayli³²¹ dilrān
Yürivirmek ḥaḳuñdur ṭurma ey ḥān

³¹⁵ 26 evvel ki: öyle ol SS

³¹⁶ 27 eridür: ider SS/

³¹⁷ Ki anuñ her biri bir derd eridür:

³¹⁸ 29 dā'im anı: anı dā'im SS

³¹⁹ 31 olurmış: olur kim SS

³²⁰ 32 ṭaşır kil iş itdi: ṭaşup gör ne iş itdi

³²¹ 33 ḥayli: cümle SS

- 34 Bu yolda baş virüp biz baş alalum
Bu küffâr içine odlar şalalum
- 35 Yüridi ol zamānda cümle³²² ‘ asker
Giyüp cevşen libāsın cümle yek-ser
- 36 Yitişdük Buze’ye yoğ bir ‘ alāmet
Miħal anda gelüp çekiş³²³ melāmet
- 37 Tecessüs iyledük anda eşer yoğ
Didiler çünki düşmenden ħazer yoğ
- 38 Buze’yi içmeden kaçmış yerinden
Biri de ħalmamış ol ceng erinden
- 39 Başa çığmış gibi Buze ħumārı
Muħarrer iylemiş ol dem firārı
- 40 Kim anda ‘ askere ruħşat virildi
Beş on günlük yolu ol gün irildi
- 41 Ħamdü li’llāħ hezīmet tapdı küffār
Ġanīmet baħrine ħarħ oldu Tatar
- 42 Elde her Tataruğ bir perī-zād
İder mi evde dīv şüretlusın yād
- MS 12b** 43 Ele girdi perī-veş dil-rübālar
İderler ħāzīler her dem şafālar

³²² 35 zamānda cümle: zamān bi’l-cümle SS

³²³ 36 çekmiş: çekiş SS

- 44 Ele girdi dağı bî-ḥad ḡanāyim
Tilerlerdi Ḥudā'dan anı dā'im
- 45 Size nazmîle yazdum çün ser-encām
Kılıḡ siz de anı yārāna i' lām
- 46 Gel ey nāme bu dem ḡatm it kelāmı
Yitişdür var du' ā ile selāmı

5.3.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar

5.3.2.1. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup

(=KH I)

(TS 221b, MS 23b, MEF 38a)

[1] Tatar ḡanı Ğāzî Keray ḡazretleri [2] a'lemü'l-ulemā mevālî-i i' zāmdan Kefelü Mevlānā Ḥüseyin Efendi'ye fetḡ ü zaferi [3] beyān buyurdıkları mektüb mergüb-i sa' ādet üslūblarıdır keyfiyyet-i sülūki taḡrîr iylemişlerdür

[4] Cenāb-ı fazilet-me'āb bizüm Ḥüseyin Efendi ḡazretlerinüḡ ḡuzūr-ı şerîf-i me'ālî [5] teşrîflerine inhā'-i şadāḡat intimā oldur ki bundan aḡdem fermān-ı pādişāhı [6] üzere sefer-i hümāyūna müteveccih olup Boḡdan ve Eflak ve Erdel vilāyetine [7] uğramaḡda ba'z maḡzūr vārid olup düşmen-i dîn olan vilāyet-i Leh [8] keferesinüḡ içinden Macar taḡların aşmaḡ lāzım gelüp bu bābda ' asker-i [9] Tatarı ile fi'l-cümle istişāre olunup muḡarrer olıcaḡ Cenāb-ı Ḥaḡḡ ve Ḳādir-i [10] Muḡlaḡ ḡazretlerinüḡ mevāhib-i ḡaybiyyesine tevekkül ve mefḡar-ı 'ālemünḡ mu'cizāt-ı [11] lā-reybiyyesine tevessül idüp ' asker-i zafer-peyker-i Tatar ile Erdel sınırına [12] maḡdūd Leh vilāyeti ortasına māh-ı şevvālünḡ sekizinci ḡünü dāḡil olunup [13] ve ḡayşü mā-küntüm fe-vellü vucū heküm naşş-ı şerîfi mü'eddasınca vilāyet-i mezbürenüḡ [14] kıla' u buḡ' ā ve ḡurā vu ziyā'ından her ne cānibe ki teveccüh

olındıysa a' vān-ı [15] zafer ve enşār-ı nuşret istiḳbāl idüp her çend cem' olup ceng ü cidāl ki (TS 222a) [16] iylediler

Nazm:

دهاده خروش آمد و دار و کیر

هواد اکر کس شدا زیر تیر

زهر تیرکز شعت پرواز کرد

تنی زار پیوند پ جان باز کرد

Neşr: Darb-ı tîr-bārān (MS 24a) [17] ile ol büm-ı şūmları perrān ve mekânların nîrān idüp fe-zūḳū felen-[18] nezîde küm illā 'azāben şerbet-i nā-güvārın izāḳa idüp müddet-i ḳalîlede [19] taḫrîbe bilād-ı küfr bünyādlarında ol deḡlü ihtimām olunmuşdur ki intikām-ı [20] Aḳkerman ve Can Kerman degül vilāyet-i Ḳırım'a iyledügi ḥüsrān alınmışdur [21] zālike hüve'l-ḥüsrānü'l-mübîn müşāhede iylediler ve zamā'im-i leh 'aleyhi mā-yeste ḫiḳḳu [22] leh taḫrîb ve terhîbinde vech-i etemm üzre diḳḳat u ihtimām olunduḡdan sonra [23] ḥudūd-ı mezbūra maḥdūd olan Erdel-i aşl sınırına muttaşıl olan [24] Bender-i ḡayyīḳu'l-memerr ki Balḳan dimekle ma' rüfdur vuşul bulduḡda müşāhede [25] iyledügi her ḫarafdan vāḳi' olan cibālün ḳılālî saḳf-ı āsümāna hem-ser [26] belki eyvān-ı keyvāna berāber ortasından geçen Güzide'nün ḡüzer-gāhı [27] ḡayr-i müstemirr belki mürür etmek ihtimālinde 'aḳl-ı ḳāşır aşāḡı yanında aḳan [28] nehr-i 'azîmün teselsüli zencîr-kerden-i 'uḳül ve pāy-bend-i fuḫül ve emvāc-ı girdāb [29] 'ademden nümü-dār ve efvācından tūfan āşikār bu ma' ḳule 'azîmü'l-ḫaḫarda [30] Erdel ḳralı zıkr olınan Bender aḡzında vāḳi' Hust nām ḫiṣār-ı [31] küfr-inḫiṣār zābiḫına ḫaber gönderüp anlar daḡı piyāde ve süvārden [32] ve eḡl-i ḳurādan niçe biḡ tūfeng-endāz cem' idüp müsellāḫ ve mükemmel süvārlarına [33] ḳaravol ta'yîn idüp ve yedi sekiz biḡ (MS 24b) teber-dār tedārük idüp teber-dārılar [34] ḳulel-i cibālden 'azîmü'l-cism direkler kesüp ḫarafeynden yollara bıraḡup [35] ve piyādeler tūfengler ile zıkr olan maẓiḳda ḫurup ve süvārılar [36] 'aḳablarında ḫāzır olup şunūf-ı meẓküre ile ol 'arşa-i teng-bisāḫı [37] şaḫranca döndükde ferzāne bu taḫayyür ile māt u mütefeḳkir ve leclāc-ı fıkr [38] bu maṣnūbede ḳāşır u müteḫayyir olup āḫir semend ḫab'-ı dil-āverān-ı [39] meydān-ı rezimde piyāde olup şaḡir ü kebîr vaẓi' u şerîf andan (TS 222b) [40] atdan inüp piyāde olup şibh-i tîr idüp mürūra iḳdām ve aḳdām-ı sa'y ile [41] ihtimām olına re'y

ü tedbîr ile muḳarrer olduḳda bi'z-zāt kendümüz [42] piyāde olup tîr ü kemānı ele alup bilā-tevaḳḳuf u bî-tekellûf vech-i meşrûḥ [43] üzre ol ḳavm-i şūma hücüm olunup şadā-yı Allah Allah zemzeme-i [44] tesbîḥ melā-i ā'lāya peyveste olduḳda ḡulḡule-i ḡazānuḡ şadme-i şalābeti [45] ḡüş-i bî-hüş-i küffārı aşamm ve zebān-ı ziyān-kārların ebkem iyleyüp [46] inne hāze'l-yevme 'asîr 'alāmātı her cānibden müşāhede ve zāhir ve inne 'azābî' [47] le-şedîd emāreti her ṫarafdan (**MEF 38b**) mübeyyen ü bāhir olup dilîrān-ı Tatar kimi [48] mānend-i neheng şudan 'ubūr ve kimi mişāl-i peleng ḳal' a-i kūha şu'ūd u mürür [49] ve kimi dāde-i mürdan teng (**MS 25a**) der-benden geçmege āheng itdükde ol fırḳa-i füccār [50] mecmā'-ı şeyāṫîn gibi tār u mār olup 'aḳd-i meclisleri münḫall ve nazm-ı tedārükleri [51] muḫtell olduḡı gibi merdān-ı kār-zār her cānibden yürüyüş idüp ol [52] ḡāsirinüḡ kimini ṫu' me-i tîḡ-i āb-dār idüp kesr ü hezîmete 'azîmet itdükden şonra [53] el-ḫamdü li'llāḫ ol ma'berden geçilüp Hust nām ḡişāruḡ önünde ḳonilup seḡeri [54] ol menzilden göçilüp iḳdām-ı tamām ile vilāyet-i küffārı her gün yaḳa yıḳa [55] Dobrosin nām varoşı ki Şolnuḳ nām ḡişār-ı İslām'ın ser-ḫaddidür [56] 'askerümüz ile nüzül olınduḡda meger Macar kāfirinüḡ otuz biḡ 'askere [57] ser-dār olan Barıştuvan nām mel'ün ol gün 'ale's-seḡer ilerü [58] giden ḳaravolumuza rāst gelüp muḡlişinüze ḡaber geldiḡi sâ'at ol ki [59] āyîn-i Tatardur tertîb idüp çarḡacılık için Şir Beg'i olan [60] Ḳutlu Keray Beg ve Emir Sulṫān Beg ta'yîn olunup ḳalb-i 'askerde [61] kendümüz yürüyüp ol gün bir 'azîm ceng oldu ki

Nazm:

بجنبش در آمد زمین وزمان [62]

تو کفتی نخواهد پرید جهان [63]

اجل بر کشاده زهر سو کمین

چو دریای خون شد سرا سرزمین

[64] ve (**MS 25b**) 'āḳıbetü'l-emr şubḡ-i zafer maṫla'-ı İslām'dan ṫulū' idüp tîḡ-ı ḡün-bār-ı (**TS 223a**) [65] ḡāziyān āf-tāb-ı 'ālem-tāb gibi ol rezm-ḡāḡ-ı şaḡrā'-yi deşt gibi lāle-zār [66] ve tîr-i cān-sitāndan-ı düşmen-i dîn ve ḡār-zār oldu.

Beyt:

بیابان چو در یای خون شد در ست

تو کفتی ز روی زمین لاله رست

Nesr: Ol meydānda merdānda ceng [67] ve dilir-āne āheng idenlere niçe ihsān ve in‘āmımız olup ve diri düşen [68] küffārūn nām-dārlarından ser-dār-ı ‘ālī miqdār şavbına haber için irsāl [69] olunup ve mäh-ı zi’l-ka‘denün yigirmi dördüncü günü Yanık nām kal‘a [70] kırbında şadr-ı a‘zam ser-dār hāzretleriyle mülākāt olunup ol gün [71] ba‘de’l-müşāvere herkes kendü çadırına mürāca‘at idüp nehr-i Tuna’nuñ [72] öte cānibinde olan kāfirūn cem‘iyyetine varılup evvel şabur-ı nekbet- [73] nümāları perīşān olmadın kal‘a-i Yanık alınmak muhāl ve bu minvāl üzre [74] olmasa ‘asākir-i İslām’a niçe dürlü ihtimāl vardır çünkü ‘asker-i Tatar [75] şināverlik ile meşhūrdur ser-dār hāzretleri muhlişinūze teklif idüp [76] nehr-i mezbūrdan beş on biñ Tatar geçmek münāsib görildi biz dağı [77] iki biñ yeñiçeri geçürelüm dedükde n’ola her ne ki ma‘kül görürseñüz [78] uğur-ı dінде cānımuza minnetdür **(MS 26a)** lākin ‘asker-i Tatar topa tūfenge karşı [79] geçmek müşkildür diyü ol gün ihtimāl olunup ve yarındaşı defter-dār efendiyle [80] kendü hāttıyla yazup tezkire gönderüp bizüm sözümüz ihmāle hāml olındığı [81] ma‘nālar işrāb olunup gördük ki biz dağı ‘özr idersek rencide- [82] hātır olmak muqarrer ‘asker-i Tatara nidā itdürüp her kişi şallar tedārükin [83] görüp bir günden sonra tevaqquf olunmayup melā‘in üzerine varılup [84] nehr-i Tuna’yı geçmek muqarrer olup mäh-ı mezbūruñ yigirmi sekizinci günü ‘asker-i [85] Tatardan beş altı yüz miqdārı ādemümüz geçmiş iken yeñiçeri dağı [86] bizden yukarı bir geçidden yüz miqdārı geçmiş iken küffār-ı bed-girdār [87] gördi ki her taraftan hücum iderler bu āb u āteş arasında hınzīrlar [88] olanca piyādesiyle ve toplanıyale yigirmi biñ miqdārı ādem ile ol geçen **(TS 223b)** [89] ‘asker-i İslām’a hücum idüp evvelā yeñiçeriyi bozup andan **(MEF 39a)** Tatar üzerine [90] yürüyiş idüp dil-āverān-ı Tatar bā-vücūd kıllet ile tır-bārān idüp [91] niçesin hāke berāber idüp āhir küffār-ı bed-girdār çok olmağla alayların [92] ayırmayup bir yerden hücum idüp ol kıllarumuzuñ kimi mertebe-i şahādet [93] ile ser-efrāz ve kimi şināverlik ve tır-endāzlik idüp girü Tuna’yı geçüp [94] bize vāşıl oldılar ve yarındaşı kal‘a-yı Yanık **(MS 26b)** kırbında Papa nām kal‘a ki [95] atlu küffārı çok olmağla ‘asker-i İslām’dan āb u ‘ulūf getirmege gidenleri [96] ‘ulūf-i şemşir iyledükleri ma‘lūm olduğda biz dağı ol cānibe varup lākin [97] ‘askeri göstermeyüp ilerü bir miqdār Kāra Tatardan gönderilüp anlara dağı [98] tenbih olunup her bārki kāfiri göresin şitāb ile bu cānibe iresin [99] denilmiş idi

Beyt:

هر پيشه کمان مبر که خاليست

شاید که پلنک خفته باشد

Nesr: Anları kıvarak üzerümüze getürdükde [101] biz dağı kemîn-gâhdan yanumuzda olan kıollarumuz ile çıkup ol melâ'ine [102] bir uğurdan hüçüm iyledükde karar-ı firâra tebdil idüp ol maħallden [103] tā kal'a-i Papa'ya varınca az kimse ħalâş olup bir mertebede kırgın [104] iylediler ki bundan ziyâde olmaya bu ħaber kâfir-i Macaruş sem'ine irecek [105] bir mertebede ħaşyet gelüp bi-'avni'llâh her ne yerde kâfir görindiyse [106] gâzilerimiz kıovmağa başlayup şâd-kâm olup şir-i ner gibi şikârların [107] alurlardı ve bir niçe zamândan şonra mâh-ı zi'l-ħiccenüñ yigirmi ikinci [108] günü ħazret-i ser-dâr-ı 'âli miqdâr Tuna üzerine bir 'azîm cîsr tedârük [109] idüp bir seħer cümlemüz (MS 27a) bir yere gelüp kenâr-ı âb 'asker-i İslâm ile memlû [110] ve dil-âverân her tarafından ħulüvv idüp cîsr binâ'sı tamâm olmadın gemiler ile [111] beş altı yüz tüfeng-endâz yeñiçeriler geçüp mel'ünler dağı cümle 'askeriyle [112] gelüp ol tüfeng-endâzlara hüçüm idüp çünki küffâr 'asker-i İslâm'ı (TS 224a) [113] müdâfa'a için binâ' iyledükleri metersleri yeñiçeriler alup niçe def'a hüçüm iylediler [114] ve berü cânibden toplar ile niçe küffâr helâk olup 'asâkir-i Nemçe ve Macar [115] ve Frenk ki gelmişler idi âb-ı rüy-i 'askeri gitmek ile ol gün yine tabur-ı [116] nekbetlerine 'avdet idüp ve 'ale's-şabâħ ki bād-bân-ı gül-gün-i şafak birle sefine-i [117] şems bu baħr-i aħdardan 'ubûra başladuğı gibi tâ'ife-i Tatar ke-ennehüm yemşüne [118] 'ale'l-mâi' kıā'ide-i 'ubûrı icrâ idüp iki sâ'at içinde yigirmi biñ âdem ile [119] cümle-i ümerâ-yı Tatar ve cümle kıullarımız ile Aħmet Ağa tuğumuz alup geçüp [120] hem-ân-dem küffâr-ı nâ-bekaruş taburına yürüyüş iyleyüp anlar dağı 'asker-i [121] Tataruñ geldügin görüp cümlesi süvâr olup berü yaқadan 'asker-i İslâm [122] başların açup Cenâb-ı Ĥaққ'a tazarru' u zârî idüp bu eşnâda çarħaçılar [123] ortaya düşüp tarafeynden âteş-i ħarb u kıtâl işti'âl bulup muķâtele [124] olınup (MS 27b) bi-'inâyeti'llâhi ta'âlâ ve ħüsn-i tevfiķihi küffâruñ tüfeng şaçmalarına [125] tîr-barân-ı Tatar ħâlib gelüp gâziler ra'd-vâr görilmege

başlayup el-ḥamdü li'llāh [126] sümme'l-ḥamdü li'llāh ki ol mel'unlar ṭabur-ı nekbetlerinden çıkup firāra yüz ṭutdılar [127] 'asker-i Tatar 'aḳabince kıra kıra Yanık Hişārı'ndan sekiz mīl miḳdārı mesāfe [128] ḳaṭ' evvel firār idenleri daḫı ardından iriṣüp ve ekṣerī 'ulūf-i ūşemşir [129] olup ve ṭabur ṭā'ifesi münhezim olıcaḳ Yanık Hişārı'nda ḳalan [130] bī-dīnler imdād u i'ānetden maḳṭū'u'l-emel ve mensūḫu'l-'amel ḳalıcaḳ [131] māh-ı muḫarremü'l-ḫarāmuḫ (**MEF 39b**) on ikinci günü hişār-ı Yanık emānla ser-dār-ı 'ālī [132] miḳdāra ḳal'ayı teslīm idüp ve muḫlişüñüz ḳal'a-i Papa ḳurbında nüzül idüp [133] bu ḫaber ūşāyi' olduḡı gibi ḳal'a-i Papa küffārına bir nefer kāfir ile mektüb [134] gönderilüp maẓmūnında ḳal'a-i Yanık vere ile ḳal'ayı teslīm iyledüḡin [135] bildürüp siz daḫı vere ile ḳal'ayı teslīm idersenüz febihā ve illā bi-'ināyeti'llāhi [136] ta'ālā alurın ol gice cümleñüz ḳılıçdan geçmek müḳarrerdür deyince dehşet- [137] engiz cevāplardan ve heybet-i İslām'dan anlar daḫı ḳal'ayı bıraḡup 'ale'ş-şabāḫ (**TS 224b**) [138] ḳal'a-i Papa ḫaberin ser-dār (**MS 28a**) ḫāzretlerine i'lām idüp anlardan ādem gelince [139] cānib-i ḫāḳanumuzdan ḳal'a zabṭ olup ser-dār-ı 'ālī-vaḳārdan ḫākim-i [140] ḳal'a gelüp anlara teslīm olup inşā'allāhi ta'ālā küffār-ı Macar-ı füccāruḫ [141] artıḳ ḫareket idecek ḫālleri yoḳdur i'tiḳād u i'timāduñuz böyle ola [142] bu ḫaberi bildürmek lāzım olmaḳ ile āsitāne-i sa'ādete bizüm Aḫmet Aḡa [143] muḫlişüñüz irsāl olınmışdur bāḳī aḫvāli inşā'allahā'l-e'azz meẓḳūr Aḫmet Aḡa [144] ḫuzūruñuz bir bir i'lam ider.

Mıṣrā'

باقی مباد هر که نخواهد بقای تو

El-müştāḳ Ġāzī Keray Ḫān

5.3.2.2. *Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektup* (=KH II)

(MS 78b)

[1] Ġāzī Keray Ḫān merḫūmuḫ [2] İstanbul'dan olan Kefevî [3] Hüseyin Efendi'ye gönderdüḡi [4] mektübun ūşretidür

[5] Cenāb-ı faẓā'il-i nişāb maḫāmid intisāb bizüm Hüseyin Efendi ḫāzretlerinüñ [6] 'izz-i ḫuzūr-ı ūşeriflerine inhā'-i muḫabbeti bī-riyā oldur ki eger bu cānib aḫvālınden

[7] istifsār-ı hāl olunursa cümle ‘ asker-i İslām mekânlı mekânlarına müteveccih [8] olup fethi müyesser olan Yanık ve Papa ka‘ lasına kifāyet miqdārı ‘ asker [9] süvāri olmayınca zāde ve zevādelerin götürmege imkân olmayup ve hem [10] düşmen hāreket ider elbetde ‘ asker kalmak lāzım gelüp bu huşūş için [11] ser-dār hāzretleri cümle ‘ asker-i pād-işāhı olan eger zu‘ ma ve eger sipāhī [12] ve ğayrı her birine hīṭāb idüp muhāfazaya kaluḡ ve benim emrim pād-işāh [13] emri bilün didükde her biri şāhid-i mecrūh gibi pūšt-i pādan ğayrı yere [14] nazār şalmayup ve ser-dār hāzretlerinūḡ cevābını kulaġına almayup el-hāşıl bu maḡalḡde [15] muḡlişinūze ğāyret-i İslām ğalebe idüp yanumuzda olan mīrzālara ve biglere [16] hīṭāb idüp eger beni seversenūz içinūzden on biḡ kemān-dār iş eri [17] Tatar kalmak gereksiz didūġümde evvelā Arşlanay Bik ki ma‘ lūm sa‘ ādetūḡūzdür [18] Şırın er gibi meydāna girüp ve Derviş Bik daḡı ma‘ lūmuḡuzdur şāhīn gibi **(MS 79a)** [19] himmeti bālin açup bundan mā-‘ adā niçe mīrzālar ve begler kalup ol [20] maḡalḡde defterle ser-dār hāzretlerine on biḡ ‘ askeri teslim idüp bir mertebe [21] mesrūr oldılar ki taḡrīre kābil degildür ve ol maḡalḡden göçilüp [22] Budin şehrine dek kendülerile bile gelüp andan vedā‘ olunup [23] biz Ṭamışvar ṭarafına varup ṭoḡ olunca ol cānibde ṭurması lāzım [24] dimekle şeh-i mezbūra müteveccih iken ‘ asker-i Tatarı Ṭurḡayı vacit var [25] ṭarafına göndermiş idük ser-feşānlık idüp kılā‘ -i küffāruḡ niçelerin [26] geçüp doyum olduḡda bir niçe biḡ küffār-ı bed-girdār ol kal‘ alar ḡurbunda [27] cem‘ olup Ḥartubat nām bir ‘ aḡīm baṭaklu nehir vardur ol nehr üzerinden [28] gelüp Tatar ‘ askerile ceng iylemege başladuḡda ğāziyān-ı Tatar el-firār ‘ār [29] diyü tīr ve kemānın eline alup bir ‘ aḡīm ceng olmuşdur ki ta‘ bīr olunamaz [30] el-ḡamdü li‘ llāh ḡayr du‘ āları berekātından āf-tābı nuşret burc-i İslām’dan ṭulū‘ idüp [31] melā‘ īn-i mezbūruḡ kimini ṭa‘ ma-i şimşīr ve kimini hadef-i tīr idüp ve niçe bī-dīni [32] esīr idüp bir ḡapudan nāmında anlaruḡ sancaḡ begi olur ele girüp [33] düşen diller ser-dār hāzretlerine göndermek üzere iken sa‘ ādetlü **(MS 79b)** [34] pād-işāh-ı rüy-i zemīn hāzretlerinden gelen Aḡmet Aġa gelüp bu muḡlişinūze [35] gönderilen şimşīr-i muraşsa‘ ve ḡancer-i muraşsa‘ ve üç top ḡal‘ at götürüp [36] ol daḡı cümle aḡvāle vāḡıf olmuşdur ve gelen ḡaṭṭ-ı hūmāyūnda bizüm [37] bu vilāyetde kışlamak fermān olunmuş lākin ‘ asker-i Tatar kimi mecrūh ve kimi atları [38] helāk olmaḡla evvelden ruḡşat virilüp kendümüz ḡullarımızla ḡalmış idük [39] bu maḡalḡde ‘ askersiz ṭurmak mümkün olmayup inşā‘ allāhi te‘ ālā ol [40] yüzden muhāfazada olan ḡarındaşımız

Feth Keray gönderilmek muqarrerdür [41] bizüm kışlamaduğumuza sebep budur eger bir şāhib-i devlet hīṭāb iderse [42] cevāb viresiz bizüm elümüzden gelen bu kadardur hemān hikāyet-i cāy-i [43] ma-hūfāt āşık bizden ziyāde hīdmet iden bir kadem ilerü başa [44] bākī-yi aḥvāl Zeynel Ağa taḳrīrine ḥavāle olunmuşdur ve bu cānibe gönderdügünüz [45] mekātibler yollarda zāyi³²⁴ olmuş bilmeziz dūr u dırāz olmağla maḥūf yerlere [46] girmege ḳorḳar mı ve yollarda deryā yok ki furtına olup mektūbuñuz ḥavf [47] ide ḡāyet³²⁵ acele ile yazılmışdur ma³²⁶ zūr buyrula. [48] muḥibbū el-müşṭāk Ġāzī Ḥān

5.3.3. Bora Gazi Giray Han'ın Vaiz Emîr Efendi'ye Yazdığı Mektup (=VE)

(MMM 84b, MMS 16b)

[1] Ġāzī Keray Ḥān Vā³²⁴ iz Emîr Efendi'ye gönderdügi mektūb

[2] Ḥāzret-i siyādet-penāh efāzıl³²⁴ dest-gāh faḥrū'l-efāzıl zuḥrū'l-fazāi'line [3] taḳsīm-i taḳbīm³²⁵ āl-i Yāsīn ve netīce-yi behīce-i küntü nebiyyen (MMS 17a) ve Ādemu beynel'mā-i vettīn [4] hīdmetlerine ve fevr-i şevḳ ve iltiyā³²⁵ u şunūf-ı ta³²⁶ aṭṭuş ve'l-intizā³²⁵ ihdā [5] olıñduḳdan şonra zamīr-i münīr ilhām u taşvīrlere lāyih ola ki bundan aḳdem [6] femān-ı ḳazā cereyān-ı ḥudāvendigār³²⁶ sebebi ile Macar-ı füccārı def³²⁶ ü izālesine (MMM 85a) [7] teveccūh ve 'azīmet olıñup Bender'e ḳarīb Buṭna nām mevzī³²⁶ ya nüzül [8] olıñduḳda cenāb-ı ḥāḳānī bevvāblarından Ḥamza nām ḳapucı yedinden [9] emr-i şerīf vārid olup Boḡdan ḥudūdına uğranduḳda re³²⁶ āyā pāy-māl [10] olmaḳdan elvirdügi ḳadar ḥāzer olına deyü fermān buyrılmağın 'asker-i [11] cerrār-ı Tatar nehb ü yaḡmādan men³²⁶ ü inzicār-ı müte³²⁶ azzir belki muḥāl-ı müte³²⁶ assir [12] olduḳı ecilden bi'z-zarūre ṭarīḳ-ı āḥir iḥtiyār idüp Boḡdan ve Leh ortasından [13] maḥall-i me'mūre 'azīmet itmek lāzım gelüp Boḡdan voyvodasına ādem gönderüp [14] zıkr olıñan yoldan mürūr itmege yarar ḳulaḡuz ṭaleb olıñduḳda aşlā muḳayyed [15] olmayup ṭalebe varan ādemlerümüz daḡı zāyi³²⁶ olup (MMS 17b) girü 'avdet [16] itmemegin Cenāb-ı Ḥāḳḳ'a tevekkül ve Resül-i Ekrem ḥāzretlerinüñ mu³²⁶ cizāt-ı şerīflerine [17] tevessül idüp 'āsākir-i Tatar zafer-şī³²⁶ ār ile 'ale's-sebilü'l-isti³²⁶ cāl müteveccih [18] olup menāzil ü merāḥil ḳaṭ³²⁶ olıñup evvelā Leh vilāyetine

³²⁴ 2 efāzıl: ikāzet MMS

³²⁵ 3 faḥrū'l-efāzıl zuḥrū'l-fazāi'line taḳsīm-i taḳbīm: zuhrū'l-fazāil faheü'ül-efāzıl takiyye-i bakiye-i MMS

³²⁶ 6 (MMM'de bu kısım eksiktir): e'azzallahu ensarahu ve e'āne a'vānehu MMS

³²⁷ 25 kendülerini qoruyup: kendülerin kavî idüp MMS

³²⁸ 26 küffâr-ı meşşûr mağlûl: küffâr-ı münhasir maktûl MMS

³²⁹ 29: olınuğda: olduğda MMS

³³⁰ 37 ʔarafü'l-ʔ aynde: ʔarafü'l-ʔ ayn içinde MMS

³³¹ 44 girü: kesr ü MMS

³³² 55 beğāyet ʿ amīk tarafında: ve bu nehr-i taraf-ı umkunda/

³³³ 55 biḡ: peyker-i MMS

³³⁴ 56 ʿ azīmet: ʿ azīmet avdet MMS

³³⁵ 57 ṭayerānda ḡayrān: ṭayāran MMS

³³⁶ 59 ādem gönderüp ḡiṣār-ı mezbūrı merḡūmuḡ (bu kısım MMS’de eksiktir)

³³⁷ 62 idüp: iyleyüp MMS

³³⁸ 68 olup: belki MMS

³³⁹ 70 el melikü’l-muīn MMS (bu kısım MMM’de yoktur)

-
- ³⁴⁰ 79 idüp: için/
³⁴¹ olınp: için MMS
³⁴² 80 geçidleri: geçid yerleri MMS
³⁴³ 82 kaç^c indan: kaç^c olınuğdan MMS /
³⁴⁴ mäh-ı zilkâdesinün ikinci çaharşembe günü MMS (bu kısım MMM'de eksiktir).
³⁴⁵ 85 'umümen hersekler ile ve mäh-' adâ süvâr ve piyâdesi ile ve bunlardan ğayrı: cemî' an begleriyle
ve sâir suvâr u piyâde ve bunlardan mäh-' adâ MMS
³⁴⁶ 89 ale'l- husûs MMS (Bu kısım MMM'de yoktur).
³⁴⁷ 92 olınuğda: olındıysa MMS
³⁴⁸ 95 tehâcüm itmemek münâsib görünmekle: tercîm itmek münâsib görünmemekle MMS
³⁴⁹ 98 muğâbelelerinde: ol gün mukabelelerinde nuzul olınp şehr-i mezburun beşinci günü MMS
³⁵⁰ 99 olmağla istiğbâl idüp: olup istkbal için mahalli mezburun beşinci gün MMS/
³⁵¹ vuşûlumuzda: vuşûl bulup MMS

5.3.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Mektuplar

5.3.4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Mektup

(=PM I)

- . - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

- SS 47b** 1 Telh-kām olsağ 'acebmi hālümüzni bir görüñ
HG 34 Burnumuzdan geldi bi'llāh acı şuyı Şunbur'uñ
TS 434b
MEF 187a 2³⁵⁴ Ehl-i İslām illerin kāfir hasāret iyledi
 Ey Hūdā-nā-tersler siz rüşvet aluñ oturuñ
- SS 48a** 3 'Arşa-i rezm içre biz kanlar döküp kan ağlaruz
 Vādī-i 'işretde siz cām-ı şafā zevkin sürüñ³⁵⁵
- 4 Hıylī bī-āhengdür³⁵⁶ kânūn-ı devlet nağmesi
 Ey müdebirler anuñ bārī kulağını buruñ
- 5 Şanmañuz dārü'l-emān olan mekān qaluz size
 Böyle qalsa bir iki gün dağı şabr idüñ görüñ³⁵⁷
- 6³⁵⁸ Bir tedārük olmaz ise gitdi elden memleket
 İ' timād itmezseñüz eṭrāf-ı 'ālemden şoruñ

³⁵² 101 olınup: .ıleyüp MMS

³⁵³ 102 bi-n'nūn-i ve-ş'şād: bad MMS

³⁵⁴ Bu beyit MEF'de eksiktir.

³⁵⁵ 3 Rezm bī-cā içre biz kanlar döküp kan ağlaruz

 Bizim 'işretde şafā'-yı cāmın dem-ā-dem siz sürüñ MEF

³⁵⁶ 4 bī-āhengdür: bī-āheng imiş HG

³⁵⁷ 5 Böyle qalsa bir iki gün dağı şabr idüñ görüñ: Bir iki gün böyle qalsa dağı şabr iylen görüñ MEF

³⁵⁸ 6. beyit MEF'de 3. sırada HG 4. sırada yer almaktadır

- 7³⁵⁹ Ey vaşandan ayru her-dem ceng iden³⁶⁰ bī-çāreler
Rāst iylenē tīr-i miħnetde³⁶¹ belā yayın ķuruŋ
- 8 İrtiřā' birle mevālī cem' -i dīnār³⁶² itmede
Ellezīne yeknizūne āyetini eytgürüŋ
- MEF 187b 9 Hān Ğāzī řıdķ idüp³⁶³ bu nazmı ķılmıřdur revān
Ger yaman söz söyley ise anı şunbur'dan soruŋ

5.3.4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Mektup
(=PM II)

. . . - - / . . . - - / . . . - - / . . . - -

- SS 48a 1 Bir mücāhid ķuluŋuz bezl iderüz cān u seri
TS 408a Pādiřāhum ne diyem řoŋra şuyarsın ħaberi
HG 33
- 2 Ķaçmıyuz tīr ü teberden çalışup dīn yolına
Ol benüm boynuma ger var ise anuŋ źararı
- 3 Biz de iķdām iderüz varmağa bir gün ilerü
Girü ķalmaz anı bil her kim ola ceng eri
- 4 Mā-cerā-yi seferüŋ derdini ben řerħ itsem³⁶⁴
İstimā idene te' řīr ide³⁶⁵ ol ğam ħaberi

³⁵⁹ 7. beyit HG'da 5. sırada yer almaktadır.

³⁶⁰ 7 her-dem ceng iden: ğurm-ı cenk iden MEF//

³⁶¹ tīr-i miħnetde: tīr-i miħnetnı MEF

³⁶² 8 dīnār: 6 altın MEF

³⁶³ 9 řıdķ idüp: řıdķla HG: sa'y idüp MEF

³⁶⁴ 4 ben řerħ itsem: řerħ eyler isem HG: řerħ iyler isem//

³⁶⁵ ide: ider HG

HG 34 5 ‘Azm ider oldı Ğazāyī sefere sultānum
 Kıl aña hayr du‘ā ol da³⁶⁶ kılundur iş eri

5.4. Yarlıklar

5.4.1. Bora Gazi Giray Han'ın Boris Godunov'a Yazdığı Yarlık (=Y I)

(VZ 8)

[1] Huve [2] Ğāzī Keray Hān sözüm [3] yaḫşı dostımız barsğa e's-selām ‘alā men ittiba‘ el-hüdā i‘lām-ı yarlıg-ı şerif-i muḫabbet oldır kim [4] bundın burun Cihān Şāh Mīrzā anda Masḫov’ğa bargan çağında Cihān Şāh Mīrzā’nıñ pīr-i ‘alā [5] ibnamlı kişisi bunda ḫaşşa kılımız Aḫmed Ağa’dın bir cilulı albavet kişisin alup Masḫov’ğa alup [6] kitmiş ol cilulı albavetniñ cilu bahāsı ḫaşşa kılımız Aḫmed Ağa’ğa virilmey kalmış idi sen [7] barsdın köp tilek kılarmız kim albavetniñ cilu bahası uluğ biy ḫazīnesinde mi kalmışdur [8] yoksa Cihān Şāh Mīrzā mı almışdur çıkışdurup ḫazīnede kalmış bolsa ḫazīnedin cilu bahāsın [9] çıkarup kılımız İsay Biy’ge virüp yibergeysiz eger Cihān Şāh Mīrzā’ğa virilüp almış bolursa (VZ 9) [10] kulum İsay Biy’ni Cihān Şāh Mīrzā ile közleşdürüp ve çıkışdurup Cihān Şāh Mīrzā’dın alup [11] berüp bu tarafğa yibergeysiz kılımız İsay Biy’ge Cihān Şāh Mīrzā’nı közleşdürüp albavet bahāsın [12] alup bergeysiz tiyü yarlıg-ı şerif bitildi [13] fi şehr-i zi’l-ka‘de sene 998 [14] der-Bāgçe Sarāy [15] Ğāzī Keray Hān bin Devlet Keray Hān

5.4.2. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı Birinci Yarlık (=Y II)

(VZ 9)

[1] Huve [2] bi’l-kuvveti’l-aḫadiyye ve-l’mu‘cizāti’l-Muḫammediye [3] bismi’llāhi’r-raḫmāni’r-raḫīm lā ilāhe illāllāh Muḫammed Resūlu’llāh [4] uluğ ordu uluğ ḫānı Ğāzī Keray sözüm [5] Allah ve ḫudāy izim ve izid ü uğan Tiñgri te‘ālā ḫazretleriniñ [6] vaḫdāniyyeti ve ‘azameti birle başlansun öñg kolniñg ve şol kolniñg [7] uluğ ulusniñg tümen bilken miñg yüz on bilken oğlanlarıña ve bikleriñge ve mīrzālarıña [8] ve Rus ve Brus kınazlarıña ve aqbaşlı ve kara tonlarıña mesçanlarıña ve barça uluğ kiñgaş [9] panlarıña ve içki ve tışkılarıña ve köplik kara ilge barça tüzünce bilgenleriñge basa min ki [10] şansız ve köplik

³⁶⁶ 5 ol da: işte HG

Deşt-i Kıpçak'nıñ uluğ pādişāhı Ġāzī Keray Hān min haqq-ı sübhānehu [11] ve te'ālānıñ 'ulüvv-i 'ināyetleri şān-ı şerīfimizge muqārin ve mu'āvin bolup uluğ atalarımıznıñ (VZ 10) [12] orunlarıñğa taht-ı hāqānıñğa cülüs müyesser ve naşīb boldı irse işbu yarlıg-ı şerīf-i hāqānımız [13] birlen beyān ve āşkāre kılarımız kim evāildin uluğ atamız ve uçmaqlıq Hācı Keray Hān ve ötegi [14] havāqinü'l-'izām ve selātinü'l-kirām rahmetu'llāhi 'aleyhim ecma'in zamānlarında vilāyet-i İleğ memleketi [15] kıraları olan Kazimir Kıral ve Zigmüt Kıral ve Ahust Kıral ve sā'ir kıralar çağlarında biri [16] birisi birlen devlet-i muhabbet ve barış ve yarış bolup eki curt arasında öksüz oğul ve tül [17] hatun ve yarlı yerince başlarıñğa altun tāt urup yürür bolsalar ve aşlamçı tācir ve bāzergān [18] varup kilür bolsalar zarar ve ziyān körmey emīn barup amān kilür irdiler ammā Ahust Kıral [19] fevt olduqda İleğ memleketiğe kıral bolur oğul qalmay İleğ memleketi on eki yıl kıralsız bolup [20] memleket içinde olan hırsuz ve hāramīleri İleğ memleketiniñ voyvodaları ve panları ve kerman [21] bekleri tirmey ve zabt kılmay zahire azuq virüp kemi virüp Özü şuyına kilüp [22] Tataruñ tavarısını alup ve tavar ve yilkısını sürüp şoñ Macar kıraları uruğında İştēfan [23] Kıral İleğ memleketiğe kıral bolup Özü şuyında olan Kıristiyanıñ hırsuz ve hāramī Kazaklarıñğa [24] ri'āyet itken üçün Özü şuyında hāramī ve hırsuz Kazaklar köplik bolup Özü şuyında [25] inüp devletluğ ve sa'ādetluğ pādişāh hond-kār hazretleriniñ Özü şuyı boyında olan Can [26] kerman ve Aşkerman ve Bender kermannıñ arasında olan koyıcı ve tavarıcı ve bāzergān fakīrleriñge zarar [27] ve ziyān körgezenleri üçün rahmetlik babamız Devlet Keray Hān ve ağaçlarımız hānlar ve özümüz [28] ve sultānlar ve Biş Baş Tatar Kazakları İleğ memleketni her yıl ve her kış çapup eki curt [29] biri birige düşmān olurğa Özü şuyı içinde olan hāramī hırsuz Kıristiyan Kazakları sebep [30] olınımlardır hālā İleğ memleketi kıralı bolğan İsveşke Kıral oğlu qarındaşımız Zigmüt Kıral [31] devlet işigimizge uluğ ilçisi Branovska'nı bölek hazinesi birlen yiberüp burunğı barış ve yarış [32] ve dost ve muhabbet yosunca eki curtumuz barış ve yarış bolup bāzergān emīn varup amān kilüp (VZ 11) [33] kim kimesnedin zarar ve ziyān olmasın didiler irse yiberen bölek hazinesin hoş körüp alup [34] kabül kılandı ve qarındaşımız Zigmüt birle dost ve muhabbet ve barış ve yarışımızı dağı şol [35] şart üzerine kılamız ki Özü şuyı içinde olan hāramī ve hırsuz Kıristiyan Kazakların barçasın [36] sürüp Özü şuyında çıkarup tirmey zabt itkeyler ve tağı yibere turğan bölek hazinesin

[37] her yıl yibergeyler ve defterümüz üzere kişilerimizniñ tıyışların bölek hazinesiyle bilke yibergeyler [38] ve taqı Kağılğa sultān olan qarındaşımız Feth Keray Sultān'ğa dağı altmış bustaf çekman bölek [39] hazinesiyle bilke yibergeyler ve on eki kişiğa dağı tıyış yibergeyler bu üslub üzere bölek [40] hazinesin virüp ve tıyışların bilke yiberür bolsalar ve Özü şuyı içindin Kıristiyan Kazakların [41] bir koymay barçasın çıkarur bolsalar barış ve yarış ve dost ve muhabbet bolup eger min özüm [42] Ğāzī Keray Hān bulay ve uluğ kiçik Kağılğa sultān başlık barça sultānlar bolğaylar [43] ve bekler ve mirzālar bolsun Tatar çerümüz birlen çapargā ve yaqup yıkarğā ve zarar ve ziyān kılarğā [44] bir kimesne barmasın eger sin qarındaşımız Zigmüt bu 'ahd ve şart üzerine tırar bolsalar va'llāhi [45] ve bi'llāhi ve ta'llāhi dostıñızğa dost ve düşmāniñızğa düşmān bolurmız ve taqı Biş Baş Kazaklar [46] barup il astındin şılanız çabup esir kiltürür bolsalar min qarındaşıñız Ğāzī Keray [47] Hān kiltürgen esirlerni kayta alup yiberirmiz ve Biş Baş Kazaklarıniñ taqı haqlarındin kilürmiz [48] Özü şuyı içinde turğan Kıristiyan Kazaklarıñızni çıkarımas bolsañız Tatar tavarıcsığa [49] ve tavar karağa zarar ve ziyān kılar bolsalar siz qarındaşımız Zigmüt bilmiş bolsun kim dostlık [50] ve muhabbet ve barış ve yarış olmay eki curt emān ve amān bolmaslar ve taqı siz Zigmüt [51] qarındaşımız Özü şuyı içinde Kıristiyan Kazaklarıñızni çıkarır bolsañız Özü şuyı boyında bolğan [52] kara ra'yyet il kişileriñiz kelüp çurqa tuzımızdan aqçaları birlen emānimüzdin tuz şatun alup [53] kitsün sin Zigmüt qarındaşımızniñ memleketige ve bizim memleketimizge bāzergānlar qorqmay ve üşenmey (VZ 12) [54] emān varup amān kilgeyler hālā uluğ ilçiñiz Branovske'niñ közünce bu ant ve şart ve 'ahd [55] idüp bu 'ahd-nāme-i yarlıg-ı şerif-i hākānīmüzge altun nişānlıg mührini başup özümüzniñ uluğ ilçimiz [56] olan içki bekimiz olup vezirimüz olan Qasım'ni bu ant ve şart ve 'ahdımızni siz qarındaşımız [57] Zigmüt bildirir için yiberdik ve taqı siz Zigmüt qarındaşımız Masqov düşmāniñızğa [58] atlanganiñızda min Ğāzī Keray Hān qarındaşıñızdin yardım için Tatar çerüyin tiler [59] bolsañız harçlık flori yibergeysiz ki çerümüzge virüp düşmāniñız üstüne cibergeymiz ve taqı [60] biz Ğāzī Keray Hān qarındaşıñızdin varan uluğ ilçimizi eki aydin artuq tutqar [61] kılmay bölek hazinesi ve tıyışlar birlen kayta tizoq biz qarındaşıñızğa yibergeysin ve siz Zigmüt [62] kral qarındaşımızdin bizge kilgen uluğ ilçiñizni taqı eki aydin artuq tutqar kılmay sin [63] Zigmüt kral qarındaşımızga tizoq ciberirmiz imdi sin Zigmüt

krallardaşımız [64] bilmiş bolsunlar kim Özü şuyını içindin Qazaqlarınıznı çıkarmay ve tirgemey zabt kılmas [65] bolursañız biz qardaşınıznıñ tavarcılarına ve tavara qarağa zarar kılup ve devletlüğ ve sa'adetlüğ [66] padişah hond-kar hazretleriniñ kermanlarına ve re'ayasığa zarar ve ziyān kılar bolsalar dostlık [67] ve muhabbetlik ve barış ve yarış bolmay eki curtnıñ re'ayası ve berayası zahmet körüp devletlüğ [68] padişah hond-kar hazretlerindin dağı uyat bolursız bu 'ahd ve şart ve ant üzerine turulmaq [69] kerekdir diyü 'ahd-nāme-i yarlıg-ı şerif-i hāqānī bitildi fi şehr-i cümāzi-yel-evvel min şühür-i sene elf [70] be-mākam-ı Elma Sarāy dāru'l-hāqānī [71] Gāzi Keray Hān bin Devlet Keray Hān

5.4.3. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı 2. Yarlık (=Y III)

(VZ 13)

[1] Huve [2] Ebü'l-feth el-Gāzi Gāzi Keray Hān sözüm [3] uluğ ulusnıñ ve köp Rusnıñ ve Brusnıñ ve İlehnıñ ve Mazavşnıñ ve Milyanıñ [4] ve Qrakovnıñ ve barça Kristiyanlarınıñ uluğ Kristiyan padişahı qardaşımız Zigmunt Krallı [5] köpdin köp selām merfū' digeç yaşımısız ve hoşmısız diyip hāliñiz ve hātırınız şorğanmızdın [6] şonğ i'lām-ı yarlıg-ı şerif-i muhabbet-i hāqānıdır kim eger biz qardaşınığız sarı sorar bolsañız [7] el-ḥamdü li'llāhi memleketimiz emīn amān bolup barça çerümüz töz ve yaşanlı hoş hāl bilgeysiz [8] hālā siz Zigmunt qardaşımız bilmiş bolsun kim mundin burun min Gāzi Keray Hān köplik [9] ve şansız Deşt-i Qıpçaq'nıñ uluğ padişahınıñ uluğ atamız uçmaqlık Hacı Keray Hān'nıñ [10] hānlıqları çağındin rahmetlik babamız Devlet Keray Hān hānlıqları zamānığa kilgence İleḥ [11] kralları bolğan Zigmunt Krallı ve Ahust Krallı qardaşlarımız dost ve muhabbet ve barış yarış [12] bolup eki curtnıñ arasında öksüz oğul ve tul hatun ve yirince yarlılar başlarıña [13] altun tād urup yürür bolsalar kim kimesnedin zarar ve ziyān körmey ve aşlamçi bāzergānlar [14] eki curtnıñ arasında emīn varup ve amān kelip padişahlarğa alkışlar kıla turur irdiler [15] ve tağı hānlar ve sultānlar çerü birlen krallı qardaşlarımız memleketlerin çapmay ve aqın kılmay turur [16] irdiler eger Biş Baş Tatar Qazaqları yürütüp barup ... qardaşlarımıznıñ memleketlerindin [17] esir çıkarup Qırım memleketiğe kiltürseler Qırım hānları ve sultānlar qayta yiberirler irdiler (VZ 14) [18] ve eger şatup bāzergānlar esirni şatun alup İstanbul'a alup barsalar devletlüğ uluğ padişah [19] hond-kar hazretleriniñ hükm-i şerifleri birlen

esirni bāzergāndın tartıp alup kayta yiberir [20] irdiler Ahust Qral qarındaşımız ölgendin şoᅅg İleᅅ memleketiᅅa... bolur oᅅli ᅅalınmay [21] barᅅa İleᅅ memleketi on eki yıl ᅅaᅅlı ᅅralsız ve pādişāhsız ᅅalıp turᅅanda ᅅırᅅavda bolᅅan [22] Qristyan voyvodaları ve panları ve kerman biylikleri ᅅırsuz ve ᅅarāmī bolᅅan Qristyan Qazaᅅların [23] tirkemey ve ᅅabᅅ ᅅılmay azıᅅ ve kemiler virüp Özü şuyıᅅa yiberüp Tatarınıᅅ ᅅavarcısın [24] ve ᅅavarın alᅅanlarındın şoᅅg devletluᅅ uluᅅ pādişāᅅ erkli ᅅişi ᅅond-kār ᅅazretleriniᅅ [25] ᅅırᅅav kermanları bolᅅan Can kerman ve Aᅅkerman ve Bender kermanı aralarında yürüᅅen ᅅoyların [26] ve ᅅavarların ve yılᅅıların alup Müslimānlarᅅa ᅅazar ve ziyānları üᅅün eki curt biri biringe [27] düᅅmān bolup uçmaᅅlıᅅ babamız Devlet Keray Hān ve aᅅaᅅalarımız ᅅānlar ve min Gāzī Keray Hān [28] ve uluᅅ ᅅiᅅik sultānlar ve Tatar Qazaᅅları ve Biş Baᅅları barup İleᅅ curtın ᅅabup yaᅅup [29] yıᅅup ve ᅅarāb idüp ve Qristyan ᅅiᅅilerin köplik esir idüp kiltürgenleriᅅe ᅅarāmī [30] ve ᅅırsuz Qristyan Qazaᅅları Tatarınıᅅ burundın uruşı ve ᅅışlavı olan Özü şuyındın [31] kitmegenleri sebep olınmışdır ve taᅅı... qarındaşımız bilmiş bolsun kim Qristyan ᅅarāmī ve ᅅırsuz [32] Qazaᅅlarıᅅız Özü şuyındın ᅅıᅅmay Özü şuyındın barup devletluᅅ uluᅅ pādişāᅅ ayamuz erkli ᅅişi [33] ᅅond-kār ᅅazretleriniᅅ kermanları arasında yürüᅅen ᅅoycu ve ᅅavarcı yarlı faᅅirlerin [34] incidüp üᅅendirgenlerin pādişāᅅ ᅅond-kār ᅅazretleri bilüp ᅅahrᅅa kilip men Gāzī [35] Keray Hān'ᅅa ᅅükm-i ᅅeriflerin ᅅavuşları birlen yiberip maᅅᅅa düᅅmān bolup memleketimᅅe ᅅazar [36] ve ziyān tigürken İleᅅ memleketi Qristyanlarınıᅅ ᅅālin ve aᅅlın sin... yaᅅşı bilürsin saᅅᅅa [37] Deᅅt-i Qıᅅᅅaᅅ ᅅānı Gāzī Keray Hān sen ᅅapum ᅅullarındın köplik ᅅullarım ve ᅅoplar [38] ve ᅅarb-zenler yeᅅᅅiᅅeriler ve Urum ili paᅅasın ve Anaᅅoli paᅅasın barᅅa köplik ᅅerüni saᅅᅅa (VZ 15) [40] ᅅoᅅup yiberimin İleᅅ memleketin yaᅅup ve yıᅅup ve ᅅabᅅ olunur uluᅅ ᅅehirlerin ve kermanların [41] alup iᅅine ᅅiᅅiler ᅅoyup ᅅabᅅ itkeysin diyip ᅅond-kār ᅅazretleri buyurmışlar irdiler [42] men Gāzī Keray Hān qarındaşınıᅅ taᅅı bulay sözüᅅ söz ve cevāb ᅅılıp devletluᅅ [43] pādişāᅅ ᅅond-kār ᅅazretleriᅅe kāᅅıdım yiberüp bildirdim ki Ahust Qral ölgendin şoᅅg İleᅅ memleketi [44] on eki yıl ᅅralsız ᅅurup memleket tirkevsiz ve ᅅabᅅsız olinᅅan üᅅün Özü şuyına kelüp [45] ᅅazar ve ziyān iderler irdi ve on eki yıldın şoᅅg Macar ᅅrallarındın İᅅtefan Qral İleᅅ [46] memleketiᅅa ᅅral olup Macar ᅅralları burun ve burundın devletlüᅅ pādişāᅅ ᅅond-kār ᅅazretleriniᅅ [47] eski düᅅmānları olᅅanlar üᅅün Özü şuyında bolᅅan Qristyan Qazaᅅların tirkemey artuᅅıᅅıyla [48]

Һарәмi ve һırsуз Қазаклар көплик boldılar һälä burundın burun İleһ memleketi қralı bolup [49] ölgен Ahust Қral'nıñ һıyānları ki İsveške қral қarındaşmıznıñ oғlı Zigmüt [50] қarındaşımız İleһ memleketige қral boldılar taқı kilmey ve қral tahtığa keçmey bugün yarın kelüp [51] tahta keçüp devletleriyle қral olurlar Zigmüt қarındaşımız kilip қral tahtığa kiçkendin şöñ [52] һарәмi ve һırsуз Özü şuyında olған barça Қristyan Қазакларın Özü şuyındın çıkarup burunğı [53] Zigmüt ve Ahust қrallardın көплик devletluғ pādīshāh һond-kār ve min Ğāzī Keray Hān [54] қarındaşlarıñğa dostluқ ve muһabbet ve barış ve yarış ve қarındaşlıқnı yaһşı қıllarlar ve devletluғ uluғ [55] pādīshāh һond-kār һазretleriñge ve min Ğāzī Keray қarındaşlarıñға ‘ādet olan bölek һазīnesin [56] her yıl artuğıyla yiberüp dost ve muһabbet ve қarındaş ve barış ve yarış bolup curtlar pādīshāhlar [57] devletlerinde emīn amān bolup yarlı faқīrlar zarar ve ziyān көrmey du‘ā ve alқıř қıllarlar tiyip [58] devletluғ pādīshāh erkli kiři һond-kār һазretleriñge bildirüp min devletluғ pādīshāh һond-kār [59] һазretleri min Ğāzī Keray'nıñ bu sözni yaһşı kördiler imdi sin қarındaşımız [60] Zigmüt bilmiş bolsun kim Özü şuyı içinde bolған һарәмi ve һırsуз Қristyan Қазакларın bir Қзақ (VZ 16) [61] Özü şuyında қomay çıkarғaysın yaһşı yasaқ ve tirkev itkeysin ve taқı min Ğāzī [62] Hān қarındaşınızge bölek һазīnesin her yıl tutқar қılmay birip yibergeysin ve defter itken [63] kişilermüzniñ tıyış bir nesin eksiksiz yibergeysin ve taқı қағılқа sultānımız bolған қarındaşımız [64] қағılқа Feth Keray sultān her yıl altmış bustaf çekman bölek һазīnesiyle yibergeysin [65] imdi sin ki Zigmüt Қral қarındaşımızsın Özü şuyında fesād itken һırsуз ve һарәмi Қristyan [66] Қазакларыıznı barçasın Özü şuyından çıkarup tirkep қoycı ve tavarcımız zarar ve ziyān [67] қıldırмай ve şartmuz üzerine bölek һазīnesin ve tıyışların berür bolsaңыз ve қағılқа sultān Fethī [68] Keray sultān қarındaşımızға her yıl altmış bustaf çekman ve on eki kişisiға tıyış berür [69] bolsaңыз va'llāhi ve bi'llāhi ve ta'llāhi min ki özüm Ğāzī Keray Hān uluғ şansız Deřt-i Qıpçaқ'nıñ uluғ [70] һānı min ve қағылқay sultān Fethī Keray sultān başlıқ ve Nüre'd-dīn sultān uluғ kiçik sultānlar [71] çerümüz birlen sin қarındaşımız Zigmüt'nıñ İleһ ve sā'ir memleketileringe barmasmız ve capmasmız [72] ve yaқup yıқmasmız ve esīr қılmasmız diyip içki ve tıřқı ve uluғ қараçi olan kiyān ve bek [73] ve mīrzā Çinlik üzerinde anı ve şart idüp ve Branovske uluғ ilçiniz birlen taқı yibergeñiz bölek [74] һазīnesin hoř көрüp alup қабул қıldım ve Branovske uluғ ilçiniz көрүнсе ‘ahd қıldық

ve ‘ahd [75] nāmemizni taķı yazup ve ant ve şart kılıp sin qarındaşımız Zigmüt Kral huzūrlarıñğa yiberdim [76] eger Kşıstıyan Křazaklarıñzıñıñ barçasın Özü şuyındın çıķmay ve çıķarmay zābt ve tirkev kılımas [77] bolsanız hazīne-i bölek yibermek ile dost ve muħabbet ve qarındaş ve barış ve yarış olınmas Teñgri [78] kimge berür bolsa ol alur ve taķı şart üzerine turup Křazaklarıñızdan tavarcılarımızğa zarar [79] ve ziyān olmay Özü şuyından çıkarır bolsanız Kşırım vilāyeti Kşazakları barup İleħ memleketindin [80] esir kiltürür bolsalar esirleri tutup ciberürmiz ve Křazak ve Biř Bařlarıñıñ haķlarındın [81] kilürmüz ve dostıñızğa dost ve dūřmānıñızğa dūřmān bolurmız ve taķı sen Zigmüt qarındaşımız (VZ 17) [82] bilmiş bolsun kim Mařkov memleketi beki olan İvan ođlu Kşınaz Födr min Ğāzī Keray Hān Deř-i [83] Kşıpçak hānıñğa kāđıdın ve içlisin yiberüp ve bölek hazīnesin tondan ve aķçadın köp nime [84] könderüp bugündin soñı ĩkā ve dost ve barış ve yarış bölelik ve her yıl otuz kerre yüz biñ [85] noķrat aķçasın ve naķd bölek hazinesi birlen berüp yiberirmin tiyip söz kılımış irdi siz [86] Zigmüt Kral qarındaşımızdan dostluk idüp bölek hazīnesin virürmiz tiyip hācem Berdi [87] tilmacı yibergeñgizden Mařkov ilçi ve sözün kabul itmeyüp ve bölegin hoř körmey hāce Berdi [88] tilmac közünce Mařkov içlisin tutdurup zindāñğa şaldırup hābs kıldırdım ve Kşırım çerüy ve Nođay [89] çerüy ve Çerkes kullarım çerüy barça üç yüz biñ çerü birlen Mařkov taħtına varup yolda koyđan [90] çerüyin ve qaragolın kırup öldürüp taħtın bilke yaķup ve yıķup ve esirin ve mālın kiltürüp el-ħamdü li’llāhi [91] barça çerümüz řađ esen keldik şöyle bilgeysin inřā ’allāhi te’ālā evvel-bahārda yaz olduķda taķı [92] çerümüz ile varup çabup çavlarımız sin Zigmüt qarındaşımızdan köplik dilek kılarmız [93] sefer ve çerü hārcı üçün biz Ğāzī Kerey Hān qarındaşıñızğa yoķ dimey beř biñ flori hārcılık [94] çıkarup burun kilgen bizim ve sizniñ çabķunlarımızdın kaldırıp cibergeysin burun [95] bolđan hānlarğa ve uçmaķlık ağaçamız Mehmed Keray Hān’ğa beř biñ flori sefer hārcı üçün [96] kral qarındaşlarımız virgenlerdir sin Zigmüt Kral daħı yoķ dimey beř biñ florini [97] virüp tizavuķ çapķunlar ile burun cibergeysin hālā sen Zigmüt Kral qarındaşımız birlen [98] bolđan dostluk ve muħabbet ve barış ve yarış ve qarındaşlıķmızın siz Zigmüt Kral qarındaşımızğa bir bir [99] eytip bildirmek üçün uluđ içki bekimiz bolup vezirimiz bolđan yaħşı kişimiz Kşasım Bek’ni [100] uluđ ilçi biyimüz kılıp sin Zigmüt Kral qarındaşımızniñ huzūrlarıñğa ciberdim [101] titi ve baħşıř birlen Tiñgri birse şavlık ve esenlik birlen barđanda taķı öz sözlerimizi taķı

şorar [102] bolsañız barçasın aytıp sin Zıgmut Kral qarındaşımızğa aytıp bildirirler inşâ 'allâh (VZ 18) [103] kilürde şavlık ve esenlikñıznı min qarındaşñız Gâzî Keray Hân'ğa bildirgeysin ki süyünüp [104] ve könenip dostñızga dost ve düşmânıñızga düşmân bolup köp yıllar barış ve yarış ve muhabbet ve tatu [105] qarındaş bolğanımız birlen eki curtımız emîn amân bolup yerli faķırlerige ve qarındaş pādışāhğa [106] alkış artura turğaylar tiyü ağır selām ve yingil bölek birlen yarlıg-ı şerif-i muhabbet-i hākānī bitildi [107] ve's-selām 'alā men ittiba' el-hüdā fi şehr-i cemāziye'l-evvel min şühür sene biñ yılında tārihiniġ [108] Elma sarāyında bitildi hân Gâzî Keray bin hân Devlet Keray

5.5. Arzlar

5.5.1. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Arz (=A I)

(MEF 24a, MS 32a)

[1] Gâzî Keray Hân der-i devlete gönderdigi³⁶⁷ 'arz şüreti

[2] Der-gāh-ı felek-i'ünvān ve bār-gāh-ı gerdün-ı āşiyān [3] terāne-i 'arz bende-i çākerāne budur ki bundan aqdem cenāb-ı pād-işāhıdan [4] vārid olan fermān-ı hümāyün mücibince bu sene-i mübārek Şonbur nām maħallde kışlayup [5] her ne³⁶⁸ meşakķat ise irtikāb olunup ve tavāif-i Tatarı gāh (MS 32b) tahvif ve gāh terġib ile bāy-ı vech-i gān [6] emrümüze rām idüp memālik-i maħrūsanuġ hıfz ve hırāsetinde olduğumuzdan ġarāz dārü'l-İslām maħmiyye-i Budin'i zarar-ı [7] küffārdan şıyānet itmede ve istivāi Belġrad'a küffār-ı hāk-sār tamām³⁶⁹ mertebe müstevlī olmış iken def ü ref iylemekde Vardal vilāyetine ve sā'ir [8] küffāruġ hüdūd-ı memālikine defa' atla aqınlar itdürüp envā'-i ġāret ve hasāret itmekde maqđür olan sa'y ü himmet bende-ġi mebzül kılinmışdur lākin [9] bu hüdüdda Oġurdin mübinde hıdmet üzre iken maħarr-ı müsteķirumuz olan Kırım yurdı pāymāl-i a'dā olmaķ ihtimāliyle ve Oġur pād-işāhıda vücūda gelen [10] hıdmetümüz muķābelesinde 'ināyeti ricā itmekle Aqķerman ve Silisre sancaġı ser-ħadd-i küffāra daħı kırup ve Kırım yurdına daħı kırupdır diyü bu bendelerine bir vech-i arpalık [11] 'ināyet olınsa küffār-ı hāk-sār

³⁶⁷ 1 gönderdigi: gönderdügi MS

³⁶⁸ 5 her ne ta' b ve meşakķat ise irtikāb olunup: her ne meşakķat ise irtikāb olunup MS

³⁶⁹ tamām mertebe: tām mertebe MS

cānibine sefer itmek lāzım geldükde ‘asākir-i Tatar³⁷⁰ ol hūdūdda kışlasa³⁷¹ a‘dāya küllī ḥavf ve ḥaşyet gelüp ve sefer daḥı sehv ile müyesser [12] olup ve her cānibe ‘azīmet olınsa vaḳt ve zamānıyla varılmaḳ mümkün ve Kıırım cānipleri daḥı kırıp olmaḡla ta‘arruz-ı a‘dādan (**MS 33a**) maḥfūz ḳalır diyü ricā olınmış idi [13] ne an ki bu talebdēn āḥir murādumuz ola bu bendeleri ḥānlık ile nām-zād evlādın bir ve eger vālid-i mācidleri ‘āliye-i raḥmete rabbü’l-vāḥid zamānında ve eger ‘ahd-i salṭanat ḥudāvendigārıda [14] her ne ḥidmetüñe fermān buyurıldı ise cān ü başla ü māl ricālle edā iyleyüp ba‘de bu bendelerine ‘itāb-ı pādişāhı şadr olup ḳarındaşumuz mazḥarü’l-tābe [15] ḥāḳānı olduḡda aḡa daḥı rızā gösterüp Balaklaḡı iskelesinden bāb-ı sa‘ādetlerine yüz urmaḡa³⁷² müteveccih iken girü ‘ināyet-i sulṭānı [16] bu bendelerine ma‘tūf olmaḡla maḳarrumuz a‘vdet iyleyüp ḥiçbir ḥāle ve bir emirde ol dūd-mān-ı ḥilāfete muḥālefet itmek [17] ḥāṭırası olmış degüldür bu denlü ḥidmet ve her vechile emirlerine mütāba‘at ve inḳiyādumuz gün gibi [18] zāḥir ve a‘dā-yı devletleriyle düşmen ve evliyā-yı himmetleriyle dost olup muḥālifin [19] dīn ve devletlerinüñ tedmīr-i istiṣāline sa‘y ve himmetümüz ‘iyān [20] ve bāḥir iken ḥāriçten münāfiḳlar bu bende [21] ḥaḳḳında isnādlar idüp [22] mā’mūl (**MEF 24b**) [23] olmyan [24] iftirālar ile cenāb-ı [25] pādişāhı bendelerine iltifātdan [26] taḥvīl idüp murādumuz olan arpalıḳ ki muḳaddemā vārid [27] olan nāme-i sa‘ādet maḳrūrlarından ḥaṭṭ-ı (**MS 33b**) ḥümāyūnlarıyla cümle murādātuñuza müsā‘ade olup [28] maṭlūbuñuz olan ḥuşuşlar bi’l-cümle maḳbūlumuz olmışdur diyü işāret-i ‘āliyyeleri daḥı olmış idi te’ḥīre [29] düşüp ḥuşūl bulmaduḡı sebeb-i ḥazen ve melāl olmışdur fi’l-ḥaḳıḳa ol maṭlūbumuz mūriş -i ḳān ve kemān oldıysa ḥidmetümüz [30] muḳābelesinde ‘ināyet-i pādişāhı şadr olursa zikr olan arpalıḳ Anaṭolı sancaḳlarından daḥı ‘aṭā buyurılırsa maḳbūl bende-gīdür [31] nihāyet mā-fi’l-bāb Aḳkerman ve Silisre sancaḡı taleb olınuḡından murād bu idi ki ‘asākir-i Tatar için zād ü zāḥire tedārükine ve ol cāniplerde durup³⁷³ müteheyyi’ [32] ve iḥzār-ı esbābı sefer-ı sehv ile müteyessir olup zımnında emvāl-i ḥāşşaya daḥı nice dürlü menāfi‘ müterettib olur idi müfsidler bu vechile töhmet itdükleri³⁷⁴ [33] sebeb-i ḳānnet olmış emr-i pādişāḥındur her ne maḡalden ki ‘ināyetleri olursa olsun zīrā ṭā‘ife-i Tatarı ‘aṭāya ve

³⁷⁰ 11 ‘asākir-i Tatar: ‘asākir-i Tatar ile MS/

³⁷¹ kışlasa: kışlansa MS

³⁷² 15 yüz urmaḡa: yüz urup MS

³⁷³ 31 durup: ṭurup MS

³⁷⁴ 32 tihmet itdükleri sebeb: tihmet itdükleri çünki sebeb MS

ihsân ile maħcûb idüp sefere [34] şevk ve terġip itmekle bir seferde dÿyûn-ı keşîremüz olmaġın min ba‘d sefere iktidârumuz kalmamışdur³⁷⁵ ve ser-dâr [35] Mehmed Paşa bendeleri bu kullarına yetmiş yedi yük aqça maşraf (MS 34a) ‘arz iylemiş ol ħilâf vâķi‘dür bendelerine katı [36] cüz’isine vâşıl olmışdur cümle bendeñuze virilen mâde mâde yazılup ħâlâ şadr-ı a‘zam [37] ħazretlerine teslim olunur südde-i sa‘âdetlerine ‘arz olındukda ma‘lûm [38] şehr-yârî olur bâķî luţf ve ihsân ve emr ve [39] fermân-ı âsitân-ı ‘adâlet-i âşiyânuğdur [40] bâķî emr kim a‘lâ [41] el’bend Ġâzî Ĥân

5.5.2. Bora Gazi Giray Han’ın Sultan III. Mehmed’e Yazdığı İkinci Arz (=A II)

(YHİ 66a)

[1] Kıırım ħânı Ġâzî Keray Ĥân’uğ ‘arzdur

[2] Ĥâlâ bu bendeleri Tatar ‘askerile gelüp [3] Belġrad’a ser-dâr ve vezîr-i ‘azam Ĥasan Paşa [4] kullarıyle mülâķi olup ol ħinde Budin [5] üzerinde küffâr ‘askeri var iken bu bendelerine [6] Peçuy’da kışla ta‘yîn olunup Tatar ‘askerinüğ [7] ol cāniblere geldüġin işitmekle Budin’i biraġup [8] gitmişlerdür ba‘dehû birkaç günden sonra şular [9] toñdukda buz üzerinden Megemorya’ya [10] iki def‘a aqın etdürilüp ve bir def‘a [11] daġı Qarka nām maħall urılır ve bir def‘a (YHİ 66b) [12] daġı Raya şuyı üzerinde olan memleketleri [13] urılup ve bir def‘a daġı Şarvar ve Toķay [14] ve Seçen cānibleri ve bir def‘a daġı Sebeş [15] ve Luġoş vilâyetleri ġâret ve ħasâret [16] etdürilüp ‘azîm yüz aqlıķları olup [17] lâkin bu zamâna deġin âsitâne-i sa‘âdetden [18] bir ħaber ve ol cānibe gönderilen ‘Ali Mîrzâ [19] nām âdemümüzden daġı bir eşer zühûr itmemekle [20] ‘azîm ıztırâb üzereyüz şimdiye deġin [21] kış olmaġla düşmenüğ ħârekele kudreti olmayup [22] ħâlâ kış geçüp ve ħavâlar mülâyim olup [23] Peşte kal‘ası daġı ellerinde olmaġla [24] her cānibden hücûm idüp taburların (YHİ 67a) [25] Budin üzerine getürmeleri muķarrerdür [26] ve Budin’de olan az ‘asker mezbûrlara cevâba [27] kâdir olamayup Tatar ‘askeri ise [28] topa ve tûfenge karşı tûramayup hemân [29] şimdiden yeñiçeri tã’ifesin ve Rumeli [30] ve sâ’ir me’mûr olan ‘askeri göndermemek [31] mühimmâtdandır bu zamâna deġin şular buz [32] olmaġla Tatar ‘askeri küffâr memleketine aqınlar [33] idüp ve Budin kal‘asına zaġîre [34] ulaşıdurup mümkün olduġı mertebe ħidmetde [35] kuşûr

³⁷⁵ iktidârumuz kalmamışdur: iktidâr ve liyâkatumuz kalmamışdur MS

konılmamışdır sonra buzlar [36] çözüldükde Tatar ‘askeri bir vahşî tã’ife[37]dür iltifât olmayıcağ bir vechile zabt̄ (**YHİ 67b**) [38] olunması müşkildür sonra niçün i’lām itmedinüz [39] deyü ‘itâb olmamak için Tatar aḥvâli [40] ve düşmenün tedârüki ve Budin’de kapanan [41] ‘askerin za’f-ı ḥâli tafşil üzre [42] ‘arz olındı fırsat fevt olmazdan [43] muḳaddem bir tedârük görilür ise murâd üzre [44] ḥidmet olunur eger olmaz ise teessüf [45] ve nedâmet muḳarrerdür ve bu ḥidmet için [46] kullarumuz ağası Muştafa Ağa irsâl olındı [47] deyü ‘arz ider sa’âdetlü pâdişâhum Rum[48]eli ‘askerin ve sâ’ir Budin ser-ḥaddine me’mûr [49] olan ‘askeri mu’accelen sürmek için [50] ve sâ’ir sefer mühimmâtı tedârük için her ṭarafa (**YHİ 68a**) [51] birkaç def’a mü’ekked evâmir-i ‘aliyye ile ḳapucılar [52] gönderilüp ‘asker iḥrâcında iḳdâm ve ihtimâmda [53] ziyâde diḳḳat olunmuşdur min ba’d daḥı gıceyi gündüze ḳatup lâzım olan [54] ḥuşuşlarda iḳdâm olunmaḳda daḳıḳa [55] fevt olunmaz bâḳi emr ü fermân sa’âdetlü pâdişâhumuḣdur.

5.5.3. *Bora Gazi Giray Han’ın Sultan I. Ahmed’e Yazdığı Birinci Arz (=A III)*

(YHT 80a)

[1] Tatar ḥânı Ğâzi Keray Ḥân ‘arzıdur

Bundan aḳdem küffâr-ı [2] ḥâk-sâr vilâyetlerine ‘asker-i Tatarı gönderüp memleketleri [3] ğâret olınuğı ‘arz olunmuş idi yaz oldı Tatar [4] vilâyetümüze dâḥil olmağa imkân yoḳdur bataḳlu ve ormanlu [5] yerlerdür mağrûr olan kefereye ğüşmâl virmekçün Bosna [6] beglerbeyisi Meḥemmed Paşa ve Pojeğa’da olan Muştafa [7] Paşa’ya ḥaber gönderilmekle bir miḳdâr ‘asker tedârük idüp [8] daḥı ‘umûmen Tatar ‘askeriyle kendümüz Islaven vilâyetine [9] yürüyüp Ḳanije’de olan vezîr Ḥasan Paşa ile Peçuy [10] ‘askeri ile mâh-ı şevvâlün āḥir ğünü Viraniçe nâm ḥişâr [11] önüne varılup mûmâ-ileyh Meḥemmed Paşa ve Muştafa Paşa [12] daḥı Bosna ‘askeri ile gelüp irişüp maḥall-i (**YHT 80b**) [13] mezbûrdan teveccüh olunup ‘azîm tağlar ve ormanlar geçilüp [14] öyle vaḳtinde Jatıḳ nâm ḥişâr önüne vâşil olduḳda [15] ḳaravul ḥânesinde olanlar tüfeng serpdüklerinde ğâziler baḳmayup [16] ḳaravul ḥânelerin âteşine urup ancak bir kâfir ḳurtulup [17] firâr iderken ol daḥı ele getirilmişdür lâkin ḥişâr-ı mezbûruḣ [18] etrâfi ‘azîm ḥendeḳ ve derin şu olup varoşı yaḳılup [19] ḥişârı vîrân itmekle taḳayyüd olunursa eglenmek iḳtizâ’ [20] ider deyü iltifât itmeyüp Viralar nâm ḥişâr önüne yerleştirilüp [21] ğâziler ṭaraf ṭaraf ḥücûm iyleyüp yağma

itdükden sonra fi'l-ḥāl [22] âteşe urup melâ'în palanğalarına girüp tüfeng atmağa [23] başlayup aḥşam qarīb olmağ ile ġāziler telef olur deyü [24] çekilüp ḥişār öñüne konilup şabāḥ top kurup [25] palanğaların ḥarāb itmege kaşd olınuğda min ba' d bunda kāfir [26] ṭurmaz deyü ehl-i vuḳuf ḥaber virmegin andan daḥı ḥareket **(YHT 81a)** [27] olınuğ māh-ı zi'l-ka' denüñ ġurresinde Ḳopraniçe nām [28] ḥişār öñünden mürür olınuğdan sonra ġāzilere aqın [29] virülüp dil-āverler dizgin boşadup kāfirlere maḥşer [30] günün gösterüp zıkr olınan Ḳopraniçe nām ḥişār [31] öñünden tā Varajdin nām ḥişār nāḥiyelerine varınca ki [32] mā-beyni toḳuz mīl yerdür ol gün aḥşama degin қаṭ' [33] olınuğ bu iki aralığda olan қaryeler ve palanğalar ve ḥişārlar [34] ki nāmı bilinmez Tatar cümlesin yaḳup ev ve 'avret [35] ve oğlanların esir ve mālın ġāret iyledüklerinden [36] gayrı Noğay begi Ḳāsım Beg daḥı Noğay 'askeri ile [37] Dırava nām yerüñ öte yaḳasından geçüp bī-nihāye esir [38] alup māh-ı mezbūruñ ikinci gün aqına giderken ġāziler sālīm [39] ve ġānim gelüp anlar gelince bu bendeleri ḥālī ṭurmayup maḥall-i [40] mezbūra qarīb Raḍa nām ḥişāruñ varoşun yaḳdurup **(YHT 81b)** [41] mālın ġāret itdürüp içinde olan kefer kilisālara [42] girdüklerinde toḫlumuz muḳābillerine kurup ḥücüm olınuğda [43] ṭāḳat getürmeyüp ammā ṭaleb itdüklerinde қапуданları ile [44] çıkup izḥār-ı 'acz iyledükleri ecilden amān virülüp [45] ba' dehū cümle 'asker-i İslām ve alınan esir ile dönüp şıḳ [46] ormanlara gelinüp geçmege mecāl olmayup paltalar ile [47] yollar açılıp envā'-i miḥnet ile geçüp girü rāst gelinen [48] Rovişte ve Giraniçe ve Pilavinçe ve Deriknise ve bi'l-cümle [49] ismi ma' lüm olmayan palanğa ve ḥişārdan ġayrı sekiz pāre [50] palanğa ve ḥişār ve sarāylar işine baḳılıp cümle қarye ve қаşabalарı [51] pāy-māl olup bir mertebe yüz aḳlığ olmuşdur ki çok zamāndan [52] berü müyesser olmamışdur bu қulları varduğı yerlere [53] kimesne daḥı varmaḳ vāḳi' olmayup uğur-ı ḥümāyūnlarında külli ḥidmete bulunduğı 'arz ider.

5.5.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı İkinci Arz (=A IV)

(YHT 24a)

[1] Қırım ḥānı Ġāzī Keray Ḥān'uñ 'arızıdır

Bu қulları fermān-ı ḥümāyūn üzre [2] bu sene ser-ḥadd-i küffārda қışlayup memālik-i İslāmiyye'yi zarar-ı küffārdan [3] ḥırāset iyledüğümüzden ġayrı memleket-i a' dāya Tatar ġāzilerini defa' ātle gönderüp envā' **(YHT 24b)** [4] aqınlar idüp Megemorya ve

sā'ir memālik-i a' dāyı harāb ve hasārāt iyleyüp [5] geregi gibi düşmene gūshmāller virüp melā' in hūdūd-ı İslāmiye'ye zarar [6] kaşdın itmek degül kendü hāllerün ancağ tedārük itmege imkân qalmışdur bu [7] vechile uğūr-ı hümāyūnda sa'y ü ictihād olıduğı muqaddemā sūdde-i sa'ādete [8] 'arz olınmış idi bi'l-cümle sa'ādetlü pādişāh hazretleriyle 'ahd etdügümüz [9] hizmet ve 'ubūdiyyeti bī-kuşūr edā iyleyüp şart-ı 'ubūdiyyet ve hizmeti taşavvur[10]dan ziyāde yerine görmüşüzdür lākin bu sene-i mübārekede bu kulları Kırım'da [11] olmamağla Noğay t̄a'ifesi ki Büyük Noğay demekle ma'rūflardur [12] Maskov keferesiyle ittifağ idüp Kırım vilāyetin gāret iylemege kaşd iylemişler [13] el-'ıyāzu bi'llāh bu kullarınuñ bu hūdūdda eglenmemiz ma'lūmları olursa [14] bilā-şübhe Kırım vilāyetine zarar kaşd ideceklerinde şüphe olmaduğın [15] cümle Kırım vilāyetinde olan erbāb-ı vuķūf ve oğlumuz Toqtamış Keray Sulṭān [16] kulları bu kullarına i'lām idüp şöyle ki bir miqdār dağı eglenürse [17] min ba'd Kırım vilāyetinüñ hıfz u hırāsetine imkân yoğdur deyü envā'-i tazarru' (YHT 25a) [18] iylemişler zāhir budur ki Kırım vilāyeti dağı devletlü pādişāhumuñdur [19] ve 'ırz-ı salṭanatı şıyānet farzdur Kırım vilāyetine düşmeden bu maķūle [20] zarar olıcağ 'umūmen Tatar vilāyeti tezelsül bulup ṭavā'if-i Tataruñ [21] birer 'arabaları vardır yüklenüp vilāyetden gitdükden sonra Kırım hāli [22] qalup 'azīm ihtilāle sebep olmağ muqarrerdür bu kulları māmūlden [23] ziyāde hizmetümüz edā iyleyüp sefer-i hümāyūn hizmetin maķdūrdan [24] ziyāde vücūda getürmüşümdür Kırım fuķarāsını pāy-māl olmağ lāyıq [25] degüldür bu kulları Kırım cānibine teveccüh itdügüm taķdīrce bu cānibde [26] oğlumuz Sefer Keray Sulṭān kulların müstevfā Tatar 'askeriyle bu [27] ser-ḥaddiñ hizmetinde alıķoyup umūr-ı sefer dağı 'avķ ve te'hīre [28] düşmeyüp Kırım vilāyeti dağı maḥfez olur bā-ḥuşuş şimdi [29] ki hālde bunda mevcūd olan Tataruñ ekşerīnūñ atları [30] zāyi' olup kuvvet ve qudreti olanlaruñ cümlesin alıķo[31]yup bu kulları Kırım'a varduğda anda Kırım muḥāfazasında (YHT 25b) [32] olan tāze ve diñ müstevfā Tatarı oğlumuz Qalğa Toqtamış Keray [33] kullarıyla gönderüp māmūlden ziyāde ser-ḥadde hizmetler [34] itdürmek muqarrerdür bu aḥvāli i'lām için Aḥmed Ağa kulları [35] gönderilmişdür vuşūlünde bu kullarına mu'accelen fermān-ı şerīf 'ināyet [36] buyurıla ki fırsat fevt olmadın ve Kırım vilāyeti elden gitmedin bu [37] kulları Kırım'a yetişüp ser-ḥadd hizmetine oğlumuz Sefer Keray kulların [38] müstevfā Tatarla alıķoduğumuzdan gayrı Kırım'a varduğumuz gibi oğlumuz [39]

Toqtamış Keray dağı dinç ‘ askerle gönderüp ser-ḥadd-ı İslām tarafını muḥāfaẓa [40] itdürevüz deyü i‘ lām ider sa‘ ādetlü pādişāhum ḥān ḳulları bu [41] ḳuluḡuza kendü ḥatṭı ile gönderdügi mektübunda Ḳırım’a gitmege icāzet [42] ṭaleb iylemiş bu bābda emr-i şerīfünüz nedür işāret-i ‘ āliyye buyurıla ki aḡa [43] göre cevāb virile sa‘ ādetlü pādişāhum müteveffā vezīr İbrahim [44] Paşa’nuḡ ḥāna arpalıḡ tevcīh itdügi [45] berātı ‘aynı ile rikāb-ı hümāyūnlarına irsāl olındı (**YHT 26a**) [46] naẓar-ı hümāyūnları müte‘ allıḡ olmaḡ bābında fermān devletlü pādişāhumuḡdur

6. Bölüm Metinlerin Çevirisi

6.1. Bora Gazi Giray Han'ın Mektubâtı

6.1.1. Bora Gazi Giray Han'ın Hoca Sâdeddin Efendi'ye Yazdığı Mektup (=HS I) (MS 3a, SS 50a)

[1] Allah'ın rahmetine kavuşmuş olan Gazi Giray Han'ın Hoca Efendi'ye gönderdiği cevap mektubun suretidir.

- [2] Olgunluk talihinin güneşi,
Mevki, büyüklük ve rütbe kutusunun büyük inci tanesi,
[3] Zaman devrinin, fazilet sahiplerinin önemlileri,
Kâinattaki bilginlerin en mükemmeli.

[4] Nesir: Keramet ve ihsanların huzurunda gönlü neşeli başkan, kutlu yıldız, talihli,
[5] mutluluğun doğduğu yer, fazilet ve marifet esasının divan başkanı, İslâm dininde olanların hepsinin. [6] Ünü, sanı büyük olan, birini korkudan koruyan emir ve ey saygı değer, büyük Batlamyos'un ayırdığı dünyanın yedi bölgesinin padişahı, [7] Allah kemalini en güzel doğuşlarla nurlandırısın ve ulaşılması en güzel mekânlarda emellerini nurlandırısın. [8] Yüksek vazifelerine bol dua, iddia olunan budur ki, darılma içerikli mektubumuz [9] cihat eden padişahı ki, kederli sefa olduğu sanılan varılacak yer ve [10] bozulan söz verme ve vefada şüphelerin olabilmesi akla ve hatıra gelmiş idi. Gaza ve cihat ve gayret vakti ve çabalamada ölüm anı [11] gibi, vaid ayetlerinin inmesi gibi ve öfke ve indirme [12] olup şehadet ayetinin anlamı okunduğunda, sözünden gönül [13] aynasında kuruntuya düşenlerin hâlleri meydana çıkan ve her kelimesinden hatıra gelen kırılmanın türlü yayılıp [14] uzun uzadıya anlatılan başlangıcın her birine cevabın başlaması doğru fikir olarak [15] görüldü. İlk önce kış mevsimi gelip çatacak, nehrin donmasına bağlı olarak, olmaza [16] bağlı olan pek doğru yürek gerçek olduğunu söyler ve eğer yalnız engel ve kusur (MS 3b) [17] istenirse bütün Tatar askerleri suyun öte yakasına geçilen yere yığılıp buzu [18] sağlam olan yol ve köprüye Şitab ve Cebelay adındaki yere kadar ki, [19] on günlük mesafedir. Şüphesiz gayret etmek ne gerekti. Belki o [20] söz vermede rastlanan kararsızlık ve seçim, Tatar askerlerine bir sefer değil, zahmet [21] olmuştu. Ancak

dünya ve işleri yoluna koyma ve yürütme, bir zamana bağlı ve alın yazısının [22] gizli hazinesidir. Geciktirme sebebini tükenmez kudret sahibi olan Allah bilir, gözetme seçimi [23] muhtar Rabb'in elindedir.

Kıta

Hayır ve kötülük hep Allah'a bağlıdır.

[24] Seçimi kimsenin elinde değil.

Eldeki seçim cüzidir.

[25] Ancak o da her yerde değil.

İkinci olarak, İstanbul tarafından gemiler istenip [26] gemi geldiğinde şimdi suyun öbür yakasına geçmenin yeri değildir diye özür dilememizin [27] özür olmadığı haber verilmiş. Önce bu tarafa gönderilen kadırgalar [28] gelip, ulaşp ancak geçit gemileri (**SS 50b**) olmayıp, sadece kadırgalarla geçmeye [29] zaman dar olup Taman ve Kerç taraflarından yüz [30] tane gemi getirilip kadırgalara komutan olan Murat Bey'e teslim [31] edilip, kadırgalarla geçit yeri olan Özü'ye gelip durmaları (**MS 4a**) [32] beklenilirken bahsedilen geçit gemilerine dikkatli davranılmadı mı veya doymazlığa bağlı olarak [33] salıverildiler mi? Tekrar gemilere varıp getirilmesi zor [34] ve onlarsız Cankerman önünden geçişin zor oluşu uzun uzadıya anlatıldığı üzere [35] son geçitten geçme girişiminde bulunduğu, o zaman kasım gününden [36] sonra idi. Şiddetli soğuklar olup hangi geçide varıldıysa kolay geçilmeyip [37] ister istemez dönmek gerekmişti.

Beyit:

Bir işin uygun zamanı gelmeyince, yarısı bile olsa faydası olmaz.

[38] Ve üçüncü olarak Rüstem Ağa'yı göndermek için sözleşilirken gönderilmediği gibi bazı kuruntulara düşmeler [39] olmuştur diye buyrulmuş. Önce Rüstem Ağa rezil Erdel nehrine [40] gönderildiğinde komutan tarafından değer isteyenlere bu mektup gelip [41] asıl Erdel, dünya padişahı hazretlerinden meseleyi dinleyip kendini teslim etmek [42] üzeredir. Kendi tarafınızdan bir kişi gönderip sadakat ve vefasızlığını [43] bilesiniz diye buyrulmuş. Rüstem Ağa o alamet münasebetiyle gitmiş idi. [44] Ve sonra Rüstem Ağa ile o taraftan gelen elçi ki, gelip bu değer isteyenlere ulaştı. [45] Sultan sarayına gönderilmek istendiğinde, adı geçen

(MS 4b) [46] elçi, devlet kapısına bağımsız elçiler gitmiştir ve biz İstanbul'a gitmeye [47] görevli değiliz diye razı olmayıp elçilere zorlama uygun olmadığını [48] etraflıca bildirilip Handan Ağa kullarının adamıyla gönderilmiş idi. [49] Rüstem Ağa'nın gitmemesine sebep bu oldu. Dördüncü olarak bu il Osmanlı padişahı emrine [50] uymadığı hâlde, sonra yıkık olan Basra ne netice verir diye buyrulmuş. [51] Bu sıkıntı veren sözlerin tesiri, istenilen şeylere yakınlık duyulmadığından dolayı belki çıkar işaretleri [52] olmuştur. Hele bu itiraz da gelir ki, çünkü bu hikâyelerin [53] sonu olmaz. Bu kadar kötü bir iş işleme sıkıntısı neden lâzım gelir. Hele bundan sonra [54] tekrar saygı isteyenlere arzu ettirmenin sözü, yalnız sefer hayvanlarına eziyet edildiği [55] belli olur.

Beyit:

Ne emeğim beğenildi ne özrüm kabul olundu.

Usanmışım, usanmışım, usanmışım, usanmış.

[56] Ve bütün kutsal şereflendirilmelerde olan cümlelerin her biri için bin türlü [57] azarlama, belki nice ayrılma hitabı varken mektuplaşma, uzatma ve can sıkma sebebi [58] olmanın, derin fikirleri sıralama, tertiplerini etraflıca inceleme en evvel ve alameti resmedilmiş [59] azarlama emirlerine boyun eğmek uygun ve münasip görüldü.

6.1.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Mektuplar

6.1.2.1. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı Birinci Mektup (=KH I)

(TS 221b, MS 23b, MEF 38a)

[1] Tatar hanı Gazi Giray hazretleri [2] bilginlerin bilgini, büyütülmüş kölelerden Kefeli Mevlânâ Hüseyin Efendi'ye kuşatma ve zaferi [3] anlattıkları mektup, mutluluk isteme tarzındadır. Bir yol tutma niteliğinde yazmıştır.

[4] Faziletin barındığı yerin şereflişi bizim Hüseyin Efendi hazretlerinin mananın kutsal rahatlığı [5] şereflendirmelerine sadakatin ulaşması ona mensuptur ki, bundan önce padişah fermanı [6] üzerine padişah seferine gitmeye yönelip Bogdan ve Eflâk ve Erdel iline [7] uğramakta birkaç engel ortaya çıkıp, din düşmanı olan Leh

memleketi [8] kâfirlerinin içinden Macar dağlarını aşmak gerekli olup bu konuda Tatar askeriyle [9] sonunda danışılıp kararlaştırılmış olacak. Cenâb-ı Hakk ve Kâdir-i [10] Mutlak hazretlerinin gizli ihsanlarına, tevekkül ve dünya övünmesinin [11] şüphesiz mucizesine inanıp Tatar zafer şekilli askeri ile Erdel sınırına [12] sınırlandırılmış Leh ili ortasına, şevval ayının sekizinci günü³⁷⁶ dâhil edilip [13] “bulduğunuz yerden yüzünüzü çevirin” kutsal ayetinin anlamına göre adı geçen ilin [14] kaleler ve topraklar ve kasabalar ve ışığından her ne tarafa ki yöneldiyse zafer yordakçıları [15] ve yardım koruyucuları karşılayıp bir araya gelerek toplanıp savaştılar (TS 222a) [16].

Nazım:

Kin ve feryattan meydana gelen bir gürültü kalktı, akbabanın kanadından yapılmış oklardan dolayı gökyüzü karardı.

Her okun atış boyutu altmış ölçüm olduğundan birçok canı yakmış oldu.

Nesir: Ok saçan vuruşlarıyla (MS 24a) [17] o uğursuz topraklarını uçurup ve yerlerini ateşe verip “tadin bu azabı” [18] ki, size ancak onu arttıracamız” [18] acı şerbetini tattırıp, az zamanda [19] yıkıp, bozmaya kâfir memleketlerinin temellerinde o kadar gayretle çalışılmıştır ki, Akkerman ve Cankerman intikamları [20] değil, Kırım iline yaptıklarının öcü alınmıştır. [21] “İşte apaçık hüsrân budur” olduğunu gördüler ve zaman onun lehinedir, kendisi için hak ettiği şey vardır. [22] Harap etme ve çok korkutmada tam yol üzere dikkat ve gayretle çalıştıktan sonra [23] adı geçen sınıra sınır olan asıl Erdel sınırına bitişen [24] pek dar geçit iskelesi ki, Balkan adıyla tanınmaktadır. Ulaştığında gördüğü [25] her taraftan geçen dağların surları göğün tavanına denk, [26] belki Zuhâl gezegeninin ortasından geçen beğenilmiş olan Gerüve'nin geçidi [27] devamlı değil, belki geçmek ihtimalinde akli kısıdan aşağı yanında akan [28] büyük nehrin zincirlemesi, akılcı zincir dönen ve akıllı esir ve girdabın dalgaları [29] yokluktan görünen ve kısımlarından belli tufan bu akıllıca büyük tehlikede [30] Erdel kralı anılan işlek ticaret iskelesi ağzında olan Hust adındaki kâfir kalesi [31] subayına haber gönderip onlar da piyade ve süvariden³⁷⁷ [32] ve kasaba sahiplerinden tüfek kullanan bin asker toplayıp silahlanmış ve

³⁷⁶ 16 Haziran 1595

³⁷⁷ ata binen askerlere

mükemmel süvarilerine [33] nöbetçi tayin edip ve yedi sekiz bin (**MS 24b**) baltacı³⁷⁸ hazırlayıp, baltacılar [34] dağların tepelerinden büyük ağaçlar kesip, iki taraftan yollara bırakıp [35] ve piyadeler tüfekler ile bahsedilen dar sıkıntılı yerde durup ve süvariler [36] arkalarından hazır olup, adı geçen sınıflarla o dar tahta alanı [37] satranca döndüğünde, bilgili birisi bu hayretle mat ve düşünce sahibi ve fikir Leclacı³⁷⁹ [38] bu satranç oyununda hayran ve şaşkın kalıp, sonunda kula at savaş meydanındaki [39] yiğitlerin yaradılışı piyade olup, küçük ve büyük, alçak ve şerefli oradan (**TS 222b**) [40] attan inip yaya olup, ok gibi, geçmeye gayret ve koşma ile [41] süpürülerek, düşünce ve tedbirle kararlaştırıldığında bizzat kendimiz [42] piyade olup, ok ve yayı ele alıp, durmadan ve tabîi olarak uzun uzadıya anlatıldığı [43] üzere o uğursuz kavmin üzerine hücum edip, Allah Allah sesleri ile tesbih [44] nağmesi şanlı cemaate ulaştığında gaza gürültüsünün manevî kuvvetinin çatmasıyla [45] kâfirlerin şaşkın kulakları sağır ve zarar veren dillerinin söz söylemeye muktedir olmayıp, [46] “İşte bu zor gündür ” izleri her taraftan görünüp ve belirip ve “Muhakkak ki benim azabım [47] şiddetlidir” belirtisi her taraftan (**MEF 38b**) meydana çıkıp ve belli olup Tatar yiğitleri kimi [48] timsah gibi sudan geçmek ve kimi panter gibi dağ kalesinin üzerine çıkarak ve geçerek [49] ve kimi mersin ağacının gözü dar (**MS 25a**) boğazdan geçmeyi uygun bulduğunda o günahkârlar kalabalığı [50] şeytanların toplandığı yer gibi perişan olup, konuşmak üzere toplanma açık ve ele geçirme sıraları [51] bozulduğu gibi, savaş yiğitleri her taraftan yürüyüp o [52] zarara uğrayanların kimini keskin kılıç yemi edip, kırım ve bozguna gittikten sonra [53] Allah’a şükür o geçitten geçilip Hust adındaki kuşatmanın önünde çadır kurarak sabah [54] o konak yerinden göçülüp, son gayretle çalışma ile kâfirler memleketini her gün yakıp yıkarak [55] Dobrosin adındaki mahalleyi ki, Solnuk adındaki İslâm kuşatmasının sınırındır, [56] askerimizle konağa indiğinde meğer Macar kâfirinin otuz bin askere [57] komutan olan Barıştuvan adındaki lânetlenmiş, o gün sabah vaktine doğru ileri [58] giden muhafızlara rastlayıp bana haber geldiği vakit o, ki [59] Tatar aynasıdır, düzene koyup çarhacılık için Şir Bey’i olan [60] Kutlu Giray Bey ve Emir Sultan Bey tayin olunup askerin önünde [61] kendimiz yürüyüp o gün çok büyük savaş, cenk oldu.

³⁷⁸ yeniçeriler arasında baltalı asker, solak sınıfı.

³⁷⁹ Satranç oyununun icatçısı.

Nazım:

[62] Yer ve zaman harekete geçti, sanki cihan durmayacakmış gibiydi.

[63] Ecel her taraftan kendini belirtiyordu, yeryüzü kan denizine benzedi.

[64] Ve **(MS 25b)** işin sonunda zafer sabahı İslâm'ın doğacağı yerden doğup, gazilerin kan saçan kılıçları **(TS 223a)** [65] dünyayı aydınlatan güneş ışıkları gibi, o çöl gibi savaş meydanı lâle bahçesi [66] ve din düşmanının canını alan oklar ve hararet yeri oldu.

Beyit:

Çöl kan denizi gibi olmuştu, sanki yerden lâle bitkisi çıkıvermişti.

Nesir: O meydanda yiğitlerde savaş [67] ve yiğitlere yakışır şekilde uyanlara birçok lütuf ve iyiliğimiz olup ve diri düşen [68] kâfirlerin ünlü büyük komutanları diğer tarafa haber için gönderilip [69] ve zilkade ayının yirmi dördüncü günü³⁸⁰ Yanık Kalesi'nin [70] yakınında sadrazam hazretleriyle görüşüp o gün [71] danıştıktan sonra herkes kendi çadırına geri dönüp Tuna nehrinin [72] öte tarafında olan kâfir topluluğuna gidip önce talihsizliklerini gösteren taburları³⁸¹ [73] dağılmadan Yanık Kalesi'ni almak mümkün olmayıp ve bu şekilde [74] olmasa İslâm askerlerine birçok ihtimal vardır. Çünkü Tatar askeri [75] suda yüzebilmesiyle ünlüdür. Serdar hazretleri bana teklif edip [76] adı geçen nehirden beş on bin Tatarın geçmesi uygun görüldü. Biz de [77] iki bin yeniçeri geçirelim dediğinde, ne olursa olsun her neyi uygun görürseniz [78] din uğrunda canımıza minnettir. **(MS 26a)** Ancak Tatar askerinin topa tüfeğe karşı [79] geçmesi zordur diye, o gün ihtimal olup ve sonra defterdar³⁸² efendiyle [80] kendi yazısıyla yazıp tezkire³⁸³ gönderip bizim sözümüz olabileceğine atfedilen [81] manaların kapalı olarak anlatıldığını gördük ki, biz de özür dilersek gücenmiş [82] olmak kararlaştırılmıştır. Tatar askerine ilân ettirip, her kişi sallar tedarik [83] edip bir günden sonra beklemeyip lânetlinin üzerine yürüyüp [84] Tuna nehrini geçmeyi kararlaştırıp adı geçen ayın yirmi sekizinci günü³⁸⁴ Tatar [85] askerinden beş altı yüz sayıda adamımız geçmiş iken

³⁸⁰ 31 Temmuz 1595

³⁸¹ bölük ve bataryadan büyük, alaydan küçük askeri birlik

³⁸² Maliye vekiline verilen unvan.

³⁸³ Hükümetten alınan izin kağıdı.

³⁸⁴ 4 Ağustos 1595

yeniçeri de [86] bizden yukarıda bir geçitten yüz sayısında geçmiş iken hareketi kötü olan kâfirler [87] gördü ki, her taraftan hücum ederler. Bu su ve ateş arasında domuzlar [88] olanca piyadesiyle ve toplarıyla yirmi bin sayıda kişiyle o geçen **(TS 223b)** [89] İslâm askerine hücum ettiler. Önce yeniçeriye bozup, oradan da **(MEF 39a)** Tatar üzerine [90] yürüyüp Tatar yiğitlerine kıtlıkla beraber ok yağdırıp [91] nicesini toprağa düşürüp, nihayet hareketi kötü olan kâfirler çok olmakla alaylarını [92] ayırmayıp bir yerden hücum edip o kullarımızın kimi şehadet mertebesine [93] yükselip ve kimi suda yüzerek ve ok atarak geri Tuna'yı geçip, [94] bize ulaştılar ve sonra Yanık Kalesi'nin **(MS 26b)** yakınlarında bulunan Papa Kalesi ki, [95] atlı kâfirleri çok olmakla İslâm askerinden su ve yiyecek getirmeye gidenleri [96] kılıç yemi yaptıkları belli olduğunda biz de o tarafa gittik. Ancak [97] askeri göstermeyip ileriye bir miktar Kara Tatardan gönderdik. Onlara da [98] tembihleyerek “her ne zaman kâfiri görürseniz acele ile bu tarafa ulaşınız” [99] denilmiş idi. Hareketi kötü olan kâfir de eski tarzlarına uygun olarak bunları bedava av [100] bilerek ondan habersizdi.

Beyit:

Gördüğün her ormanı boş zannetme, belki orada bir kaplan uyumaktadır.

Nesir: Onları kovarak üzerimize getirdiğinde [101] biz de pusu yerinden yanımızda olan kollarımız ile çıkıp o lânetlilere [102] bütün gücümüzle hücum edildiğinde firar kararını değiştirip oradan [103] ta Papa Kalesi'ne kadar az kimse kurtulup bir derecede katliam [104] yaptılar ki, bundan fazla olmasın, bu haber Macar kâfirinin kulağına gidecek [105] bir derecede korku gelip Allah'ın yardımıyla her nerede kâfir göründüyse [106] gazilerimiz kovmaya başlayıp, çok sevinip, erkek aslan gibi avlanırlardı. [107] Ve bir süre sonra zilhicce ayının yirmi ikinci³⁸⁵ [108] günü çok kıymetli serdar hazretleri Tuna üzerine büyük köprü hazırlayıp [109] sabah erkenden hepimiz **(MS 27a)** bir yere gelip su kenarında İslâm askeriyle dolu [110] ve yiğitler her taraftan hücum edip köprünün yapımı bitmeden gemilerle [111] beş altı yüz tüfek kullanan yeniçeri geçip, lânetliler de bütün askeriyle [112] gelip o tüfekçilere saldırdılar. Çünkü kâfirler İslâm askerinden **(TS 224a)** [113] savunmak için yaptıkları metersleri³⁸⁶ yeniçeriler alıp birçok defa hücum ettiler. [114] Ve bu

³⁸⁵ 28 Ağustos 1595

³⁸⁶ Savaşta korunmak için yapılan toprak tümsek, siper.

taraftan toplarla birçok kâfir can verip Alman, Macar ve Fransız askerleri [115] ki gelmişlerdi. Askerin yüzünün suyu gitmekle o gün yine talihsiz [116] taburlarına dönüp ve erkenden ki şafağı gül renkli yelkeniyle güneş [117] gemisi bu yemyeşil denizden geçmeye başladığı gibi, Tatar tayfası “onlar sanki su üstünde [118] yürüyorlar” geçiş usulünü yerine getirip, iki saat içinde yirmi bin kişiyle [119] Tatar komutanların tamamı ve bütün kullarımızla Ahmet Ağa tuğumuzu alarak geçti. [120] Çabucak o anda evlenmiş kâfirlerin taburuna yürüyüp onlar da Tatar [121] askerinin geldiğini görüp tamamı ata binip bu yakadan İslâm askeri [122] başlarını açıp Cenab-ı Hak’a kendini alçaltarak yalvardılar ve ağladılar. Bu esnada çarhacılar [123] ortaya düşüp iki taraftan savaş ateşi ve vuruşma alevlenip birbirini öldürme başlayınca [124] **(MS 27b)** Allah’ın yardımıyla ve onun güzel rastlanmasıyla, kâfirlerin tüfek saçmalarına [125] Tatarların ok saçmaları galip gelip gaziler gök gürlemesi gibi görülmeye başlayıp Allah’a şükür [126] sonra hamt Allah’a ki ol lânetliler talihsiz taburlarından çıkıp kaçmaya başladılar. [127] Tatar askeri arkalarından kıra kıra Yanık Kalesi’nden sekiz mil mesafe [128] geçip, ilk önce firar edenlerin de ardından erişip ve çoğu kılıç yemi [129] olup ve tabur tayfası bozguna uğrayacak. Yanık Kalesi’nde kalan [130] dinsizler imdat ve yardımdan kesilmiş arzusu ve hükümsüz bırakılmış iş olarak kalacak. [131] Muharrem ayının **(MEF 39b)** on yedinci günü Yanık Kalesi korkusuzluğuyla değerli başkomutana [132] kaleyi teslim edip ve ben Papa Kalesi yakınlarında konakladım. [133] Bu haber duyulduğu gibi Papa Kalesi kâfirlerine bir kâfir ile mektup [134] gönderilip karşılığında Yanık Kalesi’ni vererek kaleyi teslim ettiğini [135] bildirdi. Siz de vererek kaleyi teslim edersiniz ne güzel ve ancak Allah’ın yardımıyla [136] alırsınız. O gece tamamınızın kılıçtan geçirilmesi şüphesizdir deyince ürkütücü [137] cevaplardan ve İslâm’ın heybetinden onlar da kaleyi bırakıp erkenden **(TS 224b)** [138] Papa Kalesi’nin haberini serdar **(MS 28a)** hazretlerine bildirdim. Onlardan adam gelince [139] hakanımız tarafından kale zapt olundu. Yücelik gösteren serdardan kale hükümdarı [140] gelip onlara teslim olup, Allah isterse günahkâr Macar kâfirlerinin [141] daha çok hareket edecek hâlleri yoktur. İnancımız ve dayanmamız böyle olsun. [142] Bu haberi bildirmek gerekçesiyle sultan sarayına bizim Ahmet Ağa [143] tarafımdan gönderilmiştir. Kalıcı olmasını aziz Allah isterse adı geçen Ahmet Ağa [144] hazır olarak bir bir bildirir.

Mısra:

Senin varlığının devamını istemeyenlerin varlıkları devam etmesin.

Özleyen Gazi Giray Han

6.1.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Kefevî Hüseyin Efendi'ye Yazdığı İkinci Mektup (=KH II)

(MS 78b)

[1] Allah'ın rahmetine kavuşmuş olan Gazi Giray Han'ın [2] İstanbul'daki Kefevî [3] Hüseyin Efendi'ye gönderdiği [4] mektubun suretidir.

[5] Asıl faziletlerin şerefli, övgüye layık olan, bizim Hüseyin Edendi hazretlerinin [6] ulu huzuru şeriflerine sevgi ulaştırılmasında ikiyüzlülük olmasındandır ki, eğer bu cihetin hâlinden [7] durum sorulursa bütün İslâm askeri oturdukları yerlere yönelip, [8] fethi kolay olan Yanık ve Papa kalelerine yeterli miktarda asker, süvari [9] olmayınca yiyecek ve erzakın götürülme imkânı olmayıp ve hem [10] düşman hareket eder. Tabii ki askerin kalması gerekli olup, bu konu için [11] serdar hazretleri bütün padişah askerleri olan eğer arttırmaya ve eğer sipahi [12] ve diğerlerinin her birine hitap edip “muhafazaya kalın ve benim emrim padişah [13] emridir bilin” dediğinde her biri yaralı güzel gibi ayaklarının altından başka yere [14] bakmayıp ve komutan hazretlerinin cevabına aldırmayıp, kısacası burada [15] samimiliğinize İslâm gayreti üstün gelip yanımızda olan mirzalara ve beylere [16] hitap edip “eğer beni seviyorsanız içinizden on bin okçu iş eri [17] Tatar kalması gereksiz” dediğimde önce Arslanay Bey malum saadetinizdir. [18] Şirin eri gibi meydana girip ve Derviş Bey de bildiğiniz gibi şahin gibi **(MS 79a)** [19] gayret kanadını açıp bundan da başka birçok mirzalar ve beyler kalıp, [20] orada defterle serdar hazretlerine on bin askeri teslim edip, bir miktar [21] memnun oldular ki, bu duygu anlatılamaz ve oradan göçüp [22] Budin şehrine kadar kendileriyle birlikte gelip oradan ayrılıp, [23] biz Tamışvar tarafına varıp don olunca orada durması gerekli [24] demekle adı geçen şehre yönelmişken Tatar askerini Tur kayıvacıvar [25] tarafına göndermiş idik. Başları kesip saçıp, kâfir kalelerin birçoklarını [26] geçip doyduğumuzda birkaç bin hareketi kötü olan kâfirler o kalelerin yakınlarında [27] toplanıp Hartubat adında büyük bataklık bir nehir vardır. O nehir üzerinden [28] gelip Tatar askerleriyle

savaşmaya başladıklarında Tatar gazileri firar utanç verici diye [29] ok ve yayını eline alıp büyük savaş olmuştur ki, anlatılamaz. [30] Allah’a şükür hayırlı duaların bolluğundan Allah yardımının ışığı İslâm kalesinden doğup [31] adı geçen lânet ve nefretini kazanmış olanların kimini doymaz kılıç ve kimini ok nişanı edip ve birçok dinsizi [32] esir edip, bir kaputan adında onların sancak beyi ele geçirilip, esir düşen esirleri serdar hazretlerine göndermek üzereyken saadetli (MS 79b) [34] yeryüzünün padişahı hazretlerinden gönderilen Ahmet Ağa gelip bu samimiliğinizle [35] gönderilen kıymetli taşlarla süslenmiş kılıç ve hançer ve üç top halat getirilip, [36] onun da bütün olanlardan haberi olmuştur. Ve gelen padişahın yazısında bizim [37] bu vilayette kışlamak ferman olunmuş. Ancak Tatar askeri kimi yaralanmış ve [38] kimi atları ölmekle önceden izin verilip kendimiz kullarımızla kalmış idik. [39] Burada askersiz durmak mümkün olmayıp o [40] yüzden Allah Teala isterse muhafazada olan kardeşimiz Feth Giray’ın gönderilmesi kararlaştırılmıştır. [41] Bizim kışlamadığımızı sebep budur. Eğer bir sadrazam söylerse [42] cevap veriniz. Bizim elimizden gelen bu kadardır. Böylece korkunç yerin [43] hikâyesine tutkun bizden çok hizmet eden bir adım ileri bassın [44] durumların gerisi Zeynel Ağa’nın bildirmesine bırakılmıştır ve bu tarafa gönderdiğiniz [45] mektuplar yollarda kaybolmuş. Bilmeyiz uzak olmasıyla tehlikeli yerlere [46] gitmeye korkar mı ve yollarda derya yok ki, fırtına olup mektubunuz korksun. [47] Çok aceleyle yazılmıştır, mazur görün. Seven ve özleyen Gâzi Han.

6.1.3. Bora Gazi Giray Han’ın Vaiz Emîr Efendi’ye Yazdığı Mektup (=VE)

(MMM 84b) (MMS 16b)

[1] Gazi Giray Han’ın Vaiz Emir Efendi’ye gönderdiği mektup.

[2] Efendilik sahibi hazretleri, çok bilgili, zenginlik, bilginlerin en büyüğü, güzel huyları saklamasına [3] yüce Yasin ve güzelin sonu “Adem aleyhiselam (MMS 17a) su ile incir arasında iken ben peygamberdim” [4] vazifelerine ve hemen arzu ve heyecanlanma ve aşık olmanın sınıflarını koparıp alma, doğru yola [5] götürdükten sonra, gönlünü nurlandıran, ilham ve tasvirlerine hatıra gelsin ki, bundan önce [6] kaza buyruğu hükümdar gidişi sebebi ile günahkâr Macarların ortadan kaldırılma ve yok edilmesine (MMM 85a) [7] hareket edip, iskeleye yakın Butna adındaki yerde

6.2. Yarlıklar

6.2.1. Bora Gazi Giray Han'ın Boris Godunov'a Yazdığı Yarlık (=Y I)

(VZ 8)

[1] Allah [2] (Ben) Gazi Giray Han, sözüm. [3] İyi dostumuz aslana selâmlar. Hidayete tabi olanlara muhabbet mübarek yarlığın bildirilmesi şudur ki, [4] bundan önce Cihan Şah Mirza oraya Moskova'ya gittiği zamanda Cihan Şah Mirza'nın şanlı [5] kişisi burada hassa kulumuz Ahmet Ağa'dan bir rehinle kurtarılacak albavet adamını alıp Maskova'ya [6] gitmiş. O rehinle kurtarılacak albavetin rehinle kurtarma bedeli hassa kulumuz Ahmet Ağa'ya verilmeyip kalmış idi. Senden [7] aslandan çok isteriz ki, albavetin rehinle kurtarma bedeli ulu bey hazinesinde mi kalmıştır, [8] yoksa Cihan Şah Mirza mı almıştır? Çıkıştırıp hazinede kalmış olsa hazineden rehinle kurtarma bedelini [9] çıkarıp kulumuz İsay Bey'e verip gönderiniz. Eğer Cihan Şah Mirza'ya verilip almış olursa (VZ 9) [10] kulum İsay Bey'i Cihan Şah Mirza ile görüşüp ve çıkıştırıp, Cihan Şah Mirza'dan alıp [11] bu tarafa gönderiniz. Kulumuz İsay Bey'le Cihan Şah Mirza'yı göz göze getirip albavet bedelini [12] alıp veriniz diye mübarek yarlık yazıldı. [13] 998 yılının zilkade ayında³⁸⁷ [14] Bahçesaray'da (yazıldı). [15] Devlet Giray Han'ın oğlu Gazi Giray Han.

6.2.2. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı Birinci Yarlık (=Y II)

(VZ 9)

[1] Allah [2] Allah'ın gücüyle ve Hz. Muhammed'in mucizeleriyle, [3] çok esirgeyen ve çok bağışlayan Allah'ın adıyla. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve Muhammed onun resulüdür. [4] Ulu ordunun ulu hanı (ben) Gazi Giray, sözüm [5] Allah ve sahibim Tanrı Teala hazretlerinin [6] birliği ve büyüklüğüyle başlasın. Sağ kolun ve Sol kolun, [7] ulu ulusun tümen ile bin yüz on ile prenslerine ve beylerine ve mirzalarına [8] ve Rus ve Brus kinezlerine ve akbaşı ve karadonlularına, meşçanlarına ve bütün ulu kinez [9] panlarına ve içteki ve dıştakilerine ve bütün kara halka³⁸⁸ hep usul üzerine bilenlerine sonra ben ki, [10] sayısız ve bütün Deşt-i

³⁸⁷ Eylül 1590

³⁸⁸ Burada kara kelimesi "sıradan, aşağı tabakadan, halk" anlamında kullanılmıştır.

Kıpçak'ın ulu padişahı Gazi Giray Han'ım. Hak sübhanehu Teala'nın yüce lütufları şerefli şanımıza ulaşip ve yardım edip ulu atalarımızın (VZ 10) [12] tahtlarına, hükümdarlık tahtına cülus kolaylıkla nasip oldu ise, işte bu mübarek hakanlık yarlığımız [13] ile bildiri ve açıklama yaparız ki, evvel zamanlar ulu atamız ve cennetlik Hacı Giray Han ve öteki, [14] Allah'ın rahmeti hürmetli ve büyük padişahlarımızın üzerine olsun, zamanlarında Leh illeri memleketinin [15] kralları olan Kazimir Kral ve Zigmüt Kral ve Ahust Kral ve diğer krallar çağlarında bir [16] biriyle devletler arasında sevgi ve barış ve yarış olup iki yurt arasında öksüz oğul ve dul [17] kadın ve yoksul yerine göre başlarına altın taç kondurup yürüyor olsalar ve faizci tacir ve tüccarlar [18] gidip gelseler zarar ve ziyan görmeyip korkusuz gidip eminlikle gelirdiler. Ama Ahust Kral [19] öldüğünde Leh memleketine kral olacak oğul kalmayıp, Leh memleketi on iki yıl kralsız kalıp, [20] memleket içinde olan hırsız ve haydutları Leh memleketinin voyvodaları ve panları ve şehir [21] beyleri toplamayıp ve sıkı tutmayıp, zahire yiyecek verip, gemi verip, Özü suyuna gelip [22] Tatarın davarcısını alıp ve davar ve at sürüsünü sürüp son Macar kralları soyundan Ştefan [23] Kral Leh memleketine kral olup, Özü nehrinde olan Hıristiyanların hırsız ve haydut Kazaklarına [24] saygı gösterildiği için Özü nehrinde haydut ve hırsız Kazaklar kalabalık olup, Özü suyundan [25] inip, devletli ve saadetli padişah hazretlerinin Özü nehri boyunda olan Can[26]kerman ve Akkerman ve iskele şehrinin arasında olan çoban ve davarcı ve tüccar biçarelerine zarar [27] ve ziyan gösterdikleri için rahmetli babamız Devlet Giray Han ve ağabeylerimiz hanlar ve kendimiz [28] ve sultanlar ve Beşbaş Tatar Kazakları Leh memleketine her yıl ve her kış akın edip, iki yurdun [29] birbirine düşman olmalarına Özü nehri içinde olan haydut, hırsız Hıristiyan Kazakları sebep [30] olunmuşlardır. Hâlâ Leh memleketi kralı olan İsveç Kralının oğlu, kardeşimiz Zigmüt Kral [31] devlet kapımıza büyük elçi Branovska'yı bölek hazinesiyle gönderip önceki barış ve yarış [32] ve dost ve sevgi adeti üzerine iki yurdumuz barış ve yarış olup, tüccarlar korkusuz gidip eminlikle gelip (VZ 11) [33] ki, kimsenin kimseye zarar ve ziyana olmasın dedilerse, gönderilen bölek hazinesini beğenip alıp [34] kabul olundu. Ve kardeşimiz Zigmüt ile birlikte dost ve sevgi ve barış ve yarışımızı da şu [35] şart üzerine kılıyoruz ki, Özü nehri içinde olan haydut ve hırsız Hıristiyan Kazakların tamamını [36] sürüp Özü nehrinden çıkarıp, toplayıp, sıkı tutsunlar ve dahi gönderilen bölek hazinesini

[37] her yıl göndersinler ve defterimiz üzerine kişilerimizin tıyışlarını bölek hazinesiyle birlikte göndersinler [38] ve dahi kalgay sultan olan kardeşimiz Feth Giray Sultan'a da altmış bostaf çekman bölek [39] hazinesiyle birlikte göndersinler ve on iki kişiye de tıyış göndersinler. Bu usul üzerine bölek [40] hazinesini verip ve tıyışlarını birlikte göndersinler ve Özü nehri içinden Hıristiyan Kazaklarını [41] bir tane bırakmayıp hepsini çıkarırlarsa barış ve yarış ve dost ve sevgi olup, eğer ben kendim [42] Gazi Giray Han bu şekilde ve büyük küçük kalgay sultan başkanlığında bulunan bütün sultanlar olsunlar, [43] ve beyler ve mirzalar olsun, Tatar ordumuzla akına ve yakıp yıkmaya ve zarar ve ziyan etmeye [44] kimse gitmesin. Eğer sen kardeşimiz Zigmüt bu ant ve şart üzerinde durursanız vallahi [45] ve billâhi ve tallahi dostunuza dost ve düşmanınıza düşman oluruz ve de Beşbaş Kazakları [46] gidip il altından memleketinize akın edip esir getirirlerse ben kardeşiniz Gazi Giray [47] Han getirilen esirleri geri alıp göndeririz ve Beşbaş Kazaklarının da haklarından geliriz. [48] Özü nehri içinde olan Hıristiyan Kazaklarınızı çıkarmazsanız Tatar davarcısına [49] ve davar sürülerine zarar ve ziyan getirirlerse siz kardeşimiz Zigmüt bilmiş olsun ki, dostluk [50] ve sevgi ve barış ve yarış olmayıp iki yurt emniyetli ve korkusuz olmazlar ve de siz Zigmüt [51] kardeşimiz Özü nehri içinde Hıristiyan Kazaklarınızı çıkarırsanız Özü suyu boyunda olan [52] halkınız gelip çurka tuzumuzdan paralarıyla güvenlikle tuz satın alıp [53] gitsin. Sen Zigmüt kardeşimizin memleketine ve bizim memleketimize tüccarlar korkmayıp ve bezmeyip **(VZ 12)** [54] güvenle gidip korkusuz gelsinler. Şimdi büyük elçiniz Branovska'nın gözü önünde bu ant ve şart ve yemini [55] edip bu hakanlık mübarek yarlık ahit-namemiz altın nişanlı mührü basıp, bizim büyük elçimiz [56] olan içteki beyimiz olup vezirimiz olan Kasım'ı bu ant ve şart ve yeminimizi siz kardeşimiz [57] Zigmüt bildirdiğin için gönderdik ve de siz Zigmüt kardeşimiz Moskova düşmanınıza [58] bildirdiğinde ben Gazi Giray Han kardeşinizden yardım için Tatar askerlerini dilerseniz [59] harçlık için flori gönderiniz ki ordumuza verip düşmanınız üstüne göndeririz ve de [60] biz Gazi Giray Han kardeşinizden giden büyük elçimizi iki aydan fazla elde [61] tutmadan bölek hazinesi ve tıyışlarla birlikte geri çabuk biz kardeşinize gönderiniz ve siz Zigmüt [62] kral kardeşimizden bize gelen büyük elçinizi de iki aydan fazla elde tutmayıp [63] Zigmüt kral kardeşimize çabuk göndeririz. Şimdi sen Zigmüt Kral kardeşimiz [64] bilmiş olsunlar ki, Özü nehri

içinden Kazaklarınızı çıkarmayıp ve toplamayıp sıkı tutmazsanız, [65] biz kardeşinizin davarcılarına ve davar sürülerine zarar verip ve devletli ve saadetli [66] padişah hazretlerinin şehirlerine ve halkına zarar ve ziyan kılarlarsa, dostluk [67] ve sevgi ve barış ve yarış olmayıp iki yurdun bütün halkı sıkıntı görüp devletli [68] padişah hazretlerine de yabancı olursunuz. Bu ant ve şart ve yemin üzerine durmak [69] gerektir diye hakanlık mübarek yarlık ahit-namesi yazıldı. 1000 yılının³⁸⁹ cemazi-yel-evvel ayında [70] Elma Saray hakanlık sarayında (yazıldı). [71] Devlet Giray Han'ın oğlu Gazi Giray Han.

6.2.3. Bora Gazi Giray Han'ın Zygmunt III. Vasa'ya Yazdığı İkinci Yarlık (=Y III) (VZ 13)

[1] Allah [2] Fatihlerin babası (ben) Gazi Giray Han, sözüm. [3] Ulu ulusun ve çok Rusun ve Brusun ve Lehin ve Mazavşın ve Milyanın [4] ve Krakovun ve bütün Hıristiyanların büyük Hıristiyan padişahı kardeşimiz Zigmunt Kral, [5] pek çok selâm edilmiş diyerek iyi misiniz ve hoş musunuz deyip hâliniz ve hatırınız sorduktan [6] sonra hakanlık mübarek ve muhabbetli yarlık bildirmesidir ki, eğer biz kardeşiniz tarafından sorarsanız [7] elhamdülillah memleketimiz güvenli olup bütün ordumuz esaslı ve köklü hoş hâldedir biliniz. [8] Şimdi siz Zigmunt kardeşimiz bilmiş olsun ki, bundan önce ben Gazi Giray Han kalabalık [9] ve sayısız Deşt-i Kıpçak'ın ulu padişahı ulu atamız cennetlik Hacı Giray Han'ın [10] hükümdarlığı çağından rahmetli babamız Devlet Giray Han hükümdarlığı zamanına gelene kadar Leh [11] kralları olan Zigmunt Kral ve Ahust Kral kardeşlerimiz dost ve sevgi ve barış, yarış [12] olup iki yurdun arasında öksüz oğul ve dul kadın ve yerli yoksullar başlarına [13] altın taç kondurup dolaşsalar kimse kimseden zarar ve ziyan görmeyip ve faizci tacirler [14] iki yurdun arasında korkusuz gidip ve güvenli gelip padişahlara dualar ederlerdi [15] ve dahi hanlar ve sultanlar askerlerle kral kardeşlerimiz memleketlerine akın etmeyerek dururlardı. [16] Eğer Beşbaş Tatar Kazakları yürütüp gidip... kardeşlerimizin memleketlerinden [17] esir çıkarıp Kırım memleketine getirseler Kırım hanları ve sultanlar geri gönderirlerdi (VZ 14) [18] ve eğer satıp tacirler esiri satın alıp İstanbul'a alıp varsalar devletli ulu padişah [19] hazretlerinin

³⁸⁹ 1592 yılının Şubat/Mart aylarında.

şerifli emirleriyle esiri tüccardan alıp geri gönderirlerdi. [20] Ahust Kral kardeşimiz öldükten sonra Leh memleketine... olacak oğlu kalmayıp [21] bütün Leh memleketi on iki yıla yakın kralsız ve padişahsız kaldığında sınırda olan [22] Hıristiyan voyvodaları ve panları ve şehir beylikleri hırsız ve haydut olan Hıristiyan Kazaklarını [23] toplamayıp ve sıkı tutmayıp yiyecek ve gemiler verip Özü nehrine gönderip Tatarın davarcısını [24] ve davarını aldıklarından sonra devletli ulu padişah kudretli kişi hazretlerinin [25] sınır şehirleri olan Cankerman ve Akkerman ve iskele şehri aralarında dolaşan koyunlarını [26] ve davarlarını ve at sürülerini alıp Müslümanlara zarar ve ziyanları için iki yurt birbirine [27] düşman olup cennetlik babamız Devlet Giray Han ve ağabeylerimiz hanlar ve ben Gazi Giray Han [28] ve büyük küçük sultanlar ve Tatar Kazakları ve Beşbaşları varıp Leh yurduna akın edip, yakıp, [29] yıkıp ve harap edip ve Hıristiyan kişilerin çoğunu esir edip getirdiklerine haydut [30] ve hırsız Hıristiyan Kazakları Tatarın önceden savaş ve kışın barınılan yeri olan Özü nehrinden [31] gitmedikleri sebep olunmuştur ve de... kardeşimiz bilmiş olsun ki, Hıristiyan haydut ve hırsız [32] Kazaklarınız Özü nehrinden çıkmayıp, Özü nehrinden gidip devletli ulu padişah mübarek kudretli kişi [33] hazretlerinin şehirleri arasında yürüyen çoban ve davarcı yoksul fakirleri [34] incitip bezdirdiklerini padişah hazretleri bilip öfkelenip ben Gazi [35] Giray Han'a şerefli emirlerini çavuşlarıyla gönderip bana düşman olup memleketime zarar [36] ve ziyan ulaştıran Leh memleketi Hıristiyanlarının durumunu ve aslını sen... iyi bilirsin sana [37] Deşti Kıpçak hanı Gazi Giray Han sen kapı kullarımdan kalabalık kullarım ve toplar [38] ve darpzenler³⁹⁰ yeniçeriler ve Osmanlı ili paşasını ve Anadolu paşasını bütün kalabalık orduyu sana (VZ 15) [40] katıp gönderirim. Leh memleketi yakıp ve yıkıp ve zapt edilir. Büyük şehirlerini [41] alıp içine kişiler koyup zapt et deyip yüce hazretleri buyurmuşlardı. [42] Ben Gazi Giray Han kardeşiniz de bu şekilde sözüm söz ve cevap verip devletli [43] padişah hazretlerine mektubumu gönderip bildirdim ki, Ahust Kral öldükten sonra Leh memleketi [44] on iki yıl kralsız kalıp memleket vergisiz ve idaresiz kaldığı için Özü nehrine gelip [45] zarar ve ziyan ederlerdi ve on iki yıldan sonra Macar krallarından Ştefan Kral Leh [46] memleketine kral olup Macar kralları önce ve eskiden devletli padişah hazretlerinin [47] eski düşmanları oldukları için Özü nehrinde olan Hıristiyan Kazaklarını toplamayıp fazlasıyla [48]

³⁹⁰ Kale döven

haydut ve hırsız Kazaklar çoğaldılar. Şimdi önceden Leh memleketi kralı olup [49] ölen Ahust Kral'ın zamanları ki, İsveç Kral kardeşimizin oğlu Zigmüt [50] kardeşimiz Leh memleketine kral oldular ve gelmeyip ve kral tahtına geçmeyip bugün yarın gelip [51] tahta geçip devletleriyle kral olurlar. Zigmüt kardeşimiz gelip kral tahtına geçtikten sonra [52] Özü nehrinde olan haydut ve hırsız bütün Hıristiyan Kazaklarını Özü nehrinden çıkarıp önceki [53] Zigmüt ve Ahust krallarından çok devletli padişah ve ben Gazi Giray Han [54] kardeşlerine dostluk ve sevgi ve barış ve yarış ve kardeşliği iyi yaparlar ve devletli ulu [55] padişah hazretlerine ve ben Gazi Giray kardeşlerine adet olan bölek hazinesini [56] her yıl fazlasıyla gönderip dost ve sevgi ve kardeş ve barış ve yarış olup yurtlar, padişahlar [57] devletlerinde güvenli olup yoksul fakirler zarar ve ziyan görmeyip dua ve övgü kırlarlar deyip [58] devletli padişah güçlü kişi hazretlerine bildirdim. Devletli padişah [59] hazretleri benim Gazi Giray'ın bu sözümü beğendiler. Şimdi sen kardeşimiz [60] Zigmüt bilmiş olsun ki, Özü nehri içinde olan haydut ve hırsız Hıristiyan Kazaklarını bir Kazak (VZ 16) [61] bile bırakmadan Özü nehrinden çıkar. İyi vergi topla ve de ben Gazi [62] Han kardeşinize bölek hazinesini her yıl elde tutmayıp verip gönder ve defter tutan [63] kişilerimizin tıyış bir şeyini eksiksiz gönder ve de kalgay sultanımız olan kardeşimiz [64] kalgay Feth Giray sultan her yıl altmış bostaf çekman bölek hazinesiyle gönder. [65] Şimdi sen ki, Zigmüt Kral kardeşimizsin, Özü nehrinde fesat eden hırsız ve haydut Hıristiyan [66] Kazaklarınızın tamamını Özü suyundan çıkarıp toplayıp çoban ve davarcımıza zarar ve ziyan [67] göstermeyip ve şartımız üzerine bölek hazinesini ve tıyışlarını vererseniz ve kalgay sultan Fethi [68] Giray sultan kardeşimize her yıl altmış bostaf çekman ve on iki adamına tıyış vererseniz [69] vallahi ve billâhi ve tallahi ben ki, kendim Gazi Giray Han ulu sayısız Deşt-i Kıpçak'ın ulu [70] hanıyım ve kalgay sultan Fethi Giray sultan başkanlığında ve nureddin sultan büyük küçük sultanlar [71] ordumuzla sen kardeşimiz Zigmüt'un Leh ve diğer memleketlerine gitmeyiz ve akın yapmayız [72] ve yakıp yıkmayız ve esir toplamayız deyip içteki ve dıştaki ve büyük Karaçi olan merkez ve bek [73] ve mirza Çinlik üzerine ant ve yemin edip ve Branovska büyük elçinizle de gönderdiğiniz bölek [74] hazinesini beğenip alıp kabul ettim ve Branovska büyük elçinizin gözü önünde yemin ettik ve aht-[75] namemizi de yazıp ve ant ve yemin edip sen kardeşimiz Zigmüt Kral huzurlarına gönderdim. [76] Eğer Hıristiyan Kazaklarınızın tamamını Özü nehrinden

çıkılmayıp ve çıkarmayıp, zapt etmeyi ve toplamazsanız [77] bölek hazinesi göndermekle dost ve sevgi ve kardeşlik ve barış ve yarış olmaz. Tanrı [78] kime verirse o alır ve de bu koşul üzerine durup Kazaklarınızdan davarcılarımıza zarar [79] ve ziyan gelmeyi Özü suyundan çıkarırsanız Kırım ili Kazakları gidip Leh memleketinden [80] esir getirirler esirleri tutup göndeririz ve Kazak ve Beşbaşların haklarından [81] geliriz ve dostunuza dost ve düşmanınıza düşman oluruz ve de sen Zigmüt kardeşimiz (VZ 17) [82] bilmiş olsun ki, Moskova memleketi beyi olan İvan oğlu Kinez Födr, ben Gazi Giray Han Deşt-i [83] Kıpçak hanına mektubunu ve elçisini gönderip ve bölek hazinesini kıyafet ve akçeden çok şey [84] gönderip bugünden sonra dayanma ve dost ve barış ve yarış hediyelik ve her yıl otuz kere yüz bin [85] nokrat akçesini ve peşin olarak bölek hazinesiyle verip gönderirim deyip söz vermişti. Siz [86] Zigmüt Kral kardeşimizden dostluk edip bölek hazinesini veririz deyip hocam tercüman Berdi'yi [87] gönderdiğinizden Moskova elçisini ve sözünü kabul etmeyi ve bölgeyi beğenmeyi hoca Berdi [88] tercüman gözü önünde Moskova elçisini tutuklatıp zindana bıraktırıp hapsedtirdim ve Kırım ordusu ve Nogay [89] ordusu ve Çerkez kullarım ordusu tamamı üç yüz bin kişilik ordusuyla Moskova tahtına gidip yolda bırakılan [90] orduyu ve nöbetçileri kırıp öldürüp tahtıyla birlikte yakıp ve yıkıp ve esirini ve malını getirip Allah'a şükürler olsun ki [91] bütün askerlerimiz sağ esen geldik. Şöyle bil, Allah isterse ilkbaharda yaz olduğunda da [92] ordumuzla gidip akın edip şanımlar sen Zigmüt kardeşimizden çok dilek dileriz [93] sefer ve ordu harcı için biz Gazi Giray Han kardeşinize yok demeyip beş bin flori harçlık [94] çıkarıp, önce gelen bizim ve sizin akıncılarımızdan bırakmayı gönder. Önceki [95] hanlara ve cennetlik ağabeyimiz Mehmet Giray Han'a beş bin flori sefer harcı için [96] kral kardeşlerimiz vermişlerdir. Sen Zigmüt Kral da yok demeyip beş bin floriyi [97] verip tez zamanda akıncılarla hemen gönder. Şimdi sen Zigmüt Kral kardeşimizle [98] olan dostluk ve sevgi ve barış ve yarış ve kardeşliğimizi siz Zigmüt Kral kardeşimize bir bir [99] söyleyip bildirmek için büyük iç beyimiz olup vezirimiz olan iyi adamımız Kasım Bey'i [100] büyük elçi beyimiz kılıp sen Zigmüt Kral kardeşimizin huzurlarına gönderdim [101] dedi ve bahşış ile Tanrı dilerse sağlık ve esenlik ile gittiğinde de kendi sözlerimizi de sorar [102] iseniz tamamını söyleyip sen Zigmüt Kral kardeşimize söyleyip bildirirler. Allah isterse (VZ 18) [103] gelecekte sağlık ve esenliğinizi ben kardeşiniz Gazi

Giray Han'a bildir ki, sevinip [104] ve memnun olup dostunuza dost ve düşmanınıza düşman olup nice yıllar barış ve yarış ve sevgi ve iyi [105] kardeş olmamızla iki yurdumuz emniyetli olup yerli fakirler dayanma ve kardeş padişaha [106] övgüyü arttıradursunlar diye ağır selâm ve hafif hediye ile hakanlık sevgi şerefli yarlığı yazıldı. [107] Son söz budur hidayete tabi olanlara 1000 yılının cemazi-yel-evvel ayı³⁹¹ tarihinin [107] Elma Sarayında yazıldı. Han Devlet Giray'ın oğlu Han Gazi Giray.

6.3. Arzlar

6.3.1. *Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı Birinci Arz (=A I)*

(MEF 24a; MS 32a)

[1] Gazi Giray Han'ın İstanbul'a gönderdiği arzın sureti.

[2] Şöhretli gökyüzünün kapısı ve semanın yüksek divanı, [3] arzın nağmesi, kölelerin kölesi şudur ki, bundan önce padişah hazretlerinden [4] gelen padişah buyruğu gereğince bu mübarek yıl Sombor adındaki yerde kışlayıp [5] her ne sıkıntı varsa bekleyip ve Tatar bölüklerini ara sıra değiştirme ve ara sıra arzu ettirme ile [6] emrimize boyun eğip Osmanlı memleketinin korumasında olduğumuzdan maksat Müslümanların Budin şehrini kâfirlerin zararından [7] korumada ve ortada bulunan Belgrat'a hâli perişan kâfirler son derece istila edilmişken, def ve yok etmekte Vardal iline ve diğer [8] kâfir memleketlerinin sınırlarına defalarca akın ettirip yağmanın ve zararın her türlüünü etmekte elden gelen çaba ve gayret ben köleniz tarafından çok kılınmıştır. Ancak [9] bu sınırdaki Ogurdin açıkta vazife üzere iken sabit yerimiz olan Kırım yurdunun düşmanların ayağının altında kalması ihtimaliyle ve Ogur padişahı da yapılan [10] hizmetimiz karşılığında lütfü ümit etmekle Akkerman ve Silistre sancağı kâfirlerin sınırını da kırıp ve Kırım yurdunu da kırmış diye bu kullarınıza bir arpalık [11] lütfedilirse perişan kâfirler tarafına sefer etmek gerektiğinde Tatar askerleri o sınırdaki kışlasa düşmanlara büsbütün korku gelip ve sefer de yanlışlıkla kolaylıkla [12] olup ve her tarafa gidilirse zamanında ulaşmak mümkün ve Kırım tarafları da düşman saldırısıyla kırılmaktan korunmuş olur diye rica olunmuş idi. [13] Ne an ki bu talepten sonra isteğimiz olur, bu kulunuz hanlık ile ünlü evladın bir ve eğer şan ve şeref sahibi babası, esirgemenin en yükseğine rabbü'l-vahid zamanında

³⁹¹ Şubat/Mart ayında 1592 yılında

ve eğer saltanat yemini padişahı da [14] her ne hizmetine emredildiyse can ve başla ve mal ve devletin ileri gelenleriyle yerine getirip sonra bu kullarına padişahın azarlaması olup kardeşimiz temiz şereflendirmelerin [15] hakanı olduğunda ona da hoşnutluk gösterip Balaklağı iskelesinden sultan sarayına yüz vurmaya yönelmişken geri sultanın lütfünü [16] bu kullarına yönelmekle oturlan yerimize dönüp hiçbir durumda ve bir emirde o Osmanlı hanedanına muhalefet etmek [17] hatıra gelmiş değildir. Bu kadar hizmet ve her şekilde emirlerine uyma ve boyun eğmemiz gün gibi [18] açık ve devlet düşmanlarıyla düşman ve emek sahibi olanlarıyla dost olup aykırılık gösteren [19] din ve devletlerin kökünü kurutmaya çaba ve emeğimiz apaçık [20] iken dışarıdan münafıklar bu kul [21] hakkında direnip [22] aslı (**MEF 24b**) [23] olmayan [24] iftiralar ile padişah [25] hazretlerini kullarına iltifattan [26] dönüp isteğimiz olan arpalık ki, eskiden gelen [27] mutlu mektup yakınlarından padişahın yazılarıyla bütün isteğinize elverişli olup [28] isteğiniz olan hususlar hep hoş karşılanmıştır diye şeyhülislam emri de olmuş idi. Hayrete [29] düşüp meydana gelmemesi keder ve sıkıntı sebebi olmuştur. Doğrusu o isteğimiz şüphe getirdiyse hizmetimiz [30] karşılığında padişahın lütfü gönlü olursa anılan arpalık Anadolu sancaklarından da bağışlarsa hoş görülen köleliktir. [31] Nihayet kapı içindeki Akkerman ve Silistre sancağı talep olunmasından maksat bu idi ki, Tatar askerleri için yiyecek tedarikine ve o taraflarda durup [32] vasıtaların hazırlanması yanılıcı seferle müteessir olup dolayısıyla güç mallarına ve birçok yararlar sıralanır idi. Fesatçılar bu sebeple töhmet altında bıraktıkları [33] şüphe sebebi olmuş. Padişah emridir, her ne yerdeki, lütufları olursa olsun çünkü Tatar kabilesini hediyeler ve bağışlarla mahcup edip sefere [34] şevk ve isteklendirmekle bir seferde çokça borcumuz olmasını bundan sonra sefere gücümüz kalmamıştır ve serdar [35] Muhammed Paşa kulları bu kullarına yetmiş yedi yük akça masraf istemiş o hilaf gerçekleşmiştir. Kullarına [36] az miktarı ulaşmıştır. Bütün kölelerinize verilenler madde madde yazılıp hâlâ sadrazam [37] hazretlerine teslim olunur, mutluluk kapınıza arz olduğunda malum [38] padişahlara mahsus olur. Allah'ın lütfü ve ihsanı ve emri ve [39] adalet meskeni olan sultan sarayının fermanıdır. [40] Allah'ın emri ki, yüksektir [41] köleniz Gazi Han.

6.3.2. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan III. Mehmed'e Yazdığı İkinci Arz (=A II)

(YHİ 66a)

[1] Kırım hanı Gazi Giray Han'ın arzıdır.

[2] Hâlâ bu kulları Tatar askeriyle gelip [3] Belgrat'ta serdar ve vezir-i azam Hasan Paşa [4] kullarıyla buluşup, o sırada Budin [5] üzerinde kâfirlerin askerleri var iken bu kullarına [6] Peçuy'da kışla tayin olunup Tatar askerinin [7] o taraflara geldiğini işitmekle Budin'i bırakıp [8] gitmişlerdir. Ondan sonra birkaç günden sonra sular [9] donduğunda buz üzerinden Megemorya'ya [10] iki defa akın ettirilip ve bir defa [11] da Karka adındaki yer vurulur ve bir defa (YHİ 66b) [12] da Raya suyu üzerinde olan memleketler [13] vurulup ve bir defa da Şarvar ve Tokay [14] ve Seçen tarafları ve bir defa da Sebeş [15] ve Lugoş illeri yağma ve zarar [16] ettirilip büyük yüz akıllıkları olup, [17] ancak bu zamana kadar sultan sarayından [18] bir haber ve o tarafa gönderilen Ali Mirza [19] adındaki adamımızdan da bir eser görünmemekle [20] büyük azap içindeyiz. Şimdiye kadar [21] kış olmakla düşmanın harekete gücü olmayıp [22] henüz kış geçip ve havalar uygun olup [23] Peşte Kalesi de ellerinde olmakla [24] her taraftan hücum edip taburlarını (YHİ 67a) [25] Budin üzerine götürmeleri şüphesizdir [26] ve Budin'de olan az sayıdaki asker adı geçenlere cevap vermeye [27] güç yetiremeyip Tatar askeri ise [28] topa ve tüfeğe karşı duramayıp hemen [29] şimdiden yeniçeri takımını ve Rumeli [30] ve diğer memur olan askeri göndermemenin [31] sebebi mühimmattan dolayıdır. Bu zamana kadar sular buz [32] tuttuğu için Tatar askeri kâfir memleketine akınlar [33] edip ve Budin Kalesi'ne yiyecek [34] ulaştırıp mümkün olduğu derecede hizmette [35] kusur edilmemiştir; sonra buzlar [36] çözüldüğünde Tatar askeri bir merhametsiz kabiledir [37] iltifat olmayacak bir sebeple zapt (YHİ 67b) [38] olunması zordur. Sonra niçin bildirmediğiniz [39] diye azarlama olmaması için Tatar olayları [40] ve düşmanın tedariki ve Budin'de kapanan [41] askerinin durumunun zayıflığı açıklama üzere [42] arz olundu. Fırsat kaçırılmadan [43] önce bir hazırlık yapılır ise maksadımız üzere [44] hizmet olunur, eğer olmaz ise tasa [45] ve pişmanlık şüphesizdir; ve bu hizmet için [46] kullarımız ağası Mustafa Ağa gönderildi [47] diye arz eder. Saadetli padişahım Rum[48]eli askerini ve diğer Budin sınırında görevlendirilen [49] askeri çabuk olarak sürmek için [50] ve diğer seferin harp malzemesinin hazırlanması için

her tarafa **(YHİ 68a)** [51] birkaç defa sağlamlaştırılmış yüce buyruklar ile kapıcılar [52] gönderilip asker çıkarmada gayretli ve dikkatli çalışmada [53] çok dikkat olunmuştur; bundan sonra da geceyi gündüze katıp gereken [54] konularda ilerlemekte dakika [55] kaçırılmaz; kalıcı emir ve buyruk saadetli padişahıdır.

6.3.3. *Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı Birinci Arz (=A III)*

(YHT 80a)

[1] Tatar hanı Gazi Giray Han arzıdır.

Bundan önce, perişan kâfirlerin [2] illerine Tatar askerini gönderip memleketlerinin [3] yağmalanmış olduğu bildirilmiş idi; yaz oldu, Tatar [4] ilimize gitmeye imkân yoktur; bataklık ve ormanlık [5] yerlerdir. Kendini beğenmiş olan kâfirleri yola getirmek için Bosna [6] beylerbeyi Muhammed Paşa ve Pojega'da olan Mustafa [7] Paşa'ya haber gönderilmekle bir miktar asker tedarik edip [8] ve bütün Tatar askeriyle kendimiz Slovenya iline [9] yürüyüp Kanije'de olan vezir Hasan Paşa ile Peçuy [10] askeri ile şevval ayının son günü Viraniçe adındaki kuşatma [11] önüne varılıp adı geçen Muhammed Paşa ve Mustafa Paşa [12] ve Bosna askeri ile gelip erişip adı geçen **(YHT 80b)** [13] yerden yönelip yüce dağlar ve ormanlar geçilip [14] öğle vaktinde Jatik adındaki kuşatma önüne erişildiğinde [15] muhafız evinde olanlar tüfek attıklarında gaziler bakmayıp [16] muhafız evlerini ateşe verip ancak bir kâfir kurtulup [17] firar ederken o da ele geçirilmiştir. Ancak adı geçen kuşatmanın [18] etrafı büyük hendek ve derin su olup varoşu yakılıp [19] kuşatmayı yıkmakla uğraşılırsa oyalanmak lâzım [20] olur diye dikkat etmeyip Viralar adındaki kuşatma önüne yerleştirilip [21] gaziler bölge bölge saldırıp yağma ettikten sonra hemen [22] ateşe verip lânetli palankalarına girip tüfek atmaya [23] başlayıp akşamın yaklaşmasıyla gaziler yorulur diye [24] çekilip kuşatma önüne konulup sabah top kurup [25] palankalarını harap etmeye niyetlendiğinde bundan böyle burada kâfir [26] durmaz diye bilirkişinin haber vermesiyle oradan da hareket **(YHT 81a)** [27] olunup zilkade ayının ilk gününde Kopraniçe adındaki [28] kuşatma önünden geçip gidildikten sonra gazilere akın [29] emri verilip yiğitler dizgin boşaltıp kâfirlere mahşer [30] gününü gösterip anılan Kopraniçe adındaki kuşatma [31] önünden ta Varajdin adındaki kuşatma civarlarına varınca ki, [32] arası dokuz mil mesafede bir

yerdir o gün akşama kadar bitirilip [33] bu iki aralıkta olan köyler ve palankalar ve kuşatmalar [34] ki, isimleri bilinmez; Tatar tamamını yakıp ev ve kadın [35] ve erkek çocuklarını esir ve mallarını yağmalamak [36] dışında Nogay Bey'i Kasım Bey ve Nogay askeri ile [37] Drava adındaki yerin öte yakasından geçip çok sayıda esir [38] alıp adı geçen ayın ikinci günü, akına giderken gaziler sağ salım [39] ve ganimet olarak gelip onlar gelince bu kullarının hâli durmayıp adı geçen [40] yere yakın Rada adındaki kuşatmanın varoşunu yaktırıp **(YHT 81b)** [41] mallarını yağmalayıp içinde olan kâfirler kiliselere [42] girdiklerinde toplarımızı karşılarına kurup hücum edildiğinde [43] güç yetiremeyip, fakat istediklerinde kaptanları ile [44] çıkıp beceriksizlik göstermeleri sebebiyle aman verilip [45] ondan sonra bütün İslâm askeri ve alınan esir ile dönüp sık [46] ormanlara gelinip geçmeye imkân olmayıp baltalar ile [47] yollar açılıp eziyetlerin her türlüyle geçip geri rast gelinen [48] Rovişte ve Giraniçe ve Pilavinçe ve Deriknise ve bütün [49] ismi belli olmayan palanka ve kuşatmalardan başka sekiz tane [50] palanka ve hisar ve saray işine bakılıp bütün köy ve kasabalar [51] ayak altında kalıp bir derece yüz aklığı olmuştur ki, çok zamandan [52] beri ulaşılamayan bir durumdur. Bu kulları, gittiği yerlere [53] hiç kimse de gidemeyip padişah uğrunda çokça hizmette bulunduğunu arz eder.

6.3.4. Bora Gazi Giray Han'ın Sultan I. Ahmed'e Yazdığı İkinci Arz (=A IV)

(YHT 24a)

[1] Kırım hanı Gazi Giray Han'ın arzıdır.

Bu kulları padişah buyruğu üzere [2] bu yıl kâfirler sınırında kışlayıp İslâm ülkelerini kâfirlerin zararından [3] korumamız dışında düşman memleketine Tatar gazilerini defalarca gönderip türlü **(YHT 24b)** [4] akınlar edip Megemorya ve diğer düşman memleketleri harap edip ve zarara uğratıp [5] gereği gibi düşmanı yola getirip lânetlinin İslâm sınırına zarara [6] kastetmek değil, kendi hâllerini ancak tedarik etme imkânı kalmıştır. Bu [7] sebeple padişah uğrunda gayretle çaba gösterildiği önceden padişah kapısına [8] arz olunmuş idi; hep saadetli padişah hazretleriyle ant içtiğimiz [9] hizmet ve bağlılığı kusursuz yerine getirip hizmet ve bağlılık şartının zihinde şekillendirilmesinden [10] daha çok yerine getirmişizdir. Ancak bu mübarek yılda bu kulları Kırım'da [11] olmamakla Nogay kabilesi ki, Büyük Nogay demekle

herkesçe bilinmektedirler. [12] Moskova kâfirleriyle ittifak edip Kırım ilini yağmalamaya niyetlenmişler. [13] Allah'a sığınırım ki bu kullara, bu sınırdan oyalanmamız belli olursa [14] şüphesiz Kırım iline zarar vermek isteyeceklerine şüphe olmadığını [15] bütün Kırım ilinde olan bilirkişiler ve oğlumuz Toktamış Giray Sultan [16] kulları bu kullarına bildirip şöyle ki, biraz daha oyalanırsa [17] bundan sonra Kırım ilinin korunmasına imkân yoktur diye çok yalvarmışlardır. **(YHT 25a)** [18] Görünen budur ki, Kırım ili de devletli padişahıdır [19] ve saltanatın namusunun korunması farzdır. Kırım iline düşmandan bu akla uygun [20] zarar olacak, bütün Tatar ili sarsılıp Tatar bölüklerinin [21] birer arabaları vardır. Yüklenip ilden gittikten sonra Kırım soyulup [22] büyük karışıklığa sebep olması kaçınılmazdır. Bu kulları, fazlasıyla [23] görevimizi yerine getirip padişahın seferi hizmetini elden gelenden [24] fazla vücuda getirmişimdir. Kırım yoksullarına ayakaltında kalmak lâyük [25] değildir. Bu kulları Kırım tarafına yönlendirdiğim takdirde bu tarafta [26] oğlumuz Sefer Giray Sultan kullarını yeteri kadar Tatar askeriyeye bu [27] sınırın hizmetinde alıkoyup sefer işleri de durdurma ve geciktirme durumunda kalmayıp [28] Kırım ili de korunmuş olur. Hele şimdiki [29] hâlde bunda mevcut olan Tatarın çoğunun atları [30] elden çıkıp kuvvet ve kudreti olanların tamamını alıkoyup [31] bu kulları Kırım'a vardıklarında orada Kırım muhafazasında **(YHT 25b)** [32] olan taze ve dinç mükemmel Tatarı, oğlumuz kalgay Toktamış Giray [33] kullarıyla gönderip fazlasıyla sınırdan hizmetler [34] ettirmek kararlaştırılmıştır. Bu olayları bildirmek için Ahmet Ağa kulları [35] gönderilmiştir. Ulaştığında bu kullarına acele padişah fermanı lütfedilsin [36] ki, fırsat elden kaçmadan ve Kırım ili elden gitmeden bu [37] kullar Kırım'a yetişip sınır hizmetine oğlumuz Sefer Giray kullarını [38] yeteri kadar Tatarla alıkoymamızdan başka Kırım'a vardığımız gibi oğlumuz [39] Toktamış Giray'ı da dinç askerle gönderip İslâm sınırı tarafını muhafaza [40] edelim diye bildirir. Saadetli padişahım, han kulları bu [41] kulunuza kendi yazısıyla gönderdiği mektubunda Kırım'a gitmeye izin [42] istemiş, bu konuda şerefli emriniz nedir, yüce işaretinizi buyurun ki, ona [43] göre cevap verilsin. Saadetli padişahım vefat etmiş olan vezir İbrahim [44] Paşa'nın hana arpalık verdiği [45] beratı aynıyla padişaha gönderildi. **(YHT 26a)** [46] padişah görüşüne bağlı olarak ferman devletli padişahıdır.

7. Bölüm Dizin

A

- āb (F.) su
 ā. Dç XXVI/2; KH I/87, 95
 ā.-1 hayātı Dç VI/3
 ā.-1 hayvān Dç XXXVI/2
 ā.-1 revāndın Dç XI/6
 ā.-1 rüyı VE/94
 ā.-1 rüy-1 ‘askeri KH I/115
 kenār-1 ā.-1 hayvāndan Dç XXXV/2
 kenār-1 ā. KH I/109
 hayāt-1 ā. +ın G VIII/3
 ā. +1 HS Ib/39
 ā. +a D/1
- abdāl (A.) derviş
 a. +lar G VI/2
- āb-dār (F.) nükteli, hoş
 nazm-1 ā. Dç XIX/5
- ‘aceb (A.) acaba, hayret
 ‘a. Dç I/2; Dç XIV/2; Dç XVII/4;
 Dç XXXII/2; PM I/1; HS Ib/1
- ‘acele (A.) çabuk
 ‘a. ile KH II/47
- acı acı
 a. PM I/1
- aç- açmak
 a. -arsın Dç I/1
 a. -up G X/4; KH II/19; KH I/122
 a. -maz Dç XVIII/1
 a. -amaz G II/2
- açıl- açılmak
 a. -mış Dç XXXVII/3
 a. -sun Dç XVI/3
 a. -up A III/47
- açuğ açık
 a. Dç XXXI/5
- ad ad, isim
- a. +1 HS II/29
- a‘dā (A.) düşman
 a.-yı devletleriyle A I/18
 a.-yı dīn HS Ib/35
 pāy-māl-i a. ol- A I/9
 memālik-i a.+y1 A IV/4
 memleket-i a.+ya A IV/3
 a. +ya A I/11
- ‘adālet (A.) haklılık, doğruluk
 ‘a. A I/39
- ‘add (A.) sayma, sayılma
 a.-i dinār HS Ib/26
- ādem (A.) adam, kişi
 ā. Dç VII/2, 4; Dç XXII/3; Dç
 XXXI/1; Dç XXXIII/5; D/6, 8; G
 VI/13; KH I/88,118,138; VE/13, 59
 ā. ol- Dç XIII/2
 ā. +den KH I/29
 ā. +ümüz KH I/85; VE/100
 ā. +ümüzden A II/19
 ā. +leri VE/73
 ā. +lerümüz VE/15
 ā. +lerümüzden VE/100
- ‘adem (A.) yokluk
 mülk-i ‘a. +den G IV/5
- ādem oğlu insanoğlu
 ā. D/8
- ‘ādet (A.) usul, alışkanlık
 ‘ā. Y III/55
- ‘adl (A.) doğruluk, adalet
 ‘a. ile HS Ib/25
 ŝāh-1 ‘ā. G VI/2
- ‘adū (A.) düşman
 ‘a. HS Ib/4
 ‘a.-y1 nefsi G XII/2
- ‘adū-küş (A.+ F.) düşman öldüren
 ‘a. +ler G XII/7
- āferīn (F.) alkış

- ā. +ler Dç XX/5
 āfi-tāb (F.) güneş
 ā. B II
 ā.-ı zafer VE/64
 ġāzīyān-ı ā.-ı ʿālem-tāb KH I/65
 ā. +ı KH I/30
 ʿafv (A.) suçunu bağışlama
 a. ol- G I/7; Dç XVII/5
 ağa ağa
 a. +sı A IV/46
 ağaç büyük erkek kardeş
 a. +muz Y III/95
 a. +larımız Y II/27; Y III/27
 āġāz (F.) başlama
 a. ol- Dç V/4
 a. it- Dç XXVII/1
 ağır- ağarmak
 a. -dı Dç XXXIX/3
 ağır ağır, güç
 a. Y III/106
 ağız ağız
 a. +ı Dç XI/5
 ağız giriş, başlangıç; sınır, uç
 der-bend-i mezbūruġ a. +ına
 VE/60; Balġan a. +ına VE/40
 a. +ında KH II/30; derbend a.+ında
 VE/41; tufeng ve ʿop a. +ında
 VE/94
 ağla- ağlamak
 a. -rsıġ D/6
 a. -r Dç XXVIII/5
 a. -ruz PM I/3
 a. Dç III/1
 a. -sun Dç V/4
 a. -maġdın Dç X/3
 āġūş (F.) kucak
 būs-ı ā. it- G IX/2
 aġyār (A.) başkalar, yabancılar
 a. Dç V/4; Dç IX/4, Dç XXXI/4; G
 IV/2
 a. +a G VI/11
 āh iç çekme, inleme (nida edatı)
 ā. Dç III/4; Dç IX/2; Dç XXV/5;
 Dç XXXIX/5; Dç XLI/2
 ā. +ım K I/2
 āteş-i ā. +ım Dç XLI/7
 dūd-ı ā. +ı Dç XII/4
 aġbār (A.) haber, söylentiler
 a. +ı HS Ib/1, 7, 14
 aġdar (A.) yem yeşil
 baġr-i a +dan KH II/117
 ʿahd (A.) söz verme, yemin
 ʿa. Dç XXXIV/5; Y II/44, 54, 68;
 Y III/74
 ʿa. kıldık Y III/74
 ʿa. idüp Y II/54
 ʿa.-i salġanat A I/13
 ʿa. +ı G VII/1, 2
 ʿahd-nāme (A.+ F.) anlaşma şartlarını
 ve iki tarafın imzasını taşıyan belge
 ʿa.-i yarlıġ-ı şerif-i ġākānīmüzge
 Y II/55
 ʿa. +mizni Y III/74
 āheng (F.) uygunluk, düzen
 ā. it- KH I/49; KH I/67
 āġir (A.) son, sonunda, en sonra
 ā. Dç XVII/5; Dç XX/4; Dç XXI/2;
 Dç XXIX/2, 4; G VI/1; HS II/30;
 KH I/38, 91; A I/13; A III/10
 Aġmed Aġa Gazi Giray'ın sadık
 hizmetçisi
 A. KH II/34; KH I/119, 142, 143; A
 IV/34
 A. +dın Y I/5
 aġşam akşam
 a. A III/23
 a. +a degin A III/32
 āhū (F.) ceylan, karaca
 ā. G V/5
 āhū-çeşm (F.) ceylan, karaca gözleri
 ā. +ı Dç I/3

Ahust Kral	II. Zygmunt August (1520-1570), Lehistan kralı A. Y II/15, 18; Y III/11, 20, 43 A. +nıñg Y III/49 A. +lardın Y III/53	‘ağd	(A.) kurma a.-i meclisleri KH I/50
ağter	(F.) yıldız a. +i Dç XX/1	ağdām	(A.) ayaklar a.-ı sa‘ y KH II/40
ağvāl	(A.) oluşlar, durumlar a.-i Ğazāyī G III/5 bāqī-yi a. KH I/44 ḥaқиқat -ı a. +i VE/73 a. +e KH II/36 a. +i HS Ib/42; KH I/143; A IV/34; A II/39 a. +inden KH I/6 a. +ini HS Ib/40 a. +ümüz VE/101 a. +ümüzü VE/99	ağdem	(A.) ilk, önce a. KH I/5; A I/3; A III/1; VE/5
ağzar	(A.) yeşil çerḥ-ı a. +e Dç XII/4	‘āqıbet	(A.) son ‘ā. HS Ib/67 ‘ā. ’l-emr KH I/64; VE/64
ağ	ak, beyaz a. +dan Dç XXV/4	ağıt-	akıtmak a. D/39 a. -up Dç X/1, 2
ağ-	akmak a. -ar Dç XXV/2; Dç XXX/2 a. -up Dç XIV/3 a. -an KH I/27 a. -ardı D/10	ağın	akın, baskın a. kıl- Y III/5 a. it- A I/8; A II/10 a. vir- A III/29 a. +a A III/38 a. +lar idüp A IV/4; A II/33
‘ağab	(A.) arka, ard ‘a. +ince KH I/127 ‘a. +larında KH I/36 ‘a. +larından VE/45	‘ağıb	(A.) bir diğerinin arkasından gelen ‘a. +lerince VE/87
ağça	akçe, para; bkz. akçe a. A I/35 a. +sın Y III/85 a. +dın Y III/83 a. +ları birlen Y II/52	Ağkerman	Ukrayna’nın Odessa eyaletinde bir şehir A. Y II/26; Y III/25; A I/10, 31 intiḳām-ı A. KH II/20
ağçe	akçe, para; bkz. akça a. +si Dç VII/5 hücre a. +si (hücre akçası, medrese hücrelerindeki öğrencilere verilen harçlıktır) G VI/6	‘ağl	(A.) akıl ‘a. Dç XXIII/5; Dç XXXIII/3; G VII/6; G IX/3; G XII/5; HS Ib/8, 10 ‘a.-ı kâşır KH I/27 ‘a. +um Dç XXI/4; Dç XXXII/4; ‘a. +um al- Dç XXI/4 ‘a. +ı G I/1
		ağlık	aklık yüz a. +ı A III/51; A II/16
		‘ağs	(A.) çarpma, çarpıp geri dönme ‘a.-i ḥūn G X/3 ‘a. +ine G VI/1; G IX/5 ‘a. +idür Dç XXXVI/2
		‘āl	(A.) yüce, yüksek ‘ā.-i ‘Oşmān’a HS Ib/6
		al	al, kırmızı a. D/13; G VIII/1; B III

- al- ruhsār-ı a. +uñdur G VIII/1
almak
a. -a HS II/11
a. -alar Dç XXIV/1
a. -ur Dç XXXIX/1, 2, 3, 4, 5; Y III/78
a. -urın KH I/136
a. -mış G VI/7; Y I/8
a. -sam Dç XVI/1
a. -sa G I/3; HS Ib/28
a. G II/7
a. -ğıl D/28
a. -uñ PM I/2
a. -alum HS II/34
a. -up Dç XIV/4; G III/4; Y I/5; Y II/33; Y III/18, 26, 41; HS II/9; KH II/29; KH I/42, 113, 119; A III/38
a. -ıp Y I/9, 11; Y II/22; a. -ıp ber- Y I/10
a. -ğanlarındın ŝoñ Y III/24
a. -urlardı KH I/107
a. -mıŝdır Y I/7
a. -urlardı KH I/107
a. -mayınca G VI/6
a. -maduğca G VI/3
a. -mayup KH II/14
- a' lā (A.) yüksek, çok
a. G XI/2; A I/40
meñb-i a. G XIV/2
pīr-i 'a. Y III/21
melā-i ā. +ya K I/44; cennet-i a. +ya Dç XXXIII/5
a. +ların G VI/4
- āla (F.) ilaç için kullanılan ve hint sünbülü denilen bir çiçek
ā. +lar Dç XXIV/1
- 'alāmāt (A.) işaretler, izler
'a. +ı KH I/46
- 'alāmet (A.) işaret, iz
'a. HS II/36
'a.-i 'aşrım G VI/7
- alay (F.) genel olarak üç tabur ve bunlara bağılı birliklerden oluşan asker topluluğı
a. +ların KH I/91
- albavet bir çeşit han vergisi
a. Y I/5, 10
a. +niñg Y I/6
- aldan- aldanmak
a. -ma Dç XVII/5; D/35
- 'ālem (A.) dünya
'ā. Dç III/2, 4; Dç VIII/1; Dç XXII/3, Dç XXV/4; 'ā. içre Dç XI/5
ñüm-ñāne-i 'ā. Dç XXXIII/4
'ā. +üñ Dç XXXI/3
meñar-ı 'ā. +üñ KH I/10
'ā. +e Dç XXXI/5
'ā. +de Dç III/1; D/39
eñrāf-ı 'ā. +den PM I/6;
ñāl-i 'ā. +den G VI/14
- 'ālem-tāb (A. + F.) dünyayı aydınlatan ġāziyān-ı āfi-tāb-ı 'ā. KH I/65
- a' lem (A.) en çok bilen
a. ü'l-ulemā KH II/2
- 'aleyhi (A.) onun üzerine
'a. KH I/21
- alıko- alıkoymak
a. -yup A IV/27, 31
a. -duğumuzdan A IV/38
- alıkonul- alıkonulmak
a. -up VE/74
- alın alın
a. +nı Dç XXXI/5
a. +nığa B III
- alın- alınmak
a. -an A III/45
a. -mışdur KH I/20
a. -mağla VE/20
a. -mağ KH I/73
- 'ālī (A.) yüce, ulu

ser-dār-ı	‘ā. HS II/23; KH I/68, 131, 139	a. i- HS Ib/52
‘Alī	(A.) Macar seferine katılan bir komutan ‘a. HS Ib/11	nefir-i ‘ā. ol- HS Ib/50
‘alīl	(A.) kör, sakat, hasta ‘a. ol- Dç XXX/2	ammā (A.) ama, fakat a. Dç XX/2; Dç XXXIII/1, 6; G VI/11; Y II/18; A III/43
‘Ali Mīrzā	Gazi Giray’ın yardımcısı ‘A. A II/18	an an a. A I/13
‘aliye	(A.) ulu, yüce ‘a.-i rahmete A I/13	Anatolı Anadolu, Türkiye’nin Asya üzerinde bulunan kesimi a. Y III/38; A I/30
alkış	övgü, hayır dua a. Y III/57, 106 a. +lar Y III/11 a. +lar kı1- Y III/14	‘anber-āsā (A. + F.) anber gibi ‘a. G IX/3
Allāh	(A.) Allah A. Dç III/4; Dç XV/2; Y II/5 A. Allāh KH I/43; VE/67 A. +uñ G XI/4	ancağ ancak a. A III/16
alt	alt a. Dç XXVI/2 a. +ında VE/84	anda orada; bkz ol a. Dç XX/4; Dç XXI/4; Dç XXXIII/5; D/13, 17, 20, 22, 32; Y I/4; HS II/15, 17, 28, 31, 36, 37, 40; A IV/31
altı	altı (sayı) a. yüz KH I/85, 111	andan oradan; bkz ol a. Dç XVII/6; HS Ib/17; G X/4; D/24, 31; HS II/11, 27; KH II/22; KH I/39, 89, 100; A III/26; VE/23, 33, 40, 45, 74, 79
altmış	altmış (sayı) a. Y II/38; Y III/64, 68	andağ öyle a. Dç X/5
altun	altın a. Y II/17, 55; Y III/13	ant ant, yemin a. Y II/55, 56, 68; Y III/73, 75
a‘māl	(A.) işler a.-i şeni‘adan VE/77	a. ve şart it- Y III/73
amān	(A.) eminlik, korkusuzluk a. Y II/18, 32, 50, 54; Y III/7, 14, 57, 105 a. vir- A III/44	añ- anmak a. -dı Dç XXI/2 a. -duğ G VII/4 a. -sa HS Ib/20 a. -up Dç XVIII/2
‘amden	(A.) isteyerek ve bilerek ‘a. VE/36	añla- anlamak a. -rdı Dç XXI/3
āmīhte	(F.) karışmış, karışık olan a. Dç XXXIX/4	‘ār (A.) utanma ā. KH II/28
‘amīk	(A.) derin ‘a. VE/55	ara arasında, içerisinde a. Dç XI/2; Dç XXVII/1
‘āmm	(A.) genel	a. +ya G III/3, 4

	a. +sında Y II/16, 26; Y III/12, 14, 33; KH I/87		a. +da A III/33
	a. +larında Y III/25	‘arşa	(A.) yer, toprak
ara-	aramak		‘a.-i rezm içre PM I/3
	a. -r Dç XXXVII/2		‘a.-i tenk-bisāṭı KH II/36
‘araba	araba	arслан	arслан
	‘a. +ları A IV/21		a. D/35
	‘a. +ların VE/88	‘ārūs	(A.) gelin
‘araķ	(A.) rakı		ā.-ı dehr Dç XXXII/8; ā.-ı dehre D/35
	‘a. Dç XXIV/2	art-	artmak
‘araķ-nāk	(A.+ F.) terlemiş, ter içinde kalmış		a. -ar HS Ib/53
	‘a. Dç VIII/2	artıķ	fazla, çok; bkz. artıķ
ārām	(F.) rahar, dinlenme		a. KH I/141
	ā. Dç XVIII/2	artuķ	fazla, çok; bkz. artıķ
	ā.-ı cān Dç XXXVI/2		a. G VI/13; Y II/60, 62
‘ar‘ar	(A.) dağ servisi		a. +ıyla Y III/47, 56
	‘a. G VIII/2	artur-	artırmak, çoğaltmak
ard	ard, arka		a. -a tur- Y III/106
	a. +ı VE/88	‘arz	(A.) bir büyüğe sunma, bildirme
	a. +ından KH I/128		‘a. A I/1
‘ārız	(A.) yanak		‘a. it- Dç XXXIII/2; A III/53; A II/47; Dç XXXIX/5
	‘ā. Dç XXIV/2, 3		‘a. iy-A I/35
	‘ā. +uñ Dç XXXIV/3		‘a. ol- A II/42; A I/37; ‘a.ol- A III/3
	‘ā. +ıñġı Dç XXXVII/3		‘a.-ı semā’ya G III/1
	‘ā. +ıñġa Dç XLII/3		‘a. +ıdur A III/1; A IV/1; A II/1
	‘ā. +ıñġe Dç XXXVII/1	ārzū	(F.) istek, heves
	‘ā. +ıñdın Dç XXIX/2		ā. Dç XIX/3
	‘ā. +ına Dç XXIV/2	‘āsākır	(A.) erler
	‘ā. +ında B I		‘ā.-ı İslām’a KH I/74
‘ārif	(A.) bilen, bilgili		‘ā.-ı Nemçe KH I/114
	‘a. B IV		‘ā.-ı Tatar A I/1; VE/17
	‘ā. ol- G VI/12		‘ā.-ı Tatar için A I/31; ‘a.-ı Tatarı VE/43
	‘ā. +iseñ G VI/14	aşamm	(A.) sağır, işitmez
armağan hediye			a. KH I/45
	a. G VI/3	āsān	(F.) kolay
Arşlanay Bek Şirin kabilesine mensup bir bey			ā. VE/81
	A. KH II/17		ā. it- Dç XLI/6
arpalıķ	arpalıķ		ā. iyle- G I/2
	a. A I/26, 30; A IV/44		

- āṣār (A.) izler, alâmetler
a. +1 HS Ib/1
- āsītān (F.) payitaht
fermān-ı ā. A I/39
- āsītāne (A.) merkez, payitaht
ā.-i sa‘ādet (sultan sarayı, İstanbul) KH I/142; ā.-i sa‘ādetden A II/17
- ‘asker (A.) er
‘a. HS Ib/26; HS II/19, 35; KH I/8, 10; A III/7; A II/26, 52
‘a.-i cerrār-ı Tatar VE/11
‘a.-i İslām KH II/7; KH I/109, 121; A III/45; ‘a.-i İslām’a KH I/89;
‘a.-i İslām’ı KH I/112;
‘a.-i İslām’dan KH I/95
‘a.-i pādīşāhı KH II/11
‘a.-i Tatar KH II/37, KH I/74, 127;
‘a.-i Tatarı KH II/24, KH I/8; A III/2; ‘a.-i Tatarı KH I/82;
‘a.-i Tatardan KH I/85;
‘a.-i Tatarı KH I/121
‘a.-i Tatar-ı İslām VE/63
‘a.-i zafer-i peymān HS Ib/38
‘a.-i zafer-peyker-i Tatar KH I/11
‘a. +i KH II/20; KH I/97; A II/30, 49
‘a. +in A II/41, 48
‘a. +e HS II/40; KH I/56
me‘merr-i ‘a. +e VE/61
qalb-i ‘a. +de KH I/60
‘a. +inüj A II/6
‘a. +i A II/5, 32, 36
‘a. +ümüz KH I/56
‘a. +lerümüzüj VE/94
‘a. +iyle KH I/111; A III/8; A IV/26
‘a. +i ile A III/10, 12, 36
‘a. +ile KH II/28; A II/2; VE/86
‘a. +le A IV/39
‘a. +siz KH II/39
- aşl (A.) asıl, temel, esasen
a. HS I/41
a. +ın Y III/36
- aşlā (A.) hiçbir vakit
a. VE/14
- aşlamçı faizci
a. Y II/17; Y III/13
- āsümān (F.) gök
saqf-ı ā. +a KH I/25
- ast alt, aşağı
a. +ındın Y II/46
- aş- aşmak
a. +mağ KH I/8
- aşağa aşağı
a. KH I/27
- ‘aşıq (A.) birine, bir şeye tutkun
‘ā. Dç VI/4; Dç XXXVI/5; D/3; G IX/2; KH II/43
qalb-i ‘ā. kibi Dç XXIX/5
‘ā. bol- Dç XXXIX/5
‘ā. +uğ Dç XII/2
‘ā. +a Dç XI/2; G X/1; G VI/11
‘ā. +uz G XI/4
‘ā. +lıgım Dç XI/3
- āşikār (F.) belli, açık
ā. KH I/29
- āşinā (A.) bildik, tanıdık
ā. +dan Dç XXV/2
- āşkāre (F.) belli, meydanda
ā. Y II/13
- āşüfte (F.) çılgınca seven
ā. +si G V/6
- at at (hayvan)
a. D/32
a. +dan KH I/40; VE/53, 66
a. +ına G VI/9
a. +ları KH II/37; A I/31; A IV/29
- at- atmak
tüfeng a.-mağ A III/22
- ata baba, ata
a. HS Ib/25

	a. +mız Y II/13; Y III/9		‘a. +ı ile A IV/45
	a. +larımıznıng Y II/11	‘avret	(A.) kadın, zevce
‘aṭā	(A.) bağışlama, bahşiş		‘a. A III/34
	‘a. Dç XVII/5; HS Ib/16, 17; A I/30	avuç	avuç, el içi
	‘a.-y1 Sulṭāmı HS Ib/21		a. Dç XVIII/5; G XII/5
	‘a.-y1 Kird-gār Dç VI/5	ay	ay
	‘a. +ya A I/33		a. Dç XXXV/2
āteş	(F.) od, hararet, kızgınlık		a. +a G III/1
	ā. Dç I/1	ay	otuz günden oluşan zaman dilimi
	ā. arasında KH I/87		a. +dın Y II/60, 62
	ā.-i āhum Dç XLI/7	aya	(Yun.) aziz, mübarek
	ā.-i ḥarb KH I/123		a. +mız Y III/32
	ā.-i ‘iṣṣile Dç I/1	ayağ	ayak
	ā.-i ruḥsār Dç IX/2		a. +uḡa D/2
	ā.-i ḡam Dç XXIX/1		a. +ın Dç VI/6; Dç XIV/3
	ā. +e urup A III/22		a. +a D/14
	ā. +ini Dç XLI/3		a. +um D/10; 11; 19
	ā. +ine A IV/16	a‘yān	(A.) bir memleketin ileri gelenleri
āteş-feşān	(F.) ateş püsküren		ā. HS Ib/52
	ā. HS Ib/36	āyāt	(A.) Kur’an’ın cümleleri
‘āṭıl	(A.) boş, faydasız		ā. -ı ḥaṭ Dç XXII/6
	ā. Dç XXXII/7	Ayaz	Mahmud-ı Gaznevî’nin kölesi ve mahbubu
aṭlan-	nam salmak, şöhret olmak		A. +uḡ Dç XXVII/3
	a. -ḡanıḡızda Y II/58	‘ayb	(A.) utanılacak şey
atlu	atlı		‘a. imes G I/7; Dç XLI/4
	a. KH II/95; VE/59	āyet	(A.) Kur’an’ın herhangi bir cümlesi
a‘vān	(A.) yardım edenler		ā. +ini PM I/8
	a.-ı zafer KH I/15	āyīn	(F.) merasim
āvāre	(F.) dağınık, perişan		ā.-i Tatardur KH I/59
	ā. Dç XLII/I	āyīne	(F.) ayna
	ā. ol- Dç XVIII/5		ā.-i İskenderī Dç XXXV/2
	dil-i ā. +den Dç XV/4		ā. +e Dç V/5
‘avdet	(A.) geri gelme, dönme	ayır-	ayırarak
	‘a. G IV/5		a. -dı Dç XXV/3
	‘a. it- KH I/116; VE/15; VE/101		a. -mayup KH I/92
	‘a. iyle- A I/16	ay(1)t-	söylemek
	‘a. ol- VE/64		a. -e Dç XX/5
‘avḡ	(A.) durdurma, vazgeçirme		a. -mıṣ Dç IV/5
	‘a. A IV/27		a. -urḡa min Dç XXXIII/2
‘avn	(A.) yardım		a. -aymin Dç XI/4
	‘a.-i Ḥudā G I/7		

- a. -ip Y III/102
- ‘ayni (A.) tıpkısı
‘a. Dç XXX/2
- ayru ayrı
a. Dç XXXV/2; PM I/7
- ayruluk ayrılık
a. Dç XII/3
- ‘ayyār (A.) hilekâr, kurnaz
‘a. +uğa Dç IV/3
- az az
a. KH I/103; A III/26
- ‘azā (A.) sabır
‘a. Dç XXIV/4
- ‘azāb (A.) işkence, keder
‘a. Dç X/6
‘a. +ından G XII/4
- āzāde (F.) hür, serbest
ā. +dür G XII/4
- ‘azamet (A.) büyüklük, ululuk
‘a. +i birle Y II/6
- azıq gıda, yiyecek; bkz. **azuq**
a. Y III/23
- ‘azīm (A.) büyük
‘a. KH II/27, 29; KH I/61, 108; A III/13, 18; A IV/22; A II/16, 20; VE/46
‘a. ’l-cism KH I/34; VE/61
‘a. ’l-ḥaṭarda KH I/29
‘a. ’l-mecrā VE/81
nehr-i ‘a. +üj KH I/28
- ‘azīmet (A.) gitme
‘a. VE/30
‘a. it- KH I/52; VE/13; VE/20
‘a. iyle- VE/56
‘a. ol- A I/12; ‘a. ol- VE/7, 45
- ‘Azrā Vâmık ile Azrâ hikâyesindeki kadın kahraman
‘A. G VIII/4
- azuq gıda, yiyecek; bkz. **azuq**
a. Y II/21
- ‘azm (A.) kasıt, niyet, karar
- ‘a. iyle- HS II/13
‘a. id- Dç XXX/4; PM II/5
‘a. +uğ HS Ib/1
‘a. +i HS Ib/5
- āzürde (F.) incinmiş, gücenmiş
ā. Dç XXXIII/7
- B**
- bāb (F.) uygun, hayır
b. +da KH I/8; A IV/42
b. +ında A IV/46
- bāb (A.) kapı
b.-i sa‘ âdetlerine A I/15
- baba (F.) baba
b. +mız Y II/27; Y III/27
b. +muz Y III/10
- bā-berekāt (F. + A.) bereketli, bollukla ḥarekāt-ı b. VE/20
- bād (F.) yel
b.-i şabā (adı manzum anonim bir edvarda geçen makam) Dç XXVI/3
b.-i ecel D/17
b.-i sefere A I/34
- bādām (F.) badem
b. Dç II/1
b.-i terdür Dç II/1
- bād-bān (F.) yelken
b.-i gülgün-i şafak KH I/116
- bāde (F.) şarap, içki
b. Dç XXXVI/2
b. +nüj Dç VII/1
- ba‘de (A.) sonra
b. A I/14
b. ’l-müşāvere KH I/71
- ba‘dehū (A.) ondan sonra
b. A III/45; A II/8
- bāğ (F.) bağ, bahçe
b. Dç XXXII/3
b.-i cihān G II/4
b. +a Dç XVII/3; Dç XXVII/1

- b. +de Dç XXXVII/3
b. +ına Dç XXI/5
bāğ-bān (F.) bahçivan
b. Dç XXXVII/3
Bāğçe Sarāy Bahçesaray, Kırım Hanlığının başkenti
der-B. Y I/13
bağır karaciğer, göğüs
b. +uğ D/2
b. +um Dç X/1; Dç XXV/1
b. +umnı Dç XLI/3; D/27
b. +umı Dç XLI/1; G VIII/1
b. +uma Dç X/5
b. +ınuğ Dç I/1
b. +ına Dç VI/4
b. +ı Dç XXXIV/1
bağla- bağlamak
b. -dum Dç XXXVI/3
b. -dı G V/4
b. -mıszuz G V/1
b. -ğan B III
b. -yamam G II/1
bağlan- bağlanmak
b. -ur Dç IX/3
bahā (F.) kıymet, bedel
b. +sı Y I/6
b. +sın Y I/1, 10
bahāne (F.) sebep
b. it- HS Ib/54
bahār (F.) kışla yaz arasındaki mevsim
ebr-i b. +ı HS II/2
b. +da Y III/91
bahāyim (F.) dört ayaklı hayvanlar, canavarlar
b. HS II/23
bāhir (A.) belli, açık
b. i- A I/20
b. ol- KH II/47
baħr (A.) deniz
b. Dç XX/2
b. ol- Dç XXV/2
b.-i dilden Dç XXVII/4
b.-i aḥḍardan KH I/117
neheng-i b.-i veḡā HS Ib/22
b. +ine Dç XXVI/4; HS II/41
b. +idin HS II//4
baḡs (A.) zulum, işkence
b. iyle- Dç XXXIV/3
baḡşıḡ (F.) baḡış olarak verilen para
b. birlen Y III/101
baḡt (F.) talih, kader
b. +um Dç XXXVIII/3
bā-ḡuḡuḡ (F. + A.) hele
b. A IV/28
bā'ıḡ (A.) sebep olan
b. D/5
b. ol- HS Ib/12
baḡ- bakmak
b. G III/2
b. -sa Dç XIII/5
b. -mazam G II/1
b. -mayup A III/15
bāḡī (A.) daima, kalıcı
b. G IV/1, 2, 3, 4, 5, 6; HS II/12;
KH I/143; A I/38, 40; A II/55;
VE/102
b.-yi aḡvāl KH II/44
baḡıl- bakılmak
b. -up A III/50
bāl (F.) kanat
b. +ın KH II/19
Balaḡlaḡı Balaklava, Kırım'da bir liman adı
B. A I/15
Balḡan Avrupa kıtasının güneydoğusunda bir yarımada
B. KH I/24; VE/40, 46
baltacı baltacı
b. VE/60
bār (F.) yük
b. HS II/19
b.-i ḡamdın Dç XII/3

	b.-i miḥnet (eziyet, elem yükü) Dç XXXI/6	başar	(A.) görme b. ir- VE/51
	b +ki KH I/98	baş	baş, kafa b. Dç XLII/2; D/14; G X/4; Y II/28; HS Ib/62; HS II/34
bar	var b. +uḡ G XIII/7 b. +ımuz Dç XXXII/1		b. vir- HS II/34 b. ur- D/14 b. +ıḡ Dç XI/5; b. +ıḡ içün G II/3
bar-	varmak, gitmek; bkz. var- b. -sın Dç XI/4 b. -salar Y III/18 b. -up Y II/18, 46; Y III/16, 28, 32, 79 b. -ğan Y I/4 b. -ğanda Y III/101 b. -masın Y II/44 b. -masmız Y III/71		b. +a çık- HS II/39 b. +ımda D/12 b. +ına G VI/10 b. +ı Dç VII/4; HS Ib/9 b. +ların KH I/122 b. +larıḡa Y II/17; Y III/12 b. +la A I/14
barça	hep, bütün b. Dç XXXIII/7; Y II/8, 9, 42; Y III/4, 7, 21, 38, 52, 89, 91 b. +sın Y II/35, 41; Y III/66, 76, 102	başla-	başlamak b. -dı Dç XXIX/3 b. -yup KH I/106, 125; A III/23 b. -duḡda KH II/28 b. -duḡı gibi KH I/117
bār-gāh (F.) yüksek divan	b.-ı gerdün A I/2	başlan-	başlanmak b. -sun Y II/6
barış	barış b. Y II/16, 31, 32, 34, 41, 50, 67; Y III/54, 56, 84, 98, 77, 107 b. yarış Y III/11	başlı	başlı b. D/30
Barıştuvan	Macar komutan B. KH I/57	başlık	başkan, başında bulunan b. Y II/42; Y III/70
bārī	(A.) hiç olmazsa, bir kere b. D/36; PM I/4	bat-	batmak b. -dı Dç XXIV/5
bārid	(A.) soğuk b. ol- Dç IX/2	bataḡ	batak b. +lara VE/46
bars	(F.) pars, yaban kedisi b. +ḡa Y I/3	baṭaklu	baṭaklı b. KH II/27; A III/4
Baruṣtuvan	bkz. Barıştuvan B. VE/84	bāṭıl	(A.) boş, yalan b. G XIV/1; HS Ib/20
baş-	basmak b. -up Y II/55 b. -a KH II/43	bā-vücūd	(F. + A.) bununla beraber b. KH I/90
basā	bundan başka b. Y II/9	ba'z	(A.) birkaç, bir kısım b. KH I/7; VE/73, 76, 87
		bāzergān	(F.) tacir, tüccar b. Y II/17, 26, 32 b. +dın Y III/19

- b. +lar Y II/53; Y III/13, 18
- bāzil (F.) oyun, eğlence
b. it- HS Ib/20
- bebr (F.) Eski kitaplara göre, Hindistan'da ve Afrika'da bulunur, kediye benzer, gayet büyük, üstü yol yol tüylü, saldırdığı zaman derisindeki tüyleri kabarıp korkunç bir manzara arzeden bir canavar
b. HS II/27
- bed (F.) fena, kötülük
b. Dç XL/3
- bedel (A.) karşılık
b. Dç XXI/4
- bed-girdār (F.) işi, hareketi kötü
b. KH II/26; KH I/99
küffār-ı b. KH I/86, 91
- bed-nām (F.) adı kötüye çıkmış
b. it- G IX/4
- Bedri Rusya ve Polonya ile diplomatik anlaşmalarda Gazi Giray Han'ın tercümanı
B. Y III/87
- beg bey, soylu, efendi; bkz. **bek, bey, bik, biy**
b. +i KH II/32; KH I/59; A III/36; VE/30, 34, 86, 98
b. +ine VE/59
b. +ler KH II/19
b. +lere KH II/15
- beğāyet (A.) pek çok
b. VE/54
- beglerbeyi Osmanlı devletinde genel vali, eyaletlerin yönetimiyle sorumlu kişi
b. +si A III/6
- behār (F.) bahar
b. +ile Dç XVII/1
- beher (F.) her, her biri
b. HS II/20
- behişt-āsā (F.) cennet gibi
b. Dç XIII/2
- bek dört büyük kabilenin reisleri, bey; bkz. **beg, bey, bik, biy**
b. Y III/72
b. +i Y III/82
b. +ler Y II/43
b. +leri Y II/21
- beķā (A.) devam, bakilik
b. Dç XVII/6
cān-ı b. Dç XV/4
mülk-i b. +ya G IV/5
- bel bel
b. Dç XXI/2
b. +inden Dç VII/2
- belā (A.) gam, keder
b. Dç VIII/5; G IV/3; PM I/7
b. kı1- G IV/3
b. +ya Dç XL/3
- belāgat (A.) güzel söz söyleme
b. Dç XXI/5
- belā-keş (A. + F.) eziyet çeken
b. Dç VIII/1
- Belgrad Sırbistan Federe Cumhuriyeti'nin ve Yugoslavya'nın başkenti
B. +a A I/7; A II/3
- belī (F.) evet
b. Dç VII/3
- beliye (A.) felaket, bela
b. -ül'-isrā' HS Ib/45
- belki (F.) ihtimal
b. KH I/26, 27; VE/11, 51, 53
- be-māķam (F. + A.) memuriyet yeri
b.-ı Elma Sarāy Y II/70
- ben ben; bkz. **men, min**
b. Dç XIV/3; Dç XXXV/4; D/29; G XIII/6
b. +a Dç I/2; Dç IV/4; Dç XIV/2; Dç XVII/4; Dç XIX/3; Dç XXI/1; Dç XXIV/5; Dç XXXVIII/3; D/24; G II/2
b. +de G VIII/2

- b. +den Dç XIII/2; Dç XXII/7; D/7
b. +üm Dç XLI/2; Dç XVII/7; PM II/2; KH II/12
b. +i D/24; KH II/16
- bend (F.) bağ
b. HS II/12
- bende (F.) kul, köle
b. Dç XIV/5; A I/20
b.-i çākerān A I/3
b. +ñüze A I/36
b. +leri A I/13, 35; A III/39; A II/2
b. +lerine A I/10, 14, 16, 25, 35; A II/5
- bendegī (F.) kulluk, kölelik
b. A I/8
b. +dür A I/30
- Bender (F.) ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi
b.Y II/26; Y III/25; KH II/30
b.-i dayyīku'l-memerr KH II/24
b. +ge HS II/6
b. +e VE/7
- benefşe (F.) menekşe
b. D/14
- beñiz beniz
b. +i Dç XII/2
- beñze- benzemek
b. -r Dç XXXV/3; Dç XXXIV/5
b. -miş Dç XII/2
b. -di G III/1, 5
- ber- vermek; bkz. **ver-**
b. -di Y III/86
b. -geysiz Y I/11
b. -ip Y III/62
b. -üp Y III/85
b. -gen K I/1
b. -ür bol- Y III/78; Y III/67, 69
- berāber (F.) birlikte bulunan, bir arada
b. KH I/26, 91; VE/22
- berāt (A.) rütbe, nişan ve imtiyaz verildiğini bildiren ferman
b. +ı A IV/45
- berāyā (F.) halkın, haraç ve vergi vermeyen Müslüman ve kılıç ehli kısmı
b. +sı Y II/67
- berekāt (A.) bolluklar
b. +ından KH II/30
- berf (F.) kar
b. +den B II
- berg (F.) yaprak
b.-i ĥazāndan Dç XXXIX/1
- berķ (A.) şimşek
b.-i ĥāţif gibi HS Ib/30
- berr (A.) kara toprak
b. +i Dç XX/2
- ber-ţaraf (F + A.) bir yana atılan
b. Dç XVII/2
- berü buraya, bu taraf; bkz. **birü**
b. Dç II/4; G II/7; KH I/114, 121; A III/52
- ber-vech (F. + A.) olduğu gibi
b.-i isti' cāl VE/101
- beş beş (sayı)
b. Dç XX/5; Y II/28; HS II/40; KH I/76, 85, 111
b. yüz HS Ib/43; b. yüzden HS Ib/44
b. biñ Y III/93, 95, 96
- Beş Baş on bin asker ile ayda veya haftada bir yapılan akın
B. HS Ib/42
B. Tatar Kazaqları Y II/28; Y III/16
B. +ları Y III/28
B. +larnıñ Y III/80
- beş biñ altı yüz beş bin altı yüz (sayı)
b. VE/60
- beter (F.) daha kötü
b. +dür Dç II/5
- bet (A.) şal, sof
b.-i hicrānuñı Dç XVI/1
- bevvāb (A.) kapıcı
b. +larından VE/8

- bey bkz. **bek, beg, bik, biy**
 b. Y I/6
- beyābān (F.) kır, çöl
 b. +dan Dç XXXV/3
- beyān (A.) açık söyleme, bildirme
 b. Y II/13; KH I/3
 b.-i vāḳī^c HS II/5
 b. it- HS Ib/40
- beyāz (A.) ak
 b.-i dīdeye VE/38
- beyt (A.) aynı vezinde iki mısradan oluşun söz
 b. Dç XXXV/5; KH I/66, 100
 b.-i Kemālī'dür Dç XXXV/5
 b. +üñ Dç XX/5
- bezl (A.) bol bol verme, saçma
 b. it- PM II/1
 b.-i derem HS Ib/23
- bezm (F.) içkili, eğlenceli meclis
 b.-i vaşluñ Dç XXIX/3
 b.-i ğamda Dç XXI/3; G VII/1
 b. +i Dç V/3; Dç XIII/2
 b. +e Dç XVII/1
- bıraḳ- bırakmak
 b. -up KH I/34, 137; A II/7
- bī-āb (F.) kuru, susuz, rezil, hayasız
 b. Dç X/3
- bī-āheng (F.) ahenksiz
 b. +dür PM I/4
- bi-^caynihī (A.) aynıyla, olduğu gibi,
 tıpkı
 b. Dç II/1
- bī-bāk (F.) korkmayan, çekinmeyen
 b. HS Ib/44
- bī-çāre (F.) çaresiz, zavallı
 b. +den Dç XXV/2
 b. +ler G X/1; PM I/7
- biç- biçmek
 b. -erler D/24
- bīdār (F.) uykusuz
 b. ol- HS Ib/34
- bī-dīn (F + A.) dinsiz
 b. Dç XLI/2
 b. +i KH II/31
 b. +ler KH I/130
- bī-dirīĝ (F.) esirgenmeyen
 b.-i cüñdi VE/43
- big bkz. **bek, bey, bik, biy**
 b. KH II/17, 18
- biḡ (F.) asıl, temel
 b.-i ^cömrüm D/17
- bī-ḡāb (F.) uykusuz
 b. D/16
- bī-ḡaber (F. +A.) habersiz
 b. KH I/100
- bī-ḡadd (F. + A.) sınırsız, pek çok
 b. HS II/44
- bīhūde (F.) boşuna
 b. Dç XVIII/4
- bik bkz. **bek, bey, biy, big**
 b. +leriñge Y II/17
- bī-ḡuşūr (F.+A.) kusursuz, eksiksiz
 b. A IV/9
- bil- bilmek
 b. -ürmin Dç XV/2
 b. -ürsin Dç II/6; Dç VI/6; D/26; Y III/36
 b. -ür Dç XIX/5; Dç XXV/1; G XII/7
 b. -ürüz G II/1, 2; G IV/2
 b. -ürler G X/1
 b. -düm D/17, 20
 b. -di Dç XXI/4
 b. -miş G VII/6
 b. -sem Dç XVII/7
 b. -sek Dç VIII/2
 b. Dç II/5; Dç XXVI/4; Dç XXXVI/4; D/8, 41; PM II/3
 b. -üñ KH II/13
 b. -geysin Y III/91
 b. -geysiz Y III/7

- b. -üp Dç XIV/3; Y III/34; KH I/100; VE/96
b. -genleriñge Y II/9
b. -miş Y II/49; Y III/8, 31, 82; Y II/64
b. -mezem Dç XXXIX/3; G X/3
b. -mediñ Dç III/3
b. -medük HS Ib/9
b. -mez Dç III/4; Dç XXV/1; D/6; G XII/6
b. -meziz KH II/45
b. -meyin Dç XXXIII/3
- bilād (A.) memleket, şehirler
b.-ı küfr KH I/19
- bilā-tevaḳḳuf (A.) durmadan
b. KH I/42
- bilā-şübhe (A.) şüphesiz
b. A IV/14
- bi'l-cümle (A.) hep, bütün, toptan
b. HS II/35; A I//28; A III/48; A IV/8
- bildür- bildirmek
b. -ir üçün Y II/57
b. -irler Y III/102
b. -dim Y III/43
b. -di HS Ib/14
b. -geysin Y III/103
b. -üp Y III/58; KH I/135
b. -mek KH I/142
b. -mek üçün Y III/99
- bile ile, birlikte; bkz. **birle, birlen, ile**
b. G V/6; KH II/22
- bilin- bilinmek
b. -mez Dç XXIII/2; A III/34
- bilke ile, birlikte; bkz. **birlen, birle, bile, ile**
b. Y II/37, 39, 40; Y III/90
- bilken beraber, birlikte; bkz. **birlen, bile, ile, birle**
b. Y II/7
- bi'llāh (A.) Allah için; bkz. **bi'llāhi**
b. Dç XVII/2; PM I/1
- bi'llāhi (A.) Allah için; bkz. **bi'llāh**
b. Dç XLI/4; Y II/45; Y III/69
- bilmeklik bilmek
b. +e Dç XXXI/6
- bīmār (F.) hasta, sayrı
b. +uña Dç IV/1; nergis-i b. +uña Dç IV/1
- bī-mecāl (F. + A.) halsiz, takatsız
b. ol- VE/54
- bī-mezāk (F. + A.) zevksiz
b. G XIV/1
- bī-minnet (F.+ A.) yapılan bir iyiliği gücendirecek şekilde hatırlatmayan
b. HS Ib/62
- bin (A.) oğul
b. Y I/14; Y II/71; Y III/108
- bin- binmek
b. -üp G VI/9
- binā' (A.) yapı, ev
b. Dç XX/3
b. iyile- KH I/113
b.-yi aşr-i vaşl-ı yār Dç XXI/2
b.-yi 'aşka G XII/5
b. +sı KH I/110; b. +sı birle Dç X/2
b. +sına G XII/5
- bī-nihāye (F. + A.) sonsuz
b. A III/37; VE/46
- bi'n-nār (A.) ateşle
b. HS II/8
- biñ bin (sayı)
b. D/31; G VI/12; G XIV/4; Y III/93, 95, 96, 107; KH I/76; VE/55
yüz b. Dç XVII/7; niçe yüz b. D/31; otuz b. HS Ib/26; KH I/56; bir niçe b. KH II/26
- bir bir
b. Dç II/4; Dç III/1, 5; Dç VII/4; Dç XII/5; Dç XIII/1; Dç XIII/4; Dç XIV/1; Dç XV/5; Dç XVI/4; Dç XVIII/3, 5; Dç XIX/5; Dç XXI/1;

- Dç XXII/2, 4, 5; Dç XXV/1, 2, 4, 5; Dç XXVIII/7; Dç XXX/1; Dç XXXIII/4, 5; Dç XXXVII/2; Dç XXXVIII/2; Dç XLI/7; Dç XLII/1, 3; D/1, 30, 33; G I/1; G II/2, 3, 6; G V/5, 6; G VI/11, 12, 13; G VII/1; G IX/3, 4; G XII/5; G XIII/5; Y I/5; Y III/60; PM I/1, 5, 6; PM II/1, 3; HS Ib/2, 3, 22, 28, 36, 41, 46, 51; HS II/4, 5, 10, 17, 27, 29, 36, 42; KH II/20, 27, 29, 32, 41, 43; KH I/61, 83, 86, 92, 97, 102, 103, 105, 108, 109, 133; A I/10, 13, 16, 34; A II/7, 16, 51; A IV/16; A II/10, 11, 13, 14, 18, 19, 36, 37, 43; VE/25, 41, 47, 50, 53, 54, 58, 61, 77, 88, B III
- b. birine Dç XIII/3; Y II/29;
b.birige Dç XLII/2; b.biri Y II/5;
b.birisi birlen Y II/16; b.biriñge Y III/26
b. bir Dç XII/1; Y III/98; HS II/25; KH I/144
b. nice G VI/2; G IX/4; G XIV/1; HS Ib/58
b. niçe KH II/107; b. n. biñ KH II/26
b. nesin Y III/63
b. kaç A IV/8, 51
b. kez G XIII/9
b. kimge G IX/3; b. kimesne Y II/44
b. kerre G VI/12
b. +den Dç XXVI/1
b. +i D/19; HS II/23, 38
b. +isi HS Ib/43
b. +inüñ HS II/22
b. +er A IV/21
- bir- vermek
b. -ürsüz HS II/31
b. -sem Dç XXXVI/4
b. -se Y III/101
- bī-riyā (F. + A.) yalansız
b. KH II/6
- birle ile, birlikte; bkz. **birlen, bile, ile**,
b. Dç VI/1; Dç X/2; Dç XIII/5; Dç XI/1, 6; Dç XXIX/4; Dç XXXVIII/1; Dç XLI/7; Y II/6, 34; PM I/8; KH I/116
- birlen ile, birlikte; bkz. **birle, bile, ile**,
b. Y II/13, 16, 31, 43, 52; Y III/15, 19, 35, 71, 73, 85, 89, 97, 101, 105, 106
- biryān (F.) tava, tepsi gibi şeylerde susuz veya az suda pişirildikten sonra kızartılan et kebabı
b. Dç XXXIV/1
b. iyile- Dç XLI/3
- Bīsütūn Ferhad'ın Şirin'in isteğiyle Kermanşah civarında deldiği dağın adı
b. Dç XXIV/4
- bit- yetişmek, büyümek
b. -erdi D/12
- bī-tekellūf (F. + A.) sıkıntısız
b. KH I/42
- bitil- yazılmak
b. -di Y I/11; Y II/69; Y III/106, 108
- bī-vaqt (F. + A.) vakitsiz, uygunsuz
b. it- HS Ib/32
- biy bkz. **bek, beg, bik, bey**
b. Y I/7
b. +ge Y I/9, 11
b. +ni Y I/10
b. +müz Y III/100
- biylik beylik
b. +leri Y III/22
- biz biz
b. Dç V/3; Dç XXIII/4; Dç XXVI/3; Dç XL/1, 2, 4; G IV/5; G VII/2, 5; G XI/5; G XII/4; Y II/60, 61, 65; Y III/6, 93; PM I/3; PM

- II/3; HS Ib/30, 41, 56, 57, 66, 67; HS II/13, 25, 28, 34; KH II/23; KH I/76, 81, 96, 101
- b. +ni K I/2
- b. +e Dç XVII/2, 3; G I/1, 5; G XII/5; HS Ib/21, 24, 43, 50, 51, 54, 58; HS II/19; KH I/94
- b. +ge Dç XXXI/1; Y II/62; K I/1
- b. +de Dç XL/2
- b. +den G I/3; KH II/43; KH I/86
- b. +im Dç XVII/5 ; G III/4; G VII/1; G XII/6; Y II/53; Y III/94; KH II/5; KH I/4
- b. +üm KH II/36, 41, 42; H II/80, 142
- b. +i G I/4
- b. +ler Dç XXXII/2
- bi'z-zāt (A.) kendi
- b. KH I/41
- bi'z-zarūre (A.) ister istemez
- b. VE/12
- Boğdan Moldovya'ya Osmanlı zamanında verilen ad
- B. KH I/6; VE/9, 12, 13
- bol- olmak; bkz. ol-
- b. -ur Y II/19; Y III/20
- b. -urmız Y II/45; Y III/81
- b. -dı Dç XXXII/4; Dç XLII/1; G VII/4; Y II/12
- b. -dılar Y III/48, 50
- b. -san G I/7
- b. -sa Y I/7; Dç XXV/3
- b. -saңыз Y II/48, 51, 58; Y III/6, 102
- b. -salar Y II/17, 18, 40, 41, 44, 46, 49; Y III/13
- b. -sun Y II/43; 49
- b. -ğaylar Y II/42
- b. -up Y II/11, 16, 19, 23, 24, 32, 41; Y III/7, 12, 27, 56, 57, 48, 99, 104, 105
- b. -an Y II/25, 30; Y III/11, 21, 22, 25, 47, 60, 63, 95, 97, 99
- b. -ğan Y II//30, 51
- b. -ğanımız birlen Y III/105
- b. -dı irse Y II/12
- b. -ursa Y I/8
- b. -may Y II/67
- b. -maslar Y II/50
- b. -madıñ Dç XXXII/5
- b. -mayın Dç XXXVI/5
- Bosna Osmanlı zamanında Balkanlar'da beylerbeyilik olan bir idarî birim
- B. A I/5, 2
- bostān (F.) sebze bahçesi
- b. +dın Dç XXXII/3
- boşad- boşaltmak
- b. -up A II/29
- boy boy
- b. +ı Dç XXVIII/2
- b. +ında Y II/25, 51
- boy(ı)n boyun
- b. +ıma D/20; PM II/2
- boz- bozmak
- b. -ar G VI/7
- b. -up KH I/89
- çift b. -an (çift vergisiyle mükellef olan köylünün sebatsız yere ziraatı terk etmesidir. Bunlardan çift bozan vergisi alınır) G VI/7
- b. -mağa VE/92
- b. -mağ HS Ib/14
- bozıl- bozulmak
- b. -mış Dç XVIII/3
- bölek hediye; bkz. **bölek hazinesi**
- b. birlen Y III/106
- b. +in Y III/87
- bölek hazinesi Rus Çarlığı ve Leh Krallığı tarafından yıllık olarak ödenen vergi

- b. Y II/61; b. birlen Y II/31; Y III/85
 b. +n Y II/33, 36, 39; Y III/74, 83, 86, 55, 62
 b. +yle bilke Y II/37, 39; Y III/37, 38, 42, 64
- bölelik hediyelik
 b. Y III/84
- böyle böyle
 b. Dç XVI/2; Dç XVII/3; Dç XXXVII/2, 5; D/4, 5; PM I/5; HS Ib/7, 13, 14, 60; HS II/24; KH I/141; VE/62
- Branovske Martini Broniyovski, Leh elçisi
 B. Y III/73, 74
 B. +nı Y II/31
 B. +nıng Y II/54
- Brus Prusya, bugünkü Almanya'nın doğu kesiminde kurulmuş Berlin merkezli Alman Krallığı
 B. Y II/8
 B. +nıng Y III/3
- bu bu
 b. Dç III/3; Dç VIII/4; Dç XIV/3, 4, 5; Dç XIII/1; Dç XV/4, 5; Dç XVII/1, 4, 7; Dç XVIII/2; Dç XIX/1, 2; Dç XX/2; Dç XXV/5; Dç XXXII/4, 7; Dç XXXIV/5; Dç XXXV/5; Dç XXXIX/4; Dç XLI/6; D/1, 3, 6, 7, 26, 33, 36; G II/6; G IV/1; Y I/10; Y II/39, 44, 54, 55, 56, 59, 68; PM I/9; HS Ib/1, 5, 47, 51, 52, 63, 66; HS II/3, 4, 9, 20, 24, 30, 34, 46; KH I/6, 10, 14, 34, 37, 39, 42, 44; KH II/8, 29, 37, 38, 73, 87, 98, 104, 117, 122, 133, 142; A I/4, 9, 10, 13, 14, 16, 17, 20, 32, 35; A III/33, 39, 52; A IV/1, 2, 6, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 26, 31, 34, 35, 36, 40, 42; A II/2, 5, 31, 45; VE/57, 93, 96, 101
 b. idi A I/31
 b. +nı HS Ib/16
 b. +na G XI/2
 b. +nda Dç XXVII/4; D/32; Y I/5; HS Ib/11; A III/25; A IV/29
 b. +ndan Dç XXIII/3; KH I/19; KH III/5, 104; A I/3; A III/1; VE/5
 b. +ndın Y I/4
 b. +nlar HS Ib/13
 b. +nları KH I/99
 b. +nlardan VE/85
 b. +dur Dç I/2; G XI/2; Dç XI/1; KH II/41; A I/3; A IV/18
 b. +nca VE/56
- Buçfay Macaristan'daki Varat beyinin adı
 B. VE/86
- budağ budak, ağaç dalı
 b. +um D/11, 19
- Budin bugünkü Macaristan'ın başşehri Budapeşt'in bir kısmı olan Buda'nın Türkçe adı ve eyalet merkezi
 B. KH II/22; A II/4, 25, 33, 48
 maḥmiyye-i B. +i A I/6
 B. +i A II/7
 B. +de A II/26, 40
- buḳā^c toprak, ülke
 b. KH II/14
- bukün bugün
 b. G IV/4; G XII/2; Y III/50
 b. +din Y III/84
- bul- bulmak
 b. -dı Dç XXVII/2
 b. -mıḫ Dç XVIII/2
 b. -duḳda KH I/24; VE/19, 23, 41, 50
 b. -up KH I/123; A II/20
 b. -mıḫ idi HS II/21

- b. -madıñ Dç III/2
b. -mağ Dç XVIII/5
bulay bu şekilde, bunun gibi
b. Y II/42; Y III/42
bulun- bulunmak
b. -duğı A III/53
b. -up VE/90
b. -an VE/80
bulut bulut
b. +dan B III
būm (F.) yer, toprak
b.-ı şūmları KH II/17
bur- burmak
b. -uñ PM I/4
burc (A.) kale
b.-i İslām'dan KH II/30
bur(u)n burun
b. +umuzdan PM I/1
burun önce, evvel
b. Y I/4; Y III/8, 46, 94, 97
b. +dın Y III/30, 46
b. +dın burun Y III/48
b. +ğı Y II/31; Y III/52
būs (F.) öpücük, öpme
b.-ı āğūş itmedin G IX/2
būse (F.) öpücük, öpme
b. G VI/11
bustaf (?)
b. Y II/38; Y III/64, 68
Buña Moldova sınırına yakın bir yer adı
B. VE/7
būy (F.) koku
b. Dç V/1
b.-i ser-i hāke Dç V/1
b.-i zūlfūñ Dç XXV/4
buy(u)r- buyurmak, emretmek
b. -ırsız HS Ib/50
b. -duğları KH I/3
b. -mıñlar Y III/41
buy(u)rıl- buyurulmak
b. -mıñ HS Ib/3
b. -a KH II/47; A IV/36, 42
b. -mağın VE/10
b. -dı i- A I/14
b. -ursa A I/30
buz buz
b. A II/9
b. ol- A II/32
b. +dan HS Ib/44
b. +lar A II/35
Buze Romanya'da bir nehir adı
B. HS II/29, 32, 39
B. +yi HS II/38
B. +ye HS II/36
bük- bükmek
b. -e kel- D/18
bükül- bükülmek
b. -miş D/2, 5
bülbül (A.) bülbül
b. Dç XVII/3; Dç XXVII/1; G XII/3
b. şūrīdeler Dç XXXIII/2
b. +ūñ B I
bünyād (F.) esas, temel
b. +larında KH I/19
büt (F.) put; mec. güzel
b.-i meh-veş Dç XXXVII/5
Büyük Noğay kabile adı
B. A IV/11
C
cā-be-cā (F.) yer yer
c. VE/62
cāh (A.) itibar, makam
c. Dç VI/7;
c. +ile Dç XV/1
cihān (F.) dünya, alem
bāğ-ı c. G II/4
c. +a D/29, 34
cāhil (A.) cahil
c. Dç XXII/3

- c.-i nā-dān G XI/1
c.-i mecmā' ı G XIV/4
c. +e Dç XV/1
c. +lerüj G XIV/3
- cahşılık iyilik
c. B IV
c. it- B IV
- cām (F.) bardak, kadeh
c. Dç XL/1; G II/3
c.-1 şerābından Dç XXXV/3
c.-1 Cem Dç XIII/6; Dç XXXI/1;
c.-1 Cem'e G III/4
c.-1 la' lüj Dç VI/3
c.-1 meyde G X/2
c.-1 vişāl G IV/4
c.-1 pür-şafā G XIII/2
c.-1 şafā PM I/3
c. +ını D/15
c. +ile Dç XVII/2
- caman kötü
c. B IV
- camanlık kötülük
c. B IV
- cāmid (A.) donmuş, cansız
c. ol- VE/97
- cān (F.) can, ruh; gönül
c. Dç IV/5; Dç XIX/2; Dç XXII/2;
Dç XXVII/2; Dç XXXVI/3, 4; G
II/4, 5; G IV/4; G VI/11; PM II/1;
HS Ib/62; A I/14; c. ile G V/8
c. dik Dç XXXIII/3
c.-1 bekā Dç XV/4
c.-1 za' if Dç XXXVII/2
ārām-ı c. Dç XXXVI/2
c. vir- Dç VI/3
c. +uñ Dç X/7
c. +nı G X/5
c. +a Dç XXV/1; Dç XXXVIII/1; G
IX/2
kullāb-ı c. +dur Dç VIII/3
- c. +um Dç XXII/1; Dç XXVIII/1;
Dç XXXIII/6; Dç XLII/1
gevher-i c. +ımnı Dç X/3
c. +uma Dç X/6
milk-i c. +ı Dç XXIV/1;
nağd-i c. +ı Dç XIX/2; G XIII/6
c. +ı Dç VI/4
c. +ına G X/1
c. +umuza KH I/78
c. +lara HS Ib/3
c. +ile Dç VI/7; Dç IX/1, 5; G XI/3,
4
- cānān (F.) sevgili
c. Dç XVIII/3
c. +um Dç XXVIII/6
- cānāne (F.) sevgili
c. +ye Dç XXII/2
- cān-bağş (F.) can veren
c. +uñ Dç VI/5
- cānib (A.) taraf, cihet, yan
c. HS Ib/1; KH II/6
c.-i ahibbādan HS Ib/2
c. -i hākanumuzdan KH I/139
c. +inde KH I/72
c. +ine A I/11; A IV/25
c. +e KH II/44; KH I/14, 96, 98; A
I/12; A II/18; VE/28, 101
c. +de KH II/23; A IV/25
c. +den KH I/46, 51, 114; A II/24;
VE/61, 92
c. +i VE/54
c. +leri A I/12; A II/14
c. +lere A II/7
c. +lerde A I/31
- cañı yeni
c. B III
- Can kerman Dinyeper nehri bkz. **Özi**
C. Y II/25; Y III/25; KH I/20
- Cankerman Dinyeper nehri bkz. **Özi**
C. KH I/20; HS/34
hişār-ı C. HS Ib/38

- cārī (A.) cereyan eden, akan, yürüyen
deşt-i c. D/10
c. ol- Dç XXXIX/3
- cāvidān (F.) ebedî, bengi
ḥayāt-ı c. G VIII/3
ḥayāt-ı c. +dın Dç XI/1
- cāy (F.) yer
c. G XIV/2
- cefā (A.) eziyet
c.-y1 ta' nı Dç XXIII/2
şūḥ-ı c. K I/1
c. +y1 Dç XXXIV/4
c. +sın Dç XXVI/1
- cefā-keş (A.+ F.) cefa çeken, eziyete dayanan
c. +ler G XII/7
- cehd (A.) çalışma, çabalama
c. kı1- Dç XXXVIII/2
- cehl (A.) bilmezlik
c.+i G VI/4
- cehül (F.) pek cahil
c. +i HS II/17
- cem^ç (A.) toplama, yığma
c. G X/2; PM I/8
c. it- KH I/32
c. ol- D/25; G X/2; KH II/27; KH I/15; HS Ib/47
c.-i perişān VE/42
- Cem Klâsik Fars ve Türk edebiyatlarında çokça anılan efsanevî İran hükümdarları
C. Dç XL/1
cām-ı C Dç XIII/6; Dç XXXI/1;
cām-ı C. +e G III/4
- cemāl (A.) yüz güzelliği
c. +üñ Dç XXXV/2; Dç XXXVIII/1
- cem^ç iyyet (A.) topluluk
c. +ine KH I/72
- cenāb (A.) şeref, onur ve büyüklük terimi olarak kullanılır
c.-1 ḥaḳānî VE/8
C.-1 Ḥaḳḳ KH I/9
C.-1 Ḥaḳḳ'a KH I/122; VE/16
c.-1 faẓilet-me'āb KH I/4
c.-1 faẓā'îl-i nişāb KH II/5
c.-1 pādīşāhı A I/25
c.-1 pādīşāhıdan A I/3
- Cendise Polonya'da bir kalenin adı
C. VE/29
- ceng (F.) savaş, vuruşma
c. PM II/3; HS II/38; KH I/15, 66, 61
c. it- PM I/7; HS II/27
c. iyile- KH II/28
c. ol- KH II/29
c. +i HS II/31
- ceng- āverān (F.) savaşçılar
c.-1 Tatar VE/21
- ceng- cūyāne (F.) savaşçıya yakışır yolda
c. VE/32
- cennet (A.) cennet
c.-i a' lāya (cennet katlarının en yükseği) Dç XXXIII/5
c.-i 'uḳbāy1 G I/5
- cer yer; bkz. yer
c. +ine B IV
- cerāḥāt (A.) yaralar
c. +den Dç XVIII/6
- cereyān (A.) olma
c. VE/6
- ceyş (A.) asker, ordu
c.-i Tatar HS II/26
- cevāb (A.) sorulan şeye verilen karşılık
c. G VI/3; Y III/42
c. vir- KH II/42; c. vir- A IV/43
c. +uñ HS II/25
c. +1 D/7
c. +a A II/26
c. +ını KH II/14

- c. +lardan KH I/137
- cevānib(A.) taraflar
- c. +den VE/37
- cevher (A.) mücevher
- şihāh-ı c. +i Dç XX/1
- cevher-nişār (A.) mücevher saçan
- c. +ı HS II/2
- cevr (A.) haksızlık, eziyet
- c. Dç XXXIV/4
- c. et- G X/1
- c. +üñ Dç XII/5
- c. +ni G X/1
- c. +i G V/6
- cevşen (F.) örme zırh, savaş elbisesi
- c. HS II/35
- cılı- ısınmak
- c. K I/2
- cılıu rehinle kurtarma
- c. Y I/6, 7
- c. +ı Y I/6
- cibāl (A.) savaş
- ķule-yi c. VE/64
- c. +uñ KH I/25
- ķulel-i c. +den KH I/34
- ciber- göndermek
- c. -irmiz Y II/63
- c. -dim Y III/100
- c. -geymiz Y II/59
- c. -geysin Y III/94, 97
- cidāl (A.) savaş
- ceng ü c. KH I/15
- ciger (F.) karaciğer
- c. Dç VIII/3
- c. +dür Dç II/2; ħün-i c. +dür Dç II/2
- cihād (A.) din uğruna düşmanla savaşma
- c. HS Ib/59
- c. it- HS Ib/57
- cihān (F.) dünya, alem
- c. Dç XXXII/3, 4, 6; G IV/1; G VI/8
- c. +e Dç XXXII/4
- c. +a Dç VII/4
- c. +da Dç XXV/5; Dç XIX/3; HS Ib/55
- c. +dın Dç XXXII/5
- şāh-ı c.+dan HS II/7
- şāh-ı c. +um G X/2
- cihān-dār (F.) padişah
- merd-i c. +uz G XII/2
- Cihān Şāh Mīrzā Gazi Giray'ın adamlarından
- C. Y I/4, 8; C. ile Y I/10
- C. +nıñ Y I/4
- C. +ğa Y I/9
- C. +dın Y I/10
- C. +nı Y I/11
- cism (A.) beden, gövde
- c. Dç X/7
- c.-i zār Dç XXXIX/2
- c.-i nā-tüvānım G XIII/5
- c. +üm Dç II/3; Dç XXXIX/4; D/23
- c. +üme Dç X/4
- c. +i Dç VI/4; G IV/3
- cisr (A.) köprü
- c. KH I/108, 110
- cū (A.) akarsu, ırmak
- c.-i revāndur HS II/4
- cūd (A.) cömetrlik
- c. +ı HS Ib/20
- curt vatan, memleket
- c. Y II/26, 50; Y III/14, 26
- c. arasında Y II/16
- c. +nıñ Y II/67
- c. +nıñ arasında Y III/12, 14
- c. +ın Y III/28
- c. +mız Y III/105
- c. +muz Y II/32
- c. +lar Y III/56
- cübbe (A.) eskiden din adamlarıyla ve yaşlı erkeklerin giydikleri uzun üstlük

c. G VI/7	çāk	(F.) yırtık, yırtmaç
cüdülık (F. + T.) ayrılık	ç. ç. it-	(çok yırtılmış, parça parça olmuş) Dç XII/4
c. Dç II/5	ç.-ı girībān	Dç XXXVII/4
cülüs (A.) oturma, tahta çıkma	çāker-āne	(F.) kölecesine bende.-i ç. A I/3
c. Y II/12	çağlı	gibi, yakın ç. Y III/21
cümle (A.) bütün, hep	çalış-	çalışmak ç. -up PM II/2
c. Dç XXVII/2; Dç XXXII/1, 4; D/28; G I/6; G XII/7; HS Ib/8, 46; HS II/11, 21, 33, 35; KH II/7, 11, 36; KH I/111, 119; A I/27, 36; A III/45, 50; A II/15; VE/86	çap-	akın etmek, saldırmak ç. -up Y II/28, 46; Y III/28, 92
c.-i ümerā-yı Tatar KH I/119	çapar	akın, saldırı ç. +ğa Y II/43
c. +si KH I/121	çapğun	akıncı, çapul ç. +lar Y III/97
c. +sin A III/34; A IV/30; VE/45	ç. +larımızdın	Y III/94
c. +sine D/34	çār	(F.) dört ç. Dç XX/3
c. +müz KH I/109	çāre	(F.) yardım, ilaç ç. Dç XXXVIII/2; D/27
c. +ñüz KH I/136	çarğ	(F.) felek; bkz. çerğ ç.-ı zālīm Dç XXV/3
cümleten (A.) hep, hep birlikte	çarğaçı	Osmanlı ordusunda öncü asker; bkz. çarğaçılık ç. +lar KH I/122
c. HS II/8	çarğaçılık	Osmanlı ordusunda öncü asker; bkz. çarğaçı ç. için KH II/59
cür'a (A.) yudum	çat-	uc uca getirip birbirine dayayarak ayakta durdurmak ç. -up tur- Dç XLII/2
c. +yı G I/2	çav	ün, şöhret ç. +larmız Y III/92
c. +sına Dç VI/3	çavuş	çavuş ç. +ları birlen Y III/35
c. +sını D/15	çek-	katlanmak, tahammül etmek ç. -er Dç XII/5; Dç XXVIII/7
cürm (A.) suç	ç. -erim	G II/3
c. HS Ib/17	ç. -di	Dç XXVI/1; Dç XLI/5; Dç XXXIV/3; G II/6
cüz'î (A.) az, miktarda		
c.-yi ihtimām ile VE/26		
c. +sine A I/36		
Ç		
çaç	saç	
ç. +ı	Dç XIV/4	
çadır	çadır	
ç. +ına	KH I/71	
çağ	çağ, zaman	
ç. +ında	Y I/4	
ç. +ındın	Y III/10	
ç. +larında	Y II/15	
çağla-	çağlamak, akmak	
ç. -r	Dç XXX/5; Dç XXVIII/5	

- ç. -di teesüf HS II/23
ç. -üp HS Ib/56
ç. -iş HS II/36
ç. -mek Dç XXIII/2
çehre (F.) yüz, surat
ç. +sini Dç V/5
çekil- çekilmek
ç. -üp A III/24
çekman (?) cepken
ç. Y II/38; Y III/64, 68
çemen (F.) çimen, yeşillik
ç. D/11
çenber (F.) tahtadan veya demirden
yapılan halka, kasnak
ç. +e Dç XII/3
çengelistan (F.) sık orman
ç. V/83
çend (F.) her ne kadar
ç. KH I/15
çerh (F.) felek; bkz. **çarh**
ç. -ı aḥzere Dç XII/4
ç. -ı dūn G IX/5
Çerkes Kafkas Dağları'nın kuzeybatı
eteklerinde yaşayan ve kendilerini
Adige olarak adlandırılan halk
ç. Y III/89
çerü asker, ordu; bkz. **çerüy**
ç. Y III/93; ç. birlen Y III/15, 98
ç. +ni Y III/38
ç. +miz birlen Y II/43; Y III/71
ç. +mizge Y II/59
çerüy asker, ordu; bkz. **çerü**
ç. Y III/88, 89
ç. +in Y II/58; Y III/90
çeşm (F.) göz
ç. -i ḥūn-feşānum Dç VI/2
ç. -i mestūj G IX/4
eşk-i ç. -i ter Dç XXII/2
ç. +i Dç XXIV/1; Dç XXVIII/4; Dç
XXXIV/1
çeşme (F.) su kaynağı
ç. Dç XXIV/4
ç. çeşme Dç XXIV/4
çeşme-sār (F.) çeşmesi bol olan yer
ç. +ı D/10
çık- çıkmak
ç. -ar Dç XXXIII/6; Dç XXXVI/1
ç. -mış HS II/39
ç. -dı Dç XIV/1; B III
ç. -duḡ Dç XXIII/4; G IV/5
ç. -sa Dç XII/4
ç. Dç II/4
ç. -a kel- Dç XVII/2
ç. -up Dç XXVIII/5; KH I/101,
126; A III/44
ç. -duḡda Dç IX/4
ç. -maz Dç XVIII/6; G 5/2
ç. -magay Dç XXXVI/3
ç. -may Y III/32, 76
çıkar- çıkarmak
ç. -ur Y II/41
ç. -ğaysın Y III/61
ç. -up Y I/8; Y II/36; Y III/17, 52,
66, 94
ç. -ır bol- Y III/79
ç. -may Y II/64; Y III/76
ç. -mas Y II/48
çıkışdır- çıkıştırmak
ç. -up Y I/7, 9
çift bozan çift vergisiyle mükellef
olan köylünün sebatsız yere ziraatı
terk etmesinde alınan bir çeşit vergi
ç. G VI/7
çin doğru, gerçek
ç. Dç XXIII/4
çinlikdoğruluk
ç. Y III/73
çirā (F.) nasıl
çūn ü ç. +dan (niçin ve neden) D/8
çok çok
ç. Dç XIV/2; G V/6; HS Ib/36; KH
I/91, 95; A III/51

çorba	çorba ç. +sın G VI/6	85, 96, 97, 99, 101, 111, 128, 120, 135, 137; A I/10, 11, 12, 15, 28, 30, 32; A III/8, 12, 17, 26, 36, 53; A IV/16, 18, 27, 28, 39; A II/11, 12, 13, 14, 19, 23, 53; VE/15, 25, 32, 33, 40, 45, 48, 74, 79, 96
çök-	çökmek, diz çökmek ç. -üp HS II/33	
çözül-	çözülme buzlar ç. -dükde A IV/36	
çü	(F.) çünkü, mademki, nasıl ç. HS II/6, 8, 32; G VII/4; HS II/25, 45	dāhil (A.) iç, içeri, içinde d. Dç XXXII/6; KH I/12 d. ol- VE/40; A III/4; VE/48
çün	(F.) çünkü, mademki, nasıl ç. D/8	dā'im (A.) devamlı, sürekli d. Dç I/1; Dç XXXI/4; HS II/29, 44
çün	(F.) çünkü ç. Dç III/2, 5; Dç IV/5; Dç VI/6; Dç X/7; Dç XXI/1; Dç XXIII/4; Dç XXXVII/5; Dç XXXVIII/4	dā'imā (A.) her zaman d. Dç XIII/7
çünkü	(F.) şundan dolayı ki, şu sebepten ki; bkz. çünkü ç. HS II/37; KH I/112; K I/1	daķıķa (A.) dakika d. A II/54
çünkü	(F.) şundan dolayı ki, şu sebepten ki; bkz. çünkü ç. KH I/74	dāl (A.) iki kat, kambur d. it- Dç XXX/3
çürü-	çürümek ç. -di D/23	dal- dalmak d. -dın Dç XXVI/4
D		
dād	(F.) adalet, doğruluk d. dād G IX/5	dāmen (F.) etek d. Dç XI/2 d. +ine Dç XXXIV/2 d. +inġi Dç XXXIII/7
dāġ	(F.) yanık yarası d. +um Dç XXIV/5 d. +ım Dç XLI/5 d. +ı Dç VI/1 d. +lar Dç VI/4	dār (A.) ev, yer d. VE/21, 39 d.-ı dünyādan G I/2
daġı	dahi, ve, bundan başka; bkz. taķı d. Dç II/5; Dç III/5, Dç XVI/5; Dç XXII/1, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Dç XXIII/3, Dç XXXIII/4; D/25; G III/4, G IV/4; G VI/12; G VII/4; Y II/34, 38, 39, 68; Y III/96; PM I/5; HS Ib/5, 16, 27, 41; HS II/13, 23, 25; KH II/18, 36; KH I/31, 76, 81,	darb (A.) dövme, vurma d.-ı şemşir ile Dç XXIV/1 d.-ı tır-bārān KH I/16 darb-zen (A. + F.) köle döven d. +ler Y III/38 dāreyn (A.) iki dünya (dünya ve ahiret) d. VE/102 dār'ül-āmān (A.) sığınılacak yer d. PM I/5 dār'ül-hāķānī (A.) Osmanlı İmparatorluğu d. Y II/70 dār'ül-İslām (A.) İslām'ın idaresinde olan memleketler d. A I/6 da'vā (A.) mesele

- d. HS Ib/65
d. +y1 HS Ib/63
- dā^ʿ vet (A.) çağırma, ziyafet
d. +e G VI/8
- de de
d. Dç III/3; Dç V/4; Dç XXVI/3;
D/28, 29; G II/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; PM
II/3; HS II/24, 38
- de- demek; bkz. **di-**, **ti-**
d. -rsin Dç I/3
d. -diler Dç IV/2
d. -yü A III/20, 23, 26; A IV/17,
40; A II/39, 47; VE/10
d. -dükde KH I/77
d. -yince KH I/136
d. -mekle A IV/11
- def^ʿ (A.) öteye itme, ortadan kaldırma
d. A I/7; VE/6
d. it- G I/1
d. +ümüze VE/77
- def a (A.) kere, kez
d. KH I/113; A II/10, 11, 13, 14,
51; VE/47
- defa^ʿ āt (A.) kereler, kezler
d. +la A I/8; A IV/3
- defter (A.) defter
d. Y III/62
d. +ümüz üzere Y II/37
d. +le KH II/20
- defter-dār (A.+ F.) bir vilâyetin para
işlerini idare eden kimse
d. KH I/79
- deger kıymet
d. HS Ib/28
- degil değil; bkz. **degül**
d. Dç VI/4; Dç XII/5; G VI/6; HS
Ib/6, 10, 47
d. +dür Dç VI/6
- degin kadar, ...e kadar
d. A IV/32; A III/17, 20, 31
- degül değil. bkz. **degil**
- d. KH II/20; A IV/6
d. +üz G II/1, 2, 3, 4, 5
d. +dür KH II/21; A I/17; A IV/25
- dehān (F.) ağız; bkz. **dehān**
d. +uñ Dç XXXVIII/2; G IX/2
d. +1 Dç III/3
- dehen (F.) ağız; bkz. **dehān**
d. G III/3
d. +den Dç V/2
- dehr (A.) dünya, zaman, devir
d.-i dün teg G I/6
‘ārūs-ı d. Dç XXXII/8
d. +üñ Dç I/2; Dç XXVII//1
‘ārūs.-ı d.+e D/35; pīr-i d. +e G
VII/5; d. +e Dç XVII/6
- dehşet-engīz (A. + F.) ürkütücü, korkunç
d. KH I//137
- deḡāyık (A.) ince ve anlaşılması güç ve
dikkate muhtaç olan şeyler
d. HS II/2
- dek ...e kadar
d. Dç XXV/3; Dç XXIX/3; KH
I/22; G IX/1
- del- delmek
d. -di D/19
- delin- delinmek
d. -miş D/2
- dem (F.) içki; an, zaman
d. Dç III/1; Dç XIII/1; Dç XXVI/1;
Dç XXXI/1; D/11, 19; G II/3; G
XIII/6; HS II/13, 39, 46
d. iyle- G VII/1
ehl-i d. Dç XXXI/2
d. +de Dç XIII/1; HS II/43
d. +inde Dç III/2
d. +lerdür Dç XXX/2
- dem-ā-dem (F.) her vakit
d. D/6
- dem-be-dem (F.) vakit vakit, daima
d. Dç XXXVI/1
- dendān (F.) diş

- denil- denilmek
d. +uğa Dç XX/1
- denil- denilmek
d. -en G VI/2
d. -miş it- KH I/99
- değlü kadar
d. HS Ib/23; KH I/19; A I/17
- der (F.) kapı
d.-i devlete A I/1
d.-i dürre-i düre-i cāh HS I/2
- der-bend (F.) boğaz, dar geçit
d. VE/41
d.-i mezbūr VE/50
d.-i mezbūruş VE/59
d. +e VE/50
d. +den KH I/49
- derd (F.) keder, acı
d. Dç VI/4; Dç XXV/5; G VII/3, 4; HS II/27
d.-i dilim Dç XXXIII/2
mübtelā-yi d.-i hicrān Dç XLI/6
ehl-i d. için Dç XXXV/5
d. +üş Dç XVII/4; ehl-i d. +üş Dç XXXI/6
d. +ini PM II/4
d. +inden G III/4
d. +in araya G 3/4
d. +e Dç XXVIII/1; HS II/11
d. +üme Dç IV/2
d. +ümi Dç XXV/1
d. +üñi Dç XVI/2; D/6
d. +imiş Dç XVII/4
d. +ile Dç XXXIX/2
- derd-mend (F.) dert sahibi, dertli
d. Dç XII/5
d. +in G VIII/5
- der-gāh (F.) kapı önü
d.-i felek A I/2
d. +a Dç XVII/7
- derem (F.) para
bezl-i d. HS Ib/23
- Deriknise Slovenya'da bir kalenin adı
- D. A III/48
- derin derin
d. A III/18
- dermān (F.) güç
d. D/27
d. +ım Dç XXVIII/1
- derr (F.) güzel eser
d. +ler Dç XXXVII/1
- derūn (F.) gönül, yürek
d. +um G VIII/1
d. +ı Dç XXXIV/4
- Derviş Bek Kırım Hanlığı'nda Şırın kabilesine mensup bey
D. KH II/18
- deryā (F.) deniz
d. KH II/46
d. +dan HS Ib/2
- derviş (F.) derviş
d. G V/8
- deste (F.) demet
d. +si Dç XLII/3
- dest-gāh (F.) zenginlik
d. VE/2
- deşt (F.) bozkır, çöl
d.-i hicrān Dç XII/4
d.-i ğamda Dç XXIV/5
d.-i hayret içre Dç XXXIV/2
d.-i cārī D/10
D.-i Kıpçaq Y III/37, 82; D.-i Kıpçaq'nın Y II/10; Y III/9, 69
gird-bād-ı d.-i ğam Dç XVIII/5
- devā (A.) çare
d. kel- Dç XVII/4
d. +sız Dç XVII/4
- devlet (A.) devlet; saadet
d. Dç XXI/1; G IV/1; Y II/31
d.-i muhabbet Y II/16
kānūn-i d. PM I/4
şāhib-i d. KH II/41
d. +leriyle Y III/51
a' dā-yı d. +leriyle A I/18

- d. +lerinde Y III/57
d. +lerinüj A I/19
- Devlet Keray Devlet Giray Han (1530-1577), Kırım hanı Gazi Giray Han'ın babası; bkz. **Devlet Keray Hân**
d. Y III/108
- Devlet Keray Hân bkz. **Devlet Keray**
d. Y I/14; Y II/27, 71; Y III/10, 27
- devletlü (A.+ T.) refah, saadet ve nimet sahibi; bkz. **devletlüğ**
d. Dç VII/4; A III/18, 46
- devletlüğ (A.+ T.) refah, saadet ve nimet sahibi; bkz. **devlerlü**
d. Y II/25, 65, 67; Y III/18, 24, 32, 42, 46, 53, 54, 58
- devr (A.) dönme, dönüp dolaşma
d. iyile- G IX/5
d.-i zamān G XIII/2; d.-i zamāndan HS II/7
d. +ünjde Dç XIII/2
d. +ine Dç XXIV/3
- devrān (A.) dünya, kader, zaman
d. Dç XXXII/6; Dç XLI/6
hüsrev-i d. G II/7
meclis-i d. Dç VI/6
şāh-ı d. Dç XVI/2
d. +da Dç XIV/4
- Dırava Drava, Güney Avrupada bir nehrin ismi, Tuna nehrinin bir kolu
D. A III/37
- dırāz (F.) uzun
dūr ü d. Dç XXI/1; dūr ü d. ol- KH I/45
- di- demek; bkz. **de-, ti-**
d. -yem Dç XXVIII/7; PM II/1
d. -rsin Dç I/3
d. -rler G VIII/3
d. -düm Dç VI/3; D/1
d. -dünj D/40
- d. -di Dç VI/3; Dç XXVII/4; HS II/29
d. -dük HS II/26
d. -diler Dç IV/2; Y II/33; HS II/33, 37
d. -miş Dç XX/1; D/33; HS Ib/4, 16; HS II/8, 19
d. -mişsiz HS Ib/65
d. -mişler HS Ib/6
d. -sem Dç XLI/4
d. -sej Dç XI/2
d. -yelüm G VI/6
d. -yevüz HS Ib/66
d. -yip D/36; Y III/5, 41, 72
d. -p Dç XXXVI/3
d. -yü Dç I/2; G VI/3, 7; Y II/69; HS Ib/3, 24; KH II/29; KH I/79; A I/10, 12, 28
d. -yüben Dç XXXIX/5
d. -geç Y III/5
d. -ye Dç XX/5; HS Ib/8, 10
d. -dükde KH II/13
d. -dügümde KH II/17
d. -dükleri HS Ib/45; VE/58
d. -rdi Dç XXI/5
d. -rsej Dç XXIV/4
d. -mişdünj Dç XXXVI/5
d. -me Dç XVII/5; D/8; G IV/1; HS Ib/19
d. -medi Dç XV/1
d. -mey Y III/93, 96
d. -meñ HS II/24
d. -mesünler HS Ib/53
d. -mekle KH II/24; KH I/24
- dīdār (F.) meydanda
d. +uz G XI/4
- dīde (F.) göz
d.-i hūn-ābım Dç XXX/2
d.-i hūn-bārı Dç V/4
d.-i giryān G II/5
d.-i mürdan KH I/49

- beyāz-i d. +ye VE/38
d. +ler Dç XXXIX/3
- diğkat (A.) dakiklik, doğruluk
d. KH I/22
d. olun- A II/53
- dikeç kadar
d. Y III/5
- dil (F.) gönül, yürek
d. Dç I/1, Dç IX/1, 5; Dç X/2; Dç XVII/6; Dç XXII/1, 2; Dç XXVI/1; Dç XLI/7; G VIII/4; G III/4; G V/1; G II/1, 2, 5
d.-i āvāreden Dç XV/4
d.-i dilirānı HS Ib/21
d.-i fenā Dç XV/4
d.-i güm-rāhile Dç XV/4
d.-i pür-süz Dç I/1
d.-i şad-pāreden Dç XVIII/6
d.-i şeydā Dç XIII/1
hāne-i d. Dç XXIII/1
rāz-ı d. Dç XXXI/2
şafā-yı d. G III/4
seng-i d. Dç XVIII/2
d. ver- D/36
d. +nüñ Dç XLII/1
d. +ni G VIII/5
ehl-i d. +i G IX/5
d. +e Dç XXI/1
d. +de Dç XXXIII/1; Dç VI/1
d. +den Dç IV/5, Dç XVI/4; G I/1;
baħr-i d. +den Dç XXVII/4
derd-i d. +im Dç XXXIII/2
d. +i Dç V/1
d. +ler G IX/4; KH II/33
ehl-i d. +ler G I/3; G II/7
d. +leri VE/78
d. +ā G III/3; Dç V/4; G XIV/4
d. +ā ol- G III/2
- dil-ārām (F.) gönül alan
d. +ım Dç XXVIII/2
- dil-āver (F.) yiğit
- d. B II
d. +ler D/34; A III/29
- dil-āverān (F.) yiğitler
d. KH I/110
d.-ı dilirān VE/45
d.-ı Tatar KH I/90; VE/87, 91
- dil-bend (F.) gönül bağlayan
koşas-ı dil-bend G V/4
- dil-ber (F.) gönül alıp götüren, güzel
d. Dç III/4; Dç VII/5; Dç XXII/I
d.-i māh-ruḥ G V/7
lā' l-i d. Dç III/4
d. +e Dç XII/1
d. +ā Dç XXXVII/4
- dil-cūn (F.) gönül çeken
kadd-i d. +ı Dç XXX/3
- dil-dār (F.) birinin gönlünü almış, sevgili
d. +ı Dç V/1; müjde-i d. +ı Dç V/1
d. +e Dç XVI/3
- dile- dilemek, istemek
d. -rven Dç XVI/4
d. -r Dç XV/4
d. -rsin HS II/28
d. -rsin D/38
d. -rüz HS Ib/49
d. D/40
d. -rseñ Dç XIII/7
- dilek arzu, dilek
d. kıl- Y III/92
- dilirān (F.) cesurlar, yiğitler
d. HS II/33
d.-ı dil-āverān VE/65
d.-ı şir-gir VE/28
d.-ı Tatar KH I/47
dil-āverān-ı d. VE/45
dil-i d. +ı HS Ib/21; gulgule-i d. +ı VE/69
- dilir-āne (F.) yiğitçesine
d. KH I/67
- dil-rübā (F.) gönül alan, gönül kapan

- d. +lar Dç X/7; HS II/43
- dil-teng (F.) kederli, sıkıntılı
d. G XII/3
- dimāğ (A.) akıl, şuur
d. +ımı G II/4
d. +ında G IV/4
- dīn (A.) Allah'a inanma ve bağlanma
d. PM II/2; HS Ib/65; A I/19
a' dā-yı d. HS Ib/35
düşmen-i d. KH I/7
düşmen-i d. +iğ G V/8
düşmen-i d. +e HS Ib/57; ehl-i d.
+e HS Ib/49
mu'īn-i d. ol- HS Ib/67
d. +im Dç XXVIII/4
- dīnār (A.) eski zamanın çeyrek lirası
değerinde bulunan bir nevi altın
parası
d. PM I/8; HS Ib/24, 27
'add-i d. HS Ib/26
- dinç dinç
d. A IV/32, 39
- diñiz deniz
d. Dç XXV/2
- diñle- dinlemek
d. -yene HS Ib/11
- diraḥşān (F.) parlak, parlayan
mihri d. G II/1
- dirhem (A.) gümüş para
d. iyile- G VII/4, 5
- direk ağaç
d. +ler KH I/34; VE/61
- diri diri, canlı
d. KH I/67
- dirīğ (F.) esirgeme; eyvah, aman, yazık
d. Dç XXII/3
- dirīgā (F.) yazık, eyvahlar olsun
d. D/21
- diril- dirilmek
d. -mek Dç II/5
- diyār (A.) memleket, ülke
d. +1 VE/39
d. +ın Dç XLI/4
d. +ların VE/21
- dīv (F.) dev
d. HS II/42
- dīvāne (F.) deli, budala
d. Dç I/3
- diz diz
d. çöküp HS II/33
- dizgin dizgin
d. A III/29
- dizil- dizilmek
d. -miş Dç XXXVI/1
- Dobrocın Macaristan'da bir varoşun
adı; bkz. **Dobrosin**
D. VE/82
- Dobrosin bkz. **Dobrocın**
D. KH I/55
- dol- dolmak
d. -dı Dç XXII/4
- dolāb (F.) kuyudan su çıkaran döner
makine
d. D/7
- dost (F.) dost
d. Y II/32, 34, 41, 45; Y III/11, 56,
77, 81, 84, 104; HS Ib/15
d. ol- A I/18
d. +mız Y I/3
d. +ıñızğa Y II/45; Y III/81, 104
d. +lar G VI/1
- dostluğ (F.+ T.) dostluk
d. Y II/49, 66; Y III/54, 86, 98
d. it- Y III/86
- doym- doymak
d. -madılar D/34
- doym doyma, yetinme
d. olduğda KH II/26
- dök- dökmek
d. -er Dç XXVIII/7
d. -üp PM I/3; VE/61
- dökül- dökülmek

	d. -miş D/2		d. -dum Dç XIV/1, 2, 3, 4, 5
	d. -üpdür B I		d. -updır Dç XXIV/3
dön-	dönmek, geri gelmek	dūzaḥ	(F.) cehennem
	d. -ermen D/26		d. G XII/4
	d. -miş Dç XII/3; D/5	dün	dün
	d. -di Dç II/3; G III/1; G VI/1; G XIII/4, 5		d. G IV/4
	d. -eyin Dç IV/1	dünyā	(A.) dünya
	d. -üp A III/45		d. Dç XXII/4; Dç XXIX/3; G XIII/10
	d. -dükde KH II/37	dār-ı d. +dan	G I/2
dönder-döndermek		ehl-i d.	Dç XV/1
	d. -üp VE/38	d. +da	G XIV/2
döndür-dönmek, çevirmek		dürc	(A.) kutu
	yüzi d. -mez HS II/27	der-i dürr-e i d.-i cāh	HS I/2
döv-	dövmek	dürd-āṣām	(F.) şarabın tortusunu içen
	d. -e G IV/2	rind-i d. it-	G IX/1
du‘ā	(A.) Allah’a yalvarma	dürd-veş	(F.) tortu gibi
	d. Y III/57; PM II/5; HS II/46	d. ḳal-	Dç XXVI/2
	d. +sın Dç XXVI/3	dürlü	türlü
	d. +ları KH II/30		d. HS Ib/12; HS II/15; KH I/74; A I/32
dūd	(F.) uzak	dürül-	dürülmek
	d.-ı āhı Dç XII/4	d. -müş	Dç XVI/3
dūd-mān	(F.) hanedan	dürüş-	çalışmak, gayret etmek
	d.-ı ḥilāfete A I/16	d. -dük	HS II/6
dudaḳ	dudak	dürr	(A.) inci
	d. +uḡ Dç XXXVIII/1	d. Dç XX/1; Dç XXXVI/1	
duḥūl	(A.) içeri girme	d. kibi	Dç XXXVII/1
	d. VE/93	der-i d.-i dürc-i cāh	HS I/2
dūn	(A.) aşağı, alçak kimse	düş-	düşmek
	d. Dç XXXIV/5	d. -er	Dç XXXVII/1, 2, 3, 4, 5; HS Ib/55
	çerḥ-ı d. G IX/5	d. -miş	Dç XXXVI/2; G X/5
	dehr-i d. teg G I/6	d. -üpdür	Dç VIII/1, 2, 3, 4, 5
dūr	(F.) uzak	d. -di	Dç XXII/1; Dç XXIV/2; K I/2
	d. ü dırāz Dç XXI/1; d. ü dırāz olmaḡla KH II/45	d. -üp	Dç XXXVII/3; G IX; KH I/123; A I/29
dur-	durmak	d. -en	KH II/33; KH I/67
	d. -ur Dç XXXIX/2	d. -mezdi	G X/2
	d. Dç VI/6	d. -meyüp	A II/28
	d. -up A I/31		
dut-	tutmak		
	d. -miş G X/3		

- düşmān (F.) düşman; bkz. **düşmen**
 d. Y II/29, 48; Y III/27, 81, 104
 d. bol- Y III/35
 d. +ıñız Y II/59
 d. +ıñızğa Y II/45, 57; Y III/81, 104
 d. +ları ol- üçün Y III/47
- düşmen (F.) düşman; bkz. **düşmān**
 d. KH II/10; A I/18
 d.-i ğaddār HS Ib/33
 d.-i dīn KH I/7; d.-i dīniñ G V/8;
 d.-i dīne HS Ib/57
 mülk-i d. teg HS Ib/39
 d. +nüñ A II/21, 40
 d. +üñ HS Ib/37
 d. +e A IV/5
 d. +den HS II/37; A IV/19
 d. +dür HS Ib/15
- düşür- düşürmek
 d. -üp VE/49
- düyün (A.) borçlar
 d. A I/34
- düz- düzeltmek
 d. -er boz- G VI/7
- E**
- ebkem (A.) dilsiz
 e. iyle- KH I/45
- ebleh (A.) pek akılsız, ahmak
 e. G XIV/1; HS Ib/10
- ebr (F.) bulut
 e.-i bāhārı HS II/2
 e.-i nev-behār Dç VI/1
 e. +ile Dç XXIV/3
- ebrū (F.) kaş
 e. Dç XXXV/4; G III/2; G V/2
- ebter (A.) hayırsız, faydasız
 e. Dç XXII/3
- Ebu'l-feth el-Ġāzī Gazi Giray'ın
 yarlıklarda kullandığı ünvan
- E. Y III/2
- ebyūt (A.) iki mısradan oluşan manzum
 sözler
 e. +ı D/33
- ecel (A.) ömrün sonu
 bād-i e. D/17
- ecl (A.) sebep
 e. +den VE/12
- edā (A.) borç ödeme, yerine getirme
 e. iyle- A I/14; A IV/9, 23
- edānī (A.) en alçak, aşağılık kimseler
 e. +la G XIV/3
- efāzıl (A.) çok bilgililer
 e. VE/2
- efġān (F.) ızdırap ile haykırma, inleme
 e. D/22
 e. iyle- it- D/22
 e. +lar Dç XIII/4
 e. +lar iyle- Dç XIII/4
- efendi (Yun.) malik, sahip
 e. G VI/8; HS II/1
 e. +yle KH I/79
- efkār (A.) düşünceler, endişe
 e. HS II/1, 24; KH I/6
 e.-ı esrār-ı ğamıñ Dç XXI/1
- Eflağ Romanya'nın güneyinde bulunan
 bölgenin adı
 E. HS II/24, KH I/6
 E. + uñ HS II/17
- efvāc (A.) bölükler
 e. +ından KH I/29
- eger (F.) eğer, şayet
 e. Dç XVIII/5; G VIII/4; Y I/8; Y
 II/41, 44; Y III/6, 16, 18, 76; HS
 Ib/26, 27, 28, 37; KH II/6, 11, 16,
 41; A I/13; A II/44
 e. +se G IV/2
- egerçi (F.) her ne kadar..., ise de
 e. Dç VIII/1; G XII/6; HS Ib/13
- egin insanın arka tarafı, sırt
 e. +ine G VI/7

- egle- eğlendirmek, meşgul ettirmek
e. -mez Dç XVIII/1
e. -rdi Dç XXI/3
- eglen- oyalanmak
e. -memüz A IV/13
e. -ürse A IV/16
e. -mek A III/19
- ehl (A.) sahip, malik
e. Dç II/4
e.-i ʿilm G XIV/4
e.-i ʿışkuñ Dç II/4
e.-i dem Dç XXXI/2
e.-i derd için Dç XXXV/5; e.-i derdiñ Dç XXXI/6
e.-i dünyā Dç XV/1
e.-i diller G I/3; G II/7; e.-i dili G IX/5
e.-i dīne HS Ib/49
e.-i inşāf it- mi HS Ib/27
e.-i ʿirfān iyle- G I/5
e.-i İslām PM I/2; e.-i İslām için HS Ib/56; e.-i İslām'a HS Ib/15
e.-i kemāle G XIII/3
e.-i ʿurādan KH II/32
e.-i ʿtabʿ a Dç XXI/5
e.-i vukuf A II/26
e. +i kibi G I/4
e. +i Dç XXXII/4; G 4/2; HS Ib/8; HS II/11
e. +ine G XIV/2; HS Ib/48, 55
- ehrimen (F.) Zerdüştlerin inandıkları kötülük ve karanlık tanrısı, şeytan
e.+de Dç XXIII/3
- ejder (F.) büyük yılan; cesur, şiddetli ve merhametsiz (adam); bkz. **ejderhā**
e. ol- HS Ib/36
- ejderhā (F.) büyük yılan; cesur, şiddetli ve merhametsiz (adam); bkz. **ejder**
e. +dur D/30
- ekābir (A.) devlet ricali
e. HS Ib/52
- eki iki; bkz. **iki**
e. Y II/16, 19, 28, 32, 39, 50, 60, 62, 67; Y III/12, 14, 21, 26, 44, 45, 68, 105
- ekşerī (A.) çok defa, çoğu
e. KH I/128
e. +nūñ A IV/29
- eksik eksik
e. +siz Y III/63
- eksüklük eksiklik
e. it- G VI/12
- eksil- eksilmek
e. -üp Dç XIII/5; Dç XXIX/4
- Ekur Merebihemvaç Macaristan'da bulunan boğaz
E. VE/50
- el el
e. Dç II/3
e. ur- Dç XXXIV/2; VE/21
e. +e Dç XIV/4; HS II/43, 44; KH II/32; KH I/42; A III/17; VE/33; VE/73
e. +de Dç XVI/5; HS II/42
e. +den Dç XXIV/1; HS Ib/61; D/21; PM I/6; A III/36; e. +den ket- D/21
e. +ümde Dç XVI/1
e. +inüñ içre G VII/3
e. +ine G VI/2; KH II/29
e. +inde Dç XLII/3
e. +ün̄de D/4, 37
e. +inden Dç XVIII/3; Dç XXIII/1
e. +indin PM I/8
e. +i içre G VII/4
e. +ümüzden KH II/42
e. +lerinde A II/23
- elbette (A.) mutlaka
e. KH II/10
- el-firār (A.) kaçma
e. KH II/28
- el-ḥaḳ(ḳ) (A.) hakikaten, doğrusu

- e. Dç XXXIV/5; G XII/7; HS Ib/60
- el-ḥāşıl (A.) netice itibariyle
e. KH II/14
- el-müşṭāk (A.) özleyen
e. KH I/144
- elvir- yetmek, kafi gelmek
e. -di Dç XXI/1
e. -dügi kadar VE/10
- em ilaç
e. +dür Dç IV/2
- emān (A.) eminlik, korkusuzluk
e. G VI/1
e. +la KH I/131
- emāret (A.) emirlik, beylik
e. +i KH I/47
- emdi şimdi
i. D/24; Y II/63; Y III/59, 65
- emīn (A.) emniyet sahibi, korkusuz
e. Y II/18, 32, 50, 54; Y III/7, 14, 57, 105
e. +ümüzdin Y II/52
- emīr (A.) bir kavmin bir şehrin başı
e.-i nazm Dç I/4
- emn (A.) eminlik, korkusuzluk
e. G VI/1
- emr (A.) iş buyurma, buyruk
e. HS Ib/52; A I/38, 40; A II/55
e.-i pādīşāhuṅdur A I/33
e.-i şerīf VE/9; e.-i şerīfünüz A IV/42
e. +e HS II/13
e. +de A I/16
e. +üm KH II/12
e. +i KH II/13
e. +ümüze A I/6
e. +lerine A I/17
- emvāc (A.) dalgalar
e.-i girdāb KH I/28
- emvāl (A.) mülkler
e.-i ḥāşşaya A I/32
- endūh (F.) gam, keder
- e. Dç V/1
e.-1 dili Dç V/1
e. +1 G VII/2, 3
- enfa^ç (A.) daha, faydalı
e. Dç XI/6
- ene'l-ḥaḳḳ (A.) Hallac-ı Mansur'un söylediği: "ben hakkım" anlamında bir söz
e. G I/2
- engüşṭ (F.) parmak
e. G III/1
- enīs (A.) dost, sevgili
e.+im Dç XXVIII/1
- eñşār (A.) yardımcılar
e.-1 nuşret KH I/15
- envā^ç (A.) çeşitler, türlüler
e. A IV/3
e.-i ğāret A I/8
e.-i miḥnet ile A III/47
e.-i şedāyid VE/47
e.-i tazarru^ç A IV/17
- enverī (A.) çok parlak, çok güzel
e. Dç XX/5
meh-i e. Dç XXII/1
- eñse ense
e.+siñe G VI/9
- er erkek, er, adam
e. HS Ib/28; HS II/28; B II
e. +i Dç XXXI/1; PM II/3, 5; KH II/16
e. +ine Dç XXXI/2
e. +inden HS II/38
e. +idür HS II/27
e. +iydi B II
- er- ermek
e. -ersiy G XIV/4
- erāzil (A.) namussuzlar, yüzüzler
e.-i mecmā^ç 1 G XIV/1
- erbāb (A.) sahipler
e.-1 vuḳūf (bilirkişiler) A IV/15

Erdel	Romanya'nın batı ve orta bölgelerine Osmanlı zamanında verilen ad E. KH I/6, 11, 30; VE/58 E.-i erzēl HS I/39 E.-i aṣl KH II/23	e. +lerni Y II/47
eren	kendi varlığından geçerek hakikate ermiş kişiler, veliler, evliyalar e. +ler içre Dç I/2	eski eski e. Dç XXXIII/1; Y III/47
erğuvān	(F.) kırmızımtrak bir çiçek e. Dç XVI/5 e. +dan Dç XXXIX/1	eṣnā (A.) ara, vakit e. +da KH I/122
erkli	güçlü e. Y III/24, 32, 58	esrār (A.) gizlenen ve bilinmeyen şeyler, aklın eremeyeceği işler e. Dç XXVII/4 efkār-ı e.-i ğamuḡ Dç XXI/1 e. +umuz G XII/6
es-	esmek e. -üp D/17	eṣām (F.) ölmeyecek kadar az yiyecek ve içecek şey e. it- G IX/1
esāfil	(A.) pek aşağı olanlar, halkın en aşağı tabakası e.-i mecmā'ı G XIV/4	eṣ'ār (A.) vezinli ve kafiyeli sözler e.+uḡı Dç I/4
esb	(F.) at e.-i hüner-mend-i ṣabā-refṭarı G V/5 e.-i tek K I/2	eṣik eṣik e. +üḡde Dç XXXVII/4
esen	sağ, salim e. Y III/91	eṣk (F.) gözyaşı e.-i gül-günü Dç XXX/5 e.-i çeṣm-i ter Dç XXII/2
esenlik	sağlık e. Y III/101 e. +iḡizni Y III/103	et- etmek, yapmak; bkz. it- e. -düḡi VE/76 e. -dügümüz A IV/8 e. -meḡe G X/1; A III/25; A IV/6 e. -mez G VIII/3 e. -mek A I/11; A IV/6 e. -mekle A I/10, 34 e. -mekde A I/8 e. -mede A I/7
eṣer	(A.) nişan, iz e. HS Ib/13; HS II/37; A III/35; A II/19 e. ile A III/45 e. al- A III/38 e. kıl- HS Ib/3 e. it- Y III/29	etdüiril- ettirmek e. -üp A II/10, 16
esir	(A.) tutsak, köle e. Y II/46; Y III/17, 72, 80 e. it- KH II/32 e. +ni Y III/18, 19 e. +in Y III/90 e. +leri Y III/80	etemm (A.) tam, kusursuz vech-i e. üzre KH I/22
		eṭıbbā' (A.) doktorlar e. +dan Dç XVII/4
		eṭrāf (A.) yanlar, uçlar e. VE/28, 37 e.-ı 'ālemden PM I/6 e. +ı A III/18 e. +da VE/80
		eṭvār (A.) hareketler, işler

ev	e. Dç IX/1 ev e. A III/34 e. +de HS II/42 e. +den Dç II/4 e. +i Dç X/2 e. +ine Dç VI/2 e. +in Dç XLI/4 e. +inde Dç XXIX/3	eytgür- söylemek; bkz. ayt- , eyt- i. -üñ PM I/8
evāil	(A.) eski, önceler e. +din Y II/13	eyvān (A.) köşk, çardak e.-i keyvāna KH I/26
evāmīr	(A.) emirler, buyruklar e.-i aliye ile A II/51	Eyyūb Eyüp peygamber E. teg D/27
evlād	(A.) sülale, nesil e. +ın A I/13	ez-ber (F.) zihinde tutma e. Dç XXII/6
evliyā	(A.) keramet sahibi, emir sahibi bulunanlar e.-yı himmetleriyle A I/18	ezel (A.) başlangıçlı olmayan geçmiş zaman er e. G XIV/1
evvel	(A.) önce, ilk, birinci e. Y III/91; HS Ib/33; KH I/72, 128 e. +den KH II/38	ezhār (A.) çiçekler e. +ı Dç XXVII/2
evvelā	(A.) her şeyden önde, ilkönce e. KH II/17; KH I/89; VE/18	F
ey	ey! (çağırma edatı) e. Dç I/1; Dç II/4; Dç III/1, 2, 3, 4, 5; Dç IV/4; Dç V/1; Dç VI/6; Dç IX/5; Dç X/4, 7; Dç XI/1, 5, 6; Dç XII/1; Dç XVII/5, 6; Dç XVIII/2; Dç XIX/5; Dç XX/5; Dç XXII/7; Dç XXV/5; Dç XXVIII/5; Dç XXIX/5; Dç XXX/1, 5; Dç XXXI/7; Dç XXXIII/7; Dç XXXIV/4; Dç XXXV/4; Dç XXXVI/2, 5; Dç XXXVII/5; Dç XXXVIII/3, 4; Dç XXXIX/5; Dç XL/5; Dç XLI/7; D/28; G I/7; G II/2, 5, 6; G IV/6; G VI/14; G VII/2, 6; G IX/5; G X/2, 4, 5; PM I/2, 4, 7; HS II/33, 46; K I/2	fāḥr (A.) övünme, böbürlenme f. it- Dç XV/1 f.ü'l- efāzıl VE/2 f. +i Dç XV/1
eyt-	söylemek; bkz. ayt- , eytgür- i. -ip Y III/99	fāḥīr (A.) fakir, yoksun f. +ler Y III/57 f. +lerin Y III/33 f. +lerige Y III/105 f. +leriñde Y II/26
		fāḥr (A.) fakirlik, yoksulluk f. Dç XV/1
		fānī (A.) ölümlü, geçici f. G I/6
		farḥ (A.) ayrılık, başkalık f. +ı Dç VIII/4
		farz (A.) lüzümlü, gerekli f. HS Ib/5, 58 f. +dur A IV/19
		fāşıl (A.) ayıran, bölen f. Dç II/1 f.-ı nev-bahār Dç XXXI/7
		faşıl (A.) mevsim f.-ı nev-bahār Dç XXXI/7
		fāş (F.) meydana çıkma, duyulma f. it- Dç XI/5

- fażilet (A.) güzel vasıf, insanın yaradılışındaki iyilik
f. HS II/2
cenāb-ı f.-me'āb KH I/4
- fażl (A.) fazla, üstünlük
f. +ınuş HS II/2
- febihā (A.) ne güzel!
f. KH I/135
- fedā (A.) uğruna verme
f. kı1- Dç XIX/2
- feh̄m (A.) anlama, anlayış
f. it- Dç XXXI/2; G I/6
f. iyle- B IV
- felek (A.) gökyüzü
f. D/26, 30
der-gāh-ı f. A I/2
- fenā (A.) yok olma, yokluk
f. D/28; G II/3
dil-i f. Dç XV/4
f. +ya VE/22
- ferāğat (A.) vazgeçme
f. D/39; HS II/13
f. kı1- HS II/6
- Ferhād Ferhad ve Şirin adlı mesnevinin kahramanı
F. G VIII/4
F. için Dç XXIV/4
- ferh̄unde (F.) mutlu, uğurlu
hüdhüd-i f. Dç XXXV/4
- fermān (F.) emir, buyruk; padişah tarafından verilen yazılı emir
f. HS Ib/52; A I/14; A IV/46; A II/55; VE/10
f. olın- KH II/37
f.-ı āsitān A I/39
f.-ı k̄azā VE/6
f.-ı pādīşāhı üzre KH I/5
f.-ı hümāyūn A I/4 (padişah buyruğu); f.-ı hümāyūn üzre A IV/1
f.-ı şerif A IV/35
- ferzāne (F.) bilgili
- fesād (A.) bozukluk
f. it- Y III/65
f. +a HS Ib/12
- feth̄ (A.) açma, açılma
f. Dç XXII/5; KH I/2
f. +i Dç XX/2; KH II/8
- Feth̄ Keray Feth Giray (1557-1596), Kırım hanı Gazi Giray'ın küçük kardeşi; bkz. **Feth̄ Keray Sultān, Feth̄i Keray Sultān**
F. Y II/38; KH II/40; KH I/40
- Feth̄ Keray Sultān Feth Giray; bkz. **Feth̄ Keray, Feth̄i Keray Sultān**
F. Y III/64
- Feth̄i Keray Sultān Feth Giray; bkz. **Feth̄ Keray, Feth̄ Keray Sultān**
F. Y III/68, 70
- fetil (A.) lamba fitili
f. Dç XXX/1
- fetvā (A.) müftü tarafında verilen karar
f. HS I/63
- fevr (A.) acele, hemen
f.-i şevk VE/4
- fevt (A.) elden çıkarma, kaçırma
f. ol- Y II/19; A IV/36; A II/55; A II/42
- fırka (A.) insan kalabalığı, tümen
f. -i fūccār KH I/49
- fırşat (A.) fırsat
f. A IV/36; A II/42
f. +ı VE/96
- fiğān (F.) ızdırap ile bağırıp çağırma, inleme
f. +a D/5
f. +ından Dç XVII/3
- fikr (A.) fikir, akıl
f. kı1- Dç XXIX/5
f.-i vişālündür G VIII/3
f. +i Dç XXI/3; G VIII/2
- fi'l-cümle (A.) sonunda

f. HS II/18; KH I/9	f. Dç XXXII/8
fi'l-ḥaқиka (A.) gerçekten, doğrusu	
f. A I/29	G
fi'l-ḥal (A.) hemen, şimdi	
f. A III/21	ğaddār (A.) merhametsiz
firāḳ (A.) ayrılık, sevişenlerin ayrılığı	düşmen-i ğ. HS Ib/33
f. Dç. X/1, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Dç XXV/5; Dç XXIX/5	ğāfil (A.) ihmal eden
f. +uḡ D/3	ğ. Dç XXIII/3; Dç XXXII/1, 8; HS Ib/10
f. +uḡda Dç XXVIII/5; G III/5	ğ. ol- G VI/1
firār (A.) kaçma	ğaflet (A.) dikkatsizlik, ihmal
f. iyle- HS II/20	ğ. ile D/37
f. it- KH I/128; f. it- A III/17	gāh (F.) ara sıra
f. +1 HS II/39; ḳarār-ı f. +1 VE/71	g. D/22
f. +a KH I/102, 126; VE/31, 63	g... g... A I/5
firūze (A.) mavi renkli ve değerli bir yüzük taşı	gāhī (F.) bazen, arasıra
f. +den VE/90	g. Dç XXIX/5; Dç XXXVII/2
fitne (A.) fesat, karışıklık	ğā'ib (A.) görünmeyen, yok olan
f. HS Ib/34	ğ. Dç III/4
flori İtalya ve Batı ülkelerinde basılan altın paralara Osmanlıların verdiği isim	ğ. ol- Dç III/4
f. Y II/59; Y III/93, 95	ğā'ibāne (A.) görünmeyerek
f. +ni Y III/96	ğ. Dç XIX/2
Frenk Osmanlı zamanında Avrupalılara özellikle Fransızlara verilen ad	galebe (A.) yenme, üstünlük
f. KH I/115	ğ. it- KH II/15
fuḫūl (A.) erkekler	ğālib (A.) üstün gelen, yenen
pāy-bend-i f. KH I/28	ğ. gel- KH I/125
fuḳarā (A.) fakirler, yoksullar	gam (A.) keder, tasa, kaygı
f. +sımı A IV/24	ğ. Dç X/2; Dç XXXI/6; Dç XXXIII/1; G II/6; G VII/5; G XIII/2; PM II/4
furtına fırtına	āteş-i ğ. Dç XXIX/1
f. ol- KH II/46	ğ.-ı hicrān Dç XVIII/2
fücā'eten (A.) birden bire	gird-bād-ı deşt-i ğ. Dç XVIII/5
f. ol- VE/65	ḫār-ı ğ. Dç XXXIII/7
füccār (A.) günahkârlar	medd-i ğ. G VII/3
fırḳa-i f. KH I/49	ğ. birle Dç XXIX/4
fürüzān (F.) parlayan, parlak	ğ. ḳıl- K I/1
f. ol- VE/65	medd-i ğ. bol- G VII/4
füsün-sāz (F.) büyüleyici	ğ. +ın G XIII/1
	ğ. +mı K I/1

- ğ. +da G VII/1; bezm-i ğ. +da Dç XXI/3; G VII/1; deşt-i ğ. +da Dç XXIV/5
- ğ. +dın Dç XXIX/5; bār-i ğ. +dın Dç XII/3; nāvek-i ğ. +dın Dç XXXIV/4
- ğ. +dan Dç XVIII/1
- ğ. +den Dç VI/4
- efkār-ı esrār-ı ğ. +uñ Dç XXI/1
- ğ. +ı Dç XLI/1; G III/4
- ğ. +ıka Dç XLI/6
- ğ.+ıdın Dç XXXIII/7; Dç XXXIV/1
- şāh-ı ğ. +la G VII/2
- ğam-ḥ̄ār (F.) kederlenen, tasalanan
- ğ. Dç IV/5
- ğ. +uña Dç IV/5
- ğamze (A.) süzgün bakış
- ğ. Dç IV/3
- ğ.-i pür-fen-i ‘ayyāruña Dç IV/3
- ğ.-i ḥūn-rīzine Dç XVIII/7
- nāvek-i ğ.-i dil-düz ile G V/2
- ğ. +lerüñ Dç IV/3
- ğānim (A.) ganimet alan
- ğ. A III/39
- ğānimet (A.) düşmandan alınan mal
- ğ. HS Ib/45; HS II/41; VE/96
- ğ. +leri HS Ib/42
- ğaraż (A.) hedef, istek
- ğ. A I/6
- ğ. ol- HS Ib/47
- ğāret (A.) yağma, akın
- ğ. A II/15
- ğ. it- A III/41
- ğ. iyle- A III/36; A IV/12
- ğ. olın- A III/3
- ğarīb (A.) zavallı
- ğ. +üñ G VIII/5
- ğarķ (A.) suya batma, boğulma
- ğ. ol- G XII/3; HS II/41
- ğaybiyye (A.) göze görünmeyen şeylere ait
- mevāhib-i ğ. +sine KH I/10
- ğāyet (A.) son, çok
- ğ. Dç XXXII/8; KH II/47
- ğayr (A.) ayrı, başka
- ğ.-i ḳalbüm G II/2
- ğ.-i müstemir KH I/27
- ğ. +e G II/1
- ğayret (A.) çalışma, çabalama
- ğ. VE/91
- ğ.-i İslām KH II/15
- nār-ı ğ. Dç XXIII/5
- ğ. +i HS Ib/61
- ğayrı (A.) ayrı, başka; yabancı
- ğ. Dç XXIII/1; Dç XXXII/7; Dç XLI/1; G II/1, 2; KH I/12, 13; A III/36, 49; AIV/3, 38; VE/85
- ğ. +ğa Dç XXXII/7
- ğazā (A.) din uğruna savaş
- ğ. Dç II/6; HS Ib/59
- ğ. gibi HS Ib/58
- ğulgüle-i ğ. +nuñ KH I/44
- ğ. +ya G V/8
- ğ. +lar Dç XIII/7
- Ğazāyī Gazi Giray Han'ın şiirlerinde kullandığı mahlâs; bkz. **Ḥan Ğazī**
- Ğ. Dç I/4; Dç II/6; Dç IV/5; Dç V/5; Dç VI/7; Dç VII/5; Dç VIII/5; Dç IX/5; Dç X/7; Dç XI/6; Dç XII/5; Dç XIII/7; Dç XIV/5; Dç XV/5; Dç XVI/5; Dç XVII/7; Dç XVIII/7; Dç XIX/5; Dç XX/5; Dç XXI/5; Dç XXII/7; Dç XXIII/5; Dç XXIV/5; Dç XXV/5; Dç XXVI/5; Dç XXVII/5; Dç XXVIII/7; Dç XXIX/5; Dç XXX/5; Dç XXXI/7; Dç XXXII/8; Dç XXXIII/7; Dç XXXIV/5; Dç XXXV/5; Dç XXXVI/5; Dç XXXVII/5; Dç XXXVIII/5; Dç XXXIX/5; Dç XL/5; Dç XLI/7;

- D/40; G I/7; G IV/6; G VI/14; G VII/6; G IX/5; G X/5; G XI/5; G XII/7; G XIII/7; G XIV/5; PM II/5
 aḥvāl-i Ğ. G III/5
 ğ. kibi Dç III/5
 ğ. +yı Dç XXIII/5
 ğ. +ye G VIII/5
 ğ. +den G II/7
- ġazel (A.) klâsik şark şiirinin bir çeşit nazım şekli
 ğ. Dç XXI/5
- ġāzī (A.) gaza eden, savaşan
 ğ. +ler HS Ib/55; HS II/43; KH I/125; A III/15, 21, 23, 38
 ğ. +lere A III/28
 ğ. +lerini A IV/32
 ğ. +lerümüz KH I/106
- Ġāzī Ḥān Gazi Giray Han; bkz. **Ġāzī Keray Ḥān, Ġāzī Keray**
 Ġ. Y III/61; KH II/47; A I/41
- Ġāzī Keray Gazi Giray Han; bkz. **Ġāzī Keray Ḥān, Ġāzī Ḥān**
 Ġ. Y I/4; Y III/55, 108; KH I/1
 Ġ. +nıḡ Y III/59
- Ġāzī Keray Ḥān Gazi Giray Han; bkz. **Ġāzī Keray, Ġāzī Ḥān**
 Ġ. Y I/2, 14; Y II/10, 42, 46, 58, 60, 71; Y III/2, 8, 27, 37, 42, 53, 69, 82, 93; HS II/1; KH II/1; KH I/144; A I/1; A III/1; VE/1
 Ġ. +ğa Y III/35, 103
 Ġ. +uḡ A IV/1; A II/1
- ġāzīyān (A) din uğruna savaşanlar
 ğ.-ı āfi-tāb-ı ʿālem-tāb KH I/65
 ğ.-ı Tatar KH II/28
- geç- geçmek; bkz. **geç-**
 g. -diler HS Ib/44
 g. -üp HS II/9; KH II/26; KH I/9, 93, 111, 119; A III/37, 47; A II/22
 g. -mekde VE/54
 g. -en KH I/26, 88
 g. -miş iken KH I/85, 86
 g. -mege HS Ib/38; KH I/49; A III/46
 g. -mek KH I/76, 79, 84, 136
- geçil- geçilmek
 g. -sün HS Ib/34
 g. -üp KH II/53; A III/13; VE/46
- geçir- geçirmek; bkz. **geçür-, keçür-**
 g. -üp VE/45
- geçit geçit
 g. +de VE/81
 g. +den KH I/86
 g. +leri VE/80
- geçür- geçirilmek; bkz. **keçür-, geçir-**
 g. -elüm KH I/77
- gedā (A.) dilenci, yoksul
 g. kel- Dç XVII/7
- geh (F.) bazı, arasıra
 ğ. Dç XXIX/5
 g... geh... D/13
- gehī (F.) bazen, arasıra
 ğ. G XII/3
- gel- gelmek; bkz. **kel-**
 g. -ür HS Ib/35
 g. -ürsüz HS II/24
 g. -di PM I/1
 g. HS II/46
 g. -üḡ HS II/30
 g. -üp HS II/7, 17, 23, 36; KH II/10, 22, 28, 34; KH I/8, 58, 105, 109, 112, 125, 140; A I/11; A III/12, 39; A II/2; VE/86
 g. -ince KH I/138; A III/39
 g. -dükde A I/11
 g. -en HS Ib/24; KH II/34, 36, 42; A I/10
 g. -düği KH I/58
 g. -düğün KH I/121; A II/7
 g. -diyse HS II/19
 g. -miş idi HS II/21
 g. -mişler idi KH I/115

- g. -meyüp HS Ib/17
- gelin- gelmek
g. -üp A III/46
g. -n VE/49
g. -mekle VE/90
- gemi gemi; bkz. **kemi**
g. +ne HS Ib/14
g. +ler HS Ib/40; KH I/110
- gemici gemici
g. HS Ib/9
- ger (F.) eğer
g. Dç XI/2, 3, 4; Dç XX/5; Dç XXIV/4; Dç XXV/2; G XIV/5; PM I/9; PM II/2; HS Ib/52, 63
- gerçe (F.) her ne kadar
g. K I/2
- gerçi (F.) her ne kadar
g. Dç XXIX/3; HS Ib/42, 44; G IV/5; G VII/4
- gerden (F.) her ne kadar
g.-i tevsen-i zibāda G V/4
- gerdün (F.) dünya
bār-gāh-ı g. A I/2
- gerek gerek; bkz. **kerek**
g. +i gibi A II/5
g. +siz KH II/17
- germ (F.) sıcak
g. ol- Dç XXIV/2
- getür- getirmek; bkz. **ketir-**
g. -dükde KH I/100
g. -mege KH I/95
g. -meleri A IV/25
g. -meyüp A III/43
- getüril- getirilmek
g. -mişdür A III/17
- gevher (F.) elmas, cevher; bir şeyin aslı, esası
g. Dç XXVIII/3
g.-i cānumnı Dç X/3
g.-i la' lüñ Dç XIX/2
- ğidā (A.) yiyip içilen şeyler
- ğ. +dur D/30
- gibi gibi; bkz. **kibi**
g. HS Ib/30, 58; HS II/39; KH II/13, 18; KH I/50, 51, 65, 106, 117, 133; A I/17; A II/5, 38; VE/29, 52, 96
- gice gece; bkz. **kiçe**
g. KH I/136
g. +yi A II/53
- giç- geçmek; bkz. **kiç-**
g. -erler HS II/29
g. -en HS II/20
- gider- gidermek
g. G XIV/5
- gir- girmek
g. -di HS II/43, 44
g. -üp KH II/18, 32; A III/22; VE/73
g. -düklerinde A III/42
g. -enleri VE/33
g. -mege KH II/46
- Giraniçe Slovenya'da bir kalenin adı
G. A III/48
- gird-bād (F.) kasırğa, hortum
g.-i deşt-i ğam Dç XVIII/5
- girdār (F.) meşguliyet, iş
g. +ı Dç V/5
- giribān (F.) elbise yakası
çāk-ı g. Dç XXXVII/4
- giriftār (F.) tutulmuş, esir, düşkün
g. HS II/11; VE/71
g. +uz G XII/1
- giriñ (F.) bağ, düğüm
k. +ler Dç XIII/3
- girü geri
g. KH I/93; A I/15; VE/15, 34, 44; A III/47
g. qalmaz PM II/3
- giryān (F.) ağlayan
g. Dç XXXIV/1

- g. ol- Dç XXIX/1; g. ol- Dç XXXIX/3
dāde-i g. G II/5
- girye (F.) ağlama
g. Dç V/4; g. birle Dç VI/1
g. kı1- Dç XXIX/5
- gīsū (F.) uzun saç, saç örgüsü
g. G V/4
g. +lar G II/4
- git- gitmek; bkz. **ket-**
g. -di PM I/6
g. -miş VE/90
g. -dükden A II/21
g. -üp VE/87
g. -en KH I/58
g. -enleri KH I/95
g. -erken A III/38
g. -mişlerdür A II/8
g. -mege A IV/41
g. -mez HS Ib/46, 52
g. -medin A IV/36
g. -mek KH I/115
- giy- giymek
g. -di G X/3
g. -er B II
g. -üp HS II/35
- gizlü gizli
g. D/6
- ğonce (F.) gonca
ğ. Dç IX/4; ğ. kibi G XII/3
ğ. -i zanbağ Dç XVI/3
ğ. -i ħandān G II/2
ğ. +ler Dç XVIII/1
- göç- göçmek
g. -üp HS II/13
- göçil- göçmek
g. -üp KH I/54
- gök gök
g. +e yet- gibi VE/52
- gönder- göndermek
g. -üp KH I/31, 80; A II/2; A IV/3, 33, 39; VE/13, 36, 59, 60, 76
g. -dügi HS II/1; KH II/3; A I/1; A IV/41; VE/1
g. -dügünüz KH II/44
g. -miş it- KH II/25
g. -mek VE/36; g. -mek üzere KH II/33
g. -memek A II/30
- gönderil- gönderilmek
g. -üp KH I/97, 134; A II/52
g. -en KH II/35; A II/18; VE/78
g. -mişdür A IV/35
g. -mek KH II/40
g. -mekle A III/7
- gör- görmek; bkz. **kör-**
g. -ürsüz HS II/24, 31
g. -esin KH II/98
g. -di KH I/87
g. -dük KH I/81
g. HS II/32
g. -üñ PM I/1, 5; HS II/30
g. -elüm HS II/28
g. -üp HS II/15; KH I/83, 121
g. -ürseñüz KH I/77
g. -müşüzdür A IV/10
- göre göre; bkz. **köre**
g. A I/43
- gören- görünmek; bkz. **körin-, görün-**
g. -ür VE/38
- göril- görülmek
g. -di KH I/76
g. -ür A II/43
g. -mege KH I/125
- görün- görünmek; bkz. **körin-, gören-**
g. -mekle VE/95
g. -diyse KH I/105
- göster- göstermek
g. -üp A I/15; A III/30; VE/77
g. -meyüp KH I/97
- götür- götürmek

- g. -üp KH II/35
g. -mege KH II/9
g. -meyüp VE/31
- göz göz; bkz. **köz**
g. +e VE/38
- ğubār (A.) toz
ğ. Dç XVIII/5
ğ.-ı hattı Dç Dç XXI/3
ğ. ol- Dç XXVIII/6
- ğulgüle (A.) gürültü, şamata
ğ.-i dilirānı VE/69
ğ.-i gazānuñ KH I/44
- ğullüv (A.) ileri gitme
ğ. it- KH I/110
- ğurbet (A.) yabancı yer, vatan dışı
ğ. +de Dç XIV/2; D/3
- ğurre (A.) aklık, parlaklık
ğ. +sinde A III/27
- ğurūr (A.) kendini yüksek ve değerli
görme hissi
ğ. it- D/29
- gūş (F.) işitme, dinleme
g.-i bī-hūş-i küffarı KH I/45
g. kııl- Dç XXVII/5
- gūşmāl (F.) yola getirme
g. vir- için A III/5
g. +ler vir- A IV/5
- gūyā (F.) sanki
g. Dç XXIV/2, 5
- gūy (F.) İranlılara mahsus bir çeşit oyun
topu, yuvarlak şey
g.-ı ħarābāta G IX/4
- ğuzāt (A.) gaziler, savaşanlar
menāl-i ğ. +a VE/39
ğ. +dan VE/20
- güç zor
g. +dür G VI/3
- gül (F.) gül, çiçek
g. Dç XII/1; Dç XIX/1; Dç
XXVII/1; Dç XXVIII/4; Dç
XXXIV/3; Dç XLI/3
- g. kibi Dç VI/5; Dç XVII/2, Dç
XXXI/4; Dç XXXIII/7
- g.-i gül-zār Dç IX/3
g.-i ħamrā Dç XXIV/2
g.-i şurğa Dç VIII/2
g. +ni Dç XLII/3
g. +ünj Dç IX/4; B I
g. +ler Dç XXXVII/3; D/12
g. +lerin Dç XXI/5
g. +lerge Dç XXXIII/2
- gül-endām (F.) nazik, güzel endamlı
g. +ım Dç XXVIII/2
- gül-fām (F.) gül renkli
meyl-i mey-i g. it- G IX/1
- gülgün (F.) gül renkli
bād-bān-ı g.-i şafak KH I/116
eşk-i g. +ı Dç XXX/5
mey-i g. +ile Dç XVII/1, 3
- gül-sitān (F.) gül bahçesi
g. +ı Dç XIX/1
- gül-şen (F.) gül bahçesi
g. +de Dç XXXII/3
- gül-zār (F.) gül bahçesi
gül-i g. Dç IX/3
seyr-i g. Dç XVIII/1
- gümān (F.) zan, sanma, sezme
g. Dç XI/3
g. +dın Dç XI/3
- güm-rāh (F.) yolunu şaşırması
d.-i g. +ile Dç XV/4
- gün gün; bkz. **kün**
g. Dç III/1; PM I/5; PM II/3; HS
II/7, 15, 16, 40; KH I/54, 57, 61,
70, 79, 115; A III/32, 38; VE/89
g. gibi A I/17
g. +ün A III/30
g. +ünj VE/80
g. +i Dç III/2; KH I/12, 69, 84, 108,
131; A III/10
g. +de HS Ib/46

- g. +den KH I/83; g. +den sonra A II/8
- gündüz gündüz
g. +e A II/53
- günlük günlük
g. HS II/40
- güzār (F.) geçme, geçiş
g. iyle- HS Ib/33
- güzer-gāh (F.) geçilen yer, geçit
g. +ı KH I/26
- güzel güzel
g. Dç XVI/2
- güzīde (F.) seçkin, beğenilmiş
g. +nüñ KH I/26
g. +si VE/94
- güzīn (F.) seçen, seçilmiş, seçkin
g. HS II/22
- H**
- h̄āb (F.) uyku
h̄.-ı rāhāt idelüm G IV/6
h̄. +a G IV/4; HS Ib/33
- habb (A.) tane, tohum, çekirdek
h̄. Dç XXI/4
- haber (A.) haber
h̄. HS Ib/3, 13, 43; HS II/5, 7; KH I/31, 58, 104, 133; A III/7, 26; VE/20
h̄. için KH I/68
h̄. +i HS Ib/3; PM II/1, 4; KH I/142; A II/18
h̄. +in KH I/138
h̄. +siz D/8
- haber-dār (A.+F.) haberli
h̄. ol- VE/98
- habīb (A.) sevgili
h̄. +im Dç XXVIII/1
- habs (A.) alıkoyma, zapt etme
h̄. kıldır- Y III/88
- h̄āce (F.) hoca, efendi
- h̄. Y III/87; HS II/1
h̄.-i šāh-i zamāne HS II/3
h̄. +m Y III/86
h̄. +ler G VI/10
- Hācı Keray Hān Hacı Giray Han (1438-1466), Kırım Hanlığı'nın kurucusu, Kırım hanı
H̄. Y II/13
H̄. +nıñg Y III/9
- hacīl (A.) utanmış, utancından yüzü kızarmış
h̄. ol- Dç XXX/3
- haclet (A.) utanma, şaşırma
h̄. Dç XXXIV/3
h̄. vir- Dç VI/5
h̄. +i Dç XXXVIII/4
- hadd (A.) sınır, kenar
h̄.-i i' tidāle G XIII/7
- hāk (F.) toprak
h̄.-i tīreye VE/22
h̄. +e Dç V/1; Dç XXIX/4; D/15, 22; G I/2, 3; KH I/91
- hākān (F.) toprak
h̄. +ı ol- A I/15
- hākiqat (A.) bir şeyin aslı ve esası, gerçek, doğru
h̄. içre Dç XI/3
h̄.-ı aḥvāli VE/73
h̄. +de Dç VII/3
h̄. +dur Dç XXVII/5
h̄. +le Dç XVII/6
- hākīm (A.) hükümdar
h̄.-i ḳal' a KH I/140
- hāk(ḳ) (A.) Allah; doğru, gerçek
h̄. Dç I/2; Dç XI/1; Dç XII/5; Dç XX/2; G XI/2; HS Ib/66
h̄.-ı nān G VI/6
h̄.-ı sübhānehu Y II/10
cenāb-ı h̄. KH I/9
h̄. +a Dç XX/1; Dç XXIII/4; G X/4; cenāb-ı h̄. +a KH I/122; VE/16

- ḥ. +dan D/40
 ḥ. +uḡdur HS II/33
 ḥ. +ını G XI/2
 ḥ. +ında A I/21
 ḥ. +larındın Y II/47; Y III/80
 ḥ. +dur HS Ib/42
- ḥāk-rāh (F.) yol toprağı
 ḥ. Dç X/7
- ḥāk-sār (F.) toz toprak içinde kalmış,
 perişan
 ḥ. ol- Dç XXVIII/6
 küffār-ı ḥ. A I/7, 11; A III/2
 küffār-ı ḥ. +ı VE/49
- ḥāl (A.) oluş, bulunuş, durum
 ḥ. D/36; Y III/7; HS Ib/60; HS
 II/20, 30; ḥ. ile Dç XVIII/2
 ḥ.-i ‘ālemden G VI/14
 ḥ.-i zārūm Dç XXXIX/5
 ḥ.-i perişānum Dç XXVIII/7
 perişān-ı ḥ. olur G IX/3; ne ḥ. ol-
 D/36
 ḥ. +de A I/16; A IV/29
 ḥ. +üm Dç X/6; Dç XII/1
 ḥ. +ini Dç VIII/5; Dç XXXI/6
 ḥ. +in Dç XXXIII/2; Y III/36
 ḥ. +üḡ G VI/4
 ḥ. +üḡi Dç XVI/4
 ḥ. +üḡdür G VIII/5; ḥasb-ı ḥ.
 +üḡdür G VIII/4
 ḥ. +ı Dç XII/5; Dç XXI/4; HS
 II/24; A III/39; A II/21
 ḥ. +ümüzni PM I/1
 ḥ. +üḡüz HS II/20
 ḥ. +iḡiz Y III/5
 ḥ. +leri KH I/141
 ḥ. +lerin A IV/6
 ḥ. +lerinde VE/97
 lisān-ı ḥ. +le D/7
- ḥālā (A.) şimdi, henüz
 ḥ. Y II/30, 54; Y III/8, 48, 97; A
 I/36; A II/2, 22
- ḥalāş (A.) kurtulma, kurtuluş
 ḥ. G I/4
- ḥal‘at ince iplerin bükülmesiyle meydana
 getirilen kalın ip, gemi ipi
 ḥ. KH II/35
 ḥ. ol- G I/2; ḥ. ol- KH I/103
- hāle (A.) ay ağılı
 h. +ler Dç XXIV/3
- ḥalel (A.) bozukluk, eksiklik
 ḥ. it- G XII/5
- ḥālet (A.) hal, suret
 ḥ. +deyim Dç XXV/4
- ḥali (F.) epeyce, çokça
 ḥ. PM I/4
- Haliç Polonya’da bir kalenin adı
 H. VE/34
- ḥālīş (A.) katkısız, saf
 iftirā-yı ḥ. +dür HS Ib/19
- ḥalk (A.) insanlar, insanlardan bir bölük
 ḥ. ara Dç XI/2
 ḥ. +ı HS Ib/54
- ḥalvet (A.) yalnız, تنها kalma
 ḥ. +inde G VI/8
- ḥam (F.) eğri, bükülmüş
 ḥ. Dç VIII/3; Dç XXXIII/1
 ḥ. ol- Dç XII/3
- ḥaml (A.) yüklenme
 ḥ. ol- KH I/80
- ḥamrā (A.) çok kırmızı
 gül-i ḥ. Dç XXIV/2
- Ḥamza Osmanlı padişahının
 kapıcısı
 H. VE/8
- ḥān hükümdar, han
 ḥ. D/28; Y III/108; HS Ib/4, 46; HS
 II/33; A II/40
 ḥ. +a A II/44
 ḥ. +ḡa Y III/83
 ḥ. +ım Dç XXVIII/5
 ḥ. +ı Y II/4; Y III/37, 70; KH I/1; A
 III/1; A IV/1; A II/1

- Һ. +lar Y II/27; Y III/15, 27
 Һ. +larga Y III/95
 Һancer (A.) hançer
 Һ. Dç XXVIII/3
 Һ.-i muraşsa^c KH II/35
 Һandān (F.) gülen, sevinçli
 Һ. G I/4; HS Ib/11
 Һonçe-i Һ. G II/2
 Һ. ol- Dç XXIX/5
 Һandek (A.) kale etrafına açılan
 uzun çukur, hendek
 Һ. VE/88; A III/18
 Һāne (F.) ev
 Һ.-i dil Dç XXIII/1
 Һ. +sinde A III/15
 Һ. +lerin A III/16
 Һān Ğāzī Gazi Giray Han'ın
 şiirlerinde kullandığı mahlas; bkz.
Ğazāyī
 Һ. PM I/9
 Һānlık hanlık
 Һ. ile A I/13
 Һ. +ları Y III/10
 Һār (F.) diken
 Һ. ü Һas (çalı çırpı) Dç XXXIV/3
 Һ.-i ğam Dç XXXIII/7
 Һ.-i ta^c alluğ Dç XXXIV/2
 Һ. +ile Dç IX/4
 Һarāb (A.) yıkık
 Һ. HS Ib/39; A IV/4; VE/39
 Һ. iy- Dç X/2
 Һ. it- Y III/29; Һ. it- A III/25
 Һarām (A.) tecavüz edilmesi, dokunulması
 men edilen
 Һ. ol- HS Ib/50
 Һarāmī (A.) hırsız, haydut
 Һ. Y II/23, 24, 29, 35; Y III/22, 29,
 31, 48, 52, 60, 65
 Һ. +leri Y II/20
 Һarb (A.) kavga, savaş
 āteş-i Һ. KH I/123
 Һarbe (A.) kısa mızrak, süngü
 Һ. ile VE/42
 Һarç (A.) harç, masraf
 Һ. +ı üçün Y III/95
 Һarçlık (A.+T.) harçlık, masraflık
 Һ. Y II/59; Y III/93
 Һāre (F.) sert taş, kaya
 Һ. +ler G X/3
 Һāreket (A.) kımıldama, oynama
 Һ. it- KH I/141; KH II/10; VE/33
 Һ. ol- A III/27
 Һ. +e A II/21
 Һ. +den VE/96
 Һarekāt (A.) askeri manevra
 Һ.-ı bā-berekāt VE/20
 Һāric (A.) dış, dışarı
 Һ. +den A I/20
 Һarṭubat Romanya'da bir nehir adı
 Һ. KH II/27
 Һār-zār (F.) dikenlik
 Һ. ol- KH I/66
 Һas (F.) ot kııntısı
 Һār ü Һ. (çalı çırpı) Dç XXXIV/3
 Һasārāt (A.) zararlar, ziyanlar
 Һ. iyle- A IV/4
 Һasāret (A.) zarar, ziyan
 Һ. A II/15
 Һ. iyle- PM I/2
 Һ. it- A I/8
 Һasb (A.) göre, nazaran
 Һ.-ı Һālūṅdür G VIII/4
 Һāşıl (A.) peyda olan, çıkan, üreyen
 Һ. Dç XXXII/3
 Һ. +ım Dç XXVIII/4
 Һ. +ı Dç XXXI/3
 Һāsir (A.) ziyana uğrayan
 Һ. +inüṅ KH I/52
 Һased (A.) kıskançlık
 Һ. +den G XIII/3
 Һasret (F.) hasret
 Һ. +inden Dç XXV/4

	h. +idin Dç XXIX/1, 3		h. +uñ Dç XXXV/2
hāṣṣa	(A.) han veya beylere her zaman refakat eden ve onun uğrunda her fedakârlığı yapmaya hazır olan özel muhafız birliği h. Y I/5; VE/99		h. +1 Dç XXIV/3; h. +1 ile A IV/41; ğubār-1 h. +1 Dç XXI/3 h. +ıyla KH I/80
haste	(F.) hasta h. Dç XII/1, 5; G VIII/5 h. +ye Dç XXXV/4 h. +den Dç XXXV/5 h. +si Dç XLII/1	hātun	kadın h. Y II/17; Y III/12
haste-veş	(F.) hasta gibi h. Dç XII/2	Haṭvan	Budin beylerbeliğinin sancağı aynı zamanda kalenin adı H. VE/84
hāṣā	(A.) asla, hiçbir vakit h. HS II/14	hayāl	(A.) hayal h. +i Dç VI/2
haşr	(A.) ölüleri diriltip mahşere çıkarma, kıyamet h. +e dek G IX/1	hayāt	(A.) dirilik h.-1 ābın G VIII/3 h.-1 cāvidānın Dç XI/1; h.-1 cāvidān G VIII/3 āb-1 h. +1 Dç VI/3
haşyet	(A.) korku h. KH I/105 h. gel- A I/11	hayf	(A.) yazuk ki, vah! h. HS Ib/62 h. ol- Dç XV/5
haṭā	(A.) yanlış, kabahat h. Dç XVII/5; HS Ib/17	hayl	(A.) at h. +ümüz HS Ib/36
haṭar	(A.) tehlike h. +dur Dç II/3	hayli	(F.) epeyce, çokça h. HS II/18
hāṭıf	(A.) kapıp götüren berķ-i h gibi HS Ib/30	hayr	(A.) iyi, faydalı h. PM II/5; KH II/30
hāṭır	(A.) keyif, hâl h.-1 muğber Dç XXII/7 h. +ıñız Y III/5	hayrān	(A.) şaşa kalmış, çok tutkun h. G XI/3 h. iyle- G I/1 h. ḳal- VE/57
hāṭıra	(A.) hatıra gelen h. Dç XXI/3 h. +ında Dç XXII/5 h. +sı ol- A I/17	hayret	(A.) şaşma, şaşakalma deşt-i hayret içre Dç XXXIV/2
hatm	(A.) sağlamaştırma h. it- D/40; HS II/46 h. iyle- HS II/30	hayvān	(A.) canlılık, dirilik āb.-1 h. Dç XXXVI/2 kenār-1 āb-1 h. +dan Dç XXXV/2
haṭ(t)	(A.) çizgi, satır; gençlerde yeni terleyen bıyık h.-1 hümāyūnda KH II/36; h.-1 hümāyūnlarıyla A I/27	havā	(A.) hava h.-yi dil-keşā Dç XVII/1 h. +y1 Dç XXII/1 h. +sın Dç XXVI/2 h. +lar A II/22
		havā-dār	(A.+F.) havalı, rahat

- ı. +ım Dç XXVIII/2
 havākīn(A.) hükümdarlar, padişahlar
 ı. ü'l-ı izām Y II/14
 havāle (A.) bir işi veya şeyi başka birine bırakma
 ı. G XIII/1
 ı. iyle- G XIII/2
 ı. ol- KH II/44
 havf (A.) korku
 ı. A I/11
 ı. it- KH II/47
 ı. +umuz HS Ib/29
 hazān (F.) sonbahar
 ı. D/13
 berg-i ı. +dan Dç XXXIX/1
 hazer (A.) sakinme, kaçınma, çekinme
 ı. HS II/37
 ı. it- G XI/5
 ı. ol- VE/10
 hāzır (A.) göz önünde olan, bizzat bulunan
 ı. ol- KH I/36
 hazīne (A.) devlet parasının saklandığı yer
 ı. -i bölek Y III/77
 ı. +de Y I/7
 ı. +din Y I/7
 ı. +sinde Y I/6
 hazret (A.) saygı üzere büyüklere verilen ünvan
 ı. -i ser-dār-ı ı ālī-miḳdār KH I/108
 ı. -i siyādet-penāh VE/2
 ı. +lerinden KH II/34
 ı. +lerinün KH I/4, 10
 ı. +lerinün KH II/5, 14; VE/16
 ı. +leri Y III/34, 41, 59; KH II/11; KH I/1, 75
 ı. +leriniḡ Y II/5, 25, 66; Y III/19, 24, 33, 46
 ı. +lerine HS II/1; KH II/20, 33; KH I/138; A I/37
 ı. +lerindin Y II/68
 ı. +leriḡe Y III/43, 55, 58
 ı. +leriyle KH I/70; A IV/8
 hazz (A.) hoşlanma, memnunluk
 ı. +ı HS Ib/4
 hedāyā (A.) hediyeler
 h. VE/36
 hedef (A.) nişan
 h. -i tır KH I/31
 helāk (A.) mahvolma, ölme, çok yorulma
 h. HS Ib/44
 h. iyle- D/35
 h. ol- KH I/114; h. Ol- KH II/38
 hele bilhassa, her şeyden evvel
 h. Dç XXI/2; D/5; HS II/18, 44
 hem (F.) hem, aynı zamanda
 h. Dç XI/5; Dç XXXI/5, 6; Dç XLII/1; D/25; G II/5; G VII/3; HS Ib/6, 23, 40, 42; HS II/18; KH II/9
 h... h... D/6
 hemān (F.) hemen, çabucak
 h. Dç XVI/1; D/19; G VI/14; KH II/42; A II/28
 hem-ān-dem (F.) çabucak o anda
 h. KH I/120
 hem-dem (F.) canciğer arkadaş
 h. Dç VIII/5; Dç XV/5; Dç XVI/5; Dç XVII/4; Dç XVIII/2; Dç XXVIII/7; Dç XXXIII/2
 h. +lik itmişdür Dç XIV/2
 hem-ḡāl (F.) durumları birbirine benzeyen
 h. G I/4
 hem-ser (F.) arkadaş, kafadar
 h. KH I/25
 henüz (F.) şimdiye kadar
 h. Dç XXXIII/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
 hep bütün, tamam
 h. Dç XXVII/5; G VI/10; G VIII/4
 her (F.) hep, bütün
 h. Dç VII/3; Dç X/6; Dç XV/3; Dç XVI/1; Dç XX/2; Dç XXXV/1, 4,

- 5; Dç XXXVII/1, 4; Dç XLII/3; D/10, 11, 16, 38, 41; G I/6; G VI/1, 7, 13; Y II/28, 37; Y III/56, 62, 64, 68, 84; HS Ib/10, 32, 34, 58; HS II/5, 19, 42, 43; KH I/15, 25, 46, 47, 51, 54, 82, 87, 98, 105, 110; A I/12, 17; A II/24, 50; VE/32, 61, 92
h. kaçan Dç VI/2; G VI/10
h. ne Dç XXVII/5; Dç XL/3; HS Ib/23; KH I/14, 77; A I/14, 33
h. bir Dç XVI/3; h. biri Dç XXXV/1; HS Ib/22; HS II/27; KH II/13; h. birinüç Dç VIII/3; h. birisi G VI/11; h. birini HS Ib/28; h. birine HS Ib/28; KH II/12
h. kim Dç XIII/5; PM II/3
h. niçe G I/7
- her-dem (F.) her dakika, her zaman
h. G I/2; G V/3; PM I/7
h. +de D/33
- hergiz (F.) asla, katiyen
h. Dç XIV/4; Dç XVIII/6; Dç XXV/4; D/18
- herkes (F.) herkes, onların tamamı
h. KH I/71
h. +e Dç XXXI/4
- hersek hersek
h. +ler ile VE/85
- heybet (A.) korku ve saygı duygularını birden uyandıran hâl
h.-i İslâm'dan KH I/137
- heves (A.) arzu, istek
h.-i tîr G V/2
- hezîmet (A.) bozgun, savaşta bir taraf askerinin bozulması
h. HS II/41
h. +e KH I/52; VE/20, 44
- hıfz (A.) saklama
h. A I/6; A IV/17
- hınzîr (A.) domuz
h. +lar KH I/87
- hırâset (A.) bekleme, koruma
h. iyledüğümüzden A IV/3
h. +ine A IV/17
h. +inde A I/6
- hırmân (A.) mahrumluk, ümitsizlik
h. ol- Dç XXIX/2
- hırsuz hırsız
h. Y II/20, 23, 24, 29, 35; Y III/22, 30, 31, 48, 52, 60, 65
- hışm (F.) kızgınlık, öfke
h. +uñ Dç XVIII/7
- Hızır Hızır peygamber
H. +dur Dç XXXV/2
- hicr (F.) ayrılık
h. Dç X/1; Dç XXXIII/6; Dç XLI/3; G XII/3; h. ile G III/3
h. +üñile Dç XXX/5
h. +üñde Dç XXXVI/1
h. +i kibi Dç XIV/4
h. +ile Dç X/7; Dç XXXIX/4
- hicrân (A.) ayrılık
h. Dç X/3, 5; Dç XXXIV/1; Dç XLI/1
deşt-i h. Dç XII/4
ğam-ı h. Dç XVIII/2
mübtelâ-yi derd-i h. Dç XLI/6
bet-i h. +uñı Dç XVI/1
h. +ile Dç XXII/4
- hiç (F.) hiç
h. Dç XI/3; Dç XVIII/6; D/6, 32; G V/2
h. bir A I/16
- hidmet (A.) iş, hizmet, vazife
h. HS Ib/62; A I/17
h. iden KH II/43
h. üzre A I/9
h. için A III/45
h. ol- A II/44
h. +e bul- A III/53
h. +de A II/34
h. +in A IV/23

- ḥ. +ine A IV/37
 ḥ. +inde Dç VII/2; A IV/27
 ḥ. +i A IV/9
 ḥ. +üñe A I/14
 ḥ. +ümüz A I/10, 29; A IV/23
 ḥ. +ler A IV/33
 ḥ. +lerine VE/3
 hikāyet (A.) anlatma, olmuş bir hadise
 h.-i cāy-i ma-ḥūfāst KH II/43
 ḥilāf (A.) karşı zıd, yalan
 ḥ. A I/35
 ḥilāfet (A.) halîfelik
 dūd-mān-ı ḥ. +e A I/16
 hilāl (A.) yeni ay
 h. +e Dç II/3; G XIII/4, 5
 ḥīle (A.) oyun, aldatma
 ḥ. HS Ib/46, 47, 48
 ḥ. içün HS Ib/47
 ḥīle-kār (A.) hile eden, düzenbaz
 ḥ. ol- HS Ib/49; HS Ib/48
 himmet (A.) gayret, çalışma
 h. A I/8; VE/30
 h.-i merdān-ı ḥaḫdur Dç XX/2
 h.-i pīrān ile Dç XL/5
 naḫd-i h. Dç XL/2
 semend-i h. +e HS II/10
 h. +i KH II/19
 h. +ümüz A I/19
 ḥīn (A.) an, zaman, sıra
 ḥ. +de A II/4
 ḥire (F.) kamaşık, donuk (göz)
 ḥ. bol- Dç XXXII/4
 hisāb (A.) hesap, sayma
 h. it- G VI/10
 ḥiṣār (A.) kuşatma, kale
 ḥ. A III/10, 14, 20, 24, 28, 30, 31, 50; VE/34, 59
 ḥ.-ı Cankirman HS Ib/38
 ḥ.-ı İslām'ıñ KH I/55
 ḥ.-ı küfr-inḥiṣār KH I/31
 ḥ.-ı merḫūmuñ VE/75
 ḥ.-ı mezbūruñ A II/17; ḥ.-ı mezbūri VE/32, 59
 Ḥ.-ı Yanık KH I/131
 ḥ. +uñ KH I/53; A III/40; VE/72
 ḥ. +a VE/23; 29
 ḥ. +dan A III/49
 ḥ. +ı A III/19
 ḥ. +ınuñ VE/75
 ḥ. +lar A III/33
 ḥiṭāb (A.) bir veya birçok kimselere ağızdan ya da yazı ile söyleme
 ḥ. mıdur HS Ib/51
 ḥ. it- KH II/41; KH II/12, 16
 ḥ. +uñ HS II/25
 ḥ. +ı D/7
 ḥiyān (A.) zaman, devre
 ḥ. +ları Y III/49
 ḥod (F.) miğfer
 ḥ. G VIII/2
 ḥod-nümā (F.) gösteriş meraklı olan
 ḥ. ol- G XI/5
 ḥoḫka (A.) içine mürekkep konan maden, cam veya topraktan yapılmış küçük kap
 ḥ.-ı la' lüñdin Dç XXXIII/6
 ḥond-kār (F.) gösteriş meraklı olan
 ḥ. Y II/25, 66, 68; Y III/19, 24, 33, 34, 41, 43, 46, 53, 55, 58
 ḥoş (F.) güzel, iyi, hoş
 ḥ. Dç XVII/1; D/33; Y II/33; Y III/7, 74, 87
 ḥ. +mısız Y III/5
 ḥ. +dur Dç XVII/2
 ḥoş-bū (F.) güzel kokulu
 kākül-i ḥ. G V/1
 Ḥörtük Macaristan'da bir yer adı
 Ḥ. VE/98
 ḥūb (F.) güzel, hoş
 ḥ. +lar G VI/10
 ḥūd (F.) miğfer

- ḥ. Dç IX/2; D/30
 ḥ. ol- HS Ib/31
 ḥudā (F.) Allah
 ḥ.-nā-tersler PM I/2
 ʿavn-i ḥ. G I/7
 ḥ. +dan D/41; HS II/44
 ḥ. +dın Dç XXXII/7
 ḥudāy İzid (F.) Allah
 i. Y II/5
 ḥudāvendigār (F.) hükümdar
 ḥ. VE/6
 ḥ. +ıda A I/13
 ḥudūd (A.) sınırlar, bucaklar
 ḥ.-ı İslāmiye'ye A IV/5
 ḥ.-ı memālikine A I/8
 ḥ.-ı mezbūra KH I/23
 ḥ. +da A I/9, 11; A IV/13; VE/48
 ḥ. +ına VE/9
 ḥum (F.) şarap küpü
 pāy-i ḥ. +uḥ Dç XXVI/2
 ḥumār (A.) içkiden sonra gelen başağrısı,
 sersemlik
 ḥ. içre Dç XXVI/1
 ḥ. +ı HS II/39
 ḥūn (F.) kan
 ḥ. Dç II/2
 ḥ.-i cigerdür Dç II/2
 ḥūn-āb (F.) kanlı gözyaşı
 dīde-i ḥ. +um Dç XXX/2
 ḥūn-ābe (F.) kanlı gözyaşı
 ḥ. Dç XXXIX/3
 ḥūn-bārı (F.) kan yağdırıcı
 dīde-i ḥ. +ı Dç V/4
 ḥūn-feşān (F.) kan saçıcı
 çeşm-i ḥ. +um Dç VI/2
 ḥūn-ḥār (F.) kan içen, zalim
 ḥ. +ım Dç XXVIII/4
 ḥūnī (F.) kanlı, gaddar, katil
 ḥ. Dç XXX/5; Dç XLI/2
 ḥūn-rīz (F.) kan döken
 ḡamze-i ḥ. +ine Dç XVIII/7
 ḥūm (F.) küp
 ḥ.-i mey HS II/32
 ḥumār (A.) içkiden sonra gelen başağrısı,
 sersemlik
 ḥ. Dç XXVI/1
 ḥūm-ḥāne (F.) meyhane
 ḥ.-i ʿālem Dç XXXIII/4
 ḥūr (F.) güneş
 ḥ.-ı cenānı Dç XIX/3
 ḥurrem (F.) sevinçli, güler yüzlü,
 taze
 ḥ. Dç III/5; Dç XXXI/4
 ḥ. ol- Dç XIII/1
 ḥūrşid (F.) güneş
 ḥ.-i tābānım Dç XXXVIII/4
 Hust Erdel'de bulunan bir kale
 H. KH I/30, 53
 ḥuşūl (A.) üreme, çıkma
 ḥ. bul- A I/29
 ḥuşūş (A.) iş, şekil
 ḥ. için KH I/10
 ḥ. +lar A I/28
 ḥ. +larda A II/54
 hūş-ter (F.) çok akıllı
 h. Dç XXVIII/3
 huve (A.) "o" şahıs zamiri
 h. Y I/1; YII/1; Y III/1
 ḥuzūr (A.) hazır bulunma, rahat
 ḥ.-ı şerīf-i me'ālī KH I/4
 ʿizz-i ḥ.-ı şerīflerine KH II/6
 ḥ. +uḥuz KH I/144
 ḥ. +larıḡa Y III/75, 100
 ḥücre (A.) göz, odacık
 ḥ. aḡçesi (hücre akçası, medrese
 hücrelerindeki öğrencilere verilen
 harçlıktır) G VI/6
 hücūm (A.) saldırma
 h. it- KH I/89, 92, 112; A IV/24;
 KH I/87
 h. ol- KH I/43; A III/42; VE/93

h. iyle- KH I/102, KH I/113; A III/21	
h.-i dil-āverāne VE/25	
hüdhüd (A.) çavuşkuşu, ibibik, Süleyman peygamber ile Sebâ Melikesi Belkis arasında haber getirip götüren kuşun adı	
h.-i ferhunde Dç XXXV/4	
hükemā (A.) âlimler, hâkimler	
h. Dç IV/2	
hüküm (A.) hüküm, emir	
h.-i şerîfleri birlen Y III/19	
h.-i şerîflerin Y III/35	
hümâyün (F.) padişaha ait	
fermān-ı h. A I/4 (padişah buyruğu); fermān-ı h. üzre A II/1	
rikāb-ı h. +larına A IV/45	
sefer-i h. A IV/23; sefer-i h. +a KH I/6	
Hüseyin Efendi Hüseyin Kefevî, Osmanlı kadısı, müderris ve edip, Gazi Giray'ın arkadaşı; bkz. Kefelü Mevlânâ Hüseyin Efendi	
H. KH II/5; KH I/4	
hüsn (A.) güzel, iyi; güzellik, iyilik	
h. ile Dç XI/4	
h.-i tevfiķihi KH I/124	
şāh-ı h. +nüğ Dç I/4	
h. +üğ Dç I/4	
h. +üğe Dç XI/3	
muşhaf -ı h. +üğdeki Dç XXII/6	
h. +i G XIII/4	
hüsrān (A.) zarar	
h. KH I/20	
hüsrev (F.) padişah, hükümdar	
h. Dç XX/5	
h.-i devrān G II/7	
hüsrevî (F.) padişahlık, hükümdarlık	
h. Dç XXVII/1	
	I
ıķlīm (A.) memleket, ülke	
ı. +ine HS II/5	
ıırz (A.) şan ve şeref	
ı1.-ı saltanatu A IV/19	
ııřķ (A.) aşk, sevgi; bkz. ıaşķ	
ı1. Dç XXXI/1, 2; Dç XXXVII/2; Dç XXXIX/3	
ı1.-ı kūyi içre Dç XXXIII/5	
rāh-ı ı1. Dç XL/4	
ehl-ı ı1. +uğ Dç II/4; sırr-ı ı1. +uğ Dç XIII/4	
reh-ı ı1. +uğda Dç XVIII/4; Dç XXX/4	
şāhne-ı ı1. +a Dç XXVI/3;	
sipāh-ı ı1. +a G XII/1; şāh-ı ı1. +a Dç XXXI/3; G VII/6	
ı1. +uğ Dç XVII/4	
ı1. +uğa Dç VIII/1	
ı1. +uğla Dç XXXVIII/5	
ı1. +ını Dç XXXIII/3	
ı1. +ına G II/3	
ı1. +ıda Dç X/7	
ı1. +ı ile Dç XXVII/3	
ı1. +ile Dç I/4; Dç IX/1; āteş-ı ı1. +ile Dç I/1; ı1. ile Dç XIII/4	
ııřķ-ārā (A.) aşkı süsleyen, bezeyen	
ı1. Dç XXXVII/4; Dç XXXIX/4	
ıztırāb (A.) sıkıntı, acı	
ı. A II/20	
	İ
i-	imek (yardımcı fiil)
i. -düm Dç II/2	
i. -di VE/51, 53, 89	
i. -sem PM II/4	
i. -seğ Dç XXXII/6	

- i. -se Dç VI/5; G II/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; PM I/6, 9; PM II/2; A I/5; A II/27, 43, 44
i. -ken HS Ib/11; KH II/24, 33; A I/9, 15; A II/5; VE/36
- î'ānet (A.) yardım
i. +den KH I/130
- ibrām (A.) üstüne düşme, zorlama
i. it- G IX/2
- ‘ibret (A.) kötü bir olaydan alınan ders
i. HS II/11
i. al- D/28
- ibnamlı (?) ünlü
i. Y I/5
- icāzet (A.) izin ruhsat
i. A IV/41
- icrā (A.) bir işi yürütmek, yerine getirme
i. Dç XXXVII/2
i. it- KH I/118
- ictihād (A.) gücü yettiği kadar çalışma
i. it- HS Ib/57
i. ol- A IV/7
- iç iç
i. +ini HS II/24
i. +ine Y III/41; HS II/34
i. +inde Dç XXXIX/3; G VI/2; Y II/20, 29, 35, 48, 51; Y III/60; KH I/118; A III/41; VE/24, 46, 70, 83
i. +inden KH I/8
i. +indin Y II/40, 64
i. +ünzden KH II/16
i. +lerinde G XIV/4
i. +ki Y II/9; Y III/72
- iç- içmek
i. -erüz G V/8
i. -elüm G IV/6
i. -miş it- G IV/4
i. -ürdi D/31
i. -meden HS II/38
- i. -me Dç XIII/6
- içirgi yamçı, eyer keçesi
i. HS Ib/60
- içki bek Kırım hanının hizmetindeki beyler
i. +miz Y II/56; YIII/99
- içre içinde, arasında
i. Dç I/2; Dç XI/3, 5; Dç XXVI/1; Dç XXXIII/5; Dç XXXIV/2; G VII/3, 4, PMI/3
- içün için, dolayı; bkz. **üçün**
i. Dç XXIV/4; Dç XXXV/5; G II/3; HS Ib/35, 47, 56; KH II/10; KH I/59, 68, 113; A I/31; A IV/34; A III/39, 45, 49, 50; VE/74, 99
i. +dür HS Ib/21
- ‘idād (A.) sayı, hesap
i. HS Ib/59
- idrāk (A.) anlayış, akıl erdirme
i. Dç XXXI/3; VE/55
i. iyle- Dç XXXI/3
- iftirā (A.) birine aslı olmayan bir suç yükleme
i. iyle- HS Ib/64
i. -yı hālîşdür HS Ib/19
i. +lar ile A I/24
- igirçağ eyer
i. HS Ib/60
- iğmāz (A.) göz yumma
i. +en VE/93
- iḥbār (A.) haber verme, anlatma
i. HS Ib/7
- ihdā (A.) hediye gönderme, hediye etme
i. ol- sonra VE/4
- ihmāl (A.) önem vermeme
i. +e KH I/80
- iḥrāc (A.) dışarı atma, çıkarma
i. +ında A II/52
- iḥrāk (A.) yakma, yakılma
i. HS II/8
- iḥsān (A.) iyilik etme, bağış, bağışlama
i. HS Ib/16, 24; KH I/67; A I/38

- i. ile A I/33
i. iyle- G I/7
- iḥtilāl (A.) karışıklık, düzensizlik
i. +e A IV/22
- iḥtimāl (A.) mümkün olma
i. KH I/74
i. ol- KH I/79
i.-i kizb HS Ib/8
i. +inde KH I/27
i. +iyle A I/9
- ihtimām (A.) dikkatle, gayretle
çalışma
i. KH I/19
i. ol- KH I/41; KH I/22
i. +da A II/52
nihāyet -i i. +ları VE/77
- iḥtirāz (A.) sakınma, çekinme
i. iyle- HS Ib/31
- ihtiyāc (A.) gereklilik
İ. Dç XL/2
- iḥtiyār (A.) seçme, katlanma
i. it- VE/12
i. +um D/21
i. +uḡ D/4, 37
- iḥtiyāt (A.) tedbirli, tedarikli bulunma
i. it- G X/4
- iḥzār (A.) hazırlama, hazır etme
i. it- Dç V/3
i.-1 esābı A I/32
- ikā (A.) dayanma
i. Y III/84
- ikāmet (A.) oturma
i. Dç XXXII/6
- iḫdām (A.) gayretle çalışma, ilerleme
i. KH I/40; A II/52
i.-1 tamām KH I/54
i. it- PM II/3
i. ol- A II/54
- iki iki
- i.Dç IX/5; Dç XIX/3; D/39; G II/6;
PM I/5; HS II/16, 21; KH I/118; A
III/33; A II/10
i. biḡ KH I/77
i. yüzlü G VI/5; G VI/7
i. +nci A III/38
- iḡrār (A.) tasdik, kabul
i. it- Dç IV/4
i. +uḡa Dç IV/4
- iḡtidār (A.) güç yetme, yapabilme
i. Dç VI/7
i.-1 ricāl HS Ib/53
i. +umuz A I/34
- il il, memleket
i. Dç XXXIII/7; Y II/46, 52
i. +i Y III/38
i. +inüḡ HS II/22
i. +ge Y II/9
i. +lere Dç XI/4
i. +lerin PM I/2
- iḡtizā (A.) lâzım gelme, gerekme
i. it- A III/19
- ‘ilāc (A.) ilaç, çare
‘i. Dç XVII/4
‘i. ol- Dç XVII/4
- İleḡ (A.) Leh
i. Y II/19, 20, 23, 28, 30; Y III/10,
20, 21, 28, 36, 40, 43, 45, 48, 50,
71, 79
i. +niḡ Y III/3
- i‘lām (A.) bildirme, anlatma
i. Dç XVI/4; HS II/45
i.-1 yarlıḡ-1 şerīf-i muḡabbet Y I/3;
i.-1 yarlıḡ-1 şerīf-i muḡabbet-i ḡākān
oldır Y III/6
i. içün A II/34; VE/99
i. it- HS II/5; KH I/144; A IV/40;
KH I/138; A IV/16; A II/38
- ilçi elçi
i. Y III/87, 100; HS II/18
i. +si Y II/31

- i. +sin Y III/83, 88
i. +müz Y II/55
i. +müzi Y II/60
i. +ñiz Y II/54; Y III/74; i. +ñiz
birlen Y III/73
i. +ñizni Y II/62
ile ile, birlikte; bkz. **birlen, bile, birle, bilke, bilken**
i. Dç IV/1; Dç VI/7; Dç IX/1, 4; Dç X/6, 7; Dç XI/4; Dç XV/1, 2, 3, 4, 5; Dç XVII/1, 2, 3; Dç XVIII/1, 2; Dç XXII/4; Dç XXIV/1, 3, 5; Dç XXVII/3; Dç XXVIII/6; Dç XXX/5; Dç XXXVII/1; Dç XXXIX/2, 4; Dç XL/5; D/15, 37; G III/2, 3; G V/2, 4, 8; G VII/1, 5, 6 ; Y I/9; Y III/77, 92, 97; HS Ib/4, 11, 16, 52, 53, 62; HS II/31, 45, 46; KH II/47; KH I/9, 11, 17, 35, 36, 37, 40, 41, 54, 56, 75, 88, 90, 93, 98, 101, 109, 110, 114, 115, 118, 119, 133, 134, 135, 142; A I/5, 24, 33; A III/9, 10, 23, 36, 43, 46, 47; A IV/41, 45; A II/51; VE/6, 17, 26, 67, 73, 76, 85, 93
i. +dür Dç XI/4
ilerü ileri
i. PM II/3; KH II/43; KH I/57, 97
ilhām (A.) gönüle doğma
i. VE/5
illā (A.) ille, mutlaka
i. Dç XXV/1
‘ilm (A.) bilme, biliş, okuyarak öğrenilen bilgi
ehl-i ‘i. G XIV/4
i. +e Dç XXII/3
iltifāt (A.) hatır sorma, gönül alma
i. it- A III/20
i. ol- A II/37
i. +dan A I/25
iltiyā‘ (A.) iç heyecanlanması
i. VE/4
iltiyām (A.) yara kapanma
i. Dç XXII/7
i. kıI- Dç XXII/7
īmān (A.) inanma, inanç
ī. İyle- G I/1
ī. +ım Dç XXVIII/4
im‘ān (A.) bir işte çok ileri varma, çok dikkatli olma
i. ile G III/2
īmān (A.) inanma, inanç
i. +a HS Ib/64
‘imāret (A.) umran, bayındırlık
‘i. G VI/6
imdād (A.) yardım
i. KH I/130
imkān (A.) olabilirlik
i. A III/4; A IV/6, 17; VE/63
i. ol- KH II/9
in- inmek
i. -üp Y II/25; KH I/40
i. -me Dç VII/2
in‘ām (A.) yeniçerilerin aylıklarına yapılan zam
i. +umuz KH I/67
‘inān (A.) dizgin, idare etme
‘i. G VI/2
‘ināyet (A.) lutuf, ihsan
‘i. A IV/35
‘i.-i pādīşāhı A I/30
‘i.-i ricā itmekle A I/10
‘i.-i sultānı A I/15
‘i. ol- A I/11
‘i. +leri ol- A I/33
incel- incelmek
i. -üp Dç XXXIX/4
incin- incinmek
i. -ür G VI/8
incid- incitmek
i. -üp Y III/34
inhā (A.) ulaştırma, yetiştirme

- i.-i şadākat KH I/5
i.-i muḥabbeti KH II/6
- inḳıyād (A.) boyun eğme, kendini teslim etme
i. +umuz A I/17
- inşā (A.) kaleme alma
i. G XI/1
- intikām (A.) öd alma
i.-ı Aşkerman KH II/20
- intimā (A.) birine mensup olma
i. KH I/5
- intişāb (A.) yükseğe kaldırma
i. KH II/5
- iñle- inlemek
i. -r Dç XXVIII/5
i. -rsiñ D/6
- ir- ermek, imek
i. -ür Dç XIX/1; Dç XXXII/8
i. -di G VI/1
i. -ecek KH I/104
i. -esin KH I/98
i. -sün G XIII/2
i. -se Y II/33
i. -medin G XIII/4
- irebil- erişebilmek
i. -sem G XIII/6
- ‘irfān (A.) bilme, anlama
ehl-i ‘i. iyilese G I/5
mekteb-i ‘i. G XIV/3
- iril- ermek
i. -di HS II/40
- iriş- erişmek
i. -esin D/38
i. -e G XIII/3
i. -üp G VII/1; HS Ib/2; KH I/128; A III/12
i. -dükde VE/56
i. -medi G XIII/5
i. -meden VE/87
i. -mek VE/51
- irsāl (A.) gönderme, yollama
- i. ol- A IV/45; A II/46; KH I/69; KH I/143; VE/100
- irüş- erişmek
i. -dük HS II/6
- irtikāb (A.) rüşvet yeme
i. ol- A I/5
- irtişā (A.) rüşvet alma, rüşvetçilik
i. birle PM I/8
- İsa Bek Gazi Giray’ın elçisi
i. +ge Y I/10
- İsay Bek bkz. **İsa Bek**
İ. +ni Y I/9
- İsevî Hz. İsa’nın dininden olan nefh-i İ. Dç XXVII/2
- iskele iskele
i. +sinden A I/15
- İslām (A.) Hz. Muhammed’in Allah tarafından tebliğe görevlendirildiği din
İ. HS Ib/65
‘asker-i İ. KH I/7; KH II/109, 121; A III/45
memleket-i İ. G VI/2
ser-ḥadd-ı İ. A IV/39
ehl-i İ. PM I/2
ğayret-i İ. KH II/15
ehl-i İ. için HS Ib/56
‘asker-i İ.+ı KH I/112
İ. +a VE/44; āsākir-i İ.+a KH I/74;
‘asker-i İ.+a KH II/8; ehl-i İ. +a HS Ib/15
‘asker-i İ.+dan KH I/95
burc-i İ. +dan KH I/30
maṭla‘-ı İ.+dan Dç XIX/1
heybet-i İ. +dan KH I/137
ḫişār-ı İ. +uñ KH I/55
ḫudūd-ı İ. +ye A IV/5
- İslatin Plonya’da bir kasabanın adı
İ. VE/18
- İslaven Slovenya
İ. vilāyetine A III/8

ism	(A.) isim, ad i. +i A III/49	i. +i Dç IX/4; Dç XVII/5; D/26; HS Ib/6
isnād	(A.) iftira etme i. +lar it- A I/21	i. +ine A III/50 i. +ler G VI/1
İstanbul	İstanbul İ. +a Y III/18 İ. +dan KH II/2	i. keç- D/24
iste-	istemek i. -r Dç VI/7; HS Ib/14 i. -düm Dç XXVII/3 i. -se HS Ib/5 i. -düklerinde VE/43 i. -rseñ Dç XVIII/5; D/39 i. -mem Dç XV/3 i. -mez Dç VI/7; G II/4	iş'ār (A.) yazı ile bildirme, haber verme i. HS Ib/29
istifsār	(A.) sorma, sorulma i. -ı hāl KH II/7	işāret (A.) iz, nişan i. -i 'āliyye (şeyhülislam emri) A IV/42; i. -i 'āliyyeleri A I/28
istiftā	(A.) fetva almak isteme i. it- HS Ib/63	işbu bu, işte bu i. Dç XII/4; Dç XX/5; Y II/12
istiḳbāl	(A.) karşılama i. it- KH I/15; VE/24, 99	işik eşik, kapı i. +inde Dç V/4 i. +imizge Y II/9
istikṣār	(A.) çok görme i. HS Ib/27	işit- duymak, işitmek i. -e HS Ib/7 i. -di D/7; HS II/32 i. D/24 i. -mekle A II/7
istimā	(A.) dinleme, dinleyip kabul etme i. it- PM II/4	işrāb (A.) bir maksadı kapalı olarak anlatma i. ol- KH I/81
istirāḫat	(A.) rahat etme, dinlenme i. HS Ib/50	'işret (A.) içki, içki içme 'i. Dç XVII/3; Dç XV/3; D/20; G VII/1 'i. it- Dç XV/3
istişāre	(A.) fikir sorma, danışma i. ol- KH I/9	işte işte i. PM II/5
istişmām	(A.) koklama i. it- G IX/3	İştefan I. Ştefan Bathory (1576-1586), Lehistan-Litvanya Birliği kralı; bkz. İştefan Kral İ. Y II/22
İsveşke İsveç	İ. Y II/37; Y III/49	İştefan Kral bkz. İştefan İ. Y III/45
'iṣyān	(A.) itaatsizlik, ayaklanma i. +umuz Dç XVII/5	işti'āl (A.) tutuşup yanma, alevlenme i. bul- KH I/123
iş	iş i. D/24; PM II/5; HS Ib/32; HS II/10 i. eri KH II/16 i. +de D/38	iştiyāk (A.) şevklenme, özleme i. +uñ D/3
		it- etmek, yapmak (yardımcı fiil); bkz. et-

- i. -e Dç VI/2; Dç XX/5; G XIII/3
- i. -er Dç IX/5; G II/4; G VI/12; G XII/6; G XIII/6; G IX/1, 2, 3, 4, 5; PM II/5; HS Ib/20, 54, 65; HS II/5, 9, 27, 42, 43; KH II/10; KH I/144; A III/20, 53; A IV/40; A II/47
- i. -erüz G V/1; PM II/1, 3; HS Ib/30, 57, 58
- i. -erler HS Ib/5
- i. -miş G XII/2
- i. -dün Dç IV/4; PM I/5
- i. -di Dç IV/3; HS Ib/24; HS II/32
- i. -ecek KH I/141
- i. -eceklerinde A IV/14
- i. D/40; G X/4; G XI/5; G XIII/1; HS II/46
- i. -sün G XII/5
- i. -keysin Y III/61
- i. -elüm G IV/6; HS Ib/59
- i. -keyler Y II/36
- i. -se G VI/10
- i. -sek HS Ib/63
- i. -üp G I/1; G VI/10; G X/4; G IX/3; Y II/54; PM I/9; HS Ib/46; KH II/12, 15, 16, 20, 25; 30, 31, 32, KH I/11, 15, 17, 18, 32, 33, 40, 52, 59, 64, 71, 75, 90, 91, 92, 93, 102, 109, 110, 116, 118, 132, 138; A I/6, 21; A III/7; A IV/4, 16; A II/24, 33; VE/23, 24, 33, 40, 62, 67, 74, 75, 99
- i. -dükde KH I/49
- i. -en G VIII/1; PM I/7; HS Ib/29, 32; KH II/43; G XII/4; Y II/24; Y III/62
- i. -enleri KH I/128
- i. -enlere KH I/67
- i. -dügüm A IV/25; Dç IX/2
- i. -dügün Dç IV/4
- i. -dügi Dç XXX/3; A IV/44
- i. -dükleri A I/32
- i. -düklerinde VE/30; A III/43
- i. -düklerinden VE/22
- i. -dükden KH I/52; A III/21
- i. -dükden sonra VE/33
- i. -erse KH II/41
- i. -erseñüz KH I/135
- i. -erler ir- Y III/45
- i. -erken A III/17
- i. -mişdür Dç XIV/2
- i. -medin G IX/2
- i. -medük HS Ib/41
- i. -mediñüz A II/38
- i. -mez HS Ib/4; HS II/20
- i. -mezse B IV
- i. -mezseñüz PM I/6
- i. -meyüp A III/20
- i. -mek Dç XXVII/3; KH I/27; VE/13, 43, 47, 52, 56
- i. -mekle A III/19
- i. -me Dç XVI/4; D/29
- i. -mede PM I/8
- i. -mege VE/14
- i. -megin VE/20
- i. -memek VE/95
- i. -memegin VE/16
- itdür- ettirmek
- i. -evüz A IV/40
- i. -esiz VE/101
- i. -üp A I/8; A III/41; G I/5, 6
- i. -mek A IV/34
- iṭā' at (A.) boyun eğme
- i. HS II/13
- ṭitāb (A.) azarlama, tersleme
- i. -ı pādişāhı A I/14
- i. mıdur HS Ib/51
- i. ol- için A III/39
- i' tibār (A.) saygı gösterme
- i. olmaz HS Ib/48
- i. +ların VE/22
- i' tidāl (A.) yavaşlık, yumuşaklık
- ḥadd-i i. +e G XIII/7

- î' tîkād (A.) düğümleñip kalma, bir Őeyre bağlanma
i. KH I/141
- î' timād (A.) dayanma, güvenme, emniyet
i. PM I/6
i. iyle- HS Ib/10
i. +uņuz KH I/141
- î' tizāl (A.) bir tarafa çekilme, işten çekilme
i. HS Ib/55
- ittifāk (A.) birleŐme, sözleşme
i. it- A IV/12
- İvan IV. İvan (Korkunç İvan) (1547-1584), Rusya Çarı
İ. Y III/82
- î' iyān (A.) belli, aık, meydanda
î' i. D XXVII/3; A I/19
î' i. it- HS Ib/40
- iyle- eylemek; bkz. **eyle-**
i. -r D X/1, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; D XXIV/4; D/22, 35; PM II/4; HS Ib/17, 31; HS II/20
i. -rler G VI/5
i. -y B IV
i. -miş HS Ib/29; HS II/39; A I/35; A IV/42
i. -mişler A IV/18
i. -düm D I/3
i. -di D XLI/5, 6, 7; PM I/2; HS II/30
i. -dük G VII/1, 2, 3, 4, 5, 6; HS Ib/62; HS II/13, 15
i. -diler KH I/16, 21, 104
i. -ņ PM I/7
i. D VIII/4; D XIII/7; D XXXII/7; D/39; G XIII/2
i. -seņ G XIV/5
i. -se G I/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
i. -yüp G IX/5; KH I/45, 120; A I/14, 16; A III/21; A IV/4, 9, 23; VE/57, 82
i. -dükde KH I/102; HS Ib/33
i. -yen HS Ib/7, 10
i. -dükleri KH I/96, 113; A III/44
i. -dügin KH I/134
i. -dügi KH I/20, 25
i. -dügümüzden A IV/3
i. -mişlerdür KH I/3
i. -mişler idi VE/89
i. -mekdin G VII/3
i. -mekde A I/7
i. -r it- HS Ib/13
i. -meyüp G IX/1
i. -me G VI/14
i. -mege KH II/28; A IV/12
i. -mek HS Ib/64
- izāka (A.) tattırma, tattırılma
i. it- KH I/18
- izāle (A.) giderme, yok etme
i. +sine VE/6
- î' zām (A.) büyütme
mevālî-i i. +dan KH I/2
- î' izār (A.) yanak
î' i. +uņ D VI/5
- izhār (A.) gösterme, meydana çıkarma
i. HS Ib/41
i. -i î' acz iyle- A III/44
- î' izz (A.) yücelik, ululuk
î' i. -i huzūr-ı Őeriflerine KH II/6
- î' izzet (A.) değer, saygı
i. VE/102
- izzî sahib
i. +m Y II/5
- J**
- jāle (F.) kırağı, çiğ
j. D/15
j. +ler D XXIV/2
- Jatik Slovenya'da bir kalenin adı
J. A III/14

K

Ka' beteyn	Mekke'deki Kâbe ile	ile	ķādī- ^c asker (A.) kazaasker
	Kūdüsteki Mescid-i Aksa		ķ. +ler Gbb VI/4
	K. Dç XX/4		ķādir (A.) kudret sahibi, Allah
ķābil	(A.) olan, olabilir		ķ. ol- A II/27
	ķ. KH II/21		ķ.-i mutlak KH I/10
ķabul	(A.) alma, razı olma		ķadr (A.) değer, onur
	ķ. Y II/34; Y III/74, 87		ķ.-i ^c ulüvv Dç VI/7
	ķ. it- Y III/87		ķ. +i Dç XXIII/2
	ķ. kııl- Y II/34; Y III/74		kāfir (A.) hakkı tanımayan
ķabz	(A.) el ile tutma, kavrama		k. PM I/2; KH I/99, 105, 133; A
	ķ. VE/29, 32		III/16, 25
ķaç-	kaçmak		k. it- G VI/13
	ķ. -mış HS II/38		k. ol- mı HS Ib/65
	ķ. -mıyuz PM II/2		k.-i Macaruñ KH I/104
	ķ. -madı Dç XLI/5		k. +üñ KH I/72
	ķ. -ma G II/7		k. +i Dç II/6; KH I/98
ķaçan	ne zaman		k. +inüñ KH I/56
	ķ. Dç VI/2; Dç XXXVIII/3		k. +e Dç XII/5
ķadar	kadar		k. +lere A III/29
	ķ. Dç XXII/4; VE/10		kāğaz (F.) kağıt
	ķ. +dur KH II/42		k. Dç XVI/1, 2, 4, 5
ķad(d)	(A.) boy		şafha-ı k. Dç XXXIX/2
	ķ.-i dil-cünü Dç XXX/3		kāğıd (F.) mektup
	ķ.-i yāri Dç XI/6		k. +ın Y III/83
	ķ.-i nihāle G XIII/6		k. +ım Y III/43
	ķ. +üñ D/2		Ķağılğa han adayı, birinci veliaht;
	ķ. +i Dç XII/3		bkz. Ķağılğa, Ķağılğay, Ķalğa
	ķ. +ümüz G VII/4		ķ. Y II/38, 42
	ķ. +ümüzni G VII/3		Ķağılğa bkz. Ķağılğa, Ķağılğay, Ķalğa
ķadeh	(A.) bardak, kadeh		ķ. Y III/63, 64, 67
	ķ. Dç VII/1; Dç XXXVIII/4		Ķağılğay bkz. Ķağılğa, Ķağılğa, Ķalğa
	ķ. +i Dç V/5		ķ. Y III/70
	ķ. +iñ Dç XXVI/1, 2, 3, 4, 5		ķağbe (A.) namussuz kadın
	ķ. +üñ Dç XIII/7		ķ. D/36
ķadem	(A.) adım		ķahr (A.) zorlama, üstün gelerek mahv
	ķ. KH II/43		etme
ķādī	(A.) yerine getiren, şeriat hâkimi		ķ. +ğa Y III/34
	ķ. HS Ib/66		ķağve-hāne (A. + F.) para ile oturup
	ķ. +lar G VI/5		kahve içilen yer

- . G XIV/1
 ā'ide (A.) esas, temel
 .i 'ubūrı KH I/118
 ā'il (A.) söyleyen
 .i alū D XL/3
 kākūl (F.) kahkūl, perem
 k.-i o-bū G V/1
 al (A.) sz, laf
 . ol- D XL/4
 al- kalmak
 . -ur D XXXVII/2; PM I/5; HS Ib/60; A I/12
 . -mı Y I/7
 . -dı D XXII/3; XXIII/4; HS Ib/39
 . -u KH I/12
 . -sa PM I/5
 . -ıp Y III/21
 . -up KH II/19; A IV/22; VE/57, 64, 96
 . -ıca KH I/130
 . -an HS II/12; KH I/129
 . -an D XXXVI/3
 . -an it- D XXXIII/5
 . -mıdur Y I/6; A IV/6
 . -ursa HS Ib/60
 . -maz PM II/3
 . -may Y II/19; Y III/20
 . -madı D XXII/4; D/18, 20; G VI/1; HS Ib/59
 . -masa G XIV/2
 . -mamı HS II/38
 . -maz idi HS Ib/37
 . -mı idük KH II/38
 . -mamıdur A I/34
 . -mayup VE/39
 . -ma KH II/10, 17
 al'a (A.) kale, hisar
 . KH I/69, 94, 139; VE/30
 .i Papa KH I/132, 133, 138
 .i Papa'ya KH I/103
 .-i Yanı KH I/73, 134
 .-i kūha KH I/48
 ākim-i . KH I/140
 . +y1 KH I/94, 134, 135, 137
 . +s1 A II/23
 . +sına KH II/8; A II/33
 . +lar KH II/26
 alb (A.) yūrek, gnūl
 .-i pāk-ı āf G I/5
 .-i 'aı kibi D XXIX/2
 .-i 'askerde KH I/60
 ayr-i . +ūm G II/2
 . +isin D III/2; āfā-y1 . +isin D III/2
 . +i HS Ib/6; . +i teg G I/3
 . +ūmūz G I/4
 . +ūmūzni G I/3
 aldır- bırakmak
 . -may Y III/94
 ala bkz. **aıla**, **aıla**, **aılay**
 . A IV/32
 alender (F.) dervı
 k. G VI/13
 alan kalkan
 . D XLI/5
 āmet (A.) boy
 .-i dil-cū G 5/1
 . +ini D XXX/3
 nihāl-i . +i G XIII/6
 . +ū D XIX/1; D/5
 kāmil (A.) bütūn, bilgin
 k. HS Ib/19
 k.-i mecmā'ı G XIV/5
 amūs (A.) denizin ortası
 . +ı ir- D XXXII/2
 kān (F.) bir eyin kaynaı
 k. +ınu HS II/2
 an kan
 . D XIV/1; D XXXVI/4; G II/3; PM I/3
 . ala- D XXII/4

- . ol- D XXXIV/1
 . iyle- D XLI/1
 atre-i . D XXXV/1
 . +ını G V/8
 . +dan D XXXIX/3
 . +lar D II/2; PM I/3
 . +ile D XVIII/1; D XXIV/5
- and (A.) eker
 . +ii G III/3
- anda nerede; bkz. **ande**
 . D XV/4
 . +dur D III/4
- ande nerede; bkz. **anda**
 . HS Ib/56
- anı hani, nerede
 . D XIX/5; D XXVIII/1, 7; D XXXII/1; D/21
- anı^c (A.) kanaat eden
 . ol- D XXII/5
- anıje Budin beylerbeyliinin sancaı
 . +de A III/9
- anlı kanlı
 . D III/1; D X/1, 4; D XVI/5; D XXXIX/1; B I
- ānūn (A.) kanun
 .-i devlet PM I/4
- apan- kapanmak
 . -an A IV/II
- apu kapı
 . +m Y III/37
- apucı kapıcı
 . VE/8
 . +lar A II/51
- apudan Bahriye Nazırlıı ve Donanma Baamirallii vazifelerini birlikte yrten rtbeli kimse
 . KH II/32
 . +ı VE/76
 . +ları ile A III/43
- kār (F.) i g, kazan
- k. it- D XXI/2
 k. iyle- D XII/3
- ar (A.) dip, derinlik
 . +ında D XXXVII/2
- ara dnyanın toprak kısmı, denizle rtl olmayan kısım
 . +yı HS II/9
- ara en koyu renk, siyah, dertli
 . barumı (dertli gnl) G VIII/1
- ara sıradan, aaı tabakadan, halk
 . Y II/9, 52
- ara iftlik hayvanı, hayvan srs tavar . +a Y II/49, 65
- araı Kırım Hanlıı idaresinde byk nfuzu olan kabile reislerinin sıfatı
 . Y III/72
- araol nbeti, muhafız; bkz. **aravul**
 . +ın Y III/90
- arau karanlık
 . G VI/8
- arār (A.) durma, rahat, devamlılık
 . HS Ib/47
 . it- HS II/20
 .-i firār-ı vir- VE/71
 . +ı KH I/102
- arar- kararmak
 . -dı D/23
- ara Tatar kabile adı
 . +dan KH I/97
- arav dl
 . K I/2
- aravul muhafız, nbeti; bkz. **aragol**
 . KH I/33; A III/15, 16
 . +umuza KH I/58
- are (F.) kare
 . +den D XXV/4
 . +ler G X/5
- arında karde
 . Y III/56, 77, 105

- . +ımız Y II/30, 34, 38, 44, 56, 57, 63; Y III/4, 8, 20, 31, 49, 50, 51, 59, 63, 71, 75, 81; . +ımız birlen Y III/97
 . +umuz KH I/40; A I/14
 . +ımıznıng Y II/53; Y III/49, 100
 . +ımıznı Y III/98
 . +ımızga Y III/68, 98, 102; Y II/63
 . +ımızdan Y III/86, 92
 . +ımızdın Y II/62
 . +ımızsın Y III/65
 . +ııız Y II/46; Y III/6, 42, 103
 . +ıııznıng Y II/65
 . +ııızga Y II/61; Y III/62, 93
 . +ııızdın Y II/60
 . +ııızdan Y II/58
 . +larımız Y III/11, 15, 96
 . +larınga Y II/6
 . +larımıznıng Y III/16
 arındaşlı kardeşlik
 . +nı Y III/54
 arīb (A.) yakın
 . A III/40; VE/7, 27
 . ol- ile A III/23; VE/58
 ara Macaristan'da bir yer adı
 . A II/11
 arşu karşı
 . D IX/4; D XVII/2; D XVIII/7; KH I/78; A II/28; VE/44
 artay- yaşlanmak
 . -dı K I/2
 arye (A.) köy
 . A III/50
 . +ler A II/33
 arż (A.) ödün alma, bor
 . HS Ib/58
 . ol- HS Ib/58
 aşaba (A.) kasaba
 . +ları A III/50
 asāvet (A.) gam, keder
 . +den G I/4
 aşd (A.) niyet, bile bile yapma
 . it- A IV/14
 . iyle- A IV/12
 . ol- A III/25
 . +ın A IV/6
 . +ı HS Ib/15
 āşid (A.) haberci, ulak
 . VE/36
 asım İç beylerine mensup bey, Gazi Giray'ın veziri ve baş elisi
 . Y II/36
 asım Beg bkz. asım
 . +ni Y III/99
 āşır (A.) kusurlu
 . KH I/38
 aş kaş
 . +uı D XIV/4; D XLII/2
 . +uıda D II/1
 . +ı D XXX/1; D XXVIII/3
 . +larııdan D II/3
 . +ları G XIII/4
 . +larıı D VIII/3
 . +larına D XXIV/1
 at kat, tabaka
 . at D X/4
 at (A.) karar verme, sona erdirmeye
 . KH I/128
 . ol- A III/33; VE/18
 .-ı menāzil HS II/15
 . +ından VE/82
 at- katmak, karıştırmak
 . -up D X/3; A II/53
 atı aşırı, ok
 . ol- D XXX/1
 atīl (A.) öldürölmüş kimse
 . ol- D XXX/1
 atlı (A.) öldürme
 . it- G XII/2
 . +imga D XLI/2
 . +ine D XXXIV/5

- қаtre (A.) damla
 қ. қаtre (damla damla) Dç X/5
 қ.-i қан Dç XXXV/1
- қайнат- kaynatmak
 қ. -maz G VI/12
- қайсы hangisi
 қ. Dç XLI/2
- қайт- dönmeк
 қ. -a Y II/61
 қ. -a al- Y II/47
 қ. -a іber- Y III/19; Y III/17
- қавәбил (A.) kabiliyetli kimseler
 қ.-i mecmā^c 1 G XIV/3
- қавл (A.) lakırdı, söz
 қ.-i nā-dān HS Ib/12
- қавм (A.) insan topluluғu
 қ.-i küffār HS II/26
 қ.-i nāre HS II/12
 қ.-i şayātīn VE/70
 қ.-i şūma KH I/43
 қ. +uғ HS II/17, 18
- қавс (A.) yay, keman
 қ.-i қузағ Dç XLII/2
- қаза (A.) olacaғı önceden Allah tarafından takdir olunan şeylerin gerçekteleşmesi
 fermān-ı қ. VE/6
 қ. +dan D/8, 41
 қ. +ya D/27
- Қазақ Zaporizyalı Kazaklar, Ukrayna asıllı kavim adı
 қ. Y III/60, 80
 қ. +lar Y II/24; Y III/48
 қ. +ları Y II/28, 29; Y III/28, 30, 79
 қ. +ların Y II/35, 40; Y III/22, 47, 52, 60
 қ. +larınıñ Y II/47
 қ. +larıñga Y II/23
 қ. +larıғız Y III/32
 қ. +larıғızınıñ Y III/76
 қ. +larıғızдан Y III/78
- қ. +larıғızını Y II/48, 51, 64; Y III/66
- қазан kazan
 қ. G VI/12
- Қазимир Қрал Kazimir IV. Jagyelonçık, Lehistan kralı
 Қ. Y II/15
- kebāb (A.) kebap
 k. Dç X/1
 k. +ı Dç VII/1
- kebīr (A.) büyük, ulu
 k. KH I/39
- kebüter (F.) güvercin
 k. +le Dç XVI/2
- кеç- geçmek; bkz. **geç-**
 k. -er D/5
 k. -erler D/24
 k. -di Dç III/5; D/23
 k. -üp Y III/51
 k. -mey Y III/50
- кеçür- geçirmek; bkz. **geçür-, geçir-**
 k. -di D/31
 k. -me D/37
- kefef (A.) terazi tablaları
 k. G III/1
- Kefelü Mevlānā Hüseyn Efendi; bkz. **Hüseyn Efendi, Kefevī Hüseyn Efendi**
 K. +ye KH I/2
- kefere (A.) kâfirler
 k. A III/41
 k. +ye A III/5
 k. +sinüñ KH I/8
 k. +siyle A IV/12
- Kefevī Hüseyn Efendi; bkz. **Hüseyn Efendi, Kefelü Mevlānā Hüseyn Efendi**
 K. +ye KH II/3
- kel- gelmek; bkz. **gel-**
 k. -ür Dç XXXV/1, 2, 3, 4, 5; D/32
 k. -miş Dç XXIV/3; G IV/2

- k. -di Dç XVII/1, 3, 5; Dç XXIII/1, 4; Dç XXVII/1; Dç XXXI/7; Dç XXXIII/1
- k. -dik Y III/91
- k. Dç XIII/4; Dç XXXVI/4; Dç XXXVIII/4; k. berü Dç II/4; berü k. G II/7
- k. -üñ Dç XVII/3
- k. -se Dç VI/2; Dç XL/3; D/41; G VI/5
- k. -ip G VIII/3; Y III/14
- k. -üp Y II/52; Y III/44, 50
- k. -en Dç XVIII/3
- k. -düğine köre Dç VII/4
- k. -mişdür Dç XIX/4
- k. -mez idi D/18
- kelām (A.) söz
k.-1 ma'nevî Dç XXVII/4
k. +1 HS II/46
- kelāmu'llāh (A.) Allah'ın sözü, Kuran
k.-1 nāṭıkdur Dç XXXVIII/1
- kem (F.) fena, kötü
k. olsun Dç XIII/5
- kemāl (A.) olgunluk, mükemmellik
k. +e D/38; G XIII/4; ehl-i k. +e G XIII/3
- kemān (F.) yay
k. Dç XIV/4; Dç XXXV/4; G V/2; A I/29
k. +ın KH II/29
k. +1 Dç XIV/4; KH I/42
k. +a D/5
k. +um D/18
- kemān-dār (F.) yay tutan
k. KH II/16
- kemend (F.) uzun ip, güzelin saçı
k.+ine G XII/1
- kemer (F.) kemer
k.+in VE/91
- kemi gemi; bkz. **gemi**
k. Y II/21
- k. +ler Y III/23
- kemin-gāh (A. + F.) pusu yeri
k. +dan KH I/101
- kenār (F.) kıyı, köşe
k.-1 āb KH I/109; k.-1 āb-1 ḥayvāndan Dç XXXV/2
- kendi kendi; bkz. **kendü, kendüzi**
k. Dç XX/2; G VI/14
- kendü kendi; bkz. **kendi, kendüzi**
k. KH I/71, 80; A IV/6, 41; VE/97
k. +yi G VI/7
k. +müz KH I/41, 61; KH II/38; A III/8; G VII/5, 6
k. +lerini VE/25
k. +lerle bile KH I/22
- kendüzikendi; bkz. **kendi, kendü**
k. +n G IX/2
- kerre (A.) kez, defa
k. Y III/84; VE/56
- kerek gerek; bkz. **gerek**
k. Dç XIII/6; Dç XIX/2; Dç XXXI/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Dç XXXVI/4; G II/2
k. +dür Dç VII/1, 2, 3, 4, 5; Y II/69
k. +mez Dç XXXI/1; G II/2
- kereklü gerekli
k. Dç VII/3
- kerman şehir
k. Y II/20; Y III/22
k. +nıñ arasında Y II/26
k. +1 aralarında Y III/25
k. +ları Y III/25
k. +ları arasında Y III/33
k. +ların Y III/40
k. +larına Y II/66
- kes- kesmek
k. -diler D/19
k. -üp KH I/34
- kesdür- kesdirmek
k. -üp VE/61
- kesel (A.) gevşeklik, uyuşukluk

	k. vir- Dç XXI/3		ķ. -urlar HS II/8
kesil-	kesilmek		ķ. -mış HS Ib/3
	k. -di D/17		ķ. -dı Dç XXXIV/5; G XIII/1; HS Ib/43; K I/1
keşire	(A.) çok, bol olan		ķ. -duķ Dç XXXII/2; Y III/74; HS II/14, 16
	k. +miz olmağın A I/34		ķ. -dılar D/22
kesr	(A.) kırma, kırılma		ķ. -sağ Dç XI/3; Dç XXXVII/1
	k. KH I/52		ķ. -sa G I/3; G IV/3
keşret	(A.) çokluk, bolluk		ķ. Dç XI/6; XVI/2; D/38, 40; G VIII/4; PM II/5
	k.-i ‘asākir-i nuşret VE/35		ķ. -uığ HS II/45
ket-	gitmek; bkz. git-		ķ. -up Dç XLI/3; D/25; HS II/13, 14
	k. -di Dç XXII/1; Dç XXXIII/3; D/21		ķ. -ıp Y III/42, 75, 100
	k. -se Dç XI/5		ķ. -mış ir- Y III/85
	k. -mez Dç XXV/5		ķ. -mışdur PM I/9
ketür-	getirmek; bkz. gitür-, getir-		ķ. -madığ Dç XX/3
	k. Dç V/1, 3, 4, 5; Dç XIII/1, G XIII/1		ķ. -ma Dç XXXII/7
keyfî	(A.) arzuya, isteğe bağlı		ķ. -masmız Y III/72
	k. Dç XXI/4		ķ. -may Y II/21, 61, 62; Y III/23, 62
keyfiyyet	(A.) nitelik		ķ. -mas bol- Y III/76
	k. +in B IV		ķ. -mağa HS II/6
	k.-i sülûki KH I/3		ķ. -maķ Dç II/6
k’eyle-	eylemek		ķ. -arđa Y III/76
	k. -dükçe HS Ib/16		
kevkeb	-efřān (A. + F.) yıldız saçan		
	k. bol- Dç XXV/3		
kez	kez, kere, defa	ķılā‘	(A.) kaleler
	k. G VI/12		ķ. KH I/14
kez-	gezmek; bkz. gez-		ķ.-i küffāruıđ KH II/25
	k. -er Dç IX/4; Dç XXVIII/6	ķıldır-	yaptırmak
	k. -mekden Dç XVIII/4		ķ. -may Y III/67
ķıdvet	(A.) kendisine uyup ardından gidilecek kimse	ķılgaç	(?) yapan
	ķ.ü’l-mü‘temedin VE/100		ķ. +ı B III
ķıl-	kılmak, yapmak, etmek	ķılın-	yapılmak
	ķ. -amız Y II/35		ķ. -mışdur A I/8
	ķ. -ar Y II/49	ķılıc	kılıç
	ķ. -ur Dç XXIII/5; Dç XXXII/6; HS Ib/28		ķ. +ı Dç X/5
	ķ. -armız Y II/13; Y III/92		ķ. +a Dç II/3
	ķ. -arlar Y III/54, 57		ķ. +dan KH I/136; VE/45
		ķıllet	(A.) azlık, kıtlık
			ķ. ile KH I/90

- kınaz Slavlarda prens anlamında kullan
kelime; bkz. **kıngaş**
k. +larınga Y II/8
- kıngaş bkz. **kınaz**
k. Y II/8
- kınaz Födr I. Fyodor Rurik (1584-
1598), Rus çarı
K. Y III/82
- kıpçak Kıpçak
Deşt-i K. Y III/37, 82
Deşt-i K. +nıng Y II/10; Y III/9, 69
- kır- kırmak
k. -a kıra KH I/127
k. -asın Dç XXVI/4
k. -ıpdur A I/10
k. -up Y III/90
k. -ıp A I/10, 12
- kırğav sınır
k. Y III/25
k. +da Y III/21
- kırğın katliam
k. iyile- KH I/103
- kıırım Kıırım
K. Y III/17, 79, 88; A I/12; A IV/1,
12, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 24, 25,
28, 31, 36; A II/1
K. hānları Y III/17
K. çerüy Y III/88
K. yurdu A I/9; K. yurdına A I/10
K. +a A IV/31, 37, 38, 41
K. +da A IV/10
- kısm (A.) bölük, parça
k. HS Ib/25
- kışmet (A.) talih, nasip
k. it- HS Ib/24
k. ol- HS Ib/25
k. -i 'azma HS Ib/2
- kışsa (A.) hikâye, macera
k. +sın HS Ib/40
k. +sılları G VIII/4
- kış kış
- k. Y II/28; A II/22
k. ol- A II/21
- kışla kışın barınılan yer; bkz. **kışlav**
k. A IV/6
- kışla- kışı geçirmek
k. -sa A I/11
k. -yup A I/4; A IV/2
k. -maduğumuza KH II/41
k. -mağ KH II/37
- kışlav kışın barınılan yer; bkz. **kışla**
k. +ı Y III/30
- kıtāl (A.) vuruşma, savaş
k. KH I/123
- kıyāmet (A.) dünyanın sonu, bela
k. Dç XV/3
- ki (F.) ki (edat); bkz. **kim**
k. Dç II/2; Dç V/5; Dç VIII/4, 5;
Dç XII/3; Dç XVI/4; Dç XXIII/3,
4; Dç XXVIII/4; Dç XXIX/1; Dç
XXX/1; Dç XXXII/8; Dç
XXXIV/3, 4; Dç XXXVI/2; Dç
XXXVIII/3; Dç XL/1; D/5, 20, 22,
30, 33, 35, 37, 40; G IV/6; G IX/3;
G XII/4; G XI/5; Y II/9, 35, 59; Y
III/43, 49, 65, 69, 103; HS Ib/1, 7,
10, 16, 19, 23, 37, 43, 46, 47, 49,
57, 62, 65; HS II/3, 17, 27; KH II/6,
17, 21, 29, 46; KH I/14, 15, 19, 24,
55, 58, 61, 77, 81, 87, 94, 100, 104,
115, 116, 125, 126; A I/3, 26, 31,
33; A III/31, 34, 51; A IV/11, 16,
18, 36, 42; VE/5, 51, 53; B II; K I/1
- kibār (A.) büyükler
k. HS Ib/7
- kibi gibi; bkz. **gibi**
k. Dç III/5; Dç VI/5; Dç XIV/3, 4;
Dç XVII/2, 7; Dç XIX/5; Dç
XXIX/2; Dç XXXI/4, 7; Dç
XXXIII/7; Dç XXXVI/3; Dç
XXXVII/1; G I/4; G VI/9; G XII/3;
Dç XXXIV/2

kiç-	geçmek; bkz. geç- k. -üp HS II/6 k. -kendin soñ Y III/51	Dç XIV/2; Dç XV/3; Dç XVI/4; Dç XVII/2, 4; Dç XVIII/4; Dç XX/2; Dç XXIV/2; Dç XXV/5; Dç XXVI/4; Dç XXIX/2; Dç XXX/2; Dç XXXII/3; Dç XXXVI/1, 2, 4; Dç XXXVIII/2, 4; Dç XXXIX/1, 2; Dç XLI/3, 4, 6, 7; Dç XLII/3; D/26, 38, 41; G I/6; G II/7; G IV/1, 2; G VI/3, 4, 10, 12; G VII/5; G IX/1; G X/5; G XI/2; G XII/5; G XIII/3; G XIV/4; Y I/3; Y II/49, 64; Y III/6, 8, 31, 60, 82; HS Ib/9, 20, 42; HS II/3, 11, 8, 19, 23, 28, 31, 40; A I/40
kiçe	gece; bkz. gice k. Dç XV/3; Dç XXVI/5; Dç XXIX/1; D/16; G IV/4	
kiçik	küçük k. Y II/42; Y III/28, 70	
kider-	gidermek k. -di Dç XXXVIII/4 k. Dç V/1	
kifâyet	(A.) yetişme, elverme k. KH II/8	
kil	(A.) söz k. +e G III/1	
kil-	gelmek k. -ür Y II/18 k. -ürmiz Y II/47; Y III/81 k. -gen Y II/62; Y III/94 k. -geyler Y II/54 k. -ip Y III/34, 51 k. -üp Y II/21, 32 k. -gence Y III/10 k. -ür ir- Y II/18 k. -ür bol- Y II/18 k. -mey Y III/50	kim kim, kimse k. PM II/3 k. +i KH II/37, KH I/47, 48, 49, 92, 93; VE/66, 67, 71 k. +ini KH II/31; KH I/52 k. +se Dç III/4; Dç XXV/1; KH I/103 k. +seye G IV/1 k. +e Dç XVII/6; HS Ib/66 k. +ge Y III/78 k. +edür D/3 k. kimesnedin Y II/33; Y III/13
kilisâ	(F.) kilise k. +lara A III/41	kimesne kimse k. A III/53
kilür	gelecek k. +de Y III/103	kim k. +din Y II/33; Y III/13
kiltür-	getirmek k. -ür Y II/46 k. -seler Y III/17 k. -gen Y II/47 k. -üp Y III/90 k. -genleriñge Y III/29 k. -ür bol- Y II/46	kir- girmek k. -di Dç XXI/5 k. -medin Dç XXXIII/5
kim	(F.) ki (edat); bkz. ki k. Dç II/5; Dç III/2, 3, 4, 5; Dç VI/3; Dç VIII/1, 3; Dç X/5, 7; Dç XI/2, 4; Dç XII/2, 5; Dç XIII/1, 2;	Kird-gār (F.) Allah ‘aṭā-yı K. Dç VI/5 kirmān (F.) kurtlar k. D/27 kirpik kirpik k. +uñ Dç XXXI/7 k. +i Dç XXVIII/3
		kişi kişi, adam

k. Dç XXV/2; Y III/24, 32, 58; KH I/82	kon-	mola vermek, çadır kurmak
k. +nüñ Dç VII/5	ķ.	-duķ HS II/16
k. +ğa Y II/39	ķonul-	mola vermek, çadır kurmak
k. +si Y I/5	ķ.	-up KH I/53; A III/24
k. +sin Y I/5	ķ.	-duķda VE/34
k. +sige Y III/68	ķ.	-mamışdur A II/35
k. +miz Y III/99	ķopranıçe	Slovenya'da bir kalenin adı
k. +ler Y III/41	ķ.	A III/27, 30
k. +lerñiz Y II/52	ķorķ-	korkmak
k. +lerin Y III/29	ķ.	-ar mı KH II/46
k. +lerimizniñ Y II/37	ķ.	-arın Dç XXXIX/5
k. +lermüzniñ Y III/63	ķoru-	korumak
ķiřver (F.) iklim, memleket	ķ.	-yup VE/25
k. +e Dç XXII/5	ķoř-	koşmak
k. +i Dç XX/3	ķ.	-up Y III/40
ķit-	ķořas	atların boyunlarına süs için takılan deniz öküzü, ya da Hıta dağlarında yaşayan bir öküz kuyruğı ve bu kuyruk rengindeki kumaş
ķ.	ķ.	-ı dil-bend G V/4
ķ.	ķoy	koyun
ķ.	ķ.	-ların Y III/25
ķ.	ķoy-	koymak, bırakmak
ķ.	ķ.	-updur Dç XXXVIII/5
ķ.	ķ.	-ğan Y III/89
ķ.	ķ.	-up Y III/41; VE/97
ķ.	ķ.	-may Y II/41
ķ.	ķoycı	çoban
ķ.	ķ.	Y II/26; Y III/33, 66
ķ.	ķoyul-	koyulmak
ķ.	ķ.	-up VE/37
ķ.	ķov-	kovmak
ķ.	ķ.	-araķ KH I/100
ķ.	ķ.	-a G IV/2
ķ.	ķ.	-mağa KH I/106
ķ.	ķovıl-	kovulmak
ķ.	ķ.	-mağa VE/92
ķ.	ķoç	göç
ķ.	ķ.	iyle- Dç XXXII/2
ķ'ol-	ķoç-	göçmek
ķ.	ķ.	-ersin Dç XXXII/5

- k. -genge Dç XXXII/6
- köçil- göçmek
k. -üp KH II/21
- kök mavi
k. B III
- könder- göndermek, yollamak
k. -üp Y III/84
- könen- memnun olmak
k. -ip Y III/104
- köñil gönül
k. Dç I/3; Dç III/1, 2, 3, 4, 5; Dç X/4; Dç XI/5; Dç XIII/4; Dç XXVI/2; Dç XXVIII/5; Dç XXX/4; Dç XXXIV/4; Dç XXXV/3; G VIII/2, 3
k. +din Dç XI/3
k. +den G 5/2
k. +üm Dç VI/2; Dç XLI/5; Dç XLII/1
k. +üm Dç XIX/3, 4; Dç XLI/1
k. +ümde Dç XXXIII/1
k. +imi Dç IV/3
k. +ümi Dç XVIII/1, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7,
k. +üme Dç XXII/6
k. +i Dç XXXIV/1
k. +ümüz G II/7; G V/4, 7
k. +ümüzge G VII/2
- köp çok, daha çok
k. Y III/3, 5, 83, 104
k. +din Y III/5
- köplik çokluk, bütün
k. Y II/9, 10, 24; Y III/8, 29, 37, 38, 48, 53, 92
- kör- görmek; bkz. **gör-**
k. -e Dç XXVI/1, 5
k. -esin G X/5
k. -mişüz Dç XL/1
k. -üpdür Dç VI/3
k. -düm Dç XIV/3, 5; Dç XII/2
k. -di Dç XXVI/2; Dç XXIX/2, 4
- k. Dç X/3; Dç XVI/1; Dç XVII/2; Dç XVIII/7; Dç XX/4; Dç XXIV/2; Dç XLI/3, 7; G IV/1; G VI/14
k. -diler Y III/59
k. -señ Dç XX/4
k. -üp Dç XVII/6; Dç XXX/3; Y II/33, 67; k. -üp al- Y II/33; Y III/74
k. -geç Dç XXXIV/3
k. -ince Dç XXI/4
k. -ünce Y III/74
k. -en Dç XX/4; Dç XXVII/4
k. -dügüm Dç XV/2
k. -eydi Dç XX/5
k. -emez Dç V/5
k. -emezsın Dç XXVI/4
k. -meyicek Dç IX/3
k. -mesem Dç X/4
k. -mese G X/2
k. -meyeli Dç XXX/2
k. -medüm Dç XIV/4; Dç XVIII/4, 6
k. -mey Y II/18; Y III/13, 57, 87
- köre göre
k. Dç VII/4
- körin- görünmek; bkz. **görün-**
k. -ür G VI/8
k. -mez Dç XXV/4
- körgüz- göstermek
k. -genleri üçün Y II/27
- köz köz
k. Dç X/3
k. +i D/16
k. +ün D/2
k. +den D/39
- köz göz; bkz. **göz**
k. Dç X/5; Dç XXXIV/1; G X/3; k. birle Dç XIII/5
k. +den Dç X/1
k. +üm Dç II/2; Dç XXVIII/5, 7
k. +üme Dç XXV/4

- k. +ümden Dç XIV/1
k. +üñ Dç II/1
k. +i Dç XII/2; G V/5
k. +ine G VI/8
k. +lerüm Dç XXV/3
k. +lerümden Dç III/4; Dç XXXV/1
k. +lerümnüñ Dç XXXIX/1
k. +edür kel- G IV/2
- közleşdür- gözetmek, bakmak
k. -üp Y I/9, 10
- közünce gözleri önünde
k. Y II/54; Y III/88
- Ḳraḳov Lehistan-Litvanya
Birliḡi'nin başkenti
Ḳ. +nıñ Y III/4
- ḳral (Slv.) Hıristiyan hükümdar
ḳ. Y II/19, 23, 30, 62; Y III/15, 46, 49, 50, 51, 96
ḳ. gibi VE/84
ḳ. +ı Y II/30; Y III/48; KH II/30
ḳ. +lar Y II/15
ḳ. +ları Y II/15, 22; Y III/11, 46
ḳ. +larındın Y III/45
ḳ. +sız Y II/19; Y III/21, 44
- Ḳristiyan (Yun.) Hıristiyan
ḳ. Y II/29, 35, 40, 48, 51; Y III/4, 22, 29, 30, 31, 47, 52, 60, 65, 76
ḳ. +nıñ Y II/23
ḳ. +larınıñ Y III/4, 36
- ḳudret (A.) güç, takat
ḳ. VE/63
ḳ. ol- A IV/21
ḳ. +i A IV/30
- kūh (F.) daḡ
k. B II
ḳule-yi ḳ. +ı VE/66
ḳal' a-i k. +a KH I/48
- ḳul kul, köle
ḳ. +ınuñ Dç XXX/5
ḳ. +ındur PM II/5
ḳ. +um Y I/9
- ḳ. +uñ Dç XVII/7
ḳ. +uñ Dç XVII/5
ḳ. +ı Dç VII/2
ḳ. +ıdur G II/7
ḳ. +mız Y I/5, 8, 10
ḳ. +uñuz PM II/1
ḳ. +uñuza A IV/41
ḳ. +larınuñ A IV/13
ḳ. +ların A IV/26, 37
ḳ. +larım Y III/37, 89
ḳ. +larıñ G X/4
ḳ. +ları A III/52; A IV/1, 10, 16, 22, 25, 31, 34, 37, 40
ḳ. +larına A I/35; A IV/16, 35
ḳ. +larumuz KH I/119; A II/46
ḳ. +larumuzuñ KH I/92
ḳ. +larumuzla KH II/38
ḳ. +larıyla A IV/33; A II/4
- ḳulaḡuzyol, usül gösteren kişi
ḳ. VE/14
- ḳulaḡ kulak
ḳ. +ını PM I/4
ḳ. +a Dç XXIII/4; ḳ. +a almayup KH II/14
- ḳullāb (A.) çengel, kança
ḳ.-ı cāndur Dç VIII/3
- ḳulle (A.) daḡın en yüksek kısmı
ḳ.-yi cibāl VE/64
ḳ.-yi ḳūhı VE/66
ḳ. +sine VE/51
- ḳulel (A.) kuleler
ḳ.-i cibalden KH I/34
ḳ. HS Ib/28
- ḳumrī (A.) kumru
ḳ. D/12
- kūn (F.) kuyruk sokumu bölgesi
ḳ.-ı Bedaḡşān'dan Dç XXXV/1
- ḳur- kurmak
ḳ. -uñ PM I/7
ḳ. -up A III/24, 42
- ḳurā (A.) köyler, kasabalar

- . KH I/14
 ehl-i . +dan KH I/32
 . +nu VE/41
 . +y1 HS II/9
 urb (A.) yakın
 . +unda KH I/70, 94, 132; KH II/26; VE/83
 urbān (A.) bir gaye uğruna feda olma
 . Dç IV/1, 2, 3, 4, 5;
 . ol- Dç IV/1, 2, 3, 4, 5
 ur1- kurumak
 . -d1 D/23
 urtul- kurtulmak
 . -up A III/16
 uur (A.) eksiklik
 . A II/35
 uan- kuanmak
 . -1p VE/91
 kue (F.) kue
 k. G XIV/4
 utlu Keray Beg Kırım Hanlığı'nda
 Şirin kabilesine mensup beylerinin
 ba beyi
 . KH I/60
 uvvet (A.) gu, kudret
 . A IV/30
 ky (F.) mahalle ve ilek sokak; sevgilinin
 bulunduğu yer
 . i-1 k. +i ire Dç XXXIII/5
 seg-i k. +u Dç VIII/4
 menzil-i k. +ude Dç XXX/4
 uyaq gne
 . Dç XLII/2
 kul gul
 k. Dç XIV/4
 kuffār (A.) kafirler
 k. HS II/8, 11, 34, 41; KH II/26;
 KH I/112, 114; A II/5, 32; VE/69
 k.-1 bed-girdār KH I/86, 91
 k.-1 hak-sār A I/7, 11; A III/2;
 k.-1 hak-sār1 VE/49
 k.-1 Macar-1 fuccār KH I/140
 k.-1 mahur VE/24
 k.-1 meur VE/26
 k.-1 nā-baār KH I/120
 avm-i k. HS II/26
 svār-1 k. VE/87
 ser-add-1 k. +a A I/10
 ser-add-1 k. +da A IV/2
 k. +dan VE/80
 k. +u KH I/68, 124; A I/8; VE/21
 k. +1 KH I/95
 k. +1na KH I/133
 kufr (A.) dinsizlik, imansızlık, svp
 sayma
 bilād-1 k. KH I/19
 k. +i G I/1
 k. +e HS Ib/65
 kl- glmek
 k. -erdm D/29
 klbe (F.) kulbe
 k.-i ahzānum1 Dç XLI/7
 kll (A.) btn, tam
 k. A I/11; A III/53
 kn gne, gndz; gn; bkz. **gn**
 k. Dç III/1; XVIII/3; Dç XXXVI/4;
 Dç XXXVII/4; G II/6; G VI/8
 k. yz G III/1
 knc (F.) ke, bucak
 k. +idr G XIV/1
 kne gne
 k. Dç XXXVIII/3
 kte (F.) ldrlm
 k.-i Őh-1 sitem-kārz G XII/4
 kynk yank, yanm
 k. +lerin Dç I/1

L

 lā-cerem (A.) Őphesiz, besbelli
 l. HS Ib/13
 lāh (A.) gz ucu ile bakma

- l. içinde VE/71
l. +ā Dç XXV/5
- lāḥze (A.) göz ucu ile bir kere bakıncaya kadar geçen zaman
l. Dç III/5
- lā' in (A.) nefret kazanmış
l. VE/35, 73
l. ile VE/73
- lākin (A.) ama, fakat, ancak
l. KH II/37; KH I/78, 96; A I/8; A III/17; A IV/10; A II/17; VE/77
- lā' l (A.) kırmızı, al, kırmızı ve değerli süs taşı, dudak
l. Dç III/4; Dç IV/2; Dç VI/5
l. ol- Dç IX/3
l.-i dilber Dç III/4
l.-i lebi Dç V/3; l.-i lebi G II/3
l.-i şeker-ḥāruḡa Dç IV/2
l. +ün Dç IV/2; Dç VI/2; l. +ün üzere Dç XXXVI/2; cām-ı l. +ün Dç VI/3; gevreh-i l. +ün Dç XIX/2
l. +ini Dç XXI/4
l. +i Dç XXVIII/3
l. +lerün Dç XXXV/3
l. +dür Dç XXXV/1
- lāle (F.) lâle
l. Dç VI/1; D/15
l.-i dilber Dç III/4
l. +ye Dç VI/5
l. +ler Dç XXIV/5
- lāle-zār (F.) lâlelik, lâle bahçesi
l. KH I/65
l. +um D/21
- laṭif (A.) hoş, güzel, nazik
l. +im Dç XXVIII/1
- lāyih (A.) meydanda
l. ola VE/5
- lāyık (A.) yakışan
l. A IV/24
- lāzım (A.) gerek
- l. Dç XXIII/1; KH II/23; KH I/8, 142; A I/11
l. gel- KH II/10; VE/13
l. ol- A II/53
- leb (F.) dudak
l. Dç IV/2
l.-i la' lün Dç IV/2
l. +e G III/3
l.+i Dç XXI/3; l. +i Dç XXVIII/3; Dç XXVIII/4; lā' l-i l. +i Dç V/3; G II/3
l. +ün Dç XIV/1
l. +üğden Dç II/2
l. +lerün Dç XXXVI/4
l. +lerüğdin Dç XLI/1
l. +leriḡe Dç XIX/2
- leb-veş (F.) dudak gibi
l. Dç VI/4
- leclāc (A.) sözü tutuk söyleyen
l.-ı fikr KH I/37
- Leh Lehistan-Litvanya Birliği
L. KH I/22; VE/12, 18, 34
L. vilāyeti KH I/12
- lerze (F.) titreme, titreyiş
l. Dç XVI/1
l. iyle- Dç XVI/1
- leṭā' if (A.) lâtifeler, güldürecek güzel sözler ve hikâyeler
l. Dç XXI/5
- levḥ (A.) yassı, düz
l. +inde G VIII/2
- leyk (F.) lâkin, amma, fakat
l. HS Ib/32, 43
- leyl (A.) gece
l. D/5
- lezzet (A.) tat, zevk, haz
l. G IV/4
l.-i pehlü G V/3
- libās (A.) elbise
l. +ın HS II/35
l. +um D/13

- lik (F.) fakat, ama, ancak
l. Dç XXXI/5; Dç XXII/7; HS I/22
- lisān (A.) konuşulan dil
l. Dç XIV/5
l.-i hālle D/7
- lu‘b (A.) oyun, eğlence
l. +ın Dç IX/5
- Luğoş Macaristan’da bir yer adı
L. A II/15
- luṭf (A.) iyi muamele, iyilik
l. Dç VI/6; HS Ib/17; A I/38
l. it- Dç VI/6; G XIII/1
- M**
- ma’ (A.) su
m.-i tıyn VE/70
- mā‘ adā (A.) -den başka
m. KH II/19; VE/85
m. +sını VE/74
- ma‘ ārif (A.) marifetler, bilimler, kültür
m. G XIV/2; HS II/4
- ma‘ a-zalīk (A.) onunla beraber
m. VE/91
m. +den KH I/53
- ma‘ ber (A.) geçit, köprü
m. +den KH I/53
- mā-beyn (A.) iki şeyin arası, ara
m. +i A III/32
- Macar Macar
M. Y II/22; Y III/45, 46; KH I/8,
56, 114; VE/40, 48
M.-ı füccāruḡ VE/6
kāfir-i M. +uḡ KH I/104
- mā-cerā (A.) cereyan eden, geçen,
olup geçen şey
m.-yi seferūḡ PM II/4
m. +yı Dç XIV/3
m. +dan D/8
- mā-fi‘l-bāb (A.) kapı içinde
m. A I/31
- maḡbūn (A.) alış verişte aldanmış
olan, şaşkın, şaşırılmış
m. HS Ib/32
- maḡlūb (A.) yenilmiş
m. VE/26
- maḡlūl (A.) zincire vurulmuş
m. VE/26
- maḡrūr (A.) gururlu, büyüklük taslayan
m. ol- A III/5
- maḡşūb (A.) zorla alınmış
m. ol- şoḡra VE/27
- māh (F.) ay; bkz. meh
m.-ı münevver Dç XX/1
m.-ı tābān Dç XXXIV/3
m.-ı nev G III/1
m.-ı mezbūruḡ KH I/84; A III/38
m.-ı zi‘l-ḡiccenūḡ KH I/107
m.-ı zi‘l-ḡa‘ denūḡ KH I/69; A II/27
m.-ı şevvālūḡ KH II/12; A II/10
m.-ı muḡarremū‘l-ḡarāmuḡ KH
I/131
m. +ım Dç XXVIII/2
m. +uḡ G XIII/4
m. +ile Dç XV/3
- maḡhall (A.) yer
m. A II/11
m.-i memūre VE/13
m.-i mezbūr VE/52; m.-i mezbūrda
VE/58; m.-i mezbūrdan A III/13;
m.-i mezbūra A III/40; VE/27
m.-i muḡāṡaradan VE/55
m.-i mūrūra VE/56
m. +e VE/98
m. +de KH II/14, 20, 39; A I/4
m. +den KH II/21; KH I/102; A
I/33
- maḡāmid (A.) mehidler, güzel huylar
m. KH II/5
- maḡcūb (A.) utanan, utanmış
m. it- A I/33
- maḡfil (A.) oturulacak yer, toplantı yeri

- m. Dç XXIII/4
maḥfez (A.) saklanmış
m. ol- A IV/28
maḥfūz (A.) saklanmış, korunmuş
m. ḳal- A I/12
mā-ḥaṣal (A.) meydana gelen şey,
netice
m. G XI/5
maḥdūd (A.) sınırlanmış, belirli
m. KH II/12
m. ol- KH II/23
maḥmiyye (A.) himaye gören, korunan
m.-i Budin'i A I/6
māh-ruḥ (F.) ay yanaklı
dilber-i m. G V/7
maḥrem (A.) haram, gizli olan
m. Dç III/1; Dç VIII/4; Dç
XXVIII/7; Dç XXXI/3
m. iyle- G VII/6
m. +im Dç XXVIII/1
maḥrūm (A.) bahtsız, nasipsiz
m. Dç VIII/4
maḥrūsa (A.) büyük şehir
memālik-i m. +nuḥ A I/6
māh-tāb (F.) ay ışığı, mehtap
m. +ı Dç XXIV/3
maḥşūr (A.) kuşatılmış
m. ol- VE/24
küffār-ı m. VE/26
maḥşer (A.) kıyamette ölülerin dirilip
toplanacakları yer
m. günün A III/29
maḥūf (A.) korkunç, tehlikeli
m. KH II/45
maḥv (A.) yok etme, ortadan kaldırma
m. Dç VI/1.
m. ol- Dç VI/1
maḥzūn (A.) hüznü, kaygılı
m. Dç VI/4
maḥzūr (A.) sakınılacak şey, engel
m. KH I/7
mā'il (A.) bir yana eğilmiş; düşkün
m. Dç XXII/3; Dç XXXII/4; G II/5
m. ol- Dç XXII/3; m. ol- G X/1
maḳarr (A.) durulan yer, merkez
m.-ı müsteḳḳarumuz A I/30
m. +umuza A I/16
maḳbūl (A.) kabul olunmuş,
beğenilen
m. A I/30
m. +umuz ol- A I/28
maḳdūr (A.) güç, kuvvet
m. ol- A I/8
m. +dan A IV/23
maḳhūr (A.) kahr olmuş, bozguna
uğratılmış
küffār-ı m. VE/24
makrūn (A.) yakın, kavuşmuş
m. +larından A I/27
maḳşad (A.) kasdolunan, istenilen
şey
m. Dç XXXII/1
ma'ḳūl (A.) akıllıca, mantıklı
m. KH I/77
maḳūl (A.) söylenilen söz
m. +e A I/19; VE/57
ma'ḳūle (A.) akıllıca, mantıklı
m. KH I/29
maḳtū^c (A.) değeri biçilmiş
m.^cu'l-emel KH I/130
māl (A.) bir kimsenin tasarrufu altında
bulunan değerli ve gerekli şey,
varlık, servet
m. G XIV/3; HS Ib/53; A I/14;
VE/22, 39
m.-ı bī-meālleri VE/26
m. +ın Y III/90
m. +a G XIV/3
m. +e Dç XL/2
m. +ların A III/35, 41
mālik (A.) sahip, bir şeye sahip
m. G XII/1, 2

- ma' lūm(A.) bilinen, belli
 m. KH II/17; A I/37
 m. ol- KH II/96; m. ol- A II/49
 m. +1 VE/78
 m. +uñuzdur KH II/18
 m. +ları A IV/13
- ma' mūl(A.) yapılmış, işlenmiş
 m. ol- A I/22
 m. +den A IV/22, 33
- ma' mūre (A.) bayındır yer, şehir,
 kasaba
 m. +den VE/38
- ma' nā (A.) anlam
 m. +lar KH I/81
- mānend (F.) benzer, eş
 m.-i nehenk KH I/48
- ma' nevī (A.) madde dışı olan
 kelām-ı m. Dç XXVII/4
- māni' (A.) engel olan, engel
 m. ol- HS Ib/35
- mañşıb (A.) devlet hizmeti, makam
 m. +uñ G VI/4
- mañşūbe (A.) oyun
 m. +de KH I/38
- manzūm (A.) vezinli
 m. HS II/1
- mār (F.) yılan; bkz. **tār-mār**
 tār ü m. (dağınık, perişan) KH I/50
- ma' rifet (A.) herkesin yapamadığı
 ustalık, bilme
 m. G XI/1
- ma' rūf (A.) meşhur, tanınmış
 m. +lardur A IV/11
 m. +dur KH I/24
- maşaff (A.) savaş
 m. HS Ib/6
- ma-sivā (A.) dünya ile ilgili olan
 şeyler
 m. +y1 G I/3
- Maşkov Moskova Knezliği
- M. Y II/57; Y III/82, 87, 88, 89; A
 IV/12
 M. +ğa Y I/4, 5
- maşraf (A.) harcanan para, gider
 m. A I/35
- maşrūf (A.) sarf olunan
 m. +dur VE/78
- māt (F.) satranç oyununda yenilme
 m. D/32; KH I/37
- maṭla' (A.) doğacak yer
 m.-ı İslām'dan Dç XIX/1
- maṭlūb (A.) istenilen, aranan şey
 m. Dç XIX/1
 m. +uñuz A I/28
 m. +umuz A I/29
- ma' ṭuf (A.) eğilmiş, bir tarafa doğru
 çevrilmiş
 m. ol- A I/16
- mavi mavi
 m. B III
- maḫhar (A.) şereflenme
 m.'ül-ṭāb A III/14
- maḫḫ (A.) sıkıntılı, dar yer
 m. VE/42
 m. it- VE/50
 m. +da KH I/35
- ma' zūr (A.) özür, özürü olan
 m. buyrul- KH II/47
 m. +min Dç X/4
- maẓmūn (A.) nükteli, sanatlı, ince söz
 m. +ında KH I/134
- mecāl (A.) imkân, fırsat
 m. ol- A III/46; VE/90
 m. vir- VE/37
- meclis (A.) oturulacak, torlanılacak yer
 m. G IV/2
 m.-i devrān Dç VI/6
 nuḳl-i m. D/16
 m.+de Dç XIV/1; Dç XXVI/5
 'aḫd-i m. +leri KH I/50
- mecmā' (A.) kavuşulan yet, nokta

- m.-ı şeyāṭīn gibi KH I/50
mecnā^c aı (A.) toplanıp biriktirilmiş
şeylerin hepsi
m. G XIV/1, 2, 3, 4, 5
mecnūn (A.) çıldırmış, deli
m. kibi Dç XXXIV/2
Mecnūn Leylâ ile Mecnun adlı
mesnevisinin erkek kahramanı
m. G VIII/4
mecrūḥ (A.) yaralanmış
m. KH II/37, şāhid-i m. gibi KH
I/13
medd (A.) uzatma, çekme
m.-i ğam G VII/3
m.-i ğam bo- G VII/4
meftūn (A.) fitneye düşmüş, gönül
vermiş, hayran olmuş
m. Dç IV/3
m. itdi Dç IV/3
mefḥar (A.) övünme, övünmeye
sebepl olan
m.-i ^cālemūḡ KH I/10
Megemorya Macaristan'da bir yer adı
M. A IV/4
M. +ya A II/9
meger (F.) meġer, oysa ki, ancak
m. Dç XXVI/2, 5; G X/3; KH I/56
meh (F.) ay; bkz. **māh**
m. Dç IV/4; Dç XX/4
m.-i enver Dç XXII/1
m. +ūḡ Dç XXIV/3
Meḥemmed Paşa Bosna beylerbeyi
M. A I/35; A III/6, 11
Meḥmed Keray Ḥān Mehmed Giray
Han (1577-1584), Kırım hanı, Gazi
Giray Han'ın ağabeyi
M. +ġa Y III/95
meḥīb (A.) heybetli, azametli
m.-i a^c lā G XIV/2
meh-pāre (F.) ay parçası; çok güzel
kimse
m. +den Dç XXV/3
m. +ler G X/1
meh-rū (F.) ay yüzlü
m. G II/5
mekān (A.) yer, mahal; oturlan yer
m. Dç XIV/2; G VI/5; PM I/5
m. +ların KH I/17
m. +larına KH II/7
m. +ı KH II/7
mekātib (A.) mektepler
m. +ler KH II/45
mekāyid (A.) hileler, aldatmalar
m. +le VE/48
mekş (A.) durma, bekleme, bir yerde
kalma
m. HS Ib/47
mekteb (A.) okul
m.-i ^cirfān G XIV/3
mektūb (A.) mektup
m. KH I/133; VE/1
m.-ı merġūb-ı sa^c ādet KH I/3
m. +un KH II/4
m. +unda A IV/41
m. +uḡuz KH II/46
melā (A.) cemaat
m.-i ā^c lāya K I/44
melā^c īn (A.) herkesin nefretini
kazanmış olanlar
m. KH I/83; A III/22; A IV/5;
VE/84, 95
m.-i mezbūruḡ KH II/31
m. +e KH I/101; VE/90
melāl (A.) sıkıntı
m. A I/29
m. +i HS Ib/12
melāmet (A.) ayıplama, azarlama
m. HS II/36
melekūt (A.) ruhların ve meleklerin
alemi
şavāmi^c -i m. +a VE/68
mel'ūn (A.) lânetlenmiş

- m. KH I/57; VE/58, 86
m. +lar KH I/111, 126
- memālik (A.) memleketler
m.-i a^c dāyı A IV/4
m.-i İslāmiyye'yi A IV/2
m.-i maḥrūsanaḥ A I/6
ḥudūd-ı m. +ine A I/8
- me'men (A.) güvenilir, sağlam yer
m. idi HS Ib/38
- me'merr (A.) geçilecek yer, yol
m.-i ^c askere VE/61
- memleket (A.) ülke, şehir, kasaba
m. Y II/20; Y III/44; PM I/6
m.-i a^c dāya A IV/3
m.-i İslām G VI/2
m. +iniṅ Y II/20
m. +in Y III/40
m. +ini Y II/28
m. +ine A IV/32
m. +indin Y III/79
m. +iğa Y II/19, 23, 53; Y III/17, 20, 46, 50
m. +imge Y III/35
m. +imiz Y III/7
m. +imizge Y II/53
m. +leri A III/2; A II/12
m. +lerin Y III/15
m. +lerindin Y III/16
- memlū (A.) dolu
m. KH I/109
- me'mūr (A.) emrolunan; bkz.
me'mūre
m. ol- A II/30, 48
- me'mūre (A.) emrolunan; bkz.
me'mūr
maḥall-i m. VE/13
- men^c (A.) yasak etme, durdurma, vermeme
m. VE/77
m. it- HS Ib/5; HS Ib/5; VE/43
m. +i VE/11
- men ben; bkz. **ben, min**
m. Dç IV/1, 2, 4; Dç X/4; Dç XI/4; Dç XV/2; Dç XXV/2; Dç XLI/4, 6; Y I II/34, 42
m. +a Dç XXXVI/4; maṅa Y III/35
m. +üm Dç XVIII/1; Dç XXXIX/1; Dç XLI/5
m. +i D/22, 25; K I/1
- menāfi^c (A.) yararlar, çıkarlar
m. A I/32
- menāl (A.) sahip olunan, ele geçirilen şey
m. HS Ib/53
m.-i gūzāta VE/39
- menāzil (A.) duraklar, konak yerleri
m. VE/18
kaṭ^c -ı m. HS II/15
merāḥil-i m. VE/82
- mend (F.) -li
m. +in Dç XLI/3
- menhūb (A.) yağma edilmiş
m. VE/27
- mensūḥ (A.) hükümsüz bırakılmış
m.u'l-^c amel KH I/130
- menzil (A.) yoldaki konak yeri; bir günlük yol, mesafe
m. Dç XXIII/1; Dç XXXII/1
m.-i kūyunde Dç XXX/4
m. +ge Dç XXXII/2, 5
m. +den KH I/54
- menzilet (A.) incek yer, ev
m.-i ḥāfiḳeyn VE/102
- merāḥil (A.) konaklar, duraklar
m. HS II/15; VE/18
m.-i menāzil VE/82
- mercān (A.) mercan
m. Dç XXXVI/1
m. +ım Dç XXVIII/3.
- merd (F.) özü sözü doğru, yiğit
m. Dç XXIII/2
m.-i cihān-dāruz G XII/2

- m. +imiş Dç XLI/5
- merdān (F.) yiğitler, erkekler
m.-i kār-zār KH I/51
himmət-i m.-i hāḳḳdur Dç XX/2
- merd-āne (F.) erkeğe yakışacak
yolda, mertçe, erkekçe
m. Dç I/2
- merğüb (A.) beğenilmiş, sevilen
m. Dç XIX/1
mektüb-ı m.-ı sa' ādet KH I/3
- merğ-zār (F.) çayırılık, çimenlik
m. +um D/21
- merfū^c (A.) kaldırılmış, yükseltilmiş
m. Y III/5
- merhem (A.) merhem
m. Dç XXVIII/7; Dç XXXIII/6
- merhūm (A.) Allah'ın rahmetine
kavuşmuş
m. HS II/1
m. +uḡ KH II/1
- merhūn (A.) rehin edilmiş
m. HS Ib/32
- merḳūm (A.) adı geçmiş
m. +uḡ VE/59
- mertebe (A.) derece
m. KH II/20; A I/7; A III/51; A
II/34; VE/53
m.-i şahādet KH I/92
m. +de KH I/103, 105
- mesāfe (A.) ara, uzaklık
m. KH I/127
- Mesçan Mesçane, Rusya'da
vergilendirilebilir, şehirde yaşayan
halkın en düşük seviyedeki sınıfı
m. +larıḡa Y II/8
- mes'ele (A.) sorulup karşılığı
istenilen şey, problem
m. G VI/3
- mesken (A.) oturulacak yer
m. Dç XXXIII/5
m. +i G XIV/2
- mesrūr (A.) memnun, sevinmiş
m. ol- KH II/21
- mest (F.) sarhoş
çeşm-i m. +üḡ G IX/4
- meşāḳḳat (A.) zahmet, sıkıntı
m. i- A I/5
- meşhūr (A.) şöhretli
vech-i m. üzre KH II/42
m. +dur KH I/75
- meters (F.) savaşta korunmak için yapılan
toprak tümsek, siper
m. +leri KH I/113;
m. +leri iyle- i- VE/89
- mey (F.) şarap
m. Dç XIII/6; G I/1; G II/6; G IV/1,
6; m. teg G I/5
m.-i gül-günile Dç XVII/1, 3
meyl-i m.-i gül-fām ider G IX/1
ḡūm-i m. HS II/32
ḡum-i m. teg HS II/32
cām-ı m. +de G X/2
m. +din Dç XXXIII/4
m. +i Dç XIII/1
m. +inde Dç VIII/2
- meydān (A.) karşılaşma yeri, düz
yer
m. +a KH II/18
m. +da KH I/66
- mey-ḡāne (F.) içki içilen ve satılan
yer
m. bol- G I/7
- mey-ḡāneci (F. + T.) içki satan
m. G VI/13
- meyl (A.) eğilme
m.-i tecelī Dç XX/3
m.-i mey-i gül-fām it- G IX/1
m. it- G V/1
- mevāhib (A.) bahşişler
m.-i ḡaybiyyesine KH I/10
- mevālī (A.) Mevleviyyet derecesine
ulaşmış olan sarıklı âlimler

- m. PM I/8
m.-i i' zāmdan KH I/2
- mevānī' (A.) engeller
m. VE/93
m. +den VE/93
- mevcūd (A.) var olan, bulunan
m. ol- A IV/29
- Mevlevī Mevlana'nın tarikatı ve bu
tarikatten olan kimse
M. Dç XXVII/5
- Mevşeb Macaristan'da bir kalenin adı
M. VE/58
- mevzī' (A.) yer
m. +ya VE/7
m. +de VE/83
- mezbūr (A.) adı geçen
maḥall-i m. VE/52
ḥiṣār-ı m. +uḡ A III/17
māh-ı m. +uḡ KH I/84; A III/38
melā' in-i m. +uḡ KH II/31
ḥiṣār-ı m. +ı VE/32, 59
ḥudūd -ı m. +a KH I/23
maḥall-i m. +a A III/40; VE/27
maḥall-i m. +da VE/58
maḥall-i m. +dan A III/13
nehr-i m. +dan KH I/76
m. +lara A II/26
- mezḳūr (A.) adı geçmiş, anılmış
m. KH I/143
- mı mı (soru zamiri)
m. Dç VI/1; Dç XXIII/5; D/3; G
X/3
m. +dur Dç III/3; D/5; G XIV/4
m. +sın D/3
- mıṣrā' (A.) manzum bir parçayı meydana
getiren satırlardan her biri
m. KH I/144
- mi mi (soru zamiri)
m. Dç I/3; Dç XXXIV/3; G II/6; Y
I/6; PM I/1
m. +dur Dç VIII/2
- mīḡ (F.) çivi
m. D/25
- Miḡal Mihail Viteazul (1593-1601),
Eflāk voyvodası
M. HS II/36
M.-i ḡāki-sāre HS II/10
M. +üḡ HS II/17
M. +i VE/73
- miḡekk (A.) mehenk, birinin
kadrini, kıymetini ve ahlakını
anlamaya yarayan şey
m. +e Dç XL/4
- mihmān (F.) misafir, konuk
m. Dç XXIX/3; D/28; G II/6
m. ol- Dç XXIX/3
- miḡnet (A.) eziyet, gam, bela
m. Dç XXV/5; Dç XLI/4, 5; G
VII/2, 3; HS Ib/56
m.-i rāh-ı cefāyı HS II/16
bār-i m. Dç XXXI/6
seng-i m. +dür Dç XVIII/3
m. +e Dç VIII/5
m. +ile A III/47
- mihir (F.) güneş
m. Dç XX//4; G IV/3
m.-i dirāḡşān G II/1
- miḡdār (A.) parça, kısım
m. KH I/68, 97; A III/7; A IV/16;
VE/25, 41
m. +ı KH II/8; KH I/85, 86, 88, 127
m. +a KH I/132
- mīl (A.) ucu sivri çelik kalem
m. KH I/127; A III/32 (bir
kilometreye yakın bir uzaklık);
VE/58
m. +e HS Ib/46
- milk (A.) mülk
m.-i cānı Dç XXIV/1
- mi' mār (A.) inşaat plânlarını yapan
ve bunların kurulmasına bakan biri
m. +uz G XII/5

- min ben (şahız zamiri); bkz. **men, ben**
m. Dç XI/2; Y II/9, 10, 41, 46, 58;
Y III/8, 21, 53, 55, 58, 59, 61, 69,
70, 82
- min ba^c d (A.) bundan sonra
m. A I/34; A III/25; A IV/17; A
II/53
- miñg bin (sayı); bkz. **miñ, biñ**
m. yüz on bilken Y II/7
- minnet (A.) bir iyiliğe, bir iyilik
yapana karşı kendini borçlu görme,
teşekkür etme
m. G X/1
m. +dür KH I/78
- Minuşnurbal Macaristan'da sık orman
içinde bulunun bir yerin adı
M. VE/83
- minvāl (A.) tarz, yol, şekil
m. HS II/20, 30; m. üzre KH I/73
- miñ bin (sayı); bkz. **biñ, miñg**
yüz m. Dç X/6
- mīr-āḫūr (F.) sarayın ahır müdürü
m. +ı olan VE/72
- mīrzā (F.) Bazı İslām devletlerinde
hükümdarların erkek çocuklarına,
diğer hanedan mensuplarına ve bir
kısım itibarlı kimselere verilen
ünvan
m. Y III/73
m. +lar Y II/43; KH II/19
m. +lara KH II/15
m. +larıñga Y II/7
- muğber (A.) gücenmiş, küskün
ḫāṭır-ı m. Dç XXII/7
- muḫabbet (A.) sevgi
m. G IV/3; G XII/1, 2; Y II/32, 34,
41, 50; Y III/11, 54, 56, 77, 98,
104; HS II/4
devlet-i m. Y II/16
inhā³-i m. +i KH II/6
- muḫabbetlik (A. + T.) sevgi
m. Y II/67
- muḫāfaza (A.) koruma
m. et- A IV/39
m. +ya KH II/12
m. +da olan KH II/40
m. +sında A IV/31
- muḫākkaḫ (A.) doğruluğu belli olmuş,
doğru
m. +dur HS Ib/42
- muḫāl (A.) mümkün olmayan, olmayacak
m. Dç XXIX/4; KH II/73; VE/53,
56
m.-ı müte^c assir VE/11
- muḫālefet (A.) aykırılık, düşmanlık
m. it- A I/16
- muḫālif (A.) aykırılık gösteren, uymayan
m. +in A I/18
- muḫarremü'l-ḫarām (A.) Muharrem ayı
māh-ı m. +uñ KH I/131
- muḫaşşal (A.) elde edilmiş
m. Dç XXVIII/4; VE/102
- muḫāṭara (A.) tehlike
maḫall-i m. +dan VE/55
- muḫıbb (A.) seven
m. ü el-müşṭāk KH II/47
- muḫkem (A.) sağlam, kuvvetli,
sağlam kılınmış
m. Dç XXXIII/7; Dç X/2; G VII/2
m. iyile- G VII/1
- muḫliş (A.) dostluğu, samimiliği ve hâli
içten gönülden olan
m. +ünüz KH I/132, 143
m. +ünüze KH II/15, 34; KH I/58,
75
- muḫtell (A.) bozulmuş, bozuk
m. ol- KH I/51
- mu^c in (A.) yardımcı
m.-i dīn ol- HS Ib/67
- muḫābele (A.) karşılık
m. +sinde A I/10, 30
m. +lerinde VE/98

- muḳābil (A.) karşılık
m. +lerine A III/42
- muḳaddem (A.) önde olan, önce gelen
m. A II/43; VE/20
- muḳaddemā (A.) önce, eskiden
m. A I/26; A IV/7
- muḳārin (A.) ulaşmış, yaklaşmış
m. Y II/11
- muḳarrer (A.) kararlaşmış
m. KH I/82
m. ol- KH I/9; KH II/41; KH I/84
m. iyle- HS II/39
m. +dür KH II/40; KH I/136; A
IV/22, 34; A II/25, 45
- muḳātele (A.) şavaş
m. KH I/123
- muḳavves (A.) yay gibi eğri, bükülmüş
m. G XIII/4
- muḳayyed (A.) kayıtlı
m. ol- VE/14
- mūmā-ileyh (A.) adı geçen
m. A III/11
- mū-miyān (F.) beli kıl gibi ince olan güzel
m. +uḡla G IX/2
- munce o kadar çok, bunca
m. Dç XII/5
- muntazır (A.) gözleyen, bekleyen
m. +dur G II/5
- munzamm (A.) intizam eden
m. iyle- özge G VII/3
- mūnis (A.) cana yakın, sevimli
m. +i Dç XXXI/6
m. +im Dç XXVIII/1
- murād (A.) istek, maksat
m. A I/27, 31; m. üzere D/32
m. üzre A II/43
m. ol- VE/92
m. +ı Dç II/4
m. +umuz ola A I/13; m. +umuz
olan A I/26
m. +ınca G VI/3
- murdār (A.) kirli
m. D/35
- mūriş (A.) getiren, veren, kazandıran
m. ol- HS Ib/12
- Musbet Macaristan'da bir kale
M. VE/75
- muşhaf (A.) Kur'an
m. +ı Dç XXXVIII/1
m.-ı hüsünüdeki Dç XXII/6
- muḫābıḳ (A.) uyan, uygun
m. +dur Dç XXXVIII/1
- mu' teber (A.) saygın, itibarlı, güvenilir
m. +dür Dç II/6
- mu' tedil (A.) uygun, biçimli
m. Dç XXVI/2
- muttaşıl (A.) ulaşan, kavuşan
m. ol- KH I/23; m. ol- VE/68
- mużāfāt (A.) bir merkezin şubeleri
m. +ından VE/34
- mużtarib (A.) ıztırabı, sıkıntısı olan,
rahatsız, çırpınıp duran
m. Dç XVIII/2
- mużtarr (A.) çaresiz kalmış, zorlanmış
m. VE/64
- mübārek (A.) uğurlu, hayırlı
sene-i m. A I/4; sene-i m. +de A
IV/10
- mübhem (A.) belirsiz, örtülü, kapalı,
anlaşılmaz
m. Dç III/3; Dç XXXI/5
sırr-ı m. Dç III/3
m. ol- Dç XIII/4
- mübeyyen (A.) meydana çıkarılmış,
açıklanmış
m. KH I/47
- mübtelā (A.) düşkün, tutkun
m.-yi derd-i hicrān Dç XLI/6
- mücāhid (A.) din düşmanlarıyla
savaşan, savaşan
m. PM II/1
- mücerred (A.) tek, yalnız

- m. HS Ib/51
- mücmelen (A.) az sözle
m. VE/46
- müdāfa‘a (A.) bir saldırıya karşı durma
m. için KH I/113
- müdām (A.) devam eden, süren, sürekli
m. Dç XXXIII/4
- müdārā (F.) dost gibi görünme
m. VE/76
- müddet (A.) zaman, vakit
m.-i ḳalīlede KH I/18
- müdgām (A.) arka arkaya gelen iki
kelimeden birincisinin son,
ikincisinin baş harflerinin aynı
olması
m. Dç XIII/3
m. olsun Dç XIII/3
- müdebbir (A.) tedbirli
m. +ler PM I/4
- müderris (A.) ders veren
m. G VI/6
- müedda (A.) mana
m. +sınca KH I/13
- mü‘ekked (A.) tekrar edilmiş
m. A II/51
- müferriḥ (A.) iç açan, ferahlık veren
ilaç
m. Dç XXI/4
- müfsid (A.) fesatlık eden, ara açan
m. +ler A I/32
- müft (F.) bedava
m. +ine Dç VII/5
- müft-şikār (F.) bedava
m. KH I/100
- müfti (A.) fetva veren, müftü
m. G VI/3
m.-i ‘aḳl HS Ib/63
- mühimmāt (A.) savaş malzemesi
m. +1 A II/50
m. +dandur A II/31
- mühr (F.) mühür, imza
m. +ini Y II/55
- müjde (F.) müjde, sevinç haberi
m. Dç V/1
m.-i dil-dārı Dç V/1
- müjgān (F.) kirpikler, kirpik
m. Dç XXXVI/1
m. +uḡ Dç XVIII/6
- mükemmel (A.) kusursuz, eksiksiz
m. KH I/32; G XII/7; VE/76, 102
- mül (F.) şarap
m. Dç XXVIII/4; Dç V/3
- mülāḫāza (A.) düşünce
m. +sıyla VE/95
- mülāḳat (A.) görüşme
m. ol- KH I/70
- mülāḳī (A.) buluşan, görüşen
m. ol- A II/4
- mülāyim (A.) uygun
m. ol- A II/22
- mülk (A.) ev, dükkan, arazi gibi taşınmaz
ve gelir getiren mal; bir devletin
ülkesi
m. Dç XL/2; D/28
m.-i düşmen teg HS Ib/39
m.-i ‘ademden G IV/5
m.-i beḳāyā G IV/5
m. +in Dç XV/4; Dç XVII/6
m. +ine G II/6; G XII/1, 2
m. +idür Dç XXXII/3
- mültefit (A.) iltifat eden
m. ol- VE/97
- mümeyyiz (A.) sınavda bulunup
öğrencinin bilgisini yoklayan kimse
m. Dç XIX/5
- mü‘min (A.) İslām dinine inanmış
m. +ḡa Dç XXXII/3
- mümkın (A.) mümküm, olabilir
m. A I/12
m. ol- A II/34; KH II/39; VE/51
- mümteni‘ (A.) çekinmek
m. ol- VE/56

- münāfīk (A.) iki yüzölçü
m. VE/30
m. +lar A I/20
- münāsib (A.) uygun, yerinde
m. KH I/76; VE/95
- müncelī (A.) meydana, belli olan
m. Dç XXIX/2
- münfaʿil (A.) gücenen, yüreğine
işlemiş, alınmış
m. Dç XIX/4
- münhall (A.) açılan, çözülen
m. KH I/50
- münhezim (A.) bozguna uğrayan,
bozgun
m. ol- KH I/129
- münevver (A.) nurlandırılmış, parlatılmış,
aydın
m. Dç XIII/2; Dç XXIX/2
m. iyle- Dç XIII/2
māh-ı m. Dç XX/1
- mürācaʿat (A.) başvurma, yardım
isteme
m. it- KH I/71
- mürde (F.) ölü, ölmüş
m. Dç XXVII/2
m. it- Dç XXVII/2
- mürsel (A.) gönderilmiş, peygamber
m. +lere D/31
- mürūr (A.) geçme, bir yandan girip öte
yandan çıkma
m. KH I/48
m.-ı cürʿet VE/63
süvār-ı m. VE/53
m. it- HS Ib/30; VE/23, 40, 75, 79;
VE/14; KH I/27; VE/56
m. ol- A III/28
m. +a KH I/40; maḥall-i m. +a
VE/56
- müsāʿade (A.) izin, elverişli bulma
m. ol- A I/27
- müsellāḥ (A.) silahlı
m. KH I/32
- müselsel (A.) ardı ardına
m. ol- VE/68
- Müslim (A.) İslâm dininde olan
kimse; bkz. **Müslimān**
m. G VII/5; Dç XII/5
m. ol- G VII/6
m. iyle- G VII/5
- Müslimān (A.) İslâm dininde olan
kimse; bkz. **Müslim**
m. G VI/13
m. +a HS Ib/64
m. +largā Y III/26
- müstaʿcel (A.) acele, tez
m. Dç VI/6
- müstaḥiḳḳ (A.) hak etmiş
m.-ı kīn HS Ib/67
m. +dür HS Ib/23
- müsteʿār (A.) yaklaşık üç asırlık bir
Türk müziği makamı
m. Dç VI/3
- müstefid (A.) faydalanan
m. +den G VI/6
- müstefī (A.) müftüden fetva isteyen
m. +den G VI/3
- müstemirr (A.) sürekli, devamlı
ğayr-i m. KH I/27
- müstevfā (A.) kafi derecede,
mükemmel
m. A IV/26, 32, 38
- müşābih (A.) benzeyen
m. +dür G III/2
- müşāhede (A.) bir şey, gözle görme
m. KH I/46
m. iyle- KH I/24; KH I/21
- müşkil (A.) güç, zor; engel, zorluk
m. Dç XIV/5; Dç XXIII/2
m. +dür A IV/38; KH I/79
- müşṭāḳ (A.) özleyen
el-m. KH II/47
- mütābaʿat (A.) birine tabi olma

- m. A I/17
 müte^ʿ allik (A.) bağılı, ilgili
 m. ol- A IV/46
 müte^ʿ assir (A.) güç, zor
 muḥāl-ı m. VE/11
 müte^ʿ azzir (A.) mümkün olmayan, zor
 m. ol- VE/52
 mütecāviz (A.) fazla, çok
 m. VE/63
 mütefekkir (A.) düşünen
 m. KH I/37
 müteḥayyir (A.) şaşmış, şaşırmış
 m. VE/64
 m. ol- KH I/38
 müterettib (A.) meydana gelmek
 m. ol- i- A I/32
 müteveccih (A.) bir tarafa dönen,
 yönelen
 m. ol- KH II/7; KH I/6; VE/92;
 VE/29; VE/17
 m. i- KH II/24; A I/15
 müteveffā (A.) ölen, ölmüş
 m. A IV/43
 müteyessir (A.) kolaylıkla meydana
 gelen, kolay yapılan
 m. ol- A I/32
 mütezelzil (A.) titreyen, sarsılan
 m. ol- VE/35
 müyesser (A.) kolayı bulunup
 yapılan, kolay gelen
 m. Dç XXXVIII/3; Y II/12
 m. ol- KH II/8; A I/11; VE/93; A
 III/52
 müzāyaḳa (A.) sıkıntı, darlık
 m. VE/57
- N
- nā-dān (F.) bilmez, cahil; terbiyesi kıt
 n. Dç XLII/3; HS Ib/11, 16
 cāhil-i n. G XI/1
 kavlı-i n. HS Ib/12
 nā-geh (F.) vakitsiz, ansızın; bkz. **nā-gehān**
 n. D/17
 nā-gehān bkz. **nā-geh**
 n. HS Ib/2
 nāḡme (A.) ahenk, ezgi
 n. +si PM I/4
 nāḡiye (A.) civar, çevre
 n. +lerine A III/31
 nā-ḡoş (F.) hoş gitmeyen, beğenilmeyen
 n. G VIII/1
 nā-kām (F.) amacına erişememiş,
 nasipsiz
 n. G IX/2
 n. it- G IX/5
 Naḳbaḳ Macaristan'da bir nehrin adı
 N. VE/49
 naḳd (A.) akçe, para
 n. Y III/85
 n.-i cāmı Dç XIX/2; G XIII/6
 n.-i himmet Dç XL/2
 n.-i ^ʿömr-i ādem D/30
 n. +ine G VI/11
 nāḳış eksik, kusurlu
 n. +dur HS Ib/19
 n. +lar G XIV/5
 naḳl (A.) taşıma, aktarma, geçirme
 n. it- Dç XX/1
 Naḳ Miḡal Macaristan'da Mevşev
 Kalesi'nin imrahoru
 N. VE/73
 naḳş (A.) resim
 n.-i rüy-i yār Dç VI/1
 n. ol- G VIII/2
 nāl (F.) kamış
 n. ol- Dç XXXIX/4
 n. +ile G III/5
 nālān (F.) inleyen
 n. D/22
 nāle (F.) inleme, inilti
 n. +ler Dç XXIV/4

- nāķış (A.) eksik olan
zümre-i n. +lar G XIV/5
- nām (F.) isim, ad
n. Dç XXXVIII/5; KH II/27; KH I/30, 53, 55, 57, 69, 94; A I/4; A III/10, 14, 20, 27, 30, 31, 37, 40; A II/11, 19; VE/7, 8, 19, 23, 29, 34, 49, 50, 58, 73, 82, 83, 84, 86, 98, 100
n. +ını HS II/32
n. +ında KH II/32
n. +ı HS II/23
n. +ı i- HS II/22
n. +ları A III/34
- nā-māķrem (F. + A.) yabancı; nikah düşmeyen
n. Dç XXXVIII/3
- nām-dār (F.) ünlü
n. VE/73
n. +larından KH I/68
- nāme (F.) mektup
n. HS II/7, 25, 46
n.-i hoş-ķaber-i  alem-i esrār Dç V/2
n.-i sa adet A I/27
n. +nūķ HS II/1
n. +m HS II/3
n. +sinde HS II/19
- nā-mihr-bān (F.) sevgisiz, vefasız
n. Dç XXXVIII/3
n. +ım Dç XXXIII/3
- nāmūs (A.) edep, ırz; temizlik, doğruluk
n. Dç XXXVIII/5
- nā-muvāfık (F. + A.) uygun olmayan
n. +dur Dç XXXVIII/3
- nām-zād (F.) isimde olan
n. A I/13
- nān (F.) ekmek
n. G XI/2
ķaķ-ı n. G VI/6
- nār (A.) ateş
- n. -ı ğayret Dç XXIII/5
ķavm-i n. +e HS II/12
- na re (A.) yüksek sesle baķırma
n.-i Allāhü ekber VE/68
- naşīb (A.) Allah'ın kısmet ettiķi şey
n. Y II/12
- naşş (A.) sarıhlik, açıklık
n.-ı şerīfi KH I/13
- nāşī (A.) ileri gelen
n. +ı HS Ib/9
- nā-sipās (F.) şükretmeyen, nankör
n. +ı HS II/18
- nā-ters (F.) korkusuz
n. +ler PM I/2
- nā-tüvān (F.) zayıf, kuvvetsizlik
n. +a D/29
n. +dan Dç XXXIX/5
n. +dın Dç XI/2
n. +um Dç XXXIX/2; cism-i n. +um G XIII/5
- nāy (F.) kamyş, ney
n. +a G III/5
- nā-yāb (F.) bulunmaz, benzeri olmaz
n. ol- HS Ib/39
- nāvek (F.) ok
n.-i ğamdın Dç XXXIV/4
n.-i ğamze-i dil-düz ile G V/2
- nāz (F.) kendini beğendirmek için takınılan yapmacık, cilve
serv-i n. +um G X/3
n. +um Dç II/4
n. +ile Dç IV/1; Dç XXVIII/6; Dç XXXVII/1
- nāzar (A.) bakma; iltifat; yan bakış
n.-ı hümāyūnları A IV/46
n. kı1- Dç XVII/6
n. şal- KH II/14
n. +da Dç XIV/1
n. +dur Dç II/4
- nāzm (A.) vezinli kafiyeli söz
n. Dç I/4; KH I/16, 61

- n.-i āb-dār Dç XIX/5
n.-i hāzā HS I/59
n.-i tedārükleri KH I/50
n. +1 Dç XIV/5; PM I/9; HS II/45
- ne ne
n. Dç XIV/2; Dç XVII/2; Dç XX/4;
Dç XXXII/3; D/24, 27, 33, 36, 41;
G VIII/1, 2; G I/6; PM II/1; HS
Ib/23, 31, 60; HS II/19, 32; KH
I/77, 105; A I/13; VE/63
n. yirde HS II/28
n. hāl ol- D/36
n. +dür Dç XVII/7; D/5; HS II/30;
A IV/42; D/3
- Nebse Macaristan'da bir nehrin adı
N. VE/79
- nedāmet (A.) pişmanlık
n. A II/45; VE/77
- neden neden
n. Dç XXXII/2; HS Ib/9
n. +dür Dç XXXVI/5
- nefer (A.) rütbesi olmayan asker
n. HS Ib/43; KH I/133; VE/60
- nefes (A.) nefes, soluk alacak kadar
geçen zaman, okuyup üfleme
n. Dç XV/5
- nefḥ (A.) üfürme
n.-i İsevī Dç XXVII/2
- nefhā (A.) üfürük, nefes üfürme
n. +sı Dç XXXVIII/1
- nefir (A.) cemaat, topluluk
n. -i 'āmm ol- HS Ib/50
- nefs (A.) can, hayat, kendi
n. G VI/9
'adū-yı n. +i G XII/2
- nehār (A.) gündüz
n. +uḡ D/5
- nehb (A.) yağma
n. VE/11, 21
- neheng (F.) timsah
n. HS Ib/31
- n.-i baḥr-i veḡā HS Ib/22
mānend-i n. KH I/48
- neheng-āsā (F.) timsah gibi
n. VE/67
- nehr (A.) akarsu, ırmak
n. KH II/27
n.-i 'azīmüḡ KH I/28
n.-i mezbūrdan KH I/76
n.-i Ṭuna'yı KH I/84; n.-i Ṭuna'nuḡ
KH I/71
n. +i HS II/6
n. +e HS II/30
n. +ümüz HS II/29
- nem (F.) hafif ıslaklık
n. Dç XXXI/7
- Nemçe Osmanlıların Avusturya'ya
ve halkına verdikleri ad
āsākir-i N. KH I/114
- nemek (F.) tuz, tat
n. G XI/2
- neng (F.) şöhet
n. HS Ib/31
- ner (F.) er, erkek
şīr-i n. gibi KH I/106
- nerd (F.) tavla
n.-i 'ıṣḡuḡ Dç IX/5
- nergis (F.) nergiz; güzelin gözü
n. Dç IV/1; D/16
n.-i bīmāruḡa Dç IV/1
- Nesīmī Hurufiliḡi ile tanınan
mutasavvuf bir şair
N. +ā Dç V/3
- nesne her türlü cansız varlık
n. Dç XI/5, 6; VE/38
n. +nüḡ Dç VII/3
- neşr (A.) manzum olmayan söz
n. KH I/16, 66, 100
- neş'e (A.) keyif, sevinç
n. +sidin G I/4
- neṭice (A.) sonuç, son
n.-yi behice-i күntü VE/3

- nev^c (A.) çeşit, türlü; cins
n. +ile Dç X/6
- nev (F.) taze
māh-ı n. G III/1
- nev-bahār (F.) ilkbahar
ebr-i n. Dç VI/1
fāşl-ı n. Dç XXXI/7
- nev-rūz (F.) yeni gün
n. Dç XXXIII/1
- ney (F.) kamaş
n. kibi Dç XXXVI/3
- n'eyle- ne eylemek, ne yapmak
n. -yin Dç XIX/1, 1, 2, 3, 4, 5
- nışf (A.) yarım, yarı
n. +ından G VI/13
- nice nice, bir çok. Bkz. niçe.
n. Dç V/5; Dç XIII/4; Dç XXVII/4;
Dç XXX/2; Dç XXXII/5; Dç
XXXVIII/2; G III/2; G VI/5; HS
Ib/11, 12, 57; HS II/15; A I/32
n. yüzi G X/5
n. +si HS Ib/59
n. +sin KH I/91
n. +sini Dç XL/5
- niçe nice, bir çok. Bkz. nice.
n. Dç XIV/4; Dç XVII/7; Dç
XVIII/4; Dç XXXVII/4; D/12, 23,
29, 31, 32, 35; HS Ib/34; KH II/19,
31; KH I/67, 74, 113, 114
n. ol- HS II/31
n. biş KH I/32
n. yüz biş D/31; HS II/26
n. +ler Dç XXVIII/6
n. +lerin KH II/25
- niçün niçün, neden
n. D/1; Dç XXIV/4; A II/38
- nidā (A.) bağırma, seslenme
n. it- KH I/82
- nigerān (F.) bakıveren, bakan, baka kalan
n. G II/5
- nihāl (F.) taze, düzgün, fidan
n.-i nev-resim D/14
n.-i kāmēti G XIII/6
kadd-ı n. +e G XIII/6
n. +üñdür G VIII/2
- nihān (F.) gizli, bulunmayan, sır
n. Dç XXXIII/3; Dç XLI/3
rāz-ı n. +ndın Dç XI/5
n. +ı VE/31
- nihāyet (A.) son
n. A I/31
n.-i ihtimāmları VE/77
- nīk (F.) iyi, hoş, güzel, beğenilen
n. Dç XL/3
- niķāb (A.) peçe, perde, örtü
n. Dç X/4
- nīlūfer (F.) nilüfer
n. +e Dç XII/2
- nime şey
n. Y III/83
- ni' met (A.) iyilik, ihsan, ekmek, saadet
n.-i küfrān G XI/2
- nīrān (A.) ateş
n. it- KH I/17
- nişār (A.) saçma, serpmeye
n. Dç VI/2
- nisbet (A.) bağıllık, ilgi
n. iyle- Dç XLII/3
n. +lūdūr Dç XLII/2
- nişān (F.) iz, belirti
n. +ı D/20
n. +dur HS II/4
- nişānlıĝ (F.+ T.) belge
n. Y II/55
- n'it- ne yapmak
n. -ay Dç XLI/1
n. -e Dç IX/5
n. -sün Dç XXXIV/4; HS Ib/26
- nite kim hakikaten, nasıl ki
n. Dç XXVII/3
- niye niye
n. G 4/5; HS Ib/52

- 40; KH II/19, 21, 23, 26, 27, 36, 39; A I/11, 16, 29, 31, 35; A III/17, 32; A II/4; VE/21, 38, 42, 48, 55, 70, 72, 80, 81, 89; B III
- anuñ Dç XIII/6; Dç XXXVII/75; Dç XLII/3; D/33; PM I/4; PM II/2; HS Ib/1, GXIII/3, Dç XVII/5; HS II/22, 27
- anuñ kibi Dç XVII/7
- anı Dç II/5; Dç III/3; Dç IX/3; Dç XXVI/4; Dç XIX/4; Dç XXI/2; PM I/9; PM II/3; G I/6; G II/3; G III/4; HS Ib/5, 7, 15, 24, 26, 41; HS II/29, 44, 45; KH I/17, 19, 36, 43, 49, 51, 53, 54, 57, 58, 61, 65, 66, 70, 79, 88, 92, 96, 101, 102, 112, 115, 126, 136
- aña Dç XXVII/1; D/36; HS Ib/8, 19; HS II/25; A I/15, PM II/5
- aña göre A I/43
- andın Dç XI/4; Dç XXXII/3
- anlar HS Ib/36; HS II/9, 21; KH I/31, 120, 137; A III/39; VE/25
- anların KH II/32
- anlara KH I/97, 140
- anları KH I/100
- anlardan KH I/138
- ol- olmak
- o. -avuz HS Ib/49
- o. -a Dç XV/3; Dç XXXI/4, 5; Dç XXVI/1; D/33; G VI/4; G IV/1; PM II/3; HS Ib/9, 64; HS II/11; KH I/141; A I/13; VE/5
- o. -ur Dç XVI/5; D/32; G I/6, 7; G IX/3; G X/1; HS Ib/12, 32, 36; HS II/31; KH II/32; A I/38; A III/23; VE/79
- o. -urlar Y III/51
- o. -mış Dç VI/5; Dç XXIV/2; Dç XXIX/4; A I/17, 33; G VIII/2; HS Ib/58; HS II/3; KH II/45
- o. -mışuz G V/7
- o. -updur G VI/12
- o. -dı Dç III/4; Dç XVIII/5; Dç XXII/2; Dç XXIII/2; Dç XXVII/1, 3; Dç XXIX/4; Dç XXXIII/1; PM II/5; HS Ib/25, 39, 44, 50, 62; G III/3; G XIV/2, 3; HS II/20, 41; KH I/61, 66; A III/3
- o. -dın Dç I/3
- o. -duğ G V/6; HS II/14; HS Ib/67
- o. -dılar KH II/21
- o. -uñ HS II/10
- o. G VII/6
- o. -sun Dç XIII/1, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Dç XXXVIII/3; A I/33
- o. -ayın Dç IV/1, 2, 3, 4, 5
- o. -sa D/36; G I/7; HS Ib/23, 26, 27
- o. -sağ PM I/1
- o. -alı G XIV/3
- o. -up Dç I/4, Dç XIV/1; D/10, 16, 25; G X/2; Y II/56; Y III/46; KH I/6, 7, 15, 38, 39, 40, 47, 50, 67, 103, 106, 114, 129; A I/14, 32; KH II/8, 27, 46; A III/18, 51; A IV/30; A II/4, 16, 22; VE/9, 15, 32, 35, 39, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 64, 65, 66, 68, 72, 88, 92
- o. -uben Dç XXXVII/4
- o. -duğda Y III/91; KH II/26; KH I/41, 44, 96; A I/15; A III/14; VE/68
- o. -duğdan VE/27
- o. -ınca KH II/23
- o. -ıcağ KH I/9, 129; A IV/20
- o. -an Y II/25, 26, 23, 29, 35, 38, 15, 20, 56; Y III/30, 55, 72, 82; PM I/5; KH II/2, 8, 11, 15; KH I/7, 23, 25, 35, 57, 59, 72, 101; A I/4, 26, 27, 28; A III/5, 6, 9, 33, 41; A II/12, 26, 49, 53; Dç VII/2; Dç XX/2; G V/3; G XII/4;

- HS Ib/21, 23; KH II/40; A I/8, 9; A IV/1532; VE/24, 30, 35, 41, 58, 72, 83, 86, 89
- o. -anun Dç XXIII/2
- o. -anlar A II/15
- o. -anların A II/30
- o. -anca KH I/88
- o. -ğan Y III/52
- o. -ğanlar Y III/47
- o. -mısa Dç XXXIV/3
- o. -duğunda HS Ib/66
- o. -duğu KH I/51, 133; VE/12
- o. -duğumuzdan A I/6
- o. -ur i- A I/32
- o. -urdu D/13, 16
- o. -ursa A II/13, HS II/26
- o. -sa i- HS Ib/13
- o. -dıysa A I/29
- o. -mışdur Dç XXX/1, 5; A I/28, 29, 36; A III/51, KH II/29
- o. -miş i- A I/7
- o. -miş i- A I/28
- o. -madın Dç III/1, 5
- o. -madın KH I/73, 110; A IV/36
- o. -madı Dç III/3; Dç XXXVIII/2
- o. -maz Dç XV/5; Dç XXIX/2; PM I/6
- o. -maz mı HS Ib/65
- o. -mazdan A IV/42
- o. -mayınca A II/37
- o. -ma Dç XXXII/8; G XI/5
- o. -mağ G VI/1
- o. -may Y II/50
- o. -masın Y II/33, Dç XXXVI/4
- o. -masa Dç XIII/6; KH I/74
- o. -mamışdur A III/52
- o. -maz ise A IV/44
- o. -mamağla A IV/11
- o. -mayup KH II/9, 39; A III/46, 53; A II/21; VE/15, 51, 91, 93, 97
- o. -mıyan A I/23
- o. -mayan A III/49
- o. -masaydı HS Ib/37
- o. -maduğın A IV/14
- o. -mağ G VII/6; G XII/3; KH I/142; A I/9; A IV/24, 46; VE/95
- o. -mağ A III/23
- o. -urğa Y II/29
- o. -mağı G I/2
- o. -mağla KH II/38, 45; KH I/91, 95; A I/12, 16; A II/21, 23, 32; VE/99
- o. -mağdan VE/10
- o. -mıya Dç VI/4; Dç XXXI/4
- o. -maya G XIV/4; KH I/104
- o. -mağın A I/34; VE/56, 97
- o. -mağa A III/4
- o. -mamağ A II/39
- olın- olunmak
- o. -ur A I/37; A II/44
- o. -miş KH II/37
- o. -ğan Y III/44
- o. -dı A IV/45; A II/42, 46
- o. -sa A I/11, 12
- o. -up KH II/22; KH I/9, 12, 43, 70, 79, 81, 98, 124, 140; A I/5, 27; A III/3, 13, 27; A II/6; VE/7, 18, 26, 45, 75, 79, 80, 101
- o. -duğdan KH I/22; VE/5
- o. -duğda KH I/56; VE/8, 14, 28, 29, 92; A I/37; A III/25, 42
- o. -a KH I/41; VE/10
- o. -u KH I/60
- o. -mağda A II/54
- o. -duğundan A I/31
- o. -an KH I/30; A III/30; VE/14, 54, 72, 86, 92
- o. -duğu KH I/80; A III/3; A IV/7
- o. -mişlardır Y II/30
- o. -miş idi A III/3
- o. -ursa KH II/8; A III/19; VE/93
- o. -dıysa KH I/14

	o. -mıŝlardır Y II/30	oyun	oyun
	o. -mıŝdır Y III/31		o. + ₁ Dç IX/5
	o. -mışdur KH I/19; VE/100		
	o. -mış idi A IV/8		Ö
	o. -muŝdur KH II/44; KH I/143		
	o. -mas Y III/77	öl-	ölmek
	o. -maz A II/55		ö. -gen Y III/48
	o. -amaz KH II/29		ö. -gendin soñ Y III/20, 43
	o. -mayup KH I/83		ö. -meden Dç II/5
	o. -ması A II/38	öltür-	öldürmek
	o. -mağa VE/90		ö. Dç II/6
on	on	‘ömr	(A.) yaşama, hayat
	o. Y II/7, 19, 39; Y III/21, 44, 45, 68; HS II/40		nağd-i ‘ö.-i âdem D/30
	o. biñ KH II/16, 20; KH I/76		biñ.-i ‘ö. +üm D/17
	o. ikinci KH I/131		‘ö. +üñ Dç III/5
oñıl-	iyileŝmek, hastalıktan kurtulmak		‘ö. +i Dç XIII/5; Dç XXIX/4; G XIII/3
	o. -mış Dç XVIII/6	öñ	ön taraf
oraya	oraya		ö. +i VE/88
	o. G III/2		ö. +üne A III/11, 15, 20, 24
orman	orman		ö. +ünde KH I/53; VE/34, 75
	o. VE/88		ö. +ünden A III/28, 31
	o. +a VE/87		ö. +ümüze VE/86
	o. +lar A III/13	öt-	ötmek
	o. +lara A III/46		ö. -erdi D/12
ormanlı	ormanlı	öte	öte
	o. A III/4		ö. KH I/72; A III/37
orun	yer		ö. +ki Y II/19
	o. +larıñğa Y II/12	öyle	öyle
orta	orta		ö. HS II/26
	o. +ya KH I/123	öyle	öğle
	o. +sına KH III/12		ö. A III/14
	o. +sından KH I/26; VE/12	öz	öz, kendi
ot	ateş		ö. Y III/101
	o. +ığa Dç X/1, 3; Dç XLI/3		ö. +in G IX/1
	o. +dan HS Ib/31		ö. +ine HS Ib/29
otur-	oturmak		ö. +ünden G XI/5
	ö. -uñ PM I/2		ö. +üm Y II/41; Y III/69
otuz	otuz		ö. +i Dç XXVIII/2, 3
	o. Y III/84		ö. +ümüz Y II/27
	o. biñ HS Ib/26; KH I/56		ö. +ümüzniñg Y II/55

- özge başka, diğer
ö. Dç III/2; G VII/3
- Özi Dinyeper nehri; bkz. **Özi şuyı, Özü şuyı**
Ö. +den HS Ib/29
- Özi şuyı bkz. **Özü şuyı, Özi**
Ö. HS Ib/37
Ö. +nı HS Ib/30
- ‘özr (A.) kusur, eksiklik
ö. it- KH I/81
- Özü şuyı bkz. **Özi şuyı, Özi**
Ö. Y II/25, 29, 35, 40, 48, 51
Ö. +nı Y II/64
Ö. +ı Y II/25, 40, 48; Y III/60
Ö. +ğa Y III/23
Ö. +na Y II/21; Y III/44
Ö. +nda Y II/23, 24; Y III/47, 52, 61, 65
Ö. +ndan Y III/66, 79
Ö. +ndın Y II/24, 36; Y III/30, 52, 37, 76
- P**
- pād(i)şāh (F.) padişah, hükümdar
p. Y II/25, 66, 68; Y III/18, 24, 32, 34, 43, 46, 53, 55, 58; KH II/12; A IV/8
p.-ı rüy-i zemīn KH II/34
p. +nıng Y III/9
p. +ğa Y III/105
p. +ım PM II/1
p. +um A IV/40, 43; A II/47
p. +ı Y II/10; Y III/4; ‘asker-i p.+ı KH II/11; cenāb-ı p. +ı A I/25; fermān-ı p.+ı üzre KH II/5;
‘ināyet-i p. +ı A I/30
itāb-ı p. +ı A I/14; p. +ıda A I/9;
cenāb-ı p. +ıdan A I/3
p. +umuğdur A IV/18, 46; A II/55
p. +lar Y III/56
- p. +ları Y III/22
p. +lerde HS Ib/48
p. +largā Y III/4
p. +sız Y III/4
- pāk (F.) temiz, saf, halis
p. Dç XI/2
- palanķa kaleden küçük müstahkem yer
p. A III/49, 50
p. +lar A III/33
p. +ların A III/25
p. +larına A III/22
- palta balta
b. +lar ile A III/46
- pā-māl (F.) ayak altında kalmış, çiğnenmiş;
bkz. **pāy-māl**
p. ol- D/13
- pan toprak sahibi, kelimenin anlamı *efendi* olmakla birlikte feodal Polonya’da beyefendilere verilen ad
p. +ları Y II/20
p. +larınga Y II/9
- papa Katolik kilisesinin en büyük ruhani reisi
p. +sı HS II/18
- Papa Macaristan’da Veszprem şehrinin yakınlarında bir yer adı
P. KH II/8; KH I/94
ķal‘ a-i P. KH I/132, 133, 138
ķal‘ a-i P. +ya KH I/103
- pāre (F.) parça
p. A III/49
- paşa general
p. +sın Y III/38
- pāy (F.) ayak
p.-i ĥumuğ Dç XXVI/2
p. +ına Dç VI/2
p. +ine Dç XIV/3
- pāy-bend (F.) ayakkabı
p.-i fuḥūl KH I/28
- pāy-beste (F.) hareketsiz

- p. VE/71
- payda bayağı kesirde asıl unsurun kaç eşit parçaya ayrılmış olduğunu belirten ve payın altına çizilen yatık bir çizginin altına yazılan sayı
p. +ları gibi VE/96
- pāy-dār (F.) iyice yerleşmiş, sağlam, devamlı, sürekli
p. Dç VI/6
- pāy-māl (F.) ayak altında kalmış, çiğnenmiş; bkz. **pā-māl**
p. ol- A III/51; V/10; A IV/24
p.-i a' dā ol- A I/9
- peçe (F.) sarmaşık, çocuk
p. +yi G XI/3
- Peçuy Macaristan'nın güneyinde Pécs şehrinin Osmanlı dönemindeki adı
P. A III/9
P. +da A II/6
- peleng (F.) panter
p. VE/66
mişāl-i p. KH I/48
- pend (F.) nasihat, öğüt
p. Dç I/2
p. iyle- Dç I/2
p. +din Dç XXXII/7
p. +i Dç XXXII/7
- perākende (F.) dağınık, dağıtma
p. ol- VE/71
- perde (F.) perde
p. +sin G X/3
- perī (F.) cinlerin çok güzel olarak farz edilen dişilerine verilen bir ad. mec. çekici güzelliği olan çok alımlı kız
p. Dç XXVIII/3; G V/5
p. +nüñ Dç XVIII/7
- perīşān (F.) dağınık, karışık
p. G VII/4; KH I/73
p.-ı hāl ol- G IX/3
cem' -i p. VE/42
- p. iyle- Dç XIII/3; p. iyle- Dç XLI/1
hāl-i p. +ım Dç XXVIII/7
- perī-veş (F.) peri gibi, çok güzel
p. HS II/43
- perī-zād (F.) peri çocuğu, çok güzel
p. HS II/42
- perrān (F.) uçan, uçucu
p. KH I/17
- pertev (F.) ışık, parlaklık
p. +i Dç XXXV/2
- pervāne (F.) geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek
p. +ler G X/2
- perver (F.) koruyan, seçen, seven
çerh-i dün-p. G IX/5
- pes (F.) ard, öyle ise, sonuç olarak
p. Dç XXIX/1; Dç XXXIV/3; Dç XXXVI/5
- peşimān (F.) pişman
p. ol- Dç XXXVI/5
p. iyle- Dç XLI/2
- Peşte Macaristan'da bir kalenin adı; bkz. **Budin**
P. A II/23
- peyām (F.) haber
p. +um Dç XII/1; Dç XXXI/7
- peydā (F.) meydanda, açıkta
p. it- VE/61
p. ol- Dç XXXIII/4
- peykān (F.) temren, başak, okun ucundaki sivri demir; mec. sevgilinin kirpiği
p. Dç XXXVI/3
p. ol- Dç XXXIV/4
- peyker (F.) yüz, surat, şekil
p. Dç XXVIII/3
p. +dür Dç XXXV/4
- peymān (F.) yemin, and
p. Dç XXXVI/5
- peyves te (F.) ulaşmış, bitişik

- p. ol- KH I/44
p. +si Dç XLII/2
p̄iç (F.) büküm, kıvrım
p. Dç XXXIII/1
Pilavinçe Slovenya'da bir kalenin adı
P. A III/48
pinhān (F.) gizli
p. Dç XXVII/3; G I/3
p. iyle- G I/3
p̄ir (F.) yaşlı, ihtiyar
p.-i dehre G VII/5
p.-i muğan G II/6
p.-i 'alā Y III/21
p̄irān (F.) yaşlılar, ulu erenler
himmet-i p. ile Dç XL/5
p̄iše (F.) huy, tabiat
p. K I/2
piyāde (F.) askeride bir sınıf
p. KH I/31
p. ol- KH I/39, 40, 42; VE/53, 66
p. +siyle KH I/88
p. +si ile VE/85
p. +ler KH I/35
piyāle (F.) kadeh
p. G XIII/1
Pojeğa Bosna beylerbeyliğinin sancağı
P. +da A III/6
post (F.) tüylü hayvan derisi
p. B II
pul (F.) para
p. +ı Dç VII/5
pūyān (F.) koşan
p. VE/32
pūr (F.) dolu. çok fazla
p. Dç VII/1
pūr-fen (F.) marifetli, hüner dolu
p. Dç IV/3
ğam-ğār-i p. Dç IV/3
ğamze-i p.-i 'ayyāruņa Dç IV/3
pūr-ğūn (F.) kan içinde
p. G VIII/1
pūr-şafā (F.) berrak
cām-ı p. G XIII/2
pūr-sūz (F.) çok yanık
dil-i p. Dç I/1
pūşt-pā (F.) ayak tabanı
p. +dan KH II/13
- R**
- Rab(b) (A.) Allah
R. Dç XLI/2
r. 'ül-vāhid A I/13
Raça Slovenya'da bir kalenin adı
R. A III/40
ra' d-vār (A. + F.) gök gürlemesi
gibi
r. KH I/125
rāğīb (A.) istekli, rağbet eden
r.-ı 'ünvān G XI/5
rāh (F.) yol, usul
r.-ı 'ışk Dç XL/4
r.-ı 'arığa G I/6
r.-ı rūhuz Dç XXXII/1
miḥnet-i r.-ı cefāyı HS II/16
r. +ıdın HS II/4
rāḥat (A.) üzüntüsüz, kedersiz bir halde
bulunma
r. HS Ib/55, 56
ḥāb-ı r. it- G IV
raḥīl (A.) göçme, göç
r. ol- Dç XXX/4
raḥm (A.) acıma, esirgeme, koruma
r. it- Dç III/1
r. iyle- Dç XI/2; Dç XXXVI/4
r. kııl- Dç XXXIV/1
raḥmetlīk (A. + T.) merhum
r. Y II/27; Y III/10
ra' iyyet (A.) bir hükümdar idaresi
altında bulunan ve vergi veren halk
r. Y II/52
ra' iyyet-perver (A. + F.) halkına iyi bakan

- r. ol- Dç XXIII/3
 raķīb (A.) her hangi bir işte birbirinden
 üstün olmaya çalışanlardan her biri
 r. Dç II/6
 r. +uñ Dç VIII/4
 r. +la Dç IX/4
 rām (F.) itaat eden, boyun eğen
 r. it- A I/6
 ra‘nā (A.) güzel, hoş görünen
 r. Dç XVII/1
 rāst (F.) doğru, uygunluk
 r. iyle- PM I/7
 r. gel- KH I/58; A III/47; VE/48;
 VE/90
 rāy (A.) fikir, sancak, bayrak
 r. -ı kamere G III/1
 Raya Macaristan’da bir nehrin adı
 R. şuyı A II/12
 rāygān (F.) bedava, değersiz
 r. G VI/11
 rāyet (A.) sancak, bayrak
 r. +e G V/1
 rāz (F.) sır
 r.-ı dil Dç XXXI/2
 r.-ı nihāndın Dç XI/5
 rāzī (A.) kabul eden, boyun eğen
 r. ol- Dç XL/3
 re‘āyā (A.) bir hükümdar idaresi altında
 bulunan ve vergi veren halk,
 Hıristiyan halkı
 r. VE/9
 r. +dan VE/60
 r. +sı Y II/67; VE/41
 r. +sığa Y II/66
 redd (A.) geri çevirme, kabul etmeme,
 inkar etme
 r. it- G VI/5
 ref (A.) kaldırma, hükümsüz bırakma
 r. iyle- A I/7
 refiķ (A.) kabul eden, boyun eğen
 r. G VII/2
 reftār (A.) arkadaşı, yoldaşı
 r. +uña Dç IV/1
 reh (F.) yol
 r. Dç V/1
 r.-i ‘ışkuñda Dç XVIII/4; Dç
 XXX/4
 bŷy-i ser-i ħāk-i r. +i Dç V/1
 rehīn (A.) rehin edilmiş
 r. +den VE/35
 rencīde-ĥātır (F.+ A.) gücenmiş
 r. ol- KH I/82
 reng (F.) renk, şekil
 r. Dç XXXIX/1, 1, 2, 3, 4, 5
 rengīn (F.) renkli, güzel, hoş
 r. Dç VI/5; G X/3
 resm (A.) yazma, çizme
 r. iyle- Dç XVI/2
 resŷl (A.) elçi, peygamber
 R.-i Ekrem VE/16; R.-i Ekrem’e
 HS II/14
 r. +i HS II/17
 revān (F.) yürüyen, giden, akan
 r. Dç XVI/2; Dç XI/6; Dç XIV/3;
 Dç XXII/2; PM I/9
 r. ol- Dç XIV/5; D/10
 āb-ı r. +dın Dç XI/6
 cŷ-i r. +dur HS II/4
 revāne (F.) yürüyen, giden
 r. HS II/3
 revnaķ (A.) parlaklık, güzellik, tazelik, süs
 r.-ı şevķ-ı hezār Dç IX/3
 re’y (A.) görme, görüş
 r. KH I/41
 reyĥān (A.) feslegen
 r. G II/4
 r. +ım Dç XXVIII/4
 rezm (A.) savaş
 r.-i seyr VE/28
 ‘arşı-i r. içre PM I/3
 rezm-gāh (A. + F.) savaş meydanı
 r.-ı şahrā-yi deşt KH I/65

Rıd̄vān	cennetin kapıcısı olan büyük melek	R. A II/29, 48
	r. G II/4	Rus Rus
rıķ' a	(A.) bir yazı sitili	R. Y II/8
	r. Dç XVI/4	R. +nınḡ Y III/3
rızā	(A.) memnunluk	rūḥ (A.) can, nefes; canlılık, his, duygu
	r. D/41; HS Ib/65; A I/15	r. +uḥ Dç VIII/2
	r.-i Ḥālīķ'a G XII/7	r. +ı D/33
	r. +y1 D/40	r. +laruḥ Dç XX/1
ri' āyet	(A.) gütme, gözetme, sayma, saygı	rāh-ı r. +uz Dç XXXII/1
	r. it- üçün Y II/24	ruḥ (F.) yanak, yüz
ricā	(A.) istek, dilek	r. +uḥı B II
	r. ol- A I/10, 12	ruḥsār (F.) yanak
ricāl	(A.) belli mevki sahibi kimseler	āteş-i r. Dç IX/2
	r. +le A I/14	r.-ı aluḡdur G VIII/1
rīķ	(F.) salya	ruḥşat (A.) izin, müsaade
	r.-i cāndın Dç XI/1	r. vir- HS II/40; KH II/38
ricāl	(A.) belli mevki sahibi kimseler	rūḥu'l-ķudūs (A.) Cebrail
	ıķtidār-ı r. HS Ib/53	r. birle Dç XXXVIII/1
rikāb	(A.) büyük bir kimsenin katı, önü	rū-siyāh (F.) kara yüzlü, yüzü kara, ayıbı olan
	r.-ı hümāyūnlarına A IV/45	r. Dç XIX/4
rind	(F.) dünya işlerini hoş gören kimse, aldırışsız	rūşen (F.) aydın, parlak
	r.-i dürd-āşām it- G IX/1	r. Dç III/3
rīsmān	(F.) ip, halat	r. +dür HS Ib/15
	r. +ı D/20	rūy (F.) yüz, çehre
	r. +dur Dç XXXVI/1	r.-i cānāndur Dç XIX/3
rişte	(A.) iplik, ilgi, bağ	r.-i zerdüm Dç XXXIX/1, 4
	r. +sin Dç XXXVI/3	r.-i zerdı Dç XL/4
riyā	(A.) iki yüzlülük	naķş-ı r.-i yār Dç VI/1
	r. Dç XXVI/4	āb-ı r.-i 'askeri KH I/115
	r. +y1 G I/1	pādişāh-ı r.-i zemīn KH II/34
Rovişte Slovenya'da bir kalenin adı		āb-ı r. +ı VE/94
	R. A III/48	şafḥa-ı r. +ında G III/2
Rum	Balkan yarımadası; bkz. Urum	rūz (F.) gündüz
	R. HS II/22	r. Dç IX/1
	R. +uḥ HS II/21	rūzgār (F.) yel
Rumeli Osmanlı zamanında Balkanlar'ın güneyine verilen ad		r. Dç XXXIV/4
		r. +uḥ D/37
		r. +ı D/36
		rücū' (A.) geri dönme, cayma
		r. it- G XII/5

rüsvây (F.) rezil, itibarsız
r.-i ḥalā 'iḳdür Dç XXXVIII/5
rüşvet (A.) rüşvet
r. PM I/2

S

sa'âdet (A.) saadet, mutluluk
s. B II
nâme-i s. A I/27
âsitâne-i s. +e KH I/142
südde-i s. +e A IV/7
âsitâne-i s. +den A II/17
s. +üñüzdür KH II/17
bâb-ı s. +lerine A I/15
südde-i s. +lerine A I/37
sa'âdetlü (A.+T.) saadetli, mutlu; bkz.
sa'âdetlüğ
s. KH II/33; A IV/8, 40, 43; A
II/47, 55
sa'âdetlüğ (A.+T.) saadetli, mutlu; bkz.
sa'âdetlü
s. Y II/25, 65
sâ'at (A.) vakit, zaman
s. KH I/58, 118
şa'b (A.) güç zor
ş.ü'l mürür VE/42
şabâ (A.) gün doğusundan esen hafif ve
latif rüzgar
ş. Dç V/1, 5; Dç XII/1; Dç
XXVII/2
bâd-i ş. Dç XXVI/3
şabâḥ (A.) sabah
ş. A III/24
ş. +ı VE/81
sâbıḳ (A.) geçmiş
üslüb-ı s. üzre KH I/99
sâbıḳa (A.) geçmiş
s. VE/83
şabr (A.) sabır, katlanma
ş. G IX/3

ş. it- PM I/5
ş. +um Dç XLI/4
saç saç
s. +ı Dç XXVIII/4
saç- saçmak
ş. -ardı D/15
ş. -malarına KH I/124
şadâ (A.) ses, yankı
ş. Dç XVII/3
ş.-yı Allâh Allâh VE/67
ş. +yı KH I/43
şadme-i ş. +sından VE/69
şadâḳat (A.) dostluk, vefalık
inhâ 'i ş. KH II/5
şadme (A.) ansızın başına gelen bela,
çarpma
ş.-i şalâbeti KH I/44
ş.-i şadâsından VE/69
ş.-i tiğ VE/43
şad-pâre (F.) yüz parça
ş. G IV/3
dil-i ş. +den Dç XVIII/6
şadr (A.) baş, başkan
ş. ol- A I/14; A I/30
ş.-ı a'zam KH I/70; A I/36
şafâ (A.) saflık, berraklık; kedersizlik,
zevk eğlence
ş. Dç III/2; Dç XVI/1
ş.-yı kalbisin Dç III/2
ş.-yı dil G III/4
câm-ı ş. PM I/3
ş. ile D/15
ş. +yı HS II//16
ş. +sın Dç XXVI/1; Dç XL/1; G
V/3
ş. +lar Dç XXXIII/4; HS II/43
şaf-der (A.+F.) düşman saflarını yaran
yiğit
ş.-i 'adû-i veğâ HS Ib/22
şaffet (A.) saflık, temizlik
ş. G XI/4

- şafha (A.) sayfa
 .-1 rüyında G III/2
 ş.-1 kâğaz Dç XXXIX/2
 ş.-1 sîmîn Dç XVI/3
- şag sağ, solun zıddı
 ş. +a D/14
- şag sağlıklı, sıhhatli
 ş. i- Y III/91
- sâgar (F.) kadeh
 s. G X/2
- şagîr (A.) küçük
 ş. KH I/39
- şâhib (A.) sahip
 ş.-i devlet KH II/41
 ş. +i VE/84
- şahne (A.) sahne, şato
 ş.-i 'ışka Dç XXVI/3
- şahrâ (A.) kır, ova
 rezm-gâh-1 ş.-yi deşt KH I/65
 ş. +da Dç I/3
- sâ 'ir (A.) diğer, başka
 s. Y III/71; Y II/15; A I/7; A IV/4;
 A II/30, 48, 50; VE/101
- şakal sakal
 ş. K I/2
- sakf (A.) tavan
 ş.-1 âsümâna KH I/25
- şakın- sakınmak
 ş. D/29
- sâkî (A.) kadeh, içki sunan
 s. Dç VI/6; Dç XIII/1; Dç XVII/1;
 Dç XXXVIII/4; G I/1; G XIII/1
 s. +yâ Dç V/5; G IV/1; G II/3
- şakla- saklamak
 ş. -rum Dç XXXIII/3
- şal- bırakmak, koymak
 ş. -ar KH I/82
 ş. -sağ G I/2
 ş. -alum HS II/34
 ş. -ıp HS II/11
 ş. -mı ş ir- Dç X/2
- ş. -mayup KH II/14, HS Ib/61
- şaldır- bıraktırmak, koydurmak
 ş. -up Y III/88
- şalik (A.) bir yola giren
 s. G XII/2
- sâlim (A.) sağ, sağlam
 s. A III/38
- şaltanat (A.) hükümdarlık
 'ahd-i s. A I/13
 'ırz-1 s. +1 A IV/19
- şan sayı
 ş. +sız Y II/10; Y III/9, 69
- şan- sanmak, zannetmek
 ş. -ur Dç XX/2, 4
 ş. -dım B III
 ş. Dç II/2; Dç XXIV/2; Dç XXVI/5
 ş. -urdu ş HS Ib/67
 ş. -ma Dç IX/1; Dç XXXV/1; Dç
 XXXIV/2; B I; K I/2
 ş. -ma şuz PM I/5
 ş. -ma ş HS Ib/15
- şanca ş alay bayrağı
 s. KH II/32
 s. +1 A I/10, 31
 s. +larından A I/30
- şanem (A.) put, güzel kimse
 ş. G V/5
 ş. +â Dç IV/3; Dç XXX/1
- şâni' (A.) Allah
 ş. +in G XI/3
- şanki sanki, güya
 s. Dç XXXV/5
- şantür şekil olarak kanuna benzeyen
 tokmakla çalınan telli saz
 s. Dç XIII/6
- şarar- sararmak
 ş. -mı ş Dç XII/2
- sarây (F.) saray
 s. +lar A II/50
- şarb zor, güç

ş. VE/88	s.-i hâzen A I/29
şarf (A.) harcama, gider	s.-i nişâb ol- VE/39
ş. iyle- Dç XXXVII/5	s.-i zinnet ol- A I/33
ş. it- G XIII/6	s. +i ile VE/6, 93
şarğar- sararmak	Sebeş Macaristan'da bir vilayetin adı
ş. -updur Dç XXXIX/2	S. A II/14
sarı yön, taraf	şebt (A.) yazma, kaydetme
s. Y III/6	ş. it- Dç I/4
şarķıt- sarkıtmak	sebū (F.) testi, şarap kabı
ş. -ur G VI/9	s. +ler Dç VII/1
sat- satmak	sebze (F.) yeşillik, çimen
s. -up Y III/18	s. Dç XXXVI/2
s. -un al- Y II/52; Y III/18	s. kibi Dç XXXI/7
ş. -maduķ HS Ib/59	Seçen Budin beylerbeyliğinin sancağı
saır (A.) yazı sırası	S. A II/14
s. +ı HS II/5	sedd (A.) engel
saıranç (F.) altmış dört kareli bir tahta	s.-i sedid VE/61
üzerinde farklı taşlarla oynan bir	sedid (A.) kapak
zeka oyunu	sedd-i s. VE/61
s. paydakları gibi VE/96	sefer (A.) savaşa gitme, savaş
ş. +a KH I/37	s. Y III/93, 95; HS Ib/4, 43; A I/11;
şavāmi ^c (A.) ibadet yerleri	A II/50
ş.-i melekūta VE/68	s. it- A I/11
şavb (A.) taraf, yön	s.-i hümāyūn A IV/23; s.-i
ş. +ına KH I/68	hümāyūna KH I/6
şavlık sağlık	s.-i sehvetiyle A I/32
ş. Y III/101, 103	s. +e PM II/5; A I/33, 34; bād-i s.
sa'y (A.) çabalama, gayret	+e A I/34
s. A I/8, 18; A IV/7	s. +de HS Ib/58; A I/34
aķdām-ı sa'y KH I/40	s. +ūñ G V/6; mā-cerā-yi s. +ūñ PM
şayd (A.) avlama, avlanma	II/4
ş. Dç I/3; HS Ib/21	Sefer Keray Sefer Giray (?-1608), Gazi
ş. iyle- Dç I/3	Giray'ın küçük oğlu; bkz. Sefer
sāye (F.) gölge, koruma	Keray Sultān
s. salmış Dç XXIV/3	S. A IV/37
s.-i sevr-ķaddūñ Dç VI/7	Sefer Keray Sultān bkz. Sefer Keray
sāye-veş (F.) gölge gibi	S. A IV/26
s. G X/5	sefine (A.) gemi
sebeb (A.) sebep, neden	s. HS Ib/2
s. Y II/29, 30; Y III/31; KH II/41	s.-i şems KH I/117
s. ol- A IV/22	

- seher (A.) tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit
s. Dç XVII/2, 3; Dç XXVI/1; Dç XXXII/2; KH I/109
s. +i Dç XXVI/5; KH I/53
- sehv (A.) yanlış
s. ile A I/11
- sehviyyât (A.) yanlışlar
sefer-i s. +la A I/32
- seg (F.) köpek
s.-i küyüñ Dç VIII/4
- sekene (A.) oturanlar
s.-i varuş-i merķūm VE/19
- sekiz sekiz
s. KH I/127; A III/49
s. biñ KH I/33
s. +inci KH I/12
- seksen seksen
s. i- HS Ib/45
- selām (A.) selam, esenleme
s. Y III/5, 106
s. +ı HS II/46
- selāñin (A.) sultanlar
s. ü'l-kirām Y II/14
- sem^c (A.) işitme, dinleme
s. +ine KH I/104
- semā^ʔ (A.) gökyüzü
^carz-ı s.+ya G III/1
- semend (F.) kula at, çevik ve güzel at
s. KH I/38
s.-i himmete HS II/10
- semender (F.) ateşte yaşar bir masal hayvanı
s. HS Ib/31
- sen sen
s. Dç III/5; Dç V/3, 4; Dç XV/3, 5; Dç XXVI/4; Dç XXXVI/5; Dç XXXVIII/3; D/28, 29; G XI/5; G VI/14; Y III/37, 81, 97
s. +ün Dç IV/1, 2, 4; Dç XII/2; Dç XIII/2; Dç XVII/4; Dç XX/5; Dç XXXIII/7; Dç XXXVIII/5; D/5; G VIII/1, 2, 3, 4
s. +i Dç XXXII/6
s. +a Dç IV/5; Dç XIII/5, Dç XXXIV/4; Y III/38; Dç III/3; G II/5; HS II/3
s. +de Dç XX/3
s. +den Dç II/5; Dç X/6; Dç XV/2; Dç XXXV/4; G X/4
s. +sen Dç XXVIII/4
s. +siz Dç VIII/5; Dç XII/3; G VIII/3
- seng (F.) taş
s.-i dil Dç XVIII/2
s.-i miñnetdür Dç XVIII/3
- seng-endāz (F.) taş atan
s. +lar VE/62
- sene (A.) yıl
s. Y I/12; Y III/107; A IV/2
s.-i mübārek A I/4; s.-i mübārekde A IV/10
- ser (F.) baş, kafa, baş başkan
s. Dç V/1
s. +i PM II/1
s. +ler Dç XXXVII/4
- serāb (A.) ılgım
s. HS Ib/39
- ser-ā-ser (F.) büsbütün, baştan başa
s. Dç XVI/2
- serāsime (F.) sersem
s. ol- VE/70
- serd (F.) sert, haşin
s. ol- Dç IX/2
- ser-dār (F.) asker başı, komutan
s. KH II/11, 14, 20, 33; KH I/57, 70, 75, 138; A I/34; A II/3
s.-ı ^cālī HS II/23; KH I/68, 131, 139
hāzret-i s.-ı ^cālī-miķdār KH I/108

- s. +1 HS II/21
s. +idi HS II/22
s. +uz G XII/1
ser-gerdān (F.) serssem, şaşkın, perişan
s. Dç XVIII/4
ser-efrāz (F.) benzerinden üstün olan
s. KH I/93
ser-encām (F.) başına gelen, vaka
s. HS II/45
ser-feşānlık (F. + T.) baş saçan
s. it- KH II/25
ser-ḥadd (F.) hudud, sınır
s. A IV/37
s.-i İslām A IV/39
s.-i küffāra A I/10; s.-i küffārda A IV/2
s. +üj A IV/27
s. +ine A II/48; VE/48
s. +e A IV/33
s. +idür KH I/55
ser-keşlik (F. + T.) dikbaşlı, inatçı
s. +ine Dç XXX/3
serp- atmak
tüfeng s. -düklerinde (tüfek atmak)
A III/15
serserī (F.) serseri, boş, beyhude söz
s. +dür Dç IX/1
serv (F.) servi
s.-i nāzum G X/3
sevr (F.) servi, selvi; sevgilinin boyu
bosu
s. Dç II/4; Dç XXX/3
s.-i gül-istānım Dç XXVIII/2
s.-i nāzum Dç II/4
s.-i revānı Dç XIX/1
s. +e Dç XI/6
s. +üj Dç XIV/3
seyr (A.) yürüme, gezme
s.-i gül-zār Dç XVIII/1
s. +e Dç IX/4; Dç XXVIII/6
sev- sevmek
s. -erüz G XI/3; G V/5
s. -ersenüz KH II/16
sevād (A.) kara, siyah
s. +1 VE/38
sevdā (F.) sevgi, aşk, istek, heves
s. kılalı Dç XXX/4
s.-yı ḥālündür G VIII/1
s. +sıdın Dç XIX/4; Dç XXXIII/1
sevil- sevmek
s. -mez Dç VII/5
seyl (A.) sel, şiddetle gelen şey
s.-i ğam Dç XXXVII/2; Dç XLI/4
s.-i sirişküm Dç XXI/2
seylāb (F.) sel, sel suyu
s.-i eşkümni Dç X/2
s. +a G XII/3
seyr (A.) yürüme, gezme
s. it- G XI/3
sezā (F.) uygun, münasip
s. +sın HS II/21
şıdķ (A.) doğruluk, yürek temizliği
ş. it- PM I/9
Şıfāhān İsfahan şehri
Ş. +dan Dç XXXV/5
şihāh (A.) doğrular, gerçekler
ş.-i cevheri Dç XX/1
şık sık
s. A III/45
şıla (A.) memleketine gitme
ş. +ıız Y II/46
sınur (A.) sınır
s. +ına KH I/11, 23
sırr (A.) kimseye söylenmeyen şey
s. Dç III/3
s.-i ıışķuñ Dç XIII/4
s.-i mübhem Dç III/3
nokta-i s. -1 ḥaķāyıkdır Dç XXXVIII/2
s. +ın Dç XI/5
s. +1 Dç XXXI/5
şıyānet (A.) koruma

- ş. A IV/19
ş. it- A I/7
- şığar (A.) küçükler
ş. HS I/7
- şıka (A.) güven, emniyet, güvenilir kimse
ş. ol- HS Ib/9
- sikender-veş (A. + F.) İskender gibi
s. G VIII/3
- sikke (A.) para üzerine vurulan damga, para
s. +sin Dç XL/2
- silāh (A.) silah
s. HS Ib/59
- Silistre Silistre, Tuna nehri kıyısında bulunan bir şehir, Osmanlı zamanlarında Rumeli beylerbeyliğinin sancağı
S. sancağı A I/10, 31
- sīm-ten (F.) gümüş tenli
s. +lerle G V/3
- sīmīn (F.) gümüş gibi
şafha-ı s. Dç XVI/3
- sīmīn-ber (F.) gümüş vücutlu, vücudu gümüş gibi olan
s. +e Dç XII/1
- sin sen; bkz. **sen**
s. Y II/44, 53, 62, 63; Y III/36, 59, 65, 71, 75, 92, 96, 100, 102
- sīne (F.) göğüs, yürek
s. +müzde G IV/3
- sipāh (F.) asker, ordu
s.-ı ı şıka G XII/1
- sipāhī (F.) timar sahibi süvari askeri
s. KH II/11
s. +ler kibi G VI/9
- sīr-āb (F.) suya kanmış, taze
s. +umuz Dç XXXV/3
- sirişk (F.) gözyaşı
s. +üm Dç XIV/2
s. +ümni Dç XIV/3
- siyādet (A.) seyyidlik, efendilik
hazret-i s. -penāh VE/2
- siyāset (A.) at idare etme, memleket idaresi
s. G IV/2
- siyeh-kār (A. +F.) kötü işler yapan, günaha giren
s. HS II/19
- siyemmā (A.) hele, herşeyden önce
s. HS Ib/20
- siz siz
s. Y II/49, 50, 56, 57, 61; Y III/8, 85, 98; PM I/2, 3; KH I/135
s. +niñg Y III/94
s. +e PM I/5; HS II/45
s. +de HS II/24, 45
- şoşbet (A.) görüşüp konuşma
ş. G IV/1, 6
- şol sol
ş. Y II/6
ş. +a D/14
- şol kol Kırım hanlığın teşkilatında mevcut olan Sağ Kol ve Sol Kol ikili teşkilatın Sol Kol hakimiyetinin karşılığı
ş. +niñg Y II/6
- Şolnuş Budin beylerbeyliğinin sancağı
Ş. KH I/55
Ş. begi VE/98
Ş. +ğa VE/99
- şoş son, sonra
ş. Dç XXXII/5; Y II/22; Y III/6, 20, 43, 45, 51, 84
- şoşra sonra
ş. G IV/2; PM II/1; HS II/1; KH I/22, 53, 83, 107; A III/21, 28; A III/21; A II/8, 35, 38; VE/5, 23, 27, 33
ş. +dan HS Ib/20
- şor- sormak
ş. -arsıñ G III/5

- ş. -ar Y III/106
 ş. G III/3
 ş. -uñ PM I/6, 9
 ş. -sa Dç XXV/2
 ş. -ğanmızdın Y III/5
 ş. -ar bol- Y III/6
 ş. -mağıl Dç X/6
 ş. -ma Dç VIII/5
- şorğuç kavuk veya başlıkların ön tarafına
 takılan süsler
 ş. G VI/9
- şovuk soğuk
 ş. HS Ib/41; K I/2
- söyle- söylemek
 s. -r Dç XXVII/5; PM I/9
 s. -rsin Dç I/1, 2, 3, 4
 s. -di Dç XLI/2
 s. Dç V/2; D/27
 s. -se G I/2
 s. -yevüz HS Ib/66
 s. -miye Dç XXVI/3
- söz söz
 s. Dç XIX/3; Dç XXVII/5; Y
 III/42, 85; PM I/9; HS Ib/10
 s. +üñ Dç I/3; D/40
 s. +ün Y III/2, 87
 s. +in HS II/30
 s. +ni Y III/59
 s. +üm Y I/2; Y II/4 (sözüm,
 fermanım); Y III/42
 s. +ümden D/28
 s. +i Dç XXVII/5; Dç XXVIII/3;
 Dç XXXI/2
 s. +ümüz KH I/80
 s. +lere G VI/5
 s. +lerimizi Y III/101
 s. +dür HS Ib/11, 41
- şu su
 ş. G V/8; G VI/13; A III/18; VE/49
 ş. +ya D/25
 ş. +da HS Ib/36
- ş. +dan HS Ib/31, 33, 34; HS II/9;
 KH I/48; VE/47, 67, 81
 ş. +yı Y II/25, 29, 35, 40, 48, 51;
 PM I/1; HS Ib/37; A II/12; VE/79
 ş. +yuñ VE/54
 ş. +yındın Y II/24, 36; Y III/30, 52,
 76, 37
 ş. +yında Y II/23, 24; Y III/47, 52,
 61, 65
 ş. +yına Y II/21; Y III/44
 ş. +yımı HS Ib/30
 ş. +lar A II/8, 31; VE/46
 ş. +lı Dç VII/1
- şubh (A.) sabah
 ş. Dç XV/3
 ş.-i vaşle Dç XXVIII/4
 ş.-i zafer KH I/64
 ş. +a dek Dç XXV/3; Dç XXIX/3
- şubh (A.) sabah
 ş. ara Dç XXVII/1
- şudür (A.) sadrazamlar, kazaskerler
 ş. HS Ib/17
- şüfi (A.) tasavvuf ehli, sofı
 ş. G XII/6
 ş. +ler G VI/9
- suhan-ver (F.) düzgün konuşan
 s. Dç XXXI/1
- sultân (A.) padişah, hükümdar
 s. +ım Dç XXXVIII/5; PM II/5
 ‘aṭā-yı s. +ı HS Ib/21
- sultân (A.) hanzade, Kırım hanedanının han
 kolundan gelenler
 s. Y II/42, 38, 70; Y III/64, 67, 70
 s. +ğa Y II/38
 s. +mız Y III/63
 s. +lar Y II/28, 42; Y III/15, 17, 28,
 70
- şun- sunmak
 ş. -a G VI/1
 ş. Dç XVI/4
 ş. -sa G I/1

	ş. -sağ G II/3		s. -ürler D/25
Şunbur	Sombur nehri		s. -mişüz Dç XL/1
	Ş. A I/4		s. -üñ PM I/3
	Ş. +uñ PM I/1		s. -üp Y II/22, 36
	Ş. +dan PM I/9		s. -e G IV/2
şunūf	(A.) sınıflar		s. -mek için A III/49
	ş.-ı mezkūre KH I/36	sürt-	sürtmek
	ş.-ı taatuş VE/4		s. -meg D/19
şūret	(A.) biçim, tarz, yol	sürül-	(at) sürmek
	ş. +e G XI/3		s. -mez D/32
	ş. +i A I/1	süvār	(F.) ata binmiş, binici
	ş. +in VE/77		s. VE/85
	ş. +idür HS II/1; KH II/4		s. ol- Dç XXVIII/6; HS II/14; KH I/121
şūretli	(A.) görünüşlü, kılıklı		s.-ı küffār VE/87
	ş. +sin HS II/42		s.-ı mürūr VE/53
şurığ	her hangi bir sarı renk		s. +den KH I/31
	gül-i ş. +a Dç VIII/2		s. +lar KH I/35
şuşa-	susamak		s. +larına KH I/32
	ş. -miş Dç XXXV/3	süvāre(i)	(F.) atlı, atlı asker
şu'ūd	(A.) yukarı çıkma, yükselme		s. ol- HS II/10; KH II/9
	ş. KH I/48	süyün-	sevinmek
	ş. it- VE/52		s. -üp Y III/103
sūzān	(F.) yakan, yakıcı, yanan		
	s. ol- Dç XXIX/1		
süçi	içki		Ş
	ş. +ye G VI/13		
südde	(A.) kapı, eşik	şād	(F.) sevinçli
	s.-i sa'ādetlerine A I/37; s.-i		ş. Dç III/5; D/33; G I/4
	sa'ādete A IV/7		ş. +em Dç XVIII/2
sūḥan-ver	(F.) düzgün konuşan	şād-kām	(F.) çok sevinçli
	s. Dç XXVIII/3		ş. ol- KH I/106
Süleyman	Davut peygamberin oğlu	şāğil	(A.) meşgul eden, işgal eden
	olan peygamber		ş. Dç XXXII/5
	S. +dan Dç XXXV/4	şāh	(F.) padişah; bkz. şeh
sünbül	(F.) sünbül, sevgilinin saç		ş. Dç I/4; Dç XX/2
	s. G II/4		ş.-ı 'ādil G VI/2
	s.-i terler Dç XXXVII/1		ş.-ı cihānum G X/2; ş.-ı cihāndan HS II/7
	s. +üñ Dç XXXIII/1		ş.-ı 'ışka Dç XXXI/3; G VII/6
sür-	sürmek		ş.-ı ğamla G VII/2
	s. -ersin D		ş.-ı Ğaznevī Dç XXVII/3
	s. -erüz G V/3		

- ş.-1 devrân Dç XVI/2
 ş.-1 hüsniyât Dç I/4
 h̄āce-i ş.-1 zamāne HS II/3
 ş. +ım Dç XXVIII/2, 5
 ş. +um Dç XVII/7
 ş. +ı Dç XXXII/6; G VII/1
 ş. +lar Dç XXII/5
 ş. +ile Dç XV/5
 şahādet (A.) şehitlik
 mertebe-i ş. KH I/92
 şahāne (F.) hükümdara yakışacak şekilde
 olan, çok mükemmel
 ş. Dç I/4
 şahīd (A.) Allah uğruna ölen kimse
 ş.-i ‘ışık ol- G XII/4
 ş.-i mecrūh gibi KH I/13
 şahīn (F.) doğan
 ş. gibi KH I/18
 şakku’l-kamer (A.) yarılmış ay (ayın
 yarılması olayı)
 ş. +dür Dç II/1
 şān (A.) şöret, ün
 ş.-1 şerīfimizge Y II/11
 şart (A.) koşul
 ş. Y II/44, 56, 54, 35, 68; Y III/73,
 75, 78
 ş.-1 ‘ubūdiyyet A III/9
 ş. +muz Y III/67
 Şarvar Macaristan’da bir yer adı
 Ş. A II/13
 şāyi‘ (A.) duyulmuş, herkesçe bilinmiş
 s. ol-KH I/133
 şāzz (F.) kural dışı, kaideye uymayan
 ş. Dç III/2
 şeb (Fa.) gece
 ş. Dç IX/1
 şebnem (F.) çiy
 ş. Dç VIII/2; Dç XXXVII/3
 ş. +dür B I
 şeh (F.) padişah; bkz. **şāh**
 ş. Dç IV/5; Dç IX/4
 ş.-i ğam-hāriḡa Dç IV/5
 ş.-i dānā Dç XXIII/3
 ş. +ler D/32
 ş. +ā G III/1, 5
 şehid (A.) şehid
 ş. G III/1, 5
 şehir (F.) şehir
 ş.-i mezbūra KH II/24
 ş.-i Papa’da HS II/8
 ş. +ine dek KH I/22
 ş. +lerin Y III/40
 şehir-yār (F.) padişah, hükümdar
 ş. +e Dç XVI/4
 şehir-yārī (F.) padişahlara, hükümdarlara
 mahsus
 ş. ol- A I/38
 şeker (F.) şeker
 ş. Dç XXVIII/2; K I/1
 şeker-hār (F.) şeker yiyen
 ş. +uḡa Dç IV/2
 şekl (A.) şekil, biçim, kılık
 ş.-i şanem G V/5
 ş. +i Dç XXXVI/2
 şem‘ (A.) mum
 ş. Dç XXIX/1, 1, 2, 3, 4, 5
 şems (A.) güneş
 ş. Dç XXVI/5
 sefine-i ş. KH I/117
 şemsīr (F.) kılıç
 ş. HS II/12
 ‘alef-i ş. KH I/96, 128; VE/33
 şenī‘a (A.) kötü iş, ayıp iş
 a‘ māl-i ş.+dan VE/77
 şerāb (A.) şarap
 ş. Dç X/1
 ş.-1 erġuvān Dç XIV/1
 cām-i ş. +ından Dç XXXV/3
 ş. +ı Dç XXI/3
 şerār (A.) kıvılcım
 ş. +ı birle Dç XLI/7
 şerbet (A.) şerbet

	ş.-i nā-güvārın KH I/18	şîr-i ş. gibi VE/28
şerh	(A.) açma, ayırma, açıklama ş. kııl- Dç XII/1 ş. iyle- PM II/4	ş. +ların KH I/106
şerîf	(A.) mübarek, kutsal ş. KH I/39 fermân-ı ş. A IV/35 naşş-ı ş. +i KH I/13 hük-m-i ş. +leri birlen Y III/19 hük-m-i ş. +lerin Y III/35 ‘izz-i huzûr-ı ş. +lerine KH II/6; mu‘ cizât-ı ş. +lerine VE/16 ş. +leri VE/78	şikâyet (A.) sızlanma, yakınma ş. iyle- G VI/14
şeş	(F.) altı ş. Dç XX/3	şimşîr (F.) kılıç ş.-i muraşşa ^c KH II/35
şeş-der	(F.) tavla kutusu, dünya ş. +i Dç XX/4	şinâver (F.) suda yüzen ş. ol- HS Ib/36
şeyâfîn	(A.) şeytanlar mecnâ ^c -ı ş. gibi KH II/50 kavm-i ş. VE/70	şinâver lik (F. + T.) suda yüzücü ş. KH I/75, 93
şeydâ	(F.) aşktan aklını kaybetmiş, divane d.-i şeydâ Dç XIII/1	şîr (F.) arslan ş.-i ner gibi KH I/106 ş.-i şikâr gibi VE/28
şeyh	(A.) yaşlı adam, şeyh ş. G VI/8	şîr-gîr (F.) arslanı tutacak derecede kuvvetli ve cesur olan dilîrân-ı ş. VE/28 ş. +üñ VE/69
şevk	(A.) şiddetli arzu, neşe, sevinç ş. A I/34 revnağ-ı ş.-i hezâr Dç IX/3 ş.-i la‘ lûñle G IX/1 fevr-i ş. VE/4 revnağ-ı ş.-i hezâr Dç IX/3 ş. +ıyle Dç XVI/5	şî‘ r (A.) şiir ş. G XI/1 ş.-i pehlevî Dç XXVII/1 ş.-i rengînüm Dç XVI/5 ş. +üñ gibi Dç XIX/5 ş. +ine Dç XIV/5; ş. +ini Dç XXVII/5 ş. +ümi Dç XXXVII/4 ş. +i Dç XXXVII/5
şevvâl	(A.) Arabî ayların onuncusu mâh-ı ş. +üñ KH II/12; A II/10	şîrîn (F.) tatlı ş. G III/3
Şırın	Kırım Hanlığı’nda büyük nüfuz sahibi olan bir kabilenin adı Ş. er gibi KH I/18	şîrîn-zebân (F.) tatlı dilli ş. Dç XXXI/5
şî‘âr	(A.) işaret, iz ş. iylemiş HS Ib/29	şirzime (A.) küçük, az olan topluluk ş. VE/69
şibh	(A.) benzeme ş.-i tîr it- KH I/40	şimdi şimdi ş. Dç XXI/3; Dç XXV/4; G VI/12; G XIV/1, 5; HS Ib/34, 39, 66 ş. +ye degin A III/20 ş. +den A II/29 ş. +ki A IV/28
şikâr	(F.) av, ganimet	şitâb (F.) acele, sürat ş. KH I/98
		şol şu; bkz. şu

şöhret	ş. Dç XXII/4; Dç XLII/2; Y II/34 (A.) ün, ad yapma ş -i ı ışkuñla Dç XXXVIII/5	tāb	(F.) güç, kuvvet, hararet t. Dç X/3; D/9, 18 t.-1 āhumdan Dç XVI/1
şöyle	şöyle ş. Dç XII/2; G VI/12; Y III/91; A IV/16	tab´	(A.) tabiat, yaradılış t. Dç IX/2 t.-1 dil-āverān-ı meydān-ı rezmdē KH I/39
şu	şu; bkz. şol ş. Dç V/3; G VI/4	ehl-i t. +a Dç XXI/5	
şüh	(F.) hareketlerinde serbest, neşeli ve oynak kadın ş.-1 cefā-cū G V/6 ş.-1 cefā K I/1	tābān	(F.) ışıklı, parlak māh-ı t. Dç XXXIV/3 hūrşid-i t. +ım Dç XXXVIII/4
şu´le	(A.) alev, ateş alevi ş. +sidin Dç XXIX/1	tabīb	(A.) doktor t.-i cān Dç XLII/1 t. +ım Dç XXVIII/1
şūm	(F.) şom, uğursuz kāv-m-i ş. +a KH I/43 būm-ı ş. +ları KH II/17	ta´bīr	(A.) ifade, anlatma t. ol- KH II/29
şūrīde	(F.) perişan, tutkun ş. G IX/4	ta´biye	(A.) (askerī) tertib etme t. it- VE/62
şübhe	(A.) şüphe, kuşku ş. ol- A IV/14	tabur	bölük ve bataryadan büyük, alaydan küçük askerī birlik t. KH I/129; VE/84 t.-1 nekbetlerine KH I/115 t.-1 nekbetlerinden KH I/126 t.-1 nekbet-nümāları KH I/72 t. +ına KH I/120 t. +ları VE/88 t. +ların A II/24; VE/91
şüc´ān	(A.) cesurlar, yiğitler ş.-1 Tatar VE/36	tāc	(A.) taç t. Y II/17; Y III/13 t.-1 hüsrevānı Dç XL/1
şükr	(A.) görülen iyiliğe karşı gösterilen memnunluk ş. +ümüz G XI/2	tācir	(A.) ticaretle uğraşan t. Y II/17
T		tafşīl	(A.) etraflı olarak bildirme, açıklama t. üzre A III/41
tā	(F.) ...e kadar, zaman ve mesafe bakımından mübalağa bildiren edat t. Dç VI/4; Dç XII/3; Dç XV/3; Dç XVI/4; Dç XXV/3; Dç XXXII/8; G VI/3; KH I/103; A IV/31	tağ	dağ t. +uñ VE/51 t. +dan VE/61 t. +lar A III/13 t. +lar idi D/9 t. +ların KH I/8
ta´alluğ	(A.) ilgisi olma hār-ı t. Dç XXXIV/2		
tā´at	(A.) Allah'ın emirlerini getirme t. D/39 t. kıl- D/40		
ta´arruz	(A.) düşmana saldırma t.-1 a´dādan A I/12		

taḥayyür (A.) hayrete düşme, şaşakalma t. KH I/37	taḥayyür (A.) bağlanma, bağlı olma t. ol- A III/19
taḥkīk (A.) doğru olup olmadığını meydana çıkarma t. ol- VE/80	taḥdīr (A.) beğenme, değer verme t. +ce A IV/25
taḥrīb (A.) yıkıp bozma t. KH I/22 t. +e KH I/19	taḥı dahi, da, de; bkz. daḥı t. Y II/36, 38, 45, 47, 50, 57, 59, 62; Y III/15, 31, 42, 50, 61, 63, 73, 75, 78, 81, 91, 101
taḥrīm (A.) haram kılma t. it- G I/5	taḥrīr (A.) anlatma t. it- HS II/25; t. et- VE/78 t. ol- VE/101 t. +e KH II/21 t. +ine KH II/44
taḥrīr (A.) yazma, yazılma t. iyle- KH I/3	taḥsīm (A.) bölüm t.-i taḥbim VE/3
taḥsīn (A.) beğenip alkışlama; güzelleştirme t. Dç XX/5; Dç XXVII/5 t. it- Dç XXVII/5	ḫalāk (A.) boşama, nikâhlı kadını bırakma ḫ. +ın Dç I/2
taḫt (F.) hükümdarlık makamı t. Dç XL/1 t.-i ḫāḫānīğa Y II/12 t. +ın bilke Y III/90 t. +ına Y III/89 t. +a D/25; Y III/51 t. +ığa Y III/50, 51	tālān (F.) yağma, çapul t. HS Ib/4 t. it- HS II/9
taḫvīf (A.) korkutma t. A I/5	ḫaleb (A.) istek ḫ. İt- A III/43 ḫ. İyle- A IV/42 ḫ. Ol- A I/31; VE/14 ḫ. +e VE/15 ḫ. +den A I/13
taḫvīl (A.) çevirme t. it- A I/26	ḫaleb-kār (A. + F.) istekli ḫ. +uz G XII/7
ḫā'ife (A.) kavim, kabile ḫ.-i ḫāsireyi VE/97; ḫ.-i ḫāsireden VE/72 ḫ.-i Tatar KH I/117; ḫ.-i Tatarı A I/33 ḫ. +si KH I/129; A IV/11 ḫ. +sin A II/29 ḫ. +dür A II/37	ḫālib (A.) isteyen, istekli ḫ.-i devrān G XI/1
ḫā'ir (A.) uçan ḫ.-i endīşe VE/57	ta'llāhi (A.) vallahi, billahi kelimelerinden sonra daha çok inandırıcı olmak üzere söylenen üçüncü kelime t. Y II/45; Y III/69
ḫaḫ- takmak ḫ. -up D/20	ḫa' ma (A.) yeme, tat t.-i şimşir KH II/31

tamām (A.) eksiksiz, tam olma	t. Dç XI/4
t. KH I/110; A I/7	t. it- Dç XI/4
iḳdām-ı t. KH II/54	tārīḥ (A.) tarih
Ṭamişvar Ṭamişvar beylerbeyliği	t. +niḡ Y III/107
T. KH II/23	tarīḳ (A.) yol
ta ^ç n (A.) sövme, yerme, ayıplama	ṭ. i- VE/53
ṭ. G XIII/3; G XII/6	ṭ.-ı vaḥdete G XII/2
ṭ. it- G XII/6; G XIII/3	ṭ.-ı aḥir VE/12
ṭ. +ı Dç XXIII/4	rāh-ı ṭ. +a G I/6
taḡ tan vakti, sabah	tarīḳat (A.) Allah'a ulaşmak arzusuyla
ṭ. +mı Dç XXV/3	tutulan yol
tanbūr (A.) Türk halk müziğinde	ṭ. +dür Dç VII/3
kullanılan, cura bulgari, çöğür,	tār-mār (F.) dağınık, perişan; bkz. tār ü mār
bağlama, gibi mızrapla çalınan telli	t. it- G IX/3
çalgılara verilen genel bir ad	tart- çekmek
ṭ. Dç XIII/6	t. -ıp alup Y III/19
tap- bulmak, elde etmek	tās (A.) su kabı
t. -dı HS II/41	ṭ.-ı felekde Dç XX/4
t. -sa G I/4	taşarruf (A.) sahip olma
t. -madum Dç XXXIII/2	t. Dç XX/2
t. -mağaysın Dç XI/2	taşavvur (A.) zihinde şekillendirme
tār (F.) iplik, saç teli; bkz. tār-mār	t. +dan G VI/10; A IV/10
t. ü mār (dağınık, perişan) KH I/50	taşvīr (A.) resmini yapma; yazıyla tarif
tar dar	etme
ṭ. VE/62	t. Dç XVI/2
taraf (A.) yön, yan	t. +lerine VE/5
ṭ. A III/21	taş- taşmak
ṭ.ü'l- ^ç aynde VE/37	ṭ. -up HS II/32
ṭ. +ına KH II/23, 25	Tatar Türk kavmin adı
ṭ. +ında VE/55	T. Y II/28, 43, 48, 58; Y III/88; HS
ṭ. +ını A IV/39	Ib/4, 24, 47; HS II/32, 41; KH
ṭ. +a A II/50	II/17, 28; KH I/1, 76, 89; A III/1, 3,
ṭ. +ğa Y I/10	8, 34; A IV/3, 20, 26; A II/2, 6, 27,
ṭ. +dan Dç XXXVII/1; KH I/25, 47,	32, 36, 39
87, 110; VE/32	çāsākir-i T. A I/1; VE/17; KH II/37,
tarafeyn (A.) iki taraf	KH I/74, 127; çāsākir-i T. için A
ṭ. +den KH I/34, 123	I/31
tarığ (A.) Allah'a ulaşmak arzusuyla	ç asker-i T.-ı İslām VE/63
tutulan yol	ç asker-i zafer-peyker-i T. KH I/11
ṭ. +a Dç VII/3	ç asker-i cerrār-ı T. VE/11
ta ^ç rīf (A.) etrafiyla anlatma, anlatma	cümle-i ümerā-yı T. KH I/119

- T. +ı A IV/32; ; ‘āsākır -i T.+ı VE/43; ‘asker-i T.+ı KH II/24, KH I/8; A III/2
‘asker-i T.+a KH I/82
‘asker-i T.+dan KH I/85
dil-āverān-ı T. KH I/90; VE/87, 91
dilīrān-ı T. KH I/47
ğāzīyān-ı T. KH I/28
T. +nıñg Y III/23, 30
T. +un Y II/22
T. +uñ HS II/42; A IV/29; ‘asker-i T.+uñ KH I/121
T. +la A IV/38
- tatu sulh, uygun
t. Y III/104
- ṭayan- dayanmak
ṭ. -up VE/63
ṭ. -amayup VE/25
- ṭayerān (A.) uçma
ṭ. +da VE/57
- ta‘yīn (A.) tayin
t. it- KH I/33
t. ol- KH I/60; A IV/6
- ṭaylasān (A.) sarığın sol tarafından bir ucunun sarılmayarak aşağı doğru bırakılan kısmı
ṭ. G VI/9
- ṭava‘if (A.) tayfalar, bölükler
ṭ.-i Tatarı A I/5
- ṭavar davar, hayvan
ṭ. Y II/22, 49, 65
ṭ. +ın Y III/24
ṭ. +ların Y III/26
- ṭavarcı davarcı
ṭ. Y II/26; Y III/33
ṭ. +sın Y II/22; Y III/23
ṭ. +sığa Y II/48
ṭ. +muz Y III/66
ṭ. +larmızğa Y III/88
ṭ. +larına Y II/65
- tażarru‘ (A.) kendini alçaltarak yalvarma
t. KH I/122
- tāze (F.) taze, körpe, genç
t. Dç XXI/5; Dç XXIV/5; Dç XXVII/2; Dç XLI/5; G VIII/2; A IV/32
- te- demek, söylemek; bkz. **de-, di-, te-**
t. G XI/5
- te‘ālā (A.) yüksek olsun! anlamında olup Allah adıyla birlikte kullanılır
t. Y II/5
t. +nıñg Y II/11
- tebdīl (A.) değıştirme
t. it- KH I/102
- teber (F.) balta
t. +den PM II/2
- teber-dār (F.) baltacı, baltalı
t. KH I/33
t. +lar KH I/33
- tecellī (A.) görünme
meyl-i t. Dç XX/3
- tecessüs (A.) yoklama, araştırma
t. iyle- HS II/37
- tedārük (A.) hazırlama, ele geçirme
t. A II/43
t. için A III/50
t. it- KH I/33, 109; A III/7; A IV/6;
t. et- VE/60
t. olunmağa VE/90; t. olmaz PM I/6
t. +i A II/40
t. +in KH I/82
t. +ine A I/31
t. +ünde i- VE/36
nażm-ı t. +leri KH I/50
- tedbīr (A.) bir şeyi önleyecek yol, çare
t. KH I/41
- tedmīr (A.) yok etme, mahvetme
t.-i istīşālīne A I/19
- teessüf (A.) kederlenme, tasalanma
t. HS II/23; A II/44

- tefekkür (A.) düşünme, zihin yorma
t. +dîn Dç XXXII/4
- te'ḥîre (A.) geciktirme
t. +e A II/27
- teg gibi
t. D/24, 27; G I/3, 5, 6; HS Ib/39;
HS II/32
- teğaffül (A.) anlamazlıktan gelme;
bkz. **teğāfūl**
t. Dç XXXII/2
- teğāfūl (A.) anlamazlıktan gelme; bkz.
teğaffül
t. Dç XXXIV/5
t. kı1- Dç XXXIV/5
- tehâcüm (A.) hücüm etme, saldırma
t. itmemek VE/95
- tek tek, yalnız
t. Dç V/3
esb-i t. K I/2
- tekbîr (A.) tekbir
t. +i VE/68
- tekellûf (A.) gösteriş, yapmacık
t. Dç XVII/2
- tekellüm (A.) söyleme, konuşma
t. Dç XXVIII/5; t. birle Dç XI/1
t. iyle- Dç XXVIII/5
- teklîf (A.) teklif
t. it- KH I/75
- tekrâr (A.) bir şeyi iki ya da daha çok defa
yapma
t. HS Ib/41
- telḥ-kâm (F.) damağı acı, kederli
t. ol- PM I/1
- telef (A.) öldürme
t. ol- A III/23; VE/95
- telkîn (A.) fikir aşılama
t. için VE/74
- temennâ (A.) dileme, istek
t. +s1 G VIII/2
- ten (F.) insan vücudunun dış yüzü;
vücut, beden
t. Dç X/3; Dç XXVIII/6
t.-i zerdi G III/5
t. +de Dç XI/1; Dç XXXVI/3
- tenbîh (A.) uyarma, uyarı
t. ol- KH I/98
- teng (F.) dar, sıkıntılı
t. KH I/49; VE/53
- tenk-bisât (A.) dar minder, döşeme
‘arşa-i t.+1 KH I/36
- Teḥri Tanrı; bkz. **Tiḡri**,
T. +ğa K I/1
- Teḡri Tanrı; bkz. **Tiḡri**, **Teḥri**
T. Y III/77, 101
- ter (F.) yaş, ıslak, taze
t. Dç XXXVII/3, 5
bādām-ı t. +dür Dç II/1
sünbül-i t. +ler Dç XXXVII/1
- terahḥum (A.) merhamet etme, acıma
t. Dç XXVIII/5; G VIII/5
t. iyle- Dç XXVIII/5
- terâne (F.) ahenk, makam
t.-i ‘arz A I/3
- tercemân (A.) tercüman, çevirici
t. Dç XVI/4
t. ol- Dç XVI/4
- tereddüd (A.) kararsızlık
t. Dç XXXVII/1
- terḡib (A.) istek verme
t. ile A I/5
t. it- A I/34
- terhîb (A.) korkutulma
t. +inde KH I/22
- terk (A.) bırakma, vazgeçme
t. Dç XIV/5; XLI/4
t. it- Dç XIV/5; Dç XLI/4
t.-i kemâlât iyle- G XIV/5
t. +in Dç XXIII/5
- tertîb (A.) dizme, hazırlama
t. idüp KH I/59
- tesbîḥ (A.) tesbih

- t.-i melā'ike-i muḳarrebine VE/67
- teselsül (A.) zincirleme
t. +i KH I/28
- teşhîr(A.) zapt ve istila etme, ele geçirme
t. VE/32
t. ol- VE/26
t. +ine VE/30
- te'sîr (A.) alamet, nişan bırakma, içe işleme
t. Dç XXXI/2
t. iyle- Dç XXXI/2
t. it- PM II/4
- telsîm (A.) bir şeyi yeni sahibine verme
t. it- KH I/135; KH II/20; KH I/132
t. iyle- KH I/134
t. ol- KH I/140; A I/37
- Teşmeşe Polonya'da bir kalenin adı
T. VE/23
- teşne (F.) susamış; çok istekli
t. G V/8
t. +ye Dç XXXV/3
- teşrîf (A.) şereflendirme
t. +lerine KH I/5
- tetebbu^c (A.) bir şeyi etraflıca tetkik etme, mahiyetini anlamaya çalışma, etraflıca inceleme
t. Dç XIV/5
t. iyle- Dç XIV/5
- ṭavā'if (A.) tayfalar, bölükler
ṭ.-i Tataruḡ A IV/20
- telḡ (F.) acı
t. G III/3
- tenā (F.) yalnız, tek
t. G X/5
- tevaḳḳuf (A.) durma, bekleme
t. ol- KH I/83
- tevcîh (A.) söz atma, mevki verme
t. it- A IV/44
- teveccüh (A.) çevrilme, yönelme
t. KH I/14; VE/7
t. it- A IV/25
- t. ol- A III/13
- tevekkül (A.) işi Allah'a bırakıp kadere razı olma
t. KH I/10; VE/16
t. ḳıl- D/38; HS II/14
- tevessül (A.) inanma
t. Dç XXXII/7; HS II/14; t. KH I/11
t. it- VE/17
- tevsen (F.) başı sert at
gerden-i t.-i zībāda G V/4
- tezāḡüm (A.) yığılma, etrafını kalabalıkla çevirme
t.-ı dil-āverān-i ceng-āverāne VE/31
- tezelzül (A.) sarsılma, sallanma
t. bul- A IV/20
- tezkire (A.) tezkere
t. KH I/80
- tırman- tırmanmak
t. -up VE/66
- tıṣ dış
t. +ḳı Y III/72
t. +ḳılarınıḡa Y II/9
- tıyış Rus Çarlığı ve Leh Krallığı tarafından yıllık olarak ödenen vergi
t. Y II/39; Y III/63, 68
t. +lar Y II/61
t. +ların Y II/37; Y III/67
t. +ların bilke Y II/40
- ti- demek: bkz. **de-**, **di-**, **te-**
t. -yip Y III/57, 85, 86
t. -yü Y III/106; Y I/11
- tīḡ (F.) kılıç
t. G IV/3
t.-ı bürrāna Dç XVIII/7
t.-ı ḡasret Dç XXV/1
t.-ı ḡün-bād KH I/64
şadme-i t. VE/43
t. +ı Dç XXXIII/6
t. +imüzüḡ G V/3

tiğür-	ulaştırmak t. -ken Y III/36 t. -üñ PM I/8	Toqtamış Keray	Toqtamış Giray (1589-1608), Gazi Giray'ın büyük oğlu; bkz. Toqtamış Keray Sultān T. A IV/32, 39
tile-	istemek t. -r bol- Y II/58 t. -rlerdi HS II/44	Toqtamış Keray Sultān;	bkz. Toqtamış Keray T. A IV/32, 39
tilmaç	tercüman t. Y III/88 t. +1 Y III/87	toğuz	dokuz (sayı) t. A III/32
Tiñgri	Tanrı; bkz. Teñgri, Teñri T. Y II/5	tol-	dolmak t. -mıñ Dç XVIII/1 t. -dı Dç XXIV/5
tīr	(F.) ok t. PM II/2; HS II/12; KH II/29; KH I/42 t.-i ğamzeñ Dç XXX/1 t.-i ğam Dç XXXV/4 t.-i miñnetde PM I/7 t.-i šiā' VE/51 hedef-i t. KH II/31 heves-i t. G V/2	tolāb	(F.) kuyudan su çıkaran döner makine t. +a D/1
tīr-bārān	(F.) ok yağdıran t.-ı Tatar KH I/125 t. it- KH I/90	tolı	dolu; bkz. tolu t. Dç VII/1
tīr	(F.) ok t.-i cān-ı sitāndan-ı düşmen-i dīn KH I/66 t. +e Dç XXXVIII/3	tolu	dolu; bkz. tolı t. Dç XXXIV/4
tirge-	toplamak t. -p Y II/36; Y III/66 t. -mey Y II/21, 64; Y III/23, 47	ton	kıyafet, elbise t. +dan Y III/83 t. +um D/23
tirkev	toplama, vergi toplama t. Y III/61, 76 t. +siz Y III/44	toñ	don, buz t. ol- KH II/23
tilbe	deli t. Dç XIX/4	toñ-	donmak t. -duğda A II/9
tizavuk	çabuk t. Y II/61, 63; Y III/97	top	top t. Y III/37; HS II/21; KH II/35; A III/24; VE/24, 94 t. +a KH I/78; A II/28 t. +lar KH I/114 t. +larumuz A III/42 t. +larıyla KH I/88
Toqay	Macaristan'da bir yer adı T. A II/13	topraq	toprak t. +a VE/49
		toy-	doymak t. -madılar D/34
		töhmet	(A) suç, kabahat t. it- A I/32
		tök-	dökmek t. -mege Dç XXIX/3

tör	şerefli yer t. +ğa Dç XLI/5	‡. -amayup A II/28, VE/44 ‡. -mağ KH II/39
töz	esas, kök t. Y III/7	‡. -ması lâzım KH II/23
‡übā	(A.) güzellik, iyilik, rahatlık ‡. G VIII/2	‡urak durak ‡. +ı G XIV/3
‡uğ	tuğ ‡. +a G V/1 ‡. +umuz KH I/119	turğaç turaç (kuş) t. D/12
‡ūfan	(A.) tufan ‡. KH I/29	‡urul- durmak ‡. -mağ Y II/68
‡ül	(A.) tükenmez, uzunluk, zaman çokluğu t.-i emel Dç XXI/1	tut- tutmak t. -ar G VI/10 t. -mış Dç XXXIII/7 t. -up Dç XXXIII/5; D/11, 15; Y III/80 t. -madı Dç XXIV/4
‡ul	dul ‡. Y II/16; Y III/12	‡ut- tutmak ‡. -mağın VE/31 ‡. -duğlarında VE/44
‡ulū ^c	(A.) doğma, doğuş ‡. Dç XXVI/5 ‡. it- Dç XXVI/5; KH I/64; KH II/30 ‡.-i řubĥ-i řādıkdur Dç XXXVIII/4	tutdur- tutturmak t. -up Y III/88
‡u ^c me	(A.) yiyinti, azık ‡.-i tiğ-i ābdār it- KH I/52 ‡.-i şemşir it- VE/74	‡utğar tutsak ‡. Y II/60, 62; Y III/62
‡una	Tuna nehri ‡. KH I/108 nehr-i ‡. +yı KH I/84; nehr-i ‡. +nuğ KH I/71 ‡. +yı KH I/93	tutul- tutulmak t. -mış Dç XVIII/1
‡ur-	durmak, bulunmak ‡. -mışuz Dç XL/3 ‡. -ğaylar Y III/106 ‡. -sağ Dç XXXII/5 ‡. -up KH I/35; D/11, 14; Y III/78 ‡. -ğanda Y III/21 ‡. -ğan Dç XLII/3; Y II/36, 48 ‡. -ar bol- Y II/44 ‡. -ma HS II/33; ‡. -ma araya G III/3 ‡. -maduğ Dç XXXVI/5 ‡. -maz A III/26 ‡. -mayup A III/39	tutuş- tutuşmak t. -up Dç I/1 ‡uy- duymak ‡. -arsın PM II/1 ‡uvar koyun keçi cinsinden hayvan ‡. +ını VE/22 ‡uz tuz ‡. Y II/52 ‡. +muzdan Y II/52 tüfeng tüfek t. KH I/124; A III/15; VE/42, 94 t. atmağa A III/22 t. +i HS II/31 t. +e KH I/78; A II/28 t. +ler KH I/35 t. +le VE/24 tüfengçi tüfekçi

- t. +ler VE/62
- tüfeng-endāz (F.) tüfek kullanan
t. KH I/32, 111; VE/90
t. +lara KH I/112
t. +larımız VE/89
t. +lık it- KH I/93
- tümen on bin, on bin kişiden
ibaret askeri bir kuvvet
t. bilken Y II/7
- türāb (A.) toprak
t. Dç X/7
- tüt- tütme
t. -er Dç X/3
- tüvān (F.) güç
t. +um D/9, 18
- tüzmak düzen
t.+im Dç XLI/6
- tüzünçe usul üzere; bütünüyle,
tamamen
t. Y II/9
- U
- u (F.) ve
u. D/8, 9, 18; G I/4; G V/7; PM
II/1; KH II/45; KH I/14, 22, 37, 38,
42, 48, 50, 87, 95, 122, 123, 130,
141; A IV/17; VE/4, 5, 22, 24, 26,
30, 32, 39, 77; Dç III/4, 5; Dç IV/5;
Dç X/3; Dç XIII/6; Dç XIX/4; Dç
XX/2; Dç XXVI/2, 4, 5; Dç
XXVII/4, Dç XXXII/3, Dç
XXXVI/5, Dç XXXVIII/3, 5; Dç
XL/1; Dç XLII/1; G XIV/1; G I/5;
G II/2; G IX/3; HS Ib/7, 17, 24, 56,
59, 62, 65.
- ‘ubūdiyyet (A.) bağlılık, kulluk
‘u. +i A IV/9
- ‘ubūr (A.) bir suyun öte yakasına geçme
‘u. KH I/48
‘u. it- HS Ib/30; VE/67; VE/47
- ‘u. iyle- VE/81
- ķā‘ ide-i ‘u. +ı KH I/118
‘u. +a KH I/117
‘u. +umuza HS Ib/35
- ‘ucb (A.) kendini beğenmişlik
‘u. Dç XXVI/4
- uç uç
u. +ında Dç VIII/3
u +ı B III
- uçmaklık cennetlik
u. Y II/13; Y III/9, 27, 95
- uçur- uçurmak
u. Dç XVI/2
- uğan Tanrı
o. Y II/5
- uğra- uğramak
u. -mağda KH I/7
u. -yup VE/29, 46
- uğran- uğramak
u. -duğda VE/9
- uğur gayet, maksat, yön
u.-ı dінде KH I/78
u.-ı hümāyūnda A IV/7; u.-ı
hümāyūnlarında A III/53
u. +dan KH I/102
u. +umuza HS Ib/35
- ‘uķbā (A.) ahiret, öbür dünya
cennet-i ‘u. +yı G I/5
- ulaşdur- ulaştırmak
u. -up A II/34
- ulemā (A.) alimler, bilginler
a‘ lemū’l-u. KH I/2
- ulı ulu; bkz. uluğ
u. Dç VII/4
- uluğ ulu; bkz. ulu
u. Y I/6; Y II/8, 10, 11, 13, 54, 42,
55, 60, 62, 31; Y III/4, 9, 18, 24,
28, 32, 40, 69, 54, 73, 72, 74, 70,
99, 100
- uluğ ordu Kırım hanlığı
u. Y II/4

	ü. Y II/57, 58, 27, 24; Y III/93, 26, 99, 95, 44, 47	ü. +yüz A II/20
üfür-	üfürmek	ü. +müze KH I/100
	ü. -üp Dç XXVI/3	üzre
üftāde	(F.) düşkün, biçare	üzerine, üstüne
	ü. +ler Dç XXXVII/4	ü. HS Ib/51; KH I/6, 22, 43, 73, 99; A I/9; A IV/1; A II/41; K I/2
ümerā	(A) binbaşı, yarbay, albay	
	rütbelerinde bulunan fermanlı subaylar	V
	cümle-i ü.-y1 Tatar KH I/119	vā-beste
ümīd	(F.) umut, umma	(F.) ...e bağlı
	ü.-i vefā bile G V/6	v. +si Dç XLII/1
‘ünvān	(A.) şöhret	va‘de
	‘ü. A I/2	(A.) bir iş için önden belirtilen zaman, söz verme
	rāğīb-ı ‘ü. G XI/5	v. Dç IV/4; Dç XXXIV/5
üserā	(A.) esirler, tutsaklar	v.-i vaşluḡı Dç IV/4
	ü. HS Ib/45	v. ber- Dç XLI/2
üslüb	(A.) tarz, usul	vādī
	ü. üzere Y II/39	(A.) iki dağ arasındaki çukur, dere
	ü.-ı sâbık üzre KH I/99	v.-i hicrānda min Dç XV/2
	ü. +larıdur KH I/3	v.-i ğurbetde Dç XXV/2
üst	üst	v.-i ‘işretde PM I/3
	ü. +ine Dç XXXVI/1, 1, 2, 3, 4, 5	v.-i miḡnetde Dç X/6
	ü. +üne G X/2; Y II/59	v.-i sīl Dç XXX/5
	ü. +inde D/1	v.-i ‘ışk Dç XXXVII/2
	ü. +indeki Dç XLII/2	vā‘iz
üstād	(F.) usta, sanatkar	(A.) ibadet yerlerinde dini öğütlerde bulunan
	ü. D/33	v. Dç XVII/5; Dç XIX/3
üşen-	bezmek	Vā‘iz Emīr Efendi Gazi Giray’ın arkadaşı
	ü. -mey Y II/53	V. +ye VE/1
üşendir-	bezdirmek	vah
	ü. -genlerin Y III/34	(A.) yazık! ay! (ünlem)
üzere	üzerine, üstüne	v. Dç III/5; Dç XLI/1
	ü. Dç XXXVI/2; D/11, 32; Y II/37, 39	vaḡdāniyyet
	ü. i- KH II/33	(A.) birlik, Allah’ın bir oluşu
	ü. +ne Y II/44, 35, 68; Y III/67, 78; KH I/83, 89, 108; A II/25; VE/79	v. +i Y II/6
	ü. +nde Y III/73; A II/5, 12; VE/49, 54	vaḡşī
	ü. +nden KH I/27; A II/9	(A.) merhametsiz
		v. A II/36
		vaḡār
		(A.) temkinlilik
		v. +dan KH I/139
		vāqıf
		(A.) bir işten haberi olan
		v. ol- KH II/36
		vāqı‘
		(A.) gelen, gelmiş olan
		v. KH I/30

- beyân-ı v. HS II/5
v. ol- KH I/25; VE/47, 55, 88; A III/53
v. +dür A I/35
- vaḳt (A.) vakit, zaman
v. A I/12
v.-i imtiḥân G VI/4
v. +i D/13
v. +inde A III/14
- va'llāhi (A.) Allah için
v. Y II/44; Y III/69
- vālid (A.) baba
v.-i mācidleri A I/13
- Vāmıḳ Vāmık ile Azrâ adlı mesnevinin erkek kahramanı
V. G VIII/4
- var var
v. Dç XLII/3; D/3, 37; G XI/2; G VIII/2; G XIV/4; PM II/2; HS II/29, 46; KH II/24; VE/66
v. mı HS Ib/1
v. i- D/37; A II/5
v. +ım Dç XV/4; Dç XXVIII/4
v. +ım Dç XXXVII/5
v. +ımış Dç III/2
v. +dur Dç XXVII/4; KH I/74; A IV/21; KH II/27
v. +sız D/28
- var- varmak; bkz. **bar-**
v. -ur Dç XVIII/7
v. Dç V/3; G VI/14
v. -alum HS II/28
v. -up Dç XXVI/3; G IV/4; G VII/5, 6; Y II/18, 32, 54; Y III/14, 89, 92; HS II/9; KH II/23; KH I/96
v. -duḳda A IV/31
v. -ınca KH I/103; A III/31
v. -an Y II/60; VE/15
v. -duḡu A III/52
v. -duḡumuz gibi A II/38
v. -mıḫdı HS Ib/33
- v. -maduḡı G VI/8
v. -maḳ A III/53
v. -maḡa PM II/3
- vārāḳ (A.) yaprak
v.-ı kaḡaz Dç XVI/3
- Varajdin Hırvatistan'ın kuzey batısında bir şehir; bkz. **Varaḫ**
V. A III/31
- Varaḫ Hırvatistan'da Drava nehri boyunca eski Macar sancak merkezi; bkz. **Varajdin**
V. begi VE/85
- Vardal Macaristan'da bir vilayet
V. A I/7
- varıl- varılmak
v. -up KH I/72, 83; A III/11
v. -maḳ A I/12
- vārid (A.) gelen, erişen
v. ol- KH I/7; VE/9; A I/4, 27
- varoş şehrin veya kasabaların kenar mahalleleri
v. VE/82
v. +uḡ VE/21
v. +un A III/40
v. +una VE/37
v. +a VE/19
v. +ı KH I/55; A III/18
- vaşf (A.) nitelik, sıfat, övme
v. it- Dç XXXVII/3
v.-ı la' lünde Dç XXXVII/5
v. +ın Dç I/4
- vaşl (A.) ulaşma, birleştirme, kavuşma
v. +uḡ Dç XI/1; Dç XXXVIII/3; bezm-i v. +uḡ Dç XXIX/3
v. +uḡı Dç IV/4
şubḫ-i v. +e Dç XXVIII/4
v. +ın Dç XVIII/2
- vāşıl (A.) erişen, ulaşan
v. ol- KH I/94; A I/36; A III/14
- vaḫan (A.) yurt
v. Dç XXIII/5

- v. +dan Dç XXIII/1; PM I/7
- vażi^c (A.) yapan, hazırlayan
v. KH I/39
- ve ve
v. G VI/1; G XIV/1; Y I/9; Y II/5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 53, 54, 56, 57, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 68; Y III/3, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 98, 101, 103, 104, 105, 106; HS II/16, 18, 30; KH II/8, 9, 11, 12, 14, 15, 18, 19, 21, 29, 31, 35, 36, 37, 44, 46, KH I/6, 9, 10, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 40, 45, 46, 48, 49, 50, 60, 64, 66, 67, 69, 73, 79, 88, 93, 94, 107, 110, 114, 115, 116, 119, 124, 128, 129, 130, 132, 135, 137; A I/2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 29, 31, 32, 33, 34, 38; A III/4, 6, 11, 13, 18, 33, 34, 35, 39, 45, 48, 49, 50; A IV/4, 9, 15, 19, 27, 30, 32, 36; A IV/3, 10, 11, 13, 15, 18, 22, 26, 29, 30, 33, 40, 45, 48, 50, 52; VE/3, 4, 7, 12, 16, 22, 26, 27, 28, 30, 33, 37, 38, 39, 42, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 71, 84, 85, 94, 95, 102
- vech (A.) yüz, surat, üst, satıh, düz
v.-i arpalık A I/10
v.-i etemm üzere KH II/22
- v.-i meşruh üzere KH II/42
- v. +i Dç XLII/3
- v. +ile A I/17, 32; A IV/7; A II/37
- vedā^c (A.) ayrılma
v. ol- KH II/22
- vefā (A.) sözünde durma
ümîd-i v. bile G V/6
v. kel- Dç XVII/6
v. +sız Dç XVII/6
- vefā-dār (A.) vefalı, sözünde, sevgilisinde duran
v. +ım Dç XXVIII/2
- vefālu (A. + T.) vefalı
v. D/36
- vehm (A.) şüphe, tereddüt
v. VE/55
- velī (F.) amma, fakat
v. Dç XX/3; Dç XXVII/3; Dç XXXII/1; D/31; G V/6; G XII/1; G XIII/5
- velikin (F.) amma, fakat, şöyle ki
v. Dç XXIII/4; Dç XXXII/5
- veliyy-mend (A. + F.) ermiş
v. +in Dç VIII/1
- vesme (A.) hayvana vurulan damga, rastıklı
v. çek- Dç XXIV/1
- ve's-selām (A.) son söz budur, artık bitti
v. Y III/105
- vezīr (A.) vezir
v. A III/9; A IV/43
v.-i 'azam A II/3
v. +miz Y III/99
v. +müz Y II/56
- vilāyet (A.) il
v.-i İleḥ Y II/14
v.-i Kıırım'a KH I/20
v.-i küffārı KH I/54
v.-i Leh KH I/7
v.-i mezbürenüj KH I/13

- v. +nünj A IV/17
v. +in A IV/12
v. +ine KH I/6; A I/7; A III/8; A IV/14, 19; VE/18, 40
v. +inde A IV/15
v. +de KH II/37
v. +den A IV/21
v. +i Y III/79; HS II/1; KH I/12; A IV/18, 20, 28, 36
v. +ümüze A III/4
v. +lerine A III/2
v. +leri A II/15
vir- vermek; bkz. **bir-, ber-**
v. -e mi HS Ib/63
v. -esiz KH II/42
v. -ür HS Ib/9
v. -ürmiz Y III/86
v. -ürler G VI/4
v. -miş HS II/7
v. -di Dç XXI/1, 2, 4, 5; D/7; G XIII/7; HS Ib/3
v. -dük G V/7
v. Dç I/2; Dç XXXVII/4; D/41
v. -se HS Ib/65
v. -üp Y I/8; Y II/21, 40, 51; Y III/23, 97; HS II/34; A IV/5; VE/22, 71
v. -genlerdir Y III/96
v. -mişdür G VI/2
v. -mesün Dç XII/5
v. -me D/36
v. -mez G III/4; G VI/3, 6, 11
v. -meyüp G V/5; HS Ib/8; VE/37
v. -megin A III/26
v. -memişdi HS Ib/43
v. -mek A III/5
Viralar Slovenya'da bir kalenin adı
V. A III/20
vîrân (F.) yıkık; kederli, üzgün
v. it- A III/19
v. iyle- Dç XLI/4; G I/6
v. ol- Dç XXXIV/1
Viraniçe Slovenya'da bir kalenin adı
V. A III/10
vird (A.) belli zamanlarda okunması
adet olan Kuran cüzleri, duaları
v. ol- Dç XXII/6
viril- verilmek
v. -e A IV/43
v. -ür Dç VI/3
v. -di HS II/40
v. -üp Y I/8, A II/29, 44
v. -en A I/36
vişâl (A.) ulaşma, bitişme
cām-ı v. G IV/4
v. +i Dç XXIX/5
voyvoda (Slv.) Osmanlı Devletinde bazı Rumeli valileri ve özellikle Eflâk ve Boğdan prenslerine verilen unvan
v. +sı VE/58
v. +sına VE/13
v. +ları Y II/20; Y III/22
vuşuf (A.) bilme, öğrenme
ehl-i v. A II/26
vuşlat (A.) bir şeye ulaşma, yetişme
v. Dç III/2
vuşül (A.) ulaşma, varma
v. KH I/24
v. bul- VE/19, 23, 41, 50
v. +inde A IV/35
v. +umuzda VE/99
vu (F.) ve
v. KH I/14
vü (F.) ve
v. Dç VIII/5; Dç XXII/1; D/12, 23; HS Ib/59; HS II/17
vücūd (A.) bulunma, var olma; insan veya hayvan gövdesi
v. +a gel- A I/10
v. +a getir- A IV/24
v. +ı Dç XIII/5

Y

- yā (A.) bağlama edatı
y. Dç VII/2; Dç VIII/2; Dç XXIV/4; Dç XXVIII/3; Dç XXX/1; Dç XLI/2; G X/3; HS Ib/51
- yābāne (F.) yabani, yabancı
y. Dç I/3
- yād (F.) hatırlama, anma
y. G X/4; HS II/42
y. +1 birle Dç XI/6
y. +ına Dç XXXVI/4; G IX/4; HS Ib/17
y. +iyle Dç XIV/1
- yağ- yağmak
y. -sa Dç VI/1
- yağma (F.) yağma
y. it- A III/21
y. +sına VE/21
y. +dan VE/11
- yağşı iyi, güzel
y. Dç XIX/5; Y I/3; Y III/36, 54, 59, 61, 99
y. +mısız Y III/5
- yağşırak daha iyi, daha güzel
y. Dç XI/1, 1, 2, 3, 4, 5, 6.
- yağ- yakmak
y. -a KH I/54
y. -updur Dç XXIII/5
y. -up Y II/43; Y III/28, 40, 72, 90; A III/34
- yağa taraf
y. +sın Dç XII/4
y. +sından A III/37
y. +dan KH I/121
- yağdır- yakmak
y. -up A III/40
- yağıl- yakılmak
y. -up A III/18
- yākut (A.) yakut, değerli süs taşı
- y.-ı nāb Dç X/5
y. +1 Dç XXI/4
- yalıñ çıplak, sıyrılmış
y. Dç II/3
- yalvare yalvarmalar
y. +ler G X/4
- yaman kötü
y. Dç XIII/5; Dç XLI/6; PM I/9
y. +1 Dç XIX/5
y. +dur D/26
- yan yan, yan taraf
y. +dan Dç XXXV/1
y. +ına G X/5
y. +ında KH I/27
y. +ımdın Dç XXXIII/3
y. +ımı D/11
y. +umuzda KH I/101; KH II/15
y. +umuzda VE/89
y. +larında G VI/5
- yan- yanmak
y. -dı Dç XXIX/2; Dç XXIX/1, 2
y. -a Dç I/1
y. -mıñ idi Dç XIX/4
y. -mağ G XII/3
- yandır- yakmak, yandırmak
y. -up Dç X/2; Dç XLI/3
- yangın yangın
y. +1 Dç IX/2
- Yanıķ Yanık Kalesi, Macaristan'da bir şehir; bkz. **Yanıķ Hışarı**
Y. KH II/8; KH I/69, 94
hışār-ı Y. KH I/131
kal' a -i Y. KH I/73, 134
- Yanıķ Hışarı bkz. **Yanıķ**
Y. +nda KH I/129
Y. +ndan KH I/127
- yā' nī (A.) demek, sözün kıtası
y. G I/5; HS II/3
- yap- yapmak
y. -қан i- Dç XXXIII/4
y. -madı Dç XVIII/3

yapış-	yapışmak	y.-ı şerîf Y I/11
	y. -up Dç XII/4	yarlıg-ı şerîf-i hâkânîmız birlen Y II/12
yār	(F.) sevgili	yarlıg-ı şerîf-i muhâbbet-i hâkânî Y III/106
	y. Dç V/4; Dç IX/1, 5; Dç XXXI/4; G I/6, 7; G II/2	‘ahd-nâme-i y.-ı şerîf-i hâkânîmüzge Y II/55
	y. ol- Dç XIV/2; G I/6; G I/7; HS Ib/49	yasağ vergi
	y.-ı dil-hahum Dç XXVIII/1	y. Y III/61
	y.-ı -ı perî-rû G V/7	yaşanlı esas, köklü
	y. +i Dç V/1; kıadd-i y. +i Dç XI/6	y. Y III/7
	y. +e Dç III/1; Dç XXII/7; Dç XXXIX/5	Yâsin Yasin, Kur’ân’ın 36. suresi 83. ayeti
	y. +de Dç XL/4	âl-i Y. VE/3
	y. +üm Dç III/3; Dç XXVIII/1	yaş yaş, ıslak
	y. +üñ Dç IV/5; Dç X/4; G X/3	y. it- Dç XIV/3
yar-	yarmak	y. ol- Dç XXIV/4
	y. +dı Dç XXV/1	y. +ın Dç X/5; Dç XXVIII/7
yara	yara. Bkz. <i>yare</i>	y. +dın Dç X/4
	y. +sını HS II/28	y. +um Dç X/1; Dç XXVIII/5; Dç XXXVI/1
yārārān	(F.) dostlar	y. +umdan Dç XVI/5
	y. +a HS II/45	y. +uñ Dç XI/6
yār-āne	(F.) dostça	y. +uña Dç III/1
	y. G IV/4	y. +uñı D/39
yardım	yardım	y. +ı Dç II/2; Dç XXV/2; Dç XXIX/3; Dç XXXIV/5; Dç XXXIX/1; D/11; B I
	y. üçün Y II/58	yaşa- yaşamak
yarar	cesur, kabiliyetli	y. -sun Dç XIV/2
	y. VE/14	yaşlu yaşlı, ıslak
yare	yara. Bkz. <i>yara</i>	y. Dç XII/2
	y. +den Dç XXV/1	yay- yaymak
yarın	yarın	y. -ın PM I/7
	y. Y III/50	yaya
yarındası	ertesı, bir sonraki, sonra	y. +sı VE/59
	y. KH I/79, 94	yavluğ mendil
yarış	yarış	y. B III
	y. Y II/16, 31, 32, 41, 50, 67; Y III/54, 56, 77, 84, 98, 104	yavuz kötü, fena
	y. +mızını Y II/34	y. HS Ib/40
yarlı	yoksul, zavallı	
	y. Y II/17; Y III/33, 57	
	y. +lar Y III/12	
yarlıg	yarlık	

yaz	yaz y. Y III/91 y. ol- A III/3	yerleştiril-	yerleştirilmek y. -üp A III/20
yaz-	yazmak y. -dum HS II/45 y. -up Dç XVI/4; Y III/75; HS II/25; KH I/80 y. -arsam Dç XVI/5 y. -mağa Dç XVI/1	yerli	yerli y. Y III/105
yazıl-	yazılmak y. -up A I/36 y. -mışdur KH II/47	yeşil	yeşil y. D/13, 23
yedi	yedi y. D/30; KH I/33	yet-	ulaşmak, erişmek; bkz. yit- y. -er G XIII/1 y. -düm Dç XXV/1 y. -gay Dç XII/4 y. -en Dç XLII/3 y. -megi Dç XXIX/4 göge y. -mek gibi VE/52
yek-sân (F.) beraber, bir	y. Dç XXIX/4; D/22	yet-	yetmek, kâfi gelmek y. -er D/40 y. -medi Dç XXXIII/6
yek-ser (F.) bir baştan bir başa	y. HS II/35	yetiş-	yetişmek y. -üp A II/37
yeñiçeriİ. Murad tarafından kurulan, sürekli ve ücretli asker sınıfı	Y. KH I/77, 85; A IV/29 Y. +yi Y III/89 Y. +ler Y III/38; KH I/111, 113	yetkür-	ulaştırmak y. Dç XII/1
yer	yer; bkz. yir y. Dç XXII/4 y. yer Dç XXIV/5 y. +üñ A III/37 y. +inden HS II/38 y. +ine G V/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8; A IV/10 y. +ince Y II/17 y. +e G IX/2; KH II/13; KH I/109 y. +de Dç XIII/2; HS II/28; KH I/105; VE/27, 57, 62, 88 y. +den KH I/92 y. +ler Dç XXXVII/2 y. +lerdür A III/5 y. +lere KH II/45; A III/52 y. +lerde VE/42 y. +lerinde VE/96 y. +dür A III/32	yetmiş yedi	yetmiş yedi (sayı) y. A I/35
		yık-	yıkmak y. -a KH I/54 y. -up Y III/29, 40, 90 y. -masmız Y III/72 y. -arğa Y II/43
		yıkıl-	yıkılmak y. -dum D/17, 18 y. -dı Dç XXIII/1
		yıl	yıl y. D/23; Y II/19, 28, 37; Y III/44, 56, 62, 64, 68, 84; HS II/20; y. çalkı Y III/21 y. başına G VI/10 y. +ında Y III/107 y. +dın Y III/45 y. +lar Y III/104 y. +dur Dç V/5; Dç XVIII/4; G IV/5; HS Ib/57
		yılkı	at sürüsü

	y. +sın Y II/22		y. HS II/46
	y. +ların Y III/26	yoğ	yok
yi-	yemek		y. Dç III/3; Dç XI/5, 6; Dç XIX/5;
	y. -di D/27		Dç XXVIII/7; Dç XLII/3; D/4; G
yiber-	göndermek		IX/2; G XIV/4; Y III/93, 96; HS
	y. -irmin Y III/40, 85		II/36, 37; KH II/46
	y. -ür Y II/40		y. mı HS Ib/64
	y. -irmiz Y II/47		y. +sa Dç XXIII/5; Y I/7
	y. -geniğiz Y III/73		y. +dur Dç XI/3; Dç XL/2; KH
	y. -dim Y III/75		I/141; A IV/17; HS Ib/4; A III/4
	y. -dik Y II/57		y. +tur Dç XXXII/6
	y. -geysin Y II/61; Y III/62, 63, 64	yol	yol
	y. -geysiz Y I/8, 10; Y II/59		y. D/1; HS II/5
	y. -geyler Y II/37, 39		y. +uğ G II/5
	y. -üp Y II/31; Y III/23, 43, 56, 83		y. +ı Dç VII/3
	y. -ip Y III/35		y. +ıdın Dç XXXII/1
	y. -gen Y II/33		y. +a HS II/40
	y. -geniğizden Y III/87		y. +da Y III/89; HS II/34
	y. -e tur- Y II/36		y. +ında Dç XXVIII/6
	y. -mek Y III/77		y. +una PM II/2
yigirmi	yirmi		y. +lar A III/47
	y. ikinci KH I/107		y. +lara KH III/34
	y. sekizinci KH I/84		y. +ları VE/29
	y. dördüncü KH I/69		y. +larda KH II/45, 46
	y. biğ KH I/88, 118	yoluğ-	karşılaşmak
yine	yine, gene		y. -dum D/1
	y. Dç I/3; Dç XVII/1; Dç XXI/5;	yor-	yormak
	Dç XXIV/1, 5; G IV/3, 6; G VI/1;		y. -mısz Dç XL/5
	G XIII/1; HS Ib/60, 61; KH I/115	yorul-	yorulmak
yiñgil	hafif		y. -mış Dç XVIII/4
	y. Y III/106	yosunca	adet üzere
yir	yer; bkz. yer		y. Y II/32
	y. yir Dç XXXVI/3	yuğarı	yukarı
	y. +ine G VI/9		y. KH I/86
	y. +de HS II/28	yurt	yurt, memleket
	y. +ince Y III/12		y. +ı A I/9
yit-	ulaşmak; bkz. yet-		y. +ına A I/10
	y. -di Dç XXXII/2	Yūsuf	Yusuf peygamber
yitiş-	yetişmek		Y.-ı Mışrîni Dç XI/4
	y. -dük HS II/36		Y.-ı Kenān G 2/1
yitişdür-	yetiştirmek		

- Yūsuf Eflāk seferine katılan Osmanlı komutanı
Y. HS II/23
- yut- yutmak
y. -ğan Dç II/2
- yüce yüce, yüksek
y. D/9
- yük yük
y. A I/35
- yüklen-yüklenmek
y. -üp A IV/21
- yürek yürek, kalp
y. +im Dç IX/2
- yüri- yürümek; bkz. **yüri-**
y. vir- HS II/33
y. -di HS II/35
y. Dç V/3; G VI/14
- yürü- yürümek; bkz. **yüri-**
y. -r Dç XVIII/4; Y II/17; Y III/13
y. -gen Y III/25, 33
y. -yüp A III/9, Y III/16; KH I/61
- yürüt- yürütmek
y. Dç VI/6
- yürüyüş yürüyüş
y. it- KH I/51, 90; y. iyle- KH I/120
- yüz yüz (sayı)
y. D/31; G VI/5; Y II/7; KH I/86
y. biğ Dç XVII/7; HS II/26; niçe y. biğ D/31; HS II/26; y. biğ Y III/84; HS Ib/27; y. elli biğ HS Ib/26
beş yüz HS Ib/43; beş yüzden HS Ib/44
y. miğ Dç X/6
y. altmış beş VE/47
y. elli biğden VE/62
y. +i HS Ib/37, 44
- yüz yüz, çehre
y. D/1
y. aklığı ol- A III/51; y. aklıkları ol- A II/16
y. ur- A I/15
- y. vir- G VI/5
y. tüt- KH I/126; VE/44; VE/31
y. +ünüş Dç XXIX/1
y. +üş Dç X/42; Dç XLI/3; Dç XIX/1
y. +üşi Dç XXX/2
y. +üne Dç XXIV/2
y. +ün HS II/27
y. +ünden VE/76
y. +i Dç XII/1; Dç XXVIII/2, 4; Dç XXXI/4
y. +e G II/1
y. +den Dç XXXVIII/4; KH II/40
y. +lü Dç XXXVIII/3; G VI/5, 7
- yüz- yüzmek
y. -e yüze HS II/29

Z

- zabt (A.) idaresi altına alma
z. Y II/21, 36, 64; Y III/23, 40, 41, 76
z. kı1- Y III/23; z. Y II/64
z. ol- Y III/40; KH III/139; A II/38
z. it- Y III/41; Y II/36
z. +sız ol- üçün Y III/44
- zabit (A.) subay
z. +ına KH III/31
- zād (A.) azık, yiyinti
z. A I/31
- zāde (F.) evlat, oğul
z. KH I/9
- za^c f (A.) zayıflık, kuvvetsizlik
z. -i hāli A II/41
- zafer (A.) düşmanı yenme, üstün gelme
z. KH I/15
āf-tāb-ı z. VE/64
‘ asker-i z. -i peymān HS Ib/38
şubḥ-i z. KH I/64
z. +i KH I/2
- zafer-şi^c ār (A.) daima zafer kazanmış

- z. ile VE/17
- za^ʿ ferān (A.) safran
z. +dan Dç XXXIX/2
- zāḥā^ʿir (A.) zahireler
z. VE/76
- zāhid (A.) aşırı sofı, kaba sofı
z. G II/6
z.-i ḥuşk G XI/4
z. +ā Dç XXVI/4; Dç XXXIII/4
- zāhir (A.) görünen, meydanda
z. KH I/46; A I/18; A IV/18; G VI/4
z. ol- Dç XXVII/4
- zāḥire (A.) gerektiği zaman harcamak için anbarda saklanan yiyecek
z. Y II/21; A I/31; A II/33
z. +ye VE/89
- zāḥm (F.) yara
z. +ın Dç X/5
z. +ine Dç XXVIII/7
z. +idin Dç XXXIII/6
- zāḥmet (A.) sıkıntı, eziyet
z. kör- Y II/67
- zāi^ʿ (A.) yazılmış, dağılmış, herkesçe bilinen
z. it- Dç XX/3
- zā^ʿif (A.) zayıf, güçsüz
cān-ı z. Dç XXXVII/2
- zā^ʿil (A.) devamlı olmayan
z. ol- Dç VI/1
- zāl (F.) ihtiyar, acımasız
z.-i dehrüḡ Dç XL/5
- zālim (A.) zulm, haksızlık eden
çarḡ-ı z. Dç XXV/3
z. +lerüḡ G VI/2
- zālüm (A.) çok zalim olan
z. +ı HS II/17
- zamā^ʿim (A.) ekler, ilâveler
z.-i leh KH I/21
- zamān (A.) vakit, çağ, devir
z. Dç XIV/1, 1; G VI/1; HS II/35
- devr-i z. G XIII/2; devr-i z. +dan HS II/7
- ḥoca-i şāh-ı z. +e HS II/3
z. +uḡ D/34
z. +ına HS Ib/32
z. +ında A I/13
z. +a deḡin A III/17; 31
z. +dan KH I/107; z. +dan berü A IV/51
z. +ıḡa Y III/10
z. +ıdur Dç XVII/3
z. +ıyla A I/12
z. +lar D/10
z. +larında Y II/14
z. +dur D/26
- zāmir (A.) içyüz, kalb
z.-i münir VE/5
- zār (F.) ağlayan, inleyen, inleme, ağlayış
z. Dç VI/4; IX/5; G XII/3
cism-i z. Dç XXXIX/2
ḡāl-i z. +um Dç XXXIX/5
- zārar (A.) ziyan, kayıp
z. Y II/18, 26, 33, 43, 49, 64, 65; Y III/13, 26, 35, 45, 57, 66, 78; A IV/5, 14
z. olcaḡ A IV/20
z.-ı küffārdan A I/7; A IV/2
z. +ı PM II/2; HS Ib/64
- zārf (A.) kılıf, içine mektup konulan kağıt kap
z. +ı Dç XIII/6
- zārī (F.) ağlayıp sızlama
z. idüp KH I/122
- zāt (A.) sahip, malik
z. +ımı Dç XXXI/3
- zāyi^ʿ (A.) kaybolan, zarar
z. VE/95
z. ol- KH II/45; A IV/30; VE/15
- zebān (F.) dil, lisan
z.-ı ziyān-kārların KH I/45

- zehr (F.) zehir
z.-i ğam G III/3
z. +in D/31
- zekāt (A.) İslâm'ın beş şartlarından biri olan, mal ve paranın helâllüğünü sağlamak için, her yıl kırkta birinin sadaka olarak dağıtılması
z. +ına G VI/10
- Zekeryā Zekeriya peygamber
Z. teg D/24
- zemīn (F.) yer, yeryüzü
pādişāh-ı rüy-i z. KH II/34
z. +ümde D/12
- zemzeme (A.) nağme
z.-i tesbīh KH I/44
- zen (F.) kadın
z.-i dehrūñ Dç I/2
- zenbak (A.) zanbak
ğonce-i zenbak Dç XVI/3
- zencīr (F.) zincir
z. HS II/12
zencīr-i gerden-i ' uķūl KH I/28
- zer (F.) altın, akçe
z. +üm D/13
- zerd (F.) sarı, solgun
ten-i z. +i G III/5
- zer-eřşān (F.) altın saçıcı
z. Dç XLI/7
- zerre (A.) pek ufak parça
z. +ce Dç XXXVIII/2
- zeyl (A.) çok uzun söz, yazı
z.-i himmeti HS Ib/61
- Zeynel Ağā Gazi Giray Han'a mensup bir bey
Z. KH II/44; VE/100
- zevāde (F.) erzak stoku
z. +lerin KH II/9
- zevāl (A.) sona erme, bozulma
z. +e irişe G XIII/3; z. +e irsün G XIII/2
- zevķ (A.) hoşā giden hal, haz, boş vakit geçirme, eğlenme
z. Dç XXVI/1; G III/4; G V/3; G VII/1
z. +in PM I/3
- zımnında (A.) için, dolayısıyla
z. A I/32
- zībā (F.) süslü, güzel
z.-yı cihāda G V/7
- Zigmūt Zygmunt III. Vasa (1587-1632), Lehistan-Litvanya Birliđi kralı; bkz. **Zigmūt Kral**
Z. Y II/44, 49, 50, 53, 57, 61, Z. birle Y II/34; Y III/8, 49, 51, 53, 60, 81, 92
Z. +nıñg Y III/71
- Zigmūt Kral bkz. **Zigmūt**
Z. Y II/15, 30, 63; Y III/4, 11, 65, 75, 86, 96, 97, 98, 100, 101
- zıkr (A.) anma, anılma
z. ol- KH I/35; A I/30; HS Ib/46; KH I/30; A III/30; VE/14, 54, 72, 86, 92
- zi'l-ħicce (A.) Arabî ayların on ikincisi
māh-ı z. +nün KH I/107
- zi'l-ķa' de (A.) Arabî ayların on birincisi
māh-ı z. +nün KH I/69; A II/27
- zindān (F.) yer altı hapishanesi
z. Dç XXXII/3
z. +ğa Y III/88
- zinde (F.) diri, canlı, sağlam
z. kı1-Dç XXVII/2; G I/3
- zinhār (F.) sakın! asla
z. Dç XXXII/8; D/35
- zīrā (F.) çünkü
z. A I/33
- zirve (A.) bir şeyin en yüksek noktası
z.-i sināna VE/52
- ziyā (A.) ışık, aydınlık

- z. +sın Dç XXVI/5
z. +ından KH I/14
- ziyāde (F.) artma, çoğalma, artan, fazla kalan
z. HS Ib/53; KH II/43; KH I/104; A IV/10, 23, 24, 33; A II/53
z. +ye HS Ib/23
- ziyān (F.) zarar, kayıp
z. G VI/10; Y II/18, 27, 33, 43, 49; Y III/13, 36, 45, 57, 66, 79
z. +ları için Y III/26
- zūhr (A.) ihtiyaç zamanı için alınan ve saklanınlan şey
z.ü'l-fazāi 'line VE/2
- zuhūr (A.) görünme
z. it- A II/19
- zulm (A.) haksızlık, eziyet
z. Dç XXIII/1
z. +i HS Ib/66
z. +le Dç XXV/3
- zu' m (A.) şüphe
z. +a KH II/11
- zū'l-celāl (A.) ululuk sahibi olan Allah
z. D/38
- zūlf (F.) yüzün iki yanından sarkan saç lülesi
z. ile G V/4
z.-i 'anber-alūd Dç XIII/3
z.-i pūr-çinūḡ G XII/1
būy-i z. +ūḡ Dç XXV/4
z. +ünūḡ Dç XIX/4; Dç XLII/1
z. +ūḡ G VII/5; Dç XXI/1; Dç XLI/1
z. +ūḡi Dç XXX/4; G IX/3
z. +i G VII/4
- zümre (A.) topluluk, sınıf
z. -i nākışlar G XIV/5

Arapça ve Farsça İbareler

- ‘alā men ittiba‘ el-hüdā (A.) hidayete tabi olanlara (Y I/3)
- ‘ale’ş-şabāh (A.) sabahleyin, erkenden (KH I/116, 137)
- ‘ale’s-sebīlū’l-isti‘cāl (A.) örnek üzere (VE/17)
- ‘ale’s-seher (A.) sabah vaktine doğru, gün doğmadan (KH I/57)
- ‘aleyhi mā-yeste hıkkū leh (A.) Kendisi için hakettiği şey vardır (KH I/21).
- bi’l-kuvveti’l-aḥadiyye (A.) Allah’ın gücüyle (Y II/2)
- bi’l-müşāfehe (A.) konuşmayla (VE/101)
- bi’z-zarūre (A.) ister istemez (VE/12)
- bi-ḥamdi li’llāh (A.) Allah’a şükür olsun (G XII/4).
- bi-‘avni’llāh (A.) Allah’ın yardımıyla (KH I/105)
- bi-‘ināyeti’llāhi ta‘ālā (A.) Allah’ın yardımıyla (KH I/124, 135; VE/70, 81)
- bismi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm (A.) çok esirgeyen ve çok bağışlayan Allah’ın adıyla (Y II/3)
- el-ḥamdü li’llāh (A.) Hamd ancak Allah’a mahsustur (KH II/30; KH I/53, 125; Y III/7, 90).
- ellezīne yeknizūne (A.) Altın ve gümüş yığıp da, onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele (Tevbe, 34 ayet) (PM I/8).
- el-‘iyāzu bi’llāh (A.) Allah’a sığınırım (A IV/13)
- fe-zūkū felen-nezīde kum illā ‘azāben (A.) Tadın bu azabı ki, size ancak onu arttıracamız (ayet) (KH I/17).
- ḥamdü li’llāh (A.) Hamd ancak Allah’a mahsustur (HS Ib/53; HS II/41).
- ḥāşe li’llāh (A.) Allah göstermesin (HS Ib/49)
- ḥavākīnū’l-‘izām ve selāḥīnū’l-kirām raḥmetu’llāhi ‘aleyhim ecma‘īn (A.) Allah’ın rahmetihürmetli ve büyük padişahlarımızın üzrine olsun (Y II/14).
- illā bi-ināyeti’llāhi ta‘ālā (A.) ancak Allah’ın yardımıyla (KH I/135)
- inne hāze’l-yevme ‘asīr (A.) İşte bu zor gündür (ayet) (KH I/46).
- inne ‘azābī’ le-şedīd (A.) Muhakkak ki benim azabım şiddetlidir (ayet) (KH I/47).
- inşā’allāh (A.) Allah isterse (Y III/102)
- inşā’allāhi te‘ālā (A.) Allah isterse (Y III/91; KH II/39; KH I/140)
- inşā’allāhu’l-e‘azz (A.) Aziz Allah isterse (KH I/143)

ke-ennehüm yemşüne ‘ale’l-mâi’ (A.) onlar sanki su üstünde yürüyorlar (KH I/117)
küntü nebiyyen ve ademu beynel’ma-i vettin (A.) Adem aleyhiselam su ile incir
arasında ikenben peygamberdim (VE/3).

lā ilāhe illallāh Muḥammedün Resūlu’llāh (A.) Allah’tan başka hiçbir ilah yotur ve
Muhammed onun resuludur (Y II/3).

sümme’l-ḥamdü li’llāh (A.) sonra hamd Allah’a (KH I/126)

ve ḥaysü mā-küntüm fe-vellū vucū heküm (A.) Bulduğunuz yerden yüzünüzü
çevirin (ayet) (KH I/13).

ve zamā’im-i leh (A.) Zaman onun leyhinedir (KH I/21).

ve’l-intizā‘ (A.) koparıp alma (VE/4)

ve’l-mu‘cizātü’l-Muḥammediye (A.) Hz. Muhammed’in mucizeleri (Y II/2)

zālike hüve’l-ḥüsrānū’l-mübīn (A.) İşte apaçık hüsrān budur (KH I/21).

Kaynaklar

- ABDULLAH İBN-İ RIDVÂN (Rıdvân Pâşâzâde), *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak an Hitta-i Kırım*, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, yer no. 289.
- KIRIMÎ, ABDÜLGAFFAR, (1744), *Umdetü't-tevârih* (Necip Asım), Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Yazmalar Koleksiyonu yer no. 2331.
- ABDURRAHMAN ŞEREF, (1911), “Özdemiroğlu Osman Paşa”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, İstanbul.
- AĞAT, N., (1976), *Altın Ordu Paraları Katalogu 1250-1502*, İstanbul.
- AĞAR, N., (1964), “Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihî Gerçekler II”, *Emel*, S. 25, Kasım-Aralık 1964.
- AHMET CEVDET PAŞA, (1997), “Kırım ve Kafkas Tarihçesi”, haz. A. Özaydın, *Emel*, S. 221, Temmuz-Ağustos 1997.
- AHMET CEVDET PAŞA, (1889), *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, İstanbul.
- AKPINAR, C., (2002), “Kefevî Hüseyin Efendi”, *DİA*, C. XXV, İstanbul.
- AKÜN, Ö.F., (1994), “Divan Edebiyatı”, *DİA*, C. IX, İstanbul.
- ALİ EMİRÎ, (1918), “Kırım Edebiyatı ve Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleriyle Vükelâ ve Vüzerâ ve Ulemâ ve Şuarâsının Mevlânâ-yı Kırımî Hazretleriyle Müşâareleri”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, S. 3, (31 Mayıs 1918).
- ARAT, R.R., (1979), *Kutadgu Bilig III, İndeks*, İstanbul.
- ARSLANGIRAY, A.S., (1953), *Kırım Hanlığı: Menşei, Kuruluşu ve Osmanlı İmparatorluğuna Bağlanması*, İstanbul.
- ÂSAFÎ, Dal Mehmed Çelebi, (1586), *Şecâatnâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü yer no. TY. 6043.
- BANARLI, N.S., (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- BANGUOĞLU, T., (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- BAŞARSLAN, Z., (1994), “Kırım ve Tatarlarının Türkiye’deki Müzik Hayatına Etkileri”, *Müzik ve Sanat Dünyasındaki Kırım Türkleri* (Sempozyum Bildirisi), Köstence, 17-20 Kasım 1994.

- BİLGE, M.L., (1989), “Akkirman”, *DİA*, C. II, İstanbul.
- BURSALI, M.T., (1990), *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri* (haz. Mehmet Sarı), Ankara.
- CEVDET PAŞA, (1886), *Kavâid-i Osmâniye*, İstanbul.
- CLAUSON, G., (1961), “The İnitial Labial Sounds in the Turkich Languages”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. XXIV, Part. 2.
- CLAUSON, G., (1972), *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- ÇOBAN, A., (2004), *Edebiyatta Üslûp Üzerine (Sözün Tadını Dilde Duymak)*, Ankara.
- DAŞ, A., (2003), *Osmanlılarda Münşeât Geleneği, Hoca Sadeddin Edendi'nin Hayatı Eserleri ve Münşeâtı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- DEVELLİOĞLU, F., (1996), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- DJURIC-ZAMOLO, DİVNA, (1992), “Belgrad”, *DİA*, C. V, İstanbul.
- DİVÂNE ALÎ, *Mecmu'â*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Yazmalar Koleksiyonu, yer no. 3431.
- DOĞAN, D.M., (1994), *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- ECKMANN, J., (1988), *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İstanbul.
Edebiyat Ansiklopedisi, 1991, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ERGİN, M., (1972), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- ERGİN, M., (2000), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- EROĞLU, S., (2007), *Âsafî'nin Şecâatnâmesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- ERSOYLU, H., (1986), “Mektup”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C VI, İstanbul.
- ERTAYLAN, İ.H., (1958), *Gâzi Giray Han: Hayâtı ve Eserleri*, İstanbul.
- FEKETE, L., (1957), “Arbeiten der grusinischen orientalistik auf dem gebiete der Türkischen un Persischen palaographie und die frage der formel Sözüümüz”, *Acta Orientalia*, Academiae Scientiarum Hungaricae, T. VII, Budapest.

- FİŞHER, A., (1982), “Kırım Tatarları”, çev. E.B. Özbilen, *Emel*, S 33, Mayıs-Haziran 1982.
- GELİBOLULU ÂLÎ, *Kühnü'l-Âhbar*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, yer no. 3409.
- GÖKÇE, R., (2006), *Eski Türk Edebiyatında Mektup ve Bir Mecmû'a-i Münşeât*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- HACIEMİNOĞLU, N., (1963), “Yalnızız-IV”, *Türk Yurdu*, C. III, S. 7 (301), Aralık 1963.
- HACIEMİNOĞLU, N., (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara.
- HAKSEVER, H.İ., *Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisî'nin Münşeâtı*, İnönü Sosyal Bilimler Enstitüsü (doktora tezi).
- HÂLİM GİRAY, (1870), *Gülbün-i Hânân*, İstanbul.
- GABAIN, A.V., (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKTÜRK, A., (1989), *Sözün Ötesi*, İstanbul.
- GÉZA, D., (1992), “Budin”, *DİA*, C. VI, İstanbul.
- GİRAYBAY, A., (1935), “Kırım Edebiyatına Bir Bakış”, *Kırım Şiirleri*, Romanya/Pazarçık.
- GÖKBİLGİN, T.M., (1979), *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, İstanbul.
- GÜVEN, F., (2000), “Şiirde Dış Yapı Unsurları ve Divan Şiiri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, C. II, S. 1 (Nisan 2000).
- GÜLSEVİN, G., (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- İNALCIK, H., (1944), *Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi*, Ankara.
- İNALCIK, H., (1945), “Gazi Giray II (Bora)”, *İA*, C. IV, İstanbul.
- İNALCIK, H., (1996), “Gazi Giray II”, *DİA*, C. XIII, İstanbul.
- İNALCIK, H., (1983), “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahip Giray Döneminde Kırım Hanlığı”, *Emel (Özel)*, S. 135, İstanbul, 1983.
- İSEN, M., (1992), “Geleneğe Direnenler Gazâyî”, *Yedi İklim*, S. 32, Kasım 1992, İstanbul.
- İSEN, M., (2000), “Kırım Hanedanının Şairliği”, *Biliş*, S. 15.

- KAPLAN, M., (1987), Şâir ve Kahraman Kırım Hanı Bora Gazi Geray'ın İki Şiiri Üzerine, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul.
- KARADENİZ, E., *Türk Musikisinin Nazariye ve Esasları*, Ankara (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).
- KARAMANLIOĞLU, A.F., (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara.
- KARPAT, K., (1994), Eflak, *DİA*, C. X, İstanbul.
- KAYAN, T., (1989), "Gazi Giray Han ve Müzisyenliği Üzerine" Dr. Selahattin İçli ile Bir Emel Dergisi, *Emel*, S. 174, (Eylül-Ekim 1989).
- KIRIMLI ABDULLAH OĞLU HASAN, (1932), "Kırım Türk Tarihi Yazmalarının İmhasında Rus Barbarlığı", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, C. I, S. 8, İstanbul.
- KIRIMLI ABDULLAH OĞLU HASAN, (1932) "Kırım Tarihine ait Notlar ve Vesikalar- Gâzî Giray'ın Mektupları I-III", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, C. 1., S. 3-7, İstanbul.
- KORKMAZ, Z., (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- KORKMAZ, Z., (1995), "Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara.
- KORKMAZ, Z., *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, 2003.
- KORTEPETER, C.M., (1966), Gâzi Giray II, Khan of the Crimea and Ottoman Policy in Eastern Europe and the Caucassus, 1588-1594. *Slovanic and European Review*, Volume XLIV, Number 102.
- KÖPRÜLÜ, M.F., (1989), "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul", *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, B., (1993), *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul.
- KURAT, A.N., (1972), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları.
- LASS, R., (1984), *Phonology*, New York.
- LEVENT, A.S., (1980), *Divan Edebiyatı-Kelimeler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul.
- MACİT, M., (1996), *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Ankara.

- MENGİ, M., (1994), *Eski Türk Edebiyatı*, Ankara.
- Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu*, C. III, Ankara, 1992.
- Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu*, C. V. Ankara, 1997.
- MITTERAND, H., (1982), “Stylistique”, çev. Şerif Aktaş, *Doğuş Edebiyatı*, S. 7, (Ekim 1982).
- NAÎMÂ, Mustafa Efendi, (1967), *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danışman, C. I., İstanbul.
- NAÎMA, Mustafa Efendi, (1863), *Târih-i Naîma*, C. 1, İstanbul.
- NÊMETH, G., (1930), *A Hongfoglalo Magyaarsg Kialakulasa*, Budapeşt.
- ORHONLU, C., (1970), *Osmanlı Tarihine aid Belgeler Telhîsler (1597-1607)*, İstanbul.
- ÖNER, M., (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖRTEKİN, H., (1938), *Kırım Hanlarının Şeceresi*, İstanbul.
- ÖZTUNA, Y., (1992), “Gazi Giray Han II”, *Büyük Türk Musikî Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZTÜRK, T., (2007), “Özü”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul.
- ÖZYETGİN, A.M., (1996), *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Ankara.
- ÖZYETGİN, M.A., (2002), “Altın Ordu Resmî Yazışma Geleneği”, *Türkler*, C. 8, Ankara.
- ÖZYETGİN, A.M., (2001), *Ebu Hayyan Kitabı'l-İdrak li Lisani'l-Etrak (Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi)*, Ankara: KÖKSAV.
- PAKALIN, M.Z., (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul.
- PALA, İ., (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara.
- PEÇEVÎ, (1982), *Tarih-i Peçevî*, haz. Sıdkı Baykal, C. II., Ankara.
- REYCHMAN, J., ZAJACZKOVSKİ, A., (1978), *The Handbook of The Otoman-Turk Diplomats*, Paris.
- SAMOYLOVİÇ, A., (1960), “Kırım-Türk Yazı Dilinin Tarihçesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY)*, çev. R. Uygun, S. 183, Ankara.

- SELÂNİKÎ, Mustafa Efendi, (1999), *Târih-i Selânîkî (1003-1008/ 1595-1600)*, C. I, haz. M. İpşirli, Ankara.
- SMİRNOV, V.D., (1887), *Krımskoye Hanstvo pod Verhovenstvom Otomaskoy Port, do Naçala XVIII Veka*, S. Peterburg.
- SOYSAL, A., (1964), “Bora Gazi Giray Han”, *Emel*, S. 21, Mayıs-Haziran 1964.
- SOYSAL, A., (1942), *Hanlık Devrinde Kırım Türk Kültürü* (Türk Kültür Birliğine verilen Konferanslardan), İstanbul.
- SÜREYYA, M., (1996), Gâzî Giray Han II (Bora), *Sicilli-i Osmanî*, no. 2, (haz. Nuri Akbayar), İstanbul.
- TEKİN, T., (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara.
- TİMURTAŞ, F.K., (1964), *Osmanlıca Grameri*, İstanbul.
- TİMURTAŞ, F.K., (1977), *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük)*, İstanbul.
- TİMURTAŞ, F.K., (1985), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul.
- TOPARLI, R., HANİFİ, V., KARAATLI, R., (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.
- TUNCEL, M., (1991), “Anadolu”, *DİA*, C. III, İstanbul.
- Türkiye Yazmalar Toplu Kataloğu (Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu)*, C. V, Ankara, 2002.
- USEİNOV, T.E., (1999), *Kırım tatar Edebiyatının Orta Asırlar Devri*, Simferopol.
- USLU, M., (1983), “Üslûp’a Dair”, *Çınar*, S. 1 (Eylül 1983).
- USMANOV, M., (1979), *Jalovanniye Aktı Djuçiyeva Ulusa XIV-XVI vv*, İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., (1959), *Topkapı Sarayı Müzesi Mühürler Seksiyonu Rehberi*, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., (1983), *Osmanlı Tarihi III: II Selim’in Tahta Çıkmasından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, Ankara: TTK Yayınları.
- ÜLKÜSAL, M., (1980), *Kırım Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, İstanbul: Baha Yayınları.

- ÜNGÖR, E.R., (2003), “Bir Türk Soyuna Olan Kırimlı Tatarların Musikisi”, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırim*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÜREKLİ, M., (1986), “Kırim Hanlarının Mektuplarında Kullandıkları Unvanlar”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul, 30 Nisan-2 Mayıs 1986.
- VERDAR, B., (1998), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri Multilingual Türkçe*, İstanbul.
- Velyaminov-Zernov-Molla Hüseyin Feyizhanoğlu, (1864), *Kırim Yurtuna ve Ol Tarafına Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*, S. Peterburg.
- YAKUBOVSKİY, A., (1976), *Altın Ordu ve Çöküşü*, (çev. Hasan Eren), Ankara.
- YENİGÜN, H., (1956), “Gazi Giray”, *Musiki Mecmuası*, no. 106, Aralık 1956.
- YETİŞ, K., (1996), “Tanzimat Sonrasında Kullanılan Bazı Yeni Edebî İstilahlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 52 (Şubat 1996).
- YULİNSKİ, T., (1816), *XVI-XVII. Asırlarda Lehistan Vaziyeti*, Krakow.
- YÜKSEL, Z., (1992), “Kırim Türk Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. III., Edebiyat, Ankara.

Tıpkıbasım

<p> از این سخن بفرموده گویند که این با آن سوختن از زلف این سخن بود و عجب و روان سوختن گویند که از این سوختن که سوختن با آن سوختن این سخن از اولین استعاره است که آن سوختن </p>	<p> از این سخن بفرموده گویند که این با آن سوختن از زلف این سخن بود و عجب و روان سوختن گویند که از این سوختن که سوختن با آن سوختن این سخن از اولین استعاره است که آن سوختن </p>
<p> فاشکده فاصیرت می آید کون می که صاهه حه جا کرد یا که قلیه له از این خط مراد از اهل عشق بر نظر و رنگ از لونه و از آن بفر غزل قلی بلورین مخبر </p>	<p> بعینه کوز که با اولی ترور بلکه از یوقا نر توغنی است هلا از نوزده هم فاشکده این لونه کلر و کبر و آن حد لایق سنده از روان بیلیغ رقیب کافری از لوتور خوری </p>
<p> از غله قانلوا بشک روح لیه روح این گویند و از این صلیت و منته از ذکر عالم این گویند از لونه روح که بر این سوختن این گویند که بر قانیه و از این سوختن این گویند از لونه و خط دره از این سوختن این گویند </p>	<p> از لونه عالمه بکوه یاره می گویند بونکه ساقه کوزه هر یک صنایع این سوختن و قید یار و مانع بیله که ده یک آن کوز لونه غایت از این سوختن این گویند سدف مسکن غزل این گویند که از این سوختن </p>
<p> در این سخن یکی عیار که قریب اولی من شکاهل شکله در قریب اولی غمخ و بر قریب عیار که قریب اولی من شکله شکله از قریب اولی با اولی شکله غمخ از قریب اولی </p>	<p> من شکله از قریب اولی لب لعل حکما دره از این سوختن صنایع از این گویند که از این سوختن و عده و صلیت از این سوختن چون غزل این که غمخ از این سوختن </p>

درد کیم استغفره منی نوحه اولاد کیم	درد کیم استغفره منی نوحه اولاد کیم
نام و توفیق خیر عالم اسرار کیم	نام و توفیق خیر عالم اسرار کیم
یک سواحل این عالم لاله رخسار کیم	یک سواحل این عالم لاله رخسار کیم
آهسته آهسته دلاویزه نوبهار کیم	آهسته آهسته دلاویزه نوبهار کیم
ساقی اول قهر آینه کور کیم	ساقی اول قهر آینه کور کیم

محو اولور من اولغی لاله ایغی لبر نوبهار	محو اولور من اولغی لاله ایغی لبر نوبهار
زیده هج غولفایغ پایشه در لر نشان	زیده هج غولفایغ پایشه در لر نشان
کیم کورید و یور یور آیه حیات مستفاد	کیم کورید و یور یور آیه حیات مستفاد
در دوشمنه زولیا تا جان خوزه حیرت	در دوشمنه زولیا تا جان خوزه حیرت
اول جا به بخنکه ایسا ای عطا کور	اول جا به بخنکه ایسا ای عطا کور
هوه یلور من مجلس حور لاله و کلید بار	هوه یلور من مجلس حور لاله و کلید بار
استوز اول جاهله در عتور اول قمار	استوز اول جاهله در عتور اول قمار

کیا به باه کیم مول کور کیم	کیا به باه کیم مول کور کیم
کینک خدمت اول لاله لیم	کینک خدمت اول لاله لیم
مقیده طریقت کور کور	مقیده طریقت کور کور
جهان کل و کینه کوره لیم	جهان کل و کینه کوره لیم
سوز نغمه اول قور کیم	سوز نغمه اول قور کیم

درد مندی بلال کیم کیم	درد مندی بلال کیم کیم
کلی مورید یا سنج مورید	کلی مورید یا سنج مورید

چو قلبت جانست فاستم که کعب	لوجه نه بر بیک رخ و دست
که کو یک زیند فرت ز قیک	که بودی اول دل غم و دست
غزل این حالن صورت که سنسز	بلا و کنت امسح و دست

کیه نه جانست در زیند اوله باریه	سر سوس و صفا عشقیه اوله باریه
طبع باره لایحه سوس اوله باریه	پوره یا غننی خولتشی رخا باریه
با غنور نطق آرد کو یک لاله اوله باریه	دوین سوت نزل اوله کل کل باریه
سینه حقیقه لوسته تو قبیله کوز	لایه اوله غنم کلک خارله اغیار باریه
لایه غزل این دلوه جانست لایه باریه	زوه عشقک لایه بونیم لایه باریه

فانویام لایه بونیم کوزده تراب لایه باریه	بهر او تیغ یا بندوب باغیج کباب لایه باریه
غنی باسی بر لایه صالمتی لایه باریه	لایه بونیم سیلاب لایه باریه
لایه ما فزین کوز فایه بوزده لایه باریه	کوز جانست کوز آبه و تاب لایه باریه
لایه کلک یاره بونیم کوز معزوم	فانویام لایه جسم فایه فایه لایه باریه
با غم بوزده قلبی زخم لایه باریه	قطر قطره کوز باریه باون لایه باریه
لایه شسته شسته لایه صوغ لایه باریه	جانومه لایه بونیم کوز لایه باریه
لایه غزل این خاک لایه اوله باریه	جس و جانست باریه بونیم تراب لایه باریه

لایه بونیم بونیم بونیم بونیم	حی بود و صلیک حیات جانده لایه باریه
کوزیا که کیم باک و لایه بونیم	تا بخت کن خلق لایه بونیم بونیم
کوزیا که کوزیا که کوزیا که کوزیا	بوی حقیقت لایه بونیم بونیم
بونیم بونیم کوزیا که کوزیا	من لایه بونیم لایه بونیم بونیم
لایه بونیم لایه بونیم بونیم	حالم لایه بونیم بونیم بونیم

لن غزالی من قس یا وین بله قیل با شیک دوله
سروه لافغ ننه یون لره در لاری

ول	خسته حال ستره قنقل بر پیر اوله سیمین	ول	لرجه با تکور باغ اوله وزه کل و لیره
	خسته و نه بکره مار شتی بکره می نیلورن		سولکیم کدهف شکه اوله کوزه با لوه شکی
	بارغدی بیغ اولوب ناده و غنی چنیره		لیرو لیم اوله که سنسز جا نین کار لیتی
	مور اوله چیشا یترکان و کجور خور خوره		ماکه جا که لایمغ یغاسین و نه هولده باغ
	در مسونه اوله طالع و حاکم بر کافرن		موج کیم جوریک بکه خسته غزالی و دره

ول	وله شیا بود و من خرق اوله	ول	کدر ساقز من کیم بر مع اوله
	شکه و رکه بنه اوم اوله		هر شه آسا مقور لاله بر من
	کره بر بر و نه مسخ اوله		بریه اوله نلفه غیر اوله
	نیو رسته عشق من اوله		کوک کل عشقده لافغان اوله
	یغورن لکسیلورن غریب اوله		سنگا و کیم یا نه کوزرله باغسا
	کجه ظریف که باغ اوله		من لیم اوله سنسز و طهور
	لک و قدریک و لیریک معط اوله		غزالی من و لایما لایه غزالی

ول	کوزده قاه اوله حقیقه نظرده بنه اوله	ول	لکک یا اوله مجسده تملاب اوله اوله اوله
	بکه خرقیده یار اوله نه بره کیم مکاه اوله		سوزکیم چون بناسونه کیم عجب اوله لکک اوله
	بیلورن بیاجولین بی سر شکه اوله اوله		لوقه با نین اوله سوده لراغی بنه لایه کوزیم
	لاله اوله بودورانه بیچا چا کاه اوله		قا شکه بجه کیم کوهلوکان کور مع اوله
	بو نظر تکه لایه و نه بنه اوله اوله اوله		غزالی من لورن کور مع بنیغ لکک اوله

اهل دنیا غزالی و من جا اهل
فقو غزالی و من کور جا اهل

<p>من بیور میں کورواک والہند عشرے لیس ہیکیم سن ماہلہ قدہ ولدیو بودل کورواک شع لور زنی من ساعہ</p>	<p>سندہ لیر بودل و بولندہ عین ایستم کیم تا قیامت صبح اولہ جانہ بقا مکن دیلر بودل فنا حیف اولمخوہ بوغولین خستہ</p>
وله	
<p>لایمہ لندہ لیر تائے آئندہ ہا کہ کاغذ کوئلہ لیر بودل لندہ لیر تائے آئندہ ہا کہ کاغذ ایسویہ صغیر سیمین کینر بودل کاغذ یازون برقعہ مویک نام اولہ رجحانہ کاغذ اولو قیلو بکندہ لندہ لیر تائے آئندہ ہا کہ کاغذ</p>	<p>تین بوزنک نیناغہ آکس ازراہ کاغذ سول سیرور کورک دیم لیر قیل بودل تصویر ولس غنیو زین مال لیر بکندہ لندہ لیر دلیر اولہ شہویارہ ولدنہ لندہ لیر حالک اللہ رض حقیدہ یازون غزلان سحر زنگ</p>
وله	
<p>من کلونید ساعہ بوزنہ حقین حیف کورواک سحر کینہ جامید بندہ توشو حیف کورواک سحر بیل فاشندہ بندہ بویل صسا کورواک بجہ بویک بکا ایس سنک بودل کورواک قولک لیر تائے حیف کورواک لیر تائے حیف کورواک حقیقتہ نظر قلک کیم آندہ زوا کورواک</p>	<p>ینہ رغبا ہاریدہ حواہ و کک کورواک تکلف بر طراف بانہ خوندہ بچو کورواک من کلونہ لیر باغ کک عشرت زانیر بودل سز حیف لیر حیف لیر طرافہ علیہ ویم عشق اولو لندہ لیر عظیم حیف لیر وفا سز حیف لیر بقا مکن کورواک اولہ</p>
غزلین قولک خستہ ندر لیس من ساعہ لندہ کینہ بودل کورواک بوزنہ کورواک	
<p>سیر کلار لاکور غندہ توشو کورواک شاعر لیر حیف غ بوزنہ وصلن کورواک جانہ جانانہ لندہ سنک حیف کورواک</p>	<p>سیر کلار لاکور غندہ توشو کورواک شاعر لیر حیف غ بوزنہ وصلن کورواک جانہ جانانہ لندہ سنک حیف کورواک</p>

بخی بیلدیگم دهه شکره سرگورانه یورد
 کورمبع یورد کورمعه یورد کورمک
 کور باورده غمزه اولده بر آویجه خیار
 بولدی لستدک اگر اولده اولدی کورمک
 هیچ شکر کا لوتن میوز اولده صبارهن
 کورمبع کورمک اولده لوتن کورمک

قار سوز اولده اولده بر آویجه غمزه غمزه
 کور غمزه یورد یورد اولده لوتن کورمک

قانتک مطالبه لریور سرور اولده یورد
 کل یوزکه مرغوب لریور بوکلبستانه یورد
 غایبانه لیلر کعبه جانه فراقیداع اولده
 جوهر اولک کرکه یونقده جانه یورد
 آرزولیکه جهانشه روح جانا نذر منک
 سوز اولده اولده اولده جانه یورد
 تلبه کورک غمزه لیلر زلفینک سوز اولده
 روسیاه و منفعل کل کلبستانه یورد
 لوتن غمزه یورد قانده سحرکه کبیر نغمه لیلر
 بر غمزه یورد بیلدیغیم یانه یورد

رخدرکه ماه منور نغمه لیلر یورد
 و رویمین و نذر کلبه حقا صاه جورد
 همت موده حقدن حوضت یورد
 کلبه فقی صاندر امانه اولده یورد
 شمشیر جهنم سنده اولده یورد
 ضایح لیلرک جانه غمزه یورد
 هر چه صاندر کورده طایر فلکده کجیبین
 کورنه یازده لیلر آخر کورمک اولده

لوتن غمزه یورد کورمک لیلر یورد
 لوتن غمزه یورد کورمک لیلر یورد

کبیر حقه اولده دور دراز زلفک اولده
 اولده لوتن کورمک اولده اولده یورد
 هلم بیل سرتک کار لیلر کلبه لوتن
 میانده یانه قصور صرا بیلر یورد
 لیلر لیلر سرتک بنغ غمزه کورمک لیلر
 غبار خط فکره خاطره سمد کلبه یورد
 کورمک حقیق کلبه غمزه لیلر
 لوتن غمزه یورد لوتن غمزه یورد

بلایغیت باغیند کبیر و لطفیفه کلایره یورد
 غمزه یورد لوتن غمزه یورد

وله کشته جانم بویلمه لوز و رخ	وله حواس و دوش و و بلر و رخ
بر کاوه لاشک چشم تو رخ	جان و دل و دل و دل و دل جان این
قالدم علیا جهر و لایق و رخ	علم مایل لولین آفر و رخ
قولدم وینا قالدم بر رخ	سولقد قاة لعلی ابر لینه
خاطر زه فنج بر کسور و رخ	قانی لولن حهل بر کسوره
ویر و لول و بر کول لوز و رخ	مصنعه مشکه که آتای خط
لیکی بند خاطر معبر و رخ	لری غولای یاره قلغ لایتام

وله وطنه غیری لایق کلدی منزل	وله بقلی غی ل لندة خانه و رخ
بغار طمنن جلدی جانه مشکه	بقر لولدم قدس و لول لند
سه و لانا که بوشه و لوز خافل	رغیته برور لول لول لول
که بر هفتده و لیکر قالدم محفل	حقا حق طمنن کلدی حوه قولده
ولنن و لکنر قلورن بیضی عاقل	غولای بر یاقود بر تار غیتر

وله ملک جانه ضرب شمشیر لبله لاله لاله	وله و سم کلن قشارینه ستمی لاله
صاه کاس حرا پوزینه و ستمی کویا لاله	عارضینه عارض لول لول لول لول
ما هتاید لبر لیکن و لول بر جهال لاله	عارض و زینه خطیب و هاشمی اوله لاله
هسته هسته لول لول لول لول لول لاله	بیتونه و هاه و لول لول لول لول
با کوشه عده کویا بادی بر لاله	لری غولای طولدم بند تازه و لوز قانیله

کسب لوز و من الایلیور بر اژده	بار و بی بیغ بیغ حور خانه بیغ یاره
لایق عده بر کس که و لول لول لول	ولوش غنینه پشمی لول لول لول لول

<p>چرخ طالع ظلمه آید روی اوله بهاره کوزه عا کورنیز هر کیز آفته قاپه لهکیم بر خطم کتم ببول اولره قوه</p>	<p>کوکب لفته نه بولسه طلع کوزنج آصبره بوی زلفه حور تنده سمد بهالنده لری عولده بو جانده محنه دور حوزان</p>
<p>مع اوله برن کوره فون وضاک قرحک معنک کوروی مکر لیه و حور سن قرحک او فوریه او قلم بز و حور سن قرحک کورده سن کن اوتمه قرحک سن قرحک کپو عیله کوره نور وضاک سن قرحک</p>	<p>ول سهو حکدن غار بلنج حفاک قرحک فو ووقی قالدی کولک باس حک لکنه سجنه عله و لرویه سولیه باو صبا زله هدا عجب وریا کونیه والدیه لکیم صاه عولده سوسن طلوع لکنه مکر</p>
<p>بله ایغازه لکنه کک قرحک سحر بهلوشا تازه حاه بولده قور لرویه قرحک عیله نینک آیانکه علق لکنه سحر نوی بوننه ولر قرحک لرویه سحر معنی کوی قیلد سحره تحسین لکنه سحر سولوشا</p>	<p>بانجه کلده سحر لرا کل لولده قرحک قرحک حور لکنه زنده قیلد عیله لکنه صبا سحر نه ارسنج لکنه قیلد لکنه عیله کپو لکنه طالع اولر سحر نوی کوزه و عیله لکنه سحر لکنه سحر قیلد سحر نوی</p>
<p>لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر</p>	<p>بسیع سوننج یارنج طبع و روح و دماغ لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر لکنه سحر</p>

کونج باغ و کوه و دریا که در این دیوانه
تولدی خانه پر خرم و بی حال بر لب

ول
کجه یوزنیکه حسرتیدین بس که گزاه اولدیکه
کویورک اولدور منور عار خلدی بیخلمی
نوع و صبرک حسرتیدین باسدی باغی نیکه
صبر و صبرک اولدور منور عار خلدی بیخلمی
اگر سیدو غم بولد عری خاکه نیکه اولدیکه
کاه کیه قیلدین غمدرین کاه غمدره اولدیکه

ول
بیر غمکه صنایه خانه قیلد اولدیکه
بچه اولدور آرزویده خواجه کیم
درو خوجک کوروت اولدیکه سرک لکنه
ارمن حشنگه کورک زلفلی سورا قبله
ارمن کلکون غزلین اولدیکه اولدیکه

ول
بیز که جام جم کر که هم کر که
عشق لارینه سوتدی تا یئیر ایلب
عالمه اولدین اولدیکه لیلی
هر کس یار اولد اغیار اولد
لانی لاجون اولد اغ سون زاه
اهل و رفقه حالین بیلدیکه
لانی غزلین کلدی نصیر نوبهار

یاریموز راه دور و دانه غم
لانی مقصد یولارین جمله غافل

سحر کویز لیلکانه منور کایسته	شده قلدی عجب بوزلار تعقل
جهانه ملکدر بر نومن خه زلزله	کیم آندین باغ و بوستانین نه حال
تفکروین بو عقیق حیره بولدی	جهانه لاهلر جهانه جمله ما نایل
نیخ طور ساکه جهانه صولک کومارین	ولیکن بولدی منور کایستاقل
جهانه سامه لایسه بو قور اقامت	قلور روزانه منور کویکان کافاقل
خداوین غیری نه قیل تو سئل	بو ندرین غیرین منور لایله عاقل
عوهین و بر لیر و رعایت شونسا ز	خولاین تاکه ز نه ار اولم عاقل

کله منور اولدی اما لاسک اولدی	سینک سوره کوسیدین کولدی بیخ و خوند
ایسل مورده لر کلدر کاهالین عقیق لایسه	تا پاموچ و رور و علی لیتوغه بیلیم خوند
صقلنج جاده ویه نهانه نامور باغ عشقنه	بیلاییم کندی یا غندین عقیق نامور خوند
تا نفاقه لایسه ز لهرامیدین منار زرمعل	در لهر سیلا اولدین نهجهانه و حال خوند
تالفا لایسه عشق کویین لایحه بر کون تو بیه	جندیه لعلله آنده کوسیدین کوه خوند
بر شغیر زخمیدین جانم هیتر حالده بیلیم	حقده لعلله اما بیلیم مرمر خوند
لای خولاین کل کیمی آرزو غندین باریم لای	در منکله خارغ طومغی شنبه بیخ خوند

دیم قیل بوزله غندین نورانی قاه اولدی	هشمی کویانه باغی بریا کوه بولنه اولدی
صقلنج خار نعلوج اولدین لایله لایسه	دشت حیره لایحه مجوده کیه بویانه اولدی
بیلیم کویله کل کلکینه کویله خار	خارغ حشم لایسه ماه تا باه اولدی
لای کلک نشوه منکله و رفاه روزگار	ناوکه غندین دینف لولوپیکه اولدی
دعه قیلیم بار لایحه و زده خولاین قیلیم	بو نعاقل قیلیمه بکون بیلیمه لایله

کوز لیمه قیلیم قانار صانه بریا کویله کوه بولنه اولدی

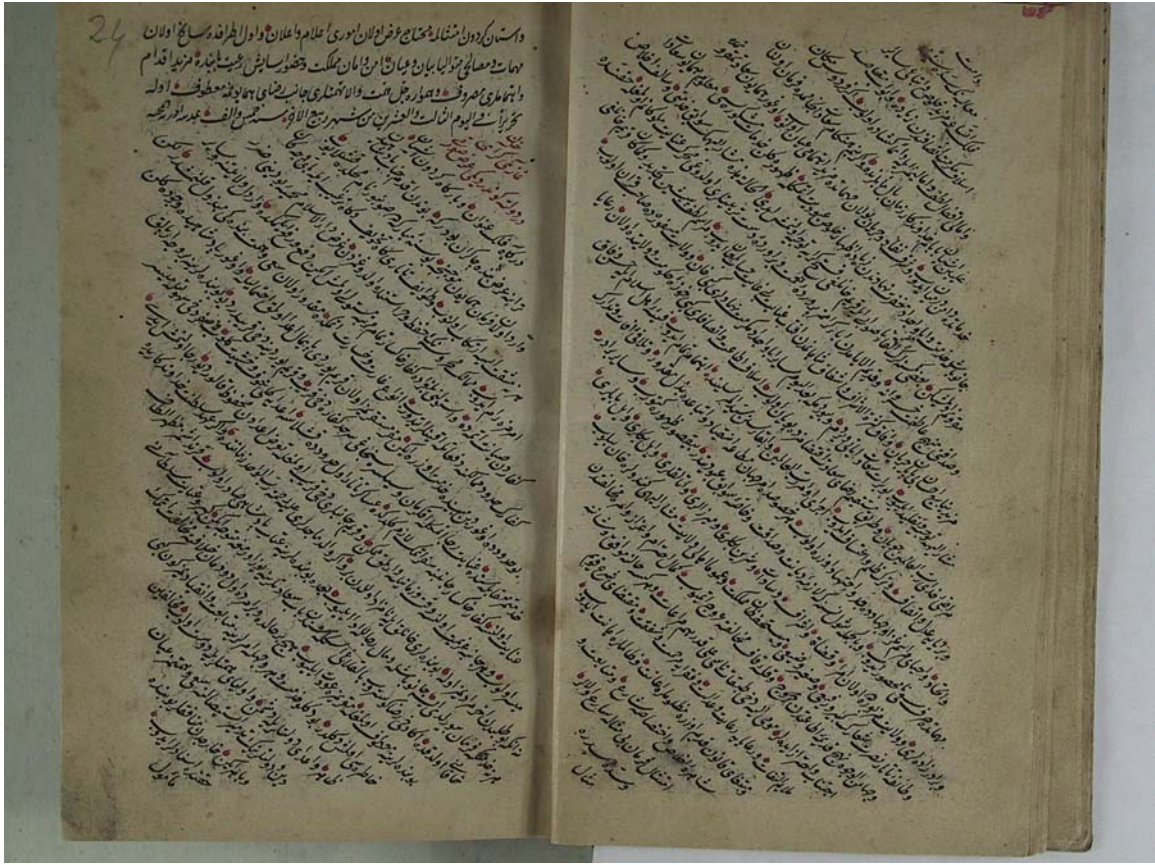
<p>فخر او مقامات کفار ازین هموارتره کلور مومنان برآیند بکوزر یا با نده کلور هر قدر فخرت میکردی در سلیمانده کلور صافتر برین کمالیه صفا با نده کلور</p>	<p>ازین حال بر تو ایینه و اسکندریا بباریک جام سراننده گوگل سیر ازین سنده ازین بود کانه هر تیغ برین بوخالی همته و نه برین اهل و بی</p>
<p>رساند یک و برستی فردر جان کوی سینه عکسیده مومنی ازین هیولانه کوی با غلج جان رسته ای نه کین برکانه کوی کل مکار و ایله یک فاده لولای فاده کوی پس زنده کلور صد که اول هر دیانه آقا</p>	<p>در صبح یایم حیاتر بگو که نه ثمره کوی لعلک ازین باره خطک خطک ازین آره نده فالعانه اولر کن حقیق ایین برین بلرک یا مین بکوه بیله جان برین کرک ازین غمگین من و عین که و اخر عاتق بولک</p>
<p>نارینه قیلن تر و وریکین و در و در و ازین غنی ایچر کانه بولید بریر او در عارضلن با غیانه و صفت لکن کلر تر و در ازین سیکله و لیرا هر کوه بیج سر او در ازین برین هوک لیکوه سون بولید تر و در</p>	<p>صاف سینه و طرفه سنبل تر و در سنبل غم تو نه فالر عین کینه جان صغیف بیج سنج و درین کلر اهل با غده عین لرا لقا که زبانه لولون وصف لعلک غمگین و ازین صدق ایون</p>
<p>دود ازین غم ز روح لفتی و لطف و هانده نقطه یک نقطه سحر حقا تو که سن نامر با نه و آره بیخ نامر لطف کل ازین ساقی تر و در یک طلوع صبح صحر غمگین سوزش و ازین سوزش خاله لطف</p>	<p>جانک مصحف جانک الله ناطق بیج یک جهد قیلن اولین بر فخر جاناره غم ازین لوفیکه و صکان سوزش کوزلو کیدر برین لولون و زوجه حوه لولون قوی سوزش و با موزش سوزش سوزش</p>

درد زلف کیم مع بوله غزلانه زلف لور	کوزلی بیته قلو ایسی ز غزلانه زلف لور
جس زار ناتولع قهار غریب و درید	صوفی و کاغذ و دریک ز غزلانه زلف لور
ویزه لر آغوش عشق ایچسه کویاه ادره	بلنج جاری اولاده خوبا قانده زلف لور
ایچلور ناله اولدی جم بویله لایق مع	عشق لارا بوردی زلف ضمیرانه زلف لور
لری زلفی حال زلف عشق لایق ایسه	قورقون عاشق قویون ناتولانه زلف لور

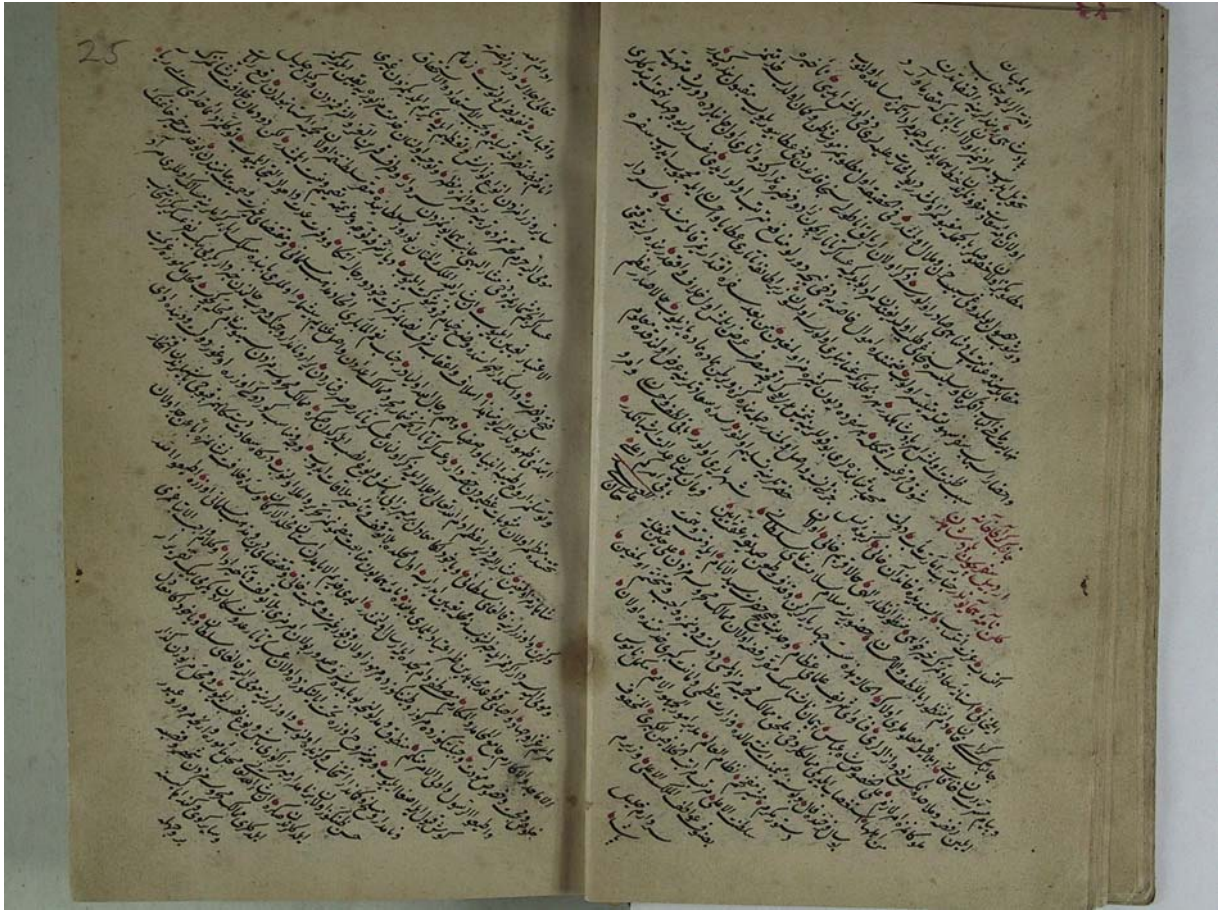
برکه جام و مع شفا سوردی سوز	تخت تاج خسرو لایق کور شفا
بزه یوقدر ملک و عالم اختیار	نقش همت سکه سن بزار و سوز
راضی اولدی هر کله سینه وید	قابل قالمو بلایم طو سوز
دله عشق یاره قاله اولدی	درد زلفی زلفه کور سوز
لری غزلی همت بیله لایق	زاله قلم که نچ سینه بوز

ده نامی زلفیک غم کور کیم برین لایق	لایق کیم غم بیله بیله نغمه قاه لایق
دوره برسی لایق اوله خونه مع طوفان	قیس سیدی سولیدن یارب سیمانه لایق
زلفی کل یوزیک کور کیم قیلوب سینه نایه	بهر لویجه یاندروب نغمه بیله لایق
من و یس کیم توکله لیدر محبت و یارب	سینغ صبح لویع باللی ویرله لایق
هر لویجه محبت لویسین قانجه کور کیم	مازه و لغینی تورینه حکمه لایق
من و ویرله عیقه تو زماک لایق	یوماغ مستلام و رو بیله لایق
لری غزلی لایق آیم تورده بوله	کلمه زلف لایق کور کیم زلف لایق

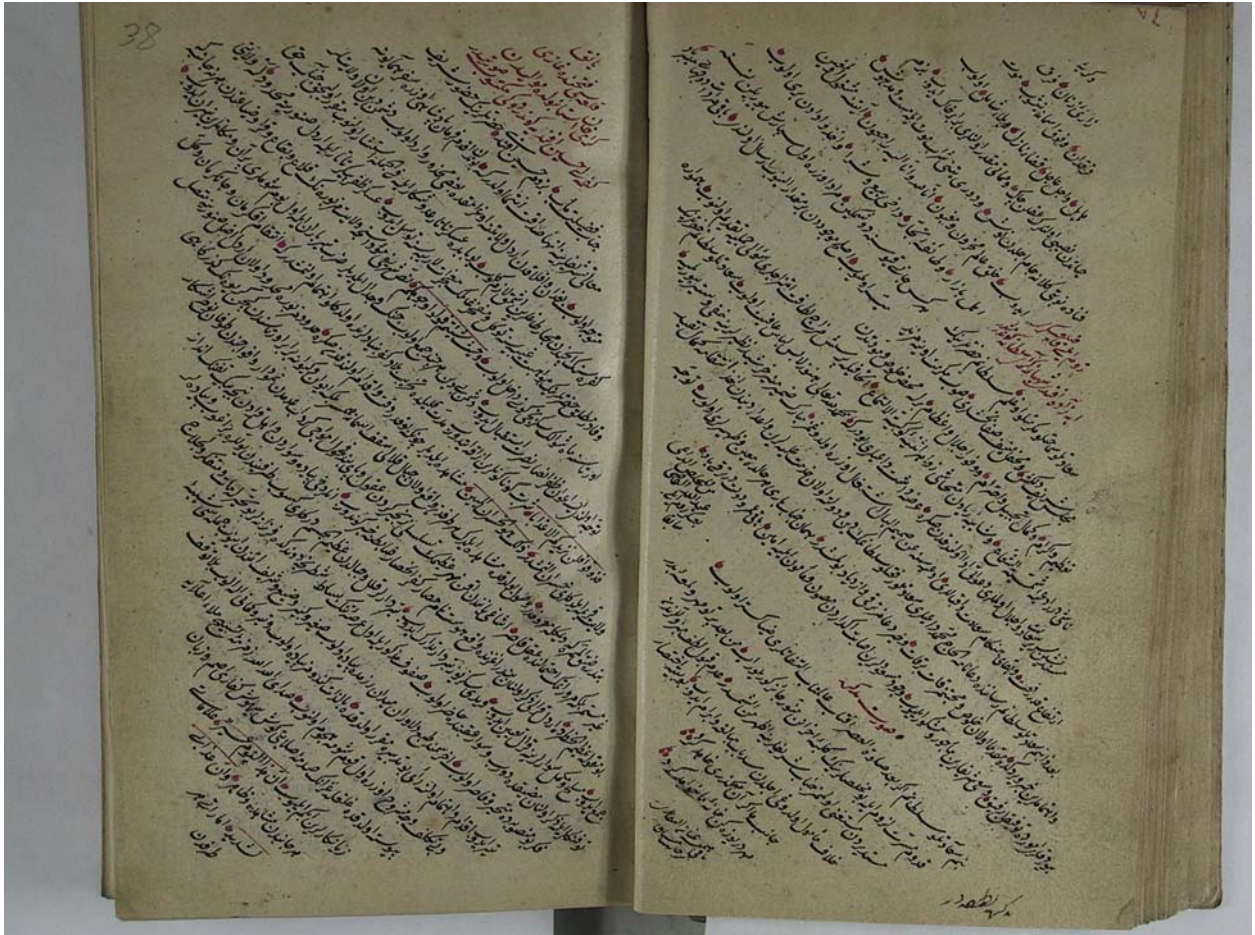
درد زلف کیم مع بوله غزلانه زلف لور	کوزلی بیته قلو ایسی ز غزلانه زلف لور
جس زار ناتولع قهار غریب و درید	صوفی و کاغذ و دریک ز غزلانه زلف لور
ویزه لر آغوش عشق ایچسه کویاه ادره	بلنج جاری اولاده خوبا قانده زلف لور
ایچلور ناله اولدی جم بویله لایق مع	عشق لارا بوردی زلف ضمیرانه زلف لور
لری زلفی حال زلف عشق لایق ایسه	قورقون عاشق قویون ناتولانه زلف لور

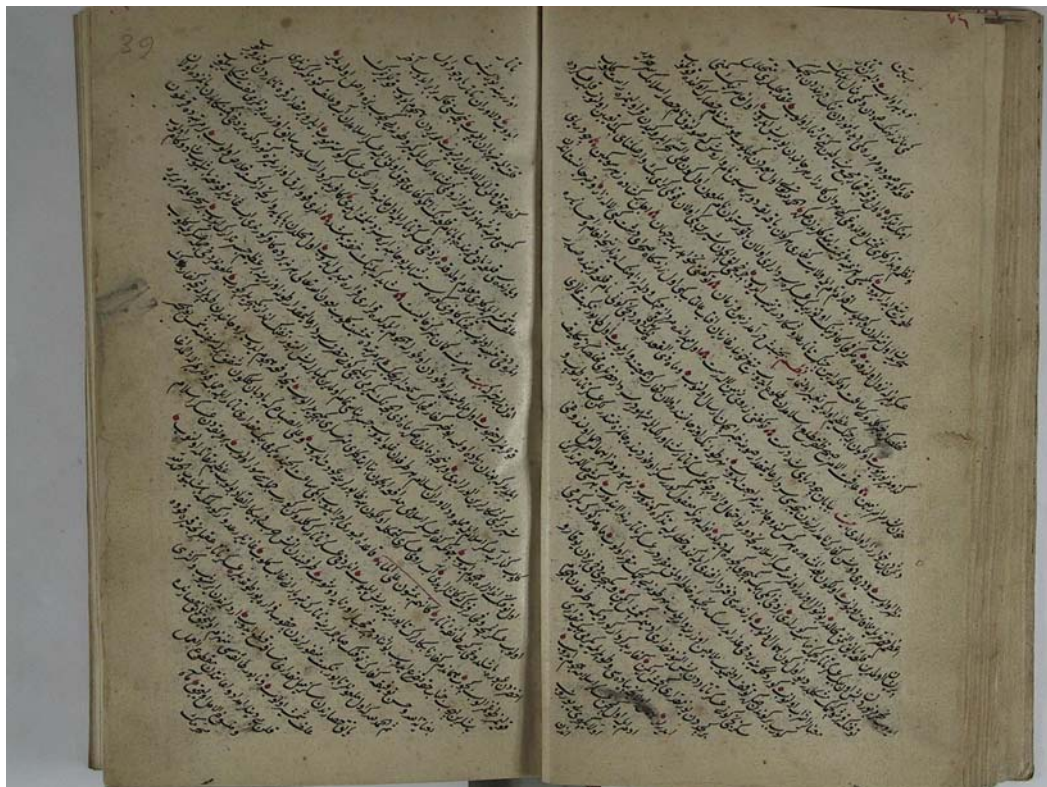
MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 23b-24a.

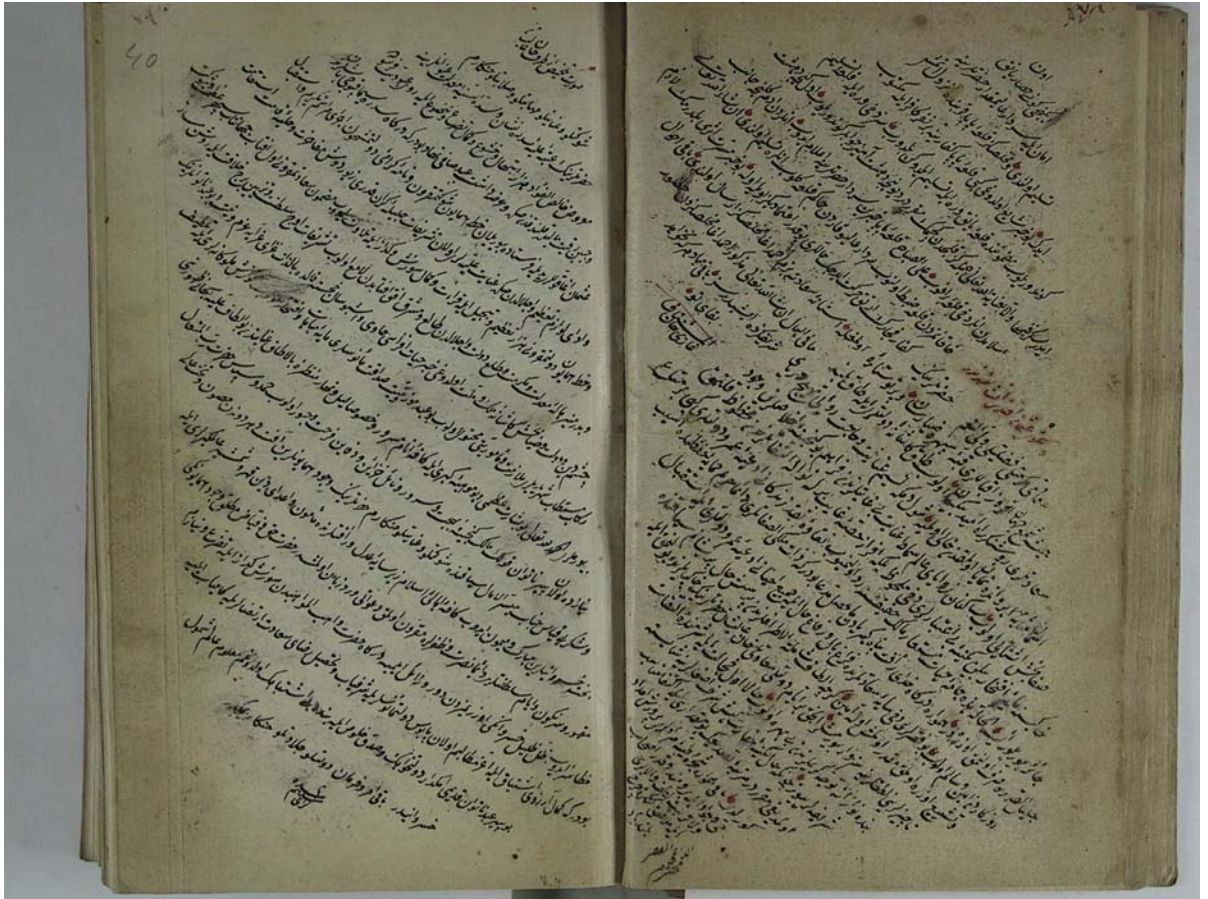
MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 24b-25a.

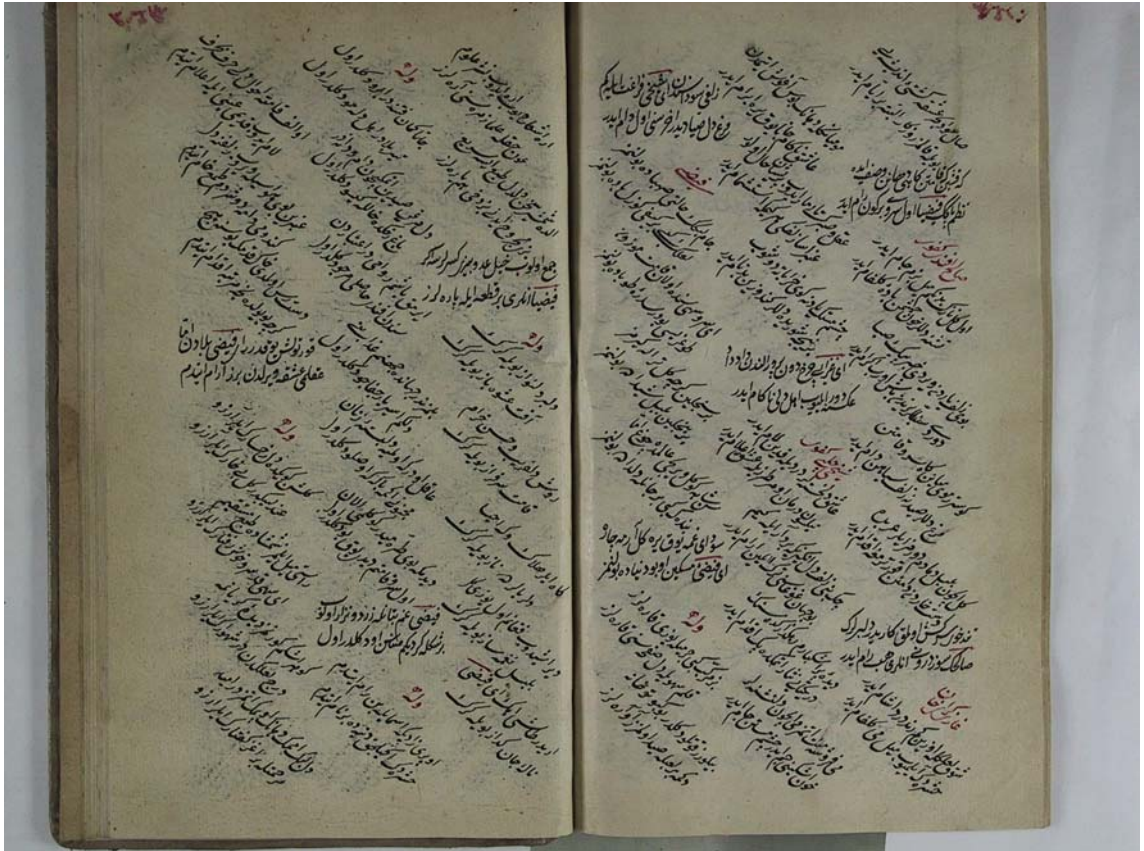
MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 37b-38a.

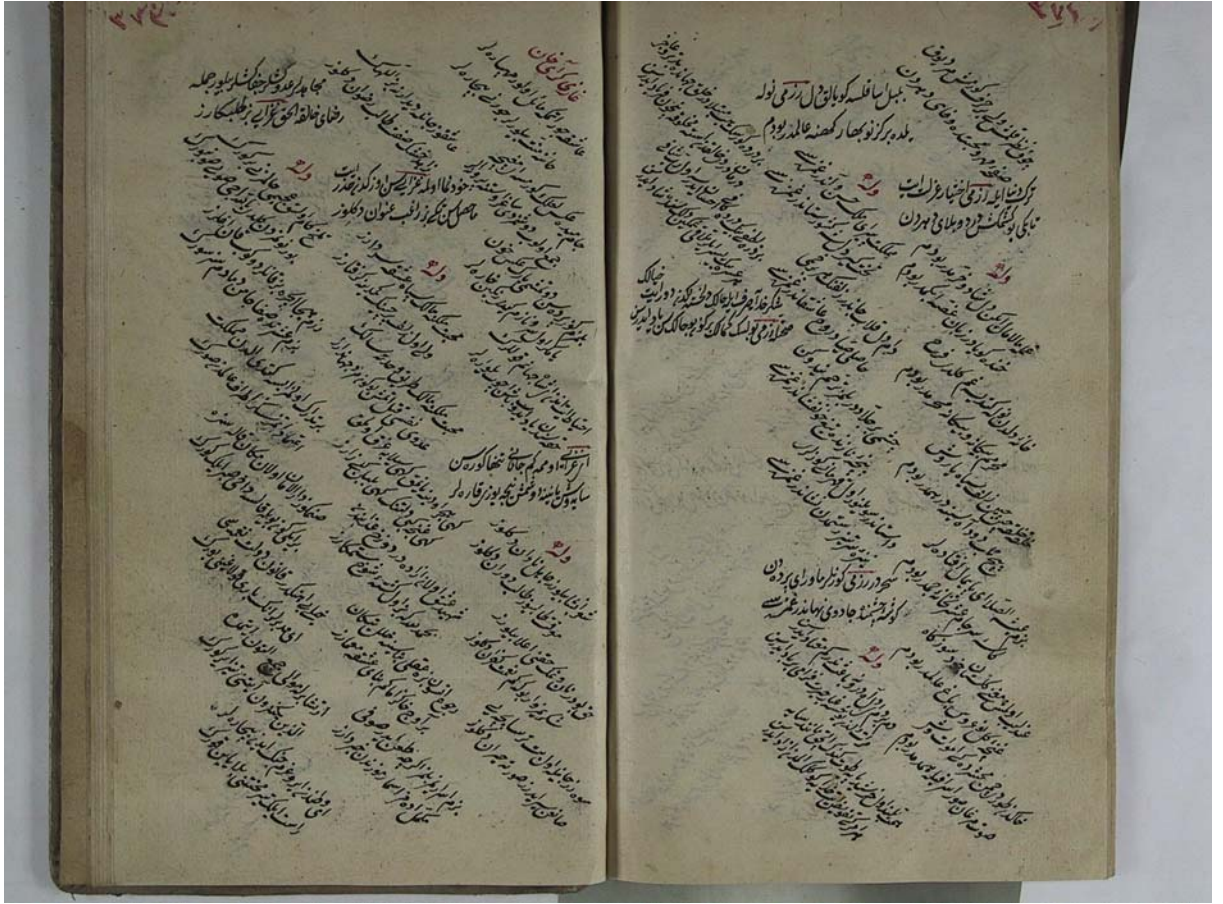
MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 38b-39a.

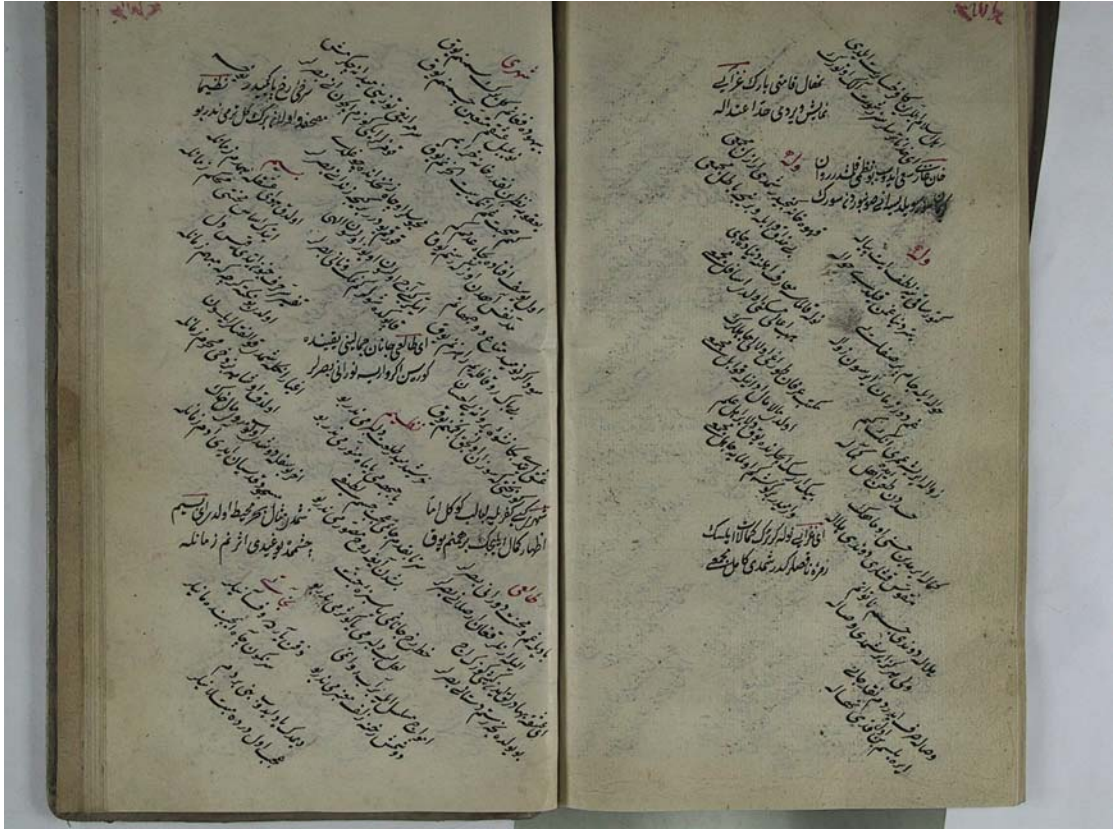
MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 39b-40a.

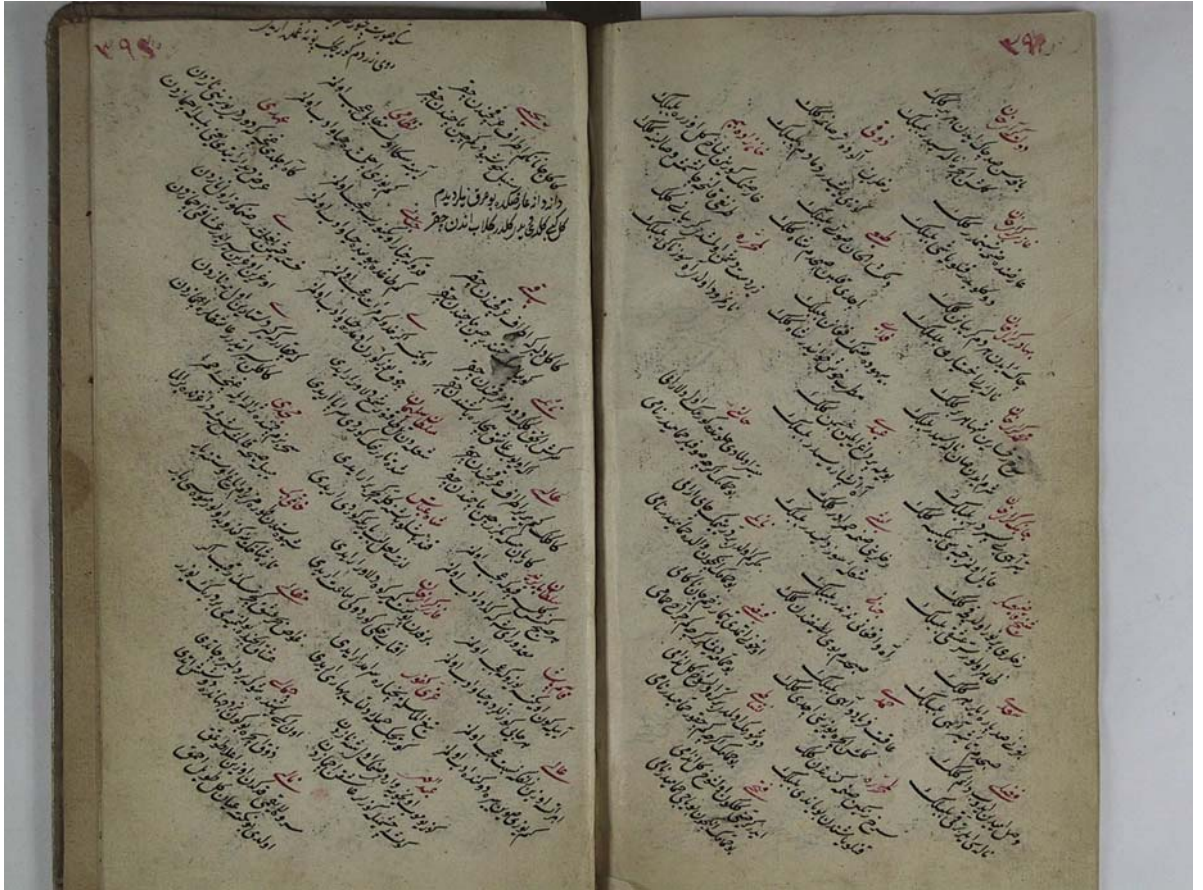
MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 181b-182a.

MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 186b-187a.

MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 187b-188a.

MEF=Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, v. 196b-197a.

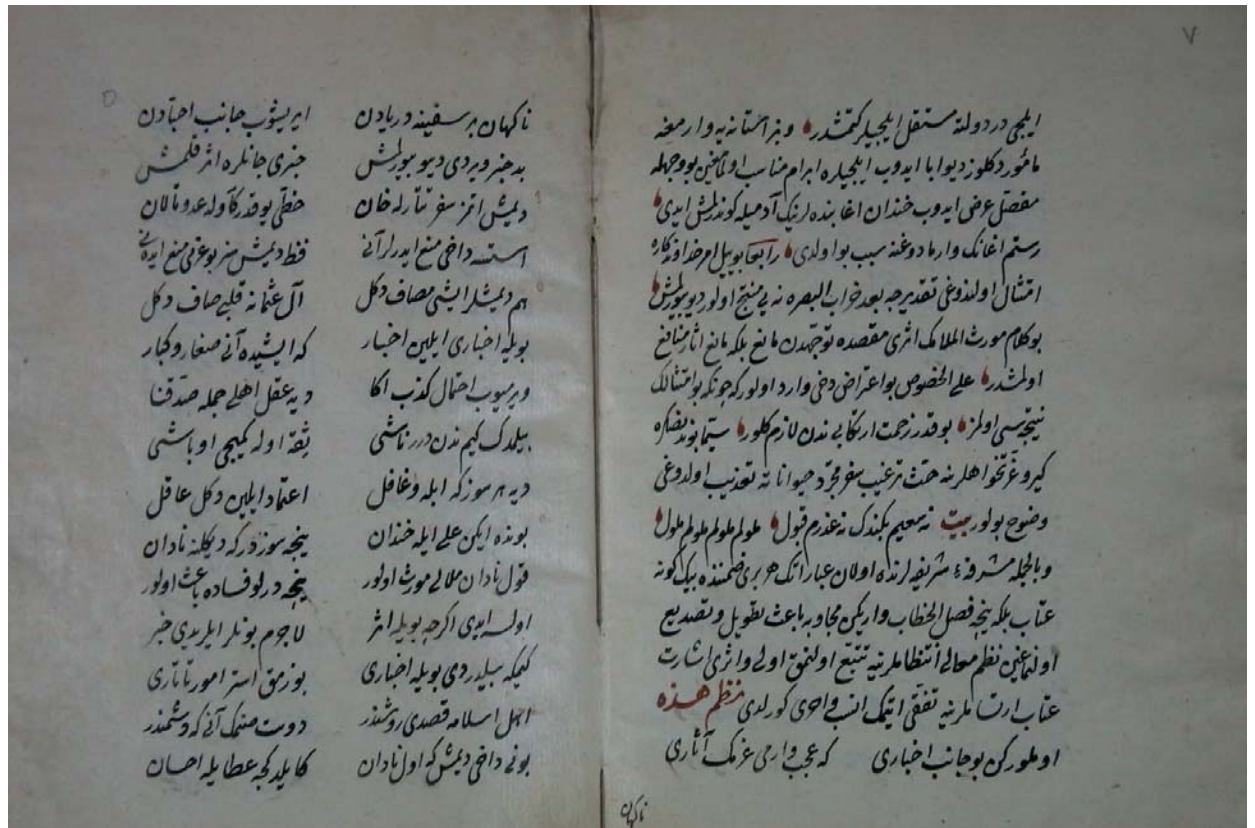
<p> نیر اعظم شهر کمال در درئی درج جاه و جلال افضل فاضلان دوزمان اکمل کمالان کون و مکان صدر منشرح الصد محفل کرامت و انقباض اختر مطمع سعادت اقبال فضل و معرفت ارکانه تک صدر دیوانه ملت دین اسلامیک مشیر عظیم الشان المهین باوجوب التعظیم خواجده پادشاه هفت اقلیم نورانه کماله باسمه الطوالع آماله جسور المواقف حصاله خدمت اعلیٰ زین موفور دعای حاصل مدعا بود که نامه عتاب آینه جهاد انکیز بادشاهی که مورد ظنون مکره الصفا و ممکن شویاب مخله المعبر و الوفا ده سایح و لایح او مش آید حین غریبیت غزا و جهاد و اثنای سعی و اجتهاد ده که تذوق آیات الوعد و ادوار اولوب مضامین شهبات آینه مطالع اول ذوقه هم حقدن مرآت قلبه صوری توهمات متجلی و هر کله سندان خاطر انواع انک مرآت اولوب بسط اولان مقدمه تک هر برینه تصدیق جواب ای سواب کوراری اولان زمان شتا حصول ایدیگ انجاد نهر تعلق تعلق بالحال اول دروغی قلب صدیق تصدیق آید و اگر بجز عذر و بهانه </p>	<p> اغری ایتمده بیر ارسال و عده کوز موجین ناظر ایک قالدی خندان اوقا بوده کران کله دیو ک نوکله خوش ایضا نه بجوردی خبر نه ایش تبدی بویله میدر اعتات اسلامه کیکه عصیان ب سلطان بغیبه و ار رهبان کاری مسئند چون زده تاتار اخر حق و رسوله قابلتر کیکه اول حق اخر قابل اخر رحمانه کیکه اول طبیع قبل الهی بزه رسوله تفتیح مجموع غازی کرای فایک خواجده افند کوندر دو که جواب نام ک صورت تیدر </p>
--	---

MS=Mekâtîb-i Selâtin, v. 2b-3a.

مراد اوله عموماً عرنا آرخل عبوره از دحام ایوب بوزی
 مستحکم اولان مشرع و معایره شباب و جیدلای نام محله دین که
 اون کونک مسافر سهی نه ارباب جنگ نلایم ایوبی بلکه اول
 عهدده واقع اولان مرده و خیر عرنا آتاره بر سوره دکلور حمت
 اولمش ایوبی کنگ مور عالم شست و اوج اسی بر وقت هر هن و فضا و قدر
 اسراری کجینیه؛ مخزن در سبب خبری رب قهر بلوی ز نام
 اختیار رب مختار الله در **قطعه** خیر و شر جمله حقه را جعد
 کسنگ اختیار ای الله دکل الله که اختیار جزوی دره
 لیکن اولاد اخی هر محله دکل **نایا** جانب استانه دن کیل طلب
 اولوب کی کلده شمسی عبور کجلی دکلر دیو عذر اید و کز
 عذر اولد یعنی اشعار یورلش **مقدما** بوجانده کوندیلین قدر عذر
 کلوب اصل اولوب کن کج کیلری اولوب بژده قدر عذر له عبور
 اولناغ زمان تنگ اولوب تان و کرش جانبلندن یوز باره
 مقداری کیل کتور یوب قدر عذر له سردار اولان مراد بیکه تسلیم
 اولوب قدر عذر له محل عبور اولان اوزی یکلوب طور ماری

مرتب

مرتب ایکن ذکر اولان کج کیلر نه تعیدی اولندی و یا خود قید
 طحله اطلاق اولندی **نگار** کیلر و اربوب کتور ای منعتر
 و انار سر جانکر مان اولندن عبور متحذر اولعین و جیشروع اوزده
 آتو کج دن کجک مساحت اولندده **اول** ایام تقاسم کوندن
 صکره ایوبی عظیم صو و قلا اولوب هر قنق کجده وار لایب عبور ستر
 اولوب بالضروره عودت اولحق لازم ظلمت ایل ایوبی **بیت** تا ورزند
 و عده هر کار که هست **سودی** زهد یابی هر بار که هست
 و انار رسم انغای کوندنک مهور دیک کوندنله و که بعضی توهمات
 مورث اولمش دیو یورلش **مقدما** رسم انغای اردل ازل صوبه
 ارسال اید و کله سردار جانندن بوغرتخو اهلر نه کتوبت ارد اولوب
 اردل اضل بادشاه عالمیناه حقه تاریخ دعوی اطاعت ایبر انقیاد
 اوزره دره کند و جانکوزون بر آدم کوندنله صداقت و خیانت
 معلوم ایدنه سرد دیو یورلش **رسم** انغای اول اشارت بوغرتخو ایلر
 و بعده رسم انغای ایل اول جانندن کلین ایلی ککلوب بوغرتخو ایلر نه و ایل
 اولدی **آستانه** سعادت جانننه کوندنک قصد اولندده مذکور

کلبوب بازند او لطف و خطا
 کذب محض فترای خالصه
 سستی جودی بمر اید با قول
 بزه اولاد عطفی سلطانی
 هر بری بر نهنگ بجو غا
 هم نکلود اوله بیل دم
 بزه احسان دیو کلن دینار
 عدللا قسمت اولدی آنا
 عدو دینار او تو زبیک اوله اگر
 اوله یوز بیک دفعی اگر دینار
 آگه هر برینی اگر برابر
 اوزین خوشمز ایند اشعار
 جز اوزی صوبی حور اید ز
 نه سودن ایلا احراز نهنگ
 یکلی بی وقت ایرن اولو بوجون

اندن ابر صد و در جرم و خطا
 دیو کامل اکاکه ناقصه
 صکره دن آگه من اید باطل
 صیدانچو ذرول دیر انه
 هر بری صفدر عدوی و غا
 مستحضر اوله زاده به هم
 قسم ایدی نه زغای و غا
 اولدی اول قسم قسمت غا
 نتمون که یوز اتمی بیک عسکر
 اهل انصاف ایدی استنکار
 هر برینه هر فلوری دگر
 ایش کذب محض اوزینه اشعار
 برق خاطف کی عبور اید ز
 نه خود اولو سمندر اودن تنگ
 هر ایش اولور زمانه مروجون

اول اول سودن ایلد که کنار
 شمدی پنج مجلسون اول موزون
 مانع اولانچون عبور مزه
 صوده چون خیلر مشاور اولور
 اولسیدی اگر که اوزی صوبی
 بگلک عسکر ظفر پیمان
 ملک دشمن تک اولدی شمدی خواب
 کبیر قصصن باین ایندک
 بردخی ایندک انه اظهار
 بشن پیش احوال کجه کیم حقد
 لیکه بشینوز نو که قیلدی سفر
 که جبهه باک کجه لیر یوز دن
 اول غنیمت دید کلری اسرا
 ذکا اولونش که خان ایدر حیله
 حیلله ایچیزر دکل بوعلت و غار

خوابه وار شمدی دشمن غدار
 فتنه سیدار اولدی هر سودن
 کلور اعدای دین او غور زه
 انظار اش فشان بر اژدر اولور
 دشمنک قلمز ایدی یوزی صوبی
 مائمن ایدی حصار جانکومان
 آبی نایاب اولدی قالدی هر آب
 هم یوز احوالنه عیان ایندک
 بر صووق سوز در ایندک تکرار
 هم غنیمت لری محققدر
 بر لیمی ویر عثمندی بزه جنر
 یوزی اولدی جهلاک اولوشینوز دن
 مسکن ایدی طیلله الاسرا
 کفر اوج کونده جمله بر میلله
 غرض اولدر که جمیع اولر انا مار

اول

گفت و گو حقاچه اولدی کیم
 یازوق اولدی عورتله
 یادوسرمدی حضرت خان
 برنه ایستیسه روکاراظهار
 بر ایله چوکس کیم ولفا
 انرک سوزله یلیغ کرای
 اولدی فتنه سبب بو طرف
 ایدی کوش آصلوز اشراف
 مدبر اول مدبر دولت
 دیرسک که کاران اوکون
 هم دیش سز بلدی خدمت
 قیلجی کس ییج وقت ناز
 فرض او سنده همت اولماز
 صنگوز سچکوز دکل محنون
 بلوز کیم معین دین اولوک

قلبز انکچون اولدی کسیر
 طرخنی سوز کور نور مرارتله
 سوز طبع ایله آل عثمان
 سبب اولدی اکنوغای و قمار
 ایلدی کلام بد الف
 سزه علق اولدی ایلدی کرای
 عاقبت فتنه اهل اولدی کلف
 ایتکوز انکفات کج رایه
 اولور اچار باره عقلت
 اکسی ایت کوربان اوکون
 خدمت دینه وارلی حق نیت
 آنوکیل ایدی حضرت ناز
 معده اسچکوز بلنور آرز
 یانیه اولشوز سزه محنون
 صند کیم مستحق کین اولوک

کین دکلر بو معین ابرودر
 حسن نبینشده خوشخودر
 حفظکم الحفیظ مع جند اکلام بجز سیدانا علیهم السلام
 مرحوم غازی کرای خان اقلان او دوق قنده
 خواصه افندی حضرت نیه کور دوق منظم نامک
 فضیلت کا نرک جوهر ناری
 که یعنی خواصه خان زمانه
 معارف بجز دین جوی روانه
 بیان واقع اعلم ایدر اول
 کجوب نری جو بند کله ابروشک
 کلوت نامه اوکونش جهانن
 دیش کیم سهر بابی جو کفار
 کجوب سودن اکر آنر فرایه
 سنده حق اولک حواره
 آکر عبرت کیم آندن جمله کفار
 اولرک اول نوم نامه بروشتر

دقایق فضیلت ابر باری
 بو نام کیم سکا بولش روانه
 محبت راهیدن بو برش ندر
 خبر اقلینه بر سطر ای بول
 فراغ فکله آنده دوروشک
 خبر و برش ندر دور نمانن
 قیلور لاجملتن احواف باقار
 وارور تان ایدر بو برش فرایه
 برایش ایلیک بیخاک راه
 صلیب اهل اولور دره کفر
 طلاق باقی قالانه بند و برشتر

MS=Mekâtîb-i Selâtin, v. 10b-11a.

<p>۱۷ از اول پیش با سنی آند کوهلم بگردایم آنه یوزده یوزده سوزین ختم ایلی آنه یوزده سوال یخه اولور سانی بلو یوزده آند کجلی ختم می تک طاش کبیل اینش ایلی یوزی ویریک حقله طور سانی خان بو کفار ارجینه اولور صالح اولوم کیوب جو سن بکین حله کبیر میخال آند کلوب کجلی مکت دیر یوزده دستاندن حذر یوز بریده قاشش اول کجلی ازین مستور ایلیش اولوم فراری بس اون کونک یوز اول اولور غیبت بجز نه غرق اولدی تانار ایدر می اوده دیوسو توکون بار</p>	<p> نیرده کیم دیر سیک زورالم دیدی بر نه زوار آدی یوزده کلک او یوزده وکوک نه حال کور سنا آند طوبیله نفسلی چو یوزده نامینه تانار ایستدی دیر یوزده چو کوب ضعیلی دیران بو یوزده باش ویر یوزده باشی آلام یوزیدی اول زمانه حله کسک زینت ک یوزده یوزوق بر حقله بختس ایلیک آندن انزوق یوزرایه ایچین قاشش برین باشه حقیق کجه یوزده خاری کیم آند عسکره حضرت ویرای بجه آند حریت تادی کفار الهه هر تانار که بر ای زاد</p>	<p> کیوب ختم ایلیک اولوم غیبت رسول کرم قیلدق تو سلسل کور یوزده یخه در لور اصل اوندق سخت وراه جفایه کرافلک غلومی و جهولک هله نه اخله جنی ناسپاسی نه عسکر کیم بزه کلایه هر بار کجلی سبل جا کز اولدی یوزده سوال سزا سن حله انز بولش ایلی کزین سرداری ایلی رور یوزیک کیم اولدانی کلوب کجلی آکشف دیک افاق ایچینی بو یوزده حاله اکا تقویر ایدوب هر خطابین یخه یوزیک اولور سانی کفار که هر بری آنگ بر ودری در</p>	<p> قیلوب ز دافی اول اولر اطلات سوار اولدق قیلوب حقیق توکل یخه کون ایلیک قطع منازل ایلیک کون تو زوق و قلدق صفایه کلوب آند میخالک بر رسول او هر ایلی ویم توکل ناسپاسی دیش کیم ناسنده اول یوزده یوزیک قرار فرزا ایدر هر حال ایلی سرداری رو کجلی ایلی حسن نامی ایلی آنگ بر نیک بری سردار حله نامی یوزیف کلوب سز سزده کور سز یوزیک چو یوز دافی بایون سانه جوین دیک اول کجلی حقیق تانار یوزین دوزخه ایدر حله ایلی</p>
---	---	--	--

MS=Mekâtîb-i Selâtin, v. 11b-12a.

الکریدی هری و رش و لربار
 الکریدی در جی سید خنایم
 ستره نظیلیا زدم چون کرامت
 کل ای نام بودم ختمت کلامی
 ایدر غارت ز بزم دم صفار
 سیکارادی خداوند لایم
 فیک سیزده لایه مارانه اعلا
 بشد روارو عایله سلمای
رحموم غازی کرامی فانه فخر ای سلطان زنده شاه
خواجده آفتدیه فان کلن مکتوبک صورتید
 مهر سهر اقبال • اختر اوج اقبال • جمع کمال کلامین • تابع اولی توین
 غز امیدا نیک فرورندی • جهاد اقلینک کوه بندی • حامی الممالک
 عز الممالک • لیث الکتاب فی المعارك • حافظ بلاد اسلام
 عن الفخاری • المجاهد الغازی • حضرت خان غفل • اخو الملک العزیز
 تعالی قدره و عظم • حضرته انواع تعظیم و اصناف کرم نقدی الیه
 تحیت و تسلیم اهدا اولوب مخلصانه آنها اولورک • حامل علم سعادت
 اولان نامه نامی و بجله کرامی و اسل اولور مجید و اسنوح ایدن
 حو کات عجبیه و فتن غمیدیک اسهل و جهل اندفاعی و بیان نکلیه نیرک
 ارادن اتغای و راه غدره کیندرک استفا و استغای افاده بولیش •

او یوش فتنه او با ندران و فساد آتشی الیه دامن بکلی اندران
 تیره درون حضرت محضه جواب و پروردار • یکیم ادر صادق
 یا موفیق و صدیق معانی یکیم العالی منافق الیه و فانی شفا قه
 و نواد و نقضاده منقلب و میانه زنده اولان تعلیق الی سلسله اولور
 یار جانیه ایکن مار جانیه اولوب بری برلین کور مکرر طویمان با در
 بری برید با حق حالری قالیوب • قل شاع الذنا قبل • صفات
 دنیا به اول دلیل حقوق اخوانه و رسوم روزه با لطفه فراموشی و شرت
 ستره جن جام غدر انجام مکر و کیدون نوش ایوب و توتی و کانا
 اولور زنده شده کاه منسبت کاه با شسته طلع الیه جنک مخرمشه جوی
 ایتمک سبب اولان بر انصاف و بر اولر منسوب رب و موجود
 اولان بوقدره • خصیصه مصائب و معاهده و تالیفات بنده جانیه
 و نصکره و تالیف نصفی ارزانه کورلوب بو مشایق الیه آریش ایکن
 اغوا اریجید اغزی الیه نقص مشایق اتدسی تمهید اولاجی و دل
 ایدی بیت حسانه غدری که جو در اولور • یا کملو باشی
 باه دار اولور • لکن بختوانده بر قاصتیک قانی الیه دامن دولت

MS=Mekâtîb-i Selâtîn, v. 12b-13a.

اسوب او اجل ناکر تعلیم
 بوکاکلر ایسی هر لیزه خانم
 همانم کس بلر قوم بوداغم
 طاقوب بو نوم آذن رسانه
 قینه اول مرغار و الاله زارم
 منی قیلدیر آذن خاک کیک
 بنجه سبل لیدی جسم چو بیدی
 ذکرتا تک منی آذن چو بیدر
 قیلوب خنده منی هم چو اورر
 دو نوزن اول زمان بو زمانه
 بیدی ایوب تک منی کران
 سورمدن عبرت الفی سنده ما چو
 غورا تک صقین سزده جهانه
 فلک بریدی باشلو ازدهادر
 بنجه رساله نوزن ایچوردی

کس لیدی بنجه عمر آذنه تعلیم
 بیقلیم قالدی تاب و نواف
 سورنچون بری دلدی باغم
 که بلیم قالدی سرت نانا
 درینا کندی الدن اختیارم
 که افغان ایلیم کانی نالان
 بیسبل طوم فرادی و چو بیدی
 است ایدی کانی با سیر خور
 که جمع ایوب منی صوبه سورر
 بیورسنگم فلک ایسی باند
 قضایه چاره نه سولینه درما
 قنا کلنده ما رسنه جمله مان
 کوردم بنده بنجه نانا
 که نقد عمر آدم حوزو غدار
 بنجه یوزیک ولی الدن کوچوردی

بنجه شهید طوب بوندا و اورما
 نه خوش دیشدر بو سوزنی است
 دلاور ارجهانه طوبیدیلر
 که آذنه عوس دهه زنه
 نه حال اوله اکا اول میر بیدی
 کجورمه غفلت ایدر و کارک
 دیرسک ایرش ایشک کماله
 ایچک عالمکن استر تک فراغت
 سوزک ختم ایت بر دیک غایبه
 مراد او زره سوره نونده آت
 که هر دایم آنوک روحی او کیشک
 جهانک حکم سینه دویدیلر
 بنجه ارهالک ایلام و دار
 وفا لودیب بو توبه روزگاری
 که وار کین الولده اختیارک
 توکل قبل هر انده ذوالجلاله
 اوقت نوزن ایثوکه ایلامت
 که طاعت قبل دله حدن ضایه
 رضا ویر هر نه کیم کل قضادن
 خدادن بیل خدادن بیل خدادن
قورم خانه منکلی کراخی خان قران خانه ساینه
کوتند دوون نامه تک صورتیدر
 سلطنت قباب عدالت مناب ایالت اباب حلال نصیب
 دولت انساب عزت کتاب بادشاه فریدون فرها خسر کوشید

MS=Mekâtîb-i Selâtin, v. 14b-15a.

و ترک ظلم و اعتساف ایروب با جوی او امر از العالمین و ابقاء
سنن ستیاد المسلمین ده اهمیت تمام ایروب **فقه** اهل اسلام ایله
حسن وفاق و اتحاد و احیای مراسم خواجهان و جبهه جبهه و جهاد
اوزره اولوب **هر** خصوصیه امر جهان مطاعه انقیاد و ایتامده
بذل مقهور و غنائی آفات و تدارک مهاتمه صرف سنی مخصوص ایروب
و با مجله سول نسبه که لازمه دیانت و صداقت و خاصه سوانق
عبودیت در خصوص ظهور کتوب **و سایر** برادر و برادرزاده ای
و ولایت زبوره ده اولان امر و قضایه و شراف و سادات و شرف
بکلی و میرزای و امانی قهری و ایل بکلی و ایل با بلی و طایفه نادر
نصرت شکار کبیر و ضعیف و وضعی و مستحقان مملکت و عموم
اهالی و ولایت مشر را لیبی کنیز و زره خان بلیوب **و** جهات من الوجوه
نهج قدیمه اطاعتن خروج و فقه خالفه خروج المیوب کمال
احترام و اغزاز و امره مخالفین اجتناب اتزاز ایده **و** موی الیه
دفعی طبقات ناسی علی قدرم مراعات و هر که حاله موافق و مستانه
ملازم القات و رعایا به رعایت و عدالت و فخر ایه رحمت و شفقت

و مقتضای تسرع تویم و مستغنی قانون قدیم اوزره مظلومه
اهانت و ظالمه اهانت ایروب شاهه اخصی و انضمام
مسرع و متابعت و امتثال فرمان به مشایخ اسراع اولاره **و** مسده
سدره شمال و آستان کردن امتثال محتاج عرض اولان امور
اعلام و اعلان و اول طرفه مساع اولان مهاتمه مصالح توبی
بیان و عیان ایروب امن و امان مملکت و حضور آرایش عزت
باینده خرید ارقام و اهتمامی مصرف و همواره عمل محنت و الا
نقدی جانب رضای مایه و محطوف اوله **و** تجزیه فی الیوم
الثالث والعشرون من شهر ربیع الآخر خمس الف **بمجلس**
مجموع غازی کرامی خانک در دولت مداره
کونزردو که عرض صورتیدر
درگاه خلع عنوان **و** بارگاه کردن آستان **و** ترانه عرض بند
حاکمان بود که **و** بوندن اقدم جناب بادش هیدن وارد اولان
فرمان مایون موجب بوسه مبارکه ده صونوز نام محله قیلاوب
هر نه تعب و مستقیب اید ارتکاب اولوب **و** وطو ایضا تاریکاه

MS=Mekâtîb-i Selâtin, v. 31b-32a.

تخويف و گاه ترغيب ايل باي و چكان ارمزه رام ايوب مالک
 محروسک حفظ و جو استنده اولدوغون غرض دارا اسلام
 مجتهد بودي منر کفاردن حيات ايمده و اوستولي بقواده
 کفار خاک ر نام مرتبه منولي اولمش ايکن وضع وضع ايلکه ه
 واردل ولايتيه وساير کفارک حدود و مالکند و فعاله اقبال ايد
 انواع غارت و خسارت ايلکه مقدر اولان سعي و همت
 بنده که مبتدول تيلت در کين بوجودده اوغور دین مينده
 خدمت اورزه ايکن قهر مستقر اولان قريم بودي با مال اعدا
 اولق اصماليه و اوغور بادش هيد و عده کين خدمت مفايک سنده
 عنایت رجا ايمکله افکار مان و سلميره سخاقت سرحد کفاره دني
 قريم و قريم بودينه دني قريم در ديو بونده لر نه بر وجه اربالقي
 عنایت اولمش کفار خاک ر جاننه سفاتيک لازم کله که عساکر
 تا آرا ايل اول حدودده قيسلانه اعدا کي خوف و خشيت کلب
 و سفر دني سهولت ميسر اولوب و هر نه جاننه غريب اولمش وقت
 و زمانيله وارلق کين و قريم جباري دني قريم اولمش توفيق اعدا دن

۲۲
 محفوظ قالو ديورجا اولمش ايني نه آنکه بوطيدن آخرا و
 اوله بونده لر ي خلق ايل نماز اولالدين بر و اگر والد ماجد لر
 عليه رحمة ربنا الواحد زمانده و اگر عهد سلطنت خداوندگار بده
 هر نه خدمت که فرمان بويدي ايسه جانو بسيله و مال رحاللا ايليه
 بعده بونده لر نه عنایت الهی صادرا ولوب قند ايمر مظهر العظم
 خاقانه اولدونه اکادفي رضا کوسر و با بقلانغ اسکي سندن باب
 سعادت لر نه بوزاروب متوجه ايکن که بر عنایت سلطان بونده لر نه
 معطوف اولما غله مقومزه عودت ايلوب هيچ بر حاله و بر ارده
 اول دودمان خلافت مخالفت ايتک خاطره سي اولمش کله بودکلو
 خدمت و هو و جهله امر لر نه متابعت و انقياد کون کي ظاهر و اعداي
 دولت لر نه دشمن و اولياي همکدره دوست اولوب مخالفين دني و اولمش
 تدبير و استيصاله سعي و همت عيان و باهر ايکن خار جدين
 مناقله بونده حقه اسناد لر ايوب مانول اولمان اولمش ايل
 جناب بادشاهي بنده لر نه التفات دن تحویل ايوب بده ادمز اولمش
 اربالقي که مقدما وارد اولان نامه سعادت مقوم لر نه خط

MS=Mekâtîb-i Selâtin, v. 32b-33a.

ما یونزل علی جملة مراد انکوزه مساعده اولون مطلق کبر اولان خصوصاً
 بالجملة مقبول اولدر دیوارت علیه لری دفع اولمش ایدی
 تاخیره دوستوب حصول بولدوغی سبب جن و طلال اولدر فی الخیفة
 اول مطلق مزورث قطع و کمان اولدب خدمت من مقابلک سنده
 عنایت بادستای صادر اولورسه ذکر اولان اربابق اناطوسلی
 سنجاقلرین دفع عطا بویورسه مقبول نده که در نهایت فی الباب
 افکرمان و سلیسه سنجاق طلب اولدوغندن مراد بوایدی که
 عسکرتا تاراجون زاد و ذخیره تدارک و آتاری اول جانبداره
 طور و تهنه و احضار اسباب سوسه بولک تیسر اولوب خشنده
 اموال خاصه بر دفعی نجه درلومناغ مرتب اولور ایدی مفدر
 بو وجهه تمت اینکری چونکه سبب ظنت اولمش امر بادستاهلدر
 هر نه محلدن که عنایتلری اولور اولسون زیر اطایفه تارعی عطا با
 واحسان بله محبوب ایوب مغره سوق و ترغیب تیمکله هر سفده
 دیون کیشره مز اولغین من بعد مغره اقدار و لیاقت قالماسدر
 و سردار غیر بیت بنده لری بوقوللرینه تمیس بی یوک اچمه مصرف

عرض ایلس اول خفاف واقعه بنده لرینه قحچه جزوی سنه و اصل
 اولدر جملة بنده کوزه ویرین ماده ماده یازیلوب حالاحدر
 اعظم خضر لرینه تسلیم اولور سنده سعادت لرینه عرض اولدوقه
 معلوم کسهر یاری اولور باقی لطف واحسان و امر و فرمان
 استان عدالت آشیاندر باغ امر کم اعظم ^{خان} ^{العسکری}
 مرحوم اسلام کراچی خان وارد اولان
 خط هایون سعادت مقولک صورتیدر

جناب صداقت نصاب حسنت باب اسلام کراچی خان
 علیه یالینق والرضوان الماع اولنان اولدر که حالیا جانب
 ستان نامده محبت اولوب ارسال ایوب خدمت هایون نزه
 جانو یاش درینغ اولدوغین ایا و اسرار و لیس فی الواقع
 اولدر ککر درارینده وجهه باض خدای بی نیاز روزی قلعه
 مقدر ایله حیره انجام واقع اولدر دین و دولت نصاب کسهرینه
 دفعی موافق اولوب رضا کوزه رضا خزه مطابق بویلا اولما کوزه
 مانولدر بر خودار اولکسره لکن بوسنه بعضی موافق واقع اولوب

MS=Mekâtîb-i Selâtin, v. 33b-34a.

جناب فصاحت نصاب حامد انتساب بزم میان فخر خورشید
 غرض حضور شریف نظر نه انما و حجت برین اولاد که اگر بوجای جوایز
 استفسار حال اولونوسه جماعت که اسم کما فی مکاتیب متوجه
 اولوب قعی تیسرا اولان یاقین و با قلمه سده کفایت مقدار بی کسی
 سواری اولیجی زاده و زواده لرین کورکامکان اولوب هم
 دشمن حاکم ایدر البته عسکر قالمق لایتم کلوب بوضوحی چون
 سردار حضرتی جمله عسکر اوشای اولان ارغوا و اگر سبانی
 و غیره هر بنده خطاب ایدوب حافظه یه قانک و بنام ارم بادسته
 ارمی بیگه دیگده هر بیست هده خروج کجه بیست پادشاهی بی
 نظر صابوب و سردار حضرتی جوان قوتی المیوب ایصل بوکله
 مخلصه عزت اسم غلبه ایدوب یا فخر زده اولان میرزله و بیگه
 خطاب ایدوب اگر تیره سوز سوز ایچکوزدن اوندیک گانه ایش اری
 آتا قانق لرک نزدیکه اوله اصلانی بیگ که معلوم ساد کوزدر
 تیرنر که میدانه کیروب و در ویس یک دفعه معلوم کوزدر ایچکوز

۷۹
 همت با این اجوب بودند ما جدا هیچ میرزای و بیگه قلوب اول
 محله دقت لر سردار حضرتی اوندیک عسکر سلیما ایدوب برتیه
 سرور اولدیکه توتیره قابل دکلدر و اول ملحدن کوجیلوب
 بودین سهرنر دکنه ولید بیگه کوب اندون و داع اولنوب
 بزطشوا طرفه واروب طوک اولنجه اول جاننده طور سیمی نام
 و بیگه سهرنر بوزره متوجه ایکن عسکر تائی طوقای و اجت وار
 طرفه کوزدر سسل ایدک سرفق لبق ایدوب قطع کفار کنجیرین
 کجوب دویم اولدقه برنجی بیگه کفار بگردار اول طعلر لر قنده
 جمع اولوب قوطوبت نام عظیم بط قونر وار در اول نهر اوزرنه
 کلوب تان عسکر بیگه ایگله بسلدقه خانین تانر الوار عار
 دیو تیر و کان البته آتوب بر عظیم جنگ اولدکه که تغییر اولماز
 الیقه خیر دعالی برکاتنده اقیاب کلفت برنج اسلامه طلوع ایدوب
 طاعین نر بوزر کینی طومر شمشیر و کوزره هدف تیر ایدوب و پنجه دینی
 اسیر ایدوب بر قودان نامنده انرک سنجاق یک اولور الکر کیروب
 دو شکر دیلر سردار حضرتی کوندریک اوزره ایکن سعادتمو

۱۰۰
 کورکامکان
 حاکم ایدر البته
 عسکر قالمق
 لایتم کلوب
 بوضوحی چون
 سردار حضرتی
 جمله عسکر
 اوشای اولان
 ارغوا و اگر
 سبانی و غیره
 هر بنده خطاب
 ایدوب حافظه
 یه قانک و بنام
 ارم بادسته
 ارمی بیگه
 دیگده هر بیست
 هده خروج
 کجه بیست
 پادشاهی بی
 نظر صابوب
 و سردار
 حضرتی جوان
 قوتی المیوب
 ایصل بوکله
 مخلصه عزت
 اسم غلبه
 ایدوب یا فخر
 زده اولان
 میرزله و بیگه
 خطاب ایدوب
 اگر تیره
 سوز سوز
 ایچکوزدن
 اوندیک
 گانه ایش
 اری آتا قانق
 لرک نزدیکه
 اوله اصلانی
 بیگ که معلوم
 ساد کوزدر
 تیرنر که
 میدانه کیروب
 و در ویس
 یک دفعه
 معلوم کوزدر
 ایچکوز

MS=Mekâtîb-i Selâtin, v. 78b-79a.

بادست روی زمین خضر ترند کلن احمد افلوب بوخلصکره
 کوندرین سبب ترصع و خنجر ترصع و اوج ثوب خلعت کوروب
 اولدنی حله احوال واقف اولمدر و کلن خطاها یوزده نروم
 بودلایته قیلمن فرمان اولمنی کلن عسکر تا کیم یوزده کیم اولدنی
 هلاک اولمدر اولدن رخصت ویریلوب کندوز قوتلر نزله قائل اولدی
 بوخلده عسکر سرتورق کلن اولوب انج واته نعاله اول
 یوزدن محافظده اولان قنده سترنج کرای کوندر کلن ستردر
 نروم قیلمد و نغره سبب بودر اگر بره صاحب دولت خطاب یوس
 جواب دیره ستر نروم الوزدن کلن بو قدر همان حکایت جای
 مخوف است عاتق بردن زیاده خدمت این برقم اولو باجه
 بانه احوال نزل اغا قوتیه حواله اولمدر و بو جانده کوندر کلن
 حکایتلر بوتلده ضایع اولس بلرز دور دور از اولمدر خوف براره
 کیرمکه قورقیمی و یوتلرده دریا یوق کوندر اولوب کلن خوف
 ایده غایت عجله ایله یارشدن ستر یوسید
 حواله نعاله
 حواله نعاله

YHT=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmû'ası, v. 23b-24a.

YHT=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmû'ası, v. 24b-25a.

YHT=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmû'ası, v. 25b-26a.

YHT=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmû'ası, v. 79b-80a.

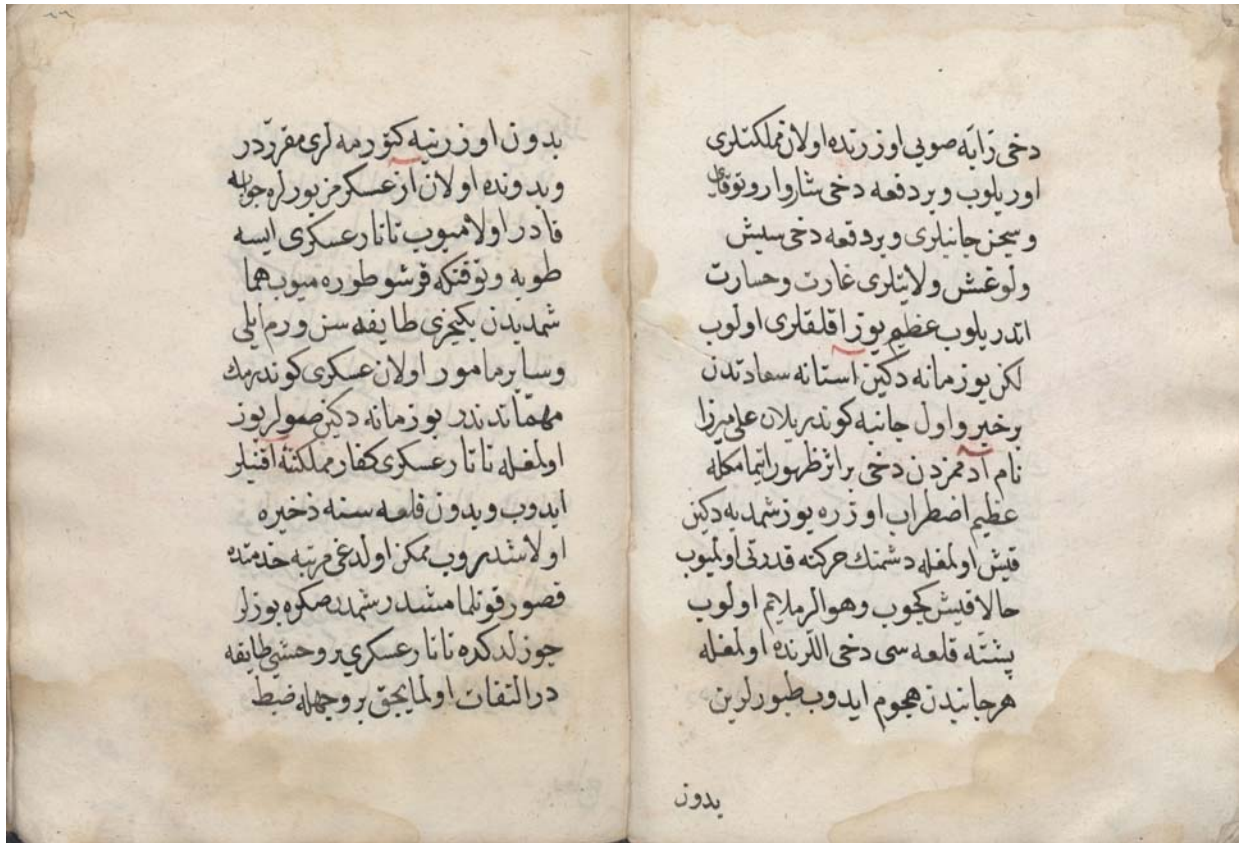
YHT=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmû'ası, v. 80b-81a..

YHT=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis Mecmû'ası, v. 81b-82a.

YHİ=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis ve Hatt-ı Hümayûn Suretleri, v. 65b-66a.

YHİ=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis ve Hatt-ı Hümâyûn Suretleri, v. 66b-67a.

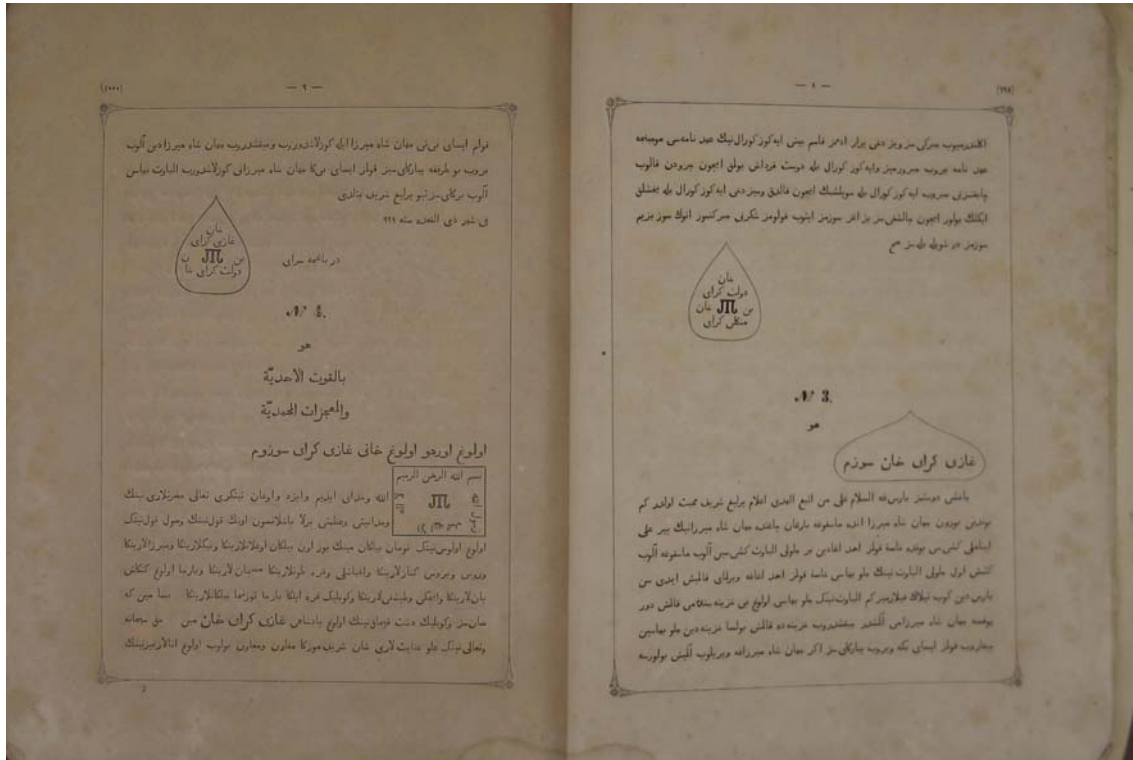
YHİ=Yemişçi Hasan Paşa'ya Atfedilen Telhis ve Hatt-ı Hümâyûn Suretleri, v. 67b-68a.

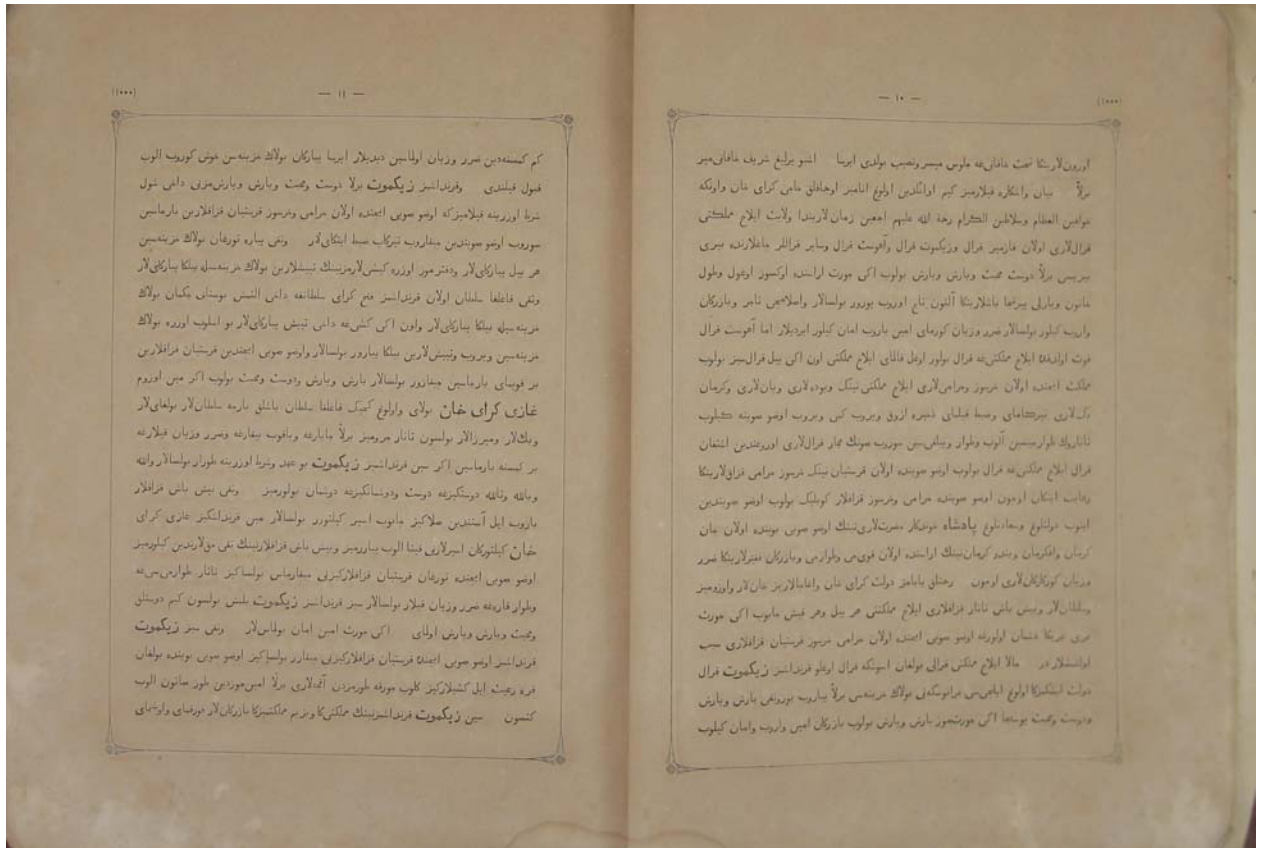
SS=E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbârî'l-Mülûkî't-Tatar, v. 49b-50a.

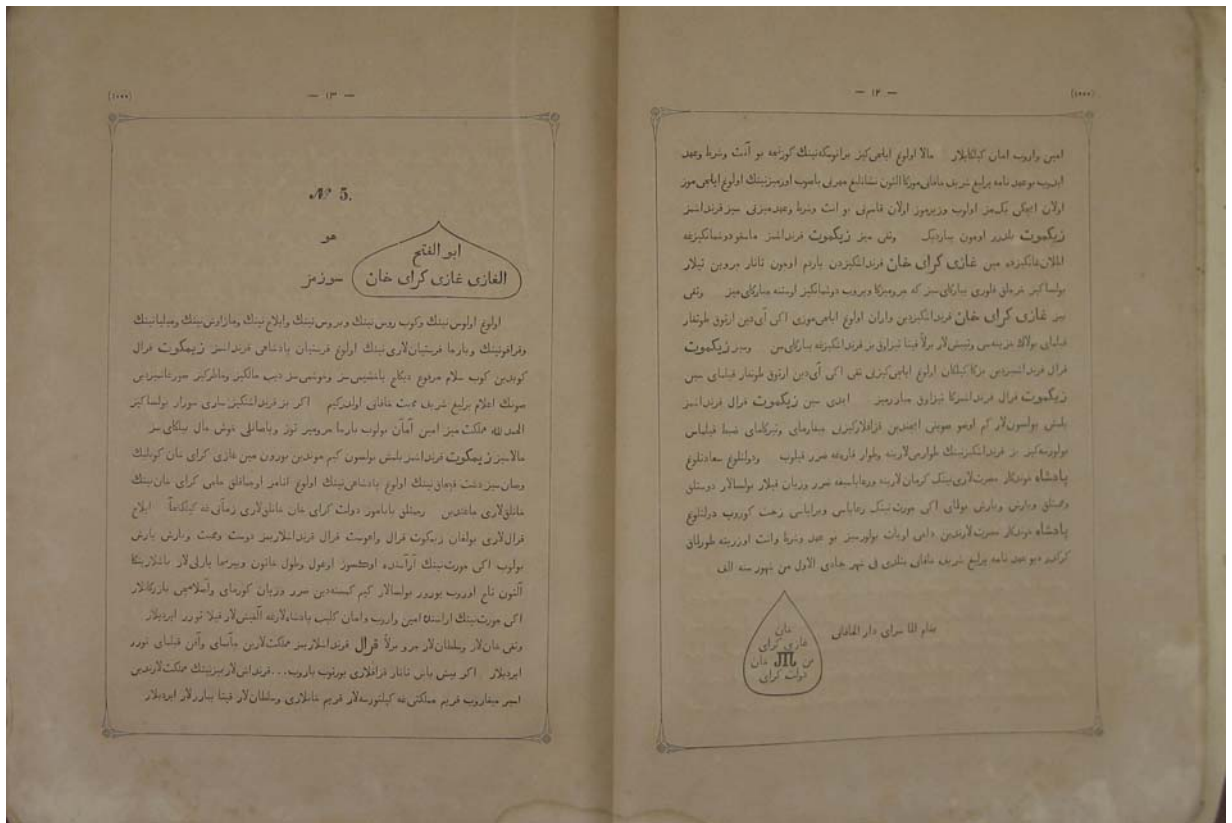
SS=E's-seb'u's-Seyyâr fî Ahbârî'l-Mülûkî't-Tatar, v. 50b-51a.

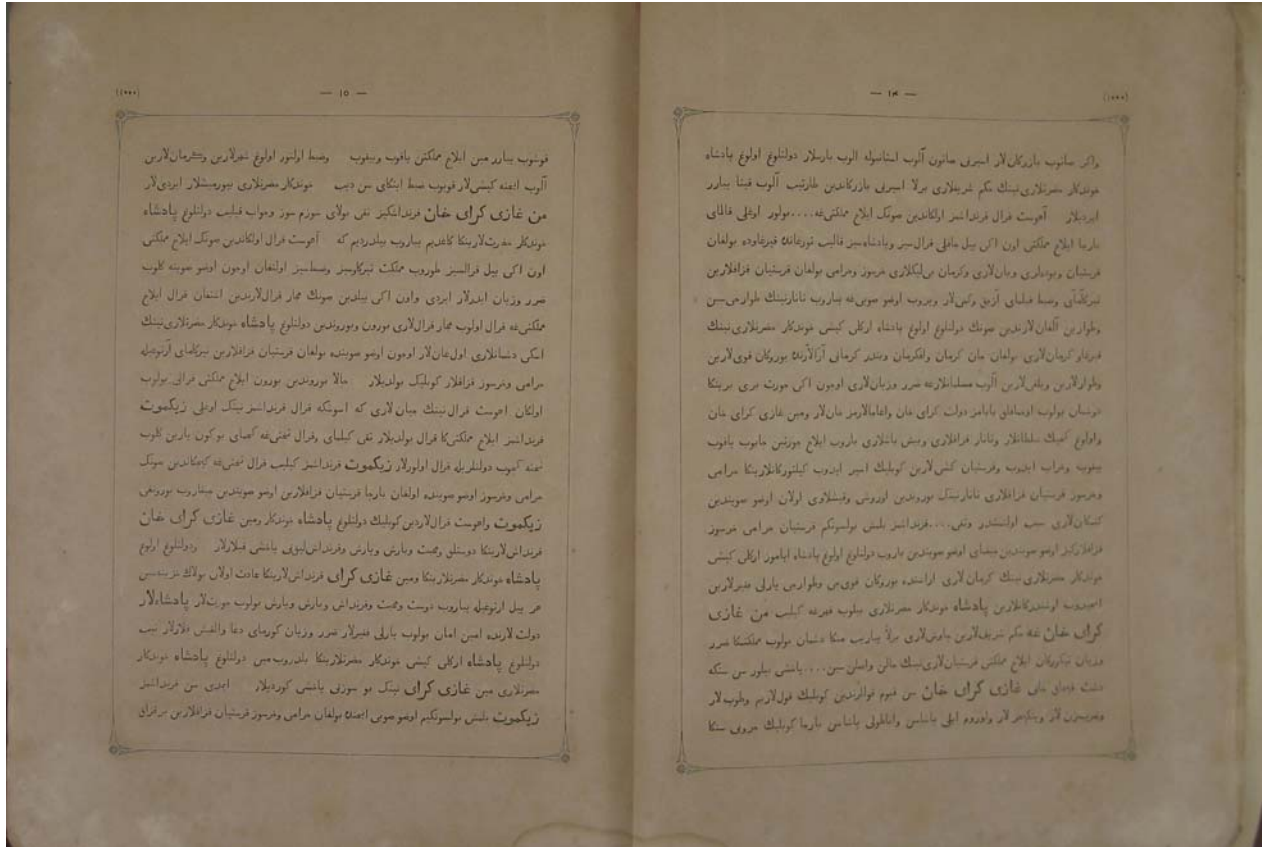
VZ=Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, s. 8-9.

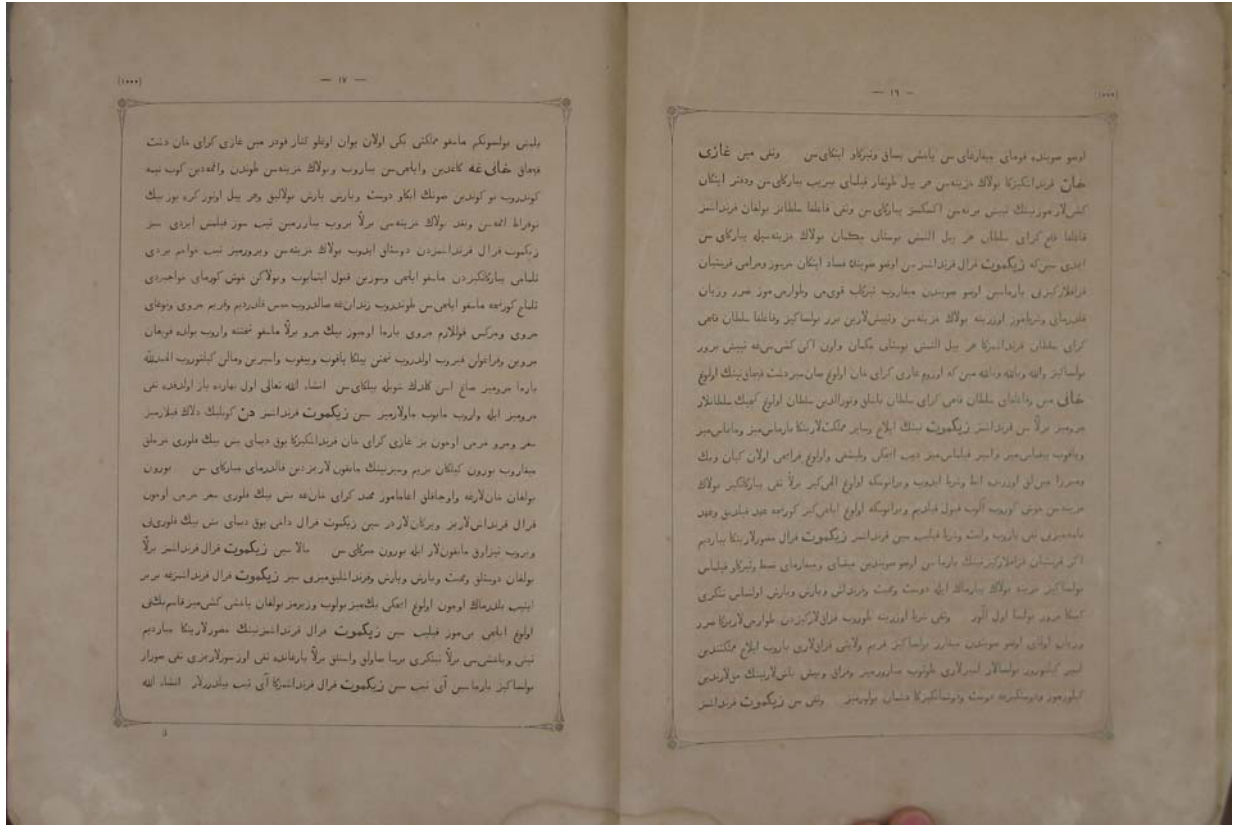
VZ=Kırım Yurtuna ve Ol Tarafınga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, s. 10-11.

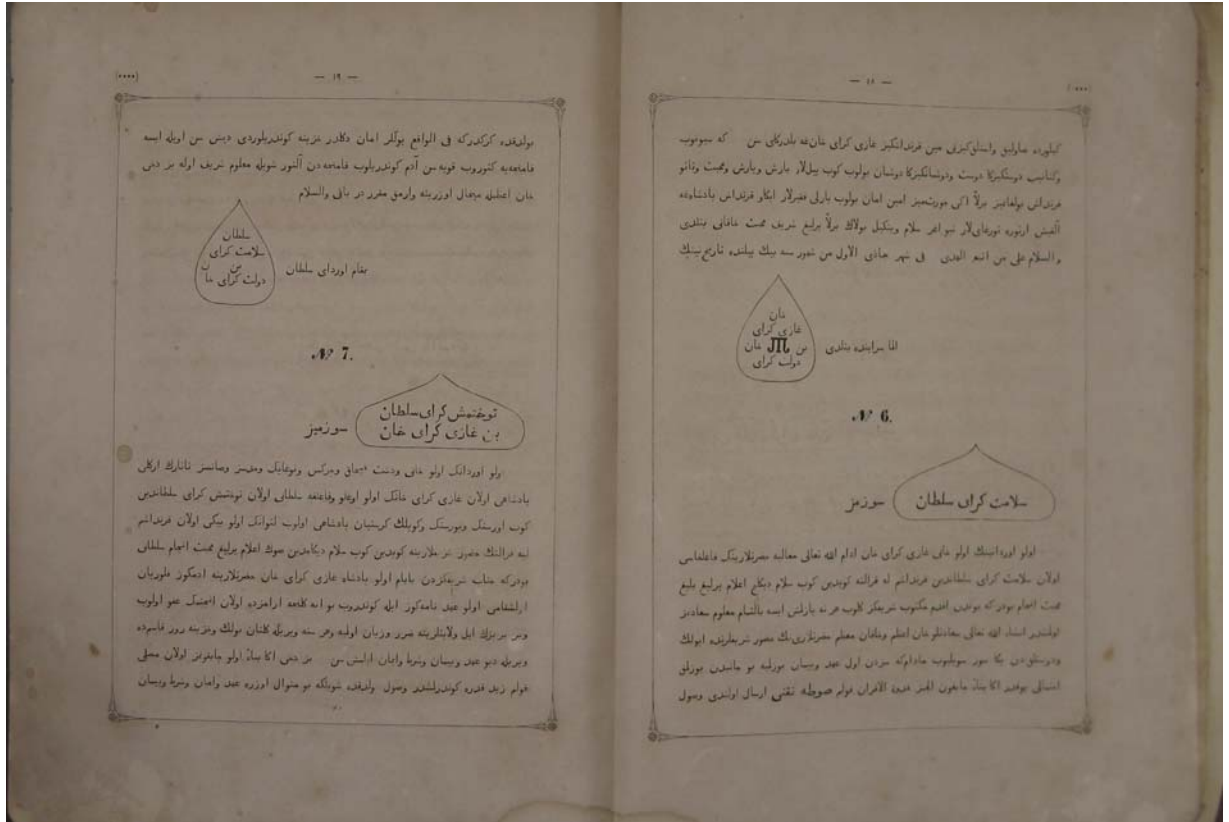
VZ=Kırım Yurtuna ve Ol Tarafılgar Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, s. 12-13.

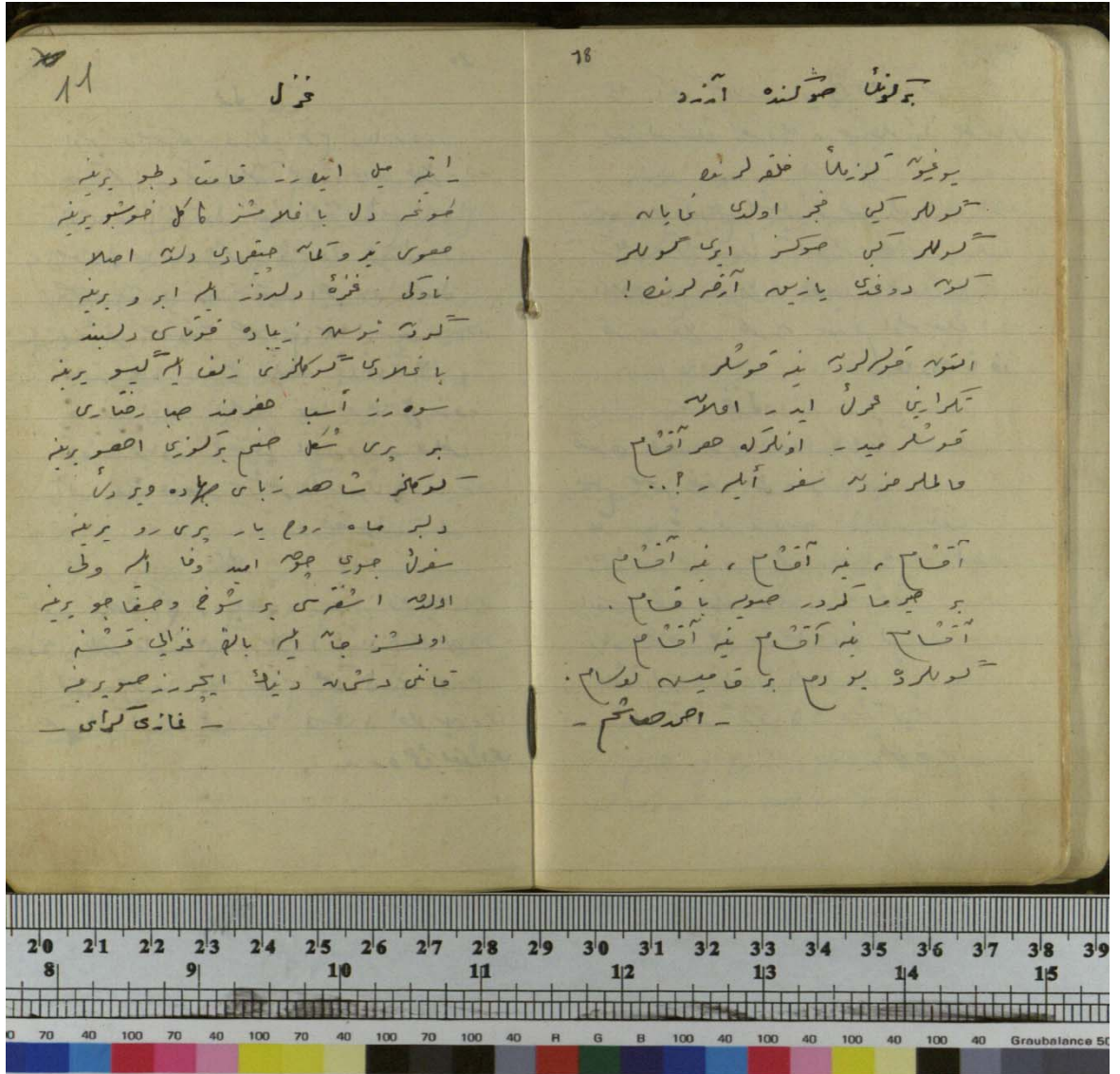
VZ=Kırım Yurtuna ve Ol Tarafılgara Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, s. 14-15.

VZ=Kırım Yurtuna ve Ol Tarafılgara Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, s. 16-17.

VZ=Kırım Yurtuna ve Ol Tarafılgar Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, s. 18-19.

یوسف کزینا خلق لرند

تولدر کین فجر اولک نمایه
تولدر کین صوکر ای کولدر
لله دوقی یازیه آفر لرند!

استوبه صولدر نه صولدر

تولدر کین قول ایله اقله
قولدر مید اولدره هر آقام
عالمه صولدر سفر آلمه

آقام نه آقام نه آقام

بر هر ما لدر صولدر یا ققام
آقام نه آقام نه آقام
تولدر کین بر روم بر قاصیده لولم
احمد صولدر

ایتمه میل ایتمه خامت دطوبه برین
لجوتنه دل با فلوسنر کاکل خوشبو برین
صورتی نیر و کلاه جفتقاری دلک اصلا
نادل خیره دلدره ایلم ابرو برین
تولدر کین سولدر یازیه قولدر کین دلیند

با قولدر کین کولدر کین لولم ایلم لیسو برین
سولدر کین آسیا هرمنه صبا رقتاری
بر برین کین صنی بر کولدر کین اصغر برین
تولدر کین شاهد زبانی بر لاده و بر دای

دلبر ماه روم یاز برین رو برین
سولدر کین جوی چو امه وفا ایلم وی
اولدره اشقر کین بر شوخ و صفا جو برین
اولدره جفا ایلم باله قذایی کین
خانن دشته دینه ایچره صولدر برین
فانی کولدر

MEI=Mecmû'a-i Eş'âr, v. 10b-11a.

MEII=Mecmû'a-i Eş'âr (II), v. 4b-5a.

وگر که در حسن اتفاق و صدق و وفا اوزره اولوب اوزره
 شقاق و ابر نفاق اولیه کاول قوم بشوم ضلالت پیشه مدح
 باطلدر اوزره یکدیگ ندیشه اولوب بوجانب حق اوزره
 نمایت و غصب صحیح اوزره نمایت اکتب اراکرزه اختلاف و ترک
 موافقت استلاف لایح اسم و کلمه دنیا و آخرت سعادت دنیا
 خاطر خیر اوزره عرض ایجاب کوز نمکده و دستیار
 راجح و کسوف ایزدیمه محتاج اولان امور کوز نمکده ایدوکی اهل
 عقل روشن در ملاعین زصفت بویجاق عباد آناه نه قصه
 معلوم دکلمه رنه اسلام و شفقتملر و نه انصاف و محبت
 وارور خانندان لر قیچی و دو دمان لری باجی برقم بشوم ایدکلری
 منزه و مکروه کلمه انظار کوز اجابت و فتنه لری رست شترین
 مملکت ایزد صبا در حق عقل ایشی و خرد مندر روشنی کلمه بو
 تنبیه دن مقصود بود که بزجاج کونک کسبشی و اندک بنا
 ارایشی اولوب و طین ماولو جانین کوز یوب غافل و مکر
 دشمنان راهل اولیمیز غفلتک عاقبت و خیم و اها کلمه کی عظیم
 عوه و فنی توکل است سبحانی مستحکم ایدوب یوز اقلغ کھتیلد
 سعی فراوان ایدر که دنیا و آخرت کھتیلد و سیدله جز اولد
 و لیسیرت الله من بصره یویدندن ایدر و ایش و فتنل حق اولد
 نسیم توینق سفینه برسکینه آرزومزه موافق در همان توکل
 حقه توکل ایدوب امداد رب العباد استناد ایدر که نیا کلمه کما
 باذن الله مش هاولد و صدق و غیر متیکه کوره صون الهی
 و عون و وصت رسالت نیا کلمه و دعا و عجز و اها کلمه
 خدا یا ربی اهل خدا ایدر **سیرل صهارم لطف خدا ایدر**
غباری کرای خان و اعظا امیر فندکی که کوز و کی مکتوب
 حضرت سیادت بناه **انا فضل و کما** **مختر الافاضل ذخر الفضا**
تقیه و تبتیه ال سین و نتیجه بهیجه کنت بنیا و الادم بین الماکبر
 خرم تلمینه دنور شوق و التباع و صنوف تعلقش و انزلت اهدا
 اولدقون صکره خیر منیر الهم لتصور لریه لایح اولد که بو نذل اوقوم
 زمان قضا جریان خدا و نداد کسبسی ایله مجاری فی کسب و اولد

توجه و غریب اولوب بندر قریب بوطنه نام موضعه نزول 8
 اولدقده جناب خاقانی بو آلمندن حمزه نام قهوجی بی نذل
 امر شریف وارد اولوب بغان حدودینه اوغرانده رعایا یا بابل
 اولمقدن آل یردکی قدر خرد اولد دیوزمان بویولغین غمگین
 جرات نایار نوب و یغمان منغ و انزاجا رتعدیه بکدر بحال مشتبه
 اولد و غی جلبدن بالضروره طریح آخر اختیار ایدوب بغان و له اولد
 محبت کوه غریب شایسته کرم کلوب بغان و یوونه ادم کوز روب
 دکر اولندان بولدن مرداریمکه برار فولاغوز طلب اولدقده اصلا مقید
 اولوب طلبه واران اولد یزدنی ضایح اولوب کیر و عودت
 ایتمکدن جناب حقه توکل و رسول کرم حضرت نیک مجازت فرزند لرینه
 توکل ایدوب کز نایا نظر شغالیله سبیل الحجاب منوجه
 اولوب منازک ملاحظ قطع اولوب اولد که ولایتنه اسلامین
 نام واروشه و وصول بولدقده سکنه واروش مقوم حرکات
 با برکات خزانندن متوجه خزانندن خرم غریب ایتمکدن جنگ اولد
 نایار اولد و شک نه کینجا سنده آل اوروب کفر کز اولد بار
 و مال طوارلی اعتبار برین قنایه و یوب خاک تبره به برابر کز
 صکره اندن حرور ایدوب لشمشیه نام حصاره وصول بولدقده
 ایچنده محصور اولان کفر منور طوب و تفکله استقبال ایدوب
 بر مقدار کز برین تور و دب اکرده می محمود دلا و رانه طیا منسوب
 جزین اهما میده شیخ اولوب کفر مختصر کولک مغلوب و مال
 بی تا قدر منزهوب مغضوب اولدقده صکره محض فریب برده
 نزول اولدقده دلیلان مشیر کزیزم سیر اطراف جوانه شیشکار
 که متوجه اولدقده بولدن چند سیه نام حصار اوغریب قبض
 و شخیرینه غریب و همت اندکله نده قلعه کئی اولان منافق بلایم
 دلاوران جنگ و آینه طاقت کوز میسوب نهانی فرار بولونمایا
 جنگ جویان هر طرفه بویان اولوب حصار منور و می مقصود شخیر
 و آل کز نذرین علف شمشیر اندکرن صکره اندن دخی حرکت ایدوب
 کیر و کده مضافا نذلن هاجج نام حصار اولدقده قتلده حصار کئی
 اولان لعین کزیزت عس کز نضررت رهسندن منزل اولوب

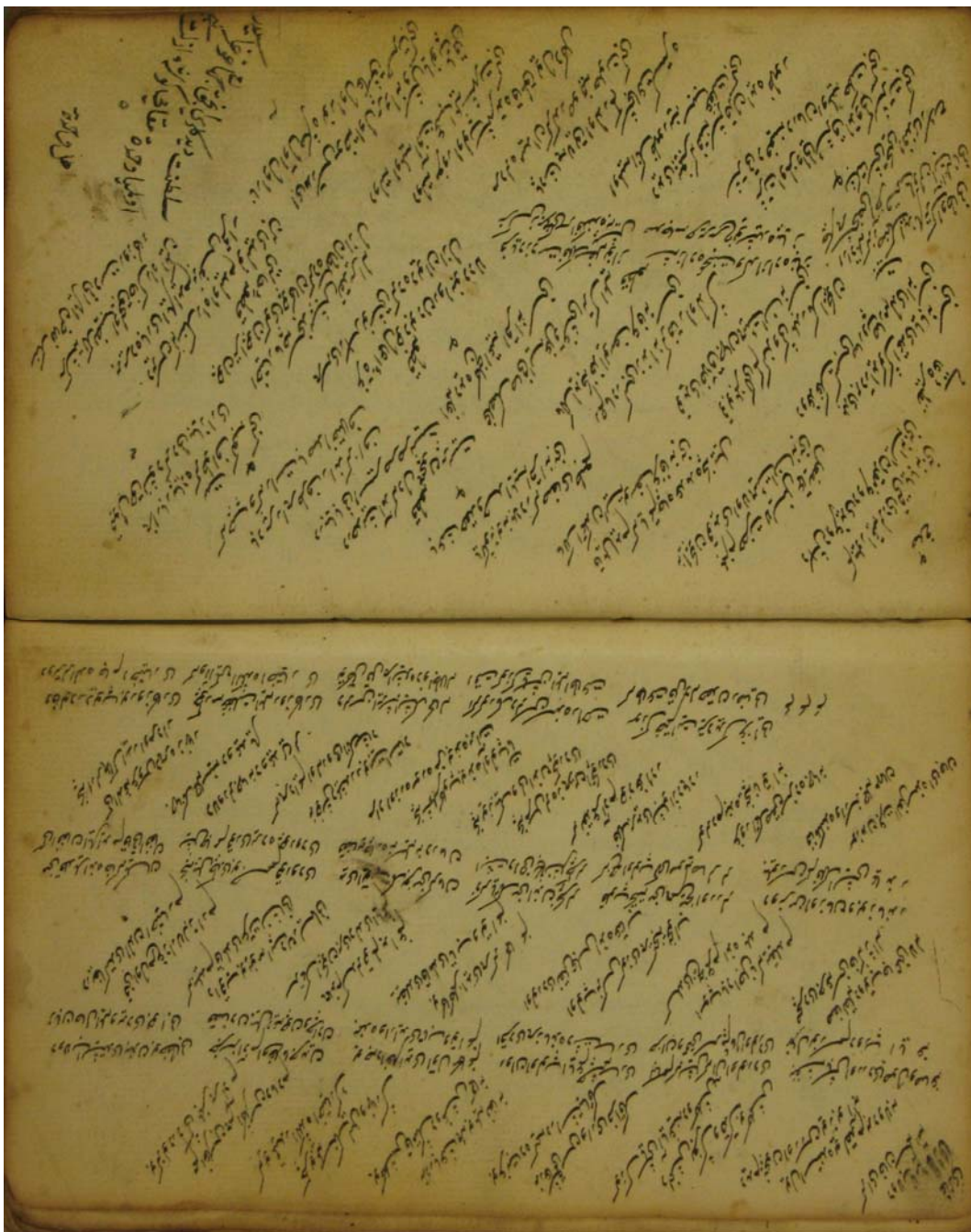
عقد قاصد کوندر و ب هدا کوندر مک ندر کند این پنجان نام
 جمال و بر میزد اطراف جوار بندن وار و کشنه تو بلوب طرزه العیند
 اول سوادای بیاض بیده بد و ندر و مودن کوز کوزینور سینه
 فالما یوب دار و دیار خراب و مال دنیا فی خزانة سبب با اولوب
 اندن دخی حرور اید و ب جبار و لا تینه داخل اوجان بالقان لغزین
 و وصول بولقره درو بند غزنده اولاد کز انک رعایای بر مغزار
 نذک و خریه ایل صغیر اولان مضیق برده اول جمع برین
 عسکر تا تاریخ اینک سندر کند صدقه تیغ بیدر پنجند
 اسلامه قانر طواریس کسره و خرمیه بوز طوطه قلزنده عجب کزین
 دلاوران دیران بکسین فی جبار کجورب اندن دخی غزیت و نوز
 عظیم بنا قلره او غزایونی نه یه صور کجوب جمل بالقان بچنده
 برصودن بوز المثن بشن فو عول اینک واقع اولوب انواع شدای
 و محایده بجا رسر جتینه داخل اولوب اولاد و دده دخی راست
 کلان کنی رخا کساری طرغده و نوزوب ناکت ف نام صواور زنده
 اکور و ال جواج نام دره بنده و وصول بولقره در بند فرور بر مضیق
 ابریکه طانک کشنه تیر شعاع بصیر ایشک ممکن اولوب بلکه
 در و سنانه صعود اینک کوز اینک کی منور اولوب و محمل فرور
 بر مرتبه تنک تاریک بدیکه سوان حرور محال بکراتن بیاده اولوب
 کجکده بی جمال اولوب بر جانی ذکر اولان صویک و زرنده نبات
 عمیق طرفنده واقع اولوب بنیک هم و اذراک اول محل می طره دن
 حرور اینک محال و مستغ اولی این محمل فرور ابر سز که بوج کز غزیت
 ایلوب و طایرانی شیطانه حیران فالوب بو متوله مضایحه برده
 اردل و یوده دیگر مکرملیون بر جیکل هم فرور قریب اولاد موست نام
 حصا بکنه ادم کوندر ب حصا فرور حرور مک اتلو و باسی در بند فرور
 اغریه کوندر و رعایا دن بشن بیک ای یوز نوز نایلی تارک اتر و ب
 طان غلورن عظیم الجسم دیکر کسدر بخر عسکر و کوب جابن کسره سدر بید
 اید و جایی تو فکلی جلد و نکر اندر کز بلیه بو بو طاریده پوز الکی میگرد
 میجا و ز عسکر تا تاریخ طایر بوز نه حرور و ندر قز قدس و ندر احوال
 عودت او ب مظهر و تخر فالوب عاقبت الامر آفتاب بظفر تله جمال

نصرت و قیر و زین دن نوزان اولوب دیران دلاوران و غا
 نوزانه وار آتدن بیاده اولوب کیمی بلنک شال فله کوچی تیرمانی ۸۶
 و کیمی نه نیکلک صدون عبور اید و صدای سدا اید بشیخ ملاک متوتیه
 مسلسل اولوب و نوز اندک کبر تکبیری صوامع مکتوبه متصل اولدنه
 بشر زنده دینه کفار غلغله دیران سیر کز کند صدقه صد سندن
 سراسیمه اولوب بغضیه الله اول قوم شیا طین با طین بچنده
 کیمی با ی نبت و کرفنار و کیمی قزاق فرار او یوب بر خطا بچنده بر کند
 اولوب اول طائفه خا سردن ذکر اولان حصارک جیر خوری اولان
 ناکت محال نام اولین ایل بعضی نام دارا دملر اکر و ب محل العین حقیقت
 احوالی بکین ایچون ایل تو بلوب ما عدسن طلع و شمشیر اید و اندن دخی
 حرور اید و ب موست حصار نیک کند نوز اولوب حصا فرور مک
 بنودانی مدارا یوزندن بعضی فجا بر ایل میکل قوچیکر کوندر و اتر و ک
 احوال شنبه دن نذات صورتن بو سروب کین منع و نوز نایلیت
 احتیاط لر حرور ف کوندر یلان دلاوری نوز نایلیت معلوم شتر نایلی
 اولور اندن دخی حرور اید و ب بنیه صوبی اوزرینه نوز اولوب
 اول اطرافه بولان کفازدن کچید برزی تخمین اولوب اول کونک
 صباغی بغضیه الله شاک اسان کچیده اول عظیم الحزن صدون عبور
 ایلوب مراحل و منازل فطندن عسکره دوبره چین نام واروش
 قرینده اولان جملک ان بچنده متوشتر بال نام موصوع و با بقا
 خطوان التنه بطور صحیح قرال کبی و با متوشتران و سموی نام
 عوما حوسکله لیه و ما ندر اسوار و با کجه لیه و نوز درن غری و راط
 کبی اولان بوجفان نام طعون جمله عسکر لیه و کوزره کلوب ذکر اولان
 اورا مانه ایشمدین بعضی وار کفار دلاوران تا تا عجب کز کید و ب
 طبور لر بر صرب برده واقع اوست او کی خندق آردی اورا مان غزین
 مستر سله ایشمدین اول کون یا نغزه اولان تنک ناز لر بر و خیره
 کتمش بولوب نجا نه ملا عینه راست کلیم کله تنک انداز ندر کز و نوز کج
 اولوب مع ذلک دلاوران تا تا غزیت کمرین قوش لوب بطور لرین
 بوز ما عه متوجه اولوب حوا بندن قویلیه مراد اولدنه ذکر اولان
 مواضع سببی اید دخول استر اولوب بو مواضع دن انما صا جوم اولوب

MMM=Mecmû'a-i Mekâtib-i Mülûk, v. 85b-86a.

عجم او لشور رسد عسکر کربلا برون و کزنده کی تویک طوب انزونه
 ضایع و ملت اولن ملاحظه سیدل انجیم تمک مناسب کورنگه مکه
 دخی بو زنی غنبت بلیوب سبطیج بید تدری کی حاکم کن قلوب برزنده
 جامه اولن طاعت خاسری لیزو حاله تریه توکیو ملتقت اویا
 مقابله لنده خور توک نام محل نزول و لندزه صونق کی بخرهار
 اولنگه استقبالی بید و صولفه حواله ای علامه کون خاصه
 او ملکیزده قدوه المعتمدین زینب الایم آدم ارسال او نشد
 سیرا حواله ای الف نه تریه اولنوب برو جیستعلی اوجا بنه غولوتی
 باقرت دارین و منبرت خاتمین محصل و مکتب الی بالنون و الف
بیکت اولن بش سینه کهنده تبریز محکمه واقع الله و قیام
 مادامک غزاه مجتهدین زینب روافض و کجین ایله عصبه و قاده مقابله
 و مقابله و حکماة مؤمنین گروه مکر و بیدین ایله فصالی غزاده
 میارده و مضاربه ایله سلطانه حضرت زینب وجود دولت نمودن
 ایلنه اعیاریت شایسته مظلوم و مظلوس و خلع و دوع مما میت
 برو ردگار ایله محفوظ و محروس اولن دعواتی و طیفه نلیفه و روث
 حسین اجابت درگاه کرم و شکوه اولنزه مکنه هر دین
 عبیدی زینب بود که اگر خجسته بندگان مصیبت دیده کان ایان
 و تزیینت کند که کان محنت کشیده کان حکما ممدن کما هو العاده
 ابواب الطاف معناه لکرک ده اولو بونده بر فتور لری دخی
 خاطر خطریه خطور بیدر سینه تها هم میه لری را فیتنه بو سبزه
 بر خطره دخی کربان محبتی بجه اجل و خیال خالص و دامن سنگ
 خایه کربانی درنگه مناصب ایوب جسمی شانه اول محمد محمده
 خیمه و تجملات کجی قالمه و جامه حیاهتمز اول عرصه قیامتده وجود
 غم اولدیزه صولهدن بنم سلطان اولن تاده تبریز الله صنف
 طرفین تقابل و سببه جانین تقابل اندکه هر وجهه محاربه
 و بره بته مضاربه اولنده که سینه سوار اندیشه اول غزای محنت افزاده
 تکیه بوا میدن قالدی و سببلا جنون بیخبر دستم بندهک متاع حیاتی
 فنا و اویسنه صالده مطلع صباح دن مقطع رواجه دکانشین
 جدال و نازده حرب و قتال اشغال بولدی **بیت**

ازین سوغوارا ازین سوغوارا
 مصدق فقیه اول و زنده شرافت زنده اعدان دین پنجه بیکدن زیاده 87
 طراغده و شوب مس بزراه عم و مجا و برکوشه پنجم اولنه لکن
 عسکر اسلام اندر نسبت از اولنگه کندیکه دست قتلگدن دراز
 و پنجه شکر لرین باز ایوب کزنده سبب نصرت لری اولو **نظم**
 چونکه کرم اولدی اولکن ایچره سینه هر بری برکناره اندکی کرین
 مصدق فقیه مالآخه بوجا بنه غلبه ایوب سردار آینه و طوبلو کمنه
 دکن مکار عین محاذیل آت صالوب اوکلنده اولنگه کلر و کلر کلر
 دایله و بولنیان سزدن کجی سرکش و کردن کت کزنده موت
 ایله مست و پروش و جاتم تشریح ایله عقل و مدح و شوق ایوب بولنگه
 وقت عیبت پنجه قجانی جنگین ایدرک مرغ بنم سبب کجا بولدی
 دینچه روح مردن من و عسکر کزنده جادو لریه کلیموب محل سوز
 زمره شهنشهره ایلیج اولوب اول کجه میر سرتق دیکلر نزل خلف
 سیرا کزاده غریب موت دایله حرمن نام و عاری باو حیف ایله
 صرف و ملت ایدر فرار و کلس دین و دولتی همی اختیار انکله
 و قدف نه قلوبهم لرب فحوا سجد اول کجه سیرا کجه دخی انواع
 خوف و خشیت و ورعب و دهشت استیلا ایوب با کلیمه جنون و خواب
 دیده فلک دیده دن نایاب او بو طرف مختلف عسکر کجی طبعه
 ضعیفه و کند ولین منقعه و قلوب کزنده غلبه محفوظ
 اولده غنچه خلیل و قوی قویه لریه بولنیه السیوف اولن فریجی جاهل اغریت
 ایرنه سسی نیات ارقاسه کلوب بجه جان ایله اجله قار شو طوب
 او ردکنارنده کما کان الای لریه غلبه اعدایه مقابله و وقت ظهور
 دکن مجادله شکل کوسته و بکن عسکر کزنده جوی و کزنده کربان
 کجی مشربده کجی فرار و نابدید اولغین من اندر منی نه دشمن ایچره سینه مجا
 و نه خلاصه کزنده غیره جای احتمال مجال کجی حوکس حیاهتمدن
 مایوس و بار و قطار و سباب و مارین براغوب بیل و نهار الفایله
 فرار حینا یا و لغزسه ماعل لغز سیرا سینه اولان اخوان ایله مانوس
 اولن متر ملاحظه سیدل هر کس بار و نگاه و خیمه و خراج بر اغوب
 و کمنه بجانی میان جانه محکم و برکت بیه من بجای براسه قدر رج

MA=Miratü'l-Avâlim, v. 38b-39a.

Özet

ABDUVALİYEVA ER, Elvina, Bora Gazi Giray Han: Hayatı ve Eserleri, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Jale Demirci, XXV+519 s.

Çalışmamızda, çeşitli kütüphanelerdeki on altı adet yazmadan topladığımız metinler temelinde, Gazi Giray Han'ın hayatının araştırılmasına ve eserlerinin dil bilgisi ve üslûp açılarından incelenmesine çalışılmıştır. Giriş kısmında çalışmamızın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla Gazi Giray Han'ın külliyatı için başvurduğumuz yazma eserler, katalog bilgileriyle birlikte sıralanmıştır.

Çalışmamız toplam yedi bölümden oluşmaktadır. 1. Bölüm'de genel olarak Gazi Giray Han dönemi Kırım'ın tarihsel, kültürel durumu, Gazi Giray'ın hayatı ve sanatkârlığı açıklanmıştır. 2. Bölüm'de Gazi Giray'ın eserlerinin ayrıntılı tasnifi yapılmıştır. 3. Bölüm Gazi Giray Han eserlerinin dil bilgisi açısından incelenmesine ayrılmıştır. 4. Bölüm'de Gazi Giray Han eserleri üslûp açısından incelenmiştir. 5. Bölüm'de çalışmamızın asıl malzemesi olarak kullanılan metinler yer almaktadır. 6. Bölüm'de mensur eserlerin çevirileri verilmiştir. 7. Bölüm'de ise metnin gramatikal dizini bulunmaktadır. Sonda Kaynaklar, eserlerin tıpkıbasımı yer almaktadır.

Summary

ABDUVALIYEVA ER, Elvina, Bora Gazi Giray Han (Khan): His life and Works, Doctoral Thesis, Consultant: Prof. Dr. Jale Demirci, XXV+519 pages.

In our works, we have tried to research Gazi Giray Han's life and examine his works in terms of grammar and literary style by collecting the texts from 16 scripts in different libraries. The written works which we consulted for Gazi Giray Han's complete works have been arranged with catalogue information for making contribution to be understood well at prologue part.

Our work consists of seven parts. The first part has been generally separated for Crimean's historical and cultural situations at Gazi Giray Han period and also for explaining his literary activities and life, The detailed classification of Gazi Giray's works have been done in the 2nd part. The 3rd part has been separated for examining Gazi Giray Han's works in terms of grammar. In the 4th part, Gazi Giray Han's works have been examined in terms of literary style. In the 5th part, there have been the texts which are used as basis materials. In the 6th part, translations of the prose works have been given. In the 7th part, there has been a grammatical index of the text. At the last part, there have been references and original texts